

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

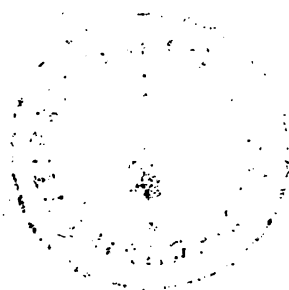
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

MAGYAR
NYELVÖR.

ADAT
1876. MÁJ.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

ÖTÖDIK KÖTET.

BUDAPEST, 1876.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

(Hold-utca 4. sz.)

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES

STACKS
JAN 8 6 1971

PH2001

M33

v. 5

1876

A MAGYAR NYELVÖR 1872—1876. ÉVI GYŰJTŐI.

A gyűjtő neve	Közl. száma	A gyűjtő neve	Közl. száma
Ágai Adolf. . .	2	Hamary Dániel. .	6
Árpádfi G. . .	1	Hamary Béla. . .	1
August Gerő. . .	4	Hantz Gyula. . .	18
Bakoss Lajos. . .	64	Hetesy Péter. . .	1
5 Balla Károly. . .	32-33	Horváth János. .	10
Ballagi Aladár. .	10	R. Horváth János	5
Ballus Zsigmond.	1	Höke Lajos. . .	1
Balogh Dénes. . .	1	Irsik Ferencz. . .	1
Baráth Ferencz. .	3	Iványos Soma. . .	7
10 Barna Dezső. . .	4	55 Jeszenák Rafael.	2
Bartha Károly. . .	8	(Ifj.) Káplány J.	23
Bayer József. . .	1	Károly Gy. H. . .	2
Bánóczi József.	44	Kaunitz János. . .	9
Bélay Jenő. . .	5	Kelecsényi Mih.	1
15 Benke István. . .	5	60 Kenesey J. . .	1
Berczik Árpád. . .	1	Király Géza. . .	1
Berecz Károly. . .	1	Király Pál. . .	11
Bocsor Lajos. . .	3	† Király Terka. . .	2
Bodon József. . .	1	Kisfaludi Nánd.	2
20 Bodon Józsefné.	4	65 Kiss Ignác. . .	2
Bodor István. . .	3	Koncz Anna. . .	1
Bóné József. . .	1	Kovách Albert. . .	18
Borbás Vincze. . .	9	Kovács János. . .	5
Borcsa Mihály. . .	12	Körmives Imre. . .	1
25 Boskó József. . .	1	70 Königsfeld V. . .	2
Csaplár Benedek.	1	Könnye Nándor.	7
Császár Lajos. . .	7	Körész Kelemen.	12
Deák Farkas. . .	1	† Kriza János. . .	53
Donner Lajos. . .	12	Kun Dani.	3
30 Dús Sándor. . .	1	75 Kürthy Emil. . .	1
Erdélyi Béla. . .	3	Lederer Gyula. . .	2
Fatér József. . .	13	Ledniczky Péter.	5
Felméri Lajos. . .	14	Lehr Albert. . . .	5
Ferenczi János. . .	52	Lintner Lajos. . .	4
35 Findura Imre. . .	5	80 Lócskai József. .	3
Fischer Ignác. . .	17	† Lőrincz Károly. .	14
Frics Józsefné. . .	1	Lövei Páyer Istv.	9
Gaál Ferencz. . .	16	Malmosi Károly.	3
Gáborfi Károly. . .	12	Marczali Pál. . .	1
40 Görög Gyula. . .	1	85 Markovics Sánd.	7
Gózon Imre. . . .	4	Marmarosi F. . .	1
György Aladárné.	3	Márton Imre. . .	6
Győry Vilmos. . .	4	Mezey Miksa. . .	1
Gyulai Béla. . . .	11	Moenich Károly.	1
45 Hajnal István. . .	1	90 Morgenstern H	2

A gyűjtő neve	Közl. száma	A gyűjtő neve	Közl. száma
Nagy Gyula. . .	1	125 Szakács Balázs. . .	3
Nagy Lajos. . .	6	Szalóki J. . . .	2
Nagy László. . .	3	Szegedi Kálmán. . .	5
Nagy Péter. . . .	2	Szepezdy K. Gy. . .	6
95 Németh Lajos . .	3	Szetsödy Julia. . .	1
Névy Gyula. . . .	1	130 †Székely Sándor. .	2
Oblatt Béni. . . .	1	Szepezdy K. Gy. . .	6
Paal Gyula. . . .	7	Szilágyi Jenő. . . .	4
Papp Antal. . . .	4	Szilsárkányi Ö. . .	2
100 Papp György. . .	16	Szivák János. . . .	7
Maklári Pap Mikl. .	9	135 Szücs István. . .	5
Paszlavszyk S. . .	19	Tapody G.	3
Pfeiffer Julia. . .	11	P. Thewrewk E. . .	1
Pfuhl Ágost. . . .	1	Tóth József. . . .	7
105 Plachner Sándor. .	1	† Török Károly. . .	9
B. Pongrácz F. . .	5	140 Töttössy Béla. . .	5
Pressburger B. . .	1	Turcsányi And. . .	15
Pulay Gábor. . . .	1	Újhelyi Géza. . . .	7
Ralovich Lajos. . .	3	Varga János. . . .	4
110 Rodiczky Jenő. .	1	Veres Imre.	32
Rokonföldi. . . .	24	145 Veres József. . .	18
Rómer Flóris. . . .	1	Veisz Domos. . . .	2
Roth Ferencz. . . .	6	Vida Aladár. . . .	1
Ruehietl Miklós. .	4	Volf György. . . .	1
115 Sándor János. . .	11	Vozári Gyula. . . .	27
Sass János.	5	150 Wittmann Miksa . .	1
Simonyi Jenő. . . .	1	Wolf Vilmos. . . .	19
Simonyi Zsigmond. .	26	Zámbó János. . . .	2
Sipos Eszti. . . .	11	Zelle s Ilma. . . .	9
120 Somlyai József. .	1	Zibrinyi Gyula. . .	3
Sonnenfeld Mór . .	6	155 Zsilinszky End. . .	3
Stipula József. . .	4	Zsoldos Benő. . . .	10
Supka Dezső. . . .	9	Zsolnay György. . .	3
Szabó Imre. . . .	9		

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Pó-utca.
57/58. sz.

V. kötet.

1878. JANUÁR 15.

I. füzet.

IDŐ. ÉV. EVEZ.

„Időt“ jelentő szavak rendesen mozgást jelentő gyökből származnak. Ezen az észleleten alapszik az a magyarázat, melyet Budenz Ny. IV. 57. az *ivad*, *évad* szóról ad. Az ott idézett finn *kausi*-n kívül említhető például a szanszkrit *jātus* „idő“, mely szó szerint menést, járást tesz (Curlius, Et. 522. sz.). A latin *aevum* „kor“ s a görög αἰών „életkor, idő“ szavakat szintén menést jelentő gyökből magyarázzák (u. o.). — Innen kiindulva, kísértsük meg néhány ugor szónak magyarázatát adni.

Mindenek előtt a magyar *idő* ötlik szemünkbe. Ez a szó véleményem szerint azon ugor *j-g-* gyökből fejthető meg, melyet legegyszerűbb alakban a magyar (*jő*), vogul, osztják őrzött meg, a többi ugor nyelv csak tovább képezve különféle képzőkkel (l. Budenz össz. szót. 176. sz.). *Idő* a régebbi nyelvben még megőrizte a szókezdő *j*-t és *jödő*, *jede* alakban mutatkozik (Ny. III. 194). *Idő* e szerint egyszerűen igenév; töve az ugor *j-g-* (*jő*) ige, még pedig tartóságot jelölő *-d* képzővel, mely itt nagyon is helyén van s az *ivad* szóban is megjelenik. *Idő* tehát eredeti **jegendő*-féle alakból hangtanilag egészen úgy fejlődött, mint *híd* az eredeti **kogodó*-ból (Budenz szerint, l. össz. szót. 124. sz.), csak hogy amabban még megvan a névszóképző is, melyet a *híd* szó elvesztett.

Szintén ez a gyökér szolgáltathatta a finn *ikä* „kor, életidő, határtalan idő“ szót is. Ez tehát épen olyan képzőtelen névszó volna, a milyen ugyancsak a finnben *joke* (= m. *jó* „fluvius“) az ugor *j-g-* „fluere“ igéből. — *Ikävä* „lassú, unalmas“ olyan képzés, mint *verevä* „véres“ a *vere-*

szóból és eredetileg annyi mint hosszadalmas, langweil-ig.

Azt hiszem, mindenki természetesnek fogja találni, ha az időt, életkort jelentő szavakéhoz hasonló etymont tulajdonítunk néhány évet jelentő szónak is. A német *jahr* „év“ valószínűleg egy-eredetű a fönt említett szanszkrit *jātus* „idő“ szóval (l. Curt. az id. h.). A görögben ὥρα „évszak, idő“, ἡμέρα „idején“ és ἔτος „év“. Sőt maga a magyar *év* szó régenté kort, életkort is jelentett (l. Ny. K. III. 335.), valamint megfordítva az *idő* „év“, sőt óra jelentésben is előfordúl (Mátyás F. M. nyelvtud. II. 70.). Nem eshetik tehát kifogás alá jelentés tekintetében, de ép oly kevésbé hangtani szempontból sem, ha a magyar *év* szót szintén a *jsg̃-* gyökérből való képzőtelen névszónak állítjuk és a következő arányt állítjuk föl

év (tő *éve*-): f. *ikä* = *jó* (**jovo*): f. *joke*-

„*Év*“ az enare-lapp nyelvjárásban *ihe*, *iŕe* (genit. *ive*), a finnmarki lappban *jakke*, a svéd-lappban *jāke* (*jāpe*). Ezeket minden esetre egynek vehetjük a f. *ikä*, m. *év* szavakkal, s itt ismét nagyon szembetűnő arányt állíthatunk fel:

lpF. *jakke*: f. *ikä* *) = lpF. *jokka* (rivus): f. *joke*-; és

lpF. *jakke*: m. *éve* = lpF. *jokka*: m. *jó* (**jovo*-).

Az *év*, *ikä* és *ihe* (*jakke*) szavakat már egybe állította Budenz Szóegy. 753. sz. a. s melléjük a megfelelő ész (iga, gen. ea) és liv (iga) szón kívül a cser. *i*, *î* s az erza-mordvin *ie*, *i* szavakat, melyek szintén évet jelentenek. Hogy az utóbbiakat is a föltételezett képzőtlen névszó képviselőinek tekintsük, annak hangtani szempontból semmi sem áll útjában. A tőszónak vége ép úgy fejlődött bennük, mint például a cser. *ši*- s mordv. *ki*- szavakban, melyek eredeti ugor *sng̃-* és *ksg̃-* helyett állanak. Elejükről a *j* elveszett, mint a cser. *ežiñ* (v. *ježiñ*) s mordv. *eŕne* szóban (= finn *jäsen*). Végre az egész hangalakra nézve v. ö. cser. *ej*, *i* és mordv. *ej*, *je*, *i*, *ie* = magy. *jég*. — A föntebbiekhez állítható még végre az ész. vogul *jis* „idő“ (hangalakra nézve v. ö. vog. *jī*- jőni, *jine* jövő; képzésére nézve *söses* B. Szót. 277. l. *mortes* mérték), *jisiñ* koros, időse, és vogK. *is* ó, régi, koros.

*) A lapp *jakke* átcsapott a mély hangsorba, mint *sagge* szeg, *kale*-kel, *kabmak* csizma = mordv. *kāmā* stb. S. Zs.

„Év“ a finnben *vuosi* (tő *vuote-*, **vuode-*). Ezt és a zürjén *vo* „annus“ szót Bud. Szóegy. 793. az *idő*, *üdő*-höz csatolta. Ez ellen több ok szól: 1) A hangrendi különbség; ez még nem bizonyult ugyan a hasonlításnál elengedhetetlen kelléknek, de a „Magyar-ugor szótár“-ban már sokkal inkább el van kerülve, mint a régibb szóegyeztetésekben. 2) Az *idő*-nek kimutatható régibb *jüdü*, *jede* alakjainak szókezdő *j*-je. 3) Az *idő* szónak főntebb adott magyarázata. 4) Az a körülmény, hogy a finn *vuote-* (melynek képzése egészen olyan, mint *kausi*, *kaute-é*) mégis alig választható el azon mozgást jelentő **vu-* igétől, mely tisztán kiválik a következő finn szavakból: *vuol-ta-* „ömleni, áradni“ (az összetett momentán *-lta-* képzővel, mint *paina-lta-*, *puha-lta-*); *vuota-* „folyni“ (azon közömbös-értékű továbbképzővel, melyet Budenz Szót. 158. l. a finn *jouta-* igében is fölvesz); *vu-* „folyó“ (képzője lappang vagy nincs, v. ö. f. *joke-*); *vuolas* „bőven ömlő, bő“ (**vuolasa*, úgy képezve *vu-*-ból mint *työläs* „munkás“ *työ-*-ből); *vuokse-* „ár, áradás“ (olyan képzés, mint *koske-* Bud. Szót. 75. l.). — Továbbá a zürj. *vo* „annus“ is jól összefér a zürj. *vo- vo-li-* „venio“ s a votj. *vu-* „kommen“ szavakkal. — Még (néhány más finn és zürjén szón kívül) ugyanezen forrásra vihető vissza a vogul *vajl-* „mennni“, úgy hogy közös ugor tőnek *v, g, -* vehető.

Térjünk most vissza a mi *jög-* igénkhez, mely a magyarban *jöve-* (*jöve-vény*, *jöni*) alakot öltött. Talán nem lesz túlságos merészség ehhez csatolni az *evez* szót is (frequ. *-vel* mint *öntöz*, *hintez*). Szókezdő *j* nagyon gyakran elvész a magyarban; ámbár ez által többnyire (de nem mindig) *i-* színezetet nyer a megmaradt magánhangzó. A jelentés dolgában alig lehet ez összeállítás ellen kifogást tenni, ha megemlíti, hogy az indogermán *rēmus*, *ῥέμως*, *ruodar* stb. szavak szintén egy mozgást jelentő *ar* gyökérből származnak; s ha tekintetbe vesszük az *evezést* jelentő finn, osztják és votják szavaknak alább megkísértett magyarázatát. — Ehhez járúl még az *eviczkel* ige olyan halmozott frequentatív képzéssel, mint *fujicskál(l)*, *faricskál(l)* Ny. III. 178, *szipicskál* Ny. II. 276., *kapricskál* Ny. IV. 142., *tapicskál* Vadr. 398., *lubiczkol*, *türüczkőnyi* Ny. IV. 560.

Bud. Szóegy. 845. az *evez* szót a finn *souta*-val és osztják *tovott*-tal állítja egybe; mind a kettő a. m. evezni. De

azonfölül, hogy a hangrendi különbség gyöngíti ezt az egyeztetést és hogy az *evez* igének fönt adott magyarázata eléggé valószínű, a finn *souta*-nak könnyen szerezhetünk más atyafiságot. Alakjára nézve egészen olyan ige ez, mint a finn *jouta* (*j_g*-ból), és hiszem is, hogy nem egyéb, mint azon mozgást jelentő ugor *s_g*- igének tovább-képzése, mely a magyar *száll* és *szalad* szavaknak képezi alaprészét (Bud. Szót. 276.). — Az osztják nyelv magánhangzóközi *g*-t néha megőríz (*jeaga*, osztB. *jogan*, *jogot*-), de máskor elváltottatja *v*-vé (*χovili*-, osztlrt. *juv*-), s így *tovott*- bátran vehető egy eredeti *t_g*- tovább-képzésének; s e szerint a föntebbi *s_g*-nak eredetibb szókezdő *t*-t kell tulajdonítanunk. (Az osztják [s e tekintetben néha a vogul is csatlakozik hozzá] nem egy esetben őrzött meg eredeti szókezdő *t*-t, a hol minden egyéb ugor nyelvben *s* mutatkozik: *tut* (vogK. *tus*) szá; *tej* [lapp *sāja* stb.] ev; *tōχr*- [vog. *tārt*-] zár; *tābet* [vog. *sāt* stb.] hét; *tēv*- [vog. *tē*-, mordv. *sev*-] enni.) Megfontolást érdemel az is, vajjon nem kell-e ugyanezen forrásból származtatnunk a vogul *tuj*-, *tuv*-, *tu*- „bemenni“, *tul*- „futni“ és *tutel*- „bemenni“ igéket, továbbá ezekkel kapcsolatban az oszt *tulim*-ot, melyet Budenz (Szót. 194.) a *talál* és f. *tule*- mellé állított.

A votjákban evező *pulīs*, evezni *pulsal*-. Az előbbi szabályszerű igeneve, az utóbbi meg frequentativuma (v. ő. *ponžal*-, *vošsal*-) egy *pul*- igének, melynek minden esetre bizonyos mozgás jelentést tulajdoníthatunk. S akkor rokonát leli föl benne a magyar *folyl*, mely fontos ige létére mind eddig árván, rokonság nélkül állott. (A votják *pul* „deszka“ szónak amazokhoz alig van köze, s talán inkább a *pu* „fa“ névszóból lesz származtatható.)

SIMONYI ZSIGMOND.

ÉSZREVÉTELEK.

„A szavak összetétele a magyarban“ című pályaműre.

Saepe Juniori Dominus revelat quod melius est.

R eg. S. Ben.

I.

Bevezetését a szerző így kezdi: „Hogy a ragozás, szóképzés, kettőztetés, továbbá a szóknak mondattani össze-

szerkesztési soha sem képeznek összetételt oly értelemben, mi-lyenben az összetételt venni szoktuk, azt nem kell bizonyí-tanunk”. Ezt idézetek követik, melyek zavarba hozzák az olvasót s arra a kérdésre készítetik: miért nem kell bizonyí-tani? Azért-e, hogy T o b l e r már megbizonyította? Vagy azért, hogy magában evidens az állítás? Az első esetben nem elégséges az idézet, mert a kitűzött kérdés a „magyar szóösszetételek” kutatását kívánja, Tobler pedig a „Wort-zusammensetzung”-ról általában ír, és ha ama fontos és a kérdés lényegébe vágó állítást nagyjában megbizonyította volna is, mindig fennmarad a kétség, alkalmazható-e a ma-gyarra? A másodikban még rosszabbul vagyunk, mert az állítmány, még ha jól is volna kifejezve, nem csak nem evi-dens, hanem nem is igaz. Rosszúl van kifejezve, mert eb-ben: „szóképzés nem képez összetételt,” a második „képez”-nek más az értelme mint az elsőnek; úgy hogy német phi-lologus, pedig, biz az sem ír mindenik úgy mint Grimm vagy Humboldt, a világért sem írná, hogy „die wortbildung bildet keine zusammensetzungen.” De még más baj is van. T. i. ha a „szóképzés” azt akarja tenni, hogy „wortbildung”, úgy a gáncsolt kifejezés világos ellenmondás, mert a „wortbildung” oly felsőbb fogalom, mely e hármat: flexion, derivation és zusammensetzung magában foglalja. És így a „szóragozás, szóképzés” nem koordinált fogalmak; mi második hibája az állítmány kifejezésének.

Mindezeket elkerülhette volna az író, ha „szóképzés” helyett azt írja, a mit tulajdonkép gondolnia kellett: sz ó - s z á r m a z t a t á s.

Ámde igazítással sem állja meg a sarat az állítás. Szám-talan compositio jár nemcsak deriválással, hanem még fle-xióval is együtt, pl. p e d i s e q u u s. Számosan vannak, me-lyeket csak a „képző” tesz lehetségessé, mint: „g y o r s - l á b ú”, melyet csak az ú tesz compositummá; mert „lábú” magára nem létezik; — csak néhai Vajda Péter akarta megteremteni. S még ott is van „képzés”, a hol külsőleg nem jár „képző” hozzája, valahányszor pl. jelzős főnévből a compositio által névmellék lesz. Így ὠκύπους, ἀνδραπολόγος. Így lesz adverbiummá a „négykézláb”. A kettőztetés” végre kétértelmű, mert tehet copulativa compositiot (dvandva). (A bizonytalanságot nem hárítja el az idézet: „doppelung”

„Pott”; mert hányadik magyar olvasó, kivéve a szakirodalomban jártas nyelvészt, tudja, hogy Pott a reduplicatiót, geminatiót nevezi doppelungnak és hogy könyvet írt róla?) Az elsőt, melyet bubujicska, bubus, mumus, pifpof példázolnak, óvás nélkül sem fogja senki „összetétel”-nek tartani. Ellenben a dvandva egyik igen termékeny forrása a compositionnak a sanscritban; s azt hát megint nem rekeszthetni ki bizonyítás nélkül a szóösszetételek rovatából, annyival kevésbbé, mivel a magyarnak is vannak ily szavai: „hegyvölgy (Erdély csupa hegyvölgy), íjasfias, eszemiszom, egymás, ágasbogas” (s innen az „ágbog”), „pörpatvar”. A két utóbbit a szerző is compositumoknak vallja, de nem érti. A szellőztetett állítás tehát valótlan. Még furcsább a mi következik, t. i. „Csak azzal kell itt mindjárt tisztában lennünk, mit nevezünk összetételnek.” Miután az „összetételt” annyira széltiben ismeretes fogalomnak vette fel a szerző, hogy még „bizonyítás nélkül nem szükölködő” állítmányt is épített reá, nyomba eszébe jut utána, hogy tán bizony előbb tisztába kell jönnünk, mit nevezünk összetételnek! Ennek csak egy bizonyos erdélyi gavallér nyilatkozata a hasonmása, a ki, mint mondá, szenvedélyesen kedvelte a földrajzot, csak a „nord, ost, süd, west”-tel nem tudott tisztába jöni; vagy a La Bruyère Ménalque-ja, a ki váltig kereste a kezén lévő keztyűjét. Szóval: hysteron-proteron és petitio quaestionis egyszerre. Igenis, a kezén van Ménalque-nak a keztyűje, mert, mint a rögtön következőből kitetszik, a szerző — vagy Tobler? — már tökéletesen tisztában van az összetétel fogalmával, s idézett szavai, úgy látszik, csak szerénységből származó bók az olvasónak, hogy vele együtt láttassék a sz. kutatni értelmezését. De nincs itt helyén, uram, se bók se szerénység; mert az értekezőnek éppen ez a kutatás a szoros kötelessége. A „szóösszetétel” inductiv fogalom, az ilyet pedig csak terjedelmes, részletes, gondos, óvatos inductio útján lehet kikutatni, megismerni, ismertetni s csak azok következtében kísérteni meg értelmezését. Ráfogni értelmezést csak csinált fogalomra lehet, mint pl. mikor a természettanár az „eleven erő”-t (az angolok „energiá”-ját) a gyorsaság négyzete és a tömeg szorzatának értelmezi. Ha az illető fogalom nagyon ismeretes, és, midőn nevét említi valaki, felteszi, hogy mások is éppen azt képzelik vagy gon-

dolják reá, a mit ő, merőben elhagyhatni az értelmezését, mely ily esetben csak szószaporítás volna. De vajjon ide tartozik-e a compositio? A sz. mint az Aesopus hideget, meleget fúvó parasztja egy szavával („szokott értelem”) azt állítja, hogy ide; mással („mindjárt kell tisztába lennünk”) azt mutatja, hogy nem. No de a dologból annyit legalább tanulunk, hogy a főkérdés eldöntése előtt még egy előlegessel is tisztába kell jönnünk. Azaz, nem csak azt nem tudjuk, mi a compositum, hanem még azt sem, hogy tudjuk-e vagy nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy ha csak egy futó tekintetet vetünk a különféle nyelvekbeli compositumokra, ezek a világon semmi más közös jegyet felmutatni nem birnak, hanem csak azt, hogy két vagy több szó van bennük egymásvégtriben megszakasztás nélkül írva és így egy szót tesznek. Mi több, nem hiszem, hogy nyelvész is merne ennél többet mondani. De lássuk már, quid tulit hic promissor?

„Összetétel alatt olyan két vagy több szóból összeforrt nyelvi egységet értünk, mely a) egységes, de természetesen soha sem egyszerű, egy jegyű fogalmat fejez ki, b) nincs mondattanilag szerkesztve.”

Igazán „dignum hiatu — adstantium”; mert ilyen értelmezés ritkítja a párját. Avagy látott-e még valaki oly definitiót, melynek specifica differentiája, mint egy vasárnapi prédikáció, részekre legyen osztva? Olyan definitiót, melyben a proximum genus vagy kétséges és határzatlan eszme vagy maga az értelmezendő species legyen? Lehet itt ugyanis a proximum genus a „nyelvi egység”. Úgy de a beszéd egysége a köz hiedelem szerint ugyan a szó, hanem vannak jeles nyelvészek, kik a mondatot tartják a beszéd individuumának, és azt mondják Sayce-szel, hogy a szónak csupán csak a szótár-készítő előtt van értéke. (Words are of no value except to a dictionary maker. Principles of comparative philology. Pag. 45.)

Mindenesetre hát határozott és kétségtelen kifejezést, tehát ezt: „szó” kell vala helyette írni. Azonban így is megmaradna az a nagy hiha, hogy specifica differentia kétfelé szakasztva és két különböző alakban van adva. Elöl mint jelző: „két vagy több szóból összeforrt” és hátul mint relativum: „mely egységes fogalmat fejez ki és nincs mondattanilag szerkesztve”. Lehet, (sőt kell lennie minden defi-

nitio constructiója szerint) másodszor a proximum genus ez: „két vagy több szóból összeforrt nyelvi egység“, ez pedig maga a compositum, és így a proximum genus maga az értelmezendő eszme, melynek egész diagnosisa ki van mérítve benne; tehát a mi következik, az csak járulék, oda kottyant descriptio s még annak is rossz. Hogy a compositum „egységes fogalmat“ fejez ki, a nem új és a compositióval eredő jegy, hanem minden istenadta szónak, tehát a compositumnak is, mint szónak természetes tulajdonsága. Nem „természetes“ ellenben, hogy a compositum egyszerű, egyjegyű fogalmat ne fejezhessen ki; azon kívül nincs is szükség reá s definitióban az efféle óvások hallatlanok. Milykép hangzanék, hogy ha a feljebb felhozott példában a physicus még azt az intést is hozzá tenné a mondottakhoz, hogy a „tömeget nem kell a gyorsaság 3 hatványával szorozni“, ámbár ez igazabb, mint amáz; és én csak azt szeretném tudni, miféle állat az „egyszerű vagy egy-jegyű fogalom“? Szintúgy nem áll a pseudo-diagnosis második czikkje sem, hogy t. i. a compositum „nincs mondattanilag szerkesztve“. Hiszen félrebeszélő vagy eszeveszett ember mond ki csak két szót is egymásután úgy, hogy syntacticus viszony ne legyen köztük; miként „forraszthatná“ tehát józan eszű ember a két szót egygyé úgy, hogy „mondattanilag“ ne szerkesztesse? Ha pedig netalán csak úgy értené a sz., hogy külsőleg ne lássék a compositumon a „mondattanilag“ való szerkesztés, úgy sincs igaza; mert a latin: paterfamilias, postea, nihilominus; a görög πατριπνευς, ὀρεινόμοος, ναυσιπόρος; a német: bundesgenosse, geistesgegenwart, gottesdienst, menschenfeind; az angol: wouldbe; a magyar: atyámfia, asztalfia, gombostű, istennyila, favágó, szélhajtotta, jégverte, eszeveszett, ebatta s számtalanok, mind elvitázhatatlan compositumok. (Az előttem ismeretes nyelvek közt csak egy van, a melynek compositumaira az utóbbi módon magyarázott — az is elég rossz, hogy magyarázni kell — b) pont szorosan illik. De ezt itt nincs hely, sem nem szükség fejtegetni.) A szerző persze elvitázza a magyarok közül a négy elsőt — a logika rovására. Mert egy ráfogott önkényes értelmezésnél fogva előre kiküszöböl bizonyos formákat egy nyelvből, melyben éppen meglétüket nyomozni a vállalkozó feladata, s így a vizsgálat netalán leendő eredmé-

nyét a vizsgálás egyik feltételévé teszi, minél nagyobb vétet a methodus ellen nem követhetett el. Hanem igenis elköveti méltó párját, midőn ezt „szóösszetétel” compositumnak vallja és szélitiben él vele, holott ezeket: „visszalép, bejön, kifut sat.”, tehát bizonyosan ezeket is: „összetesz”, „összetétel,” megtagadja. E szerint ime: két szót hibásan és jogtalanul összeírnak („összetétel”); ez tehát nem compositio. Most már ez elé egy harmadikat („szó”) írunk, és hókusz pókus! már helyes és törvényes compositio; mert különben nem használná a pályamű szerzője. Ilyen az ő logikája. Nem csak használja, hanem elébbvalónak is tartja a „Brassai által használt”) szószerkesztmény nevezetnél”, abból a gyanítható okból, hogy a „szerkesztés” csak a mondat alkotására illik. Erre azt lehetne mondani, hogy hát a sz. miért nevezi a compositumot egy pár helyt „kapcsolat”-nak, holott a kapcsolás csak a ruha összeakasztására illik? Egyik ellenvetés olyan mint a másik. Részemről ha egyfelől a „szóösszetétel”, másfelől a „szószerkesztmény” vagy „szókapcsolat” közt kellene választani, úgy tennék mint Jákob, kinek inkább tetszik az „ékes ábrázatú és szép tekinterű” Rákhel, mint a „folyószemű” Lea. De Lea legalább ép belsejű és termékeny volt; az az alakjában s értelmezésében egyaránt nyomorék „szóösszetétel” pedig egészen meddő s a feltett kérdés megoldására fogantyút sem nyújt.

A SLAVÓNIAI TÁJSZÓLÁS.

I.

Körülbelül másfél éve annak (1874. év szeptember havában volt), hogy egy kis nyelvészeti kirándulásra indultam — oda alá, Slavóniába.

Megvallom, nem közönséges volt a kíváncsiság, a mely oda vezetett. S természetes is. A kikkel csak szólottam a

*) Magyarábban „Brassai használta”. De különben se jó, mert Br. nem eszköze a használásnak, hanem maga a használó személy. A szenvedő igék mellett ma már elhatalmasodott „által” gallicismus. Korábbi íróinknál: „től, től”. Itt nincs helye tovább vitatni.

drávaelvi magyar falukról, mindegyike ilyenforma nagygyai biztató szavakra nyitotta fel ajkát: Ah, a slavóniai magyarok! Csudálatos nyelvük van! Nagyon különösen beszélnek! Én olyan magyar beszédet még soha nem hallottam!" sat. sat.

Eszékre érkezvén tehát, első teendőm vala a vele összekötött Magyar-Rétfaluba menni, a hol már ezt a „különös nyelvet“ beszélik. Boldizsár Lajos, a falu lelkipásztora, azonnal gondoskodék, hogy az „öreg szülével“, egy hetvenes vén asszonynyal, a ki az egész községben legeredetibben beszél, alkalmam legyen szólni. Harmad nap után kirándulánk a körülbelül 3 órányira fekvő Sz. László községbe, a hol s a szomszéd Haraszi s Kórógy falvakban sokkal romlatlanabb, épebb ez a tájszólás, mint a magyarországiakkal érintkező Rétfaluban. E négy református község lakói beszélnek, ha lehet úgy neveznünk, a slavóniai nyelvjárást. Ők is mint a székelyek Attila utódainak mondják magukat, s azt tartják, hogy csak ők az igazi magyarok. A sz. lászlói pap szakácsnéját pl., a ki Szabadszállásról került oda, fitymálva, megvetőleg csak németnek nevezik.

De térjünk át, a miről szólni akarok, beszédjükre, nyelvükre.

Teljesen igazuk volt azoknak, a kik azt állították, hogy nagyon különösen beszélnek. Az összes magyar tájbeszédnek közül egyik sem oly feltűnő, egyik sem tesz oly sajátos benyomást első halláskor az emberre, mint ez. E sajátosság azonban inkább csak külsőségekből áll, s tényezői a pattogó, szerfölött erős szóhangsúly, a daloló, székelyes végtagnyújtás, némely spirans hangnak egymással való fölcserélése, a rövid zárt *á* s a szerfölött élesen hangzó zárt *é* alkalmazása, s számos idegen, természetes hogy nagyobbára szláv szó használata. Vannak mondataik, a melyekben néha alig van magyar szó; pl. „Hájdé, igyönk ebbe a szokákábá égyg pohár pívót!“ (Gyerünk ebbe az utcába s igyünk egy pohár sört!) Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, mintha más, figyelmet érdemlő sajátosságai is nem volnának; vannak ezek is, de jóval kisebb számmal s amazok nélkül bizonyára sokat vesztené e tájszólás különösségéből; mert grammatikai alakok tekintetében alig tud valami nevezetese felmutatni, s ez a kevés is már ismeretes a göcsej-ormánysági tájszólásból.

Lássuk tehát sajátosságait.

I. Tájszók, sajáttságos szóalakok és jelentések. (A kiejtésbeli következtetés onnan magyarázandó, hogy a férfiak a magyarországiakkal való közlekedés, az ifjabb nemzedék pedig az iskolai tanítás hatása alatt állva, sok esetben eltérnek vidékük hangsajátságaitól s inkább a magyarországihoz közelednek.)

Akna: kémény. Álpérés: esperes (népetymologia). Álloma: állomás. „Én maár vaótám az aállománá.” (Ad, aó diphthongusok; szintúgy a következőkben is.) Ámá (figyelmeztető szó). „Ámá, nézd Maurika!”

Bajos: orvos, kuruzsló. Beteglátó: betegápoló. Bobojó: paradicsom. Böcsönövendék: csecsemő. Boncz: czomb. Botolózik: elsétál, elcammog. „Ném botolózik-é a szentégházba?” Brenczó: a baranyai magyarokat nevezik e névvel. Brigacsin: kötény. Bugyella: tárcza.

Csorab, csarap: harisnya, botos. Csirip: csíp. „Mégcsiripte a bonczomat.” Czédrusfa: akácza. Czigáré: szivar. Czikó: kemencze. Czúla: szapuló ruha.

Dei, dej, dē: talán; néha csak nyomatékoló. „Hát a másik szállóban vān-é valáki? — Vānnak ott dēé hārmán. — Dei má réggel jüttem éde.” Délebéd: ebéd. Dügeny: kanta.

Égyöm, gyöm: izé, hát; néha pusztá henye toldalék. „Tuggyá gyöm tisztölendő urám, öt esztendig vót egyöm étthon.” Elöte: kötény. Eh(a): gyomor. „Jaj de fájjik az éhom.” (Csak a nevező s csak személyragozva használatos.)

Fekete szőrös: úri ember. (Ők fehérben járnak.) Felekezet: testvér, rokon. „Két felekezet vaót, de az égyyk éhāt.” Féléljjel: éjjél. Fókozni. „Nágy vizet itt a márhilája és mégfaókozott.”

Gájdinya: rántotta. Gita: a lányok czopfja.

Hájdē: no, előre, mēnjünk. Rendkívül gyakran használt szó. Hās álló: a szövőszéken levő henger. Ház: szoba. Elhígul: elájul. „Jū házā, de elig tudott házā jünni, osztán elhigut.” Hódol: mégý. „Hē, hova hódolsz? — Éde a pēczérábā.”

Igön: ja. Nagyon járatos.

Kanos: kandisznó. Kapinya: kabak. Kebél: a női ing alsó része. Kócsag: ládaféle. Kőcze: ujjatlan kőd-

men. Kristáj: pohár. Kuczó: kuczkó. Kurcziná: tepertő. Kusi: csikó.

Lábitó: lajtorja. Láksá: lepény. (A pap) lapundziája: talár.

Már: igen, bizony; néha henyén áll. „Füstöl ez a gunyhó. — Maár füstöl.“ Mértök, mértökös, mértökúr: mérnök. Meszetöl: meszel.

Nagy: idős. „Ném nágyobb (öregebb) mind én.“ Nyerrít; kiált, ordít. Nyes: kapál. „Mégnyestök a gunyhó hejét.“ Nyivántos: beteges. „Ném vony a szívem séhová, huty éllyen nyivántos vágyok.“

Ócsít: olcsóvá tesz. „Á vásut az ócsít, az drágít.“ Ól: kamara, hálószoza; ólcsá: kisebb szoba.

Páta: récze. Péczerá, péczeráj: pálinkafőző gunyhó. Péra leves: krumpli leves. Pesze ápócsá, pesze anyócsá: öreg apa, öreg anya. Pile, pisten: csibe. Pilényös: ponyvás gunyhó. Piricze: rizs. Pívó: sör, sörélesztő. Potykász: ponty. Pötyög: felesel. Pörgős: esztergályos. Próstyá: kerítés. Prégácsa: konyhakötény. Pura: pulyka.

Rér: sógor. „Hová hódolsz? — Hásállót viszem a rérikémnek házá.“ — „Ű az én rêröm.“ Rikkancs: tehénpásztor. Rongyos: sovány. Rúgát: nyomtat. „Tennáp is tizénegy köröszöt rúgáttunk.“

Sápákokdik: sopánkodik. Sárámonta: venyigekéve. Sinyór: senior. Sippád: süpped. Sudorint. „Mindég sudorint a nyelvén, nem mondi ki igazán a szót.“ Sűtő: tők; disznó s., török s. Száhány: tepszi. Szén: tűz; szenes ház: konyha. Szoméh: szomjúság. „Még-hálok szométnul.“ Szükös: szükséges. Szüle: öreg anya, néne.

Föltámpálja magát: feltápaszkodik. Takárittó: konyhakötény. Tarábá: kerítés. Tarábásá: harkály. Tögző: kabak. Trityi: téli, fehér vászon nadrág.

Kőtő ümög: felső ing; dolgozáskor használják. Üredék: üreg.

Vászk: alom. „Vászkot vigyünk a disznák alá.“ Vá-

ladó, válódsdi baraczk, szilva. Vetemődés: hajtás.
„Éppén ákkor vaót jiég, mikor kezdött rájtá a vetemődész.“

Zút: dob. „Rektrám, az Izrá mégzútott éngömet.“

SZARVAS GÁBOR.

A NYELVÖRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

1875.

I.

A népnyelvi adatok gyűjtésének lassú, de eredményes munkáját a mult évben is kellő gonddal folytatta a Nyelvőr. Az ide vonatkozó közlemények eléggé változatosak és sok különböző vidékről szólnak; de mégsem olyanok, hogy bár csak főbb nyelvjárásainknak is egészen hű képét adnák. Nagy vidékek vannak, a melyek hangot sem adnak, holott a Nyelvőrt, s illetőleg a nyelvtudományt a legszűkebb körre szorított nyelvsajátságok is teljes mértékben érdeklik; más vidékek pedig csak oly töredékekkel szolgálnak, a melyek inkább csak a kíváncsiságot ingerlik, mintsem a várákozást elégiténék ki. Több közleményben igen csekély figyelem mutatkozik főleg a hangok iránt; pedig Weinholdként „a hangokban nyilvánul az a soha nem nyugvó nemző erő, mely, míg az irodalomban az irányi törvényszabás által zabolázva van, a közönséges élet szabad beszédében a legszaporább tényezettel munkálkodik.“ (Ny. tud. közl. VIII. 1. f.). Itt-ott a szóalakok iránt sem tájékozhatja magát az ember egészen biztosan. Sok tájdivatos igének pl. csak infinitivusa áll előttünk, melyből az ugyanott használt egyéb alakokat bajos, vagy épen lehetetlen is hibátlanul kikövetkeztetni. S végre némely mondatszerkezeten több-kevesebb módosítás látszik, még pedig az írott nyelv érdekében. Az ilyes eljárás fölöttébb csökkenti az illető közlemény becsét, sőt nem ritkán teljesen haszonvehetetlenné is teszi; miért is nem ajánlható eléggé, hogy ha gyűjtünk, gyűjtsünk mindent a maga legtermészetesebb s legigazibb alakjában; ne bánjuk, ha esetlen, csonka avagy púpos. „Úgy szép a gyerek, ha piszkos“, mondja tréfásan a hernádvölgyi magyar. Hadd jöjjön a Nyrbe is minden úgy, a hogy található. Majd megitéli

aztán a nyelvtudomány, hogy az is ilyes adatok közül melyik kavics, melyik gyémánt.

Az alább következő adatokat ez alkalommal is hang-, alak- és mondattani szempontok szerint csoportosítjuk, még pedig e czikk természetéhez képest a nélkül hogy a fölmerülő tények- és tüneményeknek érdemleges fejtegetésébe bocsátkoznánk.

Hangtani tünemények.

Az assimilátiónak, mint eddig, úgy jelenleg is számos példájával találkozunk; itt azonban, hogy fölösleges ismétlésbe ne essünk, csak a feltünőbb jelenségeket soroljuk el. Keményülés: elosztosztak 36, mögigésztek 231, marathatott 231, ellensíktek 430, akság 523, mektanít, marathatott 557, behosztam, imátkosztam, lévőakto (levágta) 562. — Lágylulás: erezd el 86, hannám 181, járod ba (járatba) 557, kudba 558, lagzit 233, rodhadni 473, fág gát 473. — Hangszervi közeledés: ety kis 36, töpp szõri 38, aram píz (arany p.) 37, erezz be 38, hád bele 86, naty kühöl 140. — Teljes assimilatio: főgygyit 32, repüj 32, lehhamarébb 419, kárumkonnyi 419, mim mégvan 419, úsz szól 34, én nagy 36, ijennek (ijedn.), él lovas, hajja, írillettk, asztám majd 36, lisztétt, túróétt 39, pirújjon, szájjon 40, főszszög 80, vessöt 81, halanni 89, mám ma 135, verre, adda (verve, adva) 175, táss 176, annál (adn.) 177, nyomorúton, kütte 178. kossó, kopossó 183, tejjes 231, röttön, mozsza 236, imákkozik 419, szem-mihál 420, dözszi (dörzsi) 422, vizsgállo (vizsgálja) 429, veselkénynyi 560, sütt 563. ögygyanak 563. — Dissimilatio: eccé (egyszer) 33, tanász (találsz) 35, minynyát (mindjárt) 236, pusztídd 137, bingó (bimbó) 144.

Az irodalmi nyelv assimilált alakjaival ellentétben ily alakok is gyakoriak: kölyökvel, papval, nyulval 557, botval 285, regvelre 286, magamval 287, húsval 288, vérvel 432.

Mássalhangzók egymás helyett.

h helyett *p*, *v*: pötyke (nétyke) 43, ruva 236.

g *h*. *cs*, *k*, *t*: csombolyít, csombolyodik 561, vinyike 565, henterget 187, letelő 424, addik 524, elkárult (elgurult) 473.

k *h*. *g*, *cs*, *t*: gelebem 44, guriga (karika) 44, gáliczka 227, agacs (ákász) 235, tőp 328, csitorgás 335, szúnyogol (szunyókál) 379, csárog 561.

j *h*. *ty*, *gy*, *l*, *r*, *g*, *i*: ablaktya 37, vargyúk, gyühet 38, bemeszellük 92, várgy 228, nép főgty rám 228, gyüvünk 232, róz on 236, iftyak 331, gege nyefa 419, ihász 521, akargya 472.

gy *h*. *d*, *j*, *ny*, *cs*, *g*: vadtok 42, binyó (bogyó) 42, dészü (gyűszű) 42, jánto (gyanta) 181, jász, 181, nyufa 228, kinyót 234, vaj 322, göröncse (göröngy) 329, egenyes 329, gänge 425, icsarkodik (agyarkodik) 520, bodócs (bogyócska) 561, bulyuta 561.

t *h*. *d*, *gy*, *ty*, *cs*, *c*: csívelyeg (tévelyeg) 43, tyik 96, kengyefityél 183, ödben (ottbenn) 228, reszked 277, sikótyu 328, resped (tesped) 379, gáliczka 227, Pintyész 565.

d *h*. *t*, *j*, *r*: tutolás (dúdolás) 238, pejig 36, borza 181.

s *h*. *c*, *cs*, *d*, *s*: deczka 42, agacs 235, mégkapacskodik 426, sódni (csúszni) 426, kestyű 183.

z *h*. *s*, *d*, *j*: asztám 36, fűszfárú 232, csidmám 39, vidész 522, azon mód 472.

s *h*. *cs*, *z*: hecses-ki 32, cserpenyő 42, csuta 86, zsír 328, kíváncságim 331.

cs *h*. *s*: sódni 426.

c *h*. *s*, *ty*: szisza szillárom 564, bötykösen (péczkesen) 423.

n *h*. *ny*, *m*: asztány 36, épeny 84, vagyoma, józ amodik 174, szényödön, mégbányod 228, bec sinyált 503, nyötelen 516, tehenyém 472.

ny *h*. *n*, *m*, *j*, *gy*: léjá nkám 32, beákomodott 39, szegén 554, borgyu 562, bizomos 174, hum, behum (húny) 329, lajha (lanyha) 420.

p *h*. *b*, *m*, *h*, *k*, *t*, *s*: kábosztás 286, mocsoja

236, huliszka 374, csirikol 42, csütke (csipke) 42, toróbálá 81, sirul 176.

b h. g: biglijábó 32, bingó 144.

m h. n: án 228, penető (pemeté) 469.

f h. b, p, h, s: belebordulni (fordul) 44, Józsep 178, pánkót 336, Herencz 39, sillent 142.

v h. p, b, m, h, j, l: szípor 81, bocscora 235, vehős játék 470, meglüjöm 470, azonküjjel 472, illogatánk (ivogatánk) 228, hammát 336.

l h. n, j, r, v, h: valahun 36, vőfin 562, széjös 328, torró (tarló) 328, vőfér 380, csóvány (csalán) 175, csihán (csalán) 561.

r h. l, b: kalatyol 183, solló 328, zöbög 522.

ly h. l, j: a mellik 36, jányunk 46, kevésj 82, hejre 178.

ty h. gy: ganya 336, gyúk 421.

dz h. zz: mozzag 563.

Magánhangzók egymás helyett.

a helyett o, ó, e, i: uradot 35, sorkára 39, bátyó, apó, anyó 560, tálót 562, torájávo 563, puháro főzött 563, hob 93, csollán 175, fogfájásó 180, poroncsolat 235, rokincza 236, kalapodot 469, elig 554, magikot 33, csián, csihán 561, pirányi 236, siját 321, csinál 425.

á h. é: csér (sár) 521.

e h. ö, i: összöbarátkosztam 562, vinyike 565.

é h. é, á, á, i, ö, ü: é (égy) léjánkám 32, égyebet 176, dárék 81, támpolom 328, gérábla 372, csics 42, liány 237, kinyerez 329, a möre 174, börbécs 227, ökö 471, földüt 472, vüszöm 562, bücsüld még 469.

é h. é, e, i, í, ö, ű: ér (vena) 425, eszre vész 560, eszvesztő 282, leptibe 283, ides 37, vőfin 562, mészáros 562, itkék 562, erszint 563, elmírte 135, csöplű (cséplő) 521, szűrű 84.

i h. é, é, ö, ü, á: pedég 32, éfin 227, sokáég 228, csénál 42, béhal (bival) 555, vélágosság 138, elsét 174, désznu 380, étt 419, hörtelen 174, münk 32, legüdüsebbik 36, csürke, csütke 42, vüszöm 562, tū

328, üsmeröm 328, ügön 379, hászen, háiszen, hájszen 477.

i h. *é, ű*: égy héján tíz 32, kémélem 47, kén 183, szényödön 228, szűv, 328, rózsaszűnű 331, kénlódik 554.

o h. *a, é, u, i*: második 32, bizan 228, váras 236, arrára (orrára) 330, halló 425, bizén 39, hézzánk 144, sehugyan 37, buszu 42, huvá 83, ucsu 283, kiszírit 515, amazikat 516. — Ezeken kívül előfordulnak ilyenek is: tempe (tompá) 328, ödben 228, dölögtívűő 181, melyek azonban inkább csak hangrendi különbségek gyanánt tekinthetők.

ó h. *é, u, ú* és *aj*: kóré 559, Ferku 38, ajtú 136, vakaru 328, désznu 380, lú 522, sajitalan 521; — hőbörtös (hóbortos) 330.

ö h. *e, é, ê, ü, i*: tömlec 32, éssze 33, zérgett 39, éssze 554, rehég 426, felültösztem 39, sütécsség 138, küszürő 183, megköttüzve 279, girind (Abaújban: giriny = görény) 560.

ő h. *ü, ű*: ű 36, túlük 562, meddüs 566, bürharang 328, bütt 323.

u h. *o, ú, á, i*: posztícscsa el 32, mozsika 33, a bort még nem ittók (ittuk) 39, falú 227, elkárult (gurult) 473, szirkáló fa 237.

ú h. *ó, i*: hosszi 86, bócsó 286, hosszikás 334, megtanojja 371, sarkantyója 523.

ű, ű h. *ö, ő, e*: nevő 35, tő 328, pendőlő 333, se-regni (sűrögni) 378.

Metathesis: kukucska (kakukcsa) 35, dobonka (bodon, kupa) 42, kelebe 43, urogni 45, mégfacsar 554, *gyüvelisz (gyülevész) 558, csög, csögös 561, Szulha 565, feteke 93, teré (Erdélyben közönségesen terüh) 182, sárig 228, bicsak 235, makverő 236, boncz, tópol 425, lélézget 426, kocsó 522, laksa 522.

Hangfogyatkozások.

L elkopik a következőkben: beszéé, évött, áadás 32, ód meg, szébe 35, összezsókúta 37, kócsca 38, ékütte 84, ű fő 140, ávo (állva) 141, búcsű 142, kócs 183, átolam 331, itő (ital) 332, abátt 334, indó

424, belű 474, észât 474, uborkátu 555, szomszéggyávó 555, rendűte 558, hódvilág 558, gyút (gyúlt) belű (=nagy ehető) 561, beszítem 563, dögöj meg 568. — *ly*: hère 85, métő 236; — *lj*: á be 35.

A *j* elkopik szó végén, hangzók közt és foghang előtt: für 330, mèn fél 431, mégèd 174, fudogálja 528.

Az *r* elkopik ezekben: me 32, napkó 32, akkó 178, sokszé 227, hamâ 233, kinyének való 373, nyás 557.

T, d ezekben: Szön Györ napkó 32, maj 36, fordícs mög 83, minnek 85, horták 135, muta 142, harasz 227, tarhattyák 524, peig 472.

Gy elkopik szóvégen és hangzók között: Szön Györ 32, na'on 36.

N, ny: hisze 32, osztá' 33, szégyöli 137, péz 178, ippe 181, rátott 236, mèt (valószínűleg orrhangos) me't) 419.

M elkopik szó elején: ég nem ijennek 36, égharakszik 84.

V elkopik magánhangzók előtt így: Patakfalán 39, ríós (rívós) 83, süög (süveg) 181, ríását 472, urusol 176.

H szó elején és végén: husajuó (húshagyó) 181, cié (czéh) mester 181, cse, ju 560; — *k* szó végén: palacz 181.

Magánhangzó kopása is látható az ilyenekben: jándék 427, annyán 39, hajtotta (hajította) 139, mûta 228, mestrember 554, stb.

Összerántott, kopott szók: Minya báék (Mihály bácsiék) 33, istennébe (isten nevébe) 554, minyá-minyá (mindjárt m.) 556, csállly (csinálj) 556, ôkémék 80, 'csértessék 83, há 84, kûmisék 84, ganyézva 85, debz 140, Sámibá 141, töpsincs 142, miháncst 175, küsnyég 175, bekátotta 178, csörgya 180, asztom (azt tartom) 181, miérém, mutátu fogva 181, szívanó (szénvonó) 183, kútgárgya 183, fessing 183, sunsé (sehol se) 228, nanynyó 236, ôk-szik 237, bán 275, ucscsegen, verté (vert tej) 328, ôgöкке (üvegekkel) 331, csországi 374, Ferenbá 378, mék (melyik) 420, szoknying 425, béri 426, eiszem 470, gyünk 470, ehejt 471, hannám (hadd lám) 181.

Romlott szók: ajje (oly-é) 39, Albét (Albert) 42, tiszpal (tűzhely) 94, löttö 136, adi (add ide) 142, murczot 174, én (im?) 227, Gyenis 236, mihánno 283, bőved 284, Mena, Modol 284, urus, viszkolódik 328, kusi 329, táplony 371, ögyem (Tolnában igyém, Abaújbán édem = édesem), Pözsszi 422, hors 425, kirmális 426, böstörű (borstörő) borsu 521, vari 522, Naca 470, Gyura 470, vessége 471, éség 472, nanyinyám 477.

Hangbővülés. 1. *Szók elején*: papó, nanyó (apó, anyó), egy vívású 560, *vires (üres), 81, tyatya 284, iszánkóz 284, huborka 287.

2. *Szók közepén*: poróbáta 36, hajingál 559, csombó 560, dolhad, dolhadt 561, huzamóssan 83, ízink 93, csolk 288, hátrúl (hátúl) 323, csalárd (család) 329, körtvély 329, tisztongat 330, ésmént 472, csörög, pörög 479, istirang 80.

3. *Szók végén*: girind 560, osztáng 138, lepint (lepény; teli vót turós lepinté) 140, göröncse (göröngy) 329.

Erősítés általi hangbővülések: kísérgyék 558, levággyák 84, léptyek 85, foggyunk 139, gyárgyom móg 143, kapargya 178, iftyur 181, aptya 282, tángyér 330, iftyak 331, foggyák 332, taggyait 332, testvírgyei 423, nyomgyátok 516, aptyuk 519, hideggyebb, álnoktyabb 470.

Jésülés: Danyi: Palyi 560, asztány 178, venyi 332, nyötelen 516, tyik 96, kengyefityél 183, gyárgyon 143.

J, i betoldása által származott hangbővülések: biglijábó 32, vëndigiék 39, sujszter 554, hójszu 556, szakajsztanyi 558, esztendőig 562, virjadólag 81, Nyirjes 95, sijess 135, hunnajt 175, mönnyei 178, mjér 180, merejibe (merőben) 275.

Kettőztetés általi bővülések: megszólít 35, telli 39, építenyi 143, szüvessen 332, virradni 526, föllű 180, üressen 562, megbeszélle 480, vélled 479, rimíttő 476, azonküjjel 472, éppen 471, szep-tember elessején 373, akármejjik 81.

Hangrend tekintetében az eléforduló adatok közül

legérdekesebbek a következők: kiná: kinél 38, gyortyánfa 93, innap 93, izéjából, izélnak 175, máccé: másszor 176, másodsze: másodszor 235, viher, viheder: vihar 237, *deréksó: derékső (középső) 330, avve a géráblájje; avval a gereblyével, szérszámme 472, nepestig 83, böstörű: borstörő 521, *dölögtivűő: dologtéví (Abaújban mielő, mielő) nap 181, ödben ottbenn 228, viszkolódik: fészkelődik 328, tempe: tompa 328, stb. A hangvonzatnak elő felé ható ereje minden esetre a ritkább tűnemények közé tartozik nyelvünkben, s épen ezért érdekes lesz továbbra is szemmel tartanunk, sőt nyomoznunk az ily adatokat.

KIRÁLY PÁL.

NYELVTUDOMÁNYI IRODALOM.

Magyar nyelvtan, felső nép- és polgári iskolák számára.
Szerkesztette Gyulai Béla. Budapest, Pfeifer F. 1876.

I.

Hunfalvy Pál a Nyelvőr III-ik évfolyamának 6. füzetében Imre Sándor „Rövid magyar nyelvtanát” bírálván, egy kis tervet ad, hogyan látná ő helyesnek az anyanyelvnek gyermekeknél való tanítását, s elédja itt azon sorrendet is, melyben a nyelvtan tárgyait fölvenni óhajtaná. Az itt ismertetendő nyelvtan szerzője ezt az igen helyes és észszerű tervet vette kidolgozandó munkájának alapjául. Kezdi a mondattannal, azután megy a szófajok ismertetésére, a szóösszetételre, szóképzésre, szóragozásra, majd a hangtanra, s végzi a helyesírás szabályainak összeállításával. Függelékül hozzáragaszt még két cikket: a rokon értelmű szókról, s a hibás szók és szólásokról. Hunfalvy tervéhez ragaszkodik annyiban is, hogy az általa oly igazán megrótt „mondatos nyelvtanok”-tól eltérve, olvasó darabokat illeszt a nyelvtan minden egyes §-a elé, hogy a tanuló ez összefüggő olvasmányokon ismerje föl a felállítandó szabályokat.

Szerzőnknek igen dicséretes szándéka az volt, hogy mind a tananyag berendezése, mind a tanítás módszere tekintetében a tudomány jelen követelésének megfelelő könyvet adjon a tanulók kezébe. S ha még hozzáadom, hogy a csak most leírt rámba beilleszteni törekedett azon anyag jelentékeny részét, mi az utóbbi évtizedben a magyar nyelvtudományi irodalom terén

felhalmozódott: belátjuk szerzőnknek azon méltánylandó szándékát is, hogy a magyar nyelvtudományi vizsgálódások legújabb eredményeit is igyekezett bevinni könyvével az iskolába. Nyelvtana e tekintetben mindenesetre figyelmet érdemlő jelenség a régi hibás elméletekkel szakítani nem tudó iskolai nyelvtanok között. S minthogy irányával határozottan folyóiratunkhoz csatlakozik, sőt nyelvtani elméleteinek jó részét egyenesen a Nyelvőről meríti, érdemes lesz itt kissé behatóbban foglalkozni munkájával.

Előre is ki kell mondanom, hogy a feltett jó szándékot legkevésbé sem koronázta kívánt siker e munkácska kidolgozásában. Legnagyobb hibája az, hogy szerzője a nyelvtudomány terén nem rendelkezik azzal a látókörrrel, mely szükséges lenne az általa felhasznált annyi sok különböző forrás feldolgozására, a részletező értekezések eredményének munkája egészébe beillesztendő világos előadásába. A figyelmes olvasó a munka végére jutván, kénytelen kimondani, hogy itt mindenünnen összeszedett-vett tételek halmazát lapozta át. Az e g y s é g hiányát még jobban szembeötlővé teszi az, hogy össze van itt vegyítve újabb és régibb, helyes és helytelen elmélet; mert a mire nézve keze ügyébe eső forrásai (s különösen a Nyelvőr) el nem igazították, arra nézve átveszi minden tartózkodás nélkül a régi elmélet meghaladott álláspontú tételeit. Ilyen pl. a szóösszetétel s a szóképzés egy részének tárgyalása.

A tudomány terén való kellő tájékozottság hiánya szüli aztán, hogy e munkácska a k ö n n y e n m e g é r t h e t ő s é g é s v i l á g o s s á g nélkül szűkölködik. A fölhasznált értekezéseket még csak nem is kivonatozza, hanem kikap belőlök itt is amott is egy-egy fontosabbnak látszó kikezdést, és sokszor megesik, hogy e kikapott tételek, úgy a mint adva vannak, elvesztik azon értéküket s értelmüket, melylyel az eredetiben az előzmények- és következményekhez mérve birtak. A hány §, majdnem annyi-féle nyelvezet, előadási módszer és műszócsoporthoz van itt. Több helyen jönnek elé grammatikai fogalmak csak amúgy deus ex machina módjára, melyeknek ismertetését hiába keresi az olvasó az előbbi §-ekben. Sok helylyel csak az lehet tisztában, ki nem kiméli a fáradságot, hogy rákeressen az eredeti értekezésekre, hogy ott kellő világításban láthassa az ide kitépelt darabot.

A fentebbi oknál fogva nem tudott továbbá a szerző kellő kritikával eljárni annak megítélésénél, mit vegyen be az előtte levő anyagból elemi tankönyvébe, mit ne? Így pl. nem lett volna szabad vitás kérdéseket bevenni oda, s rájuk ez által a tudomány csalhatatlansági bélyegét ütni. Az i k - e s í g é k kérdése még koránt sincs annyira tisztázva, hogy határozottan azt taníthatnók az

iskolában, hogy a népnyelv a 2-ik személyi *l* és *s* rag között nem tesz különbséget, hanem az *l*-et csak *s*, *s*ŕ, *ŕ* végű tőhöz függeszti, a k á r i k - e s a z, a k á r n e m; minden egvéb véghang után *s*ŕ áll. Hogy egyebet ne említsek, Joannovics György nagy deczemberi akadémiai értekezésében számos példát hozott fel a nép nyelvéből az ellenkező tétel bizonyítására. Korai s nagyon elhamarkodott dolog volt tehát ez isk. kézikönyvbe nagy betűkkel kinyomatni a Nyelvőr III. kötetéből Szarvas Gábor értekezése nyomán, hogy „nem ragaszkodunk továbbra is a külön i k - e s r a g o z á s h o z, a m e l y á l t a l á b a n v é v e a n é l k ü l s e m f ő d ő z j e l e n t é s b e l i k ü l ö n b s é g e t”. 84. l.

Azt sem helyeselhetjük, hogy fel vannak e könyvbe véve oly kevésbbé lényeges nyelvtani értekezések, melyek a Nyelvőrben nagyon helyén valók voltak ugyan, de nem elemi nyelvkönyvbe valók. Ilyen pl. a külső és belső tárgy megkülönböztetése a 29–30. lapokon. — Az is nagyon kirí e könyvecséből, hogy a szerző kiterjesztett chablonába bele akarván erőszakolni majdnem minden czikkét a Nyelvőrnek, egyik-másik §-be felvesz oly dolgokat, melyek csak látszólag tartoznak oda, s lényegileg semmi közük az ottani tárggyal. Így pl. a 49. lapon a s z á m n é v k é p z ő k r ő l beszélvén, minden à propos nélkül oda rántja Szarvas egyik értekezéséből, hogy „az összehasonlító nyelvtudomány ujmutatása szerint az e g y alkotó hangjai ezek: egy problematikus önhangzó *i, ü, e, é*; egy torok- (*k, g*) s egy foghang (*t, d*) tehát i k t, vagy i g d”. Szarvas ugyanis „A helyesírás néhány kérdéséről” értekezvén, azt bizonyítja itt, hogy az általános kiejtésnek megfelelőleg csakugyan két *gy* hang van az e g y szóban. De ennek semmi köze a számnévképzőkhöz, s ha volna is, akkor sem lenne helye elemi tankönyvben.

A szabályok elé függesztett olvasmányok megválasztása épen nem helyeselhető. Rég eldöntött dolog, hogy oly darabok adassanak nyelvtani elemzés végett a gyermek elé, melyek úgy alaki mint tartalmi tekintetben valódi remek. Gyulai pedig itt, néhány csinos népmesét s remek költői darabot ide nem számítva, értéktelen silányságokat szedegetett s részben írt össze, milyenek „Az est”, „Az oroszlán”, Gáspár olvasó könyvéből; „A lánczhíd” Kakujai Nyelvkönyvéből; „A gomba és a fű” Iványi Irálygyakorlatai alapján. „A falusi gyermek a nagy városban” Fekete Mihálytól; „Az együgyű ember a postán” Szentjóbítól — Hunfalvy tanácsához pedig, hogy példánymondatok helvett olvasmányokat adjon, oly túlságosan ragaszkodik, hogy világosító példákat ott sem ad, a hol közvetetlen szemlélésük nélkül a

dolog majdnem érthetetlen lesz a gyermek előtt. Pl. a 24. lapon a vonatkozó névmásokról ezeket mondja: „Számra nézve megegyeznek azon nevekkal, a melyekre vonatkoznak. Ha pedig határozott számnév áll ama név előtt, (talán így: ha határozott számnév a jelzője ama névnek?) a melyre vonatkozik (ez is stilus?): a vonatkozó névmás azért többes számba teendő“. Itt a példák elmaradhatatlanok lettek volna, s ilyeneket véve föl, azt is belátta volna a szerző, hogy utóbbi tétele általában nem is áll, pl. ha e mondatot veszem: Mind az a búza, árpa, rozs, a mit (s nem a miket) elvetettem, kifagyott. Áll ugyanis akkor, midőn az egyes számú nevek által jelzett tárgyakat, mint külön egyéneket akarjuk kiemelni, pl. a pap, a bíró, a kiskisat. De meg az sem áll, hogy minden határozott számnévi jelzővel bíró nomen után többesbe teendő a vonatkozó névmás; mert az egy is határozott számnév.

Ez általános megjegyzések után sorba veszem már e nyelvtan szakaszait, hogy megtegyem egyes helyeire vonatkozó részletesebb megjegyzéseimet.

A mondatokban az összetett mondatok nagyon rövideden, csakúgy megérintve vannak tárgyalva. A nyelvtanban annyira fontos függő mondatoknak egy jó fél lapnál több nincs szentelve. A 2-ik lapon az a tétel, hogy „ha a mondatban két alany van, ha csak az egyes számban állnak is, az állítmány rávonatkozása a többes számmal történik“ hamis tan. Szerinte hibás lenne Aranyának e mondata: „Hol földibodza, vadparéj, üröm, varjútövis, bojtortján nő felette“, vagy Kölcseyé: „Halálhörgés, siralom zajlik most felettek“. — Nehéz kitalálni, mit akar jelenteni ez a tantétel: „Ha a főmondatot mellékmondat szakítja félbe, az utóbbinak főrészei alkalmazkodnak a főmondatbeliek egyeséhez vagy többeséhez. Az a ki, a mely-féle mellékmondatokban találkozunk a legtöbb hibával akkor, a mikor e mondatok a főmondatbeli számneves mondatrészre mutatnak vissza, pl. „Az a sok irat, a melyek“ (9. lap). Természetes, hogy nehéz kitalálni, mert ezek a sorok szószerint vannak kiszakítva Joannovicsnak a Nyelvörben megjelent, s kissé nehézkes irányú értekezéséből, kiszakítva a jó hosszú cikk közepe tájáról a világosító példák kihagyásával.

Az is derék, hogyan definiálja a periodust. „Ha valamely mondatcsoport egy alapgondolatot fejez ki, és oly két részre vagy szakaszra osztható, melyek oly szoros kapcsolatban állanak egymással mint a mellékmondat a főmondat: akkor az körmondat.“ 10. l. Ebből vagy semmit nem lehet érteni, vagy legalább olyanformát, hogy minden (fő és mellékmondatból

álló) összefüggő mondat egyszersmind körmondat is. Pedig korántsem így áll a dolog! (Furcsa, hogy e definitióban, itt a 10. lapon maga a nyelvtanító esik bele a mely-es mellékmondatával abba a hibába, melyet Joannovics után a 9. lapon megrótt.) Nem tudom, hogy kell érteni azt is, hogy a körmondatban „mindegyik szakasz egy vagy több egyszerű vagy összetett mondatból állhat; s a hány főmondat van az egészben, annyi tagja van, s a szerint nevezzük két, három sat. tagú körmondatnak.” E szerint hát egy körmondat 3 egymás mellé rendelt mellékmondatból s az utószakot képző főmondatból csak egy- és nem négytagú?

A 12. lapon szól az értelmező mondatok szórendjéről, holott sem itt, sem sehol meg nem mondta, mi is az az értelmező mondat. Igen, mert ezt a passust Joannovics egyik értekezéséből kapta ki, melyben az értelmező elnevezés már mint fentebb megmagyarázott van használva. Épen így a következő lapon beszél kapcsoló segédigéről, holott a mondat tagjainak elésorolásánál copuláról nem tud; de bizonyosan oly munkából vevé ki e tételt, mely a mondattagok közé a copulát is felveszi.

A 13-ik lapon azt tanítja, hogy „az is sohasem lép a nevek és a fogva, nézve, képest névutók közé”. Nem ám, de nem csupán e három, hanem egyetlenegy névutót sem választhat el az is a maga nevéből. Vegye bár sorba a szerző a 31. és 32. lapon elésorolt összes névutókat, egyet sem fog köztük találni, mely nevéből elválasztható lenne. Hiszen a név és névutó által alkotott határozó ép oly szoros complexum, mint a ragos főnév. Mondhatunk-e pl. ily módhatározókat: meggyöződés is nélkül, és z is nélkül beszél sok ember? Ha pedig így szólunk: a patakon is átcsapott a tűz; hozzánk is közel járt a golyó: e mondatokban az át és közel nem névutók, hanem úgynevezett igekötők.

Ugyancsak ezen a lapon így tanít: az is „megkívánja, hogy azon szót, a melyre vonatkozik, kövesse a z o n n a l az állítmány”. Szerinte tehát ez a szórend: János is Pesten volt, hibás lenne. A kulcsa e vastag tévedésnek az, hogy Joannovics, kinek egyik értekezéséből van ez is kiszakítva, az állítmányhoz számítja a vele járó határozót is. De a ki e dolog genesisét nem tudja, hogyan értse meg, hogy itt a szélesebb értelemben vett állítmányról van szó?

A szótan kezdődik a szófajok ismertetésével. A szavakat 4 nagyobb csoportra osztja: nevek, igék, viszonzszók, összetett szók. Ez a fölosztás helytelen, mert az összetett szók a nevek

és igék mellett nem képezhetnek külön kategoriát, lévén magok is vagy nevek vagy igék. A szóösszetétel tárgyalását leghelyesebb lett volna külön szakaszban a szóképzés után tenni.

A névmások mivoltának meghatározása nem könnyű dolog. Sem a régi meghatározás (a helyettesítési), sem az újabbak nem alkalmazhatók kivétel nélkül minden névmásra. Brassai „Magyar mondat“-ában észreveszi e nehézséget; de inkább csak rámutat a ferdeségre, a helyett hogy valami kielégítőt adna helyette. Ő ugyanis, csak úgy odavetöleg, a mutatás és vonatkozás eszméjét tartja inkább kiemelendőnek a névmás fogalmában, mint a helyettesítést. Igaz, hogy ez sok névmásra ráillik; de a kérdő névmás, s az ú. n. határozatlan névmások már kívül maradnak az ezen definitio megszabta körön. — Gyulai Riedl után (ez meg Heyse után) úgy határozza meg, hogy: „a névmások oly szók, melyek a tárgyakat külső viszonyuk szerint jelölik meg.“ Ez a meghatározás, így adva, érthetetlen. Riedl és Heyse természetesen magyarázzák, s a névmáscsoportokra alkalmazni is próbálják, s így valahogy érthetővé teszik ezt a nehézkes s a határozatlan névmásokat kizáró meghatározást. Szerintem helyesebb volna iskolai könyvbe felvenni a régi helyettesítési meghatározást is, mert csak ez a meghatározás teszi érthetővé a névmás elnevezést; s mert e definitio rá is illik minden oly névmásra, mely nem jelzői szerepet viszen. S felvenni hozzá a Heyse-félt, bővebben kifejtve. „Névmás oly szó, mely rendesen név helyett áll, s mely a tárgyakat külső viszonyuk szerint jelöli meg“. Következnék aztán e külső viszonyok elsorolása.

A szófajok elsorolásánál az 5-ik helyen a határozók vannak. Ez az elnevezés nem helyeselhető. Tudjuk ugyanis, hogy a mondatbeli határozó lehet ragos vagy névutós főnév is. Már most ha ezt is határozónak nevezzük, meg azt is, a mi nem név, hanem más fajú szó: akkor a határozó elnevezéssel nem jelöltünk egy külön szófajt, mint akartuk. A bajon csak úgy segíthetünk, ha a határozót, mint szófajt határozó-szónak nevezzük.

Az is szörnyen tág, s roszúl szerkesztett volta miatt is semmit sem mondó meghatározás, hogy a szóviszonyítók (talán helyesebben viszonyító szók: vagy még jobb lenne megtartani a névutó-t) „a mondatok egyes részeinek egymásra való vonatkozásának kifejezésére szolgálnak.“

Az a ki így osztályoz: „a tárgy vagy valóban létezik, vagy azt csak gondoljuk“ (17. l.), bizonyosan nem ösmeri Des Cartes „cogito ergo sum“-ját; nem tudja, hogy a lét és gondolat vol-

taképen egy, s hogy azt, a mi nem létezik, gondolni sem lehet.

„A határozott számnevek meghatározott többséget fejeznek ki“ (19. l.). Tehát az egy is vagy többséget fejez ki, vagy nem határozott számnév.

Az egy-nek két szerepét ismeri: mennyiségjelentőt, és kiemelőt (okos egy ember) 19. l. Hát a határozatlan névelői szerep, melyet Brassai „Magyar mondatában“ oly szépen fejteget? Pl. Volt egyszer egy ember.

A névutók felosztásánál (31. l.) a szokásos független és függő elnevezést mellőzve, tiszta és nem tiszta névutókat különböztet meg. A régi rosz helyett új rosz. E szerint ugyanis az alatt, után sat. névutó azért tiszta (független), mert az előtte álló névhez nem kell rag, vagy is a név tiszta a ragtól (független a névutótól). Az együtt, képest sat. meg azért nem tiszta (függő), mert az előtte álló név nem tiszta a ragtól (függ a névutótól). Épen olyan tehát az elnevezés, mint mikor a kis gyermek üti a falba a fejét, s mégis a falat siratja meg a gyermeket vigasztaló dajka. Csakhogy ennek a viszásságnak mégis van valami célja s értelme; de amannak nincs. A dolog természete szerint ragvonzóknak s ragot nem vonzóknak lehetne elnevezni ezen két csoportbeli névutókat.

Szerzőnk az összetett szókat az alkotó elemek fajainak kategoriái szerint tárgyalja tekintet nélkül azon kifejezetlen mondattani viszonyra, a melyben egymással vannak az összetétel elemei. Ebből az összefoglalt két szempontból kiindulva tárgyalhatók leghelyesebben az összetételek, mint azt Simonyi Zsigmond e folyóirat múlt évi folyamában megjelent és sok alapossággal és elmeíllel írt értekezésében megmutatta. Ha Gyulai ezen értekezésnek csak kiinduló pontjait is felhasználta volna, sakkal elfogadhatóbban állíthatta volna össze ezt a fejezetet. — Itt összetételnek nevez sok oly kifejezést, mely voltaképen mondattani összeszerkesztés, mint a tyámfia (birtokviszony), verőfény, melegágy (jelzői viszony). Az ilyenek meg, mint: molnárlegény, parasztember sat. szerinte rosz összetételek; pedig összetételük (nem: összeírásuk) ellen semmi kifogás nem lehet; csak hogy nem összetett szók.

Az összetett szókat így határozza meg: „Vannak oly szavak is, melyek két, három szóból állanak, s együttvéve jelentenek egyet“ (egy szót?). Az meg már nagyon vastag hiba, hogy az összetett szóban az alapszó, vagyis a meghatározott szó áll elől (35. l.) Sajtóhibából aligha állhat hátúl helyett.

„Háztüznézni, favágni“ sat. összetett igék, holott másutt,

sőt egy sorral alább is az infinitivust *igenévnek* nevezi, a 64. lapon meg éppen csak „*ni végzetű név*“-nek. Különös, hogy e lapon (a tárgyrag tanításánál) már úgy tünteti fel a *favágni* féle kifejezéseket, melyekből a tárgyrag elmaradt. Éppen olyan mintha az *ajtósark*, *ásónyel*-féle összetételekre azt mondanók, hogy a meghatározott szó után elmaradt a *birtokrag* (*sarka*, *nyele*). A mi pedig ott nem volt, vagy a *minek* nem kellett ott lenni, arról helytelenül mondjuk, hogy elmaradt onnan.

Mig némely nem összetett szót összetettnek vesz, addig számos valódi összetételt meg sem említ. Így pl. a *favágni* félék mellett nem említi meg a hozzájuk oly közel álló *szerető tartó* féléket.

Igen helyesen tette a szerző, hogy e fejezetben hibásaknak bélyegezte meg a nyelvújítás óta annyira elterjedt *korcs* *összetételeket*, milyenek: *vizbő*, *utánpótol*, *üteràt*.

KOMÁROMY LAJOS.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

éleltet; *mendaddig éleltetem* (*tamdiu eam fovebo*) Fl. 79. *isten titeket eleltet* (*deus vos pascit*) Fl. 140.

élemedik; *megélemedem* (*convalui*) B. 160. *ő napokban megélemettek volna* (*processissent in diebus suis*) M. 107. *megélemet* (*processit*) M. 107. (*v. ő. fut: futamik: futamodik*), *megélemet* *élettel való férfiú* (*vir aetate proventus*) B. 90.

élesejt; *megélesejt* J. 276.

életönkbeli (*de nostra vita*) Fl. 98.

elesztebb (*prius*) Fl. 117. *elesztebbé* (*u. a.*) 15. 67. (*primum*) J. 407. 372. É. 156. Tn. 19. B. 17. *idenek elesztebb volta* (*prioritas temporis*) Fl. 2.

elesztebbi (*primus*) Fl. 19. (*pristinus*) Fl. 10.

eleve lát (*providet*) Fl. 5.

e. haladott vala (*praecedebat*) Fl. 28. *e. mondott* (*ante dictus*) Fl. 138. *e. vevé* (*anticipavit*) Fl. 15. *eleve vettetnek* (*apponuntur*) Fl. 16. *eleve jő* (*incedit*) Fl. 60, Vg. 65. 84. M. 28. 75. Dm. 337.

elevenőt (*vivificat*) J. 646.

elevente; *megelevente* *ugy mondot* (*dixit adhuc vivens*) M. 70.

elevenöl; *megel.* Fl. 158.

ely: *ily Év. 213. éllyen* (*talis*) J. X.

ellent felel (*contrarium dicit*) Fl. 33. 51.

ellenében (*ex adverso; vis-a-vis*) J. 37. (*ma: át-ellenében*).

ellenzés; *nagy ellenzést szenvedett*: *ignominia contemta*. J. 824.: *miseria corporalis*. Év.

344.: ellenkezés, ingerlés Ér. 653.

ellenző állat Ér. 64. ellenző veszedelemség Ér. 114. e. nehességöt Tn. 38. e. viz: aqua contradictionis J. 277. contrarius. Év. 266.

ellő; es lova ellő nem szabadjhattja meg ő lelkét: et accensor equi non salvabit animam suam. B. 218.

elme; világosított elméjő ember: homo illuminatus. Fl. 77. igaz elméjő légy: aequo animo esto B. 33. elmesség; es tü keveitekből elvessetek elmésséggel: et de vestris quoque manipulis proiicite de industria B. 5.

elmételen: amens. Fl. 57.

elottan: legottan. Ér. 593.

elő: primus; az elő: primus M. 55. elő Simon: primus [est] S. M. 30. ő elő lőtt fiat: filium suum primogenitum M. 16. sokak kedeg elővek lesznek utovak, es utolsok elősök: multi autem erunt primi novissimi et novissimi primi. M. 92. valamely akarand elő lenni: qui voluerit primus esse M. 51. előtől fogvan: a principiis, Fl. 109. elő kezdet: principium. Fl. 13. előfiú: primogenitus Fl. 23. előve híván: advocans. J. 409. előve nevezgetvén Ér. 521. egy bizony peldat hoz előve. Ér. 526. ő vesse előve ha mit akar mondani Ér. 661. előbeliek: priores. M. 53.: primores B. 30. 90. elébbeli. Ér. 15.

VOZÁRI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYAR ÁZATOK.

Dagaszol Ny. IV. 466. minden esetre a. m. dugaszol. Szembe tűnő ejtés jelentés a második idézetben: bel dagaszolá ő fileit. Az első mondat „ne dagaszollyad be ő előtte te szivedet” mint a „non obdurabis cor tuum” fordítása úgy keletkezett, hogy a fordító előtt a fülek „beldagaszolása” lebegett, s így alkalmazta (nem igen szabatosan) az itt használt tárgyra (szivedet). — Különben ez a dagaszol alak annyiban is érdekes, hogy támogatja Budenz véleményét, mely szerint dagad és dug egytől ágaztak el; l. Magyar-ugor összeh. szót. a 268. cikk végén.

Gicsér, gicsöltet, gicsősejt Ny. IV. 467. természetesen így olvasandó: gyicsér, gyicsöltet, gyicsősejt gy-vel d helyett, mint gyugni (dugni, Esztergomban), pokolgyugó Ny. III. 568., gyugd u. o. 279. gyugacz Ny. II. 183.; gyakor, gyér stb. Bud. Összeh. szót. 160. l.

„Szemvillogva. Ez a határozó egy szemvillog igét tételez föl, ilyen pedig nincs.” Ny. IV. 512. Elégszer halljuk hogy „örizkedjete a túlzástól”, s ha olykor-olykor egy-egy ilyen elhamarkodott megrovást olvasunk a Nyelvőrben, mint a

a melyet épen idéztem, akkor meg kell vallanunk, hogy az az intés — akár jóakaróktól, akár roszakaróktól ered — nem egészen fölösleges. Ha már szemvillogva sem volna jól mondva magyarul, akkor nem sokára alig lehetne megmondanunk, mi van hát jól mondva. — Már a Halotti Beszédben olvassuk (az imádság végén): *birsagnopíutva* = ha az ítéletnap elérkezik. Jócai ép oly joggal, ép olyan szépen, magyarosan írja: Tündéralakok lejtének csókszórva, *szemvillogva*, mint Arany J. (Murány 4. vszak).

„A csapatvezérlő hadnagyok elunták
Arczpirulva nézni a napok lehunyát.”

Lélekszakadva (sőt *lelkeszakadva*) mindennapos kifejezés; s ilyent többet is összeállítottam Ny. IV. 389. 390. és iparkodtam magyarázatát is adni.

„Éfelikor (sic)” u. o. *éffélikoron* (sic)” Ny. IV. 553. En nem látok itt semmi csodálatosat. Egyszerűen a. m. *éjfelekor*. (V. ö. Ny. IV. 153. — A másodikat talán másképp is lehetne fölfogni: *éffélioron* azaz „éjféli időn”).

„Éjtszaka (sic)” u. o. Hogy itt is a „sic” mire való, nem értem; hisz így mondjuk ma általánosan. Budenz (Szóegyezések 739. sz. jegyz.) a *t-t* azonosnak tartja a vog. *ét*, cser. *jut*, osztj *át* szavak *t-jével*. Lehetséges az is, hogy tulajdonképen *éjczakát* kellene írunk, azaz hogy az *sž* egyszerűen *c-vé* erősödött. V. ö. *czimbora* (szimbora), *czinege*, *czinke*, *czirok*, *czoboly* (a szlávban mind szó kezdő *sž-szel*, l. Mikl. slav. el. 732. 733. 735. 764.); *aczat* (Vadr. szót. *aszat*, a szláv oszt, Mikl. 542. sz.), *kaczor*, *koczor* (koszor, a szl. *kosor*) Mikl. 344.), *maczat* (maszat) Tájsz., *ruczczan* (= *russzan*, Ny. IV. 69. *pankaczi* (pankaszi) Ny. II. 190. *pocéta* (*paszita*) Ny. IV. 559. *porócza* (*prósza*), *pecér* (ószerb *pī-sarī* Mikl. 677.), *féczket* (*fészket*) Ny. I. 421. *baraczk*, *déczka* (Ny. IV. 42.), *palaczk* Ny. IV. 276. (*palasz*k), *puliczka* (*pulyiszka*), *pockom*, *taraczk* — mind szláv szó. l. Mikl.; *árbocz* (lat. *arbos*), *atlacz* (*atlasz*), *lazacz* *martalóc*z (Mikl. 441. 454.), *konc*z (szl. *kąsū* Mikl. 279) Más példák Ny. II. 20. III. 15. IV. 17. és Bud. össz. szót. 361. I. — Ide való még *gacz* (*gaz*) I. 135. *fűczfa* (*fűdczfa* = *fűzf*a) Ny. III. 382. — [Így a lappban pl. *käskes* mellett *käckes*, *käcket* Bud. szót. 68. sz.] — Egészen hasonló hangváltozások *s:cs*, *j:gy*, *ty*; l. Ny. II. 20. III. 15.

Nyihároznyi Ny. IV. 559. úgy látszik félre-értésből van rendetlenkedésre magyarázva. Inkább *ihogást* *vihogást* jelent;

v. ő. nyiharász Ny. IV. 521. és nyiharáz Ballagi szót. (ihogvihog a.) A kétféle alakra nézve v. ő. Tsz. sütkérez és sütkörész.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Háromszékiek.

Nehéz átalvető az az adósság; ha ézczér a nyakadba akaszthassák, aszt nem minynyát vetéd le. Csak az isten adósságtól méncsen még. A szegénység nagy baj, de az adósság még nagyobb. A kinek adós vagy, annak nagyot köszönni, még pedég igen szépen, s jó nevén kell vinnéd, ha aszt mongya nekéd: te az én kutyám vagy! Ne igen add réa magad, hogy más kutujjon (kotorászszon) a zsebédbe, met kiszédi, a mi benne van, s osztán nem rakja vissza.

Aszt beszéllek, hogy te Gergéj Pistát szeretéd? — Én-é? ha fene vónék, ugy sem szeretném belé esni. — Hát hogy ő beléd essék, aszt szeretnéd-é? — Ugy beszélj, hogy nehogy megszidasd magadot, nekém őt ne és emlégesd, ha valakit ügyesebbet nem emlégeccz. — Valamit kérdenék, de tám elhagyom. — Mongyad no, mongyad bátron! — De félék, hogy mégharagszol. — Mongyad, mett nem haragszom még, isten ucscségén! — Csak aszt akartam kérdeni, hogy miért néstél még ingémét ojan szálára tetétől talpig? — Ha kitalálod, mégmondom. — Én ki és találom égygy szóba. — Bár kitalálnád! — De én ki: ugy-é, hogy én jobb vónék mind Gergéj Pista? — Mégeshetnék! — Uram, legyen hálád! Csak eszt váram. Én bizon Gergéj Pistáról égygy szót sem és hallottam vót; csak aszt akartam kivénni belőled, hogy szeretődnek fogadnál-é? — Hogy ne! te bódi! — Adnál-é égygy csókot, hogy mégbizonyicsd? — Én igen, kettőt és! — Ha most itt vóna Gergéj Pista, mit mondanál neki? — Aszt, hogy én az enyím, s te a tiéd! — Hát nekém mit mondaszsz? — Aszt, hogy te az enyim, s én a tiéd! — Úgy hát jól áll a világ!

KRIZA JÁNOS.

Tállyaiak.

A luterános eszt vette elő: politikával élt.

Ez nagy luterános: kötve higy neki.

Megatta a mógygát, mint a luterános pap a szüretnek. (Nagy készületet tett, a mihez nem kellett volna.)

De felhorgya a pipáját: kevély, henczegő.
 Csak úgy kukuriczázott: botra beszélt.
 Ugrik a pigéje (a nő canis conc.-nak kifejezésére).
 Meginná a Krisztus palástyáról a csattot: igen részeges.
 Érkezik, mint a Bukó (kereskedő) portékája.
 Kicsipte magát, mint a hat garasos Krisztus.
 Siet, mint Hopula a zászlóval.
 Né, hogy elámpicsorodott (elbáméskodott), mint a fancsali
 feszület. MAKLÁRI PAP MIKLÓS.

Örségiek.

Éggyik szovát a másikba üti: rendetlenül beszél.
 Szovát né felejcsse! — szokja mondani, a ki másnak a beszédébe közbevág.
 Más este: ezelőtt való napok valamellyikének estvéjén.
 Fél óra: fél egyre.
 Ez a gyermek égy egisz emelet: jó nehéz.
 Eszt a sőt is a bíró hátán törtik án: öreg.
 Annak is rálépett a feketé tehén a lábára — arra mondják, a kit többféle szerencsétlenség ér.
 Majd megimádom: megszidom.
 Künn téréssebb — mondják az ajtón kopogtatónak; az meg ráfelel: Bellü helyéssebb.
 De pusztá (elkopott, lehasznált) ez a szekér.
 Maradhasson imá, né eklendézzén (ne alkalmatlankodjék) mindig körülöttem.
 Gyimgyom embér: együgyü.
 Boloncságba rám hurította éz a gyermek a kutyát, haném iszé jó méghupátom érte: hátára vertem.
 Éz a nyavalyás macska mindén vajamat mégészi; tennáp és mire eszbe véttem, az éggyik poharambu feliná is több még vót évé; nyilván belenyuládozott a lábájje.
 Hát kê aluszik? — Ném biz én, csak égyget biccenttettem.
 Jó mulatást — Részé légyén bendé!

KÖNNYE NÁNDOR.

Orosháziai k.

Boldogúl, mint a ki égy lovon szánt, s lova, maga vak.
 Benne van, mint zsidóban az ördög.
 Ballag, mint a baranyai koldus.
 Butéllából lékvárt iszik = roszul értesül valamiről.
 Elhagyja, mint a cséppai gyermek a sirást, ha borral ki-nálják.
 Él-hal érte, mint baranyai gyermek a tarisznyáért.

Épen úgy áll, mint macska a gérádon.

Elesétt, mint sündisznó a rétén.

Félhuzzuk akkor a nagy csizmát: hozzáfogunk valamihez teljes erővel.

Feszít, mint a pozsonyi kutya Nyitrában.

Fitymálják, mint juhturót a piacon.

Feszélég, mint fene a kosárban.

Hégyesebb az ánglius tűnél.

Hányja, mint a kinek két esztendeje mént el az esze.

Hallgat, mint a süket disznó a buzában.

Hányja-veti magát, mint a köleskényér a tejben.

Közé vágott, mint Topoczi a szúnyogoknak. (Ez pedig úgy vágott közé, hogy egy szúnyogot se ütött meg, s lapátja mégis eltörött.)

Kuczorog, mint falu végén az istennyila.

VERES IMRE.

Magánbeszéd.

Te Kiriska! Menny e bé Barassóba; menny bé a kalastrom-kapun; menny végig a kalastorom-ucczán; ott láccz egy kontignácziós házat; abba a garádicson menny bé a Kiristóf bóttyába, hoz neköm három karajczárra kirispánt; s ha nem ad mongyad, hogy a farancz egye meg.

(Homorod vidéke.)

SÁNDOR JÁNOS.

Babonák.

1. Ha valamely leánynak meg akarjuk a szerelmét nyerni, így kell tenni. A leánynak egy hajszálát kell kihuzni, úgy hogy azt észre ne vegye. E hajszálát egy almára kell csavargatni, s azt a honally alatt pár óráig tartani. A hajszálát levévén, az almát több alma közt a leánynak adjuk megenni. Igen természetes, hogy a leánynak nem kell tudni, mi a szándékunk. Ha a leány az almát megette, biztosak lehetünk viszon-szerelméről; s e szerelem addig tart, míg a hajszál birtokunkban van.

2. A szobában vagy a konyhában a szemetet nem seprik kifelé, hanem befelé; mert vele a szerencsét seprnék ki.

3. A menyasszony, mikor vőlegénye vendégeivel együtt elmegy érte, hogy majd haza viszi, az ajtóhoz áll s az ajtó kulcs lyukán keresztül nézi vőlegényét. Ha meglátja, egészen biztos arról, hogy férje neki nem fog parancsolni, hanem ő férjének.

4. Lucza nap hajnalán a tyúkokat meg szokták piszkálni, hogy sok tojásuk legyen.

5. A gugát (daganat az áll alatt) így kell gyógyítani. A

nagy fejsze élivel meg kell háromszor érinteni, azután a fejszét oda ütni a gerendához szintén háromszor. Pár nap múlva a guga egészen elmulik.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Népmesék.

Mikó kicsin vótam, elméntem a szomszéd fálubá szógáni. Ész nap adott a gádzám egy dárab árpa kinyeret, de én kevesléttem.

— Há kevés, aszontá, hát tödd a pátákba, maj mégdagád.

Másnap ászontá, hogy ménnyek vesszöt vágni. Én kiméntem, váktam két szált, bévittem a pátákba, hogy maj mégdagád. Écczér csak ászongyá nekém a gádzá:

— Émönünk a vesszőér; itt van egy dárab hâj, kend még a szekeret.

Én foktám magám, mégkentem a szekeret mindenütt: ke-reket, ódált, rudát. Kigyün a gádzá, kápárja a fejit s káromkodik:

— Illyen áttá czudará, nem úgy kő eszt csinâni! No, ászongyá, fogd be mind a négy lovát, kettőt elő, kettőt utó.

En még befoktám a lovákát, kettőt a rúdhó, kettőt hátú a nyujtóhó. Itt hájtánâm, de nem mén a ló, nem birja egymást húzni. Kigyün a gádzá, kápárja a fejit s káromkodik:

— Hej kutyá lelke vette, nem így kő fogni!

Akkó ásztân magá fölüt a nyerégbe és aszontá: Né szój az uton, mer kivágom a szömöd! Mihent megindútunk, a kerék kiesett, de nem mertem szóni. Écczerrê csak méglátta ászt a gádzá.

— Hât a kerék hun vâ? ászongyá.

— Éveszött az úton, mondok, nem mertem szóni.

— No fogd ki a lovát s eregy érte mingyâr.

Â nyergés lovát kifoktám, râütem, elmöntem a kerékér. Â hogy odá értem, fôtöttem a lórá, de séhogy sê ákárt mégâni a hátân. Êre káptam magám, kiütöttem belüle két küllöt, be-akasztottam a ló nyákábâ s fôütem a hátârâ. Mire odá értem a gádzâmhó, a kerek étörte a ló lábât. Vót áasztân mégîn nagy káromkodâs.

— Hât a vessző hun vâ?

— Itt vâ a pátákba, mondok, gondótam, maj mégdagád.

Âkkó áasztân a gádzám mégîn kiszidott hogy: illyen ârá az ápâdat, té hunczut!

Én elszálâttâm tüle s beâtâm a páphó! Mégfogádott kânâsznâk.

Mikó régge kihâjtom a disznót, ászongyá a gádzâm:

— Este né hájcsd házá űket. háném csak magád gyere haza előre; á disznó máj gyűn utánád.

Mikó másnáp este házá hájtom á disznót, hát odá máratt belűle égy nágy ártány. Éménék keresni; hát écczér csák látom, hogy égy nágy hégyén süti tizenkét bétýár. Odá lopákottám nágy csöndessen, jó láktam belűle kégyessen mint most. Ott ván tizenkét ákó bor égy hordóbá, hogy ászt mégisszuk; hát engém beszögesztek á hordóbá. Én ott sirdogálok á hordóbá, hogy szábadulok ki belűle. Oda gyűtt égy fárkás; á fárká á hordó szá-jáhó ért, én kinyútom kezem á hordobú, mégkápom á fűrkát, égy nágyot kijátok: Ucczu té! Ére á fárkás észálatt á hordóva á gödörbe, odá vágott égy fáhó, én kiestem s most itt vagyok.

(Fülel. Nógrád megye.)

WOLF VILMOS.

Találós mesék.

I.

Még él, akasztófán lóg, holta után tolvajkodik. Mi az? Hé b é r.

Mijen fa van legtöbb á piacson? — K o f a.

Huzza kötele, vas á pöndöle. Mi az? — H a r a n g.

Guggon kérik, fekvé aggyák. Mi az? — H o r d ó - c s a - p o l á s.

Mikor fekszik lé az ökör először? — M i k o r k i h e r é l i k.

Miné többet fürdik, anná feketébb. Mi az? — V i z i m a - l o m k e r e k e.

Liffés-laños lafförvényés, férges farkú nat, törvényés. Mi az? — P u s k a.

Mi pirú el hóta után? — A r á k.

Mejik lány ném mégy férhő? — A k á p l á n y.

Mijen fa nekűn ném léhet el az erdő? — S z é l s ő f a n e k ű n.

Ék kis fa fölñő iga nélkül, ék kis madár mégétte szája nélkül. Mi az? — G y é r t y a m é g a l á n g j a.

Kivű sok kis lik, belű én nagy lik. Mi az? — G y ü s z ű.

(Ozora. Tolna m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

2.

Tátogóban szuszogó (o r r),
Szuszogóban pillantó (s z e m),
Pillantóba síkmező (h o m l o k),
Síkmezőben cserbokor (h a j),
Cserbokorban kúrta csikó (t e t ű).

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Hallgató mese.

— Gyere velem! — Hova? — Keménczébe. — Hol keméncze? — Viz elvitte. — Hol viz? — Ökör félszipta. — Hol ökör? — Kölesbe. — Hol köles? — Madár elverte. — Hol madár? Ághégyin. — Hol ághégy? — Fészi levágta. — Hol fészi? — Ágon, bogon, csögön. A ki leghamarább éggyet szól, a falu budáját égye meg.

(A ki szólni talál, azt lenevetik.)

(Háromszék.)

SÁNDOR JÁNOS.

T á j s z ó k.

K. Félegyháziak.

Botromâskonynyi: alkalmatlankodni.	gérdány: sovány ember.
bugyli: fanyelű kis kés.	hepcziâskonynyi: hetvenkedni
czáfrinká: rendetlen.	hetrefüles: bolondos.
czáfrángos: piszkos.	haczká, kaczábájka, kabát.
czájbér: rossz személy.	kóringányi, ödöngenyi: kószálni.
csetres: mosatlan edény.	kárátyónyi: fecsegni.
csâtkányi: méregetni (folyadékról).	kotoznyi, kotomâznyi: kutatni.
dárvádoznyi: várakozni.	kúpârkonynyi: torkoskodni.
dzsigerénynyi: megálapodni.	kálámájkâkonynyi: ugrándozeni.
dürüzsönyi: zajongani.	letytyett: bágvadt.
ecseklényi: hivalkodni.	
êpüffentenyi: elrontani.	
gibercs: rossz ló.	

SZIVÁK JÁNOS.

Göcsejiek.

Csöklető: fecskendő.	pazdêrgya: gaz.
disznem bôrsíg: szalonna.	pêrgyó: tornác.
étestem bévilágnap: egész nap.	puczéron: mezítelenül.
ficzok: ficzkó.	rapotyánként széttörött: darabokra törött.
gurgula madár: sündisznó.	rikkancs: kanász.
huputa madár: banka.	ruhatő: takaros.
kalácza: korlát.	szelemén: házgerincz.
krampacs: kánya.	főtérdenyi: felsurolni.
	„Térded fő a szobát!”
	ükönnyi: fejni.

PLACHNER SÁNDOR.

Fehérmegyeiek.

Csuli: veréb.
finak: kis rocska vagy csöbör.

jérom! v. jé! bámulás kifejezése.

katrabont v. galiba: akadály.

közletni: a kocsi uton a kátyókat úgy kikerülni, hogy a mélyedés a két kerék közé essék.

ludvércz: lidércz.

lukodli v. lukédli v. sintér: kutyapeccér.

mangalicza: hízott ökör v. disznó.

makutyi: nyakas, akartos.

nápicz vagy foszlángos inu: inczenpincz, gyöngé ember.

ófrál: kószál, csavarog.

pérnahájtér: gaz, hunczfut.

pérváta: emésztögödör.

ragyiva: rozoga, semmitérő. szütyő: nagy zacskó.

szodé: sokat és mohón evő.

tiluló: kendertörő készülék.

totyafeszés: rövid-vastag v. széle-hossza egy.

zsimbölgő: gyengélkedik. SZILÁGYI JENŐ.

Háromszékiek.

Déliglátó: hajnalka.
döng, döngöl: ütés, üt, úgy hogy puffan vagy zuhog.

dinos: csinos.

döhölni: elpáholni.

eregél: lassan járogat, menegél,

erdőlni: fát gyűjteni és hordani haza az erdőről!

ekekabala: ama két nagy rúd, melyen az ekét szántáskor a földekig csúsztatják.

eplény: a szánnak első és hátulsó kereszt- vagy átfája.

fiszlikolni: jobbra, balra, egyiktől a másikhoz járogatni.

gérézdelni: bemélyülő rovátkákat húzni valamin.

házgerezd: házgerincz.

gübécz vagy gübü: kerek mélyedések a patakokban.

gübölni: a jégen vágott lékekben nagy rudakkal zavarni

a vizet, hogy a halak felriadjanak. Hasonlít e munka a köpüléshez.

gamat: szemet.

göcs: bog, csomó.

gacz: szigorú, kegyetlen. Gaczul fogni valakit, v. a dolgot: erős szigorral járni el valamiben.

gút: guta.

gyomorsikulás: hasmenés.

gözlő: oly barlang, melyben gázok fejlődnek ki.

göndör: gödör.

gusa, gusás: golyva, golyvás (a golyva kisebb, fejletlenebb állapotában).

mégfogatni: megállítani.

mégőköltetni: megczurukoltatni.

harapégés: erdő, mező égése, mely a száraz avarban

elharapódzás által földszint terjed.

hájcz, hõjcz: balra, jobbra.

hasajó, takácműszó: a henger, melyre a vászon felgöngyörül.

hengerbógázni: hente-regni.

honsok: vakand; honsokos: vakandturásos hely.

hecsenpecs: a vadrózsa piros gyümölcse, az u. n. segvakaróból készült édes lekvár.

hiriczél: midõn valakinek a lélekzésekora melle sípol.

hagyatkozni: egyet-másat eltestálni.

izge-mozga: nyughatatlan, viszketeges természetű.

ját: drusza.

jós: juhos; bács: juh-pásztor.

kasziba: hajlott, görbe, hórihorgas.

koriczálni: keringeni: minden cél nélkül csak mulatságból járni kelni.

kéntár: kantár.

kozsók: kis bunda; elkozsokolni: elverni.

korodzik: merevül.

kaszmatol: kutat, matat.

elkosztolni: elnadrágotlani.

kicsikkan, kicsikkana: kificzamul, kificzamodás.

kóst: takarmány.

köntörfalazni: vonakodni, oldalogni, nem állani a kötélnek.

GÁBORFI KÁROLY.

Gyermeknyelv.

Mily szavakkal kezdenek beszélni a kisgyermekek?

Kokkó: fej.

kacsó: kéz.

babó: láb.

papa, papás, kácsi: kenyér.

csócsó: enni való.

tütü: víz, ital; tütül: iszik.

hámhám: enni.

csecse: szép.

czócczó, maczi: ló.

bú: tehén.

czicza: macska.

kutyú: kutya

bari: bárány.

biri: lúd.

kácskács: kácsa.

pipi: tyúk.

nene: néni.

tente, csiccis, buji: aludni.

hájóba: ugyanaz.

lulu: ruha.

mámmá, táttá: apa, anya.

táttába menni: sétálni.

zsizsi, zsizsa: gyertyavilág.

tűzsi: tűz.

dada: dajka.

pipő: czipő.

baba: felöltöztetett bábú vagy egy másik kis gyermek.

bojó: alma.

csücsül: ül.

sziszi, cziczi, dudi: emlő.

bubus: a mi ijesztő.

l ő l l ő : szőlő.	a p p á, h a p p á : kérés a ből-
b r r r : ital.	csőből való föl vételre.
g u z i : fog.	p a c s i : kézcsókolás a te-
e ê ê : szükségre kéredzködés.	nyérbe csapva.
p i s i : vizelleni.	g ü n g ő : ing.
c s u r - c s u r : fürdeni.	p u s z i : csók. *)

(Szeged vidéke.)

FERENCZI JÁNOS.

Karácsonyi misterium.*Beköszöntő.***E l s ő p á s z t o r.**

Dícsérjük a Jézust, Isten örök fiát,
 És az ő szent anynyát, dicsérjük Máriát.
 Beléptem e házba kis Jézus nevibe,
 Ki szüszttől született éjjê Betlehembe.
 Hogy ha kíváncsotok bennünket hallgatni,
 Mongyátok még nekém, szívbű fogjuk tenni;
 Ha pedig nincs szükség é házba miréjánk,
 Oda fogunk menni, hol akad jó tanyánk.
 (Kimegy a házból, beküldi a másikat.)

M á s o d i k p á s z t o r.

Már a juhocskáim, mind léhevertek
 De még lé nem zártam eddig szemémet;
 Vigyáztam rájok, né érje valami,
 Hogy ha majd a farkas előgyűn lopni.
 A gönczölszekér is êfê felé jár,
 Léheverék én is, nem történik kár.
 (Lefekszik a ház közepére.)

H a r m a d i k p á s z t o r.

Itt hever Andris, én is pihenék,
 Égv kis álom kê fáratt testémnek,
 Égv farkas előbb néglátogatott,
 De a bunkómmal nagyokat kapott;
 Szalatt orditva a heggyek közé,
 Tudom nem is jön ő onnat elé.
 Az êfê közêget, mâ lépihenék,
 Mert a juhaim szépen hevernek. (Lefekszik.)

N e g y e d i k p á s z t o r.

De kifárattam; tán ném is hiszik,
 Hogy kilencz farkas odakin nyugszik,

*) E szavak készítésében különben nagy részük van az anyák-
 nak és különösen a dajkáknak.

Melylyeket magam mind agyon vertem,
 Hogy az nyájamnál őket ott leltem.
 Ily bátor gyermek mint én ritkaság,
 Most fekvé várom be ez vérattát. (Lefekszik.)
 Első pásztor (ismét bejön s így szól a többihez.)
 Így ni legínék, csak pihenynyeték,
 Maj félészék én mán helyétteték;
 Úgy is igen szép most ezén éjjel,
 Maj beszélgeték az jó öreggel.
 Mère lehet Maksus gazda uram?
 Elálmosodom már én is magam.
 Az öreg úgy is keveset alszik;
 De a mint látom, mâ botorkázik.
 Hagy vigyázzgasson az öreg gazda,
 Nékém az álom szemém léfogja.

Öreg (bejön s így szól nagy dörmegve).
 Itt van la! Ezek mâ mind alszónak!
 Tuttam, hogy ők majd így vigyázzgatnak.
 Hej ha az öreg nem vóna kösztök,
 Nem tom, mi lenne akkô belölök.
 Most jutt eszémbé, hogy álmos vagyok,
 Közéjek talán bekuczorodok. (Közéjük fekszik.)

Angyal (a bethlehemmel bejö. Énekelve):
 Dicsőség légyén az magos ménybe Istennek,
 Békesség földön az szélid szívü embernek!

Első pásztor.
 Ugorj talpra Istók, angyal szált hozzánk!
 Kőcsd fél társainkat, hogy mind hallgatnánk.
 Mit szólt az angyal, ércsük még aszt jóll,
 Csak kőcsd fél hamar, mer majd ismét szól.

Angyal.
 Dicsőség légyén a magas ménybe Istennek,
 Békesség földön az szélid szívü embernek.

Első pásztor.
 Nosza pajtásim, utra indullyunk,
 Mert mégszületett mésziasunk.
 Ajándékokat vigyünk im magunkval,
 Fegyverkézzünk fél letjobb botokkal.
 A nyájnál Jankót majd ithon haggyuk.
 Hol van az jó tej és letszébb sajtunk?
 Vigyünk urunknak ajándékokat.

Fogjatok hamar szép bárányokat.
Hát az öregét félköcsük-é már;
Mer az idő már réggé felé jár?
Kely fê öreg! Angyal hí.

Ö r e g.

Micsoda! Antal hí?

M á s o d i k p á s z t o r.

Kely fél öreg! Most született mészias.

Ö r e g.

Kell is most nekém kalács.

H a r m a d i k p á s z t o r.

Kely fél öreg, gyerünk Betlehembe!

Ö r e g.

Nem mégycs én az berékbe.

M i n d.

Ö r e g (felkel és a betlehem előtt mondja):

Aszt ámottam én az éjjel,
Láttam kisdédét egy szüzzel;
És a kisdéd hit engémet Betlehembe.
El is mégyünk, mégkeressük égyetémbe.

M i n d (körül járják az öreget háromszor. Énekelve):

Vígan, vígan pajtások!	Ó kis Jézus tekincs ránk,
Vígan, vígan pásztorok!	Hozzad kiált szívünk szánk;
Mer született mészias,	Vigasztaly még bennünket,
A körül szóll az írás.	Szomorú szíveinket!
Ménynyünk téhát minynyájan,	Ménynyünk téhát minynyájan,
Ellássuk őt számunkvel.	Ellássuk őt számunkvel.
Méglátván örvendézzünk,	Méglátván örvendézzünk,
Glóriát énekélylyünk!	Glóriát énekélylyünk.

(A betlehem elibe fordulnak egyenkint.)

E l s ő p á s z t o r.

Üdvözlégy kis Jézus, ki a bűnösökért
Légyöttél mennyekből világ válcságáért,
Légy nekünk e földön pásztorunk, vezérünk.
Végre, hótunk után ad még üdvösségünk!

M á s o d i k p á s z t o r.

Üdvözlégy kis Jézus, világ öröme,
Légy a mi lelkünknek üdvözítője.
Védd szívessen tőlem ajándékomat,
Elődbe tészém letszébb bárányomat.

Harmadik pásztor.

Hosztam nekéd túrót, ha ném utállod,
Gondviselésédre bizom nyájamót.
Kérlek, hogy még élék, té légy vezérlőm,
Ó áldott kis Jézus légy üdvözítőm!

Negyedik pásztor.

Én is hosztam nekéd ajándékokat,
Mint a fejem olyyan szép nagy sajtokat.
Őrizd még nyájunkat éggyütt mi vélünk,
Léborúlván, téged szivünköl kérünk.

Öreg.

Édés kis Jézuskám, én is elgyöttem,
Öregségemet ím ném tekintétem;
Csak hogy láthatom istenségédet,
Örömmel zárom be már szemémet.
Egész mégújultam, és oly nagy kedvem van,
Hogy é ném fáradnék egy nap sé a tánczban.
(Ismét körül járák az öreget.)

Mind (énekelve):

Pásztorok, pásztorok örvendézve,
Sietnek Jézushoz Betlehémbe;
Köszöntést mondanak a kisednek,
Ki válcságot hozott az embernek.
Üdvözlégy kis Jézus, ki miértünk
Születvén, válcságot hosztál nekünk;
Elhosztad az igaz hit világát,
Mégnyitád szent atyád ményországát.

Első pásztor (a házi gazdához fordúlva):

E háznak urához fordúlok mostan,
Élyen boldogúl ezén a világban,
Itt érje még számos karácsony napját,
Végre ménybe lássa a kis Jézuskát!

Második pásztor.

E házba soha bú baj né érjen,
Élyenek itten jó egítségben!
Karácsony napját vigan tőthessék,
Hótuk után az Istent dicsérjék.

Harmadik pásztor.

Ha búsak vagytok, letjobb örömet
A kis Jézuska aggyon tinékték;
Gyermekeiték nevekéggyenek,
Végre üdvössig légyén veleték.

Negyedik pásztor.

Mégengegyteték, hogy mégkerestünk,
 Hajlékotokba hogy most beléptünk.
 Kívánnynuk, áldás szálljon reátok,
 Valakik mostan a háznál vagytok.
 Jöjj elő öreg pajtásunk, kérünk,
 Mert e hajlékbú mán tovább megyünk.

Öreg.

A kis Jézus születését,	Üres nála az ersziny;
Szencsígés eljövételét	A kólyikába szenved,
Még számos esztendőkre	A mit ki sém heverhet;
Érjétek egíssigbe!	Ha csak a ti jó szíveték
Nézzétek csak a bundámat,	Még nem szánnya erszinyemet.
Mint szétvágták a farkasok;	Mit ha tészték, az Isten
Ha eszt még nem varratom,	Még fog áldani szépen.
Többet nem hordozhatom.	Élyeték mindig boldogúl
De az öreg igen szegény,	Itt és majdan a síron tün.

Első pásztor (az öreghez):

Jó öreg barátom, elmontad, mit tuttál,
 De bizon az egész ném is épen ugy áll.
 Mer at té bundádon nagy szelelő lyukak
 Egynéhány ezerén igaz hogy lakoznak,
 De a jó pásztorok addig szolgáltnak,
 Még rossz ruháik még ném ujitatnak.
 Ha té az bérédet még ném ittad vóna,
 Bátran kiállhatnál egész új bundába.
 Mi égyedü az Úr Jézus dicsőségit
 Hirdettyük mindénüt dicső születésit;
 És a hol bennünket jó szívvel fogadnak,
 Kérünk a Jézustól rájuk áldásokat.
 Most pedig szívünkből engedelmet kérünk,
 Még élünk tînékték barátitok lészünk;
 El né felejcsétek minket ez életbe,
 Hóttunk után örvendezzünk a mennyekebe.

(Saár. Heves m.)

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Pohárköszöntők.

(V. ö. Nyr. I. 476. l.)

Igyunk azér a tarka-barka farkas marta fekete tehén fehér
 bőribül kötött könyvbül tanuló deák gyerekbü létt papnak az
 egíssigiér. Igyunk az eműt sok jókér, a szarkákér, még a vere-
 bekér. Bor ennek a neve, melyet az Isten görbe késsé kanyarga-

tott, kapafokká koczogtatott. O áldott jó bor, térj be a té uradnak kebelébe, hun osztán nyugoggy még minnyájunk örö mire. Ő áldott jó bor, a ki minket sokszor csuffá tetté. Tudod, mi a katona régula: „Mars az áristomba.“

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Gyermejjátékok.

I.

A lányok karikába ának; égy belül áll s tánczra hin (hív) valakit; a többi e pár körül forog s eszt éneklei:

Éva, szívem, Éva,	Mér nem virágosztá
Most érik a szíva,	Minden fa tetején,
Teritvel az ajja,	Czidrus-fa levelén,
Fölszéggyük hajnalba	Hogy szakaszthatott vóna
Bárcsak az a hajnal	Mindén szégény legény?
Sokáig tartana,	Lám én szakajtottam,
Hogy a szerelémnek,	De elszalajtottam,
Vége né szakanna.	Utána futottam,
Szerelém, szerelém,	De még ném fokhattam.
Átkozott gyötrélém	

II.

A lányok karikába ának; égy belül áll s az kezd a nótát, utána danúja a többi, mialatt valamennyien forognak.

Elveszétt hat ökröm	Száz forint az ára,
Czidrus-fa erdőben;	Babám atta rája,
Elszakatt a csizmám	Aranyos betüvé
A sok keresésben.	Van neve rá vágva.
Né kerezd, né kerezd,	Két ut van előttem,
Mer be vagyon hajtva,	Mellikre indújak?
Gyulai vásárban	Kettő a szeretőm,
Szól a cséngő rajta.	Melliktől bucsuzzak?
Ismerém cséngémet,	Ha égyiktől bucsuzok,
Volt is a kezembe,	A másik haragszik,
Tamási vásárban	Igy hát az én szívem
Véttem is ökrömre;	Soha még nem nyugszik.

(Ozora. Tolna m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Hidasjáték.

(V. ö. Nyr. IV. 40. 1.)

Két gyermek összfogja a kezét s fölterja; ez a hid. A többiek, az utasok, egy lánczczá fogoznak. Az utasok a híd felé közelednek. A kettő (a híd) énekelve kérdezi:

Mé küdött az úr aszszony,

Haja gyönygye, gyönygye?

Az utasok felelik:

Arany hídát csinányi,

Haja gyönygye, gyönygye.

Hidasok: Minek nékték az a híd,

Haja gyönygye, gyönygye?

Utasok: Nékünk azon átjárnyi,

Haja gyönygye, gyönygye.

Nyiss ki aszszony a kapudot,

Haja gyönygye, gyönygye!

Itt a hidasok fölemelik a kezüket s az útasok alatta átbúj-
nak és éneklik:

Hagy kerűjük váradat,

Haja gyönygye, gyönygye.

A két utolsót feltartják, s ha újra kezdik, ez a kettő játsz-
a hidasok szerepét.

(Pécska.)

SZEGEDI KÁLMÁN.

Zálogos Játék.

Kolduló mondókák.

1.

Kúdú, kúdú kis kacskámba;

Nincsen, nincsen tarisznyámba.

A ki ád, isten fia;

A ki nem ád, ördög fia.

2.

Pám, pám, pécsénye,

Dirib-darab szalonna;

Ádám mongya: vessén bele.

Száz béka, száz kígyó

Tekeréggyén a nyakába,

Tüsök ménnynén a talpába,

A ki eszt a szegíny kúdúst

Még nem szánnya!

(Szentes)

KÖNIGSFELD VILMOS.

Gyermekversikék.

Jöjj föl meleg,

Ménny el hideg.

Tédd be Isten kis kapudat,

Nyizsd ki Isten nagy kapudat.

Gyűnnek a kanászok,
Csonttal hajigálnak.

Mikor a nap kisütését várják a gyermekek, különösen eső után, szokták ezt mondani.

(Orosháza).

VERES IMRE.

Családnevek.

Antal. Benedek. Borcsa. Buda. Bálint. Deák. Dodé. Figó. Gocza. Gosuj. Huszár. Gödri. Korodi. Lőrincz. Lukács. Köpe. Musát. Mezei. Péter. Simon. Sós. Tamás. Dénes. Jonás. Vas. Sipos. Jani. Vajda. Szín. Veres. Istok. Dombi. Pünkösdi. Német. Giró. Bodolai. Boskádi. Gyerkó. Barkó. Gocsmán. Magyar. Pajor. Jakab. Dancsula. Vakarus. Szörnyü. Fálnagy. Bartos. Barta. Csukás. Vikos. Pap. Szász. Jankó. Pál. Partinka. Kovács. Máté. Magdó. Kis. Baláska. Thót. Köblös. Opra. Balog. Gyárfás. Szakál. Bereczki. Varga. Piroska. Miklós. Partin. Kádár. Domokos. Bokor. Zsigmond. Tatrangi. Maroti. Fejér. Nagy. Oláh. Kontyos. Szabó. Murgyi. Orsai. Orbán. Bacsó.

(Bácsfalu.)

BORCSA MIHÁLY.

Czigánynevek.

Butyi. Hasi. Kupi. Puczi. Nyuki. Buli. Csucsi. Gondi. Gucci. Traputyi. Diczki. Gabanczi. Kupai. Galatri. Zsákai. Récz. Kruczi. bácsi. Mutyuli. Guetzuli. Zsidó Tóni. Aprécz. Kuka Tóni. Kutya bácsi. Taknyos Zombori. Gilagó. Nánó. Csikaló. Pakó-Gyugó. Bakró. Bigó. Kantó. Táblabiró. Foghúzó. Cseló. Sárga. Micsura. Ponya. Batla. Bugolya. Garas Pista. Lapoczka. Kudús Pista. Kácsa. Paja. Rama. Zsidó Pista. Bódi bika. Uczu pápa. Tengeri vasmacska. Fecske. Kole. More. Üрге. Pintye. Pörge. Lilike. Sörte. Czipra képű. Haj seregje. Percse. Butykos. Kortyos. Csámpás. Gonosz. Kacska dobos. Gabanczos. Bárány szájú. Vékony láb. Daru. Hatujjú. Féltökö. Süllő. Zödszemű. Bakter. Vasember. Csömör. Kántor. Puczor. Lamor. Kolokán. Zsiratlan. Mokány. Puttony. Napoly. Herczeg. Cserpák. Görbe köszörűs. Kis üveg. Szalontai disznóláb. Tóth. Juhfej. Poczem. Kanócz. Fátyol páter. Váltott. Csúcs. Furus. Malacz. Bodrics. Köcsög. Krumpli Miska. Ganges. Czigány kadét. Lányorvos. Kásaszari. Czigánybáró. Buli.

E nevek egy része gúnynév, s mindegyikhez egy-egy eseményke van fűződve; megjegyzem azonban, hogy az alföldön, s különösen Szegeden csak az itt leírt néven nevezik őket; foglalkozásukra nézve, mint ők szokták mondani „hangászok”.

(Szeged vidéke.)

FERENCZI JÁNOS.

Gúnynevek.

Ál é, ez olyan régi, rést ember. Bagó, kis alacsony ember; hasonlít a bagóhoz. Brigán, nagy, hosszú ember. Czigány, fekete színérűl. Czukrász, nagyon szerette a cukrot. Furcsi, écczér álmában nyerített. (Nevét erről a furcsa álmáról kapta.) Gerhész, vékony dongájú, gyéngé mellű ember. Hevesi, annyárú nevezték el. Hitro, friss beszédű ember. Köfejű, nagyon erős a feje. Kaczagán, kurta ködmönt viselt. Kanpipís, mivel olyanforma külseje van. Koko, sánta ember. Kútásó, ennek nem vót mestérsége a kútásás. Löttyögős bőrrű, vézna, sovány ember. Meszes, a színe olyan mint a fal. Nyúka, Nyúkó, nagy, hoszsú ember. Pétra, écczér egy krajczárt tanát. Plútó, a bátyját hitták így. Sánta dudás, rossz lábárú. Szadai, annyárú nevezték így. Szirák, oda jár gyakran. Szőrös, igen szőrös ember. Tavaszi, ennek égykó kérdézték az apját, hogy hány évesek a fiai? Azt felelte rá, hogy: „Ki tavaszi, ki őszi.“ Tökös, nagy mellyirű kapta nevét. Töves, kis alacsony ember. Vak: csóka vót a szémin. Varga, ezt a mestérségét értette. Vaskalap, a kalapja nagyon égyénésen áll. Zsidó, olyan ábrázatú, mint égy zsidó.

(Karácsond. Heves m.)

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Tréfás dalok.

1.

Jó napot komám!	Mír nem jó van komám?
Aggyon isten komám!	Mer a pizén házat vettünk komám.
Mégházasottam komám.	
Jó van a komám.	Akkor hát nem jó van komám.
De nem jó van a komám.	De mégis jó van a komám.
Mír nem jó van komám?	Mír van jó komám?
Mer vin asszont vettem el komám.	Mer a ház mégígétt komám.
	Akkor hát nem jó van komám.
Akkor hát nem jó van komám.	De mégis jó van a komám.
De mégis jó van a komám.	Mír van jó komám?
Mír van jó komám?	Mer a vin asszony is benne
Mer sok pize van komám.	ígétt komám.
Akkor hát jó van komám.	Akkor hát jó van komám!
Dé még sé jó van a komám.	

(Szentes.)

KÖNIGSFELD VILMOS.

2.

Felkél a jány nyócz órakor, jaj, jaj, jaj!
 Feje olyan, mint egyg hokor, hababab, habart bab.
 A szemébe olyan csipa, jaj, jaj, jaj!
 Mint egyg rendes tajtékpipa, hababab, habart bab.
 Délbe veti meg az ágyát, jaj, jaj, jaj!
 Kutya mossza meg a tájját (tálját), hababab, habart bab.

(Sárospatak.)

ZSOLDOS BENŐ.

Néprománcz.

Oláhul Márinka,	Vijaszas vászonba,
Magyarúl Margitka,	Feteke kátrányba.
Aszt és mond még nekém,	Tálpától elkezdék
Hogy ez mire ménén.	Fejig bétékerék,
Oláhul Márinka,	Tetején meggyujták,
Magyarúl Margitka,	Talpig elégeték.
Mingyá mégtudhatod,	Csontait elküldék
Csak vigyázz szavamra!	Ki rózsza mezőbe,
Oláhul Márinka,	Ki rózsza mezőbe,
Öreg Ráduly Vajda, ¹⁾	Piross rózsák közé.
Magyarúl Margitka,	De haza tálála
Pétér Ráduly fíja.	Épen Ráduly Péter;
Mind egy szép fénylő nap	Lovárol lészálla,
Ullyan Ráduly Vajda;	Ég felé sohajta.
Mind egy hajnal csillag	Hon vagy-é, hon vagy-é,
Ullyan Ráduly Pétér.	Jegyesém, gyűrűsem,
Szovát szollá Ráduly vajda,	Magyarul Margitka,
Eszt meghállá édés fíja:	Édés jegyész rózsám?
Mit mond ápám, vigyázz oda!	Szovát félfelelé
Halgass rívám szép Margitka!	Édész kedves annya:
Fávágó helyemnek	Nincsen hon, nincsen hon
Tökéje nem léheccz-é,	Jegyeséd Margitka.
Asztal vendégémnek	Eleresztettem őt
Világa léheccz-é?	Ki rózsza mezőbe,
Fávágó helyednek	Rózsavirág szédni,
Tökéje nem lészék,	Nekéd haza hozni.
Asztal vendégédnek	Anyám, édész anyám,
Világa sem lészék.	Add ki nekém, add ki
Őt tekerni kezdék	Arany szárnyú székém,
Vijaszas vászonba,	Arany nyelű késém!

¹⁾ „Engel” szerint a moldvai uralkodó vajdák közt egy sem fordul elő Ráduly nevű; itt pedig a csángó néprege valami forrófalvi Margit lányról tartotta fel maig a népies emléket, s István vajdával hozzák viszonyba szépsége és jeles tettei miatt.

Ki ádá, ki ádá
 Arany szárnyú székit,
 Kiadá, kiadá
 Arany nyelvű késit.
 Kiméne, kiméne,
 Ki rózsamezőbe,
 Ott és 'mégpillántá,
 Margit pergelt töke.
 Élsz-é, vaj megholtál
 Jegyesém, gyűrűsem?
 Sem élék, sem halok
 Illyen keservesen.
 Léveté, léveté
 Arany székcéskéjét,
 Kirántá, kirántá
 Arany nyelvű késit.
 Ha megholtál értem
 Illyen keservesen,
 Haljak még én értem
 Még keservesebben.
 Bédőfé szüvébe
 Arany nyelvű késit,
 Így késéré lelke
 Szeretett kedvesit.
 Éggyiknek csináltak
 Vérés márvány sélyét,^{a)}

Másiknak csináltak
 Rózsa szényű sélyét.
 Éggyiket temették
 Oltár elejibe,
 Másikot temették
 Oltár szegelyébe.^{b)}
 Éggyikből kinöve
 Egy szép lyilyiomszál,
 Másikból kinöve
 Más szép lyilyiomszál.
 Aggyig nőttek, nődögéltek,
 Míg ez oltárt meghálálták.
 Mikor oltárt meghálálták,
 Fejüket egybekapcsolták.
 Apjik, annyik ha béméntek,
 Mind e ketten légörbültek;
 Apjik, annyik ha kiméntek,
 Mingyá féligeneséttek.
 Éltünkben sem sajnáljatok,
 Holtunkba se sajnáljatok!
 Rittunk ne siratózzatok,
 Nekünk szüből bocsássatok!
 Aggyon Isten ullyan ápát,
 Ullyan ápát, ullyan anyát,
 Ki gyermekit nem utálja,
 De kit szeret, annak aggya!

(Klészec. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Népdalok.

1.

Mikor ollan picziny gyermek voltam.
 Édes anyám kedves fia voltam;
 De immá mas nevendékös vagyok,
 Van szeretőm, ki kissebb, ki nagyobb.

2.

Meghajolt a csákányi vár tornya,
 Mégsántút a babám piros lova.
 Gyere babám, itasd a lovadat,
 Lovad után csókolj még magamat!

(Márcz.)

DONNER LAJOS.

^{a)} „sélye” vagy z sélye, így mondják csángosan a koporsót.

^{b)} szegelye vagy szugoly, olyan szeglethely a háznál, hová holmi féltősebb holmit szoknak lerakni. Illyen a pad-„szugoly”, hol az eladó lányok ruházata áll felhalmozva. R.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

V. kötet.

1876. FEBRUÁR 15.

II. füzet.

A NYELVJAVÍTÁS ÜGYE.

Ha őszinték akarunk lenni, meg kell vallanunk, hogy a lefolyt egy év alatt, mióta a nyelvjavítást megkezdtük, nyílt ellenségeink sorában nem hogy apadás állott volna be, hanem számuk inkább még növekedett. E látszólag kedvezetlen jelenségen azonban nincs mit csodálkoznunk, annál kevésbbé talán aggódunk. Oka egyszerű és természetes, s azért a fordulat előre volt látható.

A javítás mozgalmának megindultakor az érdeklődő közönség három részre vala oszolva. Az egyik rész oldalunkra állt s szóval is tettel is pártolta törekvésünket; a másik figyelő állásba helyezkedve várakozott; a harmadik pedig, a már évek hosszú során teljes diadalt űlő neologia harczosainak nagy serege, ez természetes, hogy határozottan ellenséges állást foglalt el működésünk irányában; de egyelőre még csendesesen maradt, hallgatott s várta, hogy minő viszhangot keltenek a közönségben a nyelvjavítás első ajánlatai.

Már ez ajánlatok tárgyalásakor, de különösen miután nyilvánosságra jutottak vala, a közönségnek mind a három osztályában a hangulat észrevehetőleg változott. Legelsőbbben az a rész hidegült meg, s kedve, buzgalma csökkentével állott ki sorainkból, a mely valójában meg volt győződve annak szükségességéről, hogy hanyatló nyelvünk érdekében csakugyan tennünk kell valamit. Ezek közül egy jó szám, ki szóval, ki írásban, tetteleg is részt kívánt venni a javítás munkájában; minthogy azonban többen közülök jó akaraton kívül alig hoztak egyebet magukkal, s ajánlataik közt nem egy volt olyan, hogy jó helyett rosztat, vagy fonákság helyett még nagyobb fonákságot javasoltak, természetes, hogy

ajánlataikat nem lehetett figyelembe venni. Ehhez járult ama másik körülmény, hogy nekünk, minthogy a gondolkodó közönségtől józanul nem követelhattük, hogy pusztá szavunknak higgyen, a rossz szókat nem csak hogy meg kellett neveznünk, hanem fonákságukat be is kellett bizonyítanunk. Ez ismét csak növelte az elkedvetlenedést s szaporította az elszakadók számát. Az új szók helyes vagy helytelen voltának megítélésében ugyanis a közönség nagy része nem elvektől, hanem ki ettől, ki amattól, s a legtöbbje a subjectiv tetszéstől vezéreltette magát. Péternek fonák volt ez vagy az a szó, mert az ő izlésének meg nem felelt; de az ugyanazon osztályba eső helytelen szók legtöbbje mellett kész volt dándzsát törni, mert az ő nyelvérzéke szerint a tökéletesség példaképe szólt ki belőlük; Pál meg Péterrel ellenkezőleg azt meg azt a szót tartotta rossznak, emezeket meg jóknak; és így tovább, mindenkinek szemében más volt a jó s más a rossz. Midőn tehát mi kimutattuk, hogy mily oknál fogva esik megrovás alá ez vagy az a szó, mindenkinek elméjébe akarata ellenébe is oda fészkelte magát a következtetés, hogy e kimutatás nem csupán magára a kérdésbeli szóra, hanem a vele egy osztályba tartozók egész seregére üti rá a törvénytelenység bélyegét. E szerint tehát, így beszéltek, rosszak volnának ezek a nekünk tetsző többi szók is? „A *rigarda*-t én se helyeslem, hallottuk nem egytől; idéetlen szó, nekem se tetszik; de ha, a mint önök állítják, a *da de* korcs képző, akkor nem csak a *rigarda* rossz szó, hanem rosszak a *tanoda*, *járda* s egész serege fogalomban levő teszetős szavainknak. Tehát ezeket mind ki kellene írtanunk? Hisz önök tövestül fel akarják forgatni nyelvünket!” Mintha bizony mi koholtuk volna ki a *da de* képzőt, s mi volnánk okai, hogy az iskola-ból *tanoda*, a *trottoir*-ból *járda* lett, s mintha mi beszéltük volna rá a nyelvet, hogy hazudtolja meg s csapja arczon a neologia merész fictióit!

Így kedvetlenedett el s hidegült meg jóakaróink egy része irányunkban; ebből az okból szegődtek többen az úgynevezett semlegesek közül is ki nyíltan ki titkon az ellenfél táborába; s midőn a javaslattevők tájékoztatása végett a második hónapban felsoroltuk a hibás alkotások összes osztályait, az elégtelenség még inkább fokozódott s mind

szélesebb és szélesebb körben terjedett; nyilvános hangok szóladoztak föl ellenünk; az ellenfél vérszemet kapott, s vezéreik elérkezettnek látták a pillanatot, hogy együttes föllépéssel egyszerre, egy csapással véget vessenek az ellenük irányult új mozgalomnak.

Hogy mi volt az eredmény, nem szükséges magyarázni, azt mindegyikünk jól tudja; csak azt jegyezzük meg ez alkalommal, hogy míg részünkről az ellenfél állításainak tarthatatlansága s a védelmükre felhozott bizonyítékoknak elégtelensége s üressége adatokkal volt kimutatva, addig ők az eléjük tett kérdésekre, a hozzájuk intézett ama határozott, többszörös felszólításokra, hogy bizonyítsák be nem csak kétségbe vont, hanem kereken magtagadott elveik igazságát, noha már hosszabb idő folyt le azóta, mindeddig mély hallgatásnál egyébbel nem válaszoltak. Ez ugyan kényelmes mód, de vajmi csekély hasznára válik az ügynek! De mi azt akarjuk, hogy legyen egyszer megszabva, mi szabad a szóalkotásban, mi nem; s a hol nézeteink az övéikével összeütköznek, ott kettőt követelünk, s úgy hisszük, jogosan követeljük: vagy azt, hogy meggyőzzenek bennünket, de jól megértsük egymást: okokkal győzzenek meg, vagy ha ezt meg nem tudják tenni, akkor ismerjék el tévedésüket.

Ha az eredményt vizsgáljuk, a melyet eddiglen javaslatba tett szóajánlásainkal az irodalmi világban elértünk, az nem mondható valami nagyon örvendetesnek; mert egy-két irodalmi termék s egy-két javasolt szó s kifejezés leszámításával majdnem minden a régi kerékvágásban halad. Ha épen nem számítottunk is rá, de ez a jelenség sem lepett meg bennünket; hisz tudtuk, tudnunk kellett, hogy minden magnak, mielőtt gyümölcsöt terem, hosszabb fejlődésre van szüksége; aztán az emberi természet nem olyan, hogy a mit hosszú időn át megszokott, a mibe egészen beleélte magát, s a minek létrehozásában talán fáradozva még érdeket is tulajdonít magának, hogy arról, különösen egy idegen újért csak úgy nagy könnyedén lemondjon; hozzájárul, hogy a hevenyészve dolgozó napi sajtó, melynek munkája közben se ideje, s egy jó részének talán kedve sincs az utánnézéshez vagy a gondolkozáshoz, édes-örömet

csatlakozott a megszokás embereinek seregéhez, csak hogy egy új oldalról támadó fejtörés kísértetétől megszabaduljon.

Omnes hi metuunt versus, odere poetas.

Minthogy azonban mi ügyünkért okokkal szálltunk ki a küzdelembe, szemszúrásból ők sem akartak a puszta negatio terén maradni, hanem szintén elé-elérántanak, a hol s a milyent találnak, egy-egy okot, a melylyel megvédjék gyöngéd ragaszkodásuknak tárgyát a rája mért csapásoktól.

Ezek az ellenünk vetett okok a következők.

Lássuk mingyárt csoportosan!

Az *ivad* szó volt az az érdemén kívül boldogtalan szó, melynek ajánlása legott egész raját keltette föl az ellenmondásoknak. Kezdetben megtagadták, hogy nem is magyar szó — kimutattuk, hogy már negyed fél század előtt megvolt irodalmunkban, s hogy maig is él némely vidéken. Ekkor kétségbe vonták, hogy a kimutatott régi és tájdivatos *évad* s az ajánlott *ivad* nem összetartozók; az *évad*, így hangzott a neologia tudományának egyetértő nyilatkozata, világosan annyi mint *éj vadja*, ez pedig nem alkalmazható a *saison*-ra — két cikk a Nyelvőrben ezeknek az ellenvetéseknek is kimutatta gyarlóságukat. Aztán jöttek a többi okok: ismeretlen szó, senki sem értené meg; emlékeztet az *ivás*-ra; emlékeztet az *(hal)ívás*-ra; emlékeztet az *ivadék*-ra; izetlen szó! Mind oly okok, a melyek okvetetlenül mosolyt csálnak még annak az ajakára is, a ki bár csak futólag észlelte is valaha a nyelvbeli jelenségeket. S mindebből az *ivad* ellen felhozott, de tarthatatlan okból mit következtettek? Talán azt, hogy az *ivad*-dal együtt fölemlített *idő*, *szak*, *időszak* szókat alkalmazták volna a kifogásolt *idény* helyett? Vagy ha talán ezek sem nyerték volna meg tetszésüket, hogy kerestek, kutattak volna egy inyük szerint való, de kifogástalan szó után? Egyiket sem. Hanem következtették belőlük azt, hogy az *idény* kifogástalan helyes szó. S a józan logikának e fejtetőre állításában egyik szépirodalmi lapunk oly virtuozitást fejtett ki, hogy szinte gyönyörűség volt megfigyelni, mily ügyesen csempészte be körülbelül egy álló hónapig majdnem minden ötödik sorába az *idény* szót, mintha csak azt akarta volna olvasóinak erőnek erejével bebizonyítani, mennyire szükségtelen néha valamely ítélet megalkotásához a józan okosság.

A *rakpart* helyébe ajánlott *rakodó*, a *szálloda* helyett javasolt *fogadó* ellen azt vetették okúl, hogy az élet különbséget tesz *rakpart* és *rakodó*, *szálloda* és *fogadó* közt. Következtetés: *rakpart* és *szálloda* hibátlan alkotások! S követelték megtartásukat.

A *hírző* ellen azt a kifogást hallottuk, mást alig tudtak mondani ellene, hogy rút, sértő hangzása van. Vajjon mit találhat az olyan fül szépnek, tetszetősnek, a melynek a „*v é r z ő s z í v , é r z ő k e b e l*” rútúl, sértőleg hangzik? Ebből is természetesen, s ha volna, száz egyéb okból is megint csak az az egy következne, hogy a *távirda* hasonlíthatatlanúl korrekt szó.

A nyelvjavítás elvei helyesek, de hibát követ el az alkalmazásban. Az orthologia túllépi a kellő határt, midőn minden oly szót ki akar írtani, melyet hibásnak tart. Ezek közt ugyanis sok van olyan, a mely, mint az idegen szók nagy része, meghonosult, polgárjogot nyert; ha tehát ez idegen szók kegyelmet találhatnak nála, miért üldözi a náluknál semmivel sem rosszabb e fajta új szókat. Az izlés sok oly szónak megbocsát, a melyet a grammatikusok kárhoztatnak. Az új iránynak hódoló iskola hasznosabb dolgot végezne, ha e szók helyett a hibás szólásokra fordítaná figyelmét, mert ezek vetkőztetik ki a nyelvet igazán eredetiségéből.

Ezek volnának röviden egybefoglalva a többi, sokszor hangoztatott ellenvetések.

Az elsőre már egy ízben válaszoltunk; de minthogy ismételve föl-főlemlítik, s egy pontjához különben is szükséges volna megjegyzéseket csatolnunk, újra felelünk rá.

Először is nem tudjuk felfogni, hová céloz a vád, midőn azt mondja, hogy elveink ugyan helyesek, de alkalmazásukban tévedünk. Vajjon azt érti-e vele, hogy az összes hibás képzések osztályait felsoroltuk; vagy azt, hogy helyükbe sokak izlésének meg nem felelő szókat ajánltunk? Nekünk kötelességünk, nem tekintve egyesek izlésére, s nem törődve azzal, meghonosult-e már valamely szó s megadta-e neki a történet a megélhetés föltételét vagy sem, hanem egyedül arra figyelve osztályozni a neologia alkotásait, vajjon törvényesnek mondja-e a nyelv szava vagy nem. Az más kérdés, hogy kiírtandónak tartunk-e minden szót vagy nem. S erre

az volt s az a feleletünk, hogy vannak köztük olyanok, a melyeknek kiküszöbölését se meg nem kísérlöttük, se megkísérteni nem akarjuk. S ezek ama szók, a melyeket az egész nép elfogadott, vagy a melyeknek alkotó részei az idegen szókhoz hasonlóan a nyelvérték előtt ismeretlenek s különben is nagy körben elterjedtek. Hanem hogy ezeknek kiválasztását, a mint az ellenvetés akarja, egyesek izlésétől tegyük függővé, az ilyes követelés ellen küzdeni fogunk egész erőnkkel. Mert ha az izlést választjuk bírónak, akkor valamint mi megköveteljük másoktól a miénknek figyelembe vételét, ép úgy meg kell engednünk a más nézetük ebbeli követelésének jogosultságát is. De így egy lépést sem haladunk előre; mert az izlés szemüvegén keresztül, a hány ember, majdnem annyiféleképp látja a tárgyat. Hisz a *vigarda* minden tekintetben a legotrombább szavak egyike volt, s a többség izlése mégis meghonosította; s midőn kipusztításáról volt a szó, nem egy lelkes védelmezője akadt, a kik sehogy sem akartak megválni tőle.

A mi az ellenvetés végső pontját illeti, hogy t. i. inkább a hibás szólások javítására fordítsuk figyelmünket, mert ezek inkább csonkítják nyelvünk eredetiségét, mint a szók, arra több észrevételünk van.

Először azt még eddig sehol sem állították, csak nálunk az ellenfél soraiban, hogy a nyelv törvényeinek megsértésével alkotott szók nem korcsosítják el a nyelvet. Vagy az ellennézetűeknek nem volna semmi kifogásuk, ha valaki pl. a jó s ág helyett a *jóheit*, s álka helyett *sák*, lázító helyett *lázár* szokat kezdené használni? Ezt se neveznék nyelvkorcsosításnak? Alig hiszszük. Pedig a *dalnok* dalos, *nyák* nyálka, s a *tanár* tanító helyett amazoknak szakasztott hasonmásuk. Másodszor, hogy a javítások sorában a korcs szók nagyobb mennyiségben fordulnak elé, az igaz; de számuk is tetemesen nagyobb; s a helytelen szólások hozzájuk képest alig tesznek számot. Mindamellett sem mondhatni, hogy ez utóbbiakra nem fordítottunk kellő figyelmet; hisz a javítás rovatának 36 számából 9 tisztán hibás szólásokkal foglalkozik. Ehhez járul még, hogy mióta csak megkezdte pályafutását a Nyelvőr, azóta mindig épen a korcs szólásokra fordította legnagyobb gondját, a mint ezt az „Idegen csemeték. Fattyúhajtások” állandó rovata tanúsítja.

Harmadszor ez az egész ellenvetés azonban csak kibuvó ajtónak látszik abból a czélból kitalálva, hogy védelme alatt meghuzódva továbbra is háborítatlanul folytathassák az eddigi gondtalan sáfárkodást. Hisz ha a korcs szólások javítása valóban annyira szívükön feküdnék, a mint mutatják, akkor azokból a szép számot tevő barbarismusokból s soloecismusokból nem olvasnánk s hallanánk manap ép annyit, mint ezelőtt négy évvel, vagy a Nyelvőr megalapítása előtt hangoztatott figyelmeztetéseket is tekintetbe véve, ezelőtt egy negyed századdal. Meggyőződésünk igazságát neveli még az a körülmény, hogy az említett hibás szólások némelyikét ötször-hatszor is nem csak megrótuk, hanem mindannyiszor a megfelelő helyes kifejezést is oda csatoltuk.

Záradékkul még egy pár észrevételt kell elmondanunk.

Eszünk ágában sincs azt állítani, hogy eddigi ajánlataink közt nincs több olyan, a melynél talán egy vagy más tekintetben alkalmasabbat, tetszősebbet ne lehetett volna találni. Hogy mindenkinek vagy legalább sokaknak nincsenek kedvükre javaslataink, az is természetes. Mindebből azonban nem az következik, a mit az ellenoldalon következtetni akarnak, hogy a kimutatott korcs szó jóvá válik s továbbra is megtartandó, hanem következik az, hogy gyámolítsuk egymást a munkában, s különösen a szakemberek s az erre hivatottak gondolkodjanak a pótlás helyes módja felől s tegyék meg első rendben erre vonatkozó javaslataikat; de zugba huzódva ne duzzogjanak mint a kis gyermekek, hogy „nem játszanak“ velünk.

Mi, a mi bennünket illet, a mily szívvel-lélekkel megkezdjük, ép oly csökkenetlen kitartással folytatjuk továbbra is a munkát. Az irodalom egy részében mutatkozó részvétlenséget s kicsinyes csipkedéseket elfeledtetik velünk a más oldalról tapasztalt jóakaró elismerés, továbbá annak tudata, hogy elfogulatlanul csak a jövő tud ítélni, s az a megnyugtató gondolat, hogy egész jó akarattal s buzgalommal teljesítettük nyelvünk iránti köteleességünket.

ÉSZREVÉTELEK.

„A szavak összetétele a magyarban“ című pályaműre.

II.

Szókapcsolatok mértékűtő példái gyanánt hozza fel a szerző czekeit: „szóbeszéd, pörpatvar, ágbog; pókháló, faluvég, képíró, számadás, hófehér.“ És mindjárt azt írja róluk, hogy „két nagyon különböző csoportra oszlanak. Az első háromban a két-két tag mindig egyenjogú, egyik sincsen alája rendelve a másiknak. Az utolsó ötben ellenben mindig az első tag az utolsónak alája van rendelve, szolgálatában áll, meghatározza.“ Ebből annyi igaz, hogy vannak egymástól független és ismét oly tagokból álló compositumok, melyekben egyik tag a másikat meghatározza. De ez az igazság a sz. előadásában tetemes csorbákat kap. Elsőben is a két „mindig“ és a „nagyon“ haszontalan tákok; aztán meg a szavak helyes rendje ez: „különböző két csoport“, és „az első szó az utolsónak mindig alája van rendelve“. Továbbá a sz. felosztása, minthogy az alárendeltség és nem rendeltség az ellentétes vonások benne, csakis ezekre lehet alapítva. No már ha „egyenjogú“, „szolgálatában álló“, „meghatározza“ synonymái azoknak, úgy feleslegesek; ha nem azok, meghamisítják a felosztást, melyben csak az egymás alá rendeltség és nem rendeltség levén az ellentétes vonások, csak is ezekre lehet alapítva. Az eset az utóbbi; mert két dolog lehet egyenjogú s egymás alá rendelt; de lehet egymástól független s még sem egyenjogú. És hogy az, a mi egy másikat „meghatároz“, imennek „szolgálatában“ legyen, az annyi, mintha azt mondanók, hogy a hadnagy „szolgálatában van“ a közvitéznek, vagy az étiquette az udvaroncznak. A zavart a grammatikabeli „regit“, „regimen“ szerencsétlen műszavak félreértése s e helyt ferde alkalmazása okozza. Még kevésbbé synonymája a „meghatározás“ az „egymás alá rendeltség“-nek. A „subordinatio“ csupán csak a fogalom körére vonatkozó logikai műszó. Oly compositum pedig, melynek egyik tagja a másikhoz képest alsóbb vagy felsőbb fogalmat jelölne, nincs és nem is lehet. Hasonló

félreértéseket kikerülni akarván, szavakra nem is alkalmaz-
 zák az „alája v. mellérendeltet” más mint a feljebb mondtam
 logikai, hanem jellemez igenis velük más dolgokat más meg
 más értelemben. Ezért kétszeres hiba, midőn a szerző az
 érintett viszonyt imígy akarja magyarázni: „Az elsőket oly
 összetett mondathoz lehetne hasonlítani, mely két egymás
 mellé rendelt főmondatból áll (hibás pleonasmus. Mikép
 lehet „fő”, a minék „al”-ja nincs), az utolsókat pedig olyan-
 hoz, mely egy alárendelt mellék és egy uralkodó főmondat-
 ból áll. (Mikor Cicero „abiit, excessit, evasit, erupit” szava-
 kat halmozza, szónoklati figura. De az „összetett mondat-
 ban” „egy alárendelt mellék” és „egy uralkodó főmondat”
 mik?) Hiba elsőben azért, hogy a szókra, u. m. a kapcsolat
 tagjaira, nem logikai értelemben alkalmazza a co- és subor-
 dinatiót; másodsor, mivel maga magának ellentmond. Feljebb
 ugyanis kirekesztette a compositumok sorából azokat, a
 melyek „mondattanilag” lennének „szerkesztve”, itt pedig a
 mondat alkatáról veszen analógiát a kapcsolat tagjai viszo-
 nyának magyarázatára. Hozzájuk járul, hogy esetén is a ha-
 sonlat. Mikor Homeros a haragos Achilles magaviseletét az
 oroszlánéhoz hasonlítja, gyönyörű kép; de egy Buffon ne-
 vetségessé tenné magát, ha az oroszlán leírását az Achilles
 jellemével illusztrálná! Végezzünk az első szakasszal: „Szem-
 betűnő, hogy a második csoportban az elemek valóban
 összeolvadnak, sokkal inkább mint az első csoportban.” Így
 boszúlja meg magát az iránybeli gondatlanság, jelesen a pleo-
 nasmus. Ha a két csoport „nagyon különbözik” és a máso-
 dikban „valóban összeolvad a két elem”, az következik belőle,
 hogy az elsőben nem valóban, azaz nem olvad össze. De a
 „másodikban sokkal inkább összeolvad”; ennél fogva a „va-
 lóban” a „nem valóban”-nak sokkal inkábbja azaz másod
 foka! S hogy igazán úgy érti a jelzőit írónk, világos a
 folytatásából: „Nevezzük őket (kiket?)”) tehát valódi össze-
 tételeknek, az elsőket pedig, melyek alacsonyabb fokon álla-

*) A kérdés nem azt teszi, mintha én „azokat” inkább szeretném.
 Az „öket” egészen correct. A hiba az, hogy az „öket” semmi, elébb
 kimondott eszmére nem vonatkozik. A constructionál „fogva” az össze-
 olvadó elemekre lehetne vinni, mit az értelem nem enged meg. Tehát
 az olvasónak kell antecedenst teremteni, azt t. i., hogy: „a második
 csoportba tartozó compositumokat.”

nak, nem valódiaknak.“ Bizonyítékul ismét csak tekintélyre hivatkozik, jelesen Toblerre és Steinthalra. Az olvasó persze azt gondolja, hogy Steinthal is azt állítja, a mit Tobler s utána (vagy inkább belőle) a szerző A viláért sem; mert az utóbbi Tobler műve bírálatában megczáfolja a kérdéses állítást, mit a sz., a ki éppen ezt a bírálatot idézi, nem csak elhallgat, hanem olyat mondat a bírálóval, hogy ez az erős logikus összeapsná a kezét rajta. „St.“, írja, „az összetételnek három fő nemét különbözteti meg: 1) hol a két tag egymás mellé van rendelve; 2) hol az első a másodikat határozza meg; 3) hol a második tag vonzata az elsőnek, pl. ἰσοδυναμία.“ Lássuk már, mit mond maga az illető, még pedig könnyebb hasonlítás végett fordítva: „Nem látom át, hogy a nyelvtanár, ha csupáncsak alakját veszi számba a compositumoknak, mikép lehessen többet a három következő különbségnél: elsőben a társító vagy csatoló compositumokat, melyek magukra szemben állanak a többiek mindnyájával, mint a melyekben vagy meghatározza az első tag a másodikat: ezek a minősítő kapcsolatok; vagy vonzza az első tag a másodikat: ezek a tárgyas kapcsolatok.“ Nem szólok egy szót is elemzésül; mert a ki így nem látja a különbséget, magyarázatom után se látná, s az olyan olvasót kérném, hogy általában hagyjon fel észrevételeim olvasásával. Csak azt jegyzem meg, hogy a szerző Steinthalnak oly görög szót csusztat a tolla alá, melyről a szótárak semmit sem tudnak.

Hogy alkalmat nyujtsak én is a szerzőnek a bók visszaadására, egy pár szót ajánlok figyelmébe, mely tán megingatja azt a hiedelmét, mintha a Steinthal-féle 3. osztálybeli compositióra „nem volna példa nyelvünkben“. Ime: „hallombeszéd, gondolomdolog, találomfelelet“; ezeket mindenki megérti s éppen olyak, mint: „taugenichts“, ἰσοδυναμία, φιλάνθρωπος. Nincsenek meg biz ezek a Ballagi szótárában, de meg van ám: „gondolomra, találomra“; meg van a „hallomás“, és ha emezt képzőzni, amazokat ragozni lehet, bajos volna az ellen tiltakozni, hogy compositumok elemeiül is ne szolgálhassanak. Annyi igaz, hogy akármelyik magyar embernek mondjuk vagy írjuk, sem nem ütközik meg rajtuk, sem nem tétovázik felfogásukban.

Minthogy Steinthal nem birta meggyőzni a szerzőt a

compositumok rang szerinti fokozása, akár valódi és nem valódi voltak hiúságáról, sziveskedjék megfontolni, a mit én mondok hozzája. A compositumnak, írja a szerző, „egységes fogalmat kell kifejezni” és hogy „a második csoportban alig vagy éppen nem olvadnak össze az elemek.” Lásunk tényeket; ezt: „házfedél” nem hallhatja és olvashatja senki úgy, hogy a „házat” és a „fedelet” külön ne képzelje, sőt még ha egy újan készített fedelet magára lát a földön, akkor is rögtön eleibe áll képzeletének a ház, melyre fel fogják tenni. Minő „egységes fogalom” hát a „házfedél”? Vagy hát kitagadjuk azért a compositumok sorából? Másfelől ebben is: „házas pár” ott van a ház, de hallottára senki se gondol a házra, s az egész oly „egységes fogalom”, a milyen csak kell. Tehát éppen oly egységes az a dvandva is, melylyel a görög és szanszkrit fejezi ki: τὸ ἀνδρόγυνον, (ἀνδρόγυνος mint adjectivum, ha lehet, még egységesebb fogalmat jelel, t. i. a hermaphroditot), stripunsau (the union of man and wife, Williams.) Ex uno disce omnes; többet, ámbár tuczetenkint hozhatnék fel, nem szükséges idéznem. Elég ez is a megbizonyítására annak, hogy a fogalmak összeolvadása nincs lényeges kapcsolatban a compositióval, független tőle, tehát fogalomjegyűl sem szolgálhat neki. (Tegyük még hozzá a „rangfokozat” gyengítésére, hogy, mint minden közt, úgy itt is az „első és második csoport” közt átmenetek vannak. Pl. purushavyāghra, nara-šārdūla, rājasinha, melyeknek osztályozásával nincsenek tisztában a nyelvészek.)

Kérdés, mikép csempésződött be az az „egységes fogalom” a compositio jellemvonásai közé? A felelet rövid: elsietett inductio által. Bizonyos tárgyat compositummal jelölt tulajdonságáról neveztek el. A nevezet gyakori használatával közte s a tárgy között eszmetársítás keletkezett, mely a compositum elemeinek eredeti jelentését lassankint elhalványította s a szavak mindennapi forgalmával el is enyészttette. Pl. a kigyót „kanyarogva járó”-nak (bhujaga), a madarat „levegőben járónak” (antarixaga) nevezték a sanscritban. És ma már a legtudósabb panditnak sem jut az illető esetben eszébe sem a kanyargás, sem a levegő, sem a járás, hanem a „bhujaga” olvastára legott és közvetlenül a „kigyót”, az „antarixaga”-éra a „madarat” érti és képzei. Így vagyunk

mi is pl. az „akasztófavirággal”. Jól van, de ez a processus nem csak a compositumokon hajtatik véghez. A latin-nak a *serpens* szóra nem a mászás, és a „*volucris*”-re nem a repülés, hanem a „kigyó” és „madár” jutnak eszébe. No már egy rakás ily esetet valamely félbacoista általánosított, az ellenkezőkkel nem gondolt s kész volt az — előítélet, meg a ráfogás, hogy minden compositumban a két elem egységes eszmévé olvad. Nincs ott semmi olvadás, és a mit annak neveznek, épen úgy megvan ezekben: magas fedél, mohos fedél, leégett fedél, ragyogó fedél, mint ebben: házfedél. A „favágás”-ban sem a „fa” nem olvad a „vágás”-ba, sem a „vágás” a „fá”-ba, hanem mind a két képzet társason ébred hallottára elménkben. Ámde ama „bhujaga”-féle compositumok is, ha alkalmazásuk nem szorítkozik csupán egy tárgyra, már nem vesztek el — úgy szólva — eredeti jelentésüket, és elemeik külön külön igénylik figyelmünket. Így ὄκρυπος, melyet majd lóról, majd kutyáról, majd szarvasról, majd emberről mondanak, értelmére nézve oly tiszta, átlátszó marad, mint nekünk a „gyorslábú”. Az egész „összeolvadás” tehát egy zavart eszme, s a ki még határozatos fokozatokat is állít benne, a tengert akarja kiinni, mint Xanthus philosophus, t. i. nem mintha nem volna fokozat, hanem minthogy véghetetlen sok és átmenetes van.

Az egész bevezetés mind abba a tévesztő ködbe van burkolva s e szerint a compositio ügyének „tisztába levésére” épen nem szolgál. Annál kevésbbé, mivel ez az első szakasz, sőt a pályaműnek elméleti része általában német frakk magyar sújtással: T o b l e r nek „wortzusammensetzung”-ról írt munkájából sajtátított foszlányokból van férczelve. Steinthal azt a könyvet bírálván, hiányát látja egy kezdő, általános fejezetnek, „mely a compositio fogalmát és mivoltát” tárgyalja általában. Ezt a fogyatkozást akarta pótolni s egy definitiot varrt fel reá — láttuk mi sikerrel — a pályamű írója és lőn egy dologi germanismussal több ily portékával bőségesen ellátott irodalmunkban.

A SLAVÓNIAI TÁJSZÓLÁS.

II.

II. Sajátságos nyelvtani alakok.

A mint már említettem, grammatikai formák tekintetében nem sok nevezetese találunk e tájszólásban, s azok is nagyobb részt ismeretesek. A hallottak közül megemlítendőek:

1. az *ücs* és *diszna* nevezői alakok ezekben: „Előszétt (előszedett) holmit kis ücsének. Mikor házá vót, ű csinálta á disznáknák á válut. Vászket vigyünk á disznák alá.” Továbbá, hogy az *apa* és *fiú* a 3. személyben a személyragot is e teljes alakhoz veszik föl: „Beteg az apája. Á magá saját fiúját áttá odá.”

2. A többesragnak göcsej-ormánsági módra megkettőztetése: lovainkák, embereinkék. Á mienkék kiszárannák. Ném is tudom, mi á neveikék.”

3. A deminutiv alakok sűrű használata: ángyomcsá, borcsá, bábczá, kényêrcze, nápczá; guzálczáik, vászonczáik; árpika, hódika (hold), lisztike, morhika, szilviká, tésttiká; furiká (furcsa), lassikábbán. Ván neki unokája. Hány? Egyke. — Lelköcsém, ággy éd döröb száppáncsát.”

4. A *soká* adverbiumot fokozzák: „Úgy dej sok á big tárt.”

5. A névmutató *ez* e alakjában bár ritkán, de szintén előfordúl: „Ez e Sándor ákkor lét, mikor 30 esztendő vótám.”

6. A névmások közül a mutató *azon* (ugyanaz, hasonló) járatos: „Ázon jókát kívánom, á mit magának kelmed kíván.” Említésre méltó a birtokos-hangsúlyozó *mink* használata: „Még ebbe á mink fálunkbá kevés hát még kole-rábá.” Továbbá a correlatív *hoján* névmás: „Há, hoján (milyen) gyerök vót az! Á hoján az ásszon, oján á gáz-dáság.”

7. A viszonzszók közül a *nélkül*-nek csak *nekiün nekü*, s a *miatt*-nak *miá* formája használatos: „Nyávája nekü vágyok. Á dolog miá elmárad az étöl.”

8. Az ígékben szeretik használni a frequent. *l* s néha

a *d* képzős alakokat: „Elszokálok égyházba járni. Étt ezén á hejön á gyerök hálál. Á léányom, á kinek fonyáltám, ehát. Éccé csak szétváladunk, nem márádhatunk mindörökké égyütt. Váladó (magvaváló) szilvá, báráczk.“

Nevezetes a *hamar* adverbiumnak igeként való alkalmazása: „Hámájon (hamarjon) kéd, vágja föl eszt á fát.“

Az optativust a teljes igetőtől képezve használják a *lát* igében: „Hutyan látanám még, há nincz?“ Sokszor hallottam.

Egy szenvedő alakot is hallottam: „Mind a kettő égy névvel neveztetik“ — s egyszer a tört. multat: „Nézzek elmed, ángyomczá megtászt, hogy eszt mondám.“

Az irodalmi nyelvtől eltérőleg *ik*-kel járatosak ezek: *hull* („Mind léhullik a szilviká“.), *fogy* („Dej elfogyik a bor“), *fáj* („Ugy fájjik gyöm á hátám, huty nem is feketöm rájtá“); ellenben iktelenül *álmodik*: „Mindörökké sápakodik, hogy rosszákat álmad“. Az *ikes* ragozásra nézve megjegyzem, hogy az 1. s 3. személyt nagyobbára az irodalommal egyezőleg alkalmazzák: *dolgozgom*, *fekeheto*m; *égyék*, *dolgozzék*; a 2. személyre nézve azonban ugyan azt az eltérést tapasztaltam, melyet a népnyelv általában feltüntet, kivéve, hogy az *l* ragos formákat ilyenekben is használják: „Maár mast készülöl holnáprá? Mindön jóval élöl és nem hízol még.“

Az infinitivust nagyobbára 3. személyragos alakjában használják, bármely személyre vonatkozzék is: „Énném, csak vaóna is mit énni. Magunk szokájuk ásztát ténnie. Azok tunnák dánolnia.“

III. Hangtani sajátságok.

Különösen a hangbeli jelenségek azok, a melyek oly feltünővé teszik e nyelvjárást. Már említettem az erős hangsúlyt s a szóvégek éneklő megnyújtását; említettem továbbá a zárt *á* és *é* éles voltát, s hozzá kell tennem, hogy a korosabbak, különösen az asszony-nép nyílt rövid *a*-t nem is használ, hanem helyette zárt *á*-val él: „Maga á páp is csak akkor hallottá.“ A hosszú magánhangzók ellenben erősen kifejezett diphthongusokként hangzanak: *á* = *aú*, *aâ*, *oâ* („Válami jaúlát (állat) á! Maúriká, migy gyomlaútá?“); az *é* = *eê*, *iê* („Áz áz ü loánya, moár kiêrették is.“); *ó* = *oó*,

oó; ö = eö, őő („Beé nem fáltám vaóná a bilaágér, oján zeód vaót [a körte].“).

E jelenségekhez járul még az s-nek sz-szel, zs-nek z-vel s viszontas sűrű fölcserélése: „Két szor irász. Veén-szég disznaószág. Szémmít nem szájnýál. Écz czöpöt szém hállok a fülemré.“ Czírke, kácza, czák, borcza; s viszont: „Kis pészém (pénz) vót. Ostá ros vásnát véttem rájtá. Zso hogott az egísház s. A lábám közszsê szálatt“ sat. Mind e sajátságok együtt véve oly különös vonást kölcsönöznek beszédjüknek, hogy mikor az ember első ízben hallja, önkénytelenül is azt hiszi, hogy magyarul szóló cigányokat hall beszélni.

Egyéb magánhangzó változások.

é, é, ö helyett i: szimiczé (sémmit sê), kinnyebb (könnyebb), á hálál rívin vót.

í helyett ű: terűtött, épűtött, né nyerűtözz.

ó ú helyett i: ázilta, gáláginya, hásigatós fájdalom, tánílt, kifordílt, kigyógyil.

A régi irodalom eredetibb hangjait megőrzötték ezekben: mast, hértelen, étt énnen éde, jó széréncsát kívánonk; továbbá a személyes névmásokban s az igék többes 1. személyében a foly. s a végzett jelenben, mind a tárgyas mind a tárgyatlan ragozásban: mi nálónk, mi nekönk; mi úgy mongyonk; akkor kebél nem lesz, hâ elággyok á lént; kétfelé vâgtok a vásnát sat.

Mássalhangzó változások.

ν helyett b: bilágír nem szakájtottám vóná.

g helyett j: peđej mégcsáptá a hideg.

n helyett l: mindörökké otthol ván.

Az n szó végén orrhanggá lesz: autá~, sová~, tá-láng, csaláng.

Az eredetibb ν megvan még cz igében nő: „Jó vót az esső, mas maár nõv a szöm.“

A hanghasonlásnak példái gyanánt szolgáljanak: „Fél ván paugyigáttâ [(pátyogatva: rázva) az ágy. Bê ván irrál katonának. Sírřâ gyűnnek a gyerkök házá. Bálláng.“

A ν jellemű, jelenben sz képzős ige-tők ugyanez időben a ν hatása következtében következetesen hosszú magánhangzóval jelennek meg: „Nem lesz borunk. Észik-ê török sűtöt? Elővész i az embör. Á kít tésszön az embör,

ném ménd jó.“ Ezekhez sorakozik a mégy és széd ige is: „Éggyüve szédött jót rosszat. Kimégyők kezelógottan.“

Metathesis: „Fájjik a gyormom.“

Egyberántások: rözsdöröje (rest derelye), sóró (sarló), miel mégêrik (mihelyt). Milta (miolta) ném vót nálonk, mégnyött.“

A 3. személybeli *ja já jo* a mély hangú szókban csaknem szabályszerűleg *i-vé* lesz: „Úgy s úri (szúrja) az ódálámát. Ászondi, hogy ném szabád. Másképp is csak úgy hívik. Ki á kocsissik? Jó idő ván rájik.“ sat. A magas hangú *je* azonban míg a neveknél szintén e változáson megy át, az igéknél változatlanul marad: „Mégrepödözött á földi“ — de: „Há az iszten engeggye. Kiégettye á párnáját. Hutyuty szerettyék azok á gyermekök!“

IV. Mondattani sajátságok.

1. Némely esetben elhagyják a névmutatót: „Röstelnek tisztölendő uramtól. Én ném eresztöm urámát velé. Ném szeretöm pálinkát.“

2. Többes és egyes szám használata: „Ménd ásszonyá, ménd embörje, ménd méndenfélükéje mënnek á vásárra. Két atyafiak vótunk. Ketten marattam ezzel á gyerekekkel. Kettőcsén vágy, hács csak mégélégetöl“ — s ismét: kettőcsen vagyunk.

3. Az általános alanynak 2. személylyel való kifejezése: „Oján jó á búziká, csak ur röpköd az embör szive, mikor arátod.“

4. Birtokos ellentétben a második tagtól a személyrag elhagyása: „Nekün nincz gunyhónk, ezőknek még nincz szék.“

5. Az okadás *ből* raggal kifejezve: „Gondolom, az emelészből eszett.“

6. A *taral* jelzőnek használva: „Tavaj esztendőbe hát el.“

7. A mozgás kifejezés után a tárgy ragatlanul áll az infinitívussal: „Mén lóherkászáni. Elvitték verébszurkánia.“

8. Subjectív igealakok objectív helyett: „Ném tuggyunk mit mondani róla. Kellenék, há tunnánk, de ném tuggyónk. Ugyán hutyán is mongyunk czák? Ném

léhet, hogy az embör mindéniket szeressön. Ez a mohár ojan kutyá portéká, hutý héjába nyüjjünk.“ Objectiv formák subjectiv helyett: „Sokszor szóloom neki, de ném halli. Hát ném ismeri már minket? Ánnýi szok verszét tudom. Ű is jobbán szeretné ott őrzénie. Félém, hogy ném jóra mén.“

9. Conjunctivus indicativus helyett: „Mi csinának? Hát nyomtassunk. — Föstetik a ruhát? Ném, úgy végyük — Ném kapnak majd ki? Há kikápjunk, kikápjunk. Szokát hállýunk (hallunk), há szokán jójjünk rákászra Ném tuggyónk mit mondániról.“

10. *Hogy*-os mondat helyett az úgynevezett constructio accus. cum inf.: „Nágy torokfájászba montá magát.“

11. Szórend: „Bár czák ez az égy loányom maratt még vóná!“

V. Szólásmódok.

Hállottám hírét, de látását nem láttam. A hálását ném hált még bele szénki.

A hideg nyom, mindénnap mégnýom; autá~ még-még félzárgát.

A tisztölendő úr? Ó az jó hitű kedveszém, ázs isten is algya még!

Húszta a görcs, lelte a ros (rosz); gözölték égyöm, gyógyították, de ménd héjába.

Dei vót, nágy koléra. Szinte fét az embör, ojan nágy indulát vót; igen zúgolódott a föld népe. Én ném fétem. A bátor szívü győzősebb még a nyávalákon is. Oszta gyöm ném is vaót kápos.

Akkor ü vót bíró, háném ázilta lévették rula a bíróságot.

Czák a bosszút üzi neköm; turkos-turkig vágyok vele. Závarkodásban vannak (civakodnak).

Ott tartózik (tartózkodik).

Lécsinátá az áblákot kendővé.

Ném nésztem én tüzet-vizet, jártam mindénfelé. Mégfordiltám már én ménd szítán ménd rosztán. Tejbe szájtba, mindönbe forgottam.

SZARVAS GÁBOR.

A NYELVÖRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

1875.

II.

Sajátságos ragos alakok.

1. *Igék*: a) folyó jelen: megyek 47, éssze mönyön: megyen 33, mengyen 135, rín 137, vagyon 327, csapi, lopi 38, mondi 89, parancsoli, odadi 90, föl húzi, mög szabadíti, letoli 232, tudi, halli 419, hányhati 421, éhozik 90, étanulik 138, kiszabadítik, hallik: hallják, fogik, kifigurázik: kifigurázzák 232, kének: kellenek 373, tartik: tartják 421, vadnak: vannak 471.

b) végzett jelen: üttem 39, megképtem: elképedtem 236, ütte 188, láttotok 325, bevették: bevették 282, köttek: kötötték 469, lételepéttenek, se-regléttenek 523.

Kötő mód: tánczóhatnék mindön porczikájuk 89, szabadna 178, szabadott vuóna 182, hadd fürödözzék 371, hogyne szabanna 375, megbúsítanók 427.

Parancsoló mód: meglád 278, dücscs 33, pusztídd 137, muta 142, készíjje, szólíjja 175, viddsze, emeldsze, hoczczasza, lámsza 189.

Főnévi igenév: tunnyi 35, innya 516, sírnya 568, rontni 528.

Határozói igenév: verett viszen veretlent, guggva 141, verre, adda, verrel, addal 175, esendő 287, be vannak esküttetve 373, szaporodóban, kifogyóban 419, bejutandó 331.

Személyragos névi alakok: karácsony böttyiig 35, *atyafim 35, májád 38, szereteje 39, ámottam: álmomban 42, (te) falelküje 554, nasz szerelmibe 558, gégejin 563, ez az országuttyuk 83, lábom, hátomra 140, szájam, szájad, szájunk, szájatok 174, lumat: lovamat 175, egy helytében 175, arczám 176, gondviseleje 183, kendeje 188, hezzik: hozzájuk 190, a vár sarokjába 232, nyára 275, szovam 331, szájamból 336, étén, itán 372

üveje: övé 516, irígyim 528, nyakikba 471, eszik: eszők 471, véllik: velők, értik: értők 471, elejbek 472.

Egyéb ragos nevek: éfjit: ifjut, tüktöket 81, a víz lenek gyün 82, főnek fordú 83, hétet 96, vér-fűt: fűvet 137, kinek, benek még 174, szikrányig 227, elejbim 228, zsidóbb a zsidóná 229, gúzsánál és gúzsabb 554, nént: nénét v. nénit 235, fival 238, írjet 277, lúhert 419, amakat: amazokat 516, eszbe: észbe 472.

Ho rag helyett *-hol*, *-hon*: fírhöl 558, öcscsihöl 84, kühöl 140, máhon 232, kirájhon 232, tisztösséghön 421.

Nál rag helyett *-ni*, *-nitt*, *-nott*: Szabóni, Szabóékni 143, bátyámni 373, leányomni 374, bírónott, bíróéknott 143, Pistánitt 373, őrménitt: őrménynél 374; hó megné, hó mögnil 191.

Ikes és iktelen alakok: *a)* Nyelvtani alakok: válom 554, kedvezsz 556, ássz 557, essem 562, egyéb meg (egy 3. szem.) 563, laknék (ő) 176, halljék ki (az, intransit.) 237, dógóznám 322, fekügygyé 374, vissz (te) 517. — Nyelvtan szerint ikes igék: ugrok 47, panaszko 556, káromko 557, essen még 564, álmocz 83, émujjon 83, fogódz bele 86, vála 90, elbújok 93, fázok 233, vigadozzon 238, találkoznék (1. személy) 278, csipeszkegygy 336. — Nyelvtan szerint iktelen igék: suhancsék kend 33, me'gereblyézel, legyē 35, tanícscsá még engemet 86, lösző 137, vigyē 140, termik, lépik 174, soppanyik 228, szájjék lē 233, vetű (vetöl) 333, sírik 522, tesző 473, — Nyelvtanilag kétesek: oszojj 138. vadászik 174.

Sajátságos szóalakok: *a)* nevek: bangó, tabajdok, zelecscség, zuvat 32, lötyönfütty 33, foktumra vötte a dógot 34, dulló 39, batyuka, bélézna, bezzene, csepesz, csércse, czepek, diszke 42, eszvata, gallóka, búskát adott 43, gezemicze, görhe, bogjó 44, pizsi 45, dzindzsándzs 85, az isten zörigye, бүдү 88, hibók 93, hamulya 94, hirinta, kura 94, Tatajka, Kódú, Bohornáj, Rohos, Mecsege 95, seppögés 138, csümüly, csümülygetés, vérje, dsögés 142, börzön, börzönke, szoporty,

fondor, palucás 174, szuivat 175, boncs, pias 181, fostos babuta, libikálló 182, szérdik, szérdikturó, kalafinta, kacsócza, kokó, kotyós, kolontos, kajak, kölönte 183, czáfrás, pipitér 184, pupa 185, Gazsó, Panka, Becske, Rány 186, böt, büt 190, bálizsgyárás, ébacsku 228, garabos (Nagy-Kőrös vidékén garabó és garaboly 233, nén, csömpe, csive, csivillő, csölle, csücsürke, hölle 235, ragyiva, szérha, merekje, monyator, párápács, porongy, hevang, kurugla 236, sárgyóka, súj (a Bodroghözön sulyom) 237, Andrád, Butak, Baloga, Butulyás, Czintos, Csulak, Gác, Gyönös, Gócz, Hodor, Köpre, Muha, Szavály, vallancs 239, zsombó, totya-feszes 240, fityók 276, buzgány, csészle, degényég (Abaújban dekecz: „Setét van, mind a dekecz”), szító 282, szusztora, gancza, hankalík, hárigató, tívő, papancz, visszalló 283, bégyó 284, csamangó, fandi, korozsma 284, parázló, makáncsi: makranczos, morcsos: mord 377, sőre, somatos, szotyka, szunyi, vanyiga, zahin, bézzók, csüd, gajbatag, csajbatag, zédénzaj, zernye, zernyen, zernyeteg 378, tanka, temhe 379, Csagány, Csala, Csuhány, Zengi, végő, Bösztör, Tömpör, Csopány 382, hunka, Nevendős 419, dődike, gagó, helyő, bablona, bacza, Csona 425, lebedeg, légej 427, letyető 514, hajk 517, kalácsfó 521, szömölü 522, sikáp, puja 522, Ropó, Szilvány 526, kompér 472, nészi 473, dsama 477, csandaszög, csére, gamba 560, gubacsik, azzag, bakócza, bokály, burtukos, bóta, balin, botikó 561, cziher 561, csürrentés, borna, bornafa, csingár, csepsz, czobók 561, Nadár, Gombor, Haje-tár, Zsóka, Pacskód, Csöngör, Csibor, Ódor, Harta, Tomány, Labos, Bödök, Böbör, Bibolya, Ócsak, Zanyi, Dölles, Csomor, Zabakfa 565, Baski mondoha, Becsk 566, durrasztó 554, terjesz, czókó, czukmis, kusornyó, gugyolló, tulipintyom, poczéta, pampula 559, csalfás, csapon-gós (ferde), nyámádi 42, pacsa, süsü (ügyetlen) szuszka (560: szusza), sohonya, csájfitás, csám-

pás, csángurdi 43, fartató, irombás (Abaúj: iromba) 93, gurcsi 94, mezgés 144, huppancsos, pupák, topa 284, Langolat, bodak (Nagy-Kőrös vidékén: bodag), morvány, ferentő 286, vátahotás 322, tézsola 328, surka, zakota 328, buszla, bötő, csácsos, csipisz, dárés, dólé, durczapila, duzmatyi 330, kalinkó 332, tüttüs 334, laj 371, Zadár, Dalocsa 335, héblyő 373. — b) igék: frongál, lát-ránkodik 43, ézuvatóták 33, haza duvasztották eliágossunk 39, ámbolyog, bosornyázni, mamogtat 42, sotojáz, csámborog, cserkész 43, rittyent 81, sesztergett 86, hóhározom atta 88, glongál 93, kütyül 94, ag: aggaszt 135, kapricskál, abajog, csümelyget, dselél, dsög, lebelég, nebelég, vicsorog 142, matat 144, megtuputatom 175, kicsáklyáta, *kártiloz: kárt tesz 228, czapol 328, gömőjodik, elherdál 329, megsom, ácsingózni, böstetni, csórigálni, fütet, hebetől, he-deregni 330, megcsihatt 372, lóstat, rőföl, nyi-haroz, ortajoznyi 559, szürenkéznyi, türöczkőnyi, ténférég 560, ajang, burrog, felburran, csármál 561, kasmatol 183, sírül 188, kuzsorog 233, kóriczál 235, csübenkezik, csüged 235, eltökít 277, burunkol 282, beszitózni 283, iszánkoz, pirityel, virittyel 284, megkujakó 322, noszogat 325, hörnek 374, kisudvarosodni, kojtol, koszpitol, lebzsel, lehedezni, lobánczoskodni, pempetyöl, pepeg 377, peszet, retyeg, retyél, szepeleg, hinczol, pëzdéz 378, zihákol 379, boczog 424, lehinczül, laponcsul, ralyhál, sürvit 426, elvetekezik, nyábálódik 427, nyuvaszd ki 514, setrenkédett 518, lüköt 521, szalados 523, tűnyik 472, csürrent 561. — c) egyéb alakok: osztég 33, holyan, jod (Abaújban: igyog: netalán, körülbelül, majd) 43, azutég 80, osztég 81, hécskóm (Abaújban: hécskám) 81, ízibe (Abaújban: ézibe) 94, emellebbe 140, czuki 141, küsnyég 175, pirkotnyi 236, zsimmore 328, heprecsóré 330, fandi 284.

Érdekesebb képzések. Nevek: dologság 32, forgudúk: forgolódók, guzsajas: fonó ház 39, ocs-

monda: ocsmány 42, szuszoga: szuszogó (étel), csüvölő: csörlő 43, előte (Abaújban előke) 44, inadék: lábikra 48, bögygyezés 82, virtusság 83, Galyagas 95, gyönyörves, kiállomás 142, csás 174, számhatatlan 175, szeredáris, szombatáris 182, kancsi 183, Hetény, Ereszvény, Gyertyános 186, kergetegős 227, szilvány 236, lagymatag 236, öblíték, sérvés 277, betelős 329, Gyükes 335, hozvány 372, támadék 382, kutács 425, ülkő (Abaújban ülcsik), menyeközös 522, csontoló kés 527, halomány level 470, rongya 478, Szeget 480, foncsik: hajfonat 560, avatag, czápány 561, Eresztvény 566, deréksó 330, versöngölő 371, bejárós 327. — Igék: disznózom atta 32, legurgít 37, föláglál: fölállítgat 40, czirókál: czirógat 42, akarószik 43, csöllen, évődni: kötődni 43, hallgatkozni, ganéjni: -t hányni 44, belefogúdott 86, komállunk 92, csuszkondik 93, csűrűszköl 93, lappad 138, megehűtek 139, kibékélik 144, szunyik: húnny 182, szunog, fogontozik 183, elhibíjt 228, előget, melleszt, mégfejbíszel: fejbe üt 235, szürigyültük 236, megzavargósodik 275, megszínül 277, adószik 278, mekképzett tőle 323, kutáskodik, lákálgat 329, jókodni 330, kölletik: kell, lázczatik 332, járkol 372, csérég, mégkergetegésédik 374, vörsönyög: verseng 423, éllel: élez, éleszt 427, meghájlád 477, megnyuvad 480, bucsálódik, búzlegel, izül 561, megszeréncséltetni 564. — Egyéb alakok: végőtös végig 32, kerülőleg, fordulólag 41, szomorogva 46, virjadólag 81, zúgatlan 144, égyedém, bégyedém, égyederém, bégyszeredém 185, valóst: valóban, ezutég 275, rímisztően 279.

Figyelemre méltó összetételek és kapcsolatok: tulipiros 34, hidegfogás: hideglelés 35, ádomásitá 38, szédibaba, Csahér, Csókaberda, Samurétje 45, koromfekete, égszínkék, kökénykék, galambősz, bogárfekete 48, kakaspujka, hánnyave-tötte magát 81, verjen még a nap isten 88, pécztej (Abaújban és Zemplénben fecstej) 94, Kőpor-Hasznos 95, Jakabnap 96, bürkapczás 135, papucshajó 141,

nagyérő: értékes 174, naplemente 179, várbentál-
luós 182, kapubálvány, kapubél, késefa, kút-
gárgya 183, Középpjáró, Jónap 186, lábgyilok,
katlanszekér 189, Keresztűlfa 190, mencsút,
mencsvár, békalány 191, kökínykék, hófehér
192, zártartó 229, szömverés 231, észténafejés-
kor, csíkmák 235, tökina 236, háztáj 275, gőzsze-
ker, álomlátás, csudaszeker 276, zsojtáröblíték
277, nádkúp 279, olajüttető 282, Feléfa 286, guba-
lepény 287, tyukmarátott, búrharang 328, fél-
kézkalmár, kutyakopogós 329, székfűszömű 331,
tejbekása, angyaúkóbász, sárfehér 334, húslé
372, székkés, Leshegy 382, ház- s földörökös, de-
ríkpínz 419, vendégkésérő, gyúkültetés-kor 421,
ingajj, égvizsgáló 422, előhasú 425, halólevel:
végrendelet 471, ügyesbajoskodásom van, hangya-
határ 472, tanórkapu 478, babaruház 516, öreg-
rend 514, előbőr 527, falelkű 554, papbér, iskola-
bér, faluköltés: f. költsége 556, vaskalán 557, bika-
kristály, emberzsír, ördög-motólla, füstfaragó
560, gyertyamártó, borkedvű 561, szakácsasz-
szony 562, böcsömazzag 563, Csupagatya, Jó-
fejű 565, Messzilátó, Bakfő, Fejérföldű, sáspa-
tak, pásztoremler, anyajuk 566, cserefa, fő-
vesztő hely 567, hatrongyos 142, jótehetetlen 329
epsemereg 374, földörökös 419.

Idegen szók: a Turi farakja (frakk) 33, mégész
a kankus 34, slampett, frász, bánya: fürdő, titi-
lál 43, abronicza 44, paklár, sifli 45, lutri 83, fő-
löstökön, pontumossan 84, petrezsirom 92,
észtérunga, frustuk, akurátus 93, sprénagli.
kalasis, hustát 95, koppérda, rigli, srég 142,
firis 144, mutuj 175, módikáll 141, farancz 176,
ránkor 178, puiszka, cziémester, peniczilos, pi-
linga 181, vérdung, szotylér, kambaktér, petre-
olaj, toruóbányi, permózni 182, brává 181, kálá-
néta, kálájbász, kasincza, kászu (Sárospatak vidé-
kén kazup) 183, beinvitá 188, kovártéjoz, arka
angyal 228, profunt 229, ostorom (sturm), palát-
ten, peléh 236, muszlicza, ruzsmarin 237, Réksz-

o m (rechts um) 239, kúra 275, filibusz, kápás (capax), példa (plaid) 276, tempó 277, ketyárla, paskony (pascuum) 283, bidli 284, dosztig 236, étángáták 275, kolompár 327, taksár 381, hincsimér, hincsellér (ingenieur) 425, reguta, délibarátom (deliberatum), 426, rézserva 427, trumf 414, kuplamén, réklé, léklé, repécz, sendű 521, csúszpájz 523, iskátola 524, eskutya 565, falótás 525, péczilnak: szenvednek 556, bémátrácsónyi, mékrepányi (krepiren), difinya (differens), gyötra, kájförtos, gajdénás 559, fokán (üres fokánval találkozni) 557, piszli, sándra, prásnya, trábális, sank (sand) 560, butuk 561, gavallér, frastom 563, Árkus, Familiás, Gárdián, Torba 565, megstemplizik 567, keleráb, fiskális 568.

KIRÁLY PÁL.

NYELVTUDOMÁNYI IRODALOM.

Magyar nyelvtan, felső nép- és polgári iskolák számára.
Szerkesztette Gyulai Béla. Budapest, Pfeifer F. 1876.

II.

Szerzőnk a képzők tárgyalásánál sok helyest és helytelenül összezavar. Igen helyesen teszi, hogy élő és megmervült képzőket különböztet meg. Csak az a baj, hogy ez utóbbiak az ő rendszerébe már nem illenek bele, mert (Hunfalvy Pált félreértve, I. Nyelvőr III. 256—257) azt tanítja, hogy „eredeti vagyis képzőtlen mindazon szó, a melyekben az elhomályosult képzőt a szótövtől elválasztani nem lehet, mert avval egészen egybe forrt, csakis a velők (a képzőkkel?) rokon nyelvek segítségével történik az (mi történik? Valóban, furcsa egy stílus!); ilyenek: kemény, sovány“ sat. Hogy pedig szerinte elhomályosult és megmervült képző ugyanaz, kitetszik abból, hogy a következő (40.) lapon a megmervült képzős szókra egyik példálul hozza fel a *kemény-* és *sovány-*val teljesen azonos képzésű *szegény-*t. A 39. és 40. lapon leírt felosztás röviden összefoglalva tehát ily képtelenség: A szavak a) eredetiek b) származottak. A származottak ismét kétfélék: aa) élőképzések, bb) eredetiek.

A baj természetesen onnan ered, hogy e §. Hunfalvynak csak most említett cikkéből, s Budenznek „A magyar szóképzés

tárgyalásához" című, s a Nyelvőr legelső számában megjelent értekezéséből van összeraggatva. Amabban Hunfalvy azt tanácsolja, hogy a középiskolák alsó osztályába nem vihetvén be az összehasonlító nyelvészetet, egyszerűnek veendő az ottani tanításnál minden oly szó, melyet töre és képzőre csak a rokon nyelvek segítségével bonthatunk. Emebben meg Budenz igen alaposan szembeállítja egymással nyelvünk néhány élő és megmerevült képzőjét, mely utóbbiak legtöbbjét csak az összehasonlító nyelvészet szemüvegén át különböztethetjük meg. Megjegyzendő még az is, hogy Hunfalvy itt éppen nem beszél elhomályosult képzőkről (mint a hogy őt a szerző kivonatozza), hanem olyanokról, „melyeket homályosoknak nevez Imre Sándor"; Hunfalvy inkább Imrével vitázva azt mondja, hogy az ily Imre szerint homályos képzőjű szavakat „a rokon nyelvek világossága képzősöknek mutatja."

Nem csoda tehát, hogy szerzőnknek némely cikkében majdnem több az ellenmondás, mint a hány soros az a cikk. Vegyük csak ezt a definitióját: „Származott szó az, mely egy közhasználatú eredeti szóból egy betű vagy szótag hozzá függesztésével alakult". 1) A származott szavak példái közt ott van *szeg-ény* (1); vajjon ez is „közhasználatú eredeti szóból alakult"? Vagy talán a szerző a *szeg*-et tartja itt alapszónak, mint ezt a *szeg + ény*-re való feltagolás is gyaníttatja? Így, igaz, nincs ellenmondás; de a tévedés annál nagyobb lévén, ez a szó így tagolandó: *szegé* (v. lp. *segge*) + *ny* kicsinyítő képző. Lásd Budenz Magyar-ugor szótárát, a *szegény* és *kemény* cikkek alatt; valamint NyK. VI. 24. 2) A képző „egy betű vagy szótag". Tehát koordinálható e kettő? A betű helyett hang-nak kellene állani. 3) Ha a képző „egy betű vagy szótag", mit csinál a szerző a több tagú képzőkkel, pl. a *talán*, *telen*-vel?

Ez a különös meghatározás: „a képző világos szórész" csak úgy lesz érthető, ha tudjuk, hogy ezt Hunfalvy akkor mondja Imrének, midőn emennek a homályos képzőkről való tanát czáfolja. De átültethető-e ez így szóról szóra iskolai kézikönyvbe?

A megmerevült képzők helyes meghatározása után a velük való képzettekre ezeket hozza fel példakül: *föl-ep*, *szeg-ény*: *szak + ma*, *korány*; holott *fölep* és *korány* a NSz. tanúsága szerint is új szavak; a *szakma* pedig hihetőleg a *szakmány*-ból elvont szó; minthogy Kresznerics még a *szakmát* nem ismeri. Lehetetlenség, hogy a dolgot értő ember ily példákkal zavarná össze jól felállított szabályát.

A „Hangzóvonzat“ című cikkben elmondott nagy tévedéseket illetőleg utasítom az olvasót a „Magyar Tanügy“ múlt évi folyamának 666—667. lapjaira, hol Volf György ezekre megtette észrevételeit.

Az egyes képzők elésorolásánál igen helyesen teszi, hogy a nyelvújítás számos korcsképzeményére rámutat. De világosabban áttekinthető rendszert várnánk itt, s nyelvészetünk újabb vívmányainak helyesebb felhasználását, és mindenek előtt az értelmetlen mondathabarákok helyett szabatos nyelvet. A képzőknél szükséges volna az ú. n. k ö t ő h a n g z ó k n a k alaposabb kimagyarázása. Nagyon fölületes tárgyalás pl. az, hogy az „m (am, om, em, öm)“ főnévképzőre ilyen példákat is hoz fel: vill + ám, hull + ám, csill + ám. Szerinte itt ám a képző, holott az m hangzós összetételei közt ezt nem említi föl. — A kicsinyítő ny képzőre egyik példa ez: hiány, még pedig így tagolva: hi + ány. Egy az, hogy a hiány új alkotás, tehát nem helyesen használt példa e „ma már teljesen megmerevült, meghalt“ képző szerepére; azután meg a töszó ebben nem is hi, hanem hja (v. ö. Budenz Magyar-ugor szótár 134—135. l.). Sokkal szemléltetőbb példa lenne ide a kicsiny. — A cs kicsinyítő képzőről azt tanítja, hogy „leggyakrabban határozatlan értelmű főneveket képez, pl. a böl-cs, a törökben = bil-mek“. Szerencsétlen képző az a cs, hogy a vele képzetteknek értelmét nem lehet kivenni! s még szerencsétlenebb lenne az a nyelv, melyben határozatlan értelmű szavak jelölnék a fogalmat. Csak hogy szerencsére itt nem más, csupán e szabály kifejezése a szerencsétlen. Aztán hogy vehető fel példának a bölcs, mikor a 39. lapon az ily szavak a képzetlenek közé vannak sorozva? — A főnévképzők közé számítja a j, aj, ej-t is; holott állításának igazolására csak az újabban csinált mor-aj-t és zör-ej-t hozhatja fel példakül; s aztán az is különös, hogy az e féléket gyűjtő neveknek tartja. Az ó, ő végzetű igenevek (járó, kérő) tárgyalásába bezavarja ezeket is: tó, hő, erő sat., s zavaros eléadásából más nem vehető ki, mint az, hogy a járó és tó ó-ját ugyanazon képzőelemnek tartja. Megáll az ember esze, s nem tudja kitalálni, hogyan eshetik ily szörnyű tévedésbe egy nyelvtanító! Nagyon furcsa az is, hogy az „s főnevekből oly főneveket képez, melyek azt, mit a tö jelent, összerűen tartalmaznak (!), pl. kalap-os, hajó-s“. Tehát ez a főnév (s nem is: az általa jelölt fogalom) kalapos összerűen kalap-ot tartalmaz, a hajós meg hajó-t! — A ság, ség-ről azt állítja, hogy compositum, s az s (kalap-os) „és elavult g (ebben ü r-e g) képzőkből alakult“. A szerző kritikátlanságát, mely szerint helyest

és helytelent összezagyval, nagyon jellemzi ez a passus, melyet a Nsz. bevezetésének 126—128. lapjairól böngészett. Az az álláspont nem a nyelvtényeken, hanem a pusztá ötleten alapuló nyelvészet álláspontja, melyet ma már bizonyosan Fogarasi sem vall a magáénak. Sokkal jobban bevált volna ide Budenz fejtegetése, ki a Nyelvőr I. 8. füzetében meggyőzőleg mutogatja a *ség*-nek a finn *sää* (= idő) szóval való rokonságát. Ehhez hasonló az is, hogy a *cska* (há acska) képző *k*-ját egynek veszi az *ék* (fest-ék) képzőben levő *k*-val.

A melléknévképzőkre csak azt jegyzem meg, hogy alig egy párnál adja csak elé, hogy mit jelentő név lesz a képzett szó; holott ez már több iskolai nyelvtanban is elég helyesen elé van adva. Az is nagy ironiája a sorsnak, hogy a *talán*, *telen* képző tárgyalásánál (Joannovics egyik értekezése után) megrója az ilyeneket: *kedvező-tlen*, *egyenlő-tlen*, e h. *kedvez-etlen*, *egyenl-etlen* sat.; de azért a 39. lapon ő maga tanít „*képzőtlen*” szavakról. — Van még e §-ben egy példányszerű meghatározás: „A *talán*, *telen* oly mellékeveket képez, melyek az előbbi jelentésnek ellenkezőjét állítják”. Midőn az anyanyelv tanításának sok tekintetben a gyermek logikus észjárásának fejlesztése az egyik feladata, vajjon az ilyes definitiókkal nem épen a legnagyobb logikátlanságot csepegtetjük-e belé?

Az igeképzők elősorolásánál még legtöbb elfogadhatót találunk. De az már nem helyes, hogy az *ik*-et bár nem tartja igeképzőnek, mégis ezek között tárgyalja. Az *ik*-es igéket négy csoportra osztván, ezek elsejében sok elavult ígét is felsorol, mint *tetik*, *vigik*, *sajik* sat., melyek nem elemi nyelvkönyvbe valók; néhányat pedig hibásan értelmez. *Kendik* szerinte a. m. „megmosott kezeit letörli”, holott a Nsz. szerint = „1) valami kenőcsfélével magát, különösen arcát bemázolja; 2) törölközik”; *izik* szerinte a. m. *osciat*, hololott *oscio* nincs is, hanem *oscito* (= ásít); *izik* pedig a Nsz. szerint nem is = ásít, hanem = *tüsszen*. De meg hogyan lehet polgári iskolák számára írt könyvben magyar szót latinnal magyarázni. *Látszik* és *tetszik* igében az *s*-et a *tat*, *tet* míveltető képzőből elváltozott-nak mondja; pedig ezen *s* épen az a reflexiv képző, a mely a *fek-űs* *s*-ik, *al-űs* *s*-ikban megvan (Budenz Magyar-ugor szótár 212. l.).

Megkezdvén a ragozás tárgyzását, a névragokat s i m u l ó k r a és n e m s i m u l ó k r a osztja. Maga e megkülönböztetés nem helytelen ugyan, de a dolog korántsem oly fontos, hogy osztályozás alapjául lehetne felvenni. Sokkal fontosabb a ragoknak a tőhöz és nevezőhöz járulás szerinti elkülönítése, mit szer-

zönk már csak egy al-osztályozásban tüntet föl, s csakis az u. n. símulókra alkalmaz, holott a nem símulókra épen úgy alkalmazandó lenne. A símulók on oly ragokat ért, melyek a tőhöz hangzóik szerint hozzá illeszkednek. Ez elnevezés nem helyesímelhető, mert már le van foglalva az enclitica-kra, a hangsúlyukkal más szókhoz símulókra, melyeknek nem csak a görögben van, hanem a magyarban is felvehető s elnevezhető. Ilyen pl. az is kötőszó, a határozott és határozatlan névelő; a jelzett, mely a legtöbb esetben a jelző hangsúlyához símul sat. De nem helyesímelhető azért sem, mert nem fedezi annyira a fogalmat, mint az önként kínálkozó illeszkedő és nem illeszkedő elnevezés. A nem illeszkedők közé sorolja ezeket: *ként, ig, ért, é, kint és kor*. Voltaképen csak ez utóbbi volna ide számítható, a mennyiben a többiek az illeszkedésre nem is alkalmasak, lévén a hangzójuk k ö z ö n y ö s.

A névragozás tárgyalásának kezdetén fölemlíti ugyan, hogy sok névnél külön tő- és külön nevezőalakot kell megkülönböztetnünk, s például felhossa, hogy *tav, malp, madara* tövek, s hozzájuk *tó, malom, madár* a nevezők; de ezen igen fontos elvet nem viszi kimerítően keresztül a ragozás tanításán. Mert már néhány lappal alább (71. l.) így tagol: *t ü z - e k, m a d a r - a k* sat., e h. *t ü z - e - k, m a d a r - a - k*. Igen helyén valónak találnám itt, hogy az eltérő tövű és nevezőjű nevek épen e különbség alapján különböző csoportokba osztatnának s neveztetnének el, mit a szerző „forrásainak” egyike, Bodnár nyelvtana, már némileg meg is tesz. Feltűnő itt az is, hogy a *stúl, stúl* és *nként* ragokat a nevezőhöz járulókat közt említi; pedig ezek a tő alak után tétetnek.

A többes rag néha *ék* alakban is előfordúl, pl. *b í r ó - é k*. Sokkal helyesebb a régi nyelvtanok tagolása, mely ezen *ék*-et a birtokos *é* és a többes rag összetételének tanítja. Hát az mit tesz, hogy a többes ragot „a birtok és birtokos rag megelőzi”? Szóról szóra így van kinyomatva. Józan eszű elemi iskola kis gyermekek is megütköznének az ily tanításban. Ilyenforma az is, hogy e mondatban: „széltől földre terítettett”, a *terítettett* ígét míve ltet t ő ké p z ő s - nek nevezi (75. l.). Erre hihe-tőleg azon túlságos purismusa vezette, mely szerint a magyar nyelvben *s z e n v e d ő i g é k r ő l* egyáltalában tudni sem akar, mert könyvében egy szóval sem emlékezik meg róluk. Már pedig azon nyelvbéli jelenségre, hogy ezen alak mind a régi magyar nyelvben, mind a jelen irodalmiban megvan, szemet nem húnynatunk s szükségképen meg kell említenünk nyelvtanainkban.

A től ragról szólva, Gyergyaival megrójjá e kifejezést:

„Nem lát a füst tőle” e h. füst mi a t t. Túlságos kicsinyeskedés, de meg nem is igaz. Hát ez sem jó: „Nem látja a fát az erdőt őle?”

Az *ül, ül* ragot úgy értelmezi: „Ha a mondatban az állítvány az alanynak vagy a tárgynak valamijönvé hasonulását fejezi ki: akkor azon tárgynak a neve, a milyenné az áthasonúl, mutató raggal áll, mint határozó” 75. l. Ha aztán ezt az egyiptomi sötétséget csak egy piczike kis példa sem világosítja, mit értsen ki belőle a kis tanuló, mikor embernyi ember sem tud rajta eligazodni?

Az ige ragozás paradigmáiban helytelennek találom, hogy az elbeszélő múlt alakjait így taglalja: *jár-ék, jár-ál* sat., tehát épen úgy, mint a folyamatos jelenéit, *jár-ok, jár-unk* sat. Származott légyen az az *é* és *á* bármiből, világosan látszik, hogy más, mint a *járok o*-ja, vagy a *járunk u*-ja. Az elbeszélő múlt alakjaiban a személyragokat megelőző hangzókat időjelzőnek kell vennünk, s mint ilyeneket külön választva feltüntetnünk. Épen ily helytelen az óhajtó mód jelenének ily tagolása: *jár-n-ék*, e h. *jár-né-k*; hol a *na* szótagot kell időjelzőnek vennünk. Alább a 85. lapon a *járék* alakot úgy magyarázza, hogy az *jára-o-k*-ból vonatott össze. Megfoghatatlan, miért kellene a hangzón végződő tő és a személyrag közé kötőhangzó. Ilyenre nincs analogia a magyar igeragozásban.

Igen zavaros a *leszek, viszek, eszem* sat. igék ragozásának kimagyarázása is. Szerzőnk az e fajta igéket rövid hangzón végződőknek veszi, úgy hogy a tövek *le, vi, e* sat. Elbeszélő múltjaikat így tagolja: *vi-v-ék*, tehát hogy az alaknál a *v* csak fölvetett hang; mégis ugyanazon a lapon (85.) ilyeneket ír: *ev-ett, iv-ott*, hol a *v*-t már fölvetett elmélete ellenére a tőhöz számítja. Az óhajtó módban így tagol: *vi-nn-ék*, azt állítván, hogy ezekben a „módrag mássalhangzója” (az *n*) kettősen fordul elő. Mind e zavarok s erőltetett magyarázatok elenyésznek, ha ez igék töveit *v*-vel végződőknek vesszük, a milyeneknek tartja az összehasonlító nyelvészet is. (L. Budenz Magyar-ugor szótárában a *hiv* és *tev* cikkeket).

A tárgyi ragozásnál ezeket: *juk, jük, játok, itek* egyszer pusztán személyragoknak veszi, s így is tagol: *ír-juk, ír-játok* sat.; de néhány sorral alább (91. l.) a *j*-t vagy *i*-t már a tárgyi vonatkozás kifejezőjének nevezi. Ha tehát a *j* ilyen, akkor nem tartozik a személyragokhoz, s azoktól külön tagolandó.

„Az igealakok használata” című §-be befoglal két, egymástól annyira különböző dolgot, mint a milyen 1) az alanyi és tárgyi ragozás használata, 2) az igeidők felosztása. Természe-

tes, hogy mindez syntaktikai dolog; de szerzőnk úgy itt mint egybűt alaktant és szófüzést szörnyen összezavar. Az alanyi és tárgyi ragozás használata, a szófüzésnek e fontos része, 4—5 sorban van, persze igen hiányosan eléadva. — Van még ezen cím alatt sok minden ide nem illő, többek közt az alany és igei állítmány egyezése, melyről így tanít: „Ha az alanyok különböző személyűek, az ige többes számban áll, és személyben a méltóbbal egyezik meg“ (93. l.); de hogy melyik az a méltóbb személy, arról mélyen hallgat. Hogy ne gyűlöltetnők aztán meg a magyar nyelvtant ilyen értetlenségek tanítása által a szegény tanulóval?

Az igeidők tanát Szarvas G. akadémiai pályamunkájából szedi össze; de nem csinál belőle tanulók elé adható kivonatot, hanem ez akadémiai tudósok számára írt értekezésből kiszaggatja itt-ott szóról szóra a lényegesebbnek látszó részleteket. Így, természetesen, könnyű tankönyvet csinálni; de hogy aztán jó lesz-e, az már más kérdés. Hát azt minek nevezzük el, hogy Szarvas elméletével egészen ellenkezőleg a főidők közé számítja a végzett jövőt, s a mellékidők közé a folyamatos jövőt (94. l.); bár aztán néhány lappal alább amazt csakugyan az ott már „viszonyos idők“-nek nevezett mellékidőkhöz, emezt a főidők közé számítja (98. és 99. l.). Vagy arra mit mondjunk, a mi itt következik. Az igeidők használatának begyakorlására Heltai bibliafordításából vesz fel egy részletet olvasmányúl. Az itt eléforduló régiesebb szavakat a szövegben újakkal helyettesíti. Pl. e verset: „Megtekéllettem (= habe erfüllet) az úrnak mondását“ így változtatja meg: „teljesítettem az úr mondását“. Ez még nem lenne baj; de aztán aljegyzetben így ad számot e változtatásról: „Heltainál: megtekéllettem, — meghágtam“ (97. l.). Vajjon a szedő malitiája ez, vagy az írótól valami olyan, melynek itt nevet sem akarok adni?

Következik a hangtan, melyet sokkal kimerítőbben ad elé, mint eddigi iskolai tankönyveink. Ez a szakasz Riedl „Hangtan“-a s a nyelvőrbeli „Népnyelvi adatok“ nyomán van összeállítva. E kétféle forrás adatainak nem kellő egyeztetése szüli aztán azon ellenmondásokat, melyekkel e szakaszban is találkozunk. Ilyen pl. a következő. A hangváltozás-t így határozza meg: „Ha mely szónak vagy szótagnak eredeti alakja megváltozott, de értelme az előbbi maradt, az hangváltozást szenvedett“. S rá mindjárt néhány sorral alább a hangváltozások első fájára a „hangcserére“ ilyen példákat hoz fel: *zörög* és *dörög*, *sajka* és *csajka* sat. Hogy pedig *zörög* és *dörög* egy értelmű lenne, ezt nem állíthatja helvesen az, ki a rokonértelmű

s z a v a k tárgyalását is felvette nyelvtanába. — Az is nagy tévedés, hogy a 107. lapon a *k*-t és *g*-t az in y h a n g o k közé sorozza. — A hanghasonlítás tárgyalásánál azt mondja, hogy a kemény hang az előtte levő lágyat keménynyé assimilálja, s a lágy hang a keményt lágygyá, „pl. azt — aszt, irígykedtek — irítgykedtek” sat. Ez mind igaz, csak az a baj, hogy midőn a 108. lapon a mássalhangzókat keményekre és lágyakra osztja, a kemények közé csakis a *p*, *t*, *k*-t, s a lágyak közé csakis a *b*, *d*, *g*-t számítja. Már most ezen előzmények alapján hogy értse meg a tanuló, hogy a *z*-nek megfelelő kemény az *s*z (a z t, a s z t), s a *gy*-nek megfelelő kemény a *ty*, azt bajos kitálatni. Csak úgy lenne e fejtegetésnek alapja, ha a mássalhangzók közt ily sorokat állított volna fel: kemények: *p*, *k*, *f*, *s*, *s*z, *t*, *ty*; lágyak: *b*, *g*, *v*, *z*s, *z*, *d*, *gy*. — Az ilyeneket: z ú g — bú g, ismer — esmer hangcserének, ezeket meg: k a n á l — k a l á n, m a z s o l a — m a l o z s a hangátvetésnek nevezi. Szerintem amaz hangváltakozás, emez pedig hangcsere. A 110. lapon újra előveszi a 41. lapon is hirdetett hamis tanát, hogy az ilyenek: h a l á l n e k p o c u l n e k azért vannak a régi nyelvben, mert az a ragok illeszkedésére nem volt tekintettel. Azért bizony, mert akkor a *nek* még oly önálló szó volt, mint most a *kor*, melynek mint ragnak ma sincs még hangzói illeszkedése.

A helyes kiejtésre adván szabályokat, a hangsúly kényes kérdését is érinti. Imre S.-ral azt tartja, hogy „a szóhangsúly a mondat tartalmához képest kiemelendő szónak első tagján van”; holott ez már a definitio szerint is m o n d a t b e l i h a n g s ú l y. „A mondatbeli hangsúly pedig, így folytatja, több összesorozott mondat közül azt emeli ki, a melyik legfontosabb, a melyik a főgondolatot tartalmazza”. A ki világosan lát, látja, hogy ez nem mondatbeli, hanem, hogy úgy szóljak, mondatközi vagy szónoklati hangsúly. Itt ez ösmertetésben nem lévén rá terem, majd máskor fejtem ki bővebben ide vonatkozó nézeteimet. — Ugyanezen fejezet alatt egy új pontot így kezd: „Legtöbbnek (embernek? vagy minek? Magyar ember így nem beszél) az a hibája, hogy a beszédben szüneteket nem tart”, pedig valamint az írásban bizonyos szünetjeleket használunk, „épen úgy kell a beszédben is szüneteket tartani”. Ily bevezetés után tárgyalja aztán a szünetjeleket. Főntebbi állítása homlok-egyenest ellenkezik a tapasztalattal s a józan észszel. Ki látott valaha oly épeszü embert, a ki beszédje közben meg ne tartaná a kellő szüneteket? Ellenben olyan számtalan van, a ki gondolatainak írásbeli közlésénél nem tudja magát megértetni, vagy

épen félreérteti azért, mert nem rakta fel írásában a megkiváncsító szünetjeleket. Tehát az írásbeli s nem az élőszóbeli gondolatközlésért van szükségünk a szünetjelekre.

Alább a helyesírási szabályok következnek a meglevő nyelvtanok szokott modorában. Különös ironiája az is a sorsnak, hogy maga e nyelvtan írója is követ el e könyvben nagyon elemi helyesírási szabály ellen való vétségeket, midőn pl. a *mond* ige parancs. mód 2-ik személybeli tárgyas alakját következetesen egy *d*-vel írja (*mond e h. mondd*) a 96. és 108. lapokon.

Végül a munka egészébe be nem illesztve, csak külsőleg hozzá ragasztva, két függelékben szól még szerzőnk a „Rokonértelmű szavakról, s a Hibás szók és szólásmódokról”. Amabban Steiner és Finály cikkeit változtatás nélkül közli; emebben tarlózatot ad a Nyelvőr „Idegen cseméteiből s fattyú hajtásaiból”. Mindkettőre csak az a rövid megjegyzésem, hogy a mi a Nyelvőrbe és az akademiába odavaló, még nem következik, hogy szóról-szóra átvihető legyen elemi nyelvkönyvbe is.

Látom, jó hosszúra terjedt e bírálatom; de ha e könyvnek minden tévedését ki akartam volna mutatni s a Nyelvőr olvasói előtt kimagyarázni, akkor aligha hosszabbra nem nyúlt volna a bírálat magánál a bírált könyvnél.

Hunfalvy Pál azzal kezdi egy nyelvtanra írt bírálatát, hogy „Könnyebb bírálni, mint csinálni.” Teljesen igaz; de az is való, hogy ennél a nyelvtannál jobbat csinálni nem volna nehéz munka. Bizonyára szerzőnk is jobbat adott volna, ha kissé több gondot s több időt fordított volna az itt összehalmozott nyelvtani anyag rendszeres feldolgozására; ha nem csak összeírni, hanem szervesen összeolvasztani próbálta volna citatumaikat.

E nyelvtan, így a mint van, számtalan tévedéseivel, nagyon-nagyon elhibázott kísérlet. Haszna csak negatív lehet; a mennyiben megtanít arra, hogy hogyan nem kell eljárnia annak, a ki az újabb nyelvészet eredményeit be akarja vinni az iskolába. A jó akaratot, hogy a szerző ezt tenni akarta, én nem vitatom el tőle. De a pusztá jó akarat soha sem lehet elegendő valamely fontosabb munka sikerére.

S most e kis munkát, melyet oly nagy várakozással vettem kezembe, de melyet a vele való hosszas foglalkozás közben várakozásomon alólinak kelle találnom, azon kijelentéssel teszem le, hogy bírálatomnak netalán szigorú kifejezései mindenütt a tévedések, nem pedig a szerző személye ellen irányultak, kit még ezek után is egész jóakarattal buzdítok a további munkálkodásra, s azon reményt táplálom, hogy a második kiadásban a kimutatott hiányok gondosan javítva lesznek.

KOMÁROMY LAJOS.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

Előllölé ötet: praevenit eum. Fl. 77.

előlsők: primi M. 50. B. 62.

előst; jer el előst imez által utra Év. 186.

előszer primum M. 21. 28. 45. eleszer J. 706. Ér. 130.

előszörbeli: előkori Év. 532.

elette járó; nemzeteknek elettek járói: praefecti tribuum. J. 131.

előtt; barátoknak előte: coram fratribus. Fl. 60. 68.

éltet: alit. J. 184. 83. nem akarék vizzha éltettetnem: volui nequaquam abuti. B. 75. élteti azokat: pascit illa. M. 24. en eltetem őket: ego pascam eos. Fl. 112. nutrit Fl. 145.

elvé: trans; semit nem keresönk az Jordan vize elvé: nec quiquam quaerimus trans Jordanem. J. 186. ménének az tenger elvé: transierunt per medium mare. J. 188. 643. Ér. 109. 601. 655. tenger elve: trans fretum M. 28.

elvöl: ultra; hegyek elvöl: ultra montes. Fl. 66. Jordan elvöl: trans Jordanem M. 75. 20. viz elvöl: ultra fluvium Fl. 18. Jordan folyója elvöl: trans flumen J. B. 11.: trans. J. 142. 176.

em- (szopik, ma csak ez öszszetételben: csecs-emő); anyyának emleit emi vala. Év. 780. az emlők kiket emtel: ubera, quae suxisti M. 137.

emberöldökő: homicida M. 54. emberöldökés: homicidium M. 43.

felemelettlenni: elevatum esse. Fl. 64.

emlő; ő anyyának emlét Ér. 157. emléjével Ér. 118.

emlejt: említ Fl. 132. emlejts meg: recordare. J. 218. 586.

emlelt: valaki nevét hejába emleltendi: qui nomen eius super re vana assumpserit. J. 213.

emő: lactans. M. 52.

emtetem: lactabo. B. 183. Cs. 100. M. 165. J. 565. emptet Ér. 44.

emptető; ülven az számáron és ő emptető fián: sedens super asinam, et pullum filium subiugalis. Ér. 103.

encselkedik; kik regulát encselkedtenek tartani: qui regulam servare studerent. Fl. 124.

encselkedés; minden encselkedéseket vetetek tudomány keresetire: omne studium ponunt in acquirendo scientiam. Fl. 113.

engedő; obediens. Fl. 57.

engesztel; bálványoknak kívánsági alá engesztelte vala ő magát. B. 179. es meg engesztelé őket békességgel: et compulit eos in pacem. J. 728. engesztelheték meg: mitigare potuerunt. B. 14. meg engesztel: deprecatur J. 70. minden köfalos várost ennekem engesztelj: subiugabis mihi. B. 12. az tűz a hévséget megengesztele. Vg. ³⁶/₂. 37.

engesztet; engesztessél meg: placare B. 157.

énnen: innen: hinc J. 37.

ennen; kit ha mondanánk
 hogy ennen (= maga a) Cris-
 tus lett legyen, meglehetött.
 Ér. 509. ennen nap elmúlván
 636. ennennéből szől: ex pro-
 priis loquitur. J. 656. ennenma-
 gam: ego solus Fl. 89.

én ség: inség; egestas J.
 114. Ér. 88.

-ént; nem siet ah nap el

enyészni, úgy mint egy napént
 vóna: non festinavit sol occum-
 bere spatio unius diei J. 309.
 szája kedvént egyek Fl. 86. nem
 csak istenént, de ez világént
 es: non tantum secundum deum,
 sed etiam secundum saeculum.
 Fl. 99.

enim: enyém Dl. 22. Vg. 94.
 J. 74. 35. Fl. X, 123.

VOZÁRI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. A -ható végű igenév. Volf Ny. I. 235. elítéli ezt
 a kifejezést: „a minden városnak utáznandó például szolgál-
 ható aradi jótékony egylet“, ámbár — azt mondja — örömet
 megtér, ha valaki meggyőzi az ellenkezőről, csak hogy „olyan
 bizonyítékokat, mint: véleményem szerint helyes, meg csak is
 az irodalmi jargonból szedett s a romlatlan köznyelvből nem
 támogatható példákat“ nem fogad el. Nem tudom, meg fogja-e
 téríteni a következő fejtegetés, de én egészen meggyőzőnek tar-
 tom. A romlatlan köznyelvből — mondjuk inkább: a népnyelv-
 ből — a ható igenévnek következő példái jutnak eszembe, mely-
 nek nem szenvedő, hanem cselekvő a jelentésük: nagy e h e t ő,
 nagy i h a t ó (nagy a l h a t ó; IV. 296. ezeket tárgyas összeté-
 leknek vettem, de megvallom, fér ehhez némi kétség; lehet,
 hogy egyszerűen annyit tesznek, mint nagy e h e t ő, nagy
 a l h a t ó, azaz „nagy evő, nagy alvó“, mint nagy k ó p é,
 grosser fresser), f e g y v e r f o g h a t ó, Isten a m e g -
 m o n d h a t ó j a, t e h e t ő s. Érdekes volna, ha a Nyelvőr gyűjtői
 megfigyelnék e tekintetben az egyes vidékek nyelvszokását. De én
 már az elsorolt példáknál fogva merem állítani, hogy a m e g -
 r ó t t kifejezés semmi kifogás alá nem eshetik; helyes a Szemere kifejezése is „ha van a házások közt egy-
 mást gyűlölh e t ő“; lehetne a lányt férjhez m e h e t ő -nek
 mondani, s például a valamely gyűlésen sz ó b a k e r ű l h e t ő
 dolgokról előre elmélkedni; végre nagyon jól nevezi Hunfalvy
 (NyKözl. X. 189.) a homo alalust, a beszélni még nem tudó ő s
 embert nem b e s z é l h e t ő -nek. — Lehetne ez ellen a nyelv-
 szokásra, — de, jegyezzük meg jól, az irodalmi, a művelt
 nyelvszokásra — hivatkozni, melyben é r e z h e t ő, t ű r h e t ő,
 v á r h a t ó, e l f o g a d h a t ó stb. stb. mindig kivétel nélkül szen-

vedő jelentésű, s a MNySzótára is a -ható cikkben ezt a szabályt adja: „átható igéknél mindig szenvedő értelemben“. Honnan van az, hogy a művelt magyar nyelv, melyről különben annyi rosszat lehet elmondani, ezen igenév használatában olyan szép következetességgel, olyan szabályszerűen jár el? A ki még ki nem találta, annak megsugom. A -ható végű igeneveknek megfelelő mellékneveket a német, a latin, a franczia, az olasz, az angol nyelv majdnem kivétel nélkül szenvedő jelentéssel használja: látható — *aspectabilis* (*conspicuus*, *apertus* stb. mellett), *sichtbar* (*sichtlich*), *visible*, *visibile*, *visible*; érezhető — *sensibilis* (ilyenek leginkább a középső és újkori latinságban kaptak lábra), *fühlbar*, *sensible* és *perceptible* stb.; érthető — *intelligibilis*, *verständlich*, stb.; ehető, élvezhető — *essbar*, *geniessbar*, *esculentus*, *comestible*, *mangiabile*, *eatable*; iható — *trinkbar*, *potabilis* stb. stb. Ime ezért olyan következetes a mi irodalmi nyelvünk is. Ámbár lehet ennek még egy ártatlanabb oka. Nekünk ugyanis az efféle cselekvő szavakra van egy nagyon használt alakunk, az -ékeny (-ékony) és -énk (-ánk) végű melléknév (a kettő csak elemeinek elrendezésére, nem mivoltára nézve különbözik): *furchtsam* — félékeny (MA.) félénk; *vergesslich* — feledékeny (felejdék Ny. II. 183.); *fruchtbar* — termékeny; *vergänglich* — mulékony; *naschhaft* — nyalánk stb. — Ha most ismét a nép nyelvéhez fordulunk, kérdés támadhat, honnan van az, hogy belőle a szolgálható védelmére olyan kevés bizonyító adatot idézhetünk? Onnan, hogy a nép nyelve egyáltalában nem igen kedveli ezt a körülményes igenevet, és (a bennhatóktól megválva, minő pl. lehető, s ha nem csalódom, maradhatós [ilyen hatható is], a szenvedő használatra is alig lehetne több példát találni, mint a mennyit a cselekvőre láttunk (szenvedők: hozzá fogható, kézzel fogható, szemmel látható, járható út; ezek közül is a középső kettő felől nem vagyok bizonyos). E helyett más fordulattal szerez a nép élni, úgy hogy a lehetőséget csak hozzá érteti és vagy egyszerű igenevet — legszívesebben -s képzővel megtoldva (s ez akkor a második móddal egyre megy, v. ö. Ny. IV. 344. lent) vagy -ú -ű végű melléknevet használ. Így férjhez mehető vagy eladható lány h. azt mondja férjhez menő, eladó lány; suhogható, azaz könnyen suhogó vessző h. azt hogy suhogós (Ny. I. 200); nehezen hajtható ló h. nehéz hajtó v. csak hajtós (u. o.); ép így nehéz hordozó gyermek, könnyű vagy nehéz lövő vad (u. o.). Továbbá könny-

nyen szántható, kapálható föld helyett könnyű szántású, kapálású föld (u. o.) v. könnyen számló; ép így nehéz zárású lakat, jó vágású fa stb. (I. 247.), jó hordású kaput (I. 296.). Ép úgy mondjuk mindnyájan, mint Matkó mondta: Micsoda kivetőt találtál bennünk? (Ny. II. 223.). — Azért nagyon helyes, hogy Lauka (Ny. IV. 118.) tragfűhig-re nem hordhatót vagy birhatót, hanem biralmast, birékonyt ajánl, s még helyesebb, hogy most erre a birós szó van elfogadva (u. o. 197.). — Eredményünk tehát az, hogy mikor Volf ama kifejezést kárhoztatta, csak az irodalmi nyelvben kifejlődött egyoldalú használat tette elfogulttá. Azonban korántsem tartanám kívánatosnak, hogy most csakugyan terjeszszük ki a ható ige-névnek cselekvő jelentéssel való használatát az érthetőség rovására. Csak azt akartam kimutatni, hogy nem kell megtámadnunk ott, a hol nem okoz kétértelműséget, s csak meg akartam védeni a megrovás ellen azt, a mi ellen a nyelv szelleméből kifogást nem lehet tenni.

2. Az alkalmat fölhasználva kifogást teszek Laukának egyik szava ellen. Ő tragfűhig-re több helyes, elfogadható szón kívül a terhelékeny szót ajánlja; e szerint terhelékeny volna olyan híd, melyet meg lehet terhelni s így a szó itt szenvedő jelentésű volna. Az *-ékony*, *-ékeny* végű mellékevek mind a régi, mind az új, mind a népies, mind az irodalmi nyelvben kivétel nélkül cselekvőt jelentenek. V. ö. az előbbi pontban elsoroltokon kívül: hajlékony, aluszékony (MA.) engedékeny, fogékony, tanulékony, érzékeny, hizékony (szék. hizákony). Terhelékeny tehát csak annyit tehetne: a mi terhelhet, a mi pl. könnyen terhessé válhatik.

3. Ny. I. 319. idézve van a Ferencz-legendának ez a kifejezése: tart valanémi kevés menő földet (aliquantum distabat). Legegyszerűbb annyinak venni, mint a közönségesebb járó föld (pl. hat napi járó föld).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székelységek.

Fedő kell a fazékra, mett ha nem, gacz esik belé. A fedőt azért csinájják, hogy a fazék ne főjön egyedül. Égygyütt csinálták, égygyütt égették, égymásét vadnak.

Bár anyi esső lenne, a menyí egygy tálba elérne. — Uddég (ugy de) csak anyival kicsinálnál? — Nem úgy, te bolond, hanem hogyha a tálat kitenném az udvarra, teli essené; met akkor lenne egyebütt és elég. — Te okos vagy! De tudod-é, hogy nem jó essőt kérni, met osztán a házról leveri a cserepet? Mégkoppan a fedélén. Agyon veri a pipéket a mezőn. Üresen hagygya a kast a híjjuba. Kivészi az erőt a láda fiából. Leülteti a gazdaembért. Nem köszönöd még, ojant talál essen. Osztán ptrünyögheccz esztendeig. Elméheccz osztán panasznál — hírt mondani, az essőt dicsérni. Esztendeig még sem áll a szád, mind csak arról beszélsz. Míg az essőt szépen várdogalnád, jobb léssz, ha megöntöződ az ugorkapálántot. — Tíz öntözés sem ér fél egygy közepés essővel; aval az isten mindent megöntöz. Hát a burjánt ki öntözi még? Pedég annak-és nőni kell.

KRIZA JÁNOS.

Alföldiek.

Kivötte a számbú a kinyeret: elütötte kezemről a munkát, rászedett.

Önni adott neki a dolog: kimerült, kibetegödött a dologból; úgy is mondják: megszakadt.

Haszonnak mõnyünk: mondja a fuvaros, ha a csavargós útról egyenesen jut a cél felé.

Fundamentomos bor: jó, tiszta bor.

Ennek a bornak sé kerepötek ám: csinált bor, nem szőlőből szűrték a levét.

Távódzik a zesztü: hóbortos cselekedetü.

Mögvetötte a hátát: akaratos, valamiben erősen ellenkőzik.

Füstöt vetött: csinyt tett. Egyértelmű vele: roszt fát tött a tűzre.

Kikéri a lánt: a legényes ház vőfélye kikéri a lányos háztól a menyasszonyt ékes rigmusokkal.

Kikéröm magamnak: sértött ember mondása a másíknak.

Add belém a zéletöt: valamely eledel v. ital megkivánása-kor mondják.

Lékinyerez: valamire rábeszél, ráveszt v. megnyer. Egyértelmű vele: lévőtte lábárú, mögejtötte.

Rám tolta a hibáját: rám fogta.

Csinyád ki aszt a zöt forintot: fizesd meg.

Fogdosi a züdd: hidegre fordúlt.

Verebet fogott a zóra: megpirosodott a hegye a hidegtől.

Épatkolt: meghalt.

Borsószik tüle a háta: tart v. fél valamitől.

Komája a dolog: dologkerülő.

Nagyobb a füstye, mint a lángja: trécsölőre mondják, kinek beszédjében kevés az okos szó.

Ojan mint a parancsolat: különféle tárgyra mondják: rendes, mint ha parancsolatra készült volna.

Sűrög-forog mint a sós seggű tyúk: izeg-mozog, nyughatatlankodik.

Sokat fárattam, még eszt a kis házat mögragasztottam: megszereztem magamnak.

Nyakába varták a lánt: rátukmálták, erőnek erejével elvétték vele.

Dungó van a fülibe: lekonyított boros fejjel botorkál hazafelé.

Pisták bérössük hajtós: noggatni kell a munkára; jószágról is mondják, hogy hajtós.

FERENCZI JÁNOS.

B é k é s m e g y e i e k.

Kirugott a hámból: tovább ment az elégnél.

Kiment a sodrából, mint kutya a pitarból.

Kéreti magát mint a garasos tök.

Lefogta, mint a Bozsnyák a czipót.

Lót-fut, mint a kutya égzöngésben.

Mosolyog, mint Mózes malacza az árpától.

Megvan, mint öreg ló a polyván.

Megvan, mint a csöppű fonatlan.

Nevet, mint az árpaczipó a póczon.

Nehéz, mint a kálvinista dob.

Olyan, mint az Ovádi Laczi (ronda, piszkos.)

Összement az, mint Sin Maři éneke.

Olyan hosszú, mint ide hat hét.

Polczra tette a fogát (nem ehetik vele vagy kiesett.)

Se ártok, se használok, mint a szegedi szentelt víz.

Szomorun néz, mint a dézsma bárány.

Több nála mint kettő (részeg).

Többet ér egy kérdés száz keresésnél.

Úgy megintelek, mint Jancsi a macskát. (Úgy megintette, hogy a macska megdöglött.)

Ugrál mint a hét fene.

Vesztett kanczának vestett a fia.

Visszajön, mint a lakodalmas gyermek.

VERES IMRE.

Babonák.

1. Ha a gyermek a földön fekszik s valaki átlépik rajta, visszaléptetik, mert különben nem nő meg.

2. A fának a kisebbik felét nem jó a tüzre tenni, mert a tehén visszafelé borjudzik.

3. Ha a macska oldalán elperzselődik a szőr, a házi asszony megterhesedik.

4. Vetés idején nem szabad tüzet vinni a szomszédból, mert üszögös lesz a búza.

5. Ha a tenyere viszket valakinek, pénzt kap, de csak úgy, ha meg nem vakarja.

6. Ha a tűz dorombol, harag lesz a háznál.

7. A kis gyermek megmosott ruháit nem jó nap haladta után künn hagyni, mert az álmát elviszik.

8. Mikor valaki hathétben van, az ott járók egy kis fancsikát hagynak hátra eltávozásuk alkalmával, hogy a beteg asszony álmát el ne vigyék.

9. Ha szoptatós asszony látogatja meg a hathétbelit, le kell hogy feje, mert ha nem, a tejét elviszi.

10. A hathétben lévő asszonynak nem jó az ágyába ülni, mert a tejét elviszik.

11. Ha a szoptatós asszonynak a tejét elviszik, egy darab kenyert megpirítnak s azt, a ki elvitte a tejét, lefeji, a más pedig megeszi és így a tej visszamegyen.

12. Ha a tenyerőkkel veregetik a tésztát, a kenyér lapos lesz: ha pedig a kezök hátával, akkor domború.

13. Mikor jégeső akar lenni, a sarlót a küszöbbe kell ütni s nem lesz jégeső.

14. Mikor szaroly egyél piros karjú kenyeret s nem lesz kelés a seggeden.

15. A fecske fészket ha levered, a kigyó magmar.

(Udvarhelyszék.)

SÁNDOR JÁNOS.

Népmesék.

B o l o m m e s e.

Hu vót, hun ném vót, hetethét ország ellen is túl vót; még a zóprinczipia tengérén is túl vót, annak a partyá vót é kis bodza fa, azon vót égy ezér ránczu vörös szoknya, abbú szédém-védém ki a vörseimet; a ki eszt még ném hâgattya soha isten országács csé látyto; a ki pedig mékhâgattya, am még anná inkáp sé látyto.

Ém mind ama író diák gyüvök haza katonaságombú, akkor póláják a zapámat a vákosába.

— Jó napot, apám!

— Fogaggy iste, fiam!

— Hát apám, nekém valamit aggyon, mer igen chés vagyok!

— O idés fiam, nekém nincs sém mim is; sé jószágom, sé jó emberém, mind a kájha vállán a micsés cseribbe tizéhat köből tiszta buzám, de jó emberém nincs, kivé a malomba vitethessem.

Ém mind ama jó író diák, foktam magamnak tintát, papirost, kalamust, léirtam magamnak hat ökröt, szekeret, kimerítettem a kályha vállábú, a micsés cseribbú tizéhat köből tiszta buzát, mék tizéhattá benne maratt. Asztá évittem a malomba; de ném talátom mónárt; mégöllöttem magam. Mikor a lisztét kezdém merittenyi, keresék tömöfát, nincs. Akkor lévőtem a fejemet, méktömtem vele a zsákokat, főraktam a szekérre a lisztét, asztá eméntem véle. Hát a mim ménék, nízék föl éf fáro, ot nyomtattyák a kölest; a széme min főm marad, a szómája még mi (mind) lépotyok. Azok még lékiáttanak onnadj: Mink még soasé láttunk fejetlen embért. Akkor gyutott eszembe, hogy a fejem a malomba maratt. Kaptam a zustornyeletem, lészurtam a zökrök elejbe, hogy a zökrök sohá sé méhessenek onnén. Viszszáméntem a malomba, a fejemet főtéttem. Asztám mikor a szekérre írtem, a zustornyelembú akkora hársfa támott, hos sé ére, sé ára ném méhettem el onnadj; abba pedig seregî madarak kötöttek. Má mos mi csinyájok? Kaptam magamat, főméntem a fára, hok kiszédém a seregîléket. A seregîlék nagyó sokan vótak. A lik hok kicsi vót, a kezem még ném fírt bele, bele bujtam egîsze. De a seregîlék hos soka vótak, kihusztam jól a züngömet köröskörü, hogy a seregîlék bele fírgyenek. Asztá ném gyűhettem ki belüle, hát eméntem haza a fejsztér, uv váktam ki magamat a fábú. Asztám mikor kiváktam magamat a fábú, akkor főkaptak a seregîlék, érözütek vélem én naty posványon körsztü. Ot még asztat kiátották: Ahu viszik a Kovács Ferenczét a! Ém még ára írtettem, hogy asz kiábáják, hogy 'elódozzam a gatyámot. A gatyámot elodosztam, a seregîlék érözütek, léestem a posvába.

(Bakony vidék.

FISCHER IGNÁ CZ.

Találós mesék.

Szögön szityú, kertbe kátyú, ágy alatt mátyú. Mi az?

S z i t a, k á p o s z t a, m a c s k a.

Hegyen megyen, nagyon megyen;

Vasat viszen, de nem kovács;

Lukba bújik, de nem bogár. Mi az?

P u s k a g o l y ó.

Hegyen megyen, vögybe vág;
 Kanál füle, bőrnadrág,
 Maga a mészáros. Mi az? Farkas.
 Erdőbe, erdőbe, fejetlen kutya ugat. Fejsze.
 Erdőbe, erdőbe czintányérokot ejtegetnek.
 Tehénganaj.
 Erdőbe, erdőbe vásznat terigetnek. Gyalogút.
 (Fül'ek. Nógrád megye.)
 WOLF VILMÓS.

T á j s z ó k.

C s á n g ó s á g i a k.

Á b o s k o d i k v. á g a s k o d i k : l ü l l ö g : düledezve jár, ló-
 nagyra tartja magát. gázik.
 b o c z : turós málé gombo- l ü l l ü l : aluszik.
 lyítva. c s ü l l ö g n i : betegségből ja-
 bö c s ö k : haszontalan; bö c s - vulni.
 k ö s s é g : haszontalanság. c s ü l l e d n i , g ú n y s z ó : meg-
 b ő r j á n o s k o d n i : része- halni.
 geskedni. (A Bőr családnév ma c z i r o m : piszok; c z i r -
 is fenn van több falvakban; de mos : piszkos.
 Bogdánfalván legtöbben vannak g e r n y ó : hernyó, pondró.
 ily nevűek; egy hegyrészt For- ny ü g : kötélből csinált békó;
 rófalván B ő r - I s t v á n é n a k ny ü g e l ő d n i : kötekedni, al-
 hívnak mai napig. Bőr János, k a l m a t l a n k o d n i .
 így mondják, részeges ember ny ü g e : cseresnye, szilva,
 volt, azért maradt fenn neve a baraczkfák csipája.
 részegeseknél.) n y i r i s t y e : tarló.
 b ű , b ű s é g e s : utálatos, mos- n y i r i - v á r a : kék jáczint, a
 datlan. t a v a s z e l s ő v i r á g a .
 b ű r g e : mi nagyon vastag és t o r h o n y a : elhízott, nehéz
 hamar nő. t e s t ű e m b e r .
 b i b i r c s ó : pattanás a testen. t o r o n g y : a lúd hasa alatti
 b u b a : akár fi, akár lány k ö v é r r é s z .
 míg csecsemő. t u n y a : rest; t u n y á l k o d -
 f ű r g e : serény, virgancz. n i : restelkedni.
 k ü c s ű r ű l : hízkelve ked- t o r n y a : álló viz, posvány.
 veskedik. t e b e r c s e : az emelő rúd alá
 tett töke.

(Klészse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Hár o m s z é k i e k.

Kolontos: másokat bolondságra vezető, kolompos, bolondos.

kajtár: buja; kajtárkodni: bujálkodni.

kasórnya: kézi kosár.

kurti: rövid női felöltő.

kártya: hosszukás, fazék-alakú fa-vizesedény.

kecskebuka: bukfencz.

kaszaly: kazal (fárról és szénáról egyaránt).

kerreg: vannyog (a tyúk).

kulyak, elkulyakolni: öklöl, előklözni.

szaaka: orrgyík, a disznó betegsége.

küppörü vagy kuporú: összezsugorodott, összeszorult (a buza szeméről mondják leginkább).

kászró: érczserpenyő.

kapoczán: vaskarika a medve orrán.

keczczl: a csütörtökök mondó puska hangja, innen: keczczelni.

lesérül: leszárad, lehervad.

letisztálni: quittelni.

lebbegető: kapu.

lábbíttó: takácsműszó.

lapi: falevél.

légely: fenyőfa vizeztartó, melyet nyáron a mezőre visznek.

mutuly: szótlán, buta.

mecz, micz: percz. Még-léssz egy miczre: egy percz alatt.

mezge: a fának tavasszal meginduló friss nedve.

marjulás, kimarjulni: a test valamely tagjának kitörése.

nyeveleg: nyavalyog, nem testében, hanem valami dologgal.

nyavitka: hitvány, rosz.

őszer: zsibvásár.

odor: csűr.

orszok: a szán orrát összefoglaló fa, melybe a rúd illesztve van.

papusa: csomó, leginkább dohányról; innen: papusálni.

peterke: csap, peczek, a faragott fák egymásba illesztésénél.

porong takácsműszó: feszítő fa.

pallani: porolni.

pilisznyé, pilisznyés: penész, penészes.

portubák: tubák.

petecs: patécs.

paczkona: egyszerű, szimpla (a virágoknál).

pusmog a tűz, mikor meggyulni vagy már kialudni akar.

paducz, pozsár: halnemek.

pisleny: a tojásból kikelt kis csirke.

piliske: hegyecsúcs, különösen a magánosan álló kúpolatok.

pánk: pók.

pánkó: farsangi fánk, pampuska.

pirinyó: parányi.

GÁBORFI KÁROLY.

Má s-má s v i d é k i e k.

Csámesz: dereglye (T.-Szőlős, Heves m.).	ig y ó k: mindjárt (Karczag).
eg y csa tá ba: egy ízben, egyszer, egy alkalommal (T.-Szőlős).	iz rom ba: egy ízben (T.-Szőlős).
cser má l ni: lopni (Porcsalma, Szatmár m.).	ko j t o l: füstől (nem ég) a tűzrevaló a tűzhelyen (T.-Szőlős).
cser pá k: dézsa (Porcsalma).	me g me nt: megdőglött (álatról. Porcsalma).
cse sz nye: rendetlen, piszkos (T.-Szőlős).	ra pá ly: a Tiszának menetele, lapályos partja (T.-Szőlős).
cz á b á r: czudar (T.-Szőlős).	ré já z i k: jókedvűleg dúdol (az utcán. Karczag).
du z si: burgonyából készített étel (Porcsalma).	sv i h á k: szájhős (Karczag).
gur di n: dudva, gyom (T.-Szőlős).	z a v i c z á l: sürget, hajkász (T.-Szőlős).

DÚZS SÁNDOR.

Hurogató szók.

Té gölye! (részegekre). Té malacz! (mocskos gyermekre). Té macska! (nyalánkra). Té körmös! (lopogatóra). Té locsos! (fecsegőre). Té hegedű! (hamis szemű, édes szájúra). Té ráspor! (mérges nyelvűre). Té buhafészek! Té pipe! (kényesre). Té páva! (cizfrálkodóra). Té dög! (restre). Té dónda! (dologtalan nagy lányra).

(Bácsfalu.)

BORCSA MIHÁLY.

Gyer me k j á t é k o k.

Guggolós.

Elmentem én túrszégre, túrszégre,
Túrót vettem, elejtettem,
As sé tuttam, hova téttem.
Szél fújja pántlikámat,
Harmadévi rosz szoknyámat.
Kapsz szoknya, kapsz.

(Pördülve danolják a leányok. Az utolsó sor danolása közben a földre guggolnak olyanformán, hogy ruhájuk egészen kiterül.

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Tréfás lakodalmi bucsúztató.

(Kézirat után.)

Buts i z i k sz ü l e i t ő l (a menyasszony).

Kedves atyám, pintes szerelmesem

Pintesem ides atyám, haska nevelő kedvesem,

Szőlőlevet belém ti öntögetétek
 Mulatságom mindig együt vót véletek
 Kedvesé tetetek ti a társaságba,
 Midőn öntögetek belőlem bőrsákba.
 Főlétek vetem én a társaságot
 Hogy általam kapott a test nedvességet . . .
 Én tőlem pördült vér az alamusziba.

Vészi butsuját utoljára minden távol tisztelt rokonaitól.

Távollevő betses atyafi rokonok,
 Kontsok, korsók, tálok, kulatsok, putonok,
 Dugykosok, fazikak, földők, tsapra tálok.
 Lapátok és tsészik tőletek megválllok.
 Más tisztességbeli sógor familia,
 Famátéria, de minden atyák fia
 Vederők, dézsák, kánnák, sajtárok és lajtok,
 Szapulók és minden más fa edény lajtok.
 Hordók, tsebrek, kádak, botskák és tsabánok
 S még más ágon lévő finzsás portzolának.
 Butsuzik tőletek kitsin nemzetségtek
 Kivánok én tartós maradást tinéktek.
 Senki el ne törjön it a sarkon álva
 Le ne verjen kutya, matska a konyhába.
 Vigon mulassatok még menyenyegzőbe
 Öntsetek kedvet a bátor szívébe.
 Egy szóval legyetek mind éppek, szerettek
 Már én összezüztam, engemet temettek.
 SONNENFELD MÓR.

Névnapi köszöntők.

Á g n e s n a p j á r a .

Vígsággal pirossúlt hajnala szívednek,
 Ragyog kettős színnel napja íletednek;
 Mer napját elírted most Ágnes nevednek.
 Mejjír köszönettel tartozom Istennek.

Bódog vagy hát bódog, bódog bizonyára,
 Nem lehet szívednek keseredett ára,
 És mikoron eljő ítednek határa,
 Végyen fel a nagy Úr maga jobb karjára.

Szívesen kívánom.

(Székelyhíd.)

BAKOS LAJOS.

Karácsonyi misterium.

A ngyal (a bethlehemmel bejö. Énekelve):
 Én angyali követség küldtettem el hozzátok,
 Hogy szívetekben ti nekem szállást adnátok.
 Többi pajtásaim is odakinn vannak,
 Kérem, eresszék be, mert könnyen megfagynak.
 Gloria in excelsis deo! (Belép két pásztor.)

Első pásztor (a másikhoz).
 Szerbusz Titirusz fő társam!
 Az éjszaka álmomba mit láttam!
 Egy alkörmös medvére találtam.
 Midőn rútúl megijedtem,
 Még az öreg pajtásomtól is elmaradtam;
 De ha egyet fűttenek, bejön az öreg.

Öreg (bejö).
 Hopp isten jó estvét, már én is itt vagyok!
 Adjon az isten bort, búzát és palaczkot,
 Esztendőre kurta farku malaczkot.
 Szekeremnek kerekít,
 Poharamnak fenekít,
 Hogy ihassak egy kicsit. Vivát!

(Mindnyájan lefeküsznek; de csakhamar felkel az egyik pásztor s énekel):

Pásztorok keljünk fel,
 Hamar induljunk el.
 Betlehem városába,
 Rongyos istállócskába,
 Megváltó született.
 Siessünk, ne késsünk,
 Ezen éjjel hogy még ott lehessünk.

(Erre az öregén kívül mindnyájan felkelnek s énekelik):
 A pásztorok az ő nyájok mellett hogy voltak,
 Így szólottak ők egymásnak, hogy hírt hallottak,
 Menjünk el Bethlehemig,
 Lássuk meg azt mindvégig,
 Mi az angyal által jelentetik.
 Gloria in excelsis deo!

Első pásztor (az alvó öreghez megy, s őt megrázva így szól):
 Kelj fel öreg, ne aludjál,
 Bethlehembe velünk elinduljál.
 Meglátod urunkat a Jézust,
 Ki értünk született.

Kelj fel Koridon,
Nagyot ütök hátadon.

Ö r e g (a földön fekvé felel).

Ne lármázz te bolygó,
Nem vagy talán toklyó,
Tudod, hogy az álom jó.
Ne lármázz hát pajtás, hadd aluszk,
Bethlehembe hisz majd elindulok.
Felkelek, elmegyek, azt elhigyled,
A kisednek sajtot én is viszek.
Nézd meg Jancsi a bundást,
Fogjál göndör báránykát,
Tarka kicsiny geduskát.
Te Jancsi sipodat,
Én viszem furulyámat.
Hátamon van az iszákom,
Benne vagyon gyenge sajtom.
Én viszek mikulát,
Kezembe pikulát;
Fújj neki egy nótát,
Vigasztald a Jézuskát (fülkel).
Gyűjtsétek össze a pásztorokat,
Vigyünk Jézusnak ajándékokat.
Egy sajtot, egy bárányt,
Ilyen szegény pásztoroktól elég lesz,
Még talán az aranyból is többet tesz.

Egyik pásztor. Eredj öreg Bethlehembe!

Ö r e g. Debreczenbe?!

Pásztor. Ne Debreczenbe; Bethlehembe!

Vigyél ajándékot a Jézuskának!

Ö r e g. Zsuzsikának?!

Pásztor. Ne Zsuzsikának; Jézuskának!

Vesd rád a keresztet.

Ö r e g. Megegyem a perezet?

Pásztor. Vesd rád a keresztet az atyának, szent léleknek
nevében!

Ö r e g. Ejnye hé! hát a fiú hol maradt?

Pásztor. Ehun tartja ni a zsákot kolbásznak!

(Békés vármegye.)

NÉMETH LAJOS.

Gúnyversek.

Rá c z o k r a.

Rácz, rácz, maga rácz,
Dészéd kupi nápijác,
Mindég sárba kaparász.

M á s.

Jédán, dvá, tri,
Mágáráczí tíl

S v á b o k r a.

Sváb, sváb, kalaráb,
Köll-é veszétt kutyaláb?
Fözze még az anyád,
Égye még az apád!

Z s i d ó k r a.

Zsidó, zsidó mékhendó,
Van-é búza eladó?
Van égy kicsi, de nem jó,
Bele esétt a pondró,
Széggye ki a kisbiró!

(N.-Becskerek vidéke.)

KAUTZ GYULA.

Gúnynevek.

Á d o m á s. Ez kovács-mestérembér, és áldomásé is mégcsinál égyet-mást. B r i g i t t a. Anynyokrú kapták. C s e c s e. Szokása vót, hogy a mit látott, mindént csecsenek nevezétt. D o b o s. Anyárú kapták. D u d a és D u d á s. Ezeknek a nagyatytyok igén jó dudás vót. D o m ó. Ez a pattogatott kukuriczának a domóját szerette nagyon. É n e k ü s. A templomban mindig a kó-russal szokott élnekélni. É v a. Anyárú kapták. F ü l e k i. Fülekről gyűttek ide lakni. F e r k e. A nagyatytyukat Ferencznek hívták. G ö n d ö r. A hajárú kapta. G y ö r i. Györből jöttek ide lakni. H o r o b a. Anyárú kapták. K á l i. Kaálból jöttek ide. K i s z í. Ez a cziberét nagyon szerette. K o c s i s. Kocsis-cseléd embér vót. K o c s o n y á s. Az anynyuk kocsonyát árúlt. K u r á z s. Ezeknek az attyuk olyan verekéddő embér vót. L e b o. Nagyanyárú kapták. M é s z á r o s. Hentés vót az attyuk. M i t u g r á s z. Ez olyan ficzkándozó embér vót. N é h a ü t y i. Kovács mestérembér, s ritván van munkája. O r o s z i. Oroszibú jött ide. P i k u l á s. Ez a cigányokkal járt pikulázni. P o t y é. Attyuk tót embér vót, s beszéd közben tótosan potyogott (beszélt). R i g ó. Ez az erdőre járt, s mindig madarakkal kereskédétt. S á r i. Saárrú jött ide. S u t ú s. Ez igén jó sutúkat csinált. S z ú n y o g. Igén be-

tegés, vékony ember vót. T a r i j á n y i. Tarjánbú jött ide. T i k l i. Ez hajdanában csizmasarkakat (stikli) csinált fából s avval kereskedett, V é r é s. Ez a színirű kapta. Z a l a b a. Nagyannyokrű kapták.

(Gyöngyös.)

Ifj. KÁPLÁNY JÓZSEF.

Helynevek.

Timány. Gyöngyösi vőgy. Nagy heggy. Fárafényűsső. Nagy ut. Czigvőgye. Söprűs. Kis erdű. Kis kutvőgy. Puszta. Parasukertjé. Páti lipányo. Páti töllösső. Kervég. Árogvég. Kő (egy nagy domb csupa kövecsből). Töllös. Nyirés. Gyöngyösi rét. Nagy rét. Berki rét. Zuass. Hétém. Hosszi fődek. Ördög likak. Táji rétek. Határi rét. Kisvőgyi rét dombok (itt nagy dombok láthatók nem messze egymástól a Szala folyó mellett. Az öregek azt állítják, hogy ágyutelek voltak a török háborukor a dombok. Annyi igaz, hogy a dombok körül egyet ásni kezdtek és óriási lópatkókat és a mostani korban ismeretlen célra használt vasdarabokat ástak ki). Fekete tó (ez egy utálatos posvány; itt veszi eredetét a Szala folyó s ettől nevét a falu).

(Szalafő. Vas m.)

SÍPOS ESZTI.

Néprománcz.

K a c s ó S á n d o r.

„Sándor bá! Sándor bá!

Hát mi lölte kédet?”

„Lőrinczi Miháj bá

Elvätte éltémet.”

„Nem igaz az Miháj gazda,

Mer nem vérés a jobb kara.

Azér vérés a bundája,

Mer Kacsó-vér fécscsent rája.”

„Miháj gazda! Miháj gazda!

Miér vérés a bundája?”

„Azér vérés bíró uram,

Mer elvágтам a kűs újam.”

„Bíró uram, má jól látom,

Hogy hibám jába titkolom;

Mégmondom hát az igazat:

En öltem még szomszédomat.

„Nem igaz az Miháj gazda,

Mer nem vérés a kűs úja.”

„Azér vérés bíró uram,

Mer elvágтам a jobb karam.”

A templomnál útytyát álltam

S egy kápával fűbe vágтам.”

„Elég Miháj bá! már is sok — —

Mingyár jönnek a zsándárok”.

„Zsándár urak, kérém szépen,

Ne szoriccsák ugy a kezem;

Eresszék bár egy láncszémet,

Ugy is vihetnek engémet!”

(Székelység. Búzaháza.)

PAAL GYULA.

Megjelenik

minden hónap

15-én

három ívnyi

tartalommal.

MAGYAR

NYELVÖR.

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL

Budapest.

II. ker. Pó-utca.

57/58. m.

V. kötet.

1876. MÁRCZIUS 15.

III. füzet.

A „-JA, -JE” IGENÉVKÉPZŐ SZEREPE A MAGYARBAN*).

I.

Az ugor alap nyelvben volt egy *-g-*, *-g-* képző, mely igékből névszókat képzett. A legtöbb ugor nyelvben *-j-*, *-j-* vagy még tovább *-j-*, *-i* vagy *-i* lett belőle, és többnyire cselekvőt jelöl. A lappban pl. *-je* alakban a folyó cselekvés igenévének rendes képzője. A finnben *-ja*, *-j-* alakban actor-féle névszókat képez: *laulaja* énekes (ellenben *laulava* éneklő), *keittäjä* szakács (*keittävä* főző). De ugyanott *kuolia* e h. * *kuoleja* a m. halott, és *anti* e h. * *antaja* a m. adomány. Az utóbbi deminutiv *-me* képzővel, *antime-*, ugyanazt jelenti. De ez az igenévképzőből és demin. képzőből összetett *-ime* végzet a finnben rendszeren eszközneveket alkot: *vääntime-* furó, *avaime-* (nyitó)kulcs. Ugyanilyen kombinált eszköznévképzést látunk e magyar szavakban: *látóka* I. 456. a mivel látnak, szem; *tolóka* retesz; *szővőke* III. 543. a miből süveget fonnak; *hajdóka* IV. 172. azaz *hajtóka* a mivel hajtják, hintázzák az embert, hinta; *rejtőke* K. rejték fiók. A finn *-ja* után sokszor az *-ise* demin. képző járúl (eredetileg *-kse* = magy. *-s*, pl. *sárgás*, vagy *-cs*, *kővecs*, vagy *-sz*, *csupaszt*), lesz tehát pl. *alkajaise-* kezdő; ilyen szavak aztán többes számban cselekvést és ez által jelölt időpontot jelentenek: *vuoden alkajaiset* év kezdete, újév, *ristiäiset* ke-

*) A *-i* jegy azt jelöli, hogy a mi utána következik, az nem a tiszta képző, hanem a képző a tőnek belé olvadt végőnhangzójával együtt. -- Az igeik rendszeren az első személyből vannak elvonva: *irok* — *iro-*, *jöök* (*jönni*) — *jööv-*; kivéve az ilyeneket: *iszom* (ivott) — *ivo-*, *vagyok* (valék) — *valo-*. Magán álló számok a Nyelvörré vonatkoznak. K. = Kriza Vadrózsái. T. = Tájszótár. MNy. = Magyar Nyelvészet. S. Zs.

resztelő. — Ép ily különböző alkalmazásban és kapcsolatban találjuk képzőnket a magyarban is. Előbb átnézetét adom a különböző alakoknak s jelentéseknek, melyekben előfordúl; aztán minden egyes pontra példákat sorolok föl a ritkábbakat vagy eddig még nem tárgyaltaakat lehető teljességgel.

1. Legteljesebb *-jo* (vagy *-j*) alakjában csak néhány szó őrizte meg, s ezek is, mint alább látni fogjuk, többnyire olyanok, hogy az alapúl szolgáló ige tő ma már nem dívik s csak a nyelvhasonlítás segítségével volt fölismerhető. Vegyük ezek közül a *sžilaj* szót (tő *sžilajo-*). Eredetileg *gyors* volt az értelme s maig is ez Biharban. Származik pedig egy *sžilo-* ige tőből, ugyanabból, mely a *sžalad* igében még freq. képzővel bővült (l. Budenz Szót. 299. sz.). E szerint *sžilaj* voltaképen a. m. *sžaladó*.

2. Olyan magyar szavak, melyeknek végén eredetileg *<aja, eje* vagy rövidülve *<aj, ej* állott, most többnyire csak *<a, e* véget tüntetnek föl. Így *fa* egykor **faja*, aztán **faj* volt; ép úgy *irna* **irnaja*, **irnaj*; és (*háza-m háza-d*) **háza-ja* helyett azt mondjuk *háza*, (*keze-m keze-d*) **keze-je* helyett *keze*. Ennek a kopásnak a *-ja* igenévképző is ki volt téve. Így támadt *kószá* (oly igéből, mely módosult jelentéssel most *kúsz*) és *szüle*. *Szüleje* még erre mutat vissza: **szülej-je* (vagy **szüleje-je*).

3. Az *aj, ej* szótag nem ritkán *é*-re változik (ez történt *ai*-val a franciában s az új görögben is): *karaj taraj ganaj* — *karé taré gané*, *sajtár karajczár* — *sétár T. kéréczár* II. 477; *fejsze* — *fésze* IV. 93; és **irnajk* **vernejk* — *irnék vernék* (mert az óhajtó mód képzője egykor *-naj* volt). — Ugyanez történt néhány ide tartozó szóval. Így az 1. pontba való *kaczaj* (v. ö. *kaczág*) Matkónál *kaczé* II. 119.

4. Az *é*-ből számos esetben lesz *í, i*; így az előbbi pontban említett *sétár*-ból *sítár* III. 564, s hogy a legfontosabbat említsem, az *<ít* ige vég közvetlenül *<ét*-ből lett: *tanét merét* — *tanított merített* és *tanított meritett*. — E szerint föl lehet, de föl is kell vennünk, hogy az igéből lett számos *<i* végű névszó az előtt *<é*-re végződött, tehát a *-ja* képzővel készült. Ilyenek: *csali* mese, *lesi* ember.

5. A finn *-me* képzőnek a magyarban legrendesebb megfelelője *-nya -nye* (alanyeset *-ny*): *sovány, szegény, kicsiny*. S valamint e képző a finn *antime-* szóban s az eszközne-

vekben a *-ja* képzőhöz csatlakozik, egészen úgy kötődik össze a magyarban is a megfelelő *-ja -je* és *-nya -nye*, s a kettő együtt *<ány <ény* szóvéget eredményez. A legismertebb példa *kötény*, **kötejny* helyett (**köte-je-nye*).

6. Egy másik kicsinyítő képző *-ka -ke*, melyből az alanyesetben néha csak *k* marad: *szállka, bőrke, török, kerek*. — Ez a képző is társul a mienkkel, s ez úton kétféle névszók keletkeznek: a) egy-kettő cselekvőt jelölő, pl. *iszák* (mellette *iszákos*) **iszajk*, mint *irnál* **irnajl*; b) a többi cselekvést jelöl és ennek eredményét: *haladék, keverék*.

7. A kicsinyítő képzők közül gyakran kettő, sőt három összekötve fordul elő. Így *ala-cso-ny* összetéve foglalja magában azt a két képzőt, melyek külön vannak meg a *köve-cs* és *kicsi-ny* szavakban. Ugyanezt látjuk ezekben: *hala-cs-ka* — *tó-csa* és *tó-ka*; *uj-do-n* — *apró-d* és *vado-n*. Így láttuk magát az *iszák* szót még a kics. *s*-sel tovább képezve: *iszáko-s*. — Már most az előbbi pontban említett szóvéghöz gyakran járul még a *-nya -nye* kics. képző, s az így készült szók vége *<ákony, ékony, ékeny*: *hizákony* (székely szó), *mulékony, feledékeny*.

8. Ugyanez a két kicsinyítő megfordított rendben is föl lép, vagyis más szóval: az ötödik pont alatti képzéshez a kics. *-ka, -ke* járul (alanye. *-k*) és lesznek ilyen melléknévek: *nyalánk, félénk*. Mint látjuk, itt a halmozott kicsinyítők azt eredményezik, hogy a szó nem egyszerűen cselekvőt jelöl, hanem olyat, a ki sz o k o t t olyasmit cselekedni. Ez áll az előbbi pontbeliekről is.

9. Van egy szó, melyben *-je*-képzős névszó a kics. *d*-vel (*apród, gyöngéd*) van tovább képezve: *segéd*, egy *segé-* igéből (= lapp *sagge-*; innen *segít* is).

10. A kicsinyítő képző *-sza* (*csupa-sz*), mely egy-eredetű a *-sa* (*sárgá-sa*-) és *-csa* (*tó-csa*) képzőkkel; így lett *bámész* egy *bámo-* igéből, mely még megvan a votjában (*pajmo*).

11. A 6. pontban b) alatt említett képzés momentán *t*-vel (*sírat, félt*) tovább képzett ige-tön megy végbe, mely különben nem használatos: *érték*. Tehát egy *-ték* képző lép föl, melynek három az alkotó része: mom. *-t* ige-képző, a mi *-ja* igenévképzőnk, és egy kicsinyítő.

12. Ugyanazon képzés freq. *-d*-vel (*pököd*, *rakodo*-) bővült igetön megy végbe, mely különben nem használatos: *szándék*. Keletkezik tehát a nyelvérzékre nézve egy új (összetett) képző: *-dék*.

13. Ép úgy keletkezik az összetett *-lék* képző, ha az alap ige freq. *-l*-l-lel van tovább képezve (*sujtol*, *marasztal*): *főzelék*.

14. Egy másik *-lék* képző úgy támad, hogy nem a freq., hanem az egészen más eredetű igésítő (denominatív) *-l* lép föl, azaz evvel az *-l*-l-lel alakul egy névszóból ige (minő *vasal*, *orvosol*) s ezen megy végbe a 6. pont alatti képzés: *aprólék*. — *Érték*, *szándék*, *főzelék*, *aprólék* tulajdonképpen föltételezik az **érteni* (= érni vmit), **szándani*, **főzelni*, **aprólni* igéket.

15. Cselekvést jelölő nevek a finnben rendszeren *<ukse*-re végződnek, s ez a szóvég úgy támadt, hogy a *-va* igenév-képzőhöz (melyből különben is nagyon sokszor lesz *<u*, pl. *nauru* nevetés, *maksu* fizetés) a kicsinyítő *-kse* járult; tehát egészen oly formán, mint a fönt említett *-jaise*-nél s a mi 5., 6., 9., 10. pontunkban. A finn *-va* minálunk *<ó* (*adó*, *járó*), a finn *-kse* minálunk *-s*; tehát *<ukse* a magyarban *<ós* volna. Azért nem állhat meg Sonnenfeld magyarázata (IV. 60.), mely szerint evvel az *<ukse*-vel volna azonos a magyar *<ás* névképző (*írás*, *verés*). Ez a képző ide való a mi *-ja* igenévképzőkhöz, mely csak a hozzá járult (kicsinyítő) *-s*-sel van egyedítve, jellemzetessé téve. Ilyen összetételből magyarázzák az *<ás és* képzőt Budenz és Hunfalvy (Osztyák nyelvtan 61. l. jegyz.), úgy hogy egészen a finn *-jaise*-nek felel meg, tehát a képző elemekre nézve azonosak *alkajaise(t)* és *kezdése(k)*.

16. Az *<ás* képzővel azonos (a mennyiben a *-sa és -csa* kicsinyítők is eredetileg azonosak) az az *<ács*, melyet néhány szóban találunk: ilyen a *forgács*, mely Budenz szerint a. m. *faragás*. Igaz, hogy amaz a cselekvésnek eredményét jelöli, ez meg magát a cselekvést; de ezt a különbséget egymás közt is mutatják az *írás*-féle szavak, s ép úgy az *irat*-féle is (l. IV. 61.).

17. Az *<ás* képző néha momentán *m*-mel (*futamik*, *folyamik*) tovább képzett igetőhöz járúl, mely különben nem járatos: *áldomás*. Itt tehát ép úgy keletkezik egy ösz-

szetett *-más* képző, mint a már tárgyalt *-lék*, *-dék*, *-lék* képzők, még pedig hasonló értékű elemekből. Tehát *hallomás* nincs ám az első személyből (*hallom*) képezve, mint V. 58. olvassuk.

18. Minthogy a magyarban sok *m*-ből lett *v* (pl. a *név*, *szív*, *nyelv* szavakban), s maga a *mom.* *-m* is eléfordul ily alakban (l. Bud. Szót. *tolvaj*, *dévaj*): a *-más* *-més*-sel egynek vehető az a *-vás*, *-vés* is, mely. oly szavakban mutatkozik, minők *folyvást*, *lépvést* (v. ö. *mindjára st*, *lépést* menni), s Budenz egynek is veszi. De ő maga is megengedi, hogy ez kétséges. Kétségesé teszi pedig az, hogy e szavakat csakis módhatározóként találjuk, úgy hogy a *más* képzésű *folyván*, *lépvén* alakokhoz csatlakoznak s ezekkel lehetnek egy-eredetűek.

19. Bizonyos azonban, hogy *-más*, *-més* sel elemeit tekintve azonos a *-vész* szótag ebben: *gyülevész*, s a (IV. 588. található) *gyüvelis* alak még enged **gyülevés-re* is következtetnünk.

20. A mily viszonyban áll az *-ás* képzőhöz *-más*, ugyanolyanban áll az *-ány* képzőhöz (5.) a nagyon használt *-mány* képző: *tudomány*, *vetemény*.

21. Ezzel meg azonos a *-vány* képző (*irtóvány*, *kelevény*), mint *-más* *-més*-sel a 19. pontbeli *-vész*. — V. ö. erről még III. 535.

SIMONYI ZSIGMOND.

ÉSZREVÉTELEK.

„A szavak összetétele a magyarban“ című pályaműre.

III.

A második szakaszát megint kifogással kezdi a szerző. „Mielőtt hozzáfognánk az összetételek vizsgálatához, végeznünk kell itt egy sereg oly szóval, melyeket többnyire összetételeknek tartanak, holott éppen nem azok.“ Azaz: előbb felakasztjuk a vádlottat, s aztán megvizsgáljuk, hogy lopott vagy gyilkolt-e. Egy logika írója a *hysteron-proteron*-ra ennél jellemzetesebb egy példát nem lelhetne. — „Ezt a tévedést az írás okozta, mely vakon az illető kifejezésnek német írása módja után indult.“ Erre előbb azt jegyzem meg, hogy

itt a szórend igazán „vakon indult a német után”, miből kivehetni a hibát is, igazítását is. Másodszor és főképp azt, hogy ha egy a fogalma és értelmezése a compositiónak, mikép legyen hiba egyik nyelvben az, a mi helyes a másikban? Ki kell vala mutatni, hogy azon jelentésű szópár a németben compositumot alkothat, a magyarban nem; vagy hogy a németben is rossz és a magyarban majmolni kétszeres hiba. „Azon fölül, folytatja, a helyesírás e tekintetben következtelen is; pl. róka lyuk, rókalyuk; dél felé, délfelé.” Ha „helyes” az írás, hogy lehet „következtelen”, és ha következtelen, mi módon lehet „helyes”? De, a dologhoz szólva, akár egy ember következtelenségéből, akár abból, hogy egyik másképp írja mint a másik, sem a nyelv következtelenségét általában, sem szabályt a compositióra nézve kihozni nem lehet. Ennélfogva nem is jogosíthat fel senkit egy vagy más compositummal amúgy brevi manu végezni. Még van egy külön megjegyzésem a sz. utolsó példájára. „Dél felé” és „délfelé” nem inconsequentia, épen úgy nem, mint a francia après diner és l' après-diner. Az első az igének praepositíós (illetőleg postpositíós) complémentja, a második a magyarban adverbium, a francziában substantif.

Ez csak egynéhány executio; de most már következnek a „Noyades de Nantes”! Hiszen felteszem, hogy ismerik olvasóim, ha csak Hugo V. 1793-jából is a „terrorismus” részleteit s ebből a használtam praegnans szólamot. Még abban is hasonlít a szerző Carrier-hez, hogy nem vesződik a vádlottak kihallgatásával (vádjai „nem szorúlnak bizonyításra” 105. l. 8. s.), hanem „accusasse sufficit” és így pusztúlni kell egy rakás compositumnak. De engem nem tilthat el, hogy a vádakhoz hozzá ne szóljak s alkalom szerint óvásomat ne jelentsem a „kivégzés” ellen.

A súlyos első vád az, hogy „összeírják a jelző melléknevet vagy igenevet a maga főnévével.” („A maga főnévével”: ez az esetlen szólam a szerzőnek az iskola padjain ültétől fogva tartogatott reminiscentiája. Latinból fordítatva tanítóink nem tartották elégnak a *suus*, *a*, *um*-ot a személyraggal fejeztetni ki, hanem külön is lefordították „maga” szóval. Megjöttek-e most mindenütt róla, nem tudom; de látva, hogy nyelvész is belé botlik, nem hiszem.) A k. olvasó nem fogja azt oly nagy bűnnek tartani, mint a

sz. Magam sem; de igen is furcsának azt, hogy ő maga épen vádja formulázásában háromszor esik belé. „Melléknév”, „igenév”, „főnév”: különböző két elv nyomán szerkesztett kapcsolatok. Az elsőben és utolsóban az első elem jelzője a másodiknak; a második felbontva ez: „igétől származtatott név”; és egyikét sem igazolhatni a szerzőnek légperspectivába enyésző, ráfogott értelmezéséből. Azonkívül nem is következetes a szerző; mert a főnévben összeírja a „fő”-t a jelzettel; holott másutt mindenütt külön, kivéve a 104. l. 3. sorában („főmondat”), hol sajtóhibának kell tartanom, mert az első sorban „fő mondat” áll.

De általában nem is érvényes a vád és épen nem teszi büntetni valóvá a fullasztó ladikba ültetett, számszerint 22 „szóösszetételt.” Az én elvem, és merem mondani, minden gondolkodó nyelvészé az, hogy jelző és jelzett tágabb vagy szorosabb viszonyban lehetnek egymással. Ha tágabban vannak, külön írjuk, ha szorosabban, összeírjuk, azaz compositumot alkotunk belőlük. Mikor áll elé az egyik, mikor a másik, tehát mikor kell vagy nem kell compositumot alkotni, azt bizvást a nyelvérzékre, s Toldyval szólva, az író inspiratiojára hagyhatni, mint volt hagyva a görögöknél Homerustól fogva Alexius Comnenusig. Úgyde a nyelvésznek épen az a feladata, hogy a nyelvjelenségeknek gyakorlatban rejlő s az íróktól öntudatlanul alkalmazott elméletét kipuhatolja. És itt van egy adalék hozzá, melyet én is alkalmazva fejtek ki, felvevén egy pár példát a kárhozott kapcsolatokból. „Török buza” és „törökbuza” merőben különböző két eszme. Az első valódi buza (tritium), a milyen fajtát a törökök művelnének s onnan netalán hozzánk is elhoztak; és tökéletesen egynemű ezekkel: „angol buza”, „ausztráliai buza”. A másik nem is buza, hanem bizonyos gabona faj, u. m. kukoricza (tengeri, maïs). „Folyó víz” és „folyóvíz” szintűgy különböznek: egy csapos kádból vagy csurgóból ömlő víz, folyó víz, de nem „folyóvíz”, mely utóbbi = fluvius, fluss. A német ausfluss és fluss szavakkal különbözteti meg. „Harapó fogó” az agár is lehetne, mert biz a harapva fogja meg a nyulat; de „harapófogó” („beisszange” és nem „beissende zange”) sajátzserszám, (nem saját szerszám. V. ö. a feljebb felhozott sanscr. példát: bhu-jaga = kanyargójáró = kigyó. Ez okból különböznek: „he-

lyes írás” és „helyesírás” is. És a sz. calembourgja: (104. l.) „Ezt a tévedést a helyes (vagy inkább helytelen) írás okozta” csak is calembourgnak kell tekintenünk.

Második vád: „Összeírnak birtokosjelzőt a jelzett szóval.” Erre csak azt jegyzem meg, hogy rosszúl van formulázva; mert a példákból ítélve, csak azokat hibáztatja a szerző, a melyekben a jelzett szó személyragozva van. E megszorítás nélkül leghelyesebb compositumaink legnagyobb részét, elkezdve a „disznólábon” vesztőcsonakba kellene ültetnünk. De bizony még az igazított vád sem „sufficit”; mert ezt olvasva „asztal fia” azt vélhetnők, hogy valakinek megfiadzott az asztala, és „barát fülét” még senki sem evett tudtomra. Az első vádra adott magyarázat ide is tökéletesen illik.

Harmadik: „Összeírják a névutót a megelőző szóval.” Össze biz azt, és az első vád alkalmával érintett esetben igen helyesen. Feljebb már emlegettem a „délfelét”. De itt van még a „szemközt”. Ha én másodmagammal két borsószem közt állanék, azért nem állanánk szemközt. De a vesztendő közt van — mirum dictu — az „azután” is. De istenszerelmiért, hogy ne volna az „azután” (adverb.) egy szó, midőn a közbeszéd „osztán”-t csinált belőle? Ebben például: „Én az után megyek, a ki jobban tudja az útát,” senki sem fogja összeírni a két szót, de hát külön sem ebben, hogy: „Én megeszem az utavalót, te az után lásd, mit csinálsz!” A feljebb gyújtott méces ide is világít.

Negyedik: „(összeírják) a határozót az igével: szemenszedett, kézrekeríteni, észrevette, félrerúg, karonfogvást, odahívják, hovávaló.” És miért ne írják, ha értelemszorítás, korlátozás jár az összeírással? De az utolsó két példát: fenkitett, hazaért” magam se védem. A csónakba velük! Nem különben helyeslem cum grano salis azt, hogy a sz. „az ok nélkül igekötőknek nevezett rövidebb helyhatározóknak” az igével való összeírását hibáztatja. Egyfelől ugyanis én minden igekötőt kivétel nélkül független adverbiumnak tartok s az igével való összeírását mint szabályt merőben alaptalannak s idegenszerűnek hiszem. Másfelől azonban megtiltani sem akarnám sem ezeknek sem akármely más adverbiumnak az igével való compositioját, valahányszor értelemszorítást akarunk eszközölni vele. Így pl. Az utból „félre

lép“ valaki, hogy helyet adjon a szembejövőnek vagy utána sietőnek. De „félrelép“ (falsch treten) a ki rosszul lép, úgy hogy csaknem vagy éppen ki is ficzomodik a lába. — Szokták mondani a közbeszédben, hogy a tolvaj meg veti a lopott portékát,“ ellenben „a bölcs megveti a rágalmat.“

Ezt itt tovább űzni-fűzni nincs helye.

Merőben igazságtalan és igazolatlan vádnak állítom ellenben, a mi következik: „Legelterjedtebb szokás a mi“ (noster, unser) „irodalmunkban összeírni a jelzett szóval a jelzőt, ha ez nem melléknév.“ Nem a tényt mondom, mert az igaz, hanem a summás kivégzést. Ugyanis a vád módosítása nélkül egy nagy sereg ártatlan veszne sokkal kevesebb bűnössel. De különben is ez a vád semmi sem egyéb kibúvó ajtónál. A szerző feladata t. i. a lett volna, hogy fejtsse ki, minő viszonyok azok a jelzőszerepű főnév és a jelzett között, a melyek compositiora jogosítanak. Hic Rhodus, hic salta! Mert ez egyedül a vitás kérdés; a többiek, a melyeket szellőztettünk, csupán csak a sz. tücskeinek ivadéka. Sőt merem mondani, hogy ez a jutalomkérdésben rejlő értelem is. A szerző pedig egy új paradoxummal üti-veti a dolgot. Azt mondja t. i. hogy „főnév és melléknév közt a mondatban éppen nincs olyan határozott különbség, mint gondolni szokás.“ Pedig hasztalan erőlködik vele, mert ez a kaczkos állítás igen gyenge a reáarakandó teher elviselésére: azaz, mint gyanítom, a megmutatására annak, hogy jelző és jelzett összetételében „dániai rothadtság“ (a magyarnép csak „bibi“nek mondaná) van. Minthogy ez azonban csak hozzávetés, nem elegyedem vizsgálatába, hanem a paradoxummal szembe azt állítom, hogy határozottabb különbséget, mint főnév és melléknév közt, nem hogy a philologia, de az egész tudomány terén se találunk. Az antidarwinisták összeütnék a bokájukat, ha odajutottak volna az ember és majom közti különbséggel. A grammatikai fogalmak minden neme felett volt kérdés, volt vita, de a fő- és melléknév közti különbséget soha senki se bizgatta. E hát se nem „hiedelem“, se nem „szokás“, hanem egy nagyon világos dologról való nyugodt meggyőződés, melyet a sz. halvány érvei nem ingatnak meg. Nem is emlegetném őket, ha arra nem szolgálnának, hogy fogalmat kapjunk a sz. logikájáról és methodusáról. „Hogy a melléknév a főnév szerepét vállalja magára,

az egyike a legközönségesebb jelenségeknek.“ Ez az első szerencsétlen megkísértése a bizonyításnak. Ha állana is az analogia, vajjon az, hogy az alispán a főispán „szerepét vállalja“ magára, vagy a nyelvészeti terén maradva, hogy a relativum pronomen mindig tökéletes helyettese az antecedensének, elenyésztetni avagy csak csökkenteni-e a különbséget az illető fogalmak vagy tárgyak közt? Ámde nem is áll az analogia; mert pl. ebben: „a gazdag és szegény összetalalkoznak és mind a kettőt az úr szerzé“ nem „gazdag“ és „szegény“ az alanyok, hanem a mondó és halló részéről mulhatatlanul odagondolt ember, melynek ama melléknemek még csak nem is helyettesei. A „mindkettőt“ sincs főnév értelemben, s a tárgyrag a „gazdag ember“ és „szegény ember“ ellipsisét juttatja eszünkbe.

Szóval, itt ellipsissel van dolgunk, s így is magyarázza azt minden nyelvtan a világon. Nem bizonyít se többet se jobban a megfordított érv sem, mely szerint: „gyakran találunk főnevet oly functionál, melyet rendesen melléknév szokott végezni.“ Korábban is volt mint Agamemnon élt már sok jeles hős — az idézett körülményt minden nyelvtan megemlíti, de egyikök írójának se volt eszé ágába is kétségbe hozni miatta a fő- és melléknév közti „határozott különbség“-et. Nem, mert mindenki tudja, hogy ez a „function“ megint csak „szerepviselés“, tehát csak látszat, mely következő esetekben áll elő: 1) az appositívóban, mint: Deiotarus rex, Mátyás király, asszonyember, királyasszony néném stb. Minden ily esetben „a ki“ ellipsise rejlik; 2) hasonlításban, mint: számaember (azaz ostoba mint a számár), kutya-magyar (1850 ben gyakran hallott kifejezés); 3) más különbféle viszonyok rövidítő kihagyásával, mint: lantornaablak, melyet csak paraphrasissal értelmezhetni; 4) különösen a magyarban az anyag megjelölésében, mint: aranyóra, ezüstkanál, vaskarika, faház, üvegtábla; hol kétszeres a látszat, mert arany, ezüst, vas, fa, üveg valódi melléknemek és így ezek tulajdonképpen nem is tartoznak a melléknévfunctionájú főnevek rovatába. A szerző példái pedig részint ilyenek, vagy pedig egyszerre több rovatba tartoznak. Nevezetesen „özvegy asszony“, mert „özvegy“ is valódi melléknév, és „γυνή τις χήρα“ épen úgy nem pleonasmus, mint „viduus pharetra“ nem improprius kifejezés. Eb-

ben pedig „arany szablya” a 3. és 4. egyesítvék, u. m. arany (hüvelyű) szablya; „arany kalász” = arany (színű) kalász. Mindezek hát a fő- és melléknév közti különbséget nem devalválják. De most jövünk már, a sz. szerint, „ad fortissimum”. „Rendesen azt tartják”, írja, „a legnagyobb alaki különbségnek a két beszédrész (a „beszéd” „kettő”-e vagy a „rész”?) közt, hogy a melléknév fölveszi a fokragokat s így a tulajdonságnak fokát, mértékét is megjelöli.” No már a levegő is erős lehet, ha nagy tömeg és gyorsaság járul hatásához, de biz a magában nagyon gyenge dolog, s a sz. „legerősebb bizonyítéka” csak levegő, melynek a ráfogott „rendesen azt tartják” sem tömeget, sem gyorsaságot nem ad. A comparatio esetei t. i. mindenkor az iménti 4 rovat valamelyikébe tartoznak s az a „fortissimum argumentum” a közvetlenül megelőzővel egészen azonos, és ismét jellemzi az értekező logikáját. Szóval, én az egész argumentumot egyszerűen tagadom, s mivel „affirmantis est probare”, elvárom, hogy mutassa ki a sz. 1) azokat a helyeket nyelvtanokban, vagy nyelvphilosophiai művekben, a hol a fő- és melléknév közti különbség tüzetesen volna tárgyalva; 2) a hol a „comparatio” mint a mellékneveket főkép különböztető vonás volna kitüntetve.

Egészen meglep az után a „különbség” ellen irányzott pohárvízbeli vihar után a következő: „A magyar nyelvben — mint minden nyelvben — helyesebb (minél helyesebb?) kétféle jelzôt megkülönböztetnünk (olv. különböztetnünk meg): főnévit és melléknévit.” Minthogy azonban ez a megkülönböztetés csak rovatcímekül szolgál egy rakás compositum kiküszöbölésére, semmi új észrevételt nem igényel.

Ezzel vége a 2 §-nak, és a 3-dik §-ban a vesztőladikba ültetésnek. Ebben azokat a szavakat rekeszti ki, „melyeknek egyik vagy a másik, vagy mind a két tagjuk magára vagy éppen nem használatos, vagy azon alakban nem, melyet az összetételben öltött”. Itt már vádat sem emel ellenük, hanem csak a sic volo sic jubeo-nál fogva kell vízbehalniok — mint compositumoknak. Igen, mert azok már „nem élők”, azt mondja, „azokat vízbeölte már a nyelvérzék” és csak az ismeri „összetételek”-nek, a ki a nyelvtörténetből vagy szóejtésből ismeri az illető alkotó részeket”. Igen, de a szerzőnek éppen „szófejtő” értekezése is csak „szófejtés”, mi okon és

jogon búvik ki hát abból származó kötelessége teljesítése alól?

S berekesztésül azt kérdem, haladtunk-e valamit a magyar nyelvbeli compositio értésében vagy ismeretében az egész bevezetéssel?

PHILOLOGUS.

T U L B O U.

„(Hungari) fluvium Etyl super tulbou sedentes, ritu paganismo transnataverunt“. Anonymus Belae regis. 104. l. ¹⁾).

Szabó K. a tulbou szót igen helyesen, azonban minden megjegyzés nélkül „tömlővel“ fordítja ²⁾); mások a szövegbe „Tulbov“-t akartak iktatni, azon nézetből indulva ki, hogy a névtelen „tulbou“-ja alatt helynév lappang ³⁾). Ismét mások a talp, talp-usz a szókkal vélték összehozhatni ⁴⁾).

A tulbou tulbó szó valóban „tömlőt“ jelent. Alapszó: tulba: corycium (Calepinus), vidulus, pera (Molnár Albert); „tömlő (vagy hólyag), melyet a gyöngébb uszók az elmerülés kikerülése végett derekukra kötnek“ (Ballagi. Teljes szótár).

A tulbó alak oly viszonyban áll a tulba alakhoz, mint a hintó szó a hintá-hoz. Hasonló hangváltozást mutatnak még a következő szók: *méltá: méltó; *olcsa (ebben ócsáról-*olcsáról helyett): olcsó; apa: apó; anya: anyó; kutya: kutyó.

A tulba szó azonos a turba szóval („börtarisznya, zsák, táská“), mely a törökségből jutott hozzánk; ozman turba, tubra, torba, tobra: sack, tasche, futtersack (Zenker). A magyarban tehát a turba alak tekintendő alap-

¹⁾ Endlicher: Anonymi Belae regis Notarii de gestis Hungarorum. Bécs 1827.

²⁾ Szabó K.: Béla király Névtelen Jegyzőjének Könyve a Magyarok Tetteiről. Pest 1860. 12. l.

³⁾ Mone: „bei Tulbou schwammen sie hinüber“. . . v. ö. Podhraczký J: Béla király Névtelen Jegyzőjének Időjekora és Hitelessége. Buda 1861. 156 l.

⁴⁾ Czuczor és Fogarasi: A Magyar Nyelv Szótára. VI. 485. l. (Tulba alatt). E. A.

alaknak. Ebből keletkezett a *tulba*, s ez utóbbiból a *tulbó* alak. Az eredeti *r*-nek *l*-be való átváltozására nézt v. ö. rum. *kurástę* = magy. *gulaszta*, rum. *pękurár* = magy. *pakulár*; ném. *panzer* = magy. *pánczél*; *ke-revet* = *kelevet*; szl. **kricava* = magy. *gircsáva*, *gilcsáva*, szl. **grgrica* = magy. *gergerice*, *gerge-lice* stb. A törökségben az ozman nyelven kívül, kisebb vagy nagyobb jelentménybeli eltérés mellett, megvan még e szó az aderbidáni török és a kazak (kirgiz) nyelvben is; *torba*, *dorba*, *dobra*. Valószínűleg ide vonható a *Kābār-nāmā*-beli *tōbrāk* szó is. A perza *tobra* szintén a törökségből jutott oda. Hogy a nyugati tatárságban is el van e szó terjedve, arról a lett *tarba* (*jagdtasche*) szó tanúskodik, mely hihetõleg orosz révén jutott oda (v. ö. kisorosz *torba*, lengyel *torba*.) A délszláv nyelvekbe (szerb, szlovén: *torba*), valamint az albán (*torbę*) és új görög nyelvbe (*τορβάς*, *τορβάς*) valószínűleg az ozman nyelvből jutott. A rumum *tulbę* (*tegez*, *puzdra*) a magyarból való. A fönnebiekben csupán a szó törökségére akartunk utalni, mert az hozzánk nem ozman, hanem valószínűleg a besenyő, vagy kumán nyelvből jutott, mint ezt a szó régisége bizonyítja.

EDELSPACHER ANTAL.

A NYELVÖRBELI NÉPNYELVI ADATOK.

1875.

III.

Pleonasztikus alakok: mindörökkön örök-kétig, ahajjos-ahajt 81, asztányég, újdanat-új 84, az utátu fogva 135, megintendig, oştándig 174, majtéig 176, éppenegös éppeneg 227, mögöntelen 232, mihentöst 276, ujjodon új 283, osztengat 425, osztánnig 472.

Különös használatú szók: fársáng farkán; közepső lejánkám 32, légykapó: száj; annyit es: se; ha él, ha hal: akár-akár; hitelbe beszél: szótlán; kezes (ott hatta a kezes: oda mocsolt); kanál: pipa 33, házfedés: házfedél 35, kesis: mulatás, multság 38. eskető: esküvő 42, berena: palánk; cseléd: család; csikar:

karmol 43, máglya: boglya; eláll: elbir; fekszik: haldoklik 44, fót: egy fót sincs ojan embör 81, az ujjom bögye; tömlec z a nyakára 82, edény: szekér 85, ehordosztá 82, évót, ényötte: benötte; mijen (mennyre) oda vótam 83, kěj elülem 86, megbabozta 87, felelést kér mondójára; minden: mindnyájan 89, gaj, ige 93, legyeskedik 94, ára futamodott vminek (a Hegyalján: ára szakatt) 135, megódott a kötöm 136, a ki bürökbe (burokban) születik; a toronyórák összevernek (egyszerre ütnek) 137, főzni: főni 138 és 180, ménös: mén 141, dög, szuszogó 142, gondoskodott: gondolkozott; követte: követelte; elkövetélsz: elkövetsz 143, aránzok 173, imád: kér; találja elő, számláld elő 175, példa; legén: legyen(?); Máté darab (a Hernád völgyén is); eltekerög: csavarog, kószál 176, elsikkaszt 177, kimönés 178, kendérvágó: tiló 180, ajak; buzogány; amúgy bővén: túlságosan 181, nyomás; pad 182, kérő; könyű: könyv; kering: kószál 183, szakos 184, váslanak 187, kút rovássá (a Hernád völgyén: rovátka v. rovátéka és kávája) 188, csavarítottó, csavarintó 190, béka 191, kiszinő 227, riszál 229, nehezzén 228, világôtak 234, árveték 237, ébódút 283, szűkítem a párját 323, lét 324, kiadó 329, megvall 329, láz 227, gyúttószáka 228, pata, dérék, csete 236, módos 237, dölő félön 275, honnyába 275, történet 276, csata, szál, szerzet, gyász 277, füge 282, bókája, kocsa 283, görög közöl, láncz, leginkább, számol 284, falatka, csemer, zabola 324, temetőtalpa, tövös, változó, verőmalacz, csóva 328, élet, késség 329, ereszkedő, furkó 330, böcsületre méltó 332, kosár 336, bekörmödzik, mezítláb 371, fú, csapó 372, megbele vagyok győződve, nóta, húz, avá 373, vadas, béhajtó, megbetegédett, csépégés 374, mosós, pereczöl 377, göncz 378, pecsönye, bibor. tekerődzni, tekerődzős 418, patak, pohár, hegýette 419, hüsöl 425, megejtűzik, eset, megelőz 426, regél 513, más 514, vegyíteni 515, kējeterék, fojat 516, csórén, gyerek 517, megtetéz, vétkellem, kerékruha, mássa, sátor, rogyás 521, szájas, szak, szé-

rén, ürög, takar 522, örege 523, kiki 524, pokla (Abaújban poklájja) 524, nemzeték 470, goromba, ragaszt, aténnap és, jár 471, megtelepíteni, egyiket-mást 472, tokány, elcselekszik, megveszi 477, piaczos, fúr 478, megbocsátás 479, elláttat 480, gúzs élet 554, rakást költött 556, kegyelet: ha a kegyelet alatt kérésztől bújik az asszony; tanulás: tudomány, sêgiccsig 557, csonka 560, bú, búség, kárász 561, átengette: megengedte 558, cserepönyi: fecsegni; dévánkoznyi: tanakodni (Abaújban: kornhelykodni, dorbézőlni; alakja: dévánkozni és dévánkodni; dévánkozás) 559, fordullon hasznárol 563, álló délbe 567, bezég, mint az éhes macska 555.

Igealakok egymás helyett, nevezetesen conj. praes. indic. praes. helyett: megházasíthassák 227, hajcsa 285, hulassa 371, taníttassák 470, megvirgáztassa 471, szaporiccsuk 472 stb.

Beszédrészek különös használata.

Főnév mint melléknévi jelző: telli ház embér 39, egész vágás egy embör 81, férfi népek 90, paplány feleségtől 96, ott vót ety föld répa 135, vénasszony szózat 177, préda beszéd 229, rózza mezőbe 287, farkas ordítással 288, tavaj esztendő 372, négy ló árral 384, földörökös leány 419, farkas ügetésben menni 515, négyszög leány 515, bárány jószág 516, köccsönkenyér 470.

Igenevek: ellőbe vót a tehene; élő föld: termő föld; fene egye ki a két látódat 82, kivígző: végrehajtó 94, baromillő: élő, legelő 283, szerencse várandó szíp szüzek 331, másnak vettem feleség 380, ültő heliben 419, világlátó 480, mentyikbe 432, vártatva 522, Jézus monta szó 138, be vannak esküttetve 373, szaporodóban, fogyóban 419.

Igék: nem bánomból léssz a bánom 96, tarti kis lány 183, Mingyákéri, Báróbikficzvakaródi 240, lesi, vári, kapi nép 277, vanbúl, nincsenbúl 277, Hágass 279, foktomra foktam 372, Bánom 382, csüri-csavari embér 425, *égjen meg (téged) az isten tüze 88.

Ragos alakok használata: legelő: legelőször

35, rosszacska ház 280, azon melegen 44, nagy örömmé lett ére a kirá 37, négyen vadatok édés égygyek 42, Jézuskát fekszik 44, a z siványok fővárossuk 83, a mik (mely) számokat a pók főköti a hállóba 83, te vagy . . . erszényem pusztító, ruhám rongyosító 91, belekaptam szántanyi 135, sémmit se tuttam bele: benne, róla, 135, kimégyék égygyet a kukoriczafödre 135, Pál nagyobb Pétertől 143, tássba állottunk 176, még-éhezétt jó meleg kalácsra 179, csak a hurkád ba jársz: hurkádön (gyomrodon) jár az eszed 228, uram, lelköm fölött sömmim sincs 322, jere nálunk vacsorára 335, csínt vet vkinek 373, a ki meri mosojgását, bíró szedi zálogát 524, Séliék' indultál 528, Ugyan, kérem szépen, maga végez-é a bajbú 471, csakhogy az eszbe ne vegye 472, magam termísem; hirrre adták; hány órakor (óra) van? 555, éf fíja is született a kirá léánnak vele (az urával; rendesen: tőle) 558, Huzzam a lábomba piros, patkós csizmám 567.

Igealakok használata: 1) szenvedő alak: títessék, vitéssék 91, megíródik, felvágódik 143, születtettem 327, bejutandó 331, kívántotik, engettetik 332, rendütettek 523. — 2) Reflexivus kifejezések: megfogta magát az idő 173, megjárom magamot 190, elszellentette magát 477. — 3) Elbeszélő alak: szóllék 39, mondám 176, fizetéek 471, elménék 46, látám vala, hallám vala 47, oda mondogaték 82, írék, íram 190, halládé 81, írál, írad 190, kerüle ki 32, levevé, köszöne 39, vövé 80, mégöle, mégève 139, hallá-é 227, megzendüle, megrendüle, összezsöndüle, lén 284, meghala 48, tudá 81, íra, írá 190, íránk, írók 190, hozánk 427, csináltatátok 420, íratok 190, csinálának 33, ellopák 44, elvivék 288, fizetéek 471, nem fogadának szót 471, írának, írák 190. — 4) jövő: tartozandó 82, esendő 287, bejutandó 331. — 5) végzett multak: kezdett volt 528, megmátkásottam vót, vette vót 39, láttam vala 47, izentem vót 48, állottunk vót 176, ettem vót; jártál vót-é, a hol montam?; küttelek vót 29, létél lenne, hágytál lenne 288, kezdődött vala 472, ütte vóna még 471.

Szóegyezés: é ké hogy mönynyünk 33, hogy a szeplő ki ne verjen rajtok 35, nagyobb iga'sságér az ember nem tudott a dologba semmit 37, pirosat nyilik a rózsa 44, a kerek e világon 81, törje ki a nyavaja tetvessit (Tolnában: sajnálom nyomorultat) 82, valamenynyi heggyékén köröszttű lát 83, az íróknak kezei azt írja néked; minden károktű védelmesztelek 91, jó legyünk, komák legyünk; ha rossz legyünk, kutyák legyünk 92, sok szép jádzó gyermekéket 143, szűk a halálnak a lika, nem könnyen féribbe rajta 187, kívánom alunni; jókor szeretem felkelni 190, ollan messzi van, hogy a ki mig oda ér, térdig vásik a lábo; nehessig gyött nekem 228, nincsen hogy mit szitájjanak 237, elfelejtett róla 276, van, asszony, mit sirass; nem lén mit csináljon, el kelle ereszsze 288, van legalább egy húsz hete, hogy . . . 322, a Répcét min még halásztom 332, te mire élsz 336, a földörökös leányhoz más faluból házásítanak legényeket (Kükölli megyében: N. Pista Kovács leányra házasodott) 419, lönni csak vótunk 421, tíz egy-testvér 517.

Szórend: Hát kied, Samubá, azt miét nem vivé el? 39, a dèrekát úgy éssze szorította, hogy szakad ketté 554, úgy éssze rontottam magamot, mintha gúzsak még facsartak vóna 554, ne hadd a széked ott, mer . . . 136, égy uraság kérdötte, hogy a tavaj nálok vót-e sok esső 141, asszony-néném 284, én és oda elményék 330, fene még egyén 514, hát az otthon valók és hogy vadnak? 471.

Idegenszerűségek: édös anyád, mestör, üdvözötet, keresnéd fő — — ötet 89, mikö nem akarná a két ménös a szekeret bírni, ütni vágni keszte 141, solja a lábamat a sarú (drückt); vakarja (kratzt) a torkomat 175, i én küő (ich muss) léménnyi 182, *hogy lát ki? Jól lát ki (sieht aus) 191, kirdeszte tüle, ü lenne-e az 281, áldom a zur Istennek nevit, hogy e mái napot még hatta érnünk 331.

Ikerszók: végötös végig 32, githéskedett-göthösködött 37, pitkessek-patkóssak 40, czók-mók, czepe-czupa 43, nyifnyaf 94, hilitt-holott 174, eccé-máccé 176, csineg-csönög; gyim-gyöm 177, szitykés-szutykos 182, pid ilit, pad alat 185,

ámut-bámut 232, zir-zar 275, itkés-bötkös, idrés-fodros, ut-fut 282, zenge-zungástól 328, íszett-víszett 372, ökök-bakog 379, vírrel-bottal 420, inogbinog 420, czeleczula; ijafiaja 421, kentefitel 520, tébláb 470, csérgék-mozgok 471, szortyonbortyon; illancs-pillancs 559, agyabugyál 560.

Kicsinyítók: bodócs: bogyócska 561, piczinke 564, Barátka 566, Marczi 95, bolondikus 181, lyánécskáját; galambécskám 287, papucskájává 234, legénkénköt 371, fiikád, egyke, kettőke 372, szapirkálni 378, gyerekcse, tarisznyika, könyerke, hagymika, hurkika 418, mönyecskike 419, egyécske, madirka, színke 425, iczinkó, piczinkó 520, kukóka, menétke 522, madarka 528.

Gyakorítók: köpögetni, hordogatni 143, csömcsöget, rágcsigál 418, fúdogál 528, csinál-gat 471.

Alliteráció: Jakab pap kapuján hat vak bak vadgalamb ül 88, szív küdi szífhő szívessen, szív vegye szíftű szívessen 92, verett viszen veretlent 141, Ismerted-e a Piri-pityó Péter paptamási pintérmester piczi piros pozsgás Póti nevű jányát, ak kibe az a ballábú barna Bak Balázs a bakonyi bálba belebolondult? 556.

KIRÁLY PÁL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Babonaságok.

(Egy 1767-iki könyvből)

A könyvnek, melyből a „Babonaságrúl” című szakaszból az alább következőket érdemesnek tartottam arra, hogy a Nyelvört. olvasói megismerkedjenek vele, címe ez: Az egy, igaz, és boldogító hitnek elei. Mellyeket.... egybe szedegett, és ki-nyomtatott Nagy Ferentz.... Egerben. — Nyomtatott a' púspóki iskola betűivel. 1767. (Nyolczad rét 368 lap.)

K. Miből lehet meg tudni, hogy valamelly tselekedet Babonaság?

F. Kiváltképen a következőkből. Elsőben: Mikor valamelly dolognak, vagy tselekedetnek olly erő tulajdonítatik, mi-

nőtt annak sem a' természet, sem az Isten, sem az anya-szent-egy-ház nem adott; példának okáért: Karátsony napján lántzot húzni az asztal lábai körül a' végre, hogy azon esztendőben ne árthasson a' farkas a' marhának. Vagy hogy úszógöcs ne legyen a' búza, vissza fordított zsákból vetni, vagy pedig a' szántó földbe egy begre tejet le ásni. Vagy a' Méheket a' melly napon ki rakattatnak, mezítláb őrizni; azokat veres posztón ki botsáttani; lyukaikba bizonyos időben egy kis pénzt tenni. Vagy hogy a' Tehenek jobban, s hasznosabban tejezzenek, azokat abrontson, fa karikán által fejni. Vagy hogy az el tévelyedett marhának vad ne ártson, a' lajtortja fogára lakatot tsukni, és más e' félék.

Másodszor: Babonaságnak kell ítélni az olyan rendetlen tselekedetet-is, mellyhez bizonyos imádság kívántatik, úgy-mint: a' Mi Atyánk-nak, üdvözetnek, vagy valamelly 'Zoltárnak elmondása. Úgy babonaság volna, ha valaki a' végre, hogy búzájában úszóg ne teremjen. az el vetendő búza közé őtt darabka temjént, őtt kenyér morzsát egyelítene; és őtt Mi Atyánkot, 's üdvözetet imádkozna a' Kristus őtt mélységes sebeinek tisztességére. Vagy ha valaki valamelly betegségnek el-távoztatására némelly rongyokat, hajszálakat valamelly élő fába be fűrna, és három Mi Atyánkot, 's három üdvözetet imádkozna a' Szent Háromság tiszteletére. Vagy pedig a' végre, hogy lova kővér legyen, aztat nap nyugat tájban bizonyos móddal meg simogatná némelly szókat mondván valamelly 'Zoltárból, vagy imádságból. Illyen babonaságot tselekszenek azok-is, a' kik a' gyermek szülő Aszszonyok körül némelly rendetlen tselekedet mellett, bizonyos imádságot mondanak.

Harmadszor. Babonaságnak kell tartani az olyan dolgot is, melly bizonyosan hasznot, és fogamatosságot ígír. Illyenek amaz Írások, tzedulák, imádságok, mellyek fegyver, tűz, víz, és hirtelen halál ellen hordoztatnak. Illyen amaz írás, mellyen a' Boldogságos Szűz álma, 's Kristussal való beszélgetése vágyon meg írva. Ennek hordozása, vagy háznál való tartása ígír; Elsőben: Hogy ha annyi bűne lészen-is az embernek, mint a' tenger fővenye, fáknak levele, mezőknek fű szálai, még-is meg botsáttatnak néki. Másodszor: Hogy ha a gyermek szülő Aszszonyhoz értetik, könnyen el-szüli gyermekét, és az szép, 's kelemetes lészen mind Isten, mind emberek előtt. Harmadszor: Hogy nem kell annak félni sem az ördögötől, sem pedig az ellenség fegyverétől. Negyedszer: Hogy azt nem éri semmi szerentsétlenség. Ötödször: Hogy hirtelen halállal meg nem hal, hanem meg jelenik néki a' Boldogságos Szűz két, vagy három nappal halála előtt.

Hasonló ehhez ama két levelkére nyomtattatott imádság melly Hét menyeei Zároknak neveztetik, és majd hasonló foganatosságot, 's hasznót ígír. Mind ezek, és más e félek, nem egyebek, hanem a pokolbéli ördög iskolájában koholt tsalárd-ságok.

VERES IMRE.

Lakadalmi bucsúztató.

„Lakadalmileányi bucsúztató versek, tisztességnek okáért melyek készítették Tsoma István által kis Solymosban (Erdélyben Udvarhelyszéken) 1796-ban karácson havában*).

A menyasszony a vendég sereghez.
 Férfi s asszony rendek, mindenféle népek,
 Lakadalmi sereg, Isten előtt szépek;
 Kik ide gyűltetek mint menyenei képek,
 Hallgassatok reám mig innen ki lépek.
 Miként a virágok ékes szépségekben,
 Mezőknek füvei zöldellő színekben;
 Zöld ágak szedetnek kívánt zöldségekben
 Leányok is férjhez mennek idejekben.
 Mint hogy már nékem is most férhez kell menni,
 Nem akarok végre háládatlan lenni.
 Hanem rövideden egy köszöntést tenni
 Akarok s áldással végső bucsut venni.

Bucsúzik atyjától.

Valamint a Kristus az ecclesiától,
 A lélek a testtől, kedves barátjától,
 Vőlegény párjától, galamb a társától;
 Oly nehezen válom meg atyám házától.
 Kedves, édes atyám ki engem nemzettél
 Érettem s körültem fáradtságot tettél
 Ételt, italt köntöst én nekem szerzettél,
 Mostan is engemet férhez készítettél:
 Köszönöm s hálálom neked mind ezeket,
 Adjon Isten boldog szerencsés éveket.
 Áldást békességet sok szent innepeket
 Ajánlom tenéked és fényes egeket.
 Megbocsáss énnékem hamiben vétettem
 Ellened s személyed hogy ha megsértettem

*) Az eredeti kézirat Sebes Pál úr birtokában van. D. F.

Parancsolatidnak eleget nem tettem,
 Bocsánat kérője mind ezeknek lettem.
 Isten a Sionból te házad népével,
 Szeressen s áldjon meg drága kegyelmével,
 Gazdag tárházának bővséges kincsével
 Végre meg tisztelyen az egek egével.

B u c s u z i k a n y j á t ó l.

Kedves szülő anyám, ki világra hoztál,
 Nevekedésemben ölödben hordoztál,
 Engemet neveltél s tejeddel tápláltál,
 Ejjel nappal eddig büséggel dajkáltál:
 Köszönöm te néked, hogy engem neveltél,
 Mind ez ideiglen rám gondot viseltél,
 A jó erkölcsökben csak nem felemeltél
 Szüntelen szívesen szivedből kedveltél.
 Bocsánatot kérek, minden hibáimnak,
 Gyengeségből esett fogyatkozásimnak;
 Vége vagyon, véled való lakásimnak,
 Leányokkal való társalkodásimnak!
 Kévénom az Isten áldjon meg tégedet,
 Lelki s testi jókkal szeresse éltedet;
 Máriák sergébe írja be nevedet,
 Végre idvezítse testedet lelkedet.

B u c s u z i k a t y j a f i a i t ó l.

Közel, távol levő nép atyámfiai,
 Egész nemzetemnek kiterjedt ágai,
 Atyámnak, anyámnak s egy más rokonai
 Legyetek minyájan Isten áldottjai!
 Isten az egekből sok jóval szeressen,
 Atyafiságoson egy más közt éltessen,
 Majd ott az egekben jobb felől ültessen!

B u c s u z i k l e á n y b a r á t i t ó l.

Leány barátaim Sáronnak rozsái,
 Leányi seregnek ékes bokkrétái,
 Szüléknek örömi zöldellő pálmái
 Kikkel ékeskednek falunknak utczái.
 Kévénok nektek is szerencsés napokat,
 Őt eszes szüzekkel égő lámpásokat;
 Rendelyen az Isten nektek is társokat,
 Szelid Moseseket, bölcs Salamonokat!

Bucsuzik a lakodalmi seregtől.

Lakodalmi sereg, kik ide gyűltetek,
Ez öröm házánál, kik megjelentetek,
Atyámat s engemet most megtiszteltetek;
Ti is az Istentől megtiszteltessetek!

Indulása az örömeálynak.

Immár én Sárával megyek Tobiáshoz*),
A szokott szállásról szokatlan szálláshoz;
Mert köteles vagyok én hűt által máshoz
Isten jó szerencsét adjon a lakáshoz!

Uti jó kívánság a násznépének a lakodalmi
gazdától.

Solymosnak násznépe és felszentelt papja,
Lett ma kis solymosnak fényeskedő napja;
Kívánjuk mit keres nagy örömmel kapja,
Vőlegény mátkáját soha meg ne csapja.
Mint volt izraelnek az angyal vezére,
A mig beérkező Kanaan földére;
Azon képen legyen ez násznagy vezére
Mik békével el jut a lakó helyére.
Éljen a vőlegény, a kedves mátkájával,
Miként a gelicze ő kedves párjával;
És a szelid galamb repedező társával
Éljen mint a Kristus az Ecclesiával.

DEÁK FARKAS.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

enyészik; ele.: eltűnik;
amaz ördög ottan elenyíszék
előttök Dl. 7. ezt mondván ele-
nyíszék előle Dl. 22. elméjét
elenyészti vala: celabat animum
B. 81. el enyészik a nap: occum-
bit sol J. 309. Ér. 359. Th. 12.
az világosság el enyíszék Ér.

562. az igazság el ne enyísznék
Ér. 524. 91. 110. 134. hogy ha
a só elenyíszendik: quod si sal
evanuerit M. 20.

enyézt; bineimet el nem
enyéstem Év. 295. kik el enyísz-
tették: megölték vala önnön
magukat Év. 994. el enyíszttette

*) A székeliek általában, de különösen a protestáns székeliek nagyon kedvelik az ó testamentomi neveket, példákat, hasonlatokat.
D. F.

az követeket; abscondit nuncios. J. 296. Ér. 404. 506. 542. 597. elenyészté magát: abscondit se. Fl. 131.

enyhedik, írva: ehnyedik Év. 251.

enyhít, írva: ehnyejt: domat; az te nagy haragodat ehnihed meg. Ér. 450. Év. 464. M. 48. B. 123. Vg. 54. J. 838. Cs. 296. Fl. 148. Vt. 27.

ennyi, enne Vg. 52. 75. M. 27. Dl. 10. Th. 26. enni Ér. 514. Vg. $\frac{1}{2}$.

enye Ér. 570. Tn. 15. Fl. 114.

epe, eppé: fel J. 264. 275.

eppesség: kín, fájdalom Év. 165. 187. 453. Tn. 1. Vt. 25. Vg. 6. Ér. 487.

éppejt; eppetek varasokat: aedificate urbes. J. 186. hogy meg erőssöhe ötet es meg eppöhe igaz ítéletben es igazságban: ut confirmet illud et corroboret in iudicio et iustitia. Ér. 43. 625. 516. akarod ötet meg epöjtenöd Th. 117. lelkekben es elkölcsökben megepihetin Vt. $\frac{1}{2}$. J. 374. 731.

epejtö: építő Cs. 52. tétünkkel meg építenönk Év. 666.

eppöl: épül, éppé, teljessé lessz. Ér. 515. 538. Vt. 1. Dm. 316.

epölet; kereszttyén hitnek es erkölcsnek epöletire (= épülésére) Cs. 795. Ér. 37. 537. Év. 41. Dm. 130.

eppöltetik: építtetik Ér. 136. Év. 476. kik meg epöltetnek vala az ő beszédével es pel-daival Dm. 200.

érdem: jutalom M. 50. 20. B. 4. Vg. 114.

érdemel: nyer Ér. 513. hogy erdemljönk lenni: ut mereamur esse. Fl. 133. erdemlé az igyeretöt: nactus est promissum. J. 808.: promeretur. Fl. 8.

érdelmes: meritorius Fl. 110.

érdemes: derék, jó Jr. 506. 515. 516. m. érdemelt. Ér. 505.

érdemesség Ér. 442. 645.

érdemezettik; Kr. széke elé viszi a lelket,) hol ott meg aldatik es meg érdemez tetik es érdeme szerént való karban allatyak Ér. 555.

erdő (insula); belmene erdőbe: intravit insulam Fl. 72. lucus J. 74.

ered; eleredet: profectus est M. 61. zarandoklani eredet: peregre profectus est. M. 53. elered avagy megyen vala az uton Dm. 122. eregy el fiam: vade fili Fl. 53. Év. 168. m. indul Év. 799. stb. szélvész ered: támad Ér. 543. fel eredvén az hegyre: ascendens in montem J. 62. ki e. proficiscatur J. 162. eggreditur J. 287. atal e. ingreditur J. 34.

eredet: principium, Év. 193. minden magzatoknak eredeti (sic): pr. liberorum J. 245.

eretnökség Ér. 20. Th. 77. J. 722.

erételen: invalidus J. 141.

eretnökséges tudománba esék Ér. 519.

érez; szoméhságot, hidegséget erőzve J. 794. monnal erzetne: quasi possint sentire B. 113. az anna ajojtatosságot ezvala (sic): tantam devotionem

sentiebat. Fl. 65. érzvén: senti-
ens Fl. 116. hogy megerziesek:
ut sentiant B. 46.

érezhetetlen; az lelköt-
len es e. állatok Ér. 17.

érköztet; itéletnek ke-
ményiségére érközteti ötet szik-
ség Év. 1001.

erkölcs; elkölcs Vt. $\frac{1}{2}$. 42.
Ér. 40. 519. 573. 653. J. 349.
erkeres Év. 519. erkölcs Ér.
646.

elkülcs Dl. 3. vala erku-
cseben igön nömös Th. 107.

erő: hatás; olly nagy ereje
lén beszédének Ér. 636. erőszak
jelentéssel: ha erőt tégyenek
es rajtta Ér. 591. virtus. Fl. 5.
115. 148. J. 432. Ér. 14.

erőködik; erőköggel: da
operam M. 142. Dm. 251. 116,
110. Év. 103. erőködik vala:
quaerebat J. 539. azonról erő-
ködik az apostol es szólani Ér.
76. hogy mindönönknek kell
ezön erőkönnönk Dl. 26. erő-
ködnek vala elszaladniok: fe-
stinabant evadere B. 43. erőkögy-
gyel: satage B. 251.

erős; eresseket: stabilitos J.
856. erőssek Dm. 132. erőss kö
J. 374. erősebb: fortior J. 362.
eressebben J. 800.

eröstön; lacz engemet
eröstön el arolni es csokolás-
nak miatta eladni Fl. 154.

erősít, eressejt: firmat
J. 42. Fl. 2. erősöjt: confortat
Fl. 54. meg eressejték: muni-
erunt J. 450. meg erőssöjt Ér.
74. 549. 621. erősehe meg: cor-

roboret B. 32. hogy isten meg-
erősöhö en tanacsomat: ut fir-
mum faciat deus consilium me-
um B. 29. hogy meg erősöhö:
ut muniat B. 165. Cs. 21.

erősködik; nem ereszkodni
annál fellyeb, mint illik: non
plus sapere, quam oportet Ér. 68.

erősödik; az étket vevén
magához, megerősödék Dl. 116.
meg erősödék lelekben Dm. 140.
erössödik vala: confortabatur
J. 521. rea eressednek vala: in-
valescebant J. 611. Ér. 45. 117.

erősség; hitnek eressegevel:
per fidem J. 82 $\frac{3}{4}$. eresseg: vi-
res J. 897. = szigorúság Ér. 580.
fortitudo J. 41. 259. eresség:
firmamentum J. 1. minden eres-
seggel: tutissime J. 722.

erősséges; kezde nagy
erősséges hideg lelni Dm. 306.
az eresseges joszagok: virtutes
caelorum J. 604. Vg. 62. nagy
erősseggő varost: civitatem po-
tentissimam B. 11.

erössöl; mi közöttünk es
tü közöttetek nagy köz vagy
meg erőssölvén: chaos magnum
firmatum est Év. 23. erőssöl
vala: confortabatur J. 525. eres-
söltetek meg: firmatum est J.
586. meg hagyván az gonosság-
ban az gonoszokat Ér. 557.

erössöltetik: animatur
Fl. 80. confirmatur Fl. 55. =
meg erősít értelemben Ér. 557.
Év. 655.

erőtelemné (képtelenné)
tésznek embert minden jónak
ismeretire Ér. 517.

VOZÁRI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. „Siligós: üszögös (búza). A latin *siliqua* e-hoz hasonló“. (Ny. II. 276.) Az igaz, hogy hasonló hozzá, de különben nem igen látható, hogyan függ össze egymással e két szó. A jelentéseket nem lehet összeegyeztetni. A latin *siliqua* a. m. növénynek hüvelye, *siliqua* e pedig hüvelyes veteményeket jelent. De van a latinban egy *siligo* szó, s ez annyira hasonlít a m. szóhoz, hogy alig hihető, hogy ne volna hozzá köze. A jelentés is közelebb áll ezéhez, mert *siligo* a régi rómaiaknál egy búzanemnek (őszi búzának) volt a neve, melynek könnyebb és fehérebb volt a magva, lisztje pedig nem oly tápláló, de finomabb, mint a *robus*-é vagy szűkebb értelemben vett *tritium*-é; lisztjének is *siligo* s az ebből sült kenyérnek *panis siligineus* volt a neve. A rómaiak egy nem-görög néptől, a görögök a rómaiaktól vették át a szót. (Mind erről bőven a *Rheinisches Museum* idei első füzetében van szó.) — Talán a *siligós* búza tulajdonképen oly búzanemnek volt a neve, mely könnyebben üszögösödik? Jó volna e felől bizonyosabb adatokat kapnunk. Minthogy a szó Kapnik vidékéről van közölve, minden esetre az oláh nyelvből került.

2. „Meze magam; egyedül“. Ny. II. 184. Talán nem egyéb, mint hanyag ejtés miatt elrövidülve: *mezejtelen* (me-zitlen) magam. V. ö. csupa és csupasz jelentését. — U. o. „Kázoló nyelvek: rágalmazó nyelvek“ úgy látszik a. m. gázoló nyelvek, melyek más becsületében gázolnak. De hogy lehet ezzel alakilag megegyeztetni az utána következő kázfálni igét? vagy máshonnan való ez? — U. o. „Éha: gyomor“ h. bizonyosan ezt kell olvasni: *Éha: gyomra*.

3. „Féle mes: talán a. m. féle. Elvetett féle mes ember.“ Ny. II. 355. (Pázmányból). Nyilván nem egyéb, mint féléses, félős, gyáva (tehát „elvetemedett gyáva ember“) egy *félem* főnévtől, mely úgy lehet képezve, minnt *folyam*, *álom*. Ezt meg is találjuk a Münch. cod.-ben: „*ő féle mé től kedeg megijedtek*“ (*ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσελθοῦσαν*, Máté 28, 4.).

4. Némik: nem tudom melyik.“ II. 376. Ez a magyarázat úgy látszik, egyszersmind etymológiáját akarja adni a szónak. Pedig *némik* (e h. *némelyik*) csak annyit tesz, mint *valamelyik*, s első része ugyanaz, a mi a régi *néki*, „*valaki*“ s a mai *néha*, *némely* szavaké.

5. Itkányos Ny. II. 470. E szóban meg van őrizve az *étek* párja, s ha jól emlékszem, magát az egyszerűbb *itkos*

szót is olvastam a Nyelvőrben. Az előbbiben *-ány* olyan tovább képzés, a minő a sovány, kemény, szegény, legény szavakban is van. Mert ezekben nem csak az *ny*-et venném továbbképzőnek; azt hiszem, pl. kemény nem felel meg egészen egy mordvin **kemä-nä* alaknak, hanem még az ugor *js-* dim. képző közbejöttével alakult, tehát egy régibb **keme-je-ne*: ma keménye(bb) (ép így a vogul *kümen-*).

6. „Megvít: megótalmaz“ III. 36. Úgy látszik, csak megvéd, eltérő ejtéssel. Kár, hogy csak ez az alak van közölve; az 1. szem. talán már megvidék volna. — Megvall IV. 329. a vall ige régi „bir“ jelentését őrizte meg (kártvall); mert „a szüretet nem vallhatjuk meg“ csak annyit tehet, hogy „nem tartathatjuk meg“. — „Kiköpní: meggondolatlanul mondani ki“ IV. 377. A szó tágabb használatú, legalább Dunántúl, s gúnyosan csak a. m. kimondani. Pl. azt mondják: No, köpd ki már egyszer! — „Istenlova: szamar“ IV. 425. nagyon fukar magyarázat; vagy csakugyan az állat-szamarat jelentené Zemplénben? Minálunk otthon ostoba embert, tehát csak átvitt értelmű szamarat tesz. — Mégejtüzik IV. 426. ebből lett: mégeitüzik, azaz mégehitüzik, mint máshol közölve van. — Mékrépányi IV. 559. tulajdonkép mékkrépányi (megkrépálni) s természetesen kölcsönvétel.

7. Javítandók: IV. 14. l. 2. sorb. olv. nem akadhat. — V. 29. l. 17. s. al. oszt h. osat. — V. 35. l. 11. s. al. olv. disznembörsig (vagy egyenesen disznuembörsig?) — III. 523. „borbál: serény“ bizonyosan borbát akar lenni; v. ö. II. 476. „borbát: szorgalmas.“

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székelységek.

Nyukhással a fészkdbe, ne rakd anyit aszt az adósságot! Tám vizket, hogy jószágod van? Addég s addég fészkelődöl, hogy kiheppentnek a fészkdéből. Akkor más embértől héjába kéréd a fészkit, met nem agygya neked. Kőcsönkérés adósság, a vége fizetés. Mégszedik a szeméd szörit. Mégmejesztnek s osztán elméheccz.

Mégüdösöttem. Eltöt töllem az üdö. Leéltem az életnek jobb részit. Réám immá kicsit számithattok. Nincs anyi hátra,

mind a menyit eltöt. Megnehezédett a gágyám. Töllem ne várjatosokat sokat, met vékonyon telik. Fállábam immán a koporsóba.

Lészs-e immán valami abból a dologból? — Most van forrasztójába. — Addég forraszsátok, hogy sémmit sem léssz belölle. — Az égygynéhányunk között forog, s azt mű eligazítsuk, hiba nélkült végrehajtsuk. — Rég várójába van, hogy légyén valami belölle. — Ne féjj, met nem kell hét esztendeig várnotok. — Ügyes vagy te, s az és vótál!

KRIZA JÁNOS.

Alföldiek.

Fődbe tötte a bánat: bújában halt meg.

Beadott neki a maga kutyasága: saját hibája miatt esett bajba.

Vasvállát köpköd: erősen káromkodik.

Ősszegabajottak: rendetlenség, egyenetlenség van köztük.

Egész velágéletőmben nem láttam ojat: mióta a világon élek.

Sok a tőrömolajja: sokat tud tőrni.

Möglapul, mint a jó tojó tyúk: alázatos, egy szóra engedelmeskődik.

Észalatt a nyúl a lába alatt: akasztott emberről mondják; ezzel egyértelmű: fölmagasztalták.

Mögitta a háj árát; annak mondják, kinek a kocsija vagy talicskája kereke nyikorog.

Esik a kisteleki esső. (Kistelek homokos talajon fekszik; a szegediek akkor említik a kisteleki esőt, ha a szél felkorbácsolja az utca porát.)

De kinyítt a bárzsingod: hangosan kiabálsz.

Hallgass te eleven kereplő: lármás, zsémbeskedő öreg aszszonynak mondják.

Szalonnát övött, síkos a szája: káromkodó embernek mondják.

Bandiékná az a szokás, hogy „hoczi ne”: add ide a pénzt s vidd el a mit vettél, hitelbe nem adnak semmit.

Kifordították a gúnyábú: erőszakkal elvették a ruháját.

Hallgass a kisbíró szavára: hallgas szíved sugallatára.

Forgószél van a szomszédba: veszekednek.

Mögtapintották a korpás erdejét: fejére ütöttek.

É szál bélű: arra mondják, ki keveset bír enni.

Kussagygy lé no (hajolj le), osztán szödd a paszúrt.

Ki a farát emelinti, az a száját mögvendégli.

Jaj de száraz készű szakatt: arra mondják, ki fősvényen ad valamit; ezzel egyértelmű: mostoha készű szakatt.

Ténnapi napos vagyok: az mondja magáról, ki az éjjelt átmulatta, nem aludt.

Fahögybe van a nap: nyugaton oly magasán látszik, mint a fateteje.

Cselőre áll a bajuszszsza: az egyik fele le, a másik föl-felé áll.

Nem törülőd az asztalomhón a késődet: nem kapsz enni nálam.

Kiütött rajta a pujkamérög: lekonyította az orrát s haragszik.

FERENCZI JÁNOS.

Veszprém megyeiek.

Maj mégtalájuk a kerékvágást! (Majd eligazodunk, segítünk magunkon).

Oh jaj, kilencz tehén, éf font vaj (mikor többet várt az ember).

Kocsmá felé a kalapja: kocsmába megy.

Ha mégcsal — ebcsaló lesz (rosz embernek).

Hunczfut a paraszt, mihelyt három araszt.

Fene ott égje még a lábát, csak a feje maraggyon ég.

Nagy ördög jár a lábán (rosz emberre).

Te bizon elsinkófáznád az Isten pézit is! (pazarlónak).

Ég mint Noszlop (mondják, ha a pipa jól ég; a noszlopi nagy tüzről maradt meg ez a szólás).

Ugorgy égygyet, né ne vess (a makacs embernek, a ki sehogy se akar engennyi).

Okos embérnek esze van (annak, ki bolondul szól vlmit).

Kotorincs (annak, a ki lop; ha cigány volt a tolvaj azt mondják: g á c s ó l).

Lipit, lapát, lotty (a sokat beszélőnek.)

Az égygyik fülem bal (mondja az, ki nem akar vlmit éghallani).

Te czukor baba! (annak, ki az essőtű fél).

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Babonák.

16. Nem jó késsel aprítani a kenyeret a téjbe, mert a tehénnek elapad a teje.

17. Midőn valaki eszik s a szájából egy falás kiesik, azt mondják, megéhezett a szereteje.

18. Ha a leány csuklik, azt hiszi, szeretője emlegeti, s ezt mondja: mit emlőgeccz; ha nem láccz; keress szüből s fetalássz.

19. Ha az égő gyertya belének a végén csomós hamu lesz, a ki felé az hajlik, a meghal abban az esztendőben.

20. Esztendő utolsó estvéjén hasábfákat állogatnak a kert mellé, mindenki egyet s a kié reggelre ledől, az meghal abban az esztendőben.

21. Ha új év első napján reggel férfi jő a házhoz, kosbárányok lesznek, ha pedig nő, akkor nyöstények.

22. Szentgyörgynapkor tégy szaragógyát (vadrózsa) a kapuzábéra s a marhák tejét nem viszik el.

23. Ha nyulat látsz futni, üssed a térdedet s megáll.

24. Ha a leány fűtyöl, szüz Mária sir.

25. Valakit tele edénnyel találni, jó szerencsét jelent.

26. Tavasszal a fűvet ne tépd, mert jégeső lesz.

27. A hányat lépik a legény vagy a leány félmeztláb, annyi esztendeig nem házasodik meg, vagy nem megyen férjhez.

28. Vasárnap ne varrj, mert a más világon az orrodba verik a tűt.

29. A ki veti a mákot, egyet se szóljon, hogy legyen nagy feje a máknak.

(Udvarhelyszék.)

SÁNDOR JÁNOS.

Népmesék.

Pücsök Miska.

Vót écczér é faluba é szégin embér, Pücsök Miska vót a nevé. Dógoznyi ném szeretétt, amum még nehezzén tudott mégényi.

Éppen az ü üdejibe törtint, hogy a kirának eveszétt é szép arangyüreje. A király még kühirdettetté, hogy a ki méktalálta, vam mégmongya, hogy hun van az ü gyüreje, hát országának é fértá részit neki agygya. Éggyühitta mind a tudusokat, még más országbu is, hom mongyák még neki, hun van az ü gyürejé, ki az ü legelsü kedves feleségitü valu vót; de sénkisé tutta neki mégmondanyi. Pücsök Miska is méghallotta eszt a hirt. Éggyet gondut, osztán neki vétté magát, a hóna alá fogott én nagy könvet s utnak indut, hogy ő emégy a királyho, maj mégmongya ő, hun az a gyürü.

Amind a király kastilábo ért, az inasok mingyá a király elejbé vezettik. „No mét gyötti?” kérdi a király. „Hát csak ajét gyöttem, aszongya Pücsök Miska, hogy felsigés király uramnak a gyüréjit elüterémcsem.”

A király éggyet nevetétt, osztán aszonta neki, hogy „Jó van, csak teremcsd elü; én három napi üdöt adok rá, ho gondukodhass; de osztán ha a gyürü még ném léssz a három nap

után sé, tudhatod, ho félakasztatlak; mét én tüled ném hagyom magamat bolonddá ténnyi“.

Pücsök Miska erre mégszéppent, de mégis eváduta a dógot; aszt tetté, mast imá ugyis mindég. Févezettik osztán é szobába, ott elüvétté aszt a nak könvit, aszt mindig forgatta, mintha csak abbu tanuná kü, há létt a gyűrű; peig olvasnyi sé tudott.

Elsü nap, mikor az égygyik inas févüttö neki az ebidét, aszongya magában ollan féhakke (félhalkan): „No ez az égygyik.“ Tunnyi valu, hogy ő azt értetté, hogy ez az égygyik nap. Az inas még amind eszt méghallotta, mingyá megjíett; mét ő is a gyűrűlopuk között vót. Még is monta ott lénd a pajtásinak: Tü, ez az embér tud valamit, mét nekém aszonta, ez az égygyik.“

Másnap más inas vüttö fé neki az ebidét; akko még aszonta Pücsök Miska: „No ez a második“. Az inasok erre még jobban megjíettek.

Mikor osztán a harmadik nap mégint más inas vüttö fé az ebidét, osztán aszonta: „Ez a harmadik“, akkor imá az inasok bizonyosnak tartották, hogy Pücsök Miska mégtutta, hogy ők lopták el a gyűrűt. Fé is méntek osztán hozzá mind a hárman, osztán térdén áva könyörögtek neki, hogy csak né mongya még a kirának, hogy ők vüttik el a gyűrűt. Pücsök Miska aszongya nekik: „Ha nekém száz forintot attok, ném mondom még.“ Az inasok mégörütek, hogy csak ennyit kért; mingyá lététtek elejbe a száz forintot. Mégmonta osztán nekik Pücsök Miska, hogy aszt a gyűrűt tégyik é darab kényérbe, osztánnék agygyák be ott lénn az udvaron a legnagyobbik kan pókának. Az inasok eszt is mégtéttek. Ő még mégmonta a kirának, hogy ölessé lé a legnagyobbik kan pókáját, annak a bögyibe léssz a gyűrű.

A király mingyá mégparancsuta, hogy öllik lé a legnagyobbik kan pókát. Lé is ötik osztán, még a gyűrű méglétt; minek a király nagyon mégörüt, és aszonta Pücsök Miskának: „Té, ha aszt is mégmondod, hogy mi van nekém mast a markomba, akkor osztán mégadom a mit ígértem, és ebiszém, hot té nagy tudus vagy; ha peig ném tudod mégmondanyi, hát hónap imá fán lógsz.“ A király még elejbe tartotta a markát, az ujjai még össze vótak szorítva. Miska mast igazán megjíett: „Na Pücsök, aszongya magábo, ha ném izzattá, hát izzaccz mast.“ A király fényította a markát, hát ríktik é pücsök vót benn.

Pücsök Miska még is kapta osztán az országnak é fértá részit.

(Örség.)

KÖNNYE NÁNDOR.

Találós mesék.

Lassan megy, még is elírkezik a nappal. Mi ja? —

Árnyék.

Erdőn vágják, lelket tesznek bele. Mi ja? —

Böcső.

Erdőben-berdőben jukas menyecskét hurczolnak. Mi ja? —

Puska.

Erdőben-berdőben veres lepedőt teregetnek. Mi ja?

Földi eper.

Kivül is van, benn is van. Mi ja? —

Ablak.

Nőtt egy két ágú fa; a két ágú fa tetejibe egy nyócz iczczés hordó; a nyócz iczczés hordó tetejibe két ágú fa; a két ágú fa tetejibe egy csiga; a csiga tetejibe egy malom; a malom tetejibe két olajos kanta; a két olajos kanta tetejibe két holló; a két holló tetejibe két látó; a két látó tetejibe egy sűrű erdő. Mi ja? —

Ember.

Jéger fának száz ága, száz ágán van száz físzek, száz físzekbe van száz tojás, még is egy a szíkjá. Mi ja? — A „jéger fa“ az egész világ; „ágai“ a csillagok sugarai, „físzkek“ a csillagok; a csillagok közepibe vannak a tojások; a „szík“ a hód.

Az erdőbe négy szál vessző, so se ír aszt az eső. Mi ja? —

Tehén tögye.

Dombon ülő Demeternek kinn a lödörgője. Mi ja? —

Harang.

Nékem olyan kis lovam van, hogy kihánnya maga alól a ganét. Mi ja? —

Fűrű.

Úton útfélen üstöt borogatnak. Mi ja? —

Vakondok túrás.

Nékem olyan kis jányom van, hogy minden háznál pofon vágják. Mi ja? —

Szita.

Nékem olyan kis tyúkom van, hogy a föld alá jár tojni. Mi ja? —

Veres hagyma.

Nékem olyan kis hordóm van, hogy ha a padlásrúl leesik, egy pintér se csinálja össze. Mi ja? —

Tojás.

Este be (zárják), reggel ki (nyitják). Mi ja? —

Utczaajtó zár.

Erdőn vágják, itthon szól. Mi ja? —

Törő.

Úton útfélen vaspáczát hajigálnak. Mi ja? —

Kígyó.

(Érmellék.)

BAKOS LAJOS.

T á j s z ó k.

Dunántúliak.

A bor félfordul: színét elhagyja.

akna: felső dugó a hordón (Somogy, Zselicz): kémény (Somogy, Baranya).

aligha spion német: aligha nem spion.

áltatás: karó kerítés.

apul fivérek! (Használná a nép a fivér szót? Alig lehető. A szerk.)

arany málingó: sárga rigó.

ás pa: motolla.

ás ingyén úgy van; épen úgy van.

baksálni, böngészni, kávészni: mezgerélni (elmaradt szőlőt összeszed).

beszível: kerítést összeilleszt.

bendő: kanta.

berék: posvány:

bileng, böndő, bönd-zső: csilleng.

böcze: borjú.

bozda, bozza: bodza.

borsó: bab.

budik, butik: kis kunyhó.

boncz: czomb.

bóba: bába.

bajor, bajmár: gohér.

bundira: bécsi tök.

bujt: homlit.

csicsálj neki: rágj a kis gyermeknek.

csöng: labda.

czima: kukoricza csutka.

czubak: koncz, csont.

csurka: hurka.

csávás: moslékos dézsa.

csótán: svábbogár.

csörge: pörce.

czágér: utmutató.

czurhó: kis cseléd.

csinyálás: vonítás.

csigér: löre.

csaniga, csánk: csűrök (állatnál).

czéczó: polya.

csetnek: kisbíró.

czefre: pálinkának összetört, forrásnak indult szilva.

dobogó: hid.

dej: mintegy; pl. dej húsz.

dérék, dérékút: országút.

döngör: dombos föld.

dundák: votka.

dudu, köcsök: tejes fazék.

dörömb: kis domb.

e igyén: szópótlék (úgymond, aszondja, más szavai idézésénél.)

ere: gyepelő.

édes öreg anyám: nagyanyám.

eruha: kötény.

előtér: pitvar.

előszéna, parrag széna: anyaszéna (nem sás).

ebénlógó: plaide.

ezt kívánja az egész haza: falu.

ellátta a baját: ellátta a dolgát.

elfog: eltagad.

eltökíteni: elsajátít (lop).

KUN DANL.

Háromszékiek.

rokin cza: a szán négy sarkán függőlegesen felállított czövekek, szánszarv.

rittentyeni: csettentyeni, durrantani.

rokolya hálól: vető vagy pendel-hálól.

rejtike: ne nyúlj hozzám virág.

sarvalni: káposztát gyalulni.

sza j l a n i, m e g s z a j l i k: meggebedni; midőn valami kissé megfagy, megmered.

s z i k: csira.

s z i l v a i z: lekvár.

s z u v a t: lehámlott tapasz, vakolat.

s é r i t n i: megtordítani.

s i r i t e n i v a g y s ü r i t e n i: erősebben, gyorsabban és szaporábban tenni valamit.

s z i g o r ú, e l s z i g o r o d n i: sovány, szikár, elsoványodni.

s z o p o r n y i c z a: taknyosság (lóbetegség).

s i k a t t y ú, t a k á c s m ű s z ó: fel s alá járó cső.

s z u l á k, f ű f a j.

s z á m l i k a f ö l d, j ó l v a g y r o s s z u l a s z e r é n t, a m i n t p o r h a n y ó v a g y g ö r ö n g y ő s.

t o v é b b: tovább.

t o r h a: nagy, de puha, erőtlen testű.

t é z s o l y a: a négyökrös szekénnél a rendes rúdhöz akasztott előrúd.

t á k, t a t a r: hitvány, gyáva és élheterlen ember.

u r s z u k: szőrszoknya, mit a köznép egészen maga készít.

u r u s á g, u r u s o l n i: orvos-ság, orvosolni.

v á n y o l n i: tömíteni, össze-sűríteni.

v á p a: völgyfenék.

v a s m a t: vaskos, kurta vastag.

v e s d i v a g y v e s g y i = v e r s e n y.

v a n y u g a: hitvány, gyenge, semmitérő.

m e g v i z í t: megnedvesít.

v i z b e v e t n i, a h ű s v é t i m e g ö n t ö z é s k i f e j z é s e.

v e t y e n g: lézeng, hanyódik, vetődik.

z s ö m ö k: zömök.

z s i g o r á s: sovány, szikár.

z o h á n a: a városon kívül álló vágóhely.

GÁBORFI KÁROLY.

Fejér megyeiek.

A b á z o l (e l- b e l e-): elhasznál, felaprít vmit, (mindig a szükségesnél felülnek, a fölöslegesnek fogalmát fejezi ki.)

a g y a b u g y á l: út-ver, főbe ver.

b i z s é g: sürög-forog, futkos, szaladgál (csirkékről, általában apró állatokról.)

b i z s é r é g: sajog, fáj.

b u n f o r d i: magának való, mogorva ember.

b ű k k f a- k o l o m p: tökfegyű, vizeszű gyerek.

c z u k m i s: édesség, nyaláncság.

c s e r f e s: beszédes, nagyszájú, sok-beszédű.

csitri, csipet, tupri:	nyos kifejezés; hosszú, nyulánk
kicsiny, apró, jelentéktelen.	legényre mondják.
csőtlik-botlik: esik-kél	pazdorja v. pozdorgya:
(gyakorító jelentéssel.)	a kendertörés után fennmaradó
durczás: akaratos, fejes	polyva.
gyürke: forrás a kenyéren.	szeleburdi v. hebehur-
kaszkercza: sovány, szikár.	gya: szeles, hirtelen, kapkodó.
kospitol v. riful: kop-	tuba: galamb.
tat, szakgat.	zsörtölődik: kötekedik,
langaléta v. léhűtő, gú-	czivakodik.

SZILÁGYI JENŐ.

Félegyháziak.

Máczátónyi: bekenni.	szuszmátónyi: valamit
mátuhá: lusta.	kedvetlenül tenni.
máslognyi: lassan menni.	ruhárádó: olyan, aki a
ocsénás: hitvány.	ruhát nem kiméli. (A „radó“
ocsmondá: piszkos.	szót sem magánosan, sem más
ortájoznyi: pörölni.	összetételben nem használják).
ödöngenyi: kóborolni.	táslá: a kalapról mondják,
pipogyá: haszontalan, kis	mikor a széle lehajolt, vagy
termetű.	mint közönségesen mondják,
prásnyá, sándrá: ronda-	lekonyult.
pácsmág: rossz lábbeli.	tângányi: elverni.
perepotányi: czivódni.	tergoványi: csere-berélni.
soppánynyi: belélni.	viridítányi: ordítani.
suduczkonynyi: híze-	SZIVÁK JÁNOS.
legni.	

Tréfás felköszöntő.

(Kisebb gyermekek szokták egymásnak mondani; vagy pedig az apa mondja el kis fiának, mikor neve napján megajándékozta őt.)

Valahányat ugrik éltében a szarka,
Valahányat billent annak tarka farka,
Valahány szarkának farka tolla tarka,
Annyi huszast kapjon a kis Matyi marka.

(Fejér megye.)

SZILÁGYI JENŐ.

Névnapi köszöntők.

Juliánna napjára.

Mint az ég szíp kárpittya, Úgy megnyittya én szívemet,
Piros hajnalát megnyittya: Kettőzteti örömmömet.

Mer én most itt Juliánnára ta-	Ilted fonalát hosszú-messze
náltam,	Időkre terjessze.
Mej igen kedvesebb én nállam.	Midőn pedig a bús halál
Szoros kötelességemet	Az árnyík vőgyin rád talál,
Tészem nagy tiszteletemet.	Menny el az ű Jézusához,
Azír kívánom szívesen :	Az örök élet mőgygyához.
Hogy az ur Isten iltessen.	Szívesen kívánom.

U g y a n a r r a.

Eljutottál Juliánna
 Az űr jóvoltából nevednek napjára.
 Egyes írgalmából megtartotta ilted, becses egíssíged,
 Meg is áldott jókkal, mer ű szeret tíged.
 Kívánom, többször is juttasson el arra,
 A mit szíved kíván nevednek napjára.
 Mind lelki, mind testi áldását ű aggya,
 Míg ílsz aszt túlled soha meg ne tagaggya.
 Íjj hát Juliánna kívánt jó egíssígben,
 Fojjon néked minden dőgod szerencsésen.
 Vígze az utósó sor
 Nyugtassa hanvaidat a por.
 Fogaggya bé lelked a mennyei vár,
 A hová Jézusunk, minden híveket vár.
 Szívesen kívánom.

U g y a n a r r a.

Ragyog és tündőkklik Juliánnának napjára,
 Ragyogion íleted győnyörű virága ;
 Sohase hervaggyon ződ czitrusnak ága,
 Inkább virágozzon íletednek fája.
 Akkor is ha eljőn íleted határa,
 Végyen fel a nagy űr maga jobb karjára ;
 Helyeztessen ottan égi palotára,
 A bárány Ur Jézus víg lakadalmára.
 Szívesen kívánom.

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

Zeuzsanna hístőrlája.

E dramatizált bíbliai műre nézve utánjárásom s több oldalú kérdezősködésem után azon híteles tudomást vettem, hogy a reformatus gyerekek — főleg Magyar Íttebén — nagy böjtben szoktak házról házra járni és ezt eljátszani ; épen mint nálunk katólikusoknál a minő a betlehemes játék. Az egészet egy íttebei gyermek nótás könyvéből írtam le.

A z e g y ü t t b e s z é l ő s z e m é l y e k :

Z s u z s á n n a , a J o a k h i m f e l e s é g e .

J o a k h i m , a Z s u z s á n n a f é r j e .

M e l k i á s , a z e g y i k v é n .

J u d á s a z m á s i k .

S i m e o n , a z b í r ó .

A z á r i a , a h a j d ú .

D á n i e l é s a z e g é s z k ö s s é g .

A z e l ő l j á r ó . H í v m ú s á k j ö j t e k , g y ű j t e k s o r b a ,
 N e ű j t e k ö s z t ö n ö z ö l t ö n t ö z ö t t k ö n y k ö z ö t t a p o r b a ,
 E n n e k b i z o n y s á g á r a ,
 T u d o m á n y p i a c z á r a ,
 M á s o k v i g a s s á g á r a ,
 A v i r t u s n a k m e g m u t a t á s á r a .

Z s u z s á n n a s z ó l : Ò h ó h b o l d o g e g e k ! r a j t a m s e g í t s e t e k ,
 S z i v e m t i s z t a s á g á t ő r i z n i j ö j t e k ;
 H a b ű n t n e m a k a r o k t e n n i e l l e n e t e k ,
 A g y í l k o s k e z e k t ő l e n g e m m e g m e n t s e t e k .
 I m é k é t b ű n ö k b e n é l ő , b u j a v é n e k
 T i s z t a s á g o t r o n t ó c z é l l a l r á m j ö v é n e k ;
 H o g y s z é p s z ó v a l r a j t a m s e m m i t n e m t e v é n e k ,
 E r ő v e l i s e n g e m b ű n r e k é s z t e t é n e k .
 J e r t e k h a m a r , j e r t e k a s e g í t s é g e m r e !
 J a j h o n n a n , j a j h o n n a n t ö r n e k é l e t e m r e !
 J a j d e n a g y f é l e l e m l ö v ö l d ö t t s z i v e m b e l !
 Z u z i a , Z u z i a ! j ö j j s e g í t s é g e m r e !

Z u z i a s z ó l : M i k i á l t á s t h a l l o k , v a j o n k i n e v e z e t t ?
 A f ű l e m b e i g e n g y á s z o s h a n g é r k e z e t t .
 I t t v a g y o k a s s z o n y o m , j a j m i l e l e t é g e d ,
 T a l á n a g y í l k o s o k h a l á l r a k e r g e t t e k ? !

Z s u z s á n n a s z ó l : A m o t t a m o t t v a g y n a k k é t v é n e l ő l j á r ó k ,
 E n g e m g y a l á z a t o s g o n o s z s á g r a v á r ó k ;
 E r ő s z a k o t a k a r á n a k r a j t a m t e n n i ,
 D e n e m t u d t a k v e l e m s e m m i r e i s m e n n i .
 S e g í t s k a r j a i m o n , i g e n m e g r é m ű l t e m ,
 D e j ó h o g y p a r á z n a k é z r e n e m k e r ű l t e m .

J o á k h i m s z ó l : O h m i b a j o d e s e t t Z s u z s á n n a , h í v p á r o m ?
 M a j d k i r e p e d s z i v e m , h a l á l o m a t v á r o m .
 S z i v e d r é m ű l t s é g é t l á t o m s z e m e i d b e n ,
 T á n m e g a l u t t a v é r i f j ú e r e i d b e n ?
 J a j t a l á n g y í l k o s o k v a d á s z s z á k é l t e d e t ,
 V a g y t i s z t a s á g o d b a n b á n t o t t a k t é g e d e t ? ?

Zsuzsánna szól: Oh ugyan az elébb két parázna vének
 Kárhozatos bűnre engem kísztetének;
 Nem hajtottam semmit a buja kérésre,
 Híven elmélkedtem amaz esküvésre.
 De oh rebeg szívem, mi lesz dolgom vége?!
 El nyom a két vénnek istetelensége!
 Ők a roszak, mégis összevetett vállal
 Véghez viszik, hogy én lakoljak halállal.

Jóák him szól: Óh megveszett világ, melyből tisztaság
 Elment, és erőt vett benne a bujaság!
 Ha így tör ki a bűn az elöljárókból,
 Mi leszen végtére az alattvalókból?!
 Áldott légy-ó hív pár, ki a tisztaságot
 Többre nézted mint a buja kívánságot.
 Nemes a te lelked, a bűn meg nem szállta,
 Mert a házassági hitet jól meg állta!
 Ne félj meg tartja ő szivednek reményit,
 Mikor meg bünteti mások gonoszságát,
 Nap fényre ki hozza lelked tisztaságát.
 Ha a két buja vén kikél ellenedre,
 Bízd minden ügyedet igaz Istenedre;
 Őket a halálnak torkába taszítja,
 De a te lelkedet még meg szabadítja.

Zsuzsánna szól: Óh adják az egek, hogy az igaz légyen!
 Őket ne engemet, nyomja el a szégyen.
 De mégis rebegek, mert a jószág, szentség
 Az erőszak ellen nem mindenkor mentség.

Melkiás és Judás: Hol van, hol van, merre szaladt a pa-
 rázna?

A ki el titkolná felettéb hibázna.
 Úgy-e el ment: nem láttátok? most szaladt el erre?
 Mindjárt ráüsmernénk a buja emberre.
 Zsuzsánnával együtt láttuk a fa alatt,
 De hogy lármát üténk, hirtelen elszaladt.
 Meg akartuk fogni, de nem birtunk vele,
 El futott és régen már e bűnben éle.

Melkiás: Judás hidd meg igen szerencsések lettünk,
 Hogy ily okos móddal nagy lármát ütöttünk;
 Már így a bűnt könnyen eltitkolni merjük,
 De Zsuzsánnát ugyan majd bele keverjük.
 Büntetésit veszi ő makacságának,
 Hogy ő nem engedett két öreg szavának;

Tisztasága által akart szentté lenni,
De épen az által fog halálra menni.

J u d á s szól: Úgy van, ha m nekünk ő engedett volna,
Senki gyalázatot felőle nem szólna.
Bármint mentse magát, ő néki nem hisznek,
Midőn a bíróhoz véle együtt visznek.
Előljárók vagyunk, ki támad ellenünk?
Könnyű lesz minékünk magunkat mentenünk.
Sokszor elnyomtuk mi már az igazságot,
Mégis nem gondoltak rólunk gonszságot.
Ne gondolj lelkeddel, csak a szád hazudjon,
Hogy bűntünkről senki semmit is ne tudjon.

M e l k i á s szól: Okosan, mert hiszen a ki velünk szembe
Szállni fog, azt ejtjük még veszedelembe.
De ne késünk tehát folytatni perünket,
Nehogy az igazság elérjen bennünket.
Zsuzsánnát a kösség elébe hívassuk;
Vádoljuk halálra, aztán kárhoztassuk.
Menjünk Simeonhoz, a bíró ő légyen,
Köztünk, az asszony közt, igazságot tégyen.

J u d á s szól: Nem bánom Melkhiás, azt jól cselekeszszük,
Vigyázzunk, mert máskép a szurkot megesszük. (A bíró előtt)
Simeon bíró vagy, tudod hogy mi vének,
Beadói vagyunk a mások bűnének;
Úgy-e tisztán éltünk egész életünkben?
Zsuzsánna kertjében amidőn sétáltunk,
Vele egy ifiut gonoszul tanáltunk;
El szaladt, de mi nem futottunk utána.
Hívd össze a népet. Haljon meg Zsuzsánna.

S i m e o n a bíró, szól: Óh mi dolog, hiszen egész életében
Szentül élt, esméri minden jó hírében;
De Zsuzsánna volt az, a Joákhim párja?
Minden belső részem a borzadás járja.

M e l k i á s szól: Az, az, a Joákhim kegyes felesége;
Szent volt, de napfényre jött szemtelensége.

S i m e o n szól: Oh egek! az ember de megcsalatkozik,
Titkos bujaságról nem is gondolkozik;
Zsuzsánnát ítéltem mindenkor tisztának,
De tartozom hinni a vének szavának.
Ha bűnön kaptátok, én hát a kösséget
Egybe hívom, érjünk ő ügyében véget.
Azária! menj el, hívd össze a népet,
Itéljük meg ama vádoltatott szépet!

A zária szól: Népek! gyűlgyetek be Simeon házába,
 E vagyon kiadott parancsolatjába:
 Két vének egy bűnöst adtak be ő néki,
 Rólok fog itélni az igazság széki.

Simeon szól: Vitéz Azária menj el Zsuzsánnához!
 Hívd fel az igazság ítélő házához;
 Hadd terjeszszem dolgát a kösség elébe,
 Mond, megáljon elő halálos ügyében.

A zária szól: Zsuzsánna oh szánom sorsodat!
 Sajnálom hogy ki kell mondanom bajodat.
 A kösség elébe hivatott a bíró,
 Ott vagynak két vének, ott a törvényíró.
 Tisztátalansággal vádolni akarnak,
 Holott téged mások jónak ítélének;
 Ne félj mert az egek meg tartanak téged,
 Például tette ki hitvesi hűséged!

Joákhim szól: Oh boldogtalan sors!

Zsuzsánna szól: Oh oh igaz egek!
 Ne hagyjatok! sírva kiáltván rebegek!
 Ártatlan fejemet kérlek ne hagyjátok,
 Szivem tisztaságát napfényre hozzátok!

Bús szemeim sírjatok,
 Könnyeim omoljatok,
 Eső szakadj fejemre,
 Forrás fakadj szivemre;
 Mert jaj ártatlanságát,
 Házam tisztaságát
 Noha meg tartá testem,
 Mégis ily bajba estem.
 Egek ügyem nézzétek,
 Lám nincsen bennem vétek!
 Ne hagyjatok hogy végre
 Jussak becstelenségre!

Joákhim szól: Oh hív pár ne epeszd magad felette,
 Most a szived az ég próbára ki tette;
 De azért el nem hágy, bizzál az Istenben,
 Meglásd, hogy segélőd léssen ő mindenben.
 Tudom én, hogy mindig tiszta volt a szived,
 Híven kedvellettél engemet, mint híved.
 Végy erőt és menjünk a kösség elébe,
 Talán nem ád az ég a halál kezébe.

A zária szól: Itt van nagy érdemű közönség Zsuzsánna,
 Bánatos rokoni jajgatnak utána.

Melkhiás és Judás szól: Hallgassátok népek, kik ide gyűl-
tetek,

Azt, a mit beszélünk, renddel megértsetek.
Tegnap midőn jártunk Joákhim kertében,
Oda jött Zsuzsánna szép öltözetébe ;
A kertnek ajtaját hirtelen betette,
Kisérő leányát ki is rekesztette.
Akkoron egy ifjú, ki ott el rejtezett,
Hozzá ment és vele csúfósan vétkezett ;
Mi eztet a dolgot ketten észre vettük,
Kik egy titkos zúgba magunkat rejtettük.
Oda is szaladtunk, mihelyest meg láttuk,
De a gonosz ifjut mi meg nem foghattuk ;
Mert erősebb levén, mint mi, kinyitotta
Az ajtót és magát megszabadította.
Megfogtuk Zsuzsánnát és kérdeztük tőle,
De meg nem vallotta, mivel hogy nem merte,
Mellyel magát bűnbe mélyebben ejtette.
Hogy pedig higgyetek, kezünket fejére
Vetjük ; ha nem igaz, rajtunk legyen vére.
Most pedig fedezd fel előttünk orczádat,
Ne tagadd bűnödöt, ki ne nyissad szádát.

Z s u z s á n n a szól: Oh ti gonoz vének ! vélem így mért bántok ?
Ártatlan ügyemben miokon nem szántok ?
Ne tegyetek csúffá, hogy mások láttára,
Felfedezzem orczáam szívem bánatjára.

Melkhiás: Oh oh de szent asszony, de tud szenteskedni ;
Hogy akarja titkos tetteit elfedni !
Szégyenli előttünk képét felfedezni ;
Bezzeg nem szégyenlett ám tegnap vétkezni.
Meg nem csalsz másokat a színeskedéssel.
Rakva van a szived istentelenséggel.

Simeon: Zsuzsánna mit szólasz magad mentségére,
Különben halál lesz rút bűnödnek bére ?!

Z s u z s á n n a: Uram én nem tettem semmi gonoszságot,
Az ég maga tegyen itten igazságot !
Hidd el uram, hidd el, nincs semmi vetségem,
Meg tartám férjemhez mind addig hűségem.
Sőt ők a bűnösök, kik megtámadának,
Erőszakot rajtam tenni akarának ;
De én nem engedtem szivek rút tűzének,
Ellenem vádakát csak azért költének.

Melkiás: Enye istentelen hát mered tagadni?
Hogy mersz bűneidnek oly hamis színt adni?
De nézzed csak Judás, hogy pirul arczája!

Judás: Úgy van, mert hamisan beszél hazug szája,
A lelkiismeret belülről furdálja;
Ma gonosz bűnének bérét meg tanálja.

Simeon: A pirongatásnak legyen immár vége!
Csak azt valljátok meg: igaz-e vétsége?

Melk. és Jud.: Igaz uram, igaz, úgy volt mint mondottuk;
Magunk láttuk mi azt, nem mástól hallottuk.
Nem lehet füleink senkinek gyanuja,
Mert nem a fül, hanem a szem volt tanuja.

Simeon: Mit mondasz Zsuzsánna ezekre, azt kérdem?

Zsuzs.: Mit tudjak? Ha tetszik, előttem két térdem
Meghajtom, esküszöm igazán az égre,
Hogy nem vetemedtem ily fertelmességre.

Melkiás: A te esküvéseid semmit is nem térszen,
Minden gonoszságod tudva van egészen.
A hamis lelküknek különös szokások
Esküdni, hogy jónak véljék ötet mások.

Simeon: Már most mit ítéljek ezen két fél között,
Nem tudom; e perben elmém megütkezött.
Zsuzsánna tagadja, hogy a bűnt nem tette,
Ellenben a két vén esküszik felette.
Elöljárók látták, igaznak kell lenni;
A népnek kell erről ítéletet tenni.
Mit ítél a község? Most igazat szóljon!

A község szól: A bűnös Zsuzsánna meghaljon, meghaljon!

Simeon szól: Hallottad Zsuzsánna a nép végezését?
El vészed bűnödnek csúfos büntetését.
Vitézek, a szokott helyre ki vigyétek,
Hogy a törvény szerint őt meg kövezzétek.

Joákhim szól: Jaj jaj szerencsétlen pár! oh hát meghalsz-e?
Tisztaságod mellett gyalázatot valsz-e?
Jaj esdeklő szívem most mindjárt ki reped,
Éretted ó drága! ezer kín közt eped.
Mutassatok a jó szívűnek mentséget.
Ne engedjétek meg a virtust szenvedni,
A gonosz bűnt azon győzedelmeskedni!
Sirassátok sorsunk jó szívű kísérők,
Rokonink és mások, minket jól esmérők!

Első Ária. Így szenved-é az ártatlanság,
 El nyomja-e már a virtust a *tisztaság*? (??)
 Boldog egek ne engedjétek,
 Hogy ily erőt végyen a vétek.
 Ti igazok vagytok, a bűnt megbüntessétek!

Második Ária. Látjuk hogyan bír virtussal ma,
 A kinek van el fedezni bűneit hatalma.
 Az erőszak leszen tisztaság;
 A hamisság örül,
 Mikor szenved az igazság.

Harmadik Ária. Ime szenved a jó Zsuzsánna,
 A hitetlen búják pedig örülnek utána.
 Keljetez ki egek mellette;
 Tiszta ő és a bűnt más tette!
 Büntessétek meg azt,
 A ki ily bajba ejtette.

Zsuzs. Oh, mit sirtok? szünjön könnyetek árja!
 Az én lelkem az ég segedelmét várja.
 Érzem jelét bennem, mert biztat a lélek,
 Hogy ha meghalok is, dicsőségben élek.
 Rút másnak meghalni a nagy gonoszságért,
 De nekem nem szégyen lesz az tisztaságért.

Dániel szól: Oh de nagy gonoszság, hogy a hív Zsuzsánna
 Meghal; ily jólelkű asszonyt ki ne szánna!
 Ha a tisztaságnak nincs őrzője senki,
 Így a virtus vége gonoszul megyen ki.
 Tudom, hogy a bírák magok bűnben élők,
 Mégis egy ártatlant halálra ítélnék.
 Nem hagyom, nem hagyom Zsuzsánnát meghalni,
 Rút volna virtusért gyalázatot vallni.
 Meg álljatok népek! hova mentek vajjon?
 Én nem engedem, hogy Zsuzsánna meg haljon.

Melkhiás: Micsoda? nem hal meg? nem egyez meg benne?
 Mintha bizony szavad olyan nagyot tenne.

Dániel: Úgy felelsz te gonosz?

Melkhiás: Hallgass, te gyermek vagy;
 A te tekinteted a nép előtt nem nagy.

Dániel szól: Nem nagy?
 Meg mutatom, hogy akkor nagy léssen,
 Mikor a bűntől utól ér egészen.

Melkhiás: Oh ne hallgassátok, gyermek ő; menjetez, merre
 indultatok.

Dániel: Meg álljatok népek! mert ma a bűn s gazság
Kisűl és két vénét elér az igazság.

Joákhim szól: Oh segíts Dániel, hogy ha lehet, rajtunk;
Ama kedves párért mindnyájan sóhajtunk.

Melkhiás: Oh ne hallgassátok, menjetek előre.
Mintha bize gyermek vonhatna kérdőre!

Dániel: Meg álljatok népek! kérek igen szépen,
Ne tegyetek csúfot az ártatlan szépen!
Térjetek mindnyájan a bíró házához vissza,
Ma két vén a halál poharát meg iszsa.

Melkhiás: Megiszszuk? te gyermek! Nő azért sem bánom,
Térjünk vissza, mit szól, hallani kívánom.

Simeon szól: E gyermek úgy látszik, mutat bátorságot,
Tán nap fényre hozza még az igazságot.
Térjünk meg, nem bánom. Dánielt közinkbe?
Ülj le, mentsd a bűnöst, ki van a kezédbe.

Melkhiás: Nő szent gyermek kezd már azt a nagy mentséget,
Mosd le Zsuzsánnáról a fertelmességet.

Dániel: Választasd el őket, Simeon, egymástól,
Kik meg részegedtek a bujálkodástól.

Simeon: De mire mégy vele, épen nem semmire.
Maradj itt Melkhiás, felelj beszédére.

Dániel: Állj elő bűnfészek; azt fogom kérdezni,
Mi fa alatt láttad Zsuzsánnát vétkezni?
Felelj hamar, úgy-e vér futkossa hátad?
Azt kezdem kérdezni, mi fa alatt láttad?

Melkhiás: Nézd, nézd, ez a gyermek hogy akar próbálni;
De hamis, de czélját nem fogja tanálni.

Dániel: Felelj egyenesen!

Melkhiás: Mi? Mán az nem értem.

Elég az, hogy őket egy fa alatt értem.

Dániel: Micsoda fa alatt?

Melkhiás: Reá kevés gondom;
Lentikusfa alatt, egyenesen mondom.

Dániel: No te rossz bűnváz! fejedre hazudtál;
Testedet, mely sok bűn büdös fészke vala,
Még ma ketté vágja az urnak angyala.
Nő már a másikat állítsátok elő.
Meglátom, szavamra ugyan mit felel ő?!

Azária: Jöjj bé már te Judás! Simeon mondotta,
Bűnének Melkhiás csúfságát vallotta.

• Dániel: Hallod-e te bűnváz, te ördögi mívű,
Minden álnoksággal meg rakodott szívű!

Mond meg: hol tanáltad Zsuzsánnát vétekben;
Igazán szólj, ne tégy kárt a jó lélekben.

Judás: Hol láttam Zsuzsánnát? Már erre ki szólna?
Mintha hamisságot mi gondoltunk volna.

Dániel: Ne tétovázz, mond meg, mi neve a fának,
A mely alatt láttad bűnét Zsuzánnának?

Judás: Én a kertben láttam.

Dániel: Nem azt kérdelek tőled.

Úgy látom, rossz lélek hazudoz belőled.
Mond meg egyenesen, mi a fának neve,
Mely alatt Zsuzsanna gonoszságot teve?

Judás: Tölgyfa, ha akarod egyenesen tudni.

Dániel: Ejnye gonosz! de jól tudtál most hazudni.

Az első azt mondta, hogy lentikus alatt
Látta, a mely alól egy ifjú elszalatt.
Hát te tölgyfa alatt? Bezzeg hazudtatok,
De szépen sül a bűn, gonoszok, reátok!
Az urnak anyyala ma ketté vág téged,
A ki másra kentéd istentelenséged.
Meghaltok mindketten, kik sok bűnt tettetek,
A nép bizonyosság lesz ma ti ellenetek!
Soknak tisztaságát már meg rontottátok,
De ezt ki vallani nem merték reátok.
A szép Zsuzsánnát is bűnre kísztettétek,
De mint hűséges párt meg nem szédítétek;
És hogy ki ne sülné reátok a vétek,
E nagy gyalázatba azért kevertétek!
A kösség feleljen, mit csináljunk vélek;
Úgy-é hogy meghaljon e két gonosz lélek?

A kösség szól: Haljon meg, haljon meg mindkettő erővel,
Verjük agyon őket száz meg ezer kövel.

(Magyar Ittebe.)

HANTZ GYULA.

Áldások.

Az Isten nyugosztalja meg szegint. Álgya meg az Isten
még a haló főggyibe is. Nyúgoggyík bikiével, v. bikessíggel! Agy-
gyon nyuktot neki az Isten még a földbe is. Álgya meg a teremő
még a hótt csontyát is. Vezérejje a mindenható úttýában, akar-
merre megyen. Álgya meg a jó Isten aszt a helyet is, a hova
líp. Az Isten álgya meg! be jó ember vót.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Gyermek-imádság.

Szónak a kokasok,
Énekűnek az angyalok.
Kêj fő, kêj fő bódogságos szűz Mária!
Mégfogták a szent fiadat;
Vas vesszővê mögvesszőzték,
Vas dárdával átúverték,
Karjaiba fölviteték,
Krisztus Urunk elibe tötték.

Ammön.

(Mosgó. Somogy m.)

SZILSÁRKÁNYI ÖDÖN.

Gyermekversikék.

Fűzfa keltés (síp csinálás).

Kele kele fiszfa, bozollári tölfa.
Mos gyűnnek sáriak síppal, dobbal;
Sári hegedűvel.
Ék kis gyerek sípot kír,
Annak neki, maj ném sír.
Suót suót az annyának,
Tejet tejet a fiának.
Kele kele fiszfa. Kikériki!

(Horpács. Sopron m.)

LÖVEI PÁYER ISTVÁN.

Seregély ijesztők.

1.

Haj seregi ébatta,
Ném té vagy itt a gazda.
Én kapáltom a tövít,
Té iszod még a levít?

2.

Haj seregi csittég csattog,
Csittégőre csattogóra,
Náderdőre, vaskapura,
Szíp asszonyinak szöllőjére. Haj! haj! haj!

(Orosháza).

VERES IMRE.

Gyermejjátékok.

Lányok karikába összefogócnak s danúják :

Kivirágzott a diófa,
Nagyot hajlott az árnyéka.
Kincsem lelkém János diák,
Téged illet rózsavirág.
Benne fekszik János diák,
Kincsem lelkém János diák,
Téged ölel rózsavirág,
Az is pedig arany virág,
Kit a szívem fél nem talál.

(Ozora. Tolna m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Helynevek.**Eötsény községben.**

Szántók. Belső mező: Közép dűlő, felső telek. Gurovica-i hegyen: szőlőkre dűlő- völgy dűlő. Csurgó kut allyai. Strázsa hegy: alatti- allyai dűlő- kis szurdok. Almáson: közép, belső völgy, új földek dűlője, első völgyben, első völgy felső szélén, tilos allyai. Strázsa hegyen. Csurgó kut felett: belső- külső dűlő. Pusztá györkei kender föld. Tót völgye. Tót völgyi rét felett. Ebesi csárdához. Magostelki dűlő. Országuccza dűlő. Györkei tónál. Szálkai határon. Szilas torok. Széles hegyháton. Kis- nagy patakos. Hegyalliai dűlő. Pálinkás tóra dűlő. Köles- lencsés földek. Bófászi- Vinczai dűlő. Szilágyi. Hegyháton szőlők felett. Dobónak. Perihegy: allya, teteje. Temetői- szűrűskerti dűlő. Szaloknai- szőlőkallyai dűlő. Horváthegyen: közép rövid dűlő. Horvát hegy alatt. Gurovicán.

Rétek. Csatári. Forgó. Irtás.

Völgyek. Kis Eötsény. Pityófoka. Mágyva. Soos. Boré. Tötösbő. Körtvélyes. Veremszeg.

Legelők. Visnyében. Szénáskerti. Tejes szeg. Báta mezeje. Csurgó kuti. Sár mezeje.

Vizek, tavak, nádasok. Györkei tó. Ózsák. Somosgörönd. Orbosza. Dobornya. Tatos tó. Kis Duna. Kötőjös Duna. Óreg Duna folyó. Boréfok. Szilágyi fok. Báta vize. Baksa tó. Dörmögő. Malomfok. Sárviz. Ebesi malom vize. Almási patak. Kis Báta vize.

Szőlők. Előhegy. Ebestorki. Görögyszó. Új hegy. Gurovica-i.

(Tolna megye.)

SZEPEZDY K. GYULA.

Népdalok.

Mit keressz szarka a szemétben ?
 Balla léla léla.
 Szörszálat szédünk a szemétből,
 Balla léla léla.
 Mit csinálsz szarka a szörszállal ?
 Balla léla léla.
 Szitát kötünk a szörszálból,
 Balla léla léla.
 Mit csinálsz szarka a szitával ?
 Balla léla léla.
 Szilvát szédünk a szitába,
 Balla léla léla.
 Mit csinálsz szarka a szilvával ?
 Balla léla léla.
 Disznót hízlalunk a mágjával,
 Balla léla léla.
 Mit csinálsz szarka a disznóval ?
 Balla léla léla.
 Szekeret kenünk a hájjával,
 Balla léla léla.
 Mit csinálsz szarka a szekérrel ?
 Balla léla léla.
 Menyasszonyt hozunk a szekérén,
 Balla léla léla.
 Mit csinálsz szarka a menyasszonynyal ?
 Balla léla léla.
 Még felszököm, még leszököm,
 Balla léla léla.
 (Háromszék.)

KRIZA JÁNOS.

Nincs édösebb a szilléri szöllőné,
 Nincs kényösebb a városi legénné;
 Présölt szárú magos sarkú csizsmája,
 Termetire, szépségire nincs párja.

Nincs édösebb a szilléri dohánná,
 Nincs kényösebb a városi léánná;
 Van is annak czaknis ajjú szoknyája,
 Szépségire a világon nincs párja.

(Szeged.)

FERENCZI JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Főutca.
5768. m.

V. kötet.

1876. ÁPRILIS 15.

IV. füzet.

A „-JA, -JE” IGENÉVKÉPZŐ SZEREPE A MAGYARBAN.

II.

Lássuk most, milyen kiterjedésben és használatban fordulnak elé a különböző képzők, melyek mindannyian egy és ugyanazon igenévképzőre vezethetők vissza.

1. A -jo (al. -j) alak csak néhány példára szorítkozik. Szilaj már volt említve. — Dévaj eredetileg erőset, tehetőséget jelentett s azon töből való, melyre Budenz (Szót. 259—261. sz.) a *divat*, *diadalom*, *díj*, *dísz* szavakat is visszaviszi. Dévajkodik helyett azt is találjuk *dévallykozik* II. 180, mint *májfa* h. *mályfa* IV. 122. és *kopja* h. *koplya* (?); de *dévallyos* v. *divallyos* véleményem szerint egészen más képzés, ugyanazon *-ály* képzővel, melyet *osztály*-ban találunk (v. ö. IV. 51); *déványos* pedig alig egyéb mint *dévallyos* változata *ly*: *ny* cserével, mint *fekély*: *fökény* II. 472, *lapály*: *lapány*, *vőfély*: *vőfény* IV. 90. — *Tolvaj* = vogul *tolmax* s a szófejtés szerint a. m. lopó; a tőige legegyszerűbb alakjában a mordvinban van meg (Bud. Szót, 231. sz.). — *Tulajdon* olyan kics. képzéssel mint *ujdon*; *tulaj*- oly töből való, mely a finn *tule*- 'jönni, jutni' igével azonos, tehát a. m. 'jutó, a mi vkit megillet, was einem zukommt' (u. o. 247. sz.). — *Mezejtelen*-ből kiválik *mezej*- 'öltözet jelentéssel = vog. *mäsi*, a vog. *mäs*- 'öltetni' igéből. *Kaczaj* és *sohaj* talán az egyedüliek, melyek a *moraj*, *zörej*-féle szavak közől a régibb nyelvben előfordúlnak. *Zaj*-ban (melyet Imre Sándor ide számít!) a -j természetesen a tőhöz való; l. Bud. De talán ide tartozik *rapaj* II. 92. *Gyöj* II. 519. szintén nem való ide, hanem így támadhatott: *gyrövő*, *gyröö*, *gyröjő* (mint *djer* III. 563, *de j'az* II. 88), *gyröjü*, *gyröj*.

2. < a, e: *lenge, pörge, illa* (v. ö. *illan*, Bud. 159. l.), *kósza* (u. o. 39), *kajla kajsza kajcsa* (u. o. 2), *konya kunya* (u. o. 35), *kerge* (u. o. 19), *tunya* és *tohonya* (mellette még *tonyho*, u. o. 224) = *donyha* MNy. VI. 321. (e h. **dohnya*, mint *konyha* e h. *kohnya*, és *dunyha* Dntül = szl. *duhna*), *csisza kő* (v. ö. *csiszol*, Bud. 372.), *bandsa* (u. o. 451.), *csala* (csere csalával), *szüle, birák, nyifa* (v. ö. *nyifog*), *gyaka* IV. 189, *pörgete* II. 93; *kecskebuká* V. 90; *bornemisza borisza vízisza* (MNySzót. *isza* a.); *huzavona, mendemonda, zenebona, töremara, tipetopa, tityetotya, izgemozga* és még sok ilyen. *Surge, röpke* nem tudom fordúlnak-e elé a nép nyelvén. — Talán ide való még: *csusza, szapora, vízsla vizsgál*, *söre* („hóbortos, meggondolatlan“ IV. 378. *sürög*-höz tartozhatik, melynek első szótagja úgy is valószínűleg hosszú volt; l. Bud. 358. és v. ö. *balgatag, bohó* és *hóbortos* magyarázatát u. o. 460, 462, 127), *hinta* (indít, ingat? járulék *h*-val, mint *intett* h. *hintett* II. 472, *áti husztak* e h. *usztak* II. 176, *futó huborkafára* u. o. 177), *ajta, czipé?* (czipő, czipellő); *idétlen* és *idém* Nyelvemléktár II. 12. l. 32. s., *teléz, teién* II. 277, *tetés* III. 87 és *tetédiglen* Nyelvemléktár II. 18. — Nem való ide *fura* (v. ö. *furcsa* és Bud. szerint finn *para-*; föltűnő közlemény II. 279 „*furcsa: friss*“ azaz *fürge?*); de a népetymologia úgy látszik ide valónak vette s a *fur* igével hozta kapcsolatba, úgy támadhatott *agya-furt*, *esze-furt*. — Úgy tetszik, néhány század előtt ezt az igenévi alakot, különösen a fölhangút, még vegyest használták az <ó-végűvel, némely régibb nyelvemlékekben legalább következetesen van e helyett alkalmazva. Legyen elég néhány példa a Nyelveml. II. kötetéből: *epuythe* építő X, *kereet* (és mellette *kiatot* kiáltót), *eerze* (mell. *oltalmazó*), *yle* élő, *ke-nergenek, emlekezendé* u. o, *zrledeth* XII, *veueket* 5. Ezen vegyes használatnak nyomai talán a *szüleje, teteje, köteje, szereleje, gondvi eleje* (IV. 183) stb. alakok.

3. < é-re csak néhány példa *Mezejtelen*-ből *mezételen* lett, *kaczaj*-ből *kaczé*. Ide számítható *fogaté* (*fogattyú* és *fogantó* mellett); s igaza lehet a MNySzót.-nak, ha az *ámél-kodik* igéből **ámé* névszót következtet (v. ö. *ámul*). *Csikóté* mellett van ugyan *csikoltó* stb., de eredete bizonytalan.

4. < i. *Mezételen*-ből *mezítelen* (sőt *meztelen*), *mezítlen* lett. Azon fölül számos — különösen játszi és fiúymáló —

szót találunk itt: *abbacsali* II. 137, *bétéri* gúnyn. II. 93, *csali* K. 493, *csöki* MNy. VI. 320, K. *czivódi* MNy. VI. 321, *dobi* IV. 187. („Egyszer dobi, másszor kopi“), *Dönti* IV. 480, *Dörömbözi* II. 188, *élődi*, *fiteti* MNy. VI. 326, *hazudi* MNySz. előbesz. 123, *játszi*, *kajti* K. *kikapi* III. 80, *kopi* IV. 187, *kuli* II. 180, 520 (eredetére nézve azonos *kajlá*-val, v. ö. *kajtat* és *kutat*), *Lengődi* gúnyn. MNy. VI. 338, K. 388, *lesi* II. 563, *leskődi* K. 507, *ökrendi* MNy. VI. 344, *rátarti* III. 30, *szegődi* T. Vörösm. és MNy. VI. 351, *Szippanti* II. 239, *szoki* („Coki kása nem szoki kása“) Erd. 4241. közm., *tarti* IV. 183, *teszi* ember „életrevaló“ MNySz. előb. 123, *lődi* K. 365, *ugri* K. *veszi* („elfogadható, nem csodálatos“) II. 526, *vesződi* MNy. VI. 354, K. — *Szájtáti*, *markapöki* MNySz., *ingyenlesi* I. IV. 297, *vámlesi* II. 286, *villágdögönyözi* ember Népk. Gyűjt., *lódönti* II. 427, *gíbernyúzi?* Jókai Ar. emb. — *Lótifuti*, *járfuti*, *nyalifali*, *nyelifali*, *hányiveti*, *tipitapi*, *tititotyí*, *szuszimuszi* stb.; *kelehajti*, *kelekuti*, *huzavoni* (Somogy) stb. — Különösen freq. képzésű igetökből is: 1. a) *facsari*, *habari* MNy. VI. 329 (*habaricska* IV. 142) = *hebre* III. 36 = *hebre* III. 524, *kapari* MNy. VI. 334, *kupori* u. o. 336, II. 236; — b) *ácsori*-*vicsori*, *ácsori* MNy. VI. 316, *csácsori* IV. 470, *finteri* MNy. VI. 326, *futri* IV. 477, *hánytori* K. 501 = *Hántori* K. 388, *hunyor*, *ingeri* MNy. VI. 332, *kóbori* u. o. 336, „*Pityeri* Erzsók“ Arany III. 276, *tőpöri* K. 521, *vánszori* MNy. VI. 354, *vigyori* u. o., *vicsori* IV. 522, *zsugori*; — 2) *lesdi* K. 507, *csapdi* II. 345, Vörösm. VI. 309, *kandi* I. Bud. 452, *szeleverdi* elferdítve *szeleburdi*); — 3. *nyefli*, *nyuzli* II. 372; *bandsali* I. Bud. az id. h.; — 4. *kapsi* v. *kapzsi*, *tömzsi* II. 136, *kiváncsi*, *kancsi* III. 566, IV. 183, *csapzi* K. 493, *lakzi* T. — Egyéb használatlan igéktől: *hagyati* K. 501; *bugyi* „bugyogó“ II. 43, *csati* csattanó II. 426, *duri* durrogó II. 186, *duzzi* duzzogó T. *patti buza* pattogatott T., *sunyi* T. *szunyi* I. Bud. 316; *ányoli* MNy. VI. 316 (v. ö. *ányolog* = *ámolog* u. o.), *hezseti* hezsetelő u. o. 330, *lebzi* lebzselő u. o. 337; — legkülönösebbek: *kukucsi* III. 234, *sipándi* IV. 431. — Alig való ide *raki* (r. szappan) T. — Nem való ide: *elüti* („kiváló“, tehát **előtti*) és *buksi* (I. II. 206).

5. — *ány*, *ény*: *Kötény*, *vágány*, *foszlány* (régente *foszlán*). — *Szilány* ugyanazon hasítást jelölő igéből, melyből

az alább említendő *szilony*, *szilak*, *szilánk*, *szilács* (l. Bud. 297). — *Serény* a *serken* és *serül* alap igéjéből (u. o. 339). *Sivány* (= *sívó* homok), *sovány*, *silány*, l. u. o. 344, 348. — *Sövény* **szővény* h. — *Irány*, *arány*, *érány* az *iramodik* igével lehet egy-eredetű. — *Kaján* mellé a MNySz. „áruló” jelentésű török *khain*-t hoz föl; nevezetes, hogy a m. mordvinban *selmä-kaja(n)* a m. irigyelni, szó szerint „szemet vetni”. — *Pajzán*, *remény* bizonytalan eredetű. — Talán ugyanezzel a képzéssel lett *hullám* és *villám*. — *Déványos*-ról l. i. alatt. — Nem valók ide *kalán*, *lapány*, *szegény*, *edény* stb. — Nem-jogosult új képzések, mert a nyelvérzékben nagyon kevés analogiára támaszkodnak, *merény*, *adány*, *virány*, *ugrány*, *vevény*, *tény* stb. — Kétesek *fedény* és *folvány* (MNySz.). — *Szilony* azonos *szilány*-nyal, csak hogy emez **szilajn*-ból, amaz **szilojn*-ból lett; *sereny* T. „sarju” ugyanoly viszonyban áll *serény*-hez.

6. < *ák*, *ék*: mélyhangúaknál is rendszeren az utóbbi alakban. *Iszák*; *szunyák*; *felejdék* II. 183 (e h. *felejték*, v. ö. *hajdóka* e h. *hajtóka*); *festék* (eszköznév; l. a bevezetést). — *Haladék*, *hasadék*, *maradék*, *nyomadék*, *akadék*. *Süppédékes* Ar. II. 267. *Ereszték*, *ragaszték*, *támaszték*. *Habarék*, *keverék*, *takarék*. *Biztosíték*, *boríték*, *fenyíték*, *hasíték*, *teríték*, *veríték* v. *verejték* (l. Bud. szóegy.). *Vezeték*. *Nyomaték*. *Származék*, *érzék*. *Járolék*, *kerülék*, *készülék*. *Rejték*. *Termék*. *Mondék*. *Tergyelék* l. IV. 30. *Hajlék* a *hál* **hajl* igéből, Budenz szerint, Szót. 79; de talán inkább a hajlásról van elnevezve; v. ö. *bolt*, *gewölbe*, *tugurium*, melyek eredetileg a boltozatot, a felső részt, átvitelesen az egész helyiséget jelölik. *Játék*: játszik = metél: metsz. *Emlék* talán csak *emlékez*-ből elvonva, de ez is föltételezi az **emlé*-névszót (*említ*, *emleget*). — *Halánték*, *marék* (v. ö. vog. *marek* szárny), *árnyék*, *tájék*, *vidék*, *izék* IV. 132 eredete még kétes. — *Sötét* **söték* és *szunyáta* **szunyáka* (= *szunyák*) szintén ide valók; l. III. 435. — **Rejtejk*-ből egy felől *rejték*, de más felől *rejték*, *röjtök* lett (az utóbbiak tehát nem *rejték*ből, v. ö. *szilony* *szilány* mellett, és *írnom* *írni* mellett). Ép így keletkeztek: *szilak* (v. *szilag*), *hajlok* v. *hajlak*, *törek*, *meredék*, *étek*, *itok* (v. ö. *étmény* IV. 61). — Nem így keletkeztek *titok*, *szitok*, *vétek*, *átok*. *Titok* és *szitok* mom. *titko*- és *szitko*- (*szidko*-) igékből képzővesztett igenevek (Bud. Szót. 219); *vétek* és

átok a *vétkező* és *átkező* (áldkező) igékből vannak elvonva: egy neme a népetymológiának, vagy inkább a nyelvben uralkodó analogia kifolyása. — L. még ezt az *<ék* képzőt a 11., 12., 13.. 14. pontokban. — (*Jövendék* helytelen új szó; l. L. 364).

7. *<ékony, ékeny, ákony*: mélyhangúaknál is rendszeren az első alak. Molnár A.-nél *aluszékon, feledéken, féléken. Aluszékony, engedékeny, érzékeny, fázékony, feledékeny, fél-tékeny, fogékony, gyulékony, hajlékony, jelentékeny, mulékony, találékony, tanulékony, termékeny, tevékeny, törékeny. Töredékeny. Hízákony.* — L. V. 84.

8. *<ánk, énk. Falánk, félénk, fulánk = furáuk, nyalánk, nyulánk. Szilánk* 1, 5.

9. *<éd. Segéd*; v. ö. tulajdon 1.

10. *<ész. Bámész.* Talán ide való *merész és lopész*, „tolvaj” T. De lehet, hogy **merészni* és **lopészni* (v. ö. *legeleszni, turészni* T. *kotorászni*) igékből olyan képzővesztett igenevek, minők *vadász, halász* a *vadászni, halászni* igékből. Sőt lehet, hogy *bámész* is ilyen (v. ö. *bámészcodik = merészcodik*). Nagyon föltűnő *mérász* „gabonát ki- s bemérő” T.; vagy tán csak sajtóhiba e h. **mérész*? De ép úgy van T. *tépászni*! — Ez a négy példa nem igazolhatja a *festész*-féle új szavakat, s ezek ép úgy elítélendők, mint az 5. pontban érintett *merény-félék*. V. ö. IV. 241.

11. *-ték. Fogyatéék, fejeték* (II. 184) *hagyatéék, nyomatéék, érték, mérték.* Az utóbbi mellett van *mérsék* is mom. *t* helyett freq. *s*-sel.

12. *-dék. Dűledékes, hulladék, menedék, nyomdék, pökédék* (v. ö. *pöködni*); *szándék, töredék. Potyadék* (v. ö. *potyog*). *Szurdék* v. *sordék* I. a *szorul* igével egy töből (v. ö. *nyomdék = nyomul*), Bud. Szót. 310. *Ajándék* (v. ö. *ajánlani*). *Álladék, csapadék, esedékes, fonadék, járadék, jövedék, nemzedék, omladék. Zsiradék* is helyes új szó (v. ö. *vigad, széled*), egészen olyan, mint *nyáladék* III. 427. *Szerdek* nem tartozik ide. — A 6. pontbeli *rejték-félék* társai: *nyomdok, szándok, szurdok, ajándok; undok.* — Ellenben érdek az *érdekel* igéből van elvonva.

13. Deverbális *-lék. Adalék, ázalék, főzelék, függelék, kötelék, mártalék, moslék, osztalék, tartalék, toldalék, töltelék. Zagyvalék* e h. *zagyválék* (v. ö. *tergyyelik* e h. *térde-*

lék). — *Törmelék* olyan igéből, minők *félemlík*, *csuszamlík*. Azonos vele *csörmelék* T. (v. ö. *tör* és *sért* egy gyökérből.)

14. Denominativ *-lék*. *Aprólék*, *kenőlék*. *Mosólék*-ot is mint ha olvastam vagy hallottam volna, de nem tudom urát adni. — Ide való helyes új szó *százalék*.

15. Az *<ás*, és képző szerepéről l. IV. 58—62. Az ott említett konkrét-jelentésűekhez adhatjuk: *harapás*, *falás* („egy falás kenyér” IV. 374).

16. *<ács*; konkrét-jel. szavak. *Forgács* (az 1. szótagbeli önhangzóra nézve *forgács*: *faragás* = *holt volt*: *halál vala* = *tölt*: *telik*). *Szilács* = *szivács* (l: v, v. ö. *vépní*, *vék* T. = *lék*, *bévíl*, *hideglövés* II. 520) = *szijács*, *sziács* (l: j, *vőfőj* III. 187, *tavaj* IV. 372, *kaiba* K. 417. kaliba) MNy. II. 415: a *szilány*, *szilánk*, *szilak*, *szilony*-nyal egy gyökérből. — Talán ide való *kajdács* egy **kajdo*- igetöből, melyet *kajdász* is föltételez (v. ö. *kotorász*); IV. 219 *kadács*, mint **szilajk* helyett *szilak*.

17. *-más*, *-més*. *Áldomás*, *hallomás*, *kéremés* (és *kérelmés* Erdy cod.), *látomás*, *állomás*, *tudomás*, *vallomás*. — Szilády Á. II. 271 *kérdemést* ajánlott interpellációra.

18. ? *-vás*, *-vés*: *bizvást*, *folyvást* *futvást*, *lépvést*, *nyargalvást*, *nézvést*. *Óvást* Ar. II. 269 *Sietvést* MNy. VI. 349. *Föltűnő sorvást* II. 276 a denominativ képző hiányával (mint pl. *porzik*, *édesget*, *végphetetlen* és *számhatatlan*, *untalan*).

19. *-vész*. *Gyülevész*. *Csőkevész* K. 494 talán csak képzővesztett származéka (mint *halászni*: *halász*) egy **csőkevészni* igének, mely úgy volna képezve a *csökik* igéből, mint van *sínden*i mellett *síndevészni* és *csünni* mellett *csenevészni*.

20. *-mány*, *-mény*. *Tudomány*, *hagyomány*, *keresmény*, *sütemény*, *tartomány*, *vetemény*, *vélemény*; *esemény* stb. stb. — *Étmény*, *tétemény*, *szőtemény*, l. IV. 61. — *Szakmány* l. III. 535. — *Tokmány*? — *Kormány*, *szokmány*, *zsákmány* idegen szavak, l. III. 274.

21. *-vány*, *-vény*. *Cselekvőt* jelölnek: *jövenvény*, *szőkevény*, *nővenvény*; *serevény* T. ágas-bogas cserjeféle a mom. képző kivételével azonos az 5. pontbeli *sereny* és *serény* szavakkal; *csikavény* T. „csiklandó”; *járvány*; *ingovány*; *eleven*: **elevény* = *sereny*: *serény*. — *Cselekvést* v. ennek eredményét: *csinálvány*, *szővenvény*, *irtovány*, *oltovány*, *tanítvány*, *keleveny* (= kelés), *ragyogvány*, *emelvény* stb. —

Köszvény szaggatást, *ösvény* lépést jelentő ige-többször (tehát „lépő út, járó”; l. Bud. Szót. 55. és Szóegy.). *Fösvény*, úgy látszik, egy **fös-* névszóból való (v. ö. Szóegy.); igesítő képzője elveszett. Így alakult *halovány* is (Bud. Szót. 106). *Szavány* = *szakmány*, *jövevény* = *jövemény* stb. l. III. 536. — Hogy *kérdvény* v. *kérdezvény* mért nem volna helyes (mint Szilády mondja II. 270), azt át nem tudom látni; *irtovány*, *oltovány* szakasztott olyanok (szintén átható ige-től).

SIMONYI ZSIGMOND.

DENEVÉR. LIDÉRCZ. VAMPIR.

Denevér szónk is a homályosak osztályába tartozik. Azon körülményből, hogy Ural és Altáj népei a fönnt jelzett alakokat, s részben még az általuk jelölt fogalmakat sem ismerik, a többi közt az következtethető, hogy eredetüket a Duna és Balkán népeinél kell keresnünk.

Leschka*) a szlovák *netopir*-re utalt: „*netopir, netop'er*: vesperilio, fledermaus.” Leschka nézete nem talált visszhangra; a magyar nyelvtudomány hallgatással mellőzte. A szláv nyelvészek közül újabban Miklosich**) foglalkozott a magyar nyelv szláv elemeivel, s úgy látszik, hogy ő sincs Leschkával egy nézetben. Miklosich nem ad ugyan e nézetnek határozott kifejezést, de azon tényből, hogy a *netopir*-t az imént idézett művében mellőzi, csak a már jelzett következtetés vonható.

A Leschka által követett nyelvészeti disciplina sok kívánni valót hagy hátra, a jelen különös esetben pedig oly alakokat állít párhuzamba, a melyek éppen nem teszik valószínűvé, hogy *denevér* szónk a szláv-ságból való. Ezzel nem akarjuk Leschka érdemeit kisebbíteni. Leschka műve, a benne találtató számos botlás daczára, elegendő helyes és hasznavehető anyagot tartalmaz. A szláv nyelvek kitűnő ismerete, nem egy ízben szerencsés eredményre vezette. A szláv nyelvbéli magyar szókon kívül a latin, görög és német

*) Leschka: Elenchus Vocabulorum slavico-rum, magyarici usus. Buda, 1825. 55. l.

**) Miklosich: Die slavischen Elemente im Magyarischen. Wien, 1871.

nyelvbeli szók is meg vannak benne beszélve, s így nyelv-kincsünknek számos, azelőtt homályos alakját helyezte a kellő világításba. Magam is egészen más úton, a *lidércz* alak által jutottam ennek felismeréséhez.

A nagy szláv nyelvhad oly alakokat tár elénk, a melyek nem csak valószínűvé, hanem kétségtelenné is tesz, hogy *denevér* és *lidércz* szónk eredete a Duna és Balkán népeinél, a szlávoknál keresendő. A szó alap-ogalma és őseredete Hellasban látott ugyan napvilágot, de a szláv népektől jutott hozzánk, a germán és román népekhez, s így a művelt világ majdnem minden nemzetéhez.

A már jeizett szlovák nyelvbeli alakokon kívül a szláv-ságban a következő alakokkal találkozunk:

e. szl. *нетопыръ* (netopirŭ) *νυκτερίς*, *vespertilio*;

szlov. *netopir*, *nadopir*, *matopir*, *topir*; *dupir*;

or. *нетопырь* (*ńetopirŭ*);

lengy. *ńetoper*, *latoper*, *ńetop'er*, *ńedop'ēr*, *ńedop'ēr*, *latopir*;

cseh: *letopir*, *metopir*, *netopejr*;

szerb. *ńedopirŭ*, *ńetopirŭ*.

A lengy. *ńedop'ēr*, *ńedop'ēr*, *latopir* és *latomiš* alakok valószínűleg a népetymológiának köszönik létüket; az első két alak a *ńedo-p'eroni* (nicht ganz mit federn bedeckt) melléknév, míg az utóbbi két alak a német fledermaus (v. ö. flattern) és az or. *řetučaja miš'* (repülő egér) alakok befolyása mellett keletkezett. (V. ö. Malinowsski: Zur Volksetymologie: Kuhn, Beiträge zur vergl. Sprachforschung. VI. 3. 304. l.)

Ezek a szláv nyelvekbeli alakok a gör. *νυκτόπτερος* (v. ö. *νυκτερίς*)-ból valók (Miklosich, Malinowski). Blau (Bosnisch-Türkische Sprachdenkmäler, Leipzig, 1868, 249. l.) a szerb *lepir*, *lebpur*(?) „lepke“ jelentményű alakokból kiindulva a gör. *λεπιδόπτερον* alakra utal, s ide vonja az alb. *fluture* (recte: *flŭture*) alakot is. A görög hasonlítást illetőleg a már fönnejelzett *νυκτόπτερος* alakra lehet egész valószínűséggel gondolni, tekintve a szláv nyelvekbeli alakoknak úgy hangtani, mint érteményi jelenségeit. Az alb. alak a rum. *flŭtur*, *flŭture* (papillon) alakkal együtt az ugyanezen nyelvekbeli alb. *flŭtur-oig*, rum. *fluturá* igékkel függnek össze, mint a németben flattern és fledermaus (flatter = fletter-maus), s így a görög

λεπιδό = πτερον alakhoz nincsen semmi közük. Különben az alb. és rum. alakok a lat. **fluctulare* (v. ö. ol. *frullare*, *fiot-tare*) alakra utalnak, ebből: *fluctuare*.

A gör. νυκτόπτερος szószerint éjiröpködőt, illetőleg szárnyast jelent, s a lat. *vespertilio* sem jelenthet egyebet. E szónak *vesper* része azonban a *vespera* = gör. ἑσπέρα (est) szóval; a második vagyis *tilio*, illetve *tiliōn* rész csonkúlnak mutatkozik s egy eredetibb **ptiliōn* alakra utal, s így azonos a görög πτερόν (tő: πτε = er. *pat* = röpül) szárny, röpü, röpülő hártya szó *πτερόν alakjával. *)

A szláv nyelvekbeli alakok nem fejthetők meg a szláv nyelvanyagából. Sokan a *let* (flug), *letěti* (fliegen) stb. és a *pero* (fittig, feder) szókkal igyekeztek azt megmagyarázni. A szláv nyelvekbeli alakok azonban oly összetételt mutatnak, a mely minden, a szláv nyelvanyagból való megfejtésével daczol. Ehhez járúl, hogy e legrégibb és hangtanilag is eredetiséggel bíró alakok *n*-nel és nem *l*-el kezdődnek, s így a szláv „röpülést“ vagy „szárnyat“ jelentő szók ki vannak zárva. (A szlávtság terén gyakran találkozunk *n* = *l*-féle hangcserével, de nem megfordítva. A jelen különös esetben pedig *n*: *l*-féle hangcserének még különös oka is van, mint ezt fönnebb jeleztük.)

A görögből a νυκτόπτερος a délszlávokhoz jutott, s ezek-től az e. szláv nyelv révén az északi szlávokhoz.

A magyar *tenevér* és *denevér* alakokat illetőleg az utóbbi már magyar hangváltozást mutat, — a mennyiben a *t* = *d*-féle hangcserével gyakran találkozunk: *tob*: *dob*, *törzsöl*: *dörzsöl*, *töm*: *dömöszöl*, stb. — de ép úgy származhatik egy szláv alakból is (l. alább),

A *tenevér* alak egy szláv**) **netobir* vagy **netobēr* alakra utal, a mely a szláv nyelvekben még most is élő *netopir*, **netopēr* (*i* = *ē* = *ē*-re nézve v. ö. lengy. *ńedopēr*) alakból kikövetkeztethető. A labialis bellágyulás is föltehető a

*) E cikk írása közben bukkantam a jón πτελα (pl. ebből: πτελον = πτερόν) alakra, melynek *πτελον mellékalakja teljesen födi a latin **ptiliōn*, *tiliōn* alakot. E. A.

**) Szláv kitétel alatt a szűkebb értelemben vett szláv nyelveket, vagyis a szlovén, horvát, szerb, bolgár és orosz nyelveket értjük; a panno-szláv nyelv valószínűleg szlovén jellegű volt, míg a dáko-szláv bolgár. E. A.

még most is meglevő dentalis bellágyulás alapján (v. ö. lengy. *úedopěř*: *úetopeř*, *dupir*: *topir*). A jelzett **netober* alak a magyarban gyakran jelentkező *b*: *v*-féle hangcsere és a hangzati szabvány folytán **netevér* alakot öltött, melynek a még most is élő *tenevér* szó metatheticus alakja. Metathesisrel gyakran találkozunk a szlávból kölcsönzött szóknál: *csíperke* = szl. *pečírka* (ebből *peč*- er. *pek*- sütni; a szó tehát tkp. sütni való gombát jelenti) *szívalica* (pflaumenbranntwein) = szl. *slivovica*. Különben a **netohir* és **nedobir* alakok felállítása nem elkerülhetetlenül szükséges, a mennyiben az egyszerű és meglevő *netopir* alak is ölthetett a magyarban *tenevér* és *denevér* alakot. Így a *szív* (saugen) szónak *szip* alakját is bírjuk; a *hólyag* szó pedig a *hupolyag* szó összevonata (egy **hovolyag* alak közvetítése mellett. V. ö. *Buden z*: Magyar-ugor összehasonlító szótár. 308. l.) Én részemről a fönnebb jelzett és körülményesen eléadott alakulást tartom valószínűnek.

Azon körülmény, hogy a **netevér* alakkal a magyarság terén nem találkozunk, arra enged következtetnünk, hogy a fönnebb jelzett **netobēr* szláv alak a magyarban azonnal metatheticus **tenobēr* alakot öltött.

A *denevér* alak a már jelzett uton és módon kívül a szláv nyelvekből közvetlenül is kölcsönözthetett, a mennyiben egy és azon szláv nyelvben a *t* belhangú alak mellett rendszeren *d* belhangú (*úetopeř*: *úedopěř*) alakkal is találkozunk; s így a *denevér* alak egy szláv **nedobēr* alakra utal. Valamint szláv kölcsönszóink nagy része, úgy a *tenevér* vagy *denevér* szó is a már kihalt panno-, vagy dáko-szláv nyelvből jutott hozzánk. Az északi, nevezetesen a cseh. morva, szlovák és lengyel-szláv nyelvekbeli alakok hangtani jelenségeiknél fogva ki vannak zárva.

A *denevér* és *tenevér* alakok a magyarban még össze téve is dívnak, a nélkül hogy ez által az alapalak fogalma változást szenvedne: *ten-denevér*, *pubtenevére*, *puppenevér*, *pupenevér*, *teneripub*, *pupdenevér*.*)

A *tendenevér* alakot reduplicált alaknak tartom: *ten+denevér*, mely a nyelvünkbeli lágy és kemény dentális hang-

*) Toldy Ferencz: Újabb Adalékok a régibb magyar Irodalomtörténethez. Pest. 1871. 19. l.

gal kezdődő alakok befolyása mellett állt elé. Hasonló jelenséget látunk a mordvin nyelvbeli *melau* és *mimilav* (lepke) alak közt.

A *pubtenevére* és *puppenevér* alakok *pub* és *pup* része azonosnak látszik lenni a banka *pup* és *bub* nevével, mely a szűk körű *k ü l ö n ö s* jelentmény mellett általános „madár” jelentményben is részesül. Hogy a bankának *pup*, *bub* neve általános „madár” jelentménnyel is bír, az következtethető: a) a szarbub, szarpup kitételeknek a szarmadár kitéttel való fölcseréléséből; b) a délszláv nyelvek vallomásából, hol a banka neve általános madár jelentménnyel is bír, a mennyiben a szerb *pupavac* (banka) és a szl. *pupunicū* (avis quaedam) egy eredetibb **pupū*, **pupa* alakra utalnak, a mely valószínűleg azonos a román nyelvekbeli hasonhangú alapszókkal. A magyar *pup* és *bub* alakok igen közel állnak ugyan a *búb* és *púp* szókhoz, de összefüggésük bizonytalan. A *pubdenevér* és *denevérpup* szók tehát a madár-denevér és denevér-madár kitéttel értékével birnak. A törökségben is madárnak hivatik a denevér: oz. *gājā qušu* = denevér (szó szerint: est vagy éj madara). A bosnyák *kušbaba* (denevér)-beli *kuš* is = oz. *quš* (madár).

A *pup* szóval összetett többi alak eltérése, nem kíván bővebb magyarázatot.

A *teneri pup* alakot illetőleg nem lehetek Toldyval egy nézetén. Ő a *teneri* szót a *tenyér* (vola) szóval azonosítja. Véleményem szerint a *teneri pup* összetétel helytelen s saját szótáraink is valószínűleg idegen, vagy legalább is egy a magyar nyelv szellemét kevésbé ismerő belföldi művéből vették át e kitéttet. Kétségtelen, hogy a *teneri* alak a *tenevér* szóval azonos, s oly módon állt elé, mint a **bóka* és **kóta* (ezekben: *búgy-bóka* és *sala-kóta*) szók az eredetibb **babóka* (v. ö. *babuka*) és *kakuta* szók-ból. A *teneri*-beli *i*-t az egyes harmadik személyű birtokragnak tartom, s így a *teneri pup* kitéttel nem egyéb mint a *puptenevére* alak hibás utánzata, az ismeretlen, illetőleg nem használt **tener pupja* helyett. Ez által a *tenevér* alaknak egy eddigelé nem ismert kopmányához jutottunk, mely **tenér*-nek hangzott. A Szabó Dávid és Sándor Istvánnál találtató *tündelevény* és a bodrogi *tündelevény* (= dene-

vér, bőregér) szók nem állnak a *denevér* vagy *ten-denevér* alakkal szerves összefüggésben. Különben igen valószínű, hogy a *tendenevér* alaknak köszönik létüket, s csak aposteriori keletkeztek, mint a szláv nyelvekben a *netopir* alakból a *letopir*, *latomiš*, *letučaja miš* kitételek, azaz az érthetetlené vált *tendenevér* szó magyar elemekre vitetett vissza.

• Áttérünk ezzel a *lidércz* szó eredetének megfejtéséhez. A *lidércz* szónak még a következő, részben eredetibb alakjai vannak: *lodovércz*, *ludvércz*, *lűdércz*, *lidvércz*, *lucz-vér*. Miután e szó fogalma és mythikus jelensége egy ép oly jeles, mint tartalmas értekezésben nyert újabban kifejezést*), főleg az eredet, és az alapfogalom kimutatását fogom szem előtt tartani,

A *lidércz* szó véghangja egyrészt, másrészt pedig eredetiséget mutató alakjai a szlávásra utalnak. Mielőtt magának az alaknak megbeszélésére áttérünk, szükségesnek tartjuk e szó fő és eredeti érteményét előre bocsátani.

A *lidércz* szót újabban egy óriás denevér, a *vampir* magyarosítására használta fel természetrajzi irodalmunk. Ez értelemben *lidércz* annyi mint *denevér*. A néphit az amerikai óriás denevérről is azt véli, hogy „az alvó emberek és állatok vérit kiszíja“ A néphitbeli *lidércz* adatok, bármennyire is eltérnek egymástól a személyesítés és a hozzá kötött cselekvények tekintetében, abban mind megegyeznek, hogy e szörnyeteget éjjel működtetik. A *lidércz* tehát éji jelenség. Az egész *lidércz*-theoria részint gastrikus, részint ideg körjelenségeken alapszik: *lidércz* nyomja, *lidércz*czzel álmodik. S ez a *lidércz* szónak legprimitívebb jelentménye, mely mint éji jelenség az éj homályát kedvelő állatokkal, a *denevér*, bagoly sat.-vel személyesített. Néphitbeli adataink a tyúkkal személyesítik ugyan a *lidércz*et (v. ö. Ballagi *Lidércz* alatt), de kétségtelen, hogy e fogalomnak eleve a tyúkhöz nem volt semmi köze. Véleményem szerint több mint bizonyos, hogy a tyúkkal való személyesítés a bagolylyal való személyesítés folytán keletkezett, tehát az előbbinek folyománya. A bagolylyal való személyesítést mellőzik ugyan adataink, de az egyes

*) Szilády Áron: Magyar Szófejtegetések. Budapest. 1872.

töredékekből mégis eléállítható alakja. Így Szirmai (Szatmár várm. I. 81. l.) egy nagykárolyi 1730-ban folyt boszorkány-perből ezt idézi: „Lidércz olyan formájú madár, mint az iromba tyúk, nappal (a boszorkánysággal vádolt nők) ágyok alatt volt, sat. (l. Szilády i. m. 10. l.). A további részletből kiemelendő, hogy éjjel működött. Itt tehát a tyúktól meg van különböztetve a lidércz. Hogy mi adhatott alkalmat a tyúk, illetőleg a jércczel való személyesítésre azt mellőzöm. Hogy az nem eredeti, s hogy csak az éjjel működő bagolylyal való személyesítésnek folyamánya, azt fönnebb már jeleztem. Röviden érinthetem, hogy a tyúkkal való személyesítés egy oly korban keletkezett, midőn a lidércz fogalom más, hason jelenségekkel el kezdődött cseréltetni, s a midőn a bagolylyal való személyesítés feledésbe ment. A boszorkánnyal való személyesítés már későbbi. A lidércz tűzi jelensége pedig a sárkány működésével van fölcserélve.

A szláv nyelvekbeli *netopir* alakok általában denevér² jelentenek. A gör. és lat. szótárakban is csak a denevér jelentménnyel találkozunk; pedig fönnebb láttuk, hogy e szók tkp. éji röpkedőt vagy éji szárnyast jelentenek, s ennél fogva ép úgy alkalmasak az éj homályát kedvelő egyéb állatok megjelölésére is. S a szlávtságban csakugyan felhasználva találjuk a gör. νυκτόπτερος (= szl. *netopir*, *letopir*) tág jelentményét; a mennyiben a *denevér* jelentményű *letopir* mellék és deminutiv alakjai: a szerb-horv. *lêpurica* (= **lêtpurica*, **lêtopirica*) és *lepirica* (= **lepirica*, **letopirica*) éji lepke³t (nachtschmetterling) jelentenek. Hasonló észjárással találkozunk a mordvin szólamokban, hol a *melau* (mokš.) és *mimiľav* (erza) szók lepke³t jelentenek, de egyúttal denevér²t is, mint ezt *ked-melan*, *ked-mimiľav* = denevér (fledermaus) szók bizonyítják. A *ked* jelző bőrt jelent, s így a mordvin szólamokban a denevér = bőrlepke.

A délszláv nyelvekben tehát a denevér és éjilepke fogalmak jelölői a gör. νυκτόπτερος-ból kerültek ki. E jelenség azt engedi következtetnünk, hogy magában a görögben is megvolt a νυκτόπτερος szónak lepke jelentménye, s hogy ennél fogva maga a szláv *netopir* is jelentett lepke³t. A magyar *lidércz*, *lidvércz* vagy *lodovércz* szónak megfelelő alak-

kal a szlávtságban már nem találkozunk, s maguknak a felsorolt *netopir* vagy *letopir* alakoknak sincsen ily jelentményük. Fönnb láttuk, hogy a szlovénben az eredeti *netopir* alak *topir*, *dupir*-rá kopott, s az északi szláv nyelvek csak egy lépéssel mentek tovább, a midőn a kezdő dentálist elejtve az *upiór* és *upír* alakoknak adtak létet. A cseh *upír* már vámpírt (Konečný) jelent; ugyanily jelentménye van diminutivumának, az *upěrice* szónak is. A lengy. *upiór*-nak (ebből *upēr*) már tágabb, a magyar lidércz jelentményeihez igen közel álló jelentménye van: 1) vampir, blutsäuger, 2) gespenst, todtengespenst (Zukasewski).

Ezek azon alakok, a melyek a germán nyelvekbe labialis toldattal *vampir* (vampyr) alakban mentek át, hogy helyet foglaljon a nyugati művelt világ majdnem minden szótárában, maguknak az ősz és közvetítő kölcsönadóknak szótárában is. (Leger egy szláv **vompir* alakra gondol [Etudes Slaves. 78]; a mi véleményem szerint nem áll. Ugyan ő egy *upir* alakot jelez, a mely szerint ezen alakban van meg a cseh, orosz és lengyel nyelvekben [?]).

Az északi szláv nyelvek tehát megőrizték a *netopir* szó *vampir*, illetve *lidércz* jelentményét is; mert kétségtelen, hogy a teljes *netopir* alaknak is kellett ily jelentésének lennie.

Ezzel áttérhetünk a magyar *lidércz* stb. alakok megbeszélésére. Fönnb láttuk, hogy a diminutiv képző az alapalak jelentményét nem módosítja. A cseh *upír* és diminutivje *upěrice* egyaránt vámpírt jelent. Ennek, valamint a *denevér* szó alakulásának megbeszélése alkalmával kifejtettek folytán föltehető egy **ladobirec* alak, mely a magyarban *lodovércz* *) (lodovírcz) alakot öltött, s ezen alakra vezethetők vissza közvetlenül a *ludvércz* és *luczvér* alakok. A *luczvér* alak közvetlenül **lucvércz* helyett való a dentalis hang elejtésével, mint *pupenevér* e. h. *pupdenevér*.

A *ludvércz* és *lidércz* alakok az eredetibb *ludvércz* alak felhangú származékai, mint ezt a *ludércz* alak bizonyítja. A *ludvércz* alak a felhangú *é* befolyása következtében lett felhangúvá.

*) A szláv -ec (e. szl. *tesu*) demin. képző a magyarban rendszeren csonkult alakot ölt: *palica* : *pálcza*, *ulica* : *útsza* (uteza). . . E. A.

A *denevér*, *lidércz* és *vampir* szók tehát egy és azon tőszó származékai, bármily messze is állnak jelenleg egymástól.

EDELSPACHER ANTAL.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

XVII. századi magyar okiratokban előforduló szavak.

1. „Divék Ujfalusi Zsuzsánna hozomány jegyzéke. 1671.” Eredetije a gróf Berényi Ferencz bodoki levéltárában.

Fasc. 71. Nro 70.

Libentő. „Egy melyre való függő, melyben vagyon gyémánt harmincz négy, gyöngy libentő három szem?”

Koczperdecске. „Egy arany koczperdecске?”

Koronka, párta. „Egy rubintos gyöngyös boglárokkal csinált párta, tovább, egy arany koronka, melyben van gyémántos boglár 6.” Mi különbség van a kettő között?

Terczenella, Tercemalla, Tercenalla, Tarczolan s még más alakban is. „Egy karmazsin színű Terczenalla szoknya?”

Tabit, igen gyakran említik a hozomány jegyzékek. „Egy tabit szoknya?”

Sáhos. „Asztal körül való kendő öt, hárma sáhos?”

Diktai. „Két (kék?) diktai derekaly?”

Czapa, czápa. „Feleségemnek hagyok hat apró czapa pohárt.” Bálintitt Zsigmond végrendelete. 1687. Eredetije a báró Bálintitt levéltárban, Nagy-Ernyében, Erdélyben.

Kisniczer. „Engem zarándok módon kisniczer bokámig érő dolmánba öltöztetvén.” Gróf Csáky István végrendelete, 1662. Eredetije Lőcsén, családi levéltár.

Násfa. Gyakori szó. Turzó Mária h. j.-ben 1618. „Egy násfa, melyen vagyon egy hold és a hold közepin fekszik Victoria, melyben vagyon 7 gyémánt.” Más helyt: „Egy nagy aranyláncz nyakbavető, azon egy násfa.” Bodoki levéltár. Fasc. 71. Nro 7.

Kopet. „Fehér kopet rubinnal boglárokkal; öreg kopeth gyöngyökkel.” Ez is Thurzó M. hoz. jegy.-ben?

Hajnyomatató. Eléfordúl az ékszerek közt u. o.?

Jancher. „Egy megyszínű barsony szoknya, ehez fekete virágosbarsony jancher, melyen vagyon 84 aranyboglár.” U. o.?

Sajéta. „Egy szederjes viselő sajéta szoknya.” U. o. 1618.?

Bomez. „Egy király színnel tündöklő jancher Bomez-zával együtt.” „Bomezek száma” stb. U. o.?

Shavos „Shavos abrosz.“ U. o.?

Mazolan. „Egy mazolan szoknya.“ U. o.?

Burat. „Egy viselő burat“ = kis suba. U. o.

2. „Lipovniczky Imre végrendelete.“ Eredetije a bodoki levéltárban. Fasc. 1. Nro 99.

Tulecz. „Zöld tarisnya vulgo tulecz dictum.“

Skapuler. „Egy skapuler ezüsttel kivarrrva.“

„Szent Nepo mucenus galanteria ezüsttel kivarrrva.“

Polnák, valajka. Egy smás tárgyak közt így fordulnak elé: „Fehér gyolcs ümeg 2 darab; flinta 1 darab; polnák 1 darab; valajka (vagy valaska) 1 darab; kard hüvelynélkül 1 darab.“

3. Berényi Györgyné Eszterházy Zsófia hozom. jegyzéke. 1650. okt. 8. Bodoki levéltár. Fasc. 71. Nro 25.

Czapa pohár. Lásd fennebb is.

Násfa. Lásd több helyt.

„Tabit. Egy megygyszín ezüstös szoknya.“

Trchenel. „Egy kék aranyos trchenel szoknya; egy testszín fehér virágokkal tarkázott trchenel szoknya.“ Ez a trchenel valószínűleg a terczenelle tótos kiejtése és írása.

Fidelke, a fehér ruhák közt elészámlálva: „két pár fidelke“.

4. „Károlyi Éva asszony hoz. jegyzéke 1670.“ Bodoki levéltár. Fasc. 71. Nro 68.

Libentő. Lásd fennebb is. „Egy gyémántos függő öt libbentővel.“

Tabit. L. fennebb. „Piros barackvirágszín tabit szoknya“. „Szederjes tabit szoknya.“

Terczenella. „Egy pár ingváll alá való fehér terczenella ágokkal megvarrrva.“ Egy Ujfalussi kisasszony hoz. jegyzékében (1642): Tarczolán. „Egy veres bársonyos paplan terczenella közöpi.“

Skofium sok helyt fordul elé.

Sáhos, sáholy, sávoly, sávolyos stb.

Dikta. „Kék dikta hajas derekaly“?

5. „Néhai Eszterházy Ilona kisasszony portékáinak száma. Inventáltatott 1657. sept. 26.“ Bodoki levéltár. Fasc. 71. Nro 30.

Násfa. „Egy násfa, nyakra való, melyben vagyon 11 rubint, gyémánt 6; gyöngyszem 4. Egy kicsiny násfa — egy kerekded násfa.“ Legyen itt megemlítve egy ékszer: „készmárki gyémánttal“; s egy más így: „magyar gyémántból való kereszt.“

Dunaarany. „Egy kis ezüst koronácskába való duna-
arany.

Fikárló (vagy sikárló). Az asztali ezüstnemük között for-
dúl elé így: „1 üveg fikárló“ (v. sikárló)?

Tubin. „Test színű tubin csipke, bele szőtt, 3 renddel
rajta. Ég színű tubin 12 apró galonnal prémezett.“

Janker. „Egy fekete bársony janker; egy pár kék
janker.“

Terczenella. „Egy viselt, kék, aranyos, ezüst csipkével
való terczenella“.

Inta. „Egy török veres selyem inta.“

Pegiet. „Egy viselt fekete bársony mentécske pegiet
mállal bélelt.“ A radványi levéltár 27-ik codexében Sigér János
levelében: pigwet.

Írás után varrott. „Kilencz írásutánvarrott fe-
hér czérnás előruha, ki patyolat, ki gyołcs.“

„Prágai előruha fehér sujtással varrott.“

Balia, bulia. „Egy darab balia vászon; egy pár pa-
pucs bulia kapczástól“?

Orczatakáro. „Egy pár orczatakáro patyolat.“

Hójas, támasztó. „Öt hójas, pántlikás gallér;
kettő támasztó.“

Rása. „Egy darab fekete koronarása.“

Paganina. „Egy kicsiny ládafia tele paganina ké-
pekkel.“

6. „Voiszka Ilona hozom. jegyzéke. 1647.“ Bodoki
levéltár. Fasc. 71. Nro 22.

Nászfa. „Három nyakba vető s mindeniken nászfa.“

Paraszt. „Másik paraszt aranyláncz övnek való.“

Orvosszgos kő. „Negyedik pár arany perez sokféle
orvosságskövel rakott.“

Vidla (több helyt). „Tizenkét ezüst vidla.“

Terczenalla. „Testszin aranyos terczenalla szoknya.“

Tabit. „Megyszínű aranyos virágos tabit szoknya.“

Rusika. „Virágos atlass szokna rusika színű.“

Flandriai kárpit. „Három darab flandriai kárpit.“

Jausz. „Arany perez jausz köröm benne“?

Hoczos. Három pár hoczos vankos héj“?

Fédelek. „Nyolcz pár török patyolat fédelek.“ Vajjon
ez nem ugyanaz-e a fennebbi fidelké-vel?

DEÁK FARKAS.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

-ért; tovább nem mehet az nagy fajdalmakért. Dm. 228. megszomorodék az hosszú utért. taedere coepit itineris. J. 161. en ream es meg haragvék ti erettetek: mihi quoque iratus est propter vos J. 201. szöksegeret földön nyugosznak vala: propter penuriam in campo quiescebant Fl. 143. erdőnek nemi fajert: propter aliqua ligna silvae. Fl. 44. az helnek esmeretlensegeert: propter loca ignota Fl. 39. csudaert: pro miraculo Fl. 46. J. 143.

érték; ha értéke vagy on reá: ha rá ér. Ér. 137. az aran fölölmulat dragasagaval mindön ertöket Th. 9.

értekezik; halvan nem hálnak es nem értekeznek: audientes non audiunt et non intelligunt. J. 393. 475. 728. Ér. 7. 8. 27. 28. 66. 73. 112. 343. 391. 509. 579. meg értekeznek az ígéröl: cognoverunt de verbo M. 111.

ertelmnelkül: sine intellectu M. 42. B. 104. J. 77. őertelmeket: sensus eorum B. 15.

értelmes: discretus Fl. 81.

értem: értelem Év. 589. 659.

értés; mikoron kedeg értes életben volnék: quando autem factus sum vir Ér. 94. (ér-et mint: cseleked-et; ér-tes, v. ő. jár-tas, kel-tes.

érzékeségire: érzékeire Ér. 58. = érzékiség Ér. 7. sensus Cs. 242. 243. Vg. 141/2. Ér. 512. 559. Vg. 4. 5. 69. 138. Th. 63. Vt. 14. 41.

érzetlen: insensibilis Fl. 56.

es: et, etiam (majd minden codexnek majd minden lapján).

es: eskü; megaggyad te esedet: reddes iuramenta tua M. 22. esével megtagada: negavit cum iuramento M. 66. az esert: propter iusiurandum M. 82. esével fogada: cum iuramento pollicitus est. M. 40. az esnek törvényeiért: propter iuramentum M. 40. hazug est ne szeressetek: iuramentum mendax ne diligatis B. 306. ess; fratereknek essi: fratrum professio Fl. 104. esebelöl tartoznak tartani: ex professione tenentur observare. Fl. 111. az eseket: iuramenta B. 274.

esik; megtartaték, hogy az ő lelke ne esnéjek a bínben. Dl. 18. kik azután, hogy a víz megesék, a tengörbe menének Dl. 167, azonnal le essék ő lábai előt: illico vero cecidit ad pedes eius J. 72. esék: cecidit B. 13. le esvén: cadens B. 4. anni felelm esék: tantus metus illus incubuit B. 14. le esel: cades B. 20. ne essék meg: non concidat B. 20. essek le ő erejek: cadet virtus eorum B. 20. el essének az lanczok ő kezeiről: exciderunt ei catenae ex manibus J. 749. mire essöt meg az te színed: cur concidit facies tua J. 14. 73 147. 831. és még sok lapon e codexben ssel. az ő virága el esik: et flos ipsius decidit J. 832. essék nagy szomoróságban felöle. Ér. 338 — 339. 340. 344. 345. 352. 358.

372. 375. meg essék színe Th. Év. 323. ketségben esendik Év.
 19. ember esik rementelenségbe 482. az gyermek anyához esék:
 istennek irgalmasságáról Vg. 11/2. esedgézék. Év. 813.
 leesik: összerogy Fl. 68. leesik: essedés: esedezés Fl. 151.
 leborúl vkinek lábához Év. 11. essedőzik Ér. 101. esse-
 M. 48. stb. le esvejek: prociden- dőzjék Cristusnak elette Ér. 530.
 dentes M. 17. nehéz nyavalya kezde fijának essedőzni Ér. 337.
 esék reá (v. ő. a mai népnyelv- esedőzés Ér. 170. 341.
 ben: nehéz nyavalya esett bele). 525. 572. 602. Dm. 181. J. 814.
 ha esendik (támad) ti ellenetek VOZÁRI GYULA.

NYELVTUDOMÁNYI IRODALOM.

Magyar nyelvtan az algymnasium és a reál-iskolák használá-
 tára. Irta Ihász Gábor 18-ik kiadás. (A szótan lényegesen
 átdolgozva). Budapest 1876.

Egy veterán nyelvtanírónk könyvét vesszük kezünkbe, kinek
 grammatikájából több évtizeden keresztül tanúlgatja nyelve sza-
 bályait tanuló ifjúságunk nem csekély része. Szerzőnk, kinek
 régibb kiadású nyelvtanaiban is meglátszik, hogy szeretettel csügg
 nyelvünkön, s a népnyelvnek alapos ismerője, munkájának e leg-
 utóbbi kiadásával megbizonyította, hogy „a jó pap holtig
 tanul”. A figyelmes olvasó észre fogja venni, hogy a magyar
 nyelvtudomány újabb irányát, mely nem egyéb, mint a nyelv
 szabályainak a nyelvtényeken, s a hol lehet, a rokon nyelvek té-
 nyein is alapuló megállapítása, szerzőnk több-kevesebb sikerrel
 meghonosítani próbálta e legújabb kiadású grammatikájában.
 Teljesen új rendszert nem alkotott ugyan, mert vajmi bajos is
 a régi időn át megszokottal teljesen szakítani, hanem halad az
 általa már annyiszor megjárta ösvényen; de imitt-amott gyökeres
 javításokat eszközölt. Kíváncsainknak, s a nyelvtudomány és
 iskola követeléseinek megfelelő munkát természetesen nem ad
 szerzőnk; de, valljuk meg, ilyen jelenben nem is létezik, sőt ta-
 lán nem is lesz még egyhamar. A modern nyelvészetnek a régi
 nyelvészkedés ötletszerűsége és határtalan önkénye által alkotott
 számtalan czafrangot szét kell még tépnie; más részt nyelvünk
 organismusának számos, még anatomicusan világosan ki nem derít-
 tett ívét kell meghatározni, mielőtt az iskola embere hozzáfog-
 hatna egy kielégítő nyelvkönyv megírásához. Talán nem állítok
 sem sokat sem keveset, ha azt mondom, hogy nálunk már folya-
 matban van az a forrongás, mely majd kidobja nyelvtudomá-

nyunkból az oda nem való, s megalkotja a nem nélkülözhető elemeket.

Iskolai nyelvkönyv írójának sohasem volt nehezebb feladata, mint nálunk tudományunknak ez átalakulása korában, mikor a régi épület alapjában már meg van döntve, de az új alkotás még nincs befejezve. A rendszer egészének kényszerűsége szorítja, s könyvébe, hogy egész legyen, kénytelen felvenni oly részeket is, a melyeknek helytelenségét vagy alaptalanságát látja ugyan, de a melyekről a kutató tudomány még nem ad oly kimerítő fölvilágosítást, hogy a helyessel lennének pótolhatóak.

Sok tekintetben a helyzet e nehézségének, s az új és régi között való ingadozás következményeinek kell tekintenünk ama hibákat, a melyekre alább, a jó oldalaknak is feltüntetésével, rá fogok mutatni.

Mindenekelőtt ki kell jelentenem, hogy a mondattani alap mellőzése igen nagy kárára van e könyvecskének. E hiba inkább didaktikai, mint nyelvtudományi szempont alá esik; de oly lényeges, hogy mindjárt itt legelől akarom fölemlíteni. Alig tudjuk elképzelni, hogyan lehet mai napság az egész alaktant végig tanítani, a nélkül hogy a tanulóknak alanyról, állítmányról, tárgyról sat. fogalma ne lenne, hogy a tanító az öntudatra hozandó alaktani dolgokat ne a mondat foglalatában vizsgáltná. És szerzőnk e tekintetben is ragaszkodik az általa taposott régi úthoz; holott itt már az ellenkező helyes iránynak keresztülvitele elméleti nehézségekbe nem ütközött volna. Innen van, hogy sok dolgot nagyon hosszadalmas, kerülő úton tud csak kimagyarázni, s minden hosszadalmassága mellett is homályos marad; holott a mondattani alapon igen egyszerű és világos lenne azon jelenség kimagyarázása. Így, hogy csak egy pár példát hozzak fel, a *két* és *kettő* használatának meghatározására milyen egyszerű lett volna, a mondatból kiindulva azt mondani, hogy *két* csak jelző lehet, *kettő* pedig jelzőn kívül bármely mondattag. Szerzőnk e helyett kénytelen így beszélni: „*kettő* csak tárgynév (értsd: főnév) nélkül vagy tárgynév után állhat, *két* pedig csak tárgynévvel, és pedig csak tárgynév előtt“ (67. §.) Vagy (135. §.) az *andó*, *endő* végzetű igenévről beszéltében kénytelen így állítani fel szabályait: Az *andó* képzőjű igenév jelentése kivétel nélkül *szenvedő*, akár készítő, akár jövőre mutató legyen az értelme pl. teljesítendő kötelességek, kidolgozandó feladatok, az ember halandó. Ha azonban az ígét, melytől az igenév képeztetett, átható természeténél fogva tárgyraggal ragozott névvel hozzuk kapcsolatba, cselekvő jelentéssel bír, pl. ügyeit elintézendő, tovább utazott; adandó tanácsodat követni

fogom". Nem egyszerűbb s világosabb volna-e így: Az *andó* végzetű igenév mint jelző vagy névi állítmány szenvedő értelmű; ha pedig megrövidült mondatban *hogy*-os célhatározó mellékmondat állítmánya helyett áll, akkor cselekvő az értelme? Különbözik a szabálynak ily fogalmazásánál csak a formai szempont volt előttem; mert a lényegét illetőleg e szabályt egészen tarthatatlannak ítélem. Maguk a felhozott példák szolgáltatják a legegyszerűbb cáfolatot; mert halandó (= a ki meghal) világosan cselekvő értelmű, holott éppen a szenvedő jelentésre akar például szolgálni; az „adandó tanács”-ban pedig az adandó (= a mit adni fognak) szenvedő értelmű, habár a cselekvő jelentésre hozatott fel például. Ezt a szabályt tehát tartamilag is egészen másként kell fölláttatni. — A 81. §-ban is a *mely* használatát sokkal világosabban lehetett volna mondattani alapon határozni meg.

Annak, a mit főntebb régibb grammatikusaink önkényes kedésének s ötletszerűségének neveztem, vannak még nyomai ebben a nyelvtanban is. Néhányat fölmutatok ezekből is. 1) A 41. §-ben az van állítva, hogy az egyes 3-ik személyű birtokrag *a, e*, (ház-a, könyv-e) az *é* birtokosragnak átalakulása. 2) A 154. §-ben meg az, hogy az *ít* képzővel alkotott igékben (boldog-ít, erős-ít) „mindig a *vá, vé*, változást jelentő szócska (talán: rag?) *á, é* önhangzója lappang. Mindenekelőtt t. i. a *vá, vé* szócska *á, é* hangzója járúl a névszóhoz, s azután jön hozzá az *ít* képző, úgy hogy eredetileg ezen igék alakja ez volna: *boldogá-ít, erőse-ít*; azonban a *vá, vé*-nek *á, é* hangzója előbb *ó, ö*-re utóbb *é, í*-re változván, s e közben az *ít* képző *i*-je is *j*-be menvén át, az igék így alakultak: *boldog-ójt, boldog-éjt; boldog-íjt*; utóbb a *vá, vé*-nek *á, é* hangzója és a képző *i*-je egygyé olvadván, a régibb *ójt, őjt, éjt, íjt*, alakot az *ét, it* váltotta fel, míg végre az írók legnagyobb része az *ít* alakot karolta fel.” 3) Ennek hasonmása mindjárt a következő kikezdésben az, hogy a *buzog*-ból előbb lett *buzdú-á-ít*, ebből *buzdójt* majd *buzdéjt*, végre *buzdít*. 4) Ilyen azon állítás, hogy az *ül, ül* igeképző a *leszen* ige *lé* töjéből és a *vá, vé* ragnak *á, é* hangzójából olvadt össze (132. lap.) Ide sorozható 5) a 138. §-ben foglalt azon állítás is, hogy az igenek *ván, vén* képzőjü határozói alakja a régi irodalomban nem fordul elő mint módhatározó. Mindezek állítások, bizonyítás nélkül. A tudomány jelen álláspontján pedig, midőn semmit sem fogadunk el pozitív alap nélkül, s a képzelőtehetség játékára az ismeretek terén semmit sem adunk, az ilyen elmefuttatások teljesen értéktelenek. Nem azt kívánom ezzel, hogy az iskolai nyelvkönyv írója min-

den állítását bizonyítani tartozik; mert pl. a rokon nyelvekből vett bizonyítékok nem kezdők számára valók; hanem azt hogy az ily könyv írója sohase állítson olyat, mely a nyelvtudományban meggyőző érvekkel kifejtve és bebizonyítva nincs. A jelen könyv írójának is a legtöbb esetben lett volna alkalma e kívánalomnak eleget tenni. Így pl. a 2) 3) 4) pont alatt felhozott, s általa minden pozitív tudományos alap nélkül kimagyarázott nyelvelbeli jelenségek a rokon nyelvek alapján igen világosan vannak feltüntetve s meggyőző argumentumokkal kimagyarázva B u d e n z J ó z s e f akadémiai értekezéseiben (l. Nyelvtud. közl. IV. és X. kötet). Ott meg van mutatva, hogy a) az *ít* képző alapja egy ugor *g* denominatív képző, úgy hogy *igazo-go-t*, *igazo-jo-t*, *igazo-j-t* alakok előzték meg a mai *igaz-ít-ot*. Meg van mutatva az is, hogy az *ül* képző alapeleme a *vagyok* ige *vol* töje. úgy hogy pl. a *vonul* ige *vono-vol*, *vono-ul*, *vonól* megelőző alakokat tételez fel. Az 5) pont alatt megrótt állítás nem alapúlhat a régi irodalmi nyelv, alapos ösmeretén; mert hogy csak egy nyelvemléket említsek is, a Nagyszombati codexnek egyetlen egy lapján is hétszer fordul elé a *ván*-os igealak módhatározó értelemben, N. C. 47. l. „Immar lassad az en karaymat kifezitetvén, vas zegekkel által liggatvan es által verven, Es ime lassad az en labaymat mel' kegőtlenül kereztlül vonván“, és még a többi három. A mi pedig az 1) pont alatti állítást illeti erre nézve az a véleményem, hogy ha valamely grammatikai elem miségével a tudomány még nincs tisztában, ily esetben iskolai nyelvkönyv írója helyesebbet nem tehet, mint hogy az eldöntetlennek megfejtését teljesen mellőzi; könyve azért nem lesz hiányos.

Jó iskolai kézikönyvtől megvárjuk, hogy a szabályok formulázása világos, logikailag és nyelvtanilag kifogástalan, és minden ingadozástól ment legyen. E tekintetben kifogás alá esik, a 97. §., hol az van mondva, hogy a hét igeidő közt van egy jelen, s az elszámolásnál már kettő említettik, u. m. a folyamatos és végzett jelen. — A 105. §-ben „a jelentőmód jelen ideje“ zavart okozó kifejezés e h. f o l y a m a t o s jelen. — A szóösszetétel meghatározásánál nagy ingadozásra mutat, hogy a 159. §-ben v a s k á l y b a „nem valódi összetétel“, de már a 161. §-ben ez amazzal teljesen egyenlő v a s s z e g b ő r z s á k az összetételre példakül hozatnak föl. — Teljesen elhibázottnak tartom a 168. §. azon szabályát, hogy „az alany a *kell*, *szabad* igék kíséretében *nek* tulajd. raggal is állhat, pl. a t a n ú l ó n a k t a n ú l n i a k e l l.“ Ily állításra csakis a német *ich muss*-féle kifejezés tévelyíthet bennünket. Hogy a magyarban

a *tanúlnia* az alany, világosan mutatja a határozatlan igenévhez ragadó *a* alanyi birtokrag; a *tanulónak* ebben a mondatban részes tárgy, vagy a régibb elnevezés szerint tulajdonító ragos kiegészítő. — Nem kielégítő a 174. és 175. §-ben a kiegészítő és határozó definitiója; mert ide megy ki:

A kiegészítő az, mely az állítmány fogalmát kibővíti.

A határozó az, mely az állítmányt kibővíti.

Ez a meghatározás grammatikáink nagy részével közös, és hogy hasznavehetetlen, arról meggyőző bennünket az a két példa, melyet maga szerzőnk hoz fel e két mondatra.

Minden áldás Istentől jő.

Minden áldás fölülről jő.

Szerzőnk szerint az *Istentől* kiegészítő, a *fölülről* határozó. Hogy mért tartozik e két szó két kategóriába, ki nem találhatom s el nem képzelhetem; hisz mind a kettő teljesen egyezőleg a jövő *honnan* ?-ját fejezi ki; tehát mindkettő világosan helyhatározó. Ha csak azért nem, hogy példát kellett felhozni a kiegészítőre is, a határozóra is. Az ilyes definitiókkal hogyan szoktatjuk a növendéket határozott fogalmak alkotásához, s a megkülönböztetendő világos megkülönböztetéséhez? S e szabály hibája nem a definitiók formulázásában, mint inkább a mondatok ilyenmő osztályozásában rejlik, mint a mely nagyon erőltetett s egymástól meg nem különböztethető dolgokat meg akarván különböztetni, logikai alap nélkül szűkölködik. Grammatikáink s magyar nyelvtanításunk e majdnem általános baján csak úgy segíthetünk, ha a kiegészítők kategóriáját teljesen kihagyjuk a mondatok közül, s a mi eddig tárgyragos kiegészítő volt, azt a dolog természete szerint elnevezzük a mondat szenvedő tárgyának, s a tulajdonítóragos kiegészítőt részes tárgynak. A kiegészítők így megdöntött kategóriájából csak e kis részt különítjük el a határozóktól, a többi mind a határozók közzé sorozzuk. Természetesen így a hely, idő, mód, ok, célhatározók mellé még fel kell vennünk átvittértelmű hely, mérték, eszköz együttlét stb. határozókat is. A mondatoknak ilyen fölosztása különben már a próbát ki is állotta; a mennyiben fővárosi középiskoláink közül egypárban már sikeresen alkalmazzák.

Nem helyeselhetők továbbá a következő szabályok: „A nyelv általában azon szók összesége, melyekkel gondolatinkat s érzelmeinket kifejezzük.” (1. §.) E meghatározás szerint a magyar nyelv teljes szótára annyi mint a magyar nyelv; holott az a nyelvnek csak szókincsét foglalja magában. A nyelvet a szavak értelmes összerakása képezi. — „A mássalhangzók kőlak-

io k r a nézve egyjegyűek és kétjegyűek." (10. §.) Itt a k ü l a l a k helyett szabatosan j e l ö l é s m ó d n a k kellene állani. Hogy lehessen a hangnak külalakja? — A helyesírás tárgyalásánál, melynek nem az alaktan előtt, hanem az után volna helye, az első szabály így hangzik: „Minden hangot azon betűvel írjunk le, melylyel azt gondosabb íróink írják." (15. §.) Ez is egy czafrang még régi grammatikáink lomtárából. Szörnyen határozatlan és így semmit sem mondó meghatározás. Határozottá csak úgy lehetne, ha a szabály egyszersmind útba igazítást adna arra nézve is, hogy kik hát azok a gondosabb íróink? De a dolog érdemére még ez sem tenne semmit, mert azok a g o n d o s a b b í r ó i n k, sőt akademikusaink is minden lépten eltérnek egymástól a szavak helyes leírásában. Reméljük, hogy a magyar akademia nyelvtudományi bizottsága, mely már néhány év óta helyesírá-sunk szabályainak átnézésével foglalkozik, várva várt munkálataival elejét veszi annak, hogy iskolai nyelvkönyveinkben ily definitiók ne diszelegjenek; s nagyon ingadozó orthographiánkat biztosabb alapokra fekteti. Én azt hiszem, hogy sem phonetikai sem a grammatikai elv magában nem lesz keresztülvihető, s általában véve egynéhány elméleti szabálylyal a cél nem lesz elérve; hanem gyakorlatiasabb és célhoz vezetőbb lenne különösen a képző és rag nélküli szavak írásának egyformásítását illetőleg e szavakat egy szótárba foglalva az akademia megállapodása szerinti leírással kiadni, hogy ez kánonul szolgáljon az íróknak a helyes leírást illetőleg. — Teljesen értelmetlennek találom a 48. §. ezen szabályát: „Belső viszonyragok (*t és nek*) azok, melyek oly viszonyt fejeznek ki a mondatban levő igére v. más névre vonatkozólag, melyet csak b e n s ő n k b e n g o n d o l u n k, é r z ű n k". Ha egyáltalában lehetne is másként gondolni valamit, mint b e n s ő n k b e n, még akkor is miben különböznék e meghatározás szerint a *t és nek* pl. a *ből*, *hoz* vagy más ragoktól? Talán azt akarta mondani a szerző, hogy e kérdéses ragok az alanyhoz k ö z e l e b b á l l ó viszonyt fejeznek ki mint a többi távolabbi viszonyt jelölők?

A következő szabályok kifogás alá esnek azért, mert b e n n ű k a j e l - és j e l z e t t fogalmai vannak zavarólag felcserélve: 43. §. „az *a, e* segédbetű soha sem é k e z t e t i k". Betű (= a hang jele) nem lehet szóelem; a szó h a n g o k b ó l áll, s a hang nem é k e z t e t i k, hanem megnyújtatik. Ilyen a 68. §-ben az, hogy a *három*, ha belőle, sorszámot alkotnak, é k e z e t é t elveszti — 50. §. „A tárgyrag azon tárgyat jelöli, melyre a n e v e z ő cselekvése áthat." A n e v e z ő (= casus nominativus) nem cselekszik, hanem igenis az általa jelölt alany. — A 101. §-ben

az van, hogy „az igeragozásban a személyragok a személyt, mint az igealak alanyát fejezik ki.” Az igealaknak nincs alanya, hanem a cselekvésnek.

Iskolai nyelvtanba nem valók ily határozatlan állítások; „az ik-es igék eredetileg alkalmasint csak az egyes szám 3-ik személyében divatoztanak” (103. §.); „*alkalmatos, kellemtes* sat. aligha helyes alkotásúak ezek helyett: *alkalmas, kellemes.*” (153. §. 6.)

A nyelvtani műszók között megjegyzésem van a következőkre: „Birtokos név”-nek (42. §.) nem nevezhetők a személyragozott nevek, mint: házam, házad, házad. Ezekben a név a birtok neve, s a birtokost csak a rag jelöli. Különben nincs is szükség az ilyeneknek külön nevet adni. — Az ilyen igék mint *érdemel, vezérel*, „rövidülők”-nek neveztetnek, s hozzájuk ezen értelmezés van csatolva: „ezek eredetileg két mássalhangzón végződtek s régibb íróinknál így is használtattak; de később ezen végső két mássalhangzó közé egy elemi (?) önhangzót vettek fel s ma így meg bővülve használatnak, azonban ragozáskor önhangzón kezdődő ragok előtt, eredeti két mássalhangzós alakjokat visszaveszik s így egy szótaggal megrövidülnek” (139. §.) A dolog természete s a geneticus fejlődés szerint tehát ezek toldó igék.

A mondattani részszer aránylag kevesebbet foglalkoztam, azért is, mert a szerző kijelentése szerint csak az alakban van lényegesen átdolgozva. De annyit mégis ki akarok jelenteni, hogy a Szóvonzat „Névragok” című fejezete, úgy a mint itt tárgyalva van, teljesen fölösleges magyar fiúk számára írt magyar nyelvtanban. Ha a latin grammatikában el vannak sorolva a genitívus, datívus sat. vonzó igék és nevek, ennek van értelme és szükséges is; de hogy magyar gyermeknek mért kelljen azt tanulni, hogy mily szavak vonzzák a *ből* meg a *nál* ragos sat. neveket, ennek okát nem tudom kitalálni. Legfőlebb oly vonzatokra s egyezésekre kell e tekintetben a magyar nyelvtannak kiterjeszkednie, melyek ellen az idegen nyelvek befolyása következtében irodalomban, iskolában, sőt némely városokon még a közbeszédben is véteni kezdenek. S e mellett középiskolában oly syntaktikai jelenségekre is, a melyek a növendékek által ismert nyugot-európai nyelvekéitől föltűnően különböznek. Ez utóbbi pont alá tartoznék például a magyar birtokviszony kifejezésének részletes tárgyalása, a *nek* tulajdonítói és birtokosi használatának világos megkülönböztetése, melynek kitejtését hiában keressük e könyv mondattani részében, s csak az alaktan egy mellékes megjegyzése (41. §. 2.) érinti röviden e kérdést;

mely pedig az idegen nyelvek tanítása szempontjából középiskolában igen fontos. Ide tartoznék továbbá az igemódok tárgyalása, melyből egyelőre legalább azon kétségtelen latinismuskok felsorolását látnók szükségesnek iskolai nyelvkönyvbe bevinni, melyekben a népnyelv ellenére a régi és újabb irodalmi nyelv egyaránt benne leledzik. Szükséges volna még a mellékmondatok fajainak sokkal alaposabb és kimerítőbb tárgyalása, mint a hogy itt egy §-ben el van végezve . . .

Az alaktanban a többesrag tárgyalásánál nem találjuk többé a hangugrató és ékvesztő elnevezéseket, s az illető neveknel a többesrag főlvételében nyilatkozó sajátság nyelvtani alapon van kimagyarázva; de szükséges lett volna azokat az elvetett elnevezéseket az új elméletnek megfelelőekkel pótolni. — Az igitan az igeidők Szarvas Gábor nyomozásai alapján vannak tárgyalva; az ú. n. rendhagyó igeik (vagyok, megyek, — lev, tev, hív sat.) az újabb elméletek szerint; az olvas-asz és olvasol-féle alakok a régi irodalom s a népnyelv szerint (107. 108. §.), úgy szintén az átható igeik szenvedő alakja (155. §.) kellőleg méltatva; a régi irodalmi nyelv több érdekes igealakja (pl. a 127. és 137. §-ekben) megösmertetve. — A szóképzés előadásánál sok a helyes újítás; de itt még új és régi elmélet sok helyt szépen megférnek egymás mellett. E szakaszban nagyon helyeseljük szerzőnknek azon újítását, hogy az újabban tudományosan megrótt korcs képzéseket kimutatja s kerülendőknek tartja. Csak abban hibázott, hogy néhol megrótt oly képzéseket is, melyek nem eshetnek kifogás alá. Így pl. a *gazdász*, *bölcsész* sat. mellett megrójjá a *galambász*-t, továbbá a *szemész*-t, *színész*-t és *hangász*-t; holott az első, a mellett hogy teljesen helyes alkotású, a népszava s nem az újítóktól került; a többi három szintén megállja a sarat. — Az *-ály*, *-ély* képzőnél, mely szabály szerint igéből alkot neveket, az *egély* és *beszély* mellett rosszallja ezeket: *dagály* (már a Nagyszomb. codexben előfordúl „dagayossagnac”, 397. l., Molnár A. írta, furo r-val mondja egyjelentésűnek); *fekély* (Molnár Albert említi); *homály*, *kevély*; e két utóbbit Budenz Magyar-ugor szótára is felsorolja mint tősgyökeres ugor szavakat. (L. idézett könyv 32. és 134. pontjait, s a *dagály*, *dag* tövére nézve a 254. pontot.)

S ha főlemlítem még azt a pár helytelen összetett szót, melynek rossz volta szerzőnk figyelmét bizonyosan kikerülte, a milyen: *gyүнév* (21. §.) e h. gyűjtőnév; *reményfosztott* (131. §.) e h. reménytől fosztott; *érdemdús* (161. §.) e h. érdemes, érdemekben gazdag, végeztem e könyvecske rövid ismertetésével s méltatásával.

Ismételve azt, hogy nyelvtudományunk ez átalakulása korszakában lehetetlen a kíváncsalmaknak minden tekintetben megfelelő grammatikát állítani össze, még egyszer üdvözljük Ihasz Gábort, hogy nyelvtanával a helyesebb irányra lépett. S reméljük, hogy ő, ki e könyvecskéjével is megmutatta, hogy a korral folytonosan haladni törekszik, jövőre még kevesebb kifogás alá eső átdolgozásban bocsátja közre magyar nyelvtanát.

KOMÁROMY LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Hangtani tünetmények.

A hangtani tünetményeknek azon tárgyalása ellen, melyet a Nyelvőr ez év folyamának 14—20. lapjain találunk, sok kifogást tehetni. Mindjárt az

A s s i m i l a t i o rovatában minden megjegyzés nélkül idézi a *rodhatni* alakot s tehát a *h* lágyító hatását. Ennek semmiféle nyelvben nem lehetne példáját adni. Hisz mindjárt pár sorral föllebb olvassuk: *marathatott*; v. ö. (Nyelvőr) II. 19. *még halotta*, *házasothatik*, III. 9. *alíkha* stb., IV. 16. *hotyha*; Nyelvemléktár II. 20. *niúkhattok*, 2. *athata*, 9. *igenősöthettek*, 2. *sephettetöt*, 13. *ionkap halakat*, stb.; az *ös* indg. *gh*, *dh*, *bh* hangokból a görögben *kh*, *th*, *ph* (χ, θ, φ) lett. Ha *h* hat előtte álló mássalhangzóra, e hatás *mindig* keményedést szül, s ez nagyon természetes, sőt szükségszerű, mert *h* a tenuisok közé tartozik.

Hangszervi közeledést lát a szerző ezekben: *ety kis*, *töpp szöri*, *erezz be*, *hádd bele*, *naty kühöl*. Mind ezek a keményülés és lágyulás példáihoz valók, a mennyiben csak is hangfokra nézve közeledik itt mindenütt az első mássalhangzó a másikkhoz, azaz kemény előtt keményedik, lágy előtt lágyul. Hangszervi közeledésre csak egy helyén álló példa van fölhozva: *aram píz*, mert itt csakugyan a palatális *ny*-ből az ajakh. *p* előtt ajakh. *m* lett.

Dissimilatiót az e név alatt felsorolt alakok közt nagyító üveggel sem lehet többet felföldözni az egy *tanász* szónál.

„*H* helyett *p*“ a *pötyke* és *hetyke* szavakban csak úgy áll, mint *b* helyett *s* a *bor* és *sor*, *bir* és *sir*, *bár* és *sár* szavakban. — *Ruva* (*ruha*) pedig idegen szó, melyben sem a *v* nem lett *h*-ből, sem pedig a *h* *v*-ből.

„*G* helyett *cs*“ a *csombolyít* szóban megint úgy van, min ama „*h* helyett *p*“. *Csombolyít* minden esetre *csomó*-val függ

össze, ennek pedig egészen más az eredete, mint *gomb*-nak, melyhez *gombolyít* való. (V. ö. *csombó* IV. 560. és *csombók*.)

„K helyett cs” a *csárog* szóban megint ép oly kevéssé van, mint l helyett cs a *csármáz* („lármáz” Dntúl) szóban.

„J helyett l” a *bemeszellük* szóban ép úgy áll assimilatio következtében, mint tesztem v helyett r a *borral* szóban. — Az *ihász* szóban meg nem j h. van i, hanem az egész ju szótag helyett! Hogy pedig az *ihász*-t egy **iuhasz* alak előzte meg, azt talán nem akarta a szerző mondani.

„T helyett d” : ide nem való *ödben* (lágyulás, mint *járod*ba, *kud*ba).

„D helyett r” van-e *borzában*, az nagyon kérdéses, A *bodza*, *bozza* szóban a szláv (melyből véve van) csak z-t ismer ugyan, de nem lehetetlen, hogy *borza* elcserélés vagy félreértés következtében a „nyirfa” jelentésű ó-szlav *březa* szónak felel meg (oroszul *bereza*; eredetileg mind a kettő **berza*, mint bebizonyította J. Schmidt „Zur geschichte des indog. vocalismus II.”)

„Z helyett sz” : *asztán*, *fűszfa*; keményedés a tenuis (t, f) miatt. — „Z helyett j” nem ismerhető el az *ajon* szóban. Ez közvetetlen a’on-ból állott elé, mint *dér-ájér* III. 563, *de az* — *de jaz* II. 88; *piarcz* — *piharcz* II. 377. stb.

„Ny helyett gy.” *Borgyú* nem *bornyú*-ból lett, hanem inkább *borjú*-ból.

„P helyett s” nagyon különös felfödözés; a piruláshoz semmi esetre sem lehet köze egy *sírul* szónak: „sírul le az arczám bőre” valószínűleg a. m. lekopik, lemegy a szégyentől.

„F helyett s” szakasztott olyan felfödözés, mint az előbbi; *sillent*-hez v. ö. *süllenteni* Vadr. szót. — „F helyett p” nem áll a *pánkó*-ban = *fánk*, hanem úgy látszik mind a kettő a német *pfannkuchen*-re viendő vissza.

„V helyett m” : *hammát*; egyszerűen assim., mint *templommal*. — „V helyett h” : *vehős*; *vehős* így lett: *vévős-vé’ös-vehős*, mint *bival-bial-bihal*, vagy *lovak-loak-lohak* (v. ö. fönt „z h. j”). — „V helyett j” : *küjjel* nem *kivül*-ből lett, hanem *küllül*-ből (I. Ny. II. 62). — „V helyet l” : *illogat* (**ivlogat*) assim. folytán lett, mint *élleget*, *télleget*, *bullogat*. — *Szípor* sajtóhiba *szípod* helyett; ebben sem v-ből lett a p, hanem b-ből lett mind a kettő (v. ö. Bud. Szót.).

„L helyett r” : *torró* assim. — „L helyet h” ismét lehetetlen hangváltozás volna; a fejlődés így történt: *csalán* — **csaján* (v. **csilán*; v. ö. *csinál* IV. 425.) — *csiján* (Vadr.) — *csián* (IV. 561.) — *csihán*.

„R helyett l” : *solló* assim., mint *gellicze* Vadr. 327. *selleg*

Tsz. stb. stb. — „*R* helyett *b*“! ismét olyan felfödözés, mint már néhányat láttunk; ha valaki azt tartja, hogy *zöbög* = *zörög*, ép oly joggal mondhatja, hogy *bájos* = *nyájas* és föllállíthat még egy új hangváltozást: *ny* h. *b*!

„*A* helyett *ó*“: *bátyó*, *apó*, *anyó* korántsem mindenestül = *bátya*, *apa*, *anya*, hanem képző van a végükön (v. ö. *bogyó*, *kigyó* Bud. Szót.).

„*Á* helyett *é*“: *csér* (sár)“; v. ö. ez ellen Ny. IV. 163.

„*I* helyett *á*“! *hászén* e h. *háiszen*, ez pedig hanyag ejtés e h. *hát iszen*.

„*Ó* helyett *aj*“: *sajtalan*“; *só*-nak eredeti alakja **sogó* v. **saga* (l. Bud. Szót.) s ebből lett a *saj*- is.

Az „összerántott, kopott szók“ közt *asztom* nem a. m. *aszt tartom*, hanem *aszt tudom* (van maga *tom* is = *tudom*); Dunán túl a befejezett cselekvés *az tuttam* = *aszt tudtam*, „aszt hittem.“ Hasonló jelentésváltozás állt be a *sejt* igénél, melynek finn stb. megfelelői tudást jelentenek (l. Bud. Szót.) — *Hannám* ebből lett: *hadd nám* (= *hadd lám*; *l*: *n* szó elején ritka hangcsere, de biztos ebben: *négely* = *légely*; v. ö. *lebelég* = *nebelég* IV. 142.); *nám* maga is járatos ebben a kifejezésben: *nám mondom* v. ö. „*Lám megmondtam* Angyal Bandi“).

Romlott szó gyanánt említi ezt: *Albét* (Albert). „Romlás“ itt nagyon határozatlanul van mondva, „*pótló nyújtás*“ a találó kifejezés. V. ö. *ára*, *ére*; *váro tti* Abafi, tréf. népd. 81, *mikö* II. 89. *mê* (mert) IV. 83, 137, *écxczé* (egyszer) IV. 33, *sokszé* (sokszér IV. 371. *mácczé* V. 20.; *ösó* (orsó) stb. Vadr. 552, hol Kriza e jelenséget a székelységben tárgyalja. — *Murcz* IV. 174. valószínűleg sajtó- vagy tollhiba; Veszprémben legalább csak *márczot* hallani, s így van a Tszban is. — Az *én* szó csak félreértésből van írva; IV. 227. *Én* van (alanya vönném-nek). — *Böved* miből volna elrontva? — *Kusi* helyett olv. *kuti*. — Hol fordul elő az az *ögyem*, mely annyi volna mint *édem*, *édesem*? *Borsu* = *borsó*, csak annyi romlással, mint *seprü* = *seprő*. — *Vari ihász* mellé való.

Hangbővülés. Mit jelent a csillag *vires* előtt? Különben épenséggel nem valószínű, hogy *vires* hangbővüléssel lett *üres*-ből; aztán meg kissé kételkedem is, vajjon igazán üreset tesz-e ez a szó. — Az is kérdéses még, *egy-vívású* csakugyan *egy-ívású*-ból lett-e. — *Iszánkó*, úgy látszik, egynek van véve a *szánkó* szóval (elül hozzá járult *i*-vel?); pedig egészen más, noha olyan hasonló hozzá. *Iszánkó* a. m. csuszkál, máskép *iszánkodni*, *iszamodni*; származtatását l. III. 196. — *Huzamos*-ban, nem tudom, az *m* van-e bővülésnek véve vagy az *ó*. Az *m* mo-

mentán igeképző, ő pedig igenévképző; tehát egyik sem csupa hangbeli járulék. — *Csolk* valószínű, hogy az *l*-es alak eredetibb; l. Bud. Szót. — *Körtvély*-ben elhirtelenkedés a *v*-t újabb járuléknek tekinteni; én legalább meg vagyok róla győződve, hogy a nyrt. szótár s az etymologia az ellenkezőt fogja bizonyítani, V. ö. *sértvés*: *sértés*, *ludvércz* III. 35: *lidércz*, *István*: *Istánka* III. 553. *estve* (estvel): *este*, *esteledik*. — *Csörög*, *pörög* h. olv. *csönög*, *pönög*; de ezek sem bővült alakok, hanem csak épebbek s eredetibbek, mint *csöng*, *pöng*; Dntul tudtomra mindig két-tagúak.

Jésülés nincs a *gyárgyon* szóban, hisz *járjon*-ban megvan már a *j*.

Kettőztetés van föltételezve ezekben: *szüvessen*, *üressen*, *mégbeszélle*: pedig itt is a kettős hang eredetibb, mint az egyszerű.

A *hangrend* rovatában egy újdonszat-új szót találunk: *derékső*! Én legalább még sem ezt, sem ehhez hasonlót sem nem hallottam, sem nem olvastam. Hogy pedig a *derékső* szóban *hangrendi* tekintetben mi a különös, azt nem tudom elképzelni. Hisz a *dérék* szót eddig mindig mélyhangúnak ismertük (*dérékam*, *dérékabb*), sőt találunk ilyen alakokat is: *darék*, *darak* l. Vadr. szót.). — A csillag pedig megint fölösleges mind *derékső*, mind *dölögtívűő* előtt. Vagy kitüntetésül szolgáljon? Czélszerűbb azt meghagyni annak a czélnek, melyre a nyelvtudományban általánosan dívik: a föltételezett, de valósággal meg nem levő alakok (erschlossene formen) jelölésének.

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Székelységek.

— Pözszi nén! hallá-jé, kendőt sem vönnék még a vásáron!

— Há métt?

— Nem a hámétt, hanem a kántárszárétt.

— No de mégis mond é Jutka, hogy métt?

— Há abbiz azért, met gyöngö a bornya kjédnek (a gyermeke).

— Magam is gyöngéllöm; de elég nagy a fája.

— Hanem hát Jutka (Juliska) fijam, én is mondanék nékőd valamit.

— No mit?

— Hát biz én csak ammondó vónék szógám, hogy ne nêzd magadat sokáig abbaja tükörbe, met isten ú tarcson, majtêg hoszszaon vonaglaszsz. Osztân be sokáig kapálod a bozzas (borzas) fejedôt. Még mégérôd, hogy nekôd is sollóval (sarló) nyíri le a hajadot az urad, ojan röst vagy.

— Hát kendôt mi lôtte (elte), hogy effélét beszél; há iszén kendôt mégsôprübütüzte a múlt hétôn is Minya bá.

— Hâgass mán, ne zsanájj annyiég (annyi ideig), te tongyó lélek te! met úgy mégmarkászlak tégôdôt is, mind az uramot, mikô mégtéringetôt, s a fogát úgy csikorgatta, mind a veszôtt kutya.

— Ne lögyön ojan csufondáros Pözszi nén; a maga mon-dókáját könnyû szôrleg nem is lehet mégtanôni. Êiszén (elhi-szem) kendrôl beszéllek az egész fôszszôgbe (felszeg, falú felsô része), hogy a nyelve ojan csipôs a vilâgra, mind a seböss (csi-pôs) túró.

— Hâgass, hâgass, te világ, futó bolongya, ne bôrbitéjj, mind valami bôrbécs. Sokat szógâtam; de jártomba-kôtômba suhutt se tânâtam ojan kujon asszonyembôrt mint te, a kinek még a szuffája se jó, s a ki úgy tiporgya a bûcsülletôs embôr drága kéncsit, a bûcsülletôt. A ténnap is furtonfurt dógosztam; hát écczô csak ide jô ápád urad, s ahajt félbe kellôtt hogy hagy-gyam a szorgos dógom, met szôra szó jött, beszétt-beszétt a fe-lesegrîrl s a gyermekeirîrl, hát écczé csak úgy ôméncsôrôdik (elkeseredik) mind a zsidó vecsôrnye. Êpanaszôta szôgên feje, hogy aszt zugassák (beszêlik) a faluba, hogy ôkeme iszik, égy-gyik korcsomábó ki, s a másba bé, mind Vîzkôrôsznapkor az apró szôntôk. De hát hogy is ne vetemôdnék erre az embôr fia, mikô otthon még égy lecsôpp (egyetlenegy csepp) vizet is sâj-nálnak ôkêmetô. Osztêg az ôrdôg se ûl ôrôkkétig égygy hon-csok(vakand-turâs)on. Osztâng nincs is mersze ôkêmének otthon kôppinteni, met aszongya, hogy Ferkô, a középsô fîja, még a mőnye úgy kívánnya, hogy ha nem kapna égy kicsi rezeit (pá-linka), hát tám bizon elvetné a bornyât. Mingyân mondâm is, hogy hallâ-e kiêd Gyuri bá, gôbba (kuczkôba) termôtt embôr kêd, mikô éppegôs éppeg botra faragott ember kéne (kellene), hogy lögyön. Iszén az egész falu népe tutta, mikô a kêd nanynya méghôt, hogy ô kemének a ládájába maratt a sok tengôr pénz; vékâslag mérték a régi ezûsthuszast. Erre osztân aszt mondá ápád urad, hogy tîszta szônt igaz; de abbó a pénzbôl ôkeme csak csibbe-csobba (csip-csop) látott valamit, métt azétt (miért? az-ért . . .) hogy ott vôt a nagyapja zelecscsége, a Mihâjj familîja,

s ahajt azok úgy mellette állottak a kéncsös ládának, s attó egy toppot sem mozdútak, mind valami fancsali feszület. Addég s addég, hogy most mán matathatsz (bafrálhatsz) a vires (üres) ládába, tudom hogy nem tanászsz egyebet, mind egy tyukketreczalja ribi-rongy foncsikát (rongy hulladékot). Mán akkó indítványba vót (kezdődött) a rossz, mikó az a tonka orrú, Zsuzsi néni êkez-dött izengetni nanynyótó a más világra*). Héj-héj be istenös dolog, a ki nem mázódja bé a maga nemzettyit (nemzetségét) ijen csúfjára a világnak. Bözzög akkó hopp vót a Miháj nem-zecscségnék; de ma biz'e a kopp parancsó nállok is.

FELMÉRI LAJOS.

F é l e g y h á z i a k.

De kőrösi embérsigéd van.
 Fülel, mint siket disznó a búzába.
 Gyönyörködgyik, mint májsái ember a süvegbe.
 Jót lökött rájtá, mint szentési embérén a hosszú kutyá.
 Jó esik az ülés, mint öregnek az ütés.
 Jó esett neki, mint öreg kutyának a vaj ájjá.
 Iszik, mint a kefékötő.
 Kérésztű á benne az igyekézet, csákhogy ki nem gyűhet.
 Lesi, mint Bikáné a lepínt.
 Mégátázkodott, mind fálu végín a gutá.
 Méttánâta zsák a fótytyát.
 Mindén ember a mágá bőrit viszi a vásárrá.
 Né ôgyelégj, mint fálu-fárká-Kátá.
 Szétttekint, mint vák kutyá az ugáron.

SZIVÁK JÁNOS.

D e b r e c z e n i e k.

Erigy mán haza, mer elejted a vaskót: mert majd nem találsz kapni vacsorát.

Úgy fáj a lábom, alig van el.

Tartva tartyák (az eladó jószágot). Kérve kérik.

Na hát eszt is mekteszem, csákhogy kivessem a gyanúmat. (Gyermek gyógyításáról levén a szó, valaki azt tanácsolta az az anyjának: próbálja meg a fürdőt, s ama mondat volt rá a felelet.)

Versetek egymással: versenyve dolgoztak, igyekezett egyik a másikat túlhaladni a munkában, hamarabb bevégezni.

*) A legbigottabb kath. falvakban még ma is meg van Székelyföldön az a babonás szokás, hogy a holdokló ágyához gyűlnek az ismerősök, s rábizzák, hogy üzeneteiket vigye el a más világra elhalt kedveseiknek.

Kírek alászon köcsön egy szakasztó-kosarat, ha vóna heverőbe.

Lába kötött (= kelt) a kúcsnak: elveszett szőrén-lábán.

A ti ríveteken ment el az a paropli: ti vagytok az oka az esernyő elveszésének.

Csak eszt vígezd el, azután nem bánom, ha a széllel ver-set fuccz (= futsz) is: akármit csinálsz is.

Akár virad, akár se, három órakor felkötöm az úrfít.

Aggyík az úr egy szerettemre való kalapot. (Mondta a kalapvevő paraszt a kereskedőnek.)

Vesztett nevit kötöttik: azt híresztelték, hogy elveszett.

Ha foktomra (= factumra) kerül a sor, nem tud semmit se (t. i. megtenni).

Ki nem tudom vetni az eszemből: sehogyse tudom elfelejteni.

Madárlátta kenyér.

Nem sül ki a szemed? = Nem szégyenled magad?

Ne árcsd magad mindenbe: ne avatkozzál mnbe.

Ne légy mindenbe fakanál: ugyanaz.

Küllő (= küllő) szégre van a jegyzővel: ellenséges viszonyban van vele. (Kaba.)

VOZÁRI GYULA.

Szójátékos mondóka.

Hipi papnak hipi pipája, hipp neki hopp neki, csikó kantárt vesz neki, rávezeti egy kerekcsájú kőkútra, egy lejánnak a gondolattyára. A ki eszt elmongya, egy kulacs bor a díjja.

(Ér-Keserű.)

BAKOSS LAJOS.

Babonák.

1. Szengyörgy nap előtt tígy egy zöd békát tiszta-új fazikba, a méken nígy juk legyen; tígy a fazikra tiszta-új három jukú fedőt, úgy tedd a hangyabojba. Harmad nap múlva níz meg, mán akkor a békának csak a mejje-csontját tanálod meg. Akaszd eszt a csontot annak a ruhájára, a kít szereccz, azután tedd el. Ettől úgy megszeret, hogy megkír (vagy ha fejr cseléd: hozzád megyen).

2. Ha este kilencz óra előtt hármat kukorikol a kokas, valaki eltíved.

3. Este nem jó a szemetet kifele seprni, mer a kíröt ki-sepred.

4. Ha Katalin napján bütölsz, megálmodod ki vesz el.

5. Lucza napján ha a lúd mejjecsonya fekete fótokkal van tele, esős lessz a tél; ha pedig tiszta fejr, úgy hideg, havas lessz.

6. Ha a macska a szoba közepin van, vendig jön; ha mozdik, eső lessz.

7. Ha ketten ecczerre szólunk, két szerelmes meg láttya egymást.

(Ér-Keserű.) —

BAKOSS LAJOS.

Népmesék.

Találós mesék.

Tim-tum tenyerem,

Tiba-liba fedelem;

Kere-kuja katuja,

Közepibe a juka. Mi ja? — Daráló.

Nékem ojan kis fijam van, hogy az apjával egy idős. Mi ja?

— Láda fija.

Mikor állott Krisztus urunk fél lábon? — Mikor a száma-
már-ra felült.

Mír húnnya be a kokas a szemít, mikor kukoríkol? — Mer
könyv nélkül is tuggya.

Fúrják, faragják, még is feneketlen haggyák. Mi ja? —

Kímín.

Mi fagy meg nyáron hamarabb, mint télen? — A tej, mer
hamar megalszik.

(Ér-Keserű.)

BAKOSS LAJOS.

Ijesztő mese.

Écczör vót égy öreg embör, annak vót két lánya; az
égyik jó fonyó vót, a másik jó varró. Oda mönt écczör égy
másik öreg embör.

— Üjjön ké lé édös öregapám!

— Ném ülök biz én lé, mert ném fárattam ê.

Osztán aszonta: Édös fonyó lányom, gyújcsd mög a vi-
lágot!

— Ném gyújtom biz én mög, mert látok én sötétbe is
fonyni.

— Gyújcsd mög hát té édös varró lányom!

— Méggyujtom biz én a világot, mert én ném látok sötétbe
varrni. Hát mostanék üjjön ké lé édés öregapám!

— Léülök biz én, mert éfárattam.

— Jaj, jaj, de vérös a ké szája!

— Má négy embört mögöttem, el lösz az ötödik; tégöd is
mögöszelek.

(Mosgó. Somogy m.)

SZILSÁRKÁNYI ÖDÖN.

Tréfás mese.

Vót ecczer egy palócz, a ki látott egy tarka madarat röpüni. Ez a tarka madár beszállt a fába. Aszongya a palócz: Nészi komé, beleszált a tarka Jézus! Ihogy vögyük aszt ki?

— Hát ájunk egymás fejire, aszongya a másik.

Akkó aszt fölátak egymás fejire; a legfölsőbb belenyút a lukba s a kezi oda bele regett.

— Nészi koma, kaját fő nevetten, kezembe van a tarka Jézus farka.

Ére a legasó kijugrott a sorbú és kérdi: Nészi komé, halálám mijen az a tarka Jézus?

Ére mind leesött a földre, csak a fölső maratt fön lógva, berekett a keze; s mijután ném tutta kivönni, hát le köllött vágni.

— Sebaj, aszongya a palócz, ha a kezem oda is van, csak hogy a gatyám ê ném szakatt.

(Vecsekle. Nógrádmegye.)

WOLF VILMOS,

Bolond mese.

Ecczer vót, hunnen vót,
Felnyergettem a fakot;
Kimentem a kerek erdőbe,
Ott vót jó tűz, jó víz;
Jót ittam, jót melegegettem,
A fakót a fejem alá tettem,
A(ny)nyerget kipányváztam.
Ucczu fakó, hun a nyereg,
Talán elvítte a farkas?
Oda mentem egy csipkebokorhó,
Ott úgy hullott a díjó,
Majd agyon vert a mogyoró;
Oda jött egy vín anyó,
Aszt kérdi tüllem,
Minek ásom aszt a retket, rípát, csicsókát:
„Hiszen nem neked ültettem aszt az ugorkát.”
Felkapott egy dinnyét,
Úgy hozzám vágott egy tökö,.
Hogy még most is csereg-csattog a hátam a fejszefoktúl.
A zsebembe vót egy díjó,
Abbúl lett egy hajó
Evezővel;
Átmentem a Tiszán,
Tisza partyán vót egy kis ház,
Ott süttötek főztek mindenféle jót;

Engem is odahíttak;
 Úgy jól tartottak törtött káposztával,
 Hogy még most is fáj a fejem a tökmagtól.
 Tamburásnak vót egy jánya,
 Czipellője számárbürből,
 Annak is a legfarábúl.
 A ki esztet így elmongya,
 Egy pinty bor az ára.

(Egy sámsomi gyermektől írtam le. Ilyen elbeszélés vagy meseféle mondókákat sebesen mondanak el egymás közt a gyermekek; czélja az, hogy egy másik ügyes, s jó emlékező tehetségű hirtelen utánna mondja.)

(Debreczen vidéke.)

VOZÁRI GYULA.

T á j s z ó k.

Udvarhelyszékiek.

Alamuszta: alattamos.
 ámbojog: lassan jár; pl.
 „Ojan rosszul érözi magát, hogy
 menni sem tud, csak ugy ám-
 bojog.”

belezna: ha egy szálfonal
 leszakad az osztovátáról s a
 szövő észre nem veszi, a hi-
 ányzó szálfonalnak a helyén
 belezna leszen.

csiápol (Krizsa szerint:
 csiadoz): ijedezve kiáltoz.

elenőselig: alig.

eldisipál: elpusztít; pl.
 „Minden jószágát eldisipálta.”

esszeköppött: összement,
 pl. mikor valaki sokat jár a
 harmatos fűben s a csizmája
 megázik s aztán ugy azt le-
 huzza, a mikor megszáradott,
 akkor szokták mondani: esze-
 köppött.

fancsika: rongy.
 galgyol: értetlenül beszél.
 harap: erdőégés.
 hópistál: sokat jár.
 kolozsória: pennatartó.
 Egy kivájt négyszögű fácska,
 tolófedéllel.

keczkerász. Mikor a ka-
 szások bokros helyeken kaszál-
 nak, akkor szokták ezt mon-
 dani: pl. „No, ma nem kaszál-
 tunk, csak keczkerasztunk a
 bokrok között.”

nyaviszka: nem lehet ked-
 vét kapni.

polojbász: írón.

szontyorog: sirdogál.

szottyán: gyenge, rossz;
 pl. „Mijen nagy szottyán csid-
 mát veve kjed.”

tatarozni: újítani, fol-
 tozni.

SÁNDOR JÁNOS.

Dunántúliak.

Férjem (férfi nejének).

fejőke: fejő edény.

fordult: fordétt.

füstösruha: piszkos ruha.

fi: fű.
 fejruha: kendő.
 fürécze: vadrecze.
 fenyer: luczerna.
 gyuha: gyomor.
 gömőlyeg: rög.
 gubarcz: kis domb.
 görhes: száraz (disznó).
 gyere be ebbe a másik szo-
 kába (utca), igyunk egy kis
 pivót (sör).
 görű: lapos föld.
 hidas: disznóól.
 holyá: hová.
 heigede: hegedű.
 harangmony, harang-
 szív: harangütő.
 hágszéz, hely: padlás.
 hajma: hagyma.
 hajdi: gyű (lónak).
 idesta: idestova.
 iszterhaj: eszterhaj.
 intest: egy (fel) színben.
 izromban: izben.
 jöjjék be ke már kánom
 (asszony férjének).
 küedel: csaplyuk dugója a
 hórdón.
 kisebbik uram, nagyobbik
 uram.

korigla, kuruglya: szén-
 vonó
 kocza: göbe.
 kökinye: kökény.
 kuczok: vakandok.
 kuszilil: viskó.
 kajgona, kajgéna: rán-
 totta,
 kusztora: behajló kés,
 bicska.
 küér: kövér.
 kajinkol, tutul, kan-
 kol, bangat: vonít.
 kajabál: kiabál.
 kápis: görbe bot, karika-
 hajtó.
 kegyes rajom: kedves
 fiam.
 kotyas: kotlós.
 kristály: pohár.
 konczer: kukoriczavirág.
 kobzani: fosztani.
 kebel, vikla: női ruhanem.
 kustolás: lakod.
 kapcza: strimfli.
 keszöcze: potyó.
 kaptár: méhkas.

KUN DANI.

Nógrád megyeiek.

Bajol: bajlódik.
 bakos: kukoriczafosztókor
 szoktak féldtőznyi bakosnak.
 csahliz, elcsahliz: cse-
 re-berél, elcserél.
 csana: csalán.
 csécsérész: csikland, fog-
 dos.
 csiklint: csikland.
 csívelyég: ügyelég, mász-
 kál minden cél nélkül.
 elhérdál: eltékozol.

elpuczol: ugyanaz.
 elrimpél: elrongál.
 észtréha: eresz.
 figura: tréfa, élcz. De figu-
 rás ember! Hogy kifiguráza a
 zembért!
 fináncz: számár (állat).
 géga: gége.
 gépél: géppel dolgozni, kü-
 lönösen csépelni.
 girind: görény.

hanczuroz: szaladgál,
hányja-veti magát.

hangos szoba: hideg
szoba. Időjárásra nem hasz-
nálják.

hasid: hasad.

hasmars: hasmenés.

ilinka: csuszkálóhely, csusz-
kondó.

ilinkáznyi: csuszkálni.

karastolom: klastrom.

kivan: jól mulat, vigan van.
„Ej de kilészünk a lakodalmat-
kor! Kivótunk!”

meredék: „gyerekbetegség,
olyan, mind a nagy embéknél
az öklelés.”

nendő: néne.

nyuszk: csupasz (a ma-
dár, még fiatal).

ökrödik: kipattogzik (az
ember képe).

ördög szükség: assa
foetida.

paklinca: kullancs.

paskorta: nyafánk.

pazdérja: pozdorja, gaz.

pérség: kipattogzik (ökrö-
gyik).

pérségés: pattanás. „Tiszta
pérségés a képi.”

piri: pálinka (spiritus).

poto: potya.

rangasz: rongyos, rendet-
len ruhájú.

sirány: kis fazék, „a kibe
az ételt horgyák.”

tópol, tópit: pótol.

trépál: beszél (a világba).

tyúszik: csúszik.

KAUNITZ JÁNOS.

Rimaszombatiak.

Had: nemzetség, család.

haló föld: sír.

hamvas: durva lepedő.

hancúroz: dévajkodik.

hamulya és padrasz-
zogó: zsiron pörkölt liszt-
pép, tészta étel, liszt-stercz,
schmarn.

hazafi: helybeli, ide való;
hazámfia, földim.

házsártos: zsörtölődő.

himes tojás: festett, hus-
véti tojás.

hitvány: sovány.

hives: hűs.

hivó: csalogató énekes ma-
dár. Az üstörcze szót nem
ismerik.

hizó: hizlaló hely; hizó
sertés.

húzd ki- dugd be: annyi

mint mindenre, mindenre hasz-
nált szolgál.

isten gyarolta tők: ma-
gától szétomló v. szétfővő tők.

ivó: ivóhelye embernek, ma-
dárnak. Itató a barom ivó-
helye.

íz: fene. „Egyen meg az íz!”

jegy-bob: fejkötő; süveg.
„Féltette-é már apád a jegy-
bobot.”

kaczabajka, kaczamaj-
ka: asszonyujjas. Csura pé-
férfi felöltő.

kajza: ferde, háránt.

kákabélű: gyenge gyomrú.

kalabina: sátorfa.

kankó: szűrbekecs; a pin-
czi kankó hires.

kényesítő: kéneső, hi-
gany.

kicsenget, kiharangoz.
Pl. „Csencsiket kicsengették az iskolából” = kicsapták. „A vásárt kiharangozták” = harangszóval előre jelezték.

kika: tót asszony kontya.
Olvasható róla Czoernig „Ethnographiájában”.

kusz korondani v. sinkózní: csuszkálni a jégen.
lésza: kerítés.
lomha: lusta. Ez utóbbi becstelenítőbb.

FINDURA IMRE.

Névnapi köszöntők.

Lídia napjára.

Bódog idő pont e, mejbenn tiszteletem
Ijen jeles napon tenéked tehetem,
Örvend a szív ennek hallására,
Hogy eljutottál Lídia nevednek napjára.
Lígy bódog kívánom, íjj soká kedvedre,
Vigyázzon reá az Úr egész íletedre,
A búbanat töléd távozzon el messze,
Semmi veszíj szíved ne epossze.
Kedves ílted párja íjjen egygyütt veled,
Hűsígédnek párja legyen hű kebeled.
Magzaitok (így) is az Úr ílelmíben,
Nőjjenek fel szípen az Úr szerelmíben.
Szívesen kívánom.

(Székelyhíd.)

BAROSS LAJOS.

Karácsonyi misteriumok.

(Egy öreg, vak koldus után írtam le.)

Angyal (mikor a kápolnát letették). Glória in excelsis!

1. Pásztor (bejön). Aggyon isten jó estét, angyal jelenését láttam, szavát is hallottam, azért betértem, hogy lássam, mit adott az ur (botjával megüti az ajtót s kiált). Hej!

2. Pászt. (bejön). Szalonnás jó estét aggyon isten a házi gazdának és gazdasszonnak, az angyal hirdeti, hogy Jézus született (úgy tesz mint az előbbi).

Kolédo (öreg ember, bejön). Zsodéros jó estét kívánok! Látom szerelmes fíjaim, hogy ti itt benn esztek isztok, a ti vén Kolédo apátokról nem is gondolkoztok.

2. Pászt. Hallgass te vén Kolédo, mert úgy jó tartunk eczetes tökmaggá, hogy a füled is kétfelé áll.

Kolédo. Nem aszondom én szerelmes fíaim, hanem fekögyünk le a földre és lógassuk le a lábunkat (lefeküsznek).

Angyal (énekel). Glória!

1. Pászt. Hallod pajtás, hínak búrköt kaszányi.

Angyal (énekel). Nagy Karácson napján.

2. Pásztor. Hallod pajtás, nagy kalácsot kapunk.

Angyal (ismét énekel).

Mennyből az angyal lejött hozzátok,

Pásztorok, pásztorok!

Hogy Bethlehembe sietve menvén

Lássátok, lássátok.

Mer kis Jézus született, nekünk üdvözítőnk lett.

Imágyuk őtet, imágyuk őtet.

Pásztorok (fölkelve, együtt).

Pásztorok kējünk fel,

Gyorsan indújunk el.

Bethlehem városába,

Rongyos istállócskába,

Siessünk, ne késünk,

Hogy mi még ma éjjel oda ér-
hessünk!

Nósza tehát hagyjuk itt, hagyjuk
itt,

Nyáját és a guját,

Bethlehembe siessünk,

A kis Jézust keressük.

Fogd Miska sípodat,

Te Jancsi dudádat,

Én is fogom furujámat:

Dir dur dalala

Dicem, dicem dalalala.

Angyal. Csib bende bunda, vajon mit osztotok ezen a szent estén, mér nem vigadoztok? Látytyátok, fráternek mily nagy tarisznája, mér nem vettek bele hurkát vagy kőbászt vagy a disznónak legnagyobb czombját? Lám megmontam fráter, hogy jobban siessünk, elejtettük késünk, csak koppan a szemünk. — Amott gyün a nagy tél, borzas szakálával, fenyeget már minket tüzes korbácsával. A ki el nem készült tágas bocskorával, nem győzi a házát tüzelni szalmával.

(N.-Becserek.)

HANTZ GYULA.

Bethlehemezés.

Személyek:

Szent József.

Mária.

Angyal.

Király.

Szolga.

I. pásztor.

II. pásztor.

III. pásztor.

Pásztorfiu.

Szolga (belép és köszön) Adok hálát Istennek, Isten szent föl-ségének, ki atyai irgalmasságából a kegyelmek életére vigyázván vigyázott, s mind eddiglen megtartotta. Kérem azon jó Istent, Isten ő szent fölségét, hogy engedjen kegyelmeknek, még sok ilyen szent, jeles estét, mind meg-érésivel, mind eltöltésivel; szeresse Uram kegyelmeket,

tiszta szivemből kívánom. A Krisztus Urunk született, azt akarjuk folytatni, ha tetszik kegyelmeteknek.

Király. Dícsértessék Jézus a magas mennyégben,
Ki kegyelmeteket hagyta egészségben.
Kívánom tartsa meg végig az életbe,
És örvendeztesse végnélkült örömbe.
Mi nem azért jöttünk, hogy komédiázzunk,
Nincs annak ideje, hogy mi azt csináljunk;
Egy fertály óráig mulatni kívánunk,
Miglen a Krisztusról valamit mutatunk.
Abból, mit mutatunk, egyéb semmi lesz,
Hanem a Krisztusnak születéséről lesz;
Csak a jó uraktól legyen hallgatás kész.

Szt. József. Egészséggel, gazda nyitsd meg az ajtód,
Bocsásd be megszűkülő szegény akaródat,
És vele Máriát a Jézusnak anyját,
Ez világ urának éltető dajkáját.
Tiberius császár parancsolatjára
Jöttünk Názárethből a beíratásra;
Hogy ha szállást adnál az egy éjszakára,
Bizony megfizetne az Egeknek Ura! (kopogtat az ajtón.)

Király. Eredj, siess hamar, lásd ki van az ajtón!

Szt. József. Tartson meg az Isten felséges királyom,
Mennybe vezéreljen szivemből kívánom.

Király. Tartson meg az Isten téged is kívánom.

Szt. József. Felséges királyom tenéked istálom,
Fogadj be házadba, fizetést nem szánom.

Király. Hogy befogadjalak, abból bizony nem kapsz;
A város-utczáján nem bánom, ha meg fagysz.

Angyal. Kemény kösziklához hasonló nemzetség,
Hogy lehetsz Uradhoz ily szörnyű keménység?
Ám a pogányságnál is van engedelmesség,
Hát hogy nálad Uradhoz nincsen kegyesség?

Király. Lelkem jó barátom, sok vendégim vannak;
Mihelyt, ha itt maradsz, engemet megszólílnak;
Hanem a szomszédban jó emberek laknak,
Menj oda barátom, s ottan befogadnak.

Szt. József (Máriához.) Nem bánom szerelmem akárhová menjünk;

Mert látom, mindentől mi itt megvetettünk.
A városon kívül tudok egy istálót,
Oda szokták küldeni a jövevény szállót.

Mária. Ne búsulj te azon; menjünk el hát oda;
 Ne félj, nem hagy az egeknek Ura.
 Tekint alá mennyből világ megváltója,
 Az itten szenvedő szerelmes anyára.
 Bethlehem városban vettettünk pajtába,
 Nem hagy minket Isten szomorúságunkban.

Angyal (énekel). Dicsőség mennyben az Istennek,
 Békesség földön a jóakarató embereknek.
 Keljetek fel pásztorok, pásztorok,
 Kik juhoknál alusztok, alusztok,
 Mert született Uratok,
 Nektek kis Jézusotok. (beszélve)
 Oh! serkenjetek most szegény pásztorok,
 Imé megszületett már az ti uratok,
 Szorgalmasan vár a ti asszonyotok!

Első pásztor. Egy új hírt mondanék auz mai fortatyé!*)

Második pásztor. Bukurosz meghallom, csenzics bár mond
 meg,

Vajon mi lehet az kérlek ne tagadd meg;
 Si spune cseva, hogy ha nem vetnéd meg,
 Dakei dereptáte előbször beszéld meg.

Első pásztor. Dake dela mine azt akarom mondani,
 A miket az éjjel én kezdék hallani.
 Egy kis gyermek, úgy mond, született az éjjel
 Juda-Bethlehembe. Barmok melegséggel
 Szüz anyjával tartják, engedelmisséggel.

Második pásztor, Blemhát menjünk el a vén Tüturuhoz.
 Mert ő is eljöhet a kisdéd Jézushoz.

Első pásztor. Merzsem dáre.

Második pásztor. Hallod-e te vén Tüturu, egy új hírt
 adok értésedre;

Ilyent nem hallottál, csak figyelmezz erre.

Harmadik pásztor. Meghallom fiammal, mondjátok meg dáre.

*) Hogy itt-ott a pásztorok szájába oláh szavakat ad a misterium, az onnan van, mert a Székelyföldön csaknem mindenütt oláh származású emberek a juhnyájak pásztorai. (A juh-pásztort a székely majornak, a majornak szolgáját pedig bácsnak nevezi. A bácsot, molnárt és korcsmárost csali népnek tartja a székely; innen e közmondás: „Ötven molnár, ötven bács, ötven korcsmáros, másfél száz tolvaj“.

Második pásztor. Az éjjel kün voltam nyáj legeltetésre,
Egy angyali szózat hat a füleimbe:
Egy kis gyermek, úgy mond, született az földre,
Menvén imádni, fordúlván örömré.

Harm. pásztor. Az éjjel nyáj mellett voltam én,
S talpon hallám a szózatot szintén;
Daku szent száku bun fertatate az utban,
Mit viszünk kisednek ajándékban?
Hogy tehessek én is valamit táskámba,
A fiam is hozhat valamit az iszákba.

Első pásztor. Vagyon nekem sosté doj de fere,
Rég, hogy tartogatom putszin szerdemele;
Talán lesz in podum otszere depere,
Ezeket elviszem kupatszun csinszmere.

Második pásztor. Vagyon még nyájamban szép kövér nagy juh,

Három esztendeje, hogy meddű az a juh;
Hej kövér mint az háj, van is itten faggyú;
Ezt én is elviszem, adom ajándékúl.
Hát te fiam mit hozsz kicsiny Tittirule,
Mert te is jössz velünk kised ficsorule?

Pásztorfiú. Jeszte si-la mine, van két kászu sajtom,
Ezdesztul o csere, én csak azt gondolom,
Hol vagyon fortatim az az én iszákcom,
Mert a míg bele fér majd ugyan meggyurom;
S mivelhogy ezután legkisebb vagyok,
Mihelyt Bethlehembe Jézushoz juthatok,
Ottan térdem állva szép glóriát mondok;
Azzal tudom nála, jó kedvet talállok.

Angyal. Köszönöm fiaim minnyájan tinektek,
Kivánom, hogy mennyben örvendezhessetek,
Mind egyen-egyen koronát nyerjeteK,
És a véghetetlen örömben legyetek.

(Most karban egyet énekelnek.)

Szolga. (az ének közben) Köszönöm s hálálom, kik itt hallgatók,

Hogy szentes munkánkat meg nem utálátok;
Elhiszem itt rosztat nem is tanultatok,
Miglen a Krisztustól leszen jutalmatok.
Azt is meghallátok, miként pásztoroktól
Tiszteltetett Jézus az egész világtól;
Nemcsak itt e földön járó emberektől,

Sőt még mennyegben is Isten angyalától.
 Az Isten titeket mind végig őrizzen,
 Minnyájan titeket mennybe vezéreljen;
 És ti fejetekre koronát is nyerjen.
 Melyet adjon meg ő, mind örökké ámen.
 (Háromszék.)

PAAL GYULA.

Gyermekjátékok.

1. Csem, csem gyűrű.

Csak úgy rendezkednek, mint a „Nyelvör” IV. kötetének
 380. lapján le van írva; de az ének eltérő:

„Csem, csemgyűrű, kalangyűrű,
 Nálad, nálad arany gyűrű.
 Kér' ki, kér' ki kis fiátú,
 Arany gyűrű szomszéggyátú'.”

Itt a hunyó gondolkozik, hogy kinél van s ezután folytatja:

„Salátánér, bodzáné,
 Kapitáné, kiráné,
 Ves ki csutoráné.”

Most egyre rámutat és mondja:

„Itt a pipa”; (a másodikra mutat):

„Itt füstöl ki”; (a harmadikra):

„Ettyű kérém”; (a negyedikre):

„Ez agygya ki.” Ha eltalálta, akkor kiadja, ha pedig nem akkor megbüntetik; azaz mind a keze, mind a lába ujjai közé tűskét tesznek s így kell tíz lépést mennie.

2.

A fiúk öszszefogódzkodva körbe állanak s egy leány a körbe megy és forogva énekelik: „Ki félkötyi a kargyát, a kargyát
 Annak agygyák a jányát, a jányát.”

Itt szétmennek és a melyik fiú a leányt leghamarább elkapja, az folytatja a dalt:

„Én félkötyöm kardomat, kardomat,
 Add nekém a jányodat, jányodat.”

Itt egy darab ideig tánczol s vége van a játéknak. Ezután a leányok kezdik a játékot, ők képeznek kört s fiú megy a középre.

(Pécska.)

SZEGEDI KÁLMÁN.

Gyermekversikék.

A nyulacska kicsinke,
 Hegyet, völgyet befuttya,
 Agarámat fásasztja,
 Paripámat futtasztya.
 Vagyon nekem kis húgom,
 Haját fonnya hajszáiba,
 Hajszáiba,
 Fonálba,
 Sarling való fátyolba,
 Főkerekedett rózsába.
 Rózsából kifojt fojó víz;
 Isten jó nap! jó vitéz.
 Fogaggy isten hejemre!
 Hajh didánom, tulipántom,
 Gyönyörű virágom!
 Ne híjjatok engem
 Tubi ílonának,

Csak híjjatok engem
 Virág-zabolának;
 Mert én vagyok a Sionnak
 Beadott leánya;
 Egy katonája,
 Két paripája.
 A jó jégen, a nádason,
 A tiszta pusztáson.
 Majora, majora!
 Azért vették ezt a csizmát,
 Hogy ugorjak benne;
 Ha rongyos is, ha fótos is,
 Illik a tánc benne.
 Vagyon varga, ki megvarrja;
 Ha nem varrja, eb az annya,
 Az apja szakállá,
 Disznó . . . turkájja.

KIRÁLY PÁL.

Gergely járás.

Szent Gergely napján felöltöznak a kisebb iskolás gyermekek, két, vállon átkötött színes kendő s más cifraságba, s mennek „Gergelyt járni“, melynek eredménye rendesen kielégítő pénz, tojás stb. gyűjtés lesz, mit a kis diákok szépen felosztanak magok között. Minden háznál a következő éneket nagyon szép kis dallammal adják elő.

Szent Gergely doktornak,
 Híres tanítónknak,
 Az ő napján,
 Mint elején szoktuk,
 Menjünk mi is ifjak,
 Iskolába.
 Madarak is jönnek,
 Seregekkel jönnek,
 Nevekednek;
 És most kikeletkor,
 Gyönyörű tavaszkor
 Zengedeznek;
 Egyéb állatok is,
 Fűvek, termő fák is
 Megújulnak.
 Tetszenek Istennek,

Nekünk hasznot tesznek,
 Úgy szolgálnak.
 Ma az Isten mondja,
 És nyilván taníttya
 Igéjével:
 Nincs drágább adomány,
 Mint a jó tudomány
 Az emberben.
 Nem jó tudatlanul
 Felődni parasztul
 Ez világra;
 Mert ugy emberségre,
 Nemlehetiségre
 Ez országba.
 Hát ti rosz gyermekek
 Itten mit heverték

Haszontalan?
 Ha nincs tanuságtok,
 Lesz minden munkátok
 Fogatlan.
 Jácczatok a porba,
 Itt-ott az ucczába,
 Rendetlenség.
 Mert azért lettetek,
 Istent ismerjétek,
 A mint szűkség.
 Keresztény tudomány,
 Régi szép hagyomány
 Lelki jóban.

Adjatok tintára,
 Papirosra valót
 Javatokból.
 Ugy Isten áldása
 És szent áldomása
 Házatokon,

Mi kedves barátink,
 Kik lesztek társaink,
 Jertek el má.
 Jó mesterünk vagyon,
 Kit Isten megálgyon,
 Ő minket vár.
 A hol álmos versünk,
 Bocsánatot kérünk,
 Édes anyánk!
 Mert kis idejünkben,
 Avagy gyermektekben
 Jó tanuság.

Maradjon mind végig,
 Világ végeztéig
 Jóságtokon.
 Maradjon mind végig,
 Világ végeztéig
 Házatokon.

(Új-Kigyós.)

LÓCSKAY JÓZSEF.

Kiolvasások.

1.

Szász tudli,
 Pamatudli,
 Firkad lina,
 Szakad lina,
 Alê ale,
 Antal.

Csicsóka,
 Csurella,
 Talán bizon
 Farkas pipa?
 Vereset tojt a baba.

2.

Hej pipa zablatyi,
 Biberana, bibera;
 Ars, mars,

Icca vera dajka,
 Kapszli mogyoró.

(Kengyel. Heves m.)

WOLF VILMOS.

Gúnydalok.

Fehér kesztyű, módi czipő;
 Kitömött far, szélés csipő;
 Hej! vasárnap jaj de csinos,
 Ez a híres komáromi dáma.

Idrés bodros a szoknyája,
 Ki van festve a pófája;
 De hétköznapi még puruttya,
 Ez a híres komáromi dáma.

Lóg rajta ringy-róngy ruhája,
 Oj finom a lehelete,

Mint a gerin természete;
Ha megérzi az ülőről,
A kanpújka is leszédül.

(N.-Becskerek.)

HANTZ GYULA.

Helynevek.

Jeles bortermő hegyek: Csókamál. Sajgkő. Kakas. Kővágó. Messzelátó. Újhegy. Henye. (II. Katalin orosz czárné idejétől kezdve 1800-ig egy orosz katonacsapat tanyázott itt, s az udvar számára borokat vásárlott.)

Erdős hegyek. Holesza. Szokolya. Liget. Felhegy. Kis hegy. Czigány. Brada. Sötétes. Görbe út. Pest hegy. Csikhegy. Malomkü bánya. Kerek ódal. Súlyomkő. Nagy Rakottyás. Három kerekköttő. Hármashatár. Borsó föld. Ösztvér tető. Meleg ódal.

Hegyi kútak. Hidegkút. Diák. Égres. Csatornya. Jég-éres. Kókkút. Pokol. Harsad. Fürdő. Remény forrás. Bókút. Bő-dönös. Szilágyi. Csurgó.

(Erdőbénye. Hegyalja.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Családnevek.

Kihalt családok nevei. Császárs. Suhovics. Vendrócky. Hobor. Szij. Rizsószy. Piroha. Francz. Ruszkó. Tengeri. Radácsik. Kollitár. Kostecky. Tránovics. Czerna. Búbáj. Rozsnyay. Nagy Varga. Beleváry. Rettegi. Jakubinszky. Vojték. Nyáry. Oskó. Tribcsánszky. Zelenák. Turbujka. Kustán. Csengő. Zelényi.

Élő családok nevei. Peteő. Margitay. Rátkay. Sepesy. Szikszay. Rákóczky. Sikátory. Kenyizley. Szendy. Pallagi. Horváth. Huszin. Dorcsánszky. Fodor. Rác. Visolyy. Sipos. Bende. Csutka. Dankó. Taksás. Mátyássy. Azory. Rozgonyi. Héderváry. Gubényi. Gibárty. Matócsy. Roskó. Marton. Vavrek. Klencs. Kondrát. Osztrovics. Kolozsy. Gaál. Hars. Tóth. Husz. Feczák. Litmer. Nagy. Ris. Muszka. Lengyen. Oláh. Vámos. Veres. Fillér. Ballás. Debreczeny. Kánya. Mezey. Miklóssy. Dropkó. Biró. Kolozsváry. Kerékgyártó. Remenyik. Dufally. Rehó. Kékházy. Ruzska. Kövesdy. Fekete. Csabala. Koszticzky. Matisz. Ferenczy. Morsó. Potemky. Sütő. Lászlóffy. Varkoly. Ballag. Bobes. Szabó. Petrovics. Ungváry. Osvát. Prihradny. Torpay. Szlávik. Szemáncsik.

(Hegyalja. Erdőbénye.)

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

Günynevek.

Jókis-zsidó. Rossebzsídó. Mindénféle zsidó. Fájnistók (Feigelstok.) Pityér zsidó (Fischer). Kospétér (Hofstetter). Kisszent.

Szopli. Kánki. Réceka. Pupos. Csorba Miska. Vacsora. Birka.
Száka. Sütelenszájú. Vakgulyás. Kalapándi. Zavari. Safér Rozi.

(Nagy-Lengyel. Gösej.)

GAÁL FERENCZ.

Népdalok.

Pokol szörű paripádót	Felsétálék az uczáján,
Nyergeld, ne társd el a szádót.	Bétekénték az áblákán.
Ha idődet elhalasztod,	Bétekénték az áblákán,
Galambodat elszalasztod.	Rózsák szórva az ásztálán.
Én időm elhalasztottam,	Vele jádzik egy más kutya,
Galambom elszalasztottam.	Jádzik nekem nagy buszumra.

Ott játszógyék az ebúnta,
Nemsokára tészék róla.

(Klészse. Moldva.)

ROKONFÖLDL

L e á n y v á s á r.

A legényék bokrát
Husz arannyon ágygák,
Hajjal iszom, roszz.
Így áltáté törökországi,
Zabolai czinczintáré
Csombojeste vagy,
Káláré vagy!

A léányok bokrát
Husz arannyon ágygák,
Hajjal iszom, roszz.
Így áltáté törökországi sat.

A menyecskék bokrát
Hat pár csókon ágygák,
Hajjal iszom roszz.
Így áltáté sat.

A vénasszony bokrát
Rothadt álmán ágygák,
Hajjal iszom, roszz.
Így áltáté törökországi,
Zabolai czinczintáré,
Csombojeste vagy,
Káláré vagy.

(Erdővidék.)

KRIZA JÁNOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

V. kötet.

1876. MÁJUS 15.

V. füzet.

C S A J.

Sé szónk értelmezésénél szótáraink a *séd* (sét) szóra utalnak; ebből az következtethető, hogy a *sé* szót a teljesb alakot mutató *séd* (sét) alak kopmányának tartják.

Kresznericsnél igen helyesen vannak a *sé* és *séd* alakok egymástól megkülönböztetve: *sé* rivus, és *séd* rivulus, fluentum.

A *séd* és *sét* szók jelentményére vonatkozólag még a következőket emelhetjük ki:

sét: apró csermely patakocská (Tájszótár);

séd: hegyi kispatak, különösen melynek csak zápor esők után van vize (Nagy Szótár); végre a *séd* alak mint folyó-név is előjő Veszprém és Sopron megyékben, sőt a *séd* alak mellett *ség* alakkal is találkozunk ebben: Hideg-ség, hajdan Hideg-séd (Szilády, Fábíán).

Tekintve a *séd* szónak egy részt alakját, más részt imént jelzett jelentményeit, lehetetlen abban a *sé* alapszónak -*d*-s deminutiv-alakját föl nem ismernünk. Ezen -*d* deminutiv képző azonos egy részt az apró-*d* (alapszó apró); kicsi-*d* (alapszó kicsi); való-*d* (ebben való-*d*-i, alapszó való); rövi-*d* (hajdan rivid; alapszó **rövi*, **röve*, melyet a székely *rövebb* = rövidebb comparativ alakban most is birunk); *ó-*d* (ebben: ó-*d*-on, alapszó ó, eredetileg *av*, *ava*); *új-*d* (ebben: új-*d*-on, alapszó új) stb. szók és alakokban, más részt az alább következő személy és helynevekben jelentkező hasonlólag deminutiv -*d* képzővel: Cusi-*d* (= Kücsid, személynév; alapszó kicsi = székely kücsi); Mogyoró-*d* (helynév; alapszó *mogyoró*); Farkas-*d* (hely-

név; alapszó *farkas*); A *b á-d* (helynév; alapszó *Aba* személynév, vagy *aba* = atya); V *á r a-d* (helynév; alapszó *vár*-eredetileg **vára* v. ö. *vára-t*, *várak*); A *t á-d* (helynév; alapszó *ata* = török *ata* = atya). A *-d* deminutiv képző megvan az *ugor nyelvekben* is. V. ö. vepsz *kivi* = kő (*köve, *keve), *kivud* = kövecs (v. ö. a magy. *Köved* helynév.)

A *séd* alakhoz hangilag is közel álló *sét* alak amazzal azonos eredetű, azaz annak a mellékalakja. A *d:t*-féle hangcserét az ugyanezen képzővel alakult helynevekben is feltaláljuk: Magyarát: Magyarát (helynév Arad megyében); Füged: Figuth (Nyr. I. 109.); Farkad: Forcot (Nyr. I. 109.)

Áttérhetünk immár magára az alapszóra.

A *sé* szó és alak a paré: paréj: paraj; gané: ganéj: ganaj (eredetije a szláv *gnoj*); taré: taréj: taraj stb. szókbeli hangcsere alapján egy eredetibb **sěj*, **saj* alakra utal; s valóban az ó magyar nyelvben egy ehhez igen közel álló alakkal találkozunk. „In *rivulo*, qui dicitur *csaj*“ (Jerney: Magyar Nyelv-kincsek 22. l. ad annum 1224). A *csaj* szó itt tulajdonnévként szerepel ugyan, de a szöveg *rivulus* értelmezése egy részt, más részt pedig a *séd* szónak analog alkalmazása (l. fönnebb) eloszlatnak minden kétséget. Ez a *csaj* szó és alak tehát a *sé* szó legrégebbi alakját tünteti elénk.

Az ugor nyelvekben nem találjuk meg e szó mását, de igen a török nyelvekben:

oz. *čaj*: potok, bach (Blau); rivière (Mallouff); fluss, flussbett (Zenker);

ad. tör. *čaj*: réka, folyó (Budagov);

čaj. *čaj*: bach, fluss (Vámbéry);

kel. tör. *čaj*: lit d'un torrent, d'un fleuve (Pavet).

Úgy látszik, hogy Zenker a „flussbett“ értelmezést illetőleg a „Logāti Tūrki“-t követi, melyben a *čaj* szó „*rūd-χānā*“-vel adatik vissza. A modern, európai törökségben azonban a *čaj* szó csak „folyó vizet“ jelent, mint ezt Blau, Mallouff és részben Zenker műve is bizonyítja egy részt, más részt pedig a „meder“ fogalomnak külön szó által való kitétele, mint: *čaj-jolu* (folyó útja), *čaj-jeri* (folyó helye). A keleti törökségben, továbbá a tatárság egy részében a *čaj* szó főleg holt folyót

medret jelent, mint ezt az eddigi belső bizonyítékok mellett egy alább következő külső bizonyíték is tanúsítja (v. ö. mord. *čej*, *šāj*). A törökségből ide vonható a jak. *čaj* (grobkörniger sand, kieselstein, ufergrund) szó is. Az „ufergrund“ jelentmény látnivaló, hogy egy és azonos a „meder, alveus derelictus“-féle jelentményekkel. A „grobkörniger sand“ és „kieselstein“ jelentmények az „ufergrund“ jelentményből folynak, a mennyiben annak minőségét tüntetik elénk. Vámbéry e török szót *čej*-jel adja vissza; minthogy azonban a többi kútfők egybehangzólag *čaj*-nak olvassák, s ez a rokon szólások vallomásából nyert következtetések által is megerősítetik, Vámbéry *čej*-ét nyomtatási hibának kell tartanunk.

A *sé* szót, illetőleg legrégibb *csaj* alakját a jelzettek folytán török kölcsönszónak kell tartanunk.

E *csaj*, *saj* szó számos sarjat eresztetett, s számos új alaknak adott helyet. Ezek a bennük foglalt hangjelenségek folytán két, al és felhangú csoportra oszthatók:

<i>sé</i>	<i>csaj</i> .
<i>séd</i>	<i>csajd</i> , <i>csadaj</i> , <i>csádé</i> .
<i>sét</i>	<i>csajt</i> , <i>csáté</i> , <i>sáté</i> , <i>csatak</i> , <i>csutaj</i> .
<i>sió</i>	<i>csajh</i> , <i>csuhu</i> , <i>csuhi</i> , <i>suhi</i> .

A hangárnyalat változása által a jelentmény is változott, mert a *csaj* szó felhangú sarjai folyó, alhangú sarjai pedig álló-víz és más ezen alapjelentményre visszavihetőt jelentenek.

A felhangú csoportból már ismerjük a *sé*, *séd* és *sét* alakokat, s így még csak a *sió* alak megbeszélése marad hátra.

A *sió* szónak a következő jelentménye van:

sió: canalis, effluvium; víz Somogy, Veszprém, Fejér és Tolna megyékben (Kresznereics);

suhogva folydogáló vízfok, vízer vagy patak (Nagy Szótár);

patak, mely a Balaton vizét a Dunába viszi (Ballagi).

A *sió* alak ennél fogva a *sé* alaknak **sí*, *si* mellék-alakjára utal; a vég -ó új képző, mely azonos a fi-ú (eredetileg

fi-ó, ebből *fi* = vog. *pi*) szóbeli -ú (eredetileg -ó) képzővel. Ez a *síó* szó átment a rumun nyelvbe is: rum. *şíój*: torrens (Mircesco: „Audi şioiul vuind?” = entendez-vous le torrent mugir?)

A rumun *şíój* aiak már rumun képzővel van ellátva (*oj* = eredeti *on* = lat. *-ōnius*), s így egy ki nem mutatható, de kikövetkeztethető **şieu* alapszóra utal, mely azonos a magy. *síó* alakkal.

Az ugor nyelveket illetőleg csak a mordvín szólamokban találunk megfelelő, azonban szintén a törökségre utaló alakokat: moksa *şáj* mocsár (Budenz); erza *čej* mocsáros rét, sás (Budenz). Alapúl egy **čaj* alakot kell fölvennünk, melyből a *čej* és *şáj* alak a *j* befolyása következtében lett felhangú, mint a magyarban. A „mocsár” jelentmény a a törökségbeli *čaj* szó „meder” jelentményéből foly, a mennyiben a meder minőségét tünteti elénk (v. ö. a jak. *čaj* főnnebbi értelmezését). A „sás” jelentmény meg a „mocsár” minőségéből foly, s tulajdonkép a „mocsári növény”-féle fogalmon alapszik. A törökségbeli *čaj**) jelentményéből a „mocsár” és „sás” jelentmények természetes és következetes úton állottak elé. Megjegyzendő azonban, hogy az egyszerű folyóvíz jelentmény is átme-
het állóvíz azaz mocsár jelentményre, mint ezt a csuvas *şor* (mocsár) zürjén mása mutatja. Ezen *şor* alak, mely különben azonos a többi törökségbeli *sař* (mocsár) szóval, átment a zürj. nyelvbe; azonban itt már nem álló, hanem folyóvizet jelent: zürj. *şor* kútő, csermely.

A főnnebbiekben láttuk, hogy a folyóvizet jelentő *čaj* szó már a törökségben is állóvizet jelent egy részt, más részt pedig, hogy a mordvinban már az állóvíz fogalom mocsár, mocsári növény és sás jelentményekre oszlott. Ily egymástól távol álló fogalmak a magyarban is fejlődtek, a mennyiben a *csaj* alapszó a jelzett jelentményen kívül még egyéb jelentményeket is foglal magában.

S ezzel áttérünk az alhangú csoport megbeszélésére.

Alapszó: *csaj*, mely, származékaiból kiindulva, „mocsarat, lucskot azaz piszkos, tisztátalan” vizet

*) jak. *jaj* (eredetileg **jaj*) = „schmutz” szó nem tartozik ide.

jelent. A „*csaj*“ alapszót önállólag, azaz képzőtlenül csak a *csaj-vinkó*: vízzel kevert bor, „lőre“ szóban birjuk.

Ezen *csaj* alapszóra viendő vissza: *csajt* (csaj-t) lucsok, sáros, vizes mocskok (Nagy szótár) szónk; ennek adjectivuma *csajtos* (csaj-t-os) annyi mint: „vízzel, sárral alúlról behányt, kastos, lustos, czafatos, mocskos, piszkos“; s ez közvetlen és imént jelzett alapszavánál ismertebb is. Világos, hogy *csajt* főnév, s hogy e szerint „lucsok, lust, kast, mocskok“ jelentménye van, melyhez a „nedves, vizes“ jelentmény is járul: „Singolt kendőm könnyeimtől de *csajtos*“ (Nyr. I. 327. l.).

Ezt *csajt* alakot **csajd* helyett valónak tartom, mint *sét=séd*.

A *csajt* alaknak egyik további származéka a *csdté*, *sdté*: „vizenyős réteken termő sásos, vastag fű“ (Nagy szótár) szó. (A *csdté* alakban az alapszó *j*-je elenyészett. V. ö. erre nézve: *kajtat*: *katat*: *kutat*; *sajtó*: *sató*: *sutu*).

A *csdté* alak egy eredetibb **csataj*, **csaté* alakra utal, melynek *a*-ja a vég *é* befolyása folytán változott *á*-ra. (Mint ebben *málé*=**malé* vagy *maláj*=rum. *méláj*). Hasonló módon keletkezett a fönnebb kimutatott **csajd* alapszóból a *csdté*-vel egy jelentményű *csadaj* és *csádé* szó is.

A *csajt* alapszóra viendők továbbá vissza a *csatak* és *csutaj* szók is; a *csatak* alak **csajt-ka*, (v. ö. *sipka*: *sipak*) a *csutaj* pedig **csajtaj* (v. ö. *kajtat*: *kutat*) helyett való.

Az alhangú *csaj* alaknak egy már csak származékai-ban élő **csajó* (csaju, csajv) alakjára a következő szók utalnak: *sajh* (csaj-h) ebben *csajhos*=*csajtos* (a *csajh* alak valószínűleg a **csajv* alak változéka; a *v*: *h*-féle hangcserére nézve v. ö.: *bival*=*bihal*; *kova*: *koha*); *csajvadék*, melynek felhangú alapszava *csejve* után egy **csajva* alapszóhoz jö-vünk, (ezt a **csajva* alakot **csajvó* helyett valónak tartom; v. ö.: *hintó*: *hintá*; *kutyó*: *kutya*; *apó*: *apa*; *szajkó*: *szajka*); végre a *csuhu*, *suhu*, *suhi* szók a *csajh* alapszónak származékai, s egy eredetibb **csajh*+*ó* alakra utalnak; a *suhi* a *suhu* alaknak oly változéka, mint a *lapi* alak a *lapu*-nak.

EDELSPACHER ANTAL.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

I.

Nincs szándékomban ezúttal és e helyen annak rostál-gatásába fogni, a mit a magyar nyelven bölcselek a philoso-phiai műnyelv érdekében akár régebben akár újabban megteremtettek vagy elkövettek. Annyit mindenesetre bizvást mondhatunk, hogy e műnyelv mind maig megállapítva nincs. Nem csak a közhiedelem tanúskodik e mellett, hanem ma-guknak az illető íróknak művei is. A természettudomány műnyelve nagyrészt gyarló, de legalább egységes, állandó használatú. A bölcselet műnyelve azonban még ennyivel sem dicsekedhetik. Ritka az a fogalom, melyre több kifeje-zés használatban ne volna; és ritka azon kifejezés, a melyet egyszerűsége, természetessége ajánlana. Ebben is a németek után indultunk. Philosophiai nyelvünk nemcsak hogy gyakran szolgai fordítását igyekezett meghonosítani a német szóknak, hanem még az idegen bölcseleti nyelv irányzatát is: külön életet akar élni a nyelv egészén belül: a köznyelvtől való elkülönítésre törekszik; a kifejezés idegenszerűségét, hang-zatosságát többre tartja közértelmes, egyszerű voltánál. Mennyire hatott ez okból a német bölcselet a német népre közvetlenül, azt itt nem nyomozhatjuk. Kíváncsú azonban, hogy mi nyelv tekintetében már csak azért is más úton járunk, mert nincs nálunk annyi philosophus, hogy őket a „néppel“ össze lehetne tévesztetni.

A németség vádján kívül is van azonban egypár meg-jegyzésünk philosophiai íróink ellenében. Legelsőbben is az, hogy nem veszik eléggé tekintetbe a meglevő nyelvkin-cset. Idegen nyelvű könyvekben találkozáskor rendesen elő-ször egy-egy fogalom philosophiai fejtegetésével, gondolko-dásunk mintegy önkénytelenül is rabja lesz az idegen nyelvnek. Az itt talált kifejezés fordításán erőlködünk s alig jut eszünkbe utána nézni, nincs-e saját nyelvünknek is erre szava, noha azt eddig ily tartalmasnak vagy határozott je-lentésűnek nem tudtuk, vagy nem tartottuk. Sokszor a fogalom bennünk annyira összefügg az idegen szóval, hogy váltig állítjuk, hogy a magyar szó ezt és ennyit nem fejez ki. E lélektanilag oly könnyen megfejthető ténynek élét aztán

rendesen saját nyelvünk ellen fordítjuk. Valóban a nyelvünkben rejlő philosophiai kincs még távolról sincs fölhasználva; értékesítve persze még kevésbé van. A sok idegenszerű kifejezés mellett eredeti szavunk nem léphet jogába, sőt használatlanul hever. Mi az „eszmélet” szónak értelme, tartalma? Ha idegen nyelvre akarnók fordítani, bizony meggyűlne vele bajunk. De hiszen mi rendesen magyarra fordítunk, s azért e szóra csak elvétve eszmélünk. S valjon mit jelent az „elme” az ész, értelem és lélek mellett? Apáczai bevezette ezen, már akkoriban közkeletű szót bölcseleti nyelvünkbe, de határozott értelmét nem mutatta ki. Azóta sem volt rá érzékünk.

Nem vesszük továbbá számba a nyelvtényeket — ismét nem keresem, miért. Erdélyi a magyar philosophiáról írt becses értekezésében elmondja, mit s hogyan bölcseledtek egy Melius, Juhász, egy Pataki, Fűsüs a XVI. században. Kiterjeszkedik, bár csak mellékesen, nyelvünkre is; eldicséri egyiknek vagy másiknak kifejezéseit, és bár néhol ajánlja is, mégis pusztán plátói viszonyt folytat velük. Maga mondja, hogy már Juhász használja existenciára a „meglétel”-t; de ő azért új szót gyárt: létiség; elmondja, hogy Fűsüs a syllogismust nyilván a latin után „Zárolás”-nak fordítja; de ő azért következetesen megmarad a következtetés mellett, jöllehet hogy egyhangúbb és hosszabb amannál. Ha így tesz Erdélyi, ki e műveket olvasta, mit várhatunk a többtől, kik csak Erdélyit olvasták? Régóta mondják a philosophiáról, hogy minden főben újra meggyeredvén, minden folytonosság nélkül szűkölködik. A mi philosophiánk azonban nemcsak tartalomra, hanem nyelvre nézve is folyton újra kezdi. Az igaz, hogy nem is értünk vele valami nagyon messzire.

Nem lévén szándékom bölcseleti nyelvünk általános s eddig irányadó tévedéseit jelenleg apróra kimutatnom, még csak egyet akarok fölhozni. Panaszkodunk, hogy szavaink oly hosszúak s hosszadalmasak. Megnyesegettük tehát a tőket s azonkívül minél rövidebb képzésekre törekedtünk. Megalkottuk a vagy lag, állag, önleg s hasonló szokat, melyek oly rövidek, hogy a megérthetés veszedelme nem is kapaszkodhatik beléjük. Ezzel csak az általános divatot követtük mi is; s ebben nincs semmi föltűnő. Mit tapasztalunk

azonban más részről? Fölös rag- és képző-halmazást. Mondjuk és írjuk *igen-le-ges-ség* igenlés helyett, *viszony-lagos-ság* viszonyosság helyett stb. stb. Legkevésbbé lett volna szabad a philosophia nyelvének elfelejtetni, hogy nem a kifejezés hosszúsága, vagy rövidsége, hanem egyedül szabatossága határoz jósága fölött. Ezen fordul meg a dolog végre is s nemcsak a philosophiában, hanem a szépirodalomban és közbeszédben egyaránt. Nem mondjuk, hogy minden jó kifejezés szép is; de áll az, hogy a rossz soha sem lehet szép. Egyébiránt habozás nélkül merem állítani, hogy pl. a francia nyelvben a kifejezés semmivel sem rövidebb mint a magyarban. Igen is, a szók rövidebbek; de sokszor több szóra szorulunk egyetlen kifejezés megalkotása vagy szerkesztése céljából. Descartes nyelve azért mégis a szabatos és világos nyelv czímere. Ha mi ugyanezen cél felé iparkodunk, hagyjunk fel a szók mesterséges megnyújtásával is. Szinte megfoghatatlan, mi terelte bölcséleti íróinkat e bal útra. Hiszen úton-útfélen hangoztatják, hogy szavaink eredő bűne a hosszúság.

De legyen elég ez ellenvetésekből. Mindegyikük rámutat egy-egy dologra, melyet eddig meg nem tettünk; de figyelget egyszermind arra, mit tegyünk meg ezután. Lássuk tehát, melyek a követelések, a melyekkel számolnunk kell.

Lehet-e magyar nyelven philosophálni? kérdé tőlem egypár évvel ezelőtt egy hírneves német philosophus. Hogy ne lehetne, felelém; hisz van magyar irodalom? — Nézetem most is az, hogy e kettő szorosan összefügg. A mely nyelv már odáig fejlődött, hogy hangot adhat érzésnek és képzelésnek, kívánságnak és sóvárgásnak, az mért ne fejezhetne ki gondolatot is? Hisz a nép nem csak érez és kíván, hanem gondolkodik is. Ezért meg is van minden nyelvnek a maga bölcslete. Nem kell azért annyi féle külön bölcseletnek jenni, a hány külön nyelv van; a mint tényleg csakugyan nincs is. Hisz a példabeszédek is nagyjában összevágának tartalmilag. Kifejezésük módjában azonban rendesen elütnek egymástól és ez mutatja az illető nép sajátos esze járását. Már most a milyen viszonyban áll a nép esze járása példabeszédeihez, ugyanolyanban áll a nyelve bölcsletéhez. Ez értelemben mondhatnók Aristotelest a görög nemzeti bölcsélet leghűbb képviselőjének. A görög nyelvkincs összes

philosophiája ki van fejtve és rendszerezítve van az ő philosophiájában.

Nálunk ezen irányban még vajmi kevés történt; az egyezményes vagy az úgynevezett „magyar philosophia” részéről talán legkevesebb. Hatását keresve sem találhatjuk sehol. Irodalmunkra hatottak politikai, nemzetiségi s bizonyos tekintetbeni társadalmi eszmék; de honi philosophiai eszmék egyáltalán nem. Ennek okát pedig nem csak ezen eszmék eredetének s nagyságuknak kétes voltában látom, hanem abban is, hogy nincs nemzeti alapjuk. Nem indultak ki ezen bölcselek nyelvkincsünk philosophiájából; nem azt fejtegetik s magyarázzák, a mit a magyar nyelv már megteremtett s megalkotott. A magyar irodalom élő fájába a bölcselet új ágát oltogatják már be évtizedek óta nem csak siker, de szükség nélkül is. Helyes eljárás és ápolás által kinő az majd maga is. A hozzávaló erő megvan, úgy hiszem, a közös törzsekben: népünk arravalóságában; de megvan, úgy tudom, a közös gyökerekben is: nyelvünk philosophiai kincsében.

Igenis, magyar nyelven lehet philosophálni. Ezzel azonban nem állítjuk egyszersmind azt is, hogy nyelvünkben megvolna minden szó mind az általánosra, mind a legrészletesebbre; valamint azt sem, hogy érjük be azzal, a mit a nyelv e célra készen nyújt. Maga a nyelv fejlődésének ténye mutatja, hogy nem érjük be vele az irodalom egyik ágában sem. Azután a philosophusok többet és behatóbban philosophálnak mint maga a nyelv. Egy-egy dolog vagy gondolat vizsgálása kideríthet új részleteket, új árnyalatokat, melyekről eddig nem tudtunk. Világos, hogy szó sem lesz még erre; pedig kell. A nyugati nyelvek ily esetben rendesen a latinhoz és göröghöz fordulnak, mit mi csak nagy ritkán tehetünk. Ha azonban a meglevő nyelvanyagból vagyunk képesek a szükséges szót a nyelv törvényei szerint megteremteni, miért ne tennők? Ez csak nyelvünk életrealizálására s fejlődése képességére mutat. Mert elvégre is, mit tesz az, hogy a nyelv fejlődik? Azt, hogy használják, hogy művelik. Semmiből vagy önmagából nem lesz semmi; legkevesébbé pedig oly bámulatos szervezet, a minő egy nyelv. Az a fejlődik csak annyit akar mondani, hogy a külső hatások alatt is csak saját belső erejénél fogva

nő; hogy ez az erő, ez a képesség csak úgy szükséges, mint ama hatások. A nyelv fejlődése egyenlő annak helyes művelésével. A fejlődés, itt fejlesztés is.

Nálunk a hazai művelődés latin, német s részben francia emlőn fejlődvén, megelőzte a nemzeti nyelv fejlődését. E különbség elenyésztetését célzó öntudatos eljárás volt a nyelvújítás. Ki tagadná, hogy nem használt; ki tagadná, hogy nem ártott? A nyelvújítás azonban jól fölfogva, nem nyelvcsinálás, hanem nyelvfejlésztés. Erre pedig szükségünk lesz mindaddig, míg mi az európai kulturának nem csupán elfogadói, hanem egyszersmind alkotó tényezői nem leszünk.

A nyelvfejlesztés nem mondja, hogy nyesegezzük meg a tőket, hogy gyártsunk új képzőket, ragokat és szókat, vagy hogy a nyelv szabályai helyébe önkényes tetszésünk lépjen. Korántsem. A nyelvfejlesztés úgy jár el, mint a conservatív politika. Szereti a helyest és jót, ha mindjárt régi is; ápolja s főnntartja azt, a mi van, ha megérdemli; ellenzi az újítást, ha szükségtelen; és egyenesen rajta üt, ha rossz. Így tesz a nyelvfejlesztés, mely helyesen átértve, nyelvjavítás egyszersmind.

Mindez a bölcséleti műnyelv megalapítására, egysége-sítésére is vonatkozik. Útmutatást ad azonban arra nézve is, mint kell e fontos és halaszthatatlan ügyben eljárunk. Az elmondottakat a következő irányadó pontozatokban foglaljuk egybe.

Mindenekelőtt magát a nyelvkincsset kell ismer-nünk, fölhasználnunk. A meglevő eredeti s hozzá kifogás alá nem eső szó helyébe még akkor sem szabad újat tennünk, ha azt cifraságán kívül helyessége is ajánlaná. Meglehet, hogy az eredeti szó nem fejezi ki a fogalom minden ár-nyalatát. De mert ezek az árnyalatok csakis használat által származnak minden szónál, minden nyelvben, azért e bajon könnyen segíthetni. Itt áll az: érzük be azzal, a mink van. Vagy a mint a francia példabeszéd tartja: ha nem bírjuk azt, mit szeretünk, szeressük azt, a mit bírunk.

A nyelvtényeket folytonosan szemmel kell tar-tanunk. A hol lehet, használjuk az előbbi bölcséleti írók szó-alkotásait; ha ugyan az újabb szó nem lett már köz-keletű és ha azonkívül jó is. A régiek nyelvérzéke épebb, biztosabb a mienkénél. Az akkor gyakori latinismus nem tá-

madta meg annyira a nyelv szervezetét, mint a most dívó germanismus. De bizonyos összefüggést is létesítenénk így a régi és újabb philosophiai irodalom között, mi veszteség egyáltalán nem volna. Különben sem hiszem, hogy Erdélyi szép dolgozata, a philosophiáról Magyarországon, kimerítő volna. Irodalomtörténeti szempontból kielégítő; bölcseletiből korántsem.

Meg kell állapítanunk nyelvünk bölcseleti szavainak értékét. Csak így lehet a fogalmat pontosan meghatározni, szabatosan kifejezni; csak így lehet elejét venni a félreértésnek, s a mi még rosszabb, a kétértelműségnek. Egyáltalán csak így lehet philosophálni. Nálunk a bölcseleti gondolkodás, a hol fejlődött, nem a nyelven és a nyelvvel fejlődött. A miről tehát más nemzetnél, hol a philosophia honos, szólni sem lehet, az nálunk sarkalatos dolog, égető szükség. Úgy vagyok meggyőződve, hogy ezáltal nemcsak a magyar bölcselet nyerne, hanem a magyar nyelvészet is.

Tudjuk, hogy nyelvújítóink egymástól függetlenül jártak el. Mintha mindegyikük külön nyelvi háztartást akart volna a maga számára berendezni, más-más szót ajánlottak ugyanazon dologra; és a közönségre bízták, melyiket teszi majd közkeletűvé. A közönségre! Mintha egy színmű aesthetikai értékéről lett volna szó; mintha csakis az ízlés volna hivatva döntení a nyelv dolgában! Elfelejtették, hogy ők, a nyelvújítók, a nyelvvel való merész kísérleteik által már megrontották ugyanezen közönség ízlését, vagy mint nevezni szerették, nyelvérzékét. Hátha a közönség nem a jónak, hanem a czifrának adja az elsőséget? Valóban a minden-áron-való nyelvújítás szomorú-játékában e czifraság volt a görög-tűz, mely a közönségnek; miután már elkábította, annyira megtetszett. De hátha aztán e közönség végre is nem egy kifejezést fogad el, hanem állandósít kettőt vagy hármat is? Mit csináljunk e mesterségesen alkotott synonymákkal? E kérdés nagyon is szorosan hozzá tartozik tárgyunkhoz. Nyelv-bölcseleti elvül állíthatjuk föl, hogy a nyelv elvont fogalmakra azonos szókat nem teremt. Szükséges ennél fogva a nyelvészeti szempontból megrostálendő synonymák fölhasználása a netán szükségelt új elnevezésekre. Ezáltal határozott kört és kifejezést nyer mindegyik.

A synonymák fölhasználása egyszersmind meghatárolásuk is. Szükséges mindkettőt végbe vinnünk. A bölcseleti nyelvnek nincsenek synonymái.

Látni való, hogy mindezen pontok oda czéloznak és azt eredményeznék, hogy a bölcselet terén a szócsinálás igen szűk körre volna szorítva. De már említettük, hogy nyelvünknek nincs meg minden szükséges bölcseleti szava. Mit csináljunk tehát, ha egy-egy fogalom fejtegetésében meg vagyunk akadva? Oly fogalomében, melyre idegen szót meghonosítanunk már azért is bajos volna, mert e fogalom mindennapi működésünk vagy szellemi functióink egyik szükséges és általános tényezőjét fejezi ki? Ez esetben sem kell a szógyártáshoz folyamodnunk. Beérhetjük a továbbképzéssel, mely vagy új összetételben, vagy valószínűságtovábbképzésben állhat. Nem azt értem ezen, hogy „teremtsünk” a philosophiai szókra is új képzőt, a mint ezt a többi tudományok és nem-tudományok tették — például az állattan legmegszokottabb képzője az *-ár -ér*; az ásványtanak megtetszett a *-la -le*; a vegytannak az *-ony -eny*; a kereskedelmi stilusnak a *-vány -vény*; a hivatalos nyelvnek a *-mány mény*; az orvosinak — no de ezt nem találtam ki, csak az vigasztal, hogy bizonyosan maguk az orvosok sem tudják. Mondom, én a philosophiai nyelvnek ilyen képzőbeli egyenruhát nem ajánlok; egyáltalán semmi új képzőt, hanem csak továbbképzést; ilyen például Apáczainál: elrakás (dispositio); Irinyinél: rútság; Pázmánynál: szósság. Ilyen a Nyelvőr ajánlotta: bölcselet a philosophiára és a scepticismus helyett kétlés, melyet különben a magam részéről fölösnek tartok.

Azt talán mondanom is fölösleges, hogy az így megalkotott vagy az irodalomba bevitt szó minden ízében a nyelvészet szigorú követeléseinek feleljen meg.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

XVII. századi magyar okiratokban előforduló szavak.

II.

7. „Apponyi Péterné Berényi Julia hozom. lev. 1648. okt. 11.“ Bodoki levéltár. Fasc. 71. Nro 24.

Násfa. „Egy gyemántos rózsa, nasfa forma; másik násfa rubintos.“

„Tarazénel, Tarczenel szoknya, előköttő.“

Vaghdalt. „Test színű atlacz vaghdalt szoknya. Haj színű vakdalt (így) atlasz szoknya.“

8. „Mindszenti Krisztina végrendelete.“ Kamarai levéltár. N. R. A. Fasc. 908. Nro. 36.

„Czapás pohár.“

Römpölyös. „Négy ezüst csupor az ketteje meszelyes és az ketteje römpölyös.“ Tán a szépeességi német rimpel (fél meszely) szótól.

9. „Prinyi Borbála hagyatéka. N. R. A.“ Fasc. 931 Nro. 31.

Temérdek. „Egy temérdek arany láncz“.

10. Wesselényi Anna újabbban megtalált leveleiből. Korecz. „Hat korecz zab“.

11. „Baracskai István végrendelete 1635.“ Rudnai levéltár.

Fékagy. „Az minémű ló szerszámom vagyon: fékagy, szügyellő, nyakba vető stb.“

Lukna. „Hat Lukna árpa, 3 lukna buza“.

12. Különféle helyekről.

„Czinbat, Czimbat, fel ümegalá valo czindel, Cenedel, Cinedof, Czinbat vánkös haj.“ Ugyanazon szavak-ezek?

Inta, juta, játa. „Egy fekete selyem juta: török selyem jata“.

Képiró arany.

Kronása. (Fennebb: koronaása.)

Velenczérosz. „Teve szőr velenczerosz; velen-cierosz“.

Tubin. „Ezüst csipkével szőtt tubin.“

Pálha. (Most is használják a fehér ruha szabásnál; egy része az ingnek vagy lábravalónak is.)

„János (jansz, jausz?!) köröm, bőröstöl.“

Böncsök, Benczek, Bonchok, Böntsök lóra való nyakbavető.

Korczovad, korczovat, korczovet, egy kamuka korczovad, (talán a corsette elmagyarosodása), korczány: („bársony szoknya korczányostól.“)

Kuraczel. „Kuraczél dolmány“. Talán curassier.

Réz pinnata?

Töbria. „Új réz töbria“.

Pézsmá. „Egy nyakra való pézsmá“.

Vegres. „Egy nyakra való veres kaláris végres“?

Jánosköröm. „Két pár új arany perecz Jánoskörmös“?

Sanő. „Lánczvégen egy sanő garas“?

Saur. „Pohár fenekén sawr garas“?

Festan. „Veres atlasz festan Dolmány“?

Feykad, fejjkad. „Egy néhány viselt katona feykad“?

Kercze, kecze. „Egy veres iskárlát öreg bogláros ezüst kercze“?

Zelibes, Szelibes. „Zelibes, kupa, fedeles“?

Kyrias. „Kyriás kupa, fedeles“.

Szagoló. „Ezüst szagoló csöngetyű“.

Ez 50—60. szót eléggé érdeemesnek gondoltam, hogy a t. szerkesztő urral s e becses lapok t. olvasóival megismertessem leginkább azon célból, hogy jelentésük teljesen kiderítettessék. Egy részét ugyan értelmezni s magyarázgatni lehet a körülírássokból, azonban tulajdonképen a régészet körébe tartozik; de ohajtandó volna, hogy a nyelvészeti magyarázat előzné meg a régészetit. Erre nézve tisztelettel kérem a szerkesztőiséget, hogy észrevételeit olvasóinkkal s velem is e lapok útján közölni méltóztassék. Valamint olvasóinkat s főként a lap munkatársait kollegiális bizalommal kérni bátorkodom, hogy megjegyzéseiket hozzák nyilvánosságra.

Van egy pár szó, mely P. Pápai szótárában is előfordúl (mint pl. a böncsök, tabit), de ez kevésbé oktató; de vannak vidékek, hol a közlöttek közül egy-egy szó maig is életben van (mint pl. a rompölyös Sáros vármegyében); vagy öreg emberek legalább hallomás után jól emlékeznek reá. Ezek adhatják a leg-helyesebb felvilágosítást.

Közleményemben több szó ismételve fordul elé. Ezt azért tettem, hogy a szavak különböző helyzetben és alakban legyenek láthatók.

Részemről ígérem, hogy jegyzeteim közlését a szerkesztő

úr jóváhagyásával e lapok hasábjain ezután is folytatom, s később régészeti méltatásukat is kötelességemnek fogom tartani.

DEÁK FARKAS.

Készséggel engedünk a t. közlő felszólításának, s ezennel megteszszük a közleménybeli szók felvilágosítására vonatkozó észrevételeinket.

A mint mindenki első tekintetre láthatja, a közlött szók kulturális nevezetek, s nagyobbára kelmefajokat jelölnek. Ebből kettő következik. Az első, hogy nagy részük idegen, még pedig érezhetőleg idegen szó. Innen magyarázható meg, hogy e nevezeteket, bár a legrégebb magyar iratok tanúskodása szerint a művelt körökben általános használatúak valának, első szótáraink a magyar szók sorába még nem vették föl; épen a mint mai szótárainkban is hiába keressük a báres (barége), kretón (cretonne), liszter (lustre), ripsz (ribs), sinyón (chignon) s hasonló nevezeteket; pedig ezek aligha többször meg nem fordulnak a honleányok nagy részének ajakán, mint a kötény vagy a főzőkanál. A második a mi következik, hogy az ipar előre haladtával az iparczikkek is egyre tökéletesednek, s új nevek alatt lépven az életbe, a régieket nagyobbára kiszorítják a forgalomból. Innen van, hogy a közlött szók jó része ma már teljesen kihaltnak mondható; s azért származásuk s jelentésük meghatározásában némelyikre nézve sejtelemnél alig adhatunk egyebet.

Vegyünk abban a rendben, a mint közölve vannak.

Libbentő. A két idézet szerint (159. 160. l.) minden valószínűséggel az, a mi a német *gehänge*. Egyértékű párja a függő ez idézetben: „Arany lancz kyn arany fygw wagon draga kwekel.” (Rég. Magy. Nyelveml. II. 199.)

Koczperdecске. Jambressich szótárában a *pugio*-nak ezek a horvát *aequivalensei*: *kratki meo*, *bodalce*, *handžar*, vulgo *kospert*, *koczpert*. Jancovicsnál pedig: *kocprd*: *gyilok*. A szó a szlávban is kölcsönvételnek látszik; de hogy honnan való, nem akadhattam nyomára. A magy. deminutiv képzővel ellátott *koczperdecске* tehát annyi mint: töröcske.

Koronka = a szláv demin. képzős *korunka* (l. Jancs.), annyi mint *diademă*, *kis korona*.

Terczenella = olasz *terzanella*: *drellseide*, *doppeltaffet*. A *tarczolán* valószínűleg *metatheticus* alakja a *terczenálnak*.

Tabit. Kresznerics szerint Faludinál *tábat*: *habos selyem*. Az olasz *tabi*: *gewässerter taffet*-vel egyeznék, de a szó-

végi *t* az egybeállítás ellen tiltakozik; az ó-felném. *tapijt* (tape-tum) pedig jelentésileg nem ide való.

Sáhos, sávós: striatus (P. Pápai). Ó szláv *šivŭ*: sutura (*ši-ti*: varrni, új szl. *šev*, horv. szerb *šav*; sávós tehát kivarrott. A *v:h*-ra nézve v. ő. lovak lohak (Nyr. III. 230.), bival bihal (u. o. 140. és V. 172.).

Dicta. Az egyik idézetnek szavai: „dikta hajas derek-sly“ (160.) s a Rég. M. Nyelveml. e helye: „harmadfél vég dikra haj“ (II. 149.) azt sejtetik, hogy a *dikta* és *dikra* ugyanegy szó, s hogy így az egyik valószínűleg íráshiba. Mind eredete, mind jelentése ismeretlen előttem.

Czapa pohár: poculum asperatum (P. Páp.). Származását nem tudom.

Kisniczer. Homályos szó.

Násfa, nászfa: inauris, ohrgehänge (Moln. Alb) = szláv **naušva*: fülbevaló. E helyett azonban *naušnica*, *naušica*, *nauška* vannak használatban.

Kopet = olasz *coppetta* (deminutivuma a *coppa*-nak = köz. lat. *cuppa*, új szl. *kupa*, magy. *kupa*): serlegecske.

Jancher, janker = ném. *jancher*: camisol; a nép nyelvén: *jankli*.

Sajeta. Lentebb eléfordúl *játa*; vajjon nem összetétele-e a Molnár-féle *sája* (carmasinum) és *játa* szóknak?

Bomezza, bomez. Olasz szónak látszik, de nyomára nem akadhattam.

Mazolán = ol. *mezzolana*, ném. *messolan*: félselyem.

Burat = ol. *buratto*: félselyem.

Tulecz = tót *tulec*, horv. *tulac*, *tulica* (demin. alakok ebből *tul*): tegez.

Skapuler = köz. lat. *scapulare*: „vestis scapulas tantum tegens.“ (Ducange.)

Polnák?

Valajka? valaska. Ha ez utóbbi a helyes olvasat, lehet magyarosítása a *flaska*-nak.

Trchenel-t a t. közlővel én is *terczenel*-nek tartom.

Fidelke, fédel = *fédelke*, *fédel*, maianan *födélke*, *födél*: fátyol, másként: orczatakaró (161.) „Ket eöreg geöngedős fedel (R. M. Ny. II. 199.). Eyd gyendyel thewzewth aranyas fedel az zeele slogos“ (u. o. III. 52.) „födél: operculum, velamentum.“ (Moln. 4).

Skófium, más alakja szkófia: mitra, infula (Moln.). Az első = francz. *escoffion*, a második = ol. *scuffia*, új gör. σκούφια, szerb *skovija* (l. Mikl. Fremdw. 126. 1.)

Fikárló, sikárló. Mindenesetre magyar szó s valószínűleg az utóbbi olvasat a helyes, Molnárnál⁴ *sikárló*: politor, rasor; incrustator; tünche. Alkalmasint valami csiszoló, fényesítő eszköz.

Tubin „tubin-mantó“ (Kreszn.) = ol. *tabino*: tafotából való (*tabi*-ből: tafota); a németben *tabin* mellett *tobin* is használatos, s ebből való a magy. *tubin*.

Inta, juta, jata?

Pegiet, pigwet. Az a körülmény, hogy a *pegiet* a *mál*-nak jelzőjeként áll az idézett helyen (161.), helyesnek tünteti fel a t. közlőnek abbeli sejtelmét, hogy ez a *pigwet*-nek változata. Ez utóbbi *pegyvet*-nek olvasandó („*pethwet* mallal Bellet“: *pegyvet* mállal béllelt — „*pegyweth* zuegh“: *pegyvet* süveg RMNy. II. 65. III. 49.), s az első ennek assimilált alakja: *peggyet*. Ez pedig alig egyéb mint Molnár és PPáp. *pegymet*-je (mus ponticus) vagyis a mai *petymeg*. E szerint *pegiet mal* = *petymeg mál* = *petymegbőr* (v. ö. *hölgy mál*, *rókamál*; l. a *mál* szót a NSzótárban).

Írás után varrott = himzett. (V. ö. az *ír*-nek régi *pingere* jelentését).

Előruha: kötény. (L. Tsz. és Nyr. I. 379.)

Balia, bulia. „Bwla selem“ (RMNy. II. 181.). „Bulya vászon: vestis Coa, byssus“ (PPáp.). „Bulya vászon: vékony, átlátszó, sávozott vászon“ (Heves m.). Valószínűleg idegen.

Orczataró, l. főntebb *fidelke* alatt.

Rása: „tela rasa, félvászon“ (Kreszn.). Ném. *rasch*: gyapotkelme; a régiebb németben *Arras*, *Arrasch*; innen némelyek *Arras* városára vizsik vissza (Sand. Fremdwö.) — ol. *rascia*.

Paganina képek?

Paraszt aranyláncz = egyszerű, goromba. „Az Zekereth thynáltas meg chak parazthwl, sem lrya, sem wasazza, hanem tsak hogy parazthwl thynaltassa az zekergyártho“ (RMNy. III. 87. V. ö. *öregre v. parasztra őrleni*.)

Orvosságos kő a *pharmakolithos*-nak fordítása.

Vidla: villa = lengy. *vidly*, or. *videlke* (Mkl. Lex. Pal. *vilice* alatt), tót *vidli* (Jancs.).

Rusika szín: rózsaszín. Szláv szó.

Jausz, jansz, János körm. Ez utóbbi népetymológiának látszik. Vajjon a *jausz* nem *hiúz*-e?

Hoczos vánkös héj. *Hocz* = ném. *kozze*: zollige decke. (Sand. Wörthb.)

Römpöly. A *rimpel*-vel való egybeállítás ellen semmi szó sem lehet.

T e m é r d e k: erős, vastag, szilárd (Moln. Kreszn.).

K o r e c z: modius, véka. Tót *korec*: véka (Jancs.), or. dial. *korecū*, szerb *korc* — gör. κόρος (Mkl. Fremdw.).

F é k a g y: aureae, rosszáume (Moln.⁴).

Lukna?

C z i n d e l, c z e n d e l: finom tafotafaj = ném. *zindel*, *zindel*, ol. *zendale*. A c z i n e d o f, c z i m b a t magyarázatát nem tudom.

Pálh a: „az ing pálhája: *assumentum angulare indusii*“ (Kreszn.).

B o n c s o k, b ö n c s ö k: lóralaló nyakbavető; lófark török zászló“ (Kreszn.) = tör. *bundzuk*: apró csigák, gyöngyök ékszerül használva.

K a m u k a = „*camoca*: *panni serici species*“ (Duc.).

K o r c z o v a t, k o r c z o v e t; lehet, a mint a t. közlő gyanítja, hogy ugyanaz a mi a *corsette*; de nem egyenes kölcsönvétel. Hogy a k o r c z á n y idevaló-e, kérdés marad.

K u r a c z é l; mind alakilag, mind jelentésileg („kuraczel dolmány“) teljesen egyezik, a mint t. közlő helyesen egybevetette, a *cuirassier* szóval.

P i n n a t a = ol. *pennato*: *falx vinearia*.

T ö b r i a, v é g r e s, s a n ő, s á w r, f e s t a n, f e y k a d (a főntebbi *fékagy* ?), z e l i b e s, k e r c z e k e c z e, s z á g o l ó h o m á l y o s a k.

SZARVAS GÁBOR.

B a b o n a s á g o k.

(Egy 1767-iki könyvből.)

A Nyelvőrnek ez évi mart. számában a 114-ik lapon említett könyvből van szerencsém ismét három szakaszt tisztelt olvasóim elé bocsátani, mellyel aztán közleményemet be is fejezem.

A' V a r á s l ó J ö v e n d ő l é s r ű l.

K é r d é s. Mitsoda a' varásló jövendőlése?

F e l e l e t. A' jövendő, vagy már meg lett, de titkos dolgoknak, oly jelek, vagy eszközök által való megjövendőlése, mellyeknek arra semmi erejek sincsen. Példának okáért: Elsőben: Rostát forgatni a' titkos dolgoknak ki nyilatkoztatására. Másodszor: Gyöngyöt vetni a tűzbe a' tolvajnak, vagy elveszett jószágnak ki tudására. Harmadszor: Az ember kezén lévő vonásokból, vagy barázdátskákból jövendőlni, hogy ez

vagy amaz Pap, Barát, katona lészen; vagy pedig nagy méltóságra emeltetik, fel akasztatik, szerentsétlenül hal meg, meg házasodik, ennyi, vagy amannyi feleségei, s' gyermekei lésznek. Az ilyeneket senki sem tudhattya, ha csak nyilván, vagy alattomban nem tizmborál az űrdőggel, a' ki a' meg lett dolgokat ugyan tudgya, de nem a' jővendőket, hanem ha arányozás és vélekedés képen.

K. Kik számláltatnak a' varásló jővendőlők közé?

F. Minnyájan azok, a' kik a' madarak, vagy más szárnyas állatok szállásiból már egyet, már mást jővendőlnek. Úgymint: Hogy a' melly ház körül bizonyos madár szól éjjel, azon házból meg hal valaki abban az esztendőben. Vagy, a' hol a' tyúk kakas módgyára kukoríkol, ott valamely szerencsétlenség következik. Vagy a' hol csőrőg a' szarka, oda bizonyosan vendég jön.

K. Kik számláltatnak még az ilyen jővendőlők közé?

F. Azok, a' kik az álmoknak hitelt adnak, s azokból jót, vagy rosszszat jővendőlnek, s magokra várnak. Példának okáért: Hogy a' kinek foga álmában ki esik, annak bizonyosan meg hólt valamelly meszsze lévő attyafia. Vagy hogy, a' ki tűzzel álmodik, annak haragosa lészen, s' a' ki kigyóval, annak írigye támad. Vagy pedig, hogy a' melly leány pénzelt álmodik, annak gazdag férje fog lenni.

VERES IMRE.

NYELVEMLEKBELI SZÓK.

es és; essenek (esőnek) esetet Dm. 295. elbukás Év. 232. te eséseden: in casu tuo B. 108.

eset: casus; az ő estit (eseteit) megbőhtőlőm Dm. 307. óra esete: útése Év. 887. esset: ruina J. 74. 542. eleset: ruina J. 524. az eredet binbe való esettől megtartóztatá Th. 75.

eskik: esküszik; esköm az szerzetet tartanom: professus sum religionem tenere Fl. 119. eskendik: iuraverit J. 427. M. 57. (ma tovább képezve causativ t-vel) esket (v. ő. törík: tőret causativ ige), eskvel: cum iuramento. B. 88.

eskés: esküvés Cs. 125. Vg. 135. Év. 179. 316. J. 444.

eskeszik: esküszik; eskenni: iurare M. 66. (v. ő. eszik, enni); ne eskeggyl hamissan: non periurabis M. 22. ő őregbőkön eskesznek: per eum iurant qui fit maior J. 808. ha megeskedendől Cs. 350. eskeszik: iuraverit M. 56. 57. esköttem: iuravi B. 102. az egyik megeskvék Dl. 10.

esköd tet: esküdtet, esket: iurare facit; megeskötteté Ér. 636. 526. J. 37. J. 128.

es meg: ismét, (v. ő. régi sőg: sőt g: t hangcserével)

russum iterum M. 19. Dm. 128. Fl. 47. 89. Vg. $30\frac{1}{2}$. $34\frac{1}{2}$. $41\frac{1}{2}$. 108. Ér. 339. 340. 342. B. 2. 5 J. 1. 66. 728.

esső: *pluvia*, így: *e s.* M. 26. (kétszer); *kő esső* J. 309. *kő esső*: *grando* J. 25. *kő esset* *bocsáta* 750. 309. 272. B. 114. *monnal esset szomjuhozó szerő*: *quasi area sitiens imbrem* B. 205. *kő eset bocsátna* Vg. 91. *urnak essi es harmati: omnis imber et ros dni.* B. 132. *se-bess esső* Ér. 17. *esső és vala* Dm. 120.

essik. J. 248.

estáp: *fustis*, *baculus.* J. 166. Fl. 77. Év. 99.

esteg; *mend e napot esteg*: *tota die* M. 50. B. 5, 22. *nap estig*: *tota die* J. 416.

estve: *vespere* Ér. 527. Vg. $103\frac{1}{2}$. stb.

esten nen: *vespere* J. 262.

esti; *megszegődvén a mű-vesekkel egy esti pénzbe: con-ventione facta cum operariis ex denario diurno* M. 50. *veter-nyei harmatot es estiet: imbrem matutinum et serotinum* B. 207. *es ime esti a csordanak nyírőjő után: et ecce serotinus post tonsionem regis* B. 226.

estőni; *az buza es borssó meg nem sérültek, mert estő-niek voltak: qui erant.* J. 25.

estveheszik; *bezik: advesperascit.*

estvel; *estvelére az idő* Dm. 206. Év. *veltől fogva: a vespé-régtől fogva estvelig*

usque ad vesperam J. 49. 95. *estveleiglen: usque ad vespe-ram.* B. 153.

estvéledik: esteledik Cs. 545. J. 618. Év. 161. 223. 277.

eszik; *őt, őt volna: come-disset.* B. 6. *eszek vala (sic): comedebat.* B. 150. *őnek (evé-nek) a tiltott fának gyümölcsé-ben (v. ő. lőnek, tőnek, „levének, tevének”ből össze-vonva, mint ivó mellett ital, evő mellett étel,* ivatal,* evel, megelőző alakból, v. ő. hívó, hív-at-al, csakhog’ itt nem történt összevonás; vagy ett az „evett”-ből); őttem: comederim* B. 80. *ének: com-ederunt.* J. 61. 403. 554. *éd meg: ede* J. 741. *észnek: edunt.* J. 210. *éniők: enniők* J. 8. *meg-ém: megevém.* J. 12. *észik.* J. 10. 56. s sok helyen (mindenütt következetesen írva); *meg étte volna* Ér. 562. *észnek* Ér. 515. *az te házadnak szerelme éve meg engemet: zelus domus tuae comedit me.* J. 628. *ő a házban ejette: discumbente eo in domo,* M. 29. *őnek: mandu-caverunt.* M. 41. *evén: mandu-cans.* M. 33. *meg őttő: com-edit.* M. 35.

ész; eszet: mentem J. 263. *az két esző ember: vir animo duplici* I 832

eszt? zent chyontodbelywe-
lew meghetzhe weredeeth Tn.
14.

esztendő; 38 esztei
(sic) vona az betegségben: 38.
annos habens in infirmitate sua
J. 638. egy eszten napig Év.
615. (máshol mindenütt esz-
tende, esztendő alakban
fordúl elő. Lásd a Nagyszótár
magyarázatát az „esztendő” szó
alatt.)

esztrág: ciconia. J. 95.

ét: itt. J. 28. 374.

ét: evés. (jó étet kívánok.
Debreczenben); mértékletes légy
étődben és italodban Év. 129.

étőn? ott szolgállya ur Je-
sust Cristust mind étőn (talán:
mind éltőn, v. ő. mindéltig,
mindétig, mindég, mindig.)

étszaka Ér. 390.

ev: sanies (ma csak mellék-
neve van meg: eves); ujnak
vere es eve: sanguis et sanies
digitorum Fl. 103.

evangelium: evangelium,
sok helyen.

evangelios: evange-
licus Fl. 8.

evangyelistá M. 71.

evangyelizál B. 213. M.
110.

evangyelizáltatik:
evangelizatur M. 33.

evedez: övedez, praecin-
git. Ér. 155. evedz Ér. 156.

evezettel: in remigando
M. 83.

ezen; ki ezzen világban
ezenne lelkeket megvilagosoj-
tott: qui tot animos illumina-

vit in mundo Fl. 52. ezenekről
szól. J. 354. akarjok esmeg
ezent töled hallani: audiemus
te rursus de hac re J. 768.
ezen rendszere: ita J. 176.
ezen hónapnak tizen négyed
napján: XIV die mensis huius
J. 134. ezenhez (sic) hasonlatos
Dm. 181.

ezenféle: talis J. 152. Cs.
256.

ezennel: statim J. 166.

ezenképpen: így; sok
helyen p. J. 365. Dm. 129.

ezkédig: hucusque J. 101.
103.

ezen nye: tantus Fl. 59.
ezenne Fl. 4. M. 222.

ezered; jár vala imaran
ezered esztendő romanak kez-
detitől fogva Ér. 467.

ezerlők: tribuni B. 42.

ezént: szent Pál ezént szól
mondván: (ez-ént v. ő. részént,
szerént, ma: részint, szerint).
Ev. 370. ez őnt jelenti a példa
is. Dl. 28.

ezten napig lakozának J.
794. harmad ezten péntökön
esmeg neki jelenék Ér. 446.
egősz ezten napig temetetlen
hagyák Ér. 412. 446. J. 19. Ér.
627.

ezist: ezüst J. 55. 768. Th.
28. ezöst: ezüst Fl. 70. 126.

ezüstötztetvén: inargen-
tata. B. 110.

eszve: öszve, össze Ér. 158.

eztet? ha hol téb lélette-
tik (Krisztusnak neve) ezek alá
eztetnek Ér. 60.

VOZÁRI GYULA.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

„A metanasta jászok magyar nemzetisége. Történelmi tanulmány. Irta Dr. Szombathy Ignác. Győr. 1875.“

A szerző e 40 lapra terjedő dolgozatában azt törekszik bebizonyítani, hogy a görög írók „metanastae jazyges“-ei magyarok voltak; hogy tehát „a magyarok története nem ezer, hanem kétezer évre terjed ki“ (39. l.) s hogy ennél fogva „nincs oly nemzetiség a Duna és Kárpátok téerein, mely a magyarnál régibb volna“ (5. l.). Ez, úgy mond a 39. lapon, minden kétségen kívül áll. Aztán hozzá teszi: Ily részletesen földerített kétezer éves múlttal kevés nemzet dicsekedhetik! És most lelkünk elmerenghet nemzetünk kétezer éves nagyszerű múltján. Az idők nagy távolába visszaröptethetjük képzeletünket a gondolat gyors szárnyain és kalandozni engedhetjük az iszonyú harcok és törekvések bonyodalmas, de tanulságos tömkelegében. E nemzet, mely már a történelem ismert mezején is kétezer évig fennáll, fennállhat még, és fenn fog állani másik kétezer évig és tovább is! Nemzetem, dicső magyar nemzet!! Szegre akaszthatod tehát immár a munkát és gondot; nincs többé mit aggódnod, hogy meg nem élsz; csak ki kell tátanod metanasta-jászok szádat, hogy a kétezer éves dicsőség sült galambja egyenest belerepüljön!

Ezt az utolsó pontot nem mondja ugyan, de annyira oda illik ama czifra szósújtáshoz, akár csak a tánczhoz a sarkantyúpöngés.

És ezt az ezer év sugáiraival fényesebben ragyogó ős magyar dicsőséget Dr. Szombathy Ignác úr öt külön pontban foglalt „történelmi, földrajzi, népisme- és nyelvészeti adatokkal“ szereztte meg a neki érte ezer hálát rebegő magyar nemzet számára. A három elsőt — eszünkben tartva a most már kétségtelenül kétezer éves közmondás bölcs tanácsát, hogy a hajdú ne öntsön harangot — nem feszegetjük: historicorum iniuriae historicis curae; hanem csak az utolsóval, a „nyelvészeti adatokkal“ vetünk számot; s így eleget teszünk a szerző úr kívánatának is, a ki „az előadott nyelvészeti adatok öt csoportjára a nyelvészek figyelmét főkéri“ (39. l.).

Tudomásul véve először is az előszóban tett ama nyilatkozatát, hogy „az ő nyelvészkedése nem egyedül a hangzásból indul ki és ez által különbözik az Otrókócsi, Horvát István, Jászay és a többi nyelvészkedő történetíróink eljárásától,

kik nemzeti buzgalmukban túlmentek a kellő határon és így a czélt eltéveszték" (8. l.), vegyük immár szemügyre a nyelvbeli adatokat, a melyekből a metanasta jászok magyarsága „kétségtelenül" kitűnik.

Első adat. Strabon szerint az Ister folyón túl északra lakó scythákat a görögök ἀρμάσσοι névvel is nevezték (15. l.). De a görög írók szerint ez scythá szó; s a szerző is annak tartja, s *arimás*-nak olvassa: „az α többes rag, a π pedig az σ -nak susogóvá tételére való. Az *arima* szó tehát elavult magyar főnév lehet a *karima* hasonlatára, és megfelel az *egyszem* fogalmának („singulus oculus" Mela szerint). Ha a *hunyor* és *magyar* szókhöz olvasztjuk az *arimás* szót, lesz: *hun-orimás*, *magyar-arimás*; ha pedig a *hunorimás*-t nyelvtanilag közlebbbrö: tekintjük, önkénytelenül is előáll az *egyszemes* fogalommal *hunyorimás* = *hunyorgatós*. Tudjuk, hogy a jászok és hunok jó nyilazók valának; de a cél eltalálására csak egy szemmel czéloztak, tehát *hunyorgatni* ok kellett; minthogy pedig egész életük nyilazás közt telt el, sőt még a nők és gyermekek is gyakorlák e mesterséget, bizony nem volt csoda, hogy még akkor is *hunyorgattak* egyik szemükkel, midőn erre nem volt szükség. Ezért neveztettek az idegenek által *egyszemeseknek* vagyis *arimásoknak*. Az *arima* szó kiveszett a magyar nyelvből; de most föléleszt-hetjük azt a „monocle" elnevezésére. Ez mindenesetre ér annyit mint az *évad*, és többet mint az *ivad*, mely nem a „saison"-ra, hanem az *ivadék*-ra emlékeztet. Nem roszul hangzanék például: „Bátyám *arimája* *karimája* megtörött. Egy *arimás* ifjú rám bámult." (16—17.)

Unus mihi *Plato pro centum milibus est*, mondta Cicero; én pedig azt mondom: Nem adok egy Dr. Szombathyt száz Csalomjaiért. Hisz ez a *hunyorgatós*, *karimás* *szófejtés* gyöngye valamennyi eddig megtermett etymológiának; méltó, hogy örök emlékül arany betűkkel véssék be a győri tűztorony legeslegvastagabb *karimájára*.

Második adat. „A másik magyar szó a Krisztus előtti időből a *Tana* folyó és város neve, a hol a hunok és magyarok tanyáztak. A görögök így írták e szót: *Tana*. Hogy az α szótág csak a görögös kiejtésre szolgál, nem szükség bizonyítani. A görög *Tana* is tehát magyarul *Tana* vagyis *tanya*" (17. l.)

Ez az etymologia is a milyen elmés, ép olyan tanulságos. Megtudjuk ugyanis belőle, hogy a folyó a várostól, a melyben őseink tanyáztak, kapta *Tanya* nevét; hogy tehát előbb volt meg a város, s csak aztán került oda a folyó. Még sem volt

tehát egészen olyan naiv, mint némelyek gondolják, az egyszeri kisasszonynak a megjegyzése, hogy: Csodálatos, hogy a nagy folyók rendesen a nagy városok felé veszik útjukat.

Harmadik adat. A jászok magyarságát bizonyítják az *iasz*, *Szil* és *Temerind* magyar szók is. A görög írók Ἰάλυς-e ugyanis nem egyéb, mint a magyar *ijas* szónak többese: *ijasok*, megtoldva még a görög több. nominativus -ες ragjával = Ἰάλυες (20—21. l.). Az o-nak u-ra a x-nak γ-ra változását s a szónak újabb többes raggal (-ες) való természetes megtoldását oly mély tudományossággal, annyira meggyőző alapossággal bizonyítja be szerzőnk, hogy a kétségnak leghalványabb árnyéka se fér hozzá. A másik két szó Pliniusnak e helyében fordul elő: „Tanain ipsum Scythae Silin vocant, Maeotin Temerinda, quod significat matrem maris.“ No már, mondja tudósunk, ha a *Temerind* Plinius szerint annyit tesz mint „tenger szülője: mater maris“, világos, hogy azon ősz jász szó a mostani magyar kiejtéssel: *Tengerindító*. A *Temer* és *Tenger* úgy viszonylik egymáshoz, mint *tányér* és *tángyér*. Hogy pedig a Maeotist tengerindító nak nevezték a jászok, annak igen egyszerű oka van. Minthogy a Tana folyót az Uralból jönni képzelték, az volt hiedelmük, hogy a Tana a tenger forrása, és e szerint a Maeotis a tenger indítója, a Pontus ennek folytatása, és így tovább. A Tana egyik mellék folyója most is *Temer*-nik, egy város pedig az Azov tenger partján most is *Temer*-juk. (Hogy mennyire fején találta a Dr. úr a szeget, bizonyítja a bácskai *Temerin* helynév is, mely ugyanaz, a mi a főntebbi *Temerind*, csakhogy a *d* lekopott róla. Ismeretes ugyanis, hogy ez a *Temerin* is a tengerpartján fekszik.) A *Temerind* ősz jász szó magyarsága tehát, úgy mond végül, kétségtelen. (22. l.) A *Szil* meg, a mint mindegyikünk láthatja, annyira magyar szó, hogy tudósunk nem is tartotta szükségesnek magyarázni. A ki kétkednék, gondolta talán magában, csak forduljon Szili Kálmánhoz, az majd felvilágosítja őt; hisz ő odavaló.

Negyedik adat. Dionnál olvassuk: „Ekkor Adrián előhívatá Mastort, egy barbár jász embert“. Ez a *Mastor* nevezet, magyarázza szerzőnk, nem egyéb, mint a magyarosan kimondott *mastor* vagyis *mester*. Valamint az ókori magister-ből lett a középkori meister, úgy az ókori magyar mastor-ból lett a középkori mester szó. Ez irodalom-történeti szempontból is érdekes. Ebből kitűnik, hogy Adrián császár vadász mestere magyar ember volt, s hogy a jászok magyarul beszéltek. (31. l.) Ti, a kik nemzeti buzgalmatokban túlméntetek a kellő határon. ti Jászay-Otrokócsi, halljátok ezt? Ti még inasok se lehettetek

volna ott, a hol Dr. Szombathy Ignác egészen megtermett nagy-mas-tor.

Ugyan csak Dion, olvassuk tovább a 32. lapon, három jász fejedelmet nevez meg: Furtios, Banadaspos és Zantikos, azaz magyarosan: *Furt*, *Banadás* és *Szánti*. Ezekből kitetszik, csatolja aztán hozzá, hogy ezek annyira magyarosan hangzó személynevek, hogy a most divatozó névmagyarosításoknál bátran használhatók lennének. (A tisztelt szerző a *Banadás*-sal itt világosan Budenz-re céloz, a mi úgy sem egyéb, mint a föntebbi *Banadaspos*, tulajdonképen *Bodanaspos*).

A többi e rovatban foglalt s Ptolomaeus-nál eléforduló hunyorimás és magyarimás városneveket csak egyszerűen felsoroljuk: *Uskenum* = *Öskény*, *Gormanum* = *Göröngyvár* vagy *Gyöngyvár* vagy *Gyöngyös*, *Candanum* = *Kán-tanya*, *Partiscum* = *Partoska*, *Parca* = *Párka* (az előbbinek *pár*-ja, illetőleg *párka*-ja), *Zarobara* = *Szuróvára*, *Ziridana* = *Sírtanya* vagy *Zsirtanya*. (32–34. l.) Ha jól emlékszem, Lipsius mondott olyanformát, hogy inkább szeretné, ha Horatius egy bizonyos ódáját ő csinálta volna, mint ha Navarra királya lehetne. Hátha még ezt az etymológiát olvasta volna! Akkor „Navarra királya” helyett legkevesebb „minden oroszok csárja”-t mondott volna.

Ötödik adata. „Utoljára találunk még Marcellinusnál egy tagadhatlanul tiszta magyar szót, melyet a szolgál-jászok egyik vezére dühében mondott Constantinus császárra: *marha, marha!* A véres szájú demagog valószínűleg ilyformán beszélt szolgál-társaihoz: Nézzétek azt a császárt, a ki vérrel szerzett szabadságto-kat elvenni akarja, hogy az isten verje meg! Rohanjuk meg őt, öljük meg; oda rohanjunk, hova sarumat dobom; haljon meg a *marha, marha!* Bizonyos tehát, hogy a *marha* szó magyar köznév, s ezt a szolgáljászok egyike mondta, ki anyanyelvén beszélt szolgál-társaihoz.” (37. l.)

Nemzetem, dicső magyar nemzet!!! Ime ezek azok a nyelvészeti adatok, a melyekkel egy tudós fiad kézzel foghatólag kimutatta a metanasta jászok magyar nemzetiségét. Ezeknek az adatoknak köszönheted, hogy most lelked elmerenghet kétezer éves nagyszerű múltadon; ezeknek köszönheted, hogy visszarö-pítheted képzeletétet a gondolat gyors szárnyain az idők nagy távolába, s hogy elképzelheted, hogy te a mohácsi csatát tulajdonképen meg is nyerhetted volna, s csak is azért vesztetted el, hogy Kisfaludi megírhatta a „Hösvértől pirosult” elegiát.

Engedje a t. szerző remélnünk, hogy legközelebb egy újabb dolgozatot kapunk tőle, egy szintén ilyen talpraesett dolgozatot,

a melyben azt az ígért kétezzer éves s még tovább tartó létet is ugyancsak görög és latin kútforrásokból szedett adatokkal biztosítja számunkra. Ezt annál inkább remélhetjük, mert a t. szerző még nagyon fiatal ember lehet, ha ugyan igaz, a mit a boríték utolsó lapján mond, hogy „a tudományos író megvénül, mire jó könyvet tud írni.”

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. „Egyő: egy.” Nyr. IV. 425. Úgy látszik, csak az országszerte használatos *éggýőnk*, *éggýőnket* stb. alakokból van elvonva.

2. A *-ható* végű igenevekhez (V. 82.) egy példa Vörösmartymból, mely egészen a *„férjhez mehető”* leányhoz hasonló: „Ifjat kerestem, kit szeretheték, delit, vitézt és nagyra-mehetőt”.

3. Sokább (v. ö. V. 61.) Veszprémbe is hallható.

4. *Tavaj esztendőbe* (V. 64.) úgy látszik e helyett van mondva (gyors kiejtéssel): *tavaji esztendőbe*, úgy hogy nem *taval* volna jelzőül használva. Bizonyosan mondják ott azt is: *az idej' aratás*.

5. *Szóloom* (V. 65.) alig tárgyias alak, hanem inkább olyan alanyi, minők *dolgozom*, *ugrom*; hisz nincs is tárgy; a többi példában mindenütt van.

6. Ha *képzőtlen* szavakról nem szabad beszélni (V. 75.), hanem csak *képzetlenségről* (mint Komáromy V. 74.), akkor nem volna szabad így beszélnünk magyarul: *sütőtlen kályha*, *lobogótlan ház*, *szabótlan falu*, *furótlan asztalos*, *vasalótlan mosóné*, hanem így kellene mondanunk: *sütetlen kályha*, *lobogatlan ház*, *szabatlan falu*, *furatlan asztalos*, *vasalatlan mosóné* — *Képzőtlen és kedvezőtlen* nem egy azon szempont alá valók.

7. „Legtöbbnek az a hibája”; V. 79. az van mondva, hogy magyar ember így nem beszél. Akkor Petőfi sem magyar; mert azt írja: „Van elég, ki én helyettem is evett”.

8. Joannovics szerint (II. 211.) azért mondjuk „*az ő leányuk*” és nem „*az ők leányuk*”, mert „*leányuk*” már magában kifejezi a birtokos-többséget. De ha csakugyan ez volna az oka, akkor azt is mondhatnók „*az én leányunk*”; ezt pedig nem mondjuk.

hanem csak is „a *mi* leányunk”. — Egészen máshol kell az okát keresnünk. A halotti bben a szem. névmásoknak többese így van *mív, tív, ív*. Ezekből idővel *mi, ti, ő* (mint *hív: hű*) lett. Az *ő* tehát ebben „az *ő* leányuk” egészen más eredetű s csak véletlenül hangzik úgy, mint ebben „az *ő* leánya”; mert amaz valóságos több-alak, emez pedig már a HBben *ű* (*u*). — A többesi *ő* mellett a ma uralkodó *ők* úgy fogandó föl, mint *mi* és *ti* mellett *mink, tik*. Dunán túl egyik sem használatos a rövidebb alakok közül; de nevezetes, hogy ugyanott. (legalább Veszprém-ben és Somogyban) azt mondják: a *mi* házunk, a *te* házatok. az *ű* házuk; s itt a *te* szintén csak esetleg egyezik az egyes-számi *te*-vel, mert voltaképen hosszabb alaknak elrövidülése. — Végre, ha valahol azt mondanák: „az *ők* házuk”, ez nem olyan volna, mint „a *mi* házunk”, hanem mint „a *mink* házunk”; ezt pedig csak Göcsejben és Szlavóniában mondják.

SIMONYI ZSIGMOND.

KÉRDÉSEK

A Nyelvőr dolgozó társaihoz.

1. A *-vá, -vé* ragos alakot használja-e gyakran a nép, és micsoda igék mellett? — Az *á, é* előtt álló mássalhangzót ket-tősen ejtik-e? s ha igen, kivétel nélkül ejtik-e úgy, vagy csak némely mássalhangzókat? — Magánhangzón végződő tőknél mely vidékeken ejtik *v* nélkül (mint a régiebb nyelvemlékekben méltóá, mié, ház oá) vagy *v* helyett *j*-vel? — Végre, mely vidékeken ejtik még mélyhangú szókban is *é*-vel (lóé, káré vagy kárré e helyett lóvá, kárrá)?

2. „Molfa: májusfa” van közölve I. 280. mint csallóközi szó. Nem málfá? (V. ö. mályfa IV. 122).

3 Micsoda madárfajnak pólincz a neve? (I. 331 nagyon határozatlanul csak annyi van mondva, hogy fehér-fekete fü-tyülő madár).

4. „Toppantyú: ló körme; szük a toppantyuja” (Csall. I. 332); annyit jelent-e ez, hogy szorul a kapcza?

5. „Bérgyü: borju” (hegyhíti szavak közt I. 467); csak-ugyan így mondják? vagy talán bérgyü-nak?

6. „Éfáglálta: elfogadta” (ormáns. szó II. 278); micsoda kifejezésekben használják?

7. Szípod: (szívod IV. 81 Udvarhszék); csakugyan ho sz-szú i-vel mondják?

7. *Vires* u. o. Rendes használatu szó ez? és mindig a. m. üres?

9. *Honcsok* (V. 37 Háromszék) csakugyan vakondot tenne? Úgy látszik, csak vakondtúrást tesz. (Krizánál Vr. 502. „Az ördög is megúnja örökké egy honcsokon ülni!” U. ez Ny. I. 129.)

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Drávavidéki nyelvsajátságok.

Az igeragozásra vonatkozólag a köznyelvtől a következő eltérések tapasztalhatók.

1. A jelentő mód jelenének többes első személyében a tárgyragos alak helyett a tárgyatlant használják. Példák. „A *hust és szünk* még először. Mikor *verünk* lé a diót? Behor*dunk* é ma a buzát?”

2. Ugyancsak a jelentő jelenének többes első személye helyett a foglaló módbeli alakot alkalmazzák; pl. „Éh*essünk* é már?” é *hetünk* é helyett. „Mit dolgoznak? A diót *verjünk*.”

3. A jelentő jelenének egyes és többes harmadik személyében míg egy részről a mélyhangú igéknél a *-ja*-ból tovább fejlődött *-i*-s alakkal találkozunk, addig más részről a magas hangúaknál az eredetibb *-je* ragot megőrizték; pl. halli hallik, láti látik, fogi fogik, rági rágik — hallja hallják sat. helyett; de: szerettye szerettyék, észsze észszeék, tézsze tézszeék — szereti szeretik sat. helyett.

4. A verbalis *ül* képzőt *il*-nek ejtik; pl. fordil, lapil, kondil, guril, tágil sat. fordul sat. helyett. Az *u = i* változás használatos még ezekben; hátíl (hátúl), átil áti (átul által).

5. Ikes igék: fogy-i-k, fagy-i-k, fáj-i-k.

Metathetikus szók: zsélyme (zsemlye), viloja (viola), tojval (tolvaj).

Ilyet lehet rémű (rémitő) sokat összeírni, ha használhatók. (Nagyon. A szerk.)

(Kopács. Eszék-vidéke.)

Császár Lajos.

Szólamódok.

Székelységek.

Héj héj legén! be megláccik, hogy kiéd éccő valamikő Barassóba szógátt. Ott nyilván valaméjik tákácsná lakott, met

úgy kell lőnni, ott szőtték a zuvat bordájába aszt a csufondáros szájját kiédnek, hogy ott. Ha még se hatta vóna félbe a mi nem-zecscségünk cirmolását, há biz én ojat rikótottam vóna égygyet, hogy kied hejből (azonnal) elájúlt vóna; osztán a mig kied porozsmítált, há én biz ebbe az órába úgy megehűtem, hógy!

— No ögyél! (= ne neked!) még te mersz beszélni te kecske-béka, hogy a nyári nyavaja bujjék beléd. Iszen még tőgyel (foly, levezik) az orrod hallod-é? Péntök fejibe tés is ugyan megfésülöttél; a hajad úgy kandikál le a fejedről, mind a haricska (pohánka) korpa a szitábó. Csak ojan mákszöm vagy hézzám képöst mind égy tőpörtyű; s akkoracska a guzsajosod (szeretőd) is, hogy a szeretője lába kifűttyent az orrábó (taknyos.) Ha még égygyet tálálsz szólani, úgy megkujakollak (öklözlek), hogy a bátorságod lefőj a horgas inadon.

— No hát Pözszi nén, ne haragugyék, egymást ehejt kifizetők pétákkal, még sustákkal (= régi pénzzel); há má most békéjjünk még! Éppeg égy kis rezest viszők ehejt a hunyom (= honom) alatt Minyabának, hát kostójjuk mēg, hogy nem kozmás-é? Még égy más éveg is van a kurtim alatt; de másfelő töttem, met nem szöröncsés dolog, hogy észszekacagjanak (= összeütközzenek); met valamejjik bizon megcsömöllik. Osztán jön (jöjjön) ő kied onnét az ajtótó, met a hideg egészszzen kiēdre sūt.

— Nem is tudom, hogy ijen hirtelen úgy meghűtt az ájer. A ténap, mikó a disznyócsorda jött haza, a malacok is úgy fásztak, hógy. Az ártány és a göjje mind aszonta: ha én esztöt tuttam vóna, köppeneyegőt vőttem vóna. A malacok pedig erre aszt feléték: ha nincs! ha nincs!

— Édös istenöm, de furcsákat beszé kēnd Pözszi nén; én is tudnék affélét. Mikó a bárány jégtörő Mátytyás napkó vagy tova József napkó kimönyön a mezőre, mind azt bégeti: Epör lapi; epör lapi! Az anya-jűh pedig aszt feleli: bár avarat kapj: bár avarat kapj!

— A Jézus megfizeti, mit beszész te Jutka; iszen az errős hónapokban ójan nyuvatt (kialudott) a tájék, éppeg mint a tip-pant (összeesett) kinyér. Ijenkor ojan fosos az út is, hogy még az indzsellér se járkál a hátáron, haném fájinúl rajzól a meleg kemőnce (= kályha) mejjékin (környékén).

— A kemőncérő ehejt eszömbe jut a Biró Zsuzsájéké, a mejjiköt addég s addég meszett az a Zsuzsika, hogy hát éccő ojan fejer lén (= lőn), mind a hó, haricskához hasonló (= fekete).

— Jaj hallá-é, mi juta ehejt eszömbe; no mán még is emondom kēdnek. Az éjjön égy jó darabig ő nem tuttam alunni; osztáng elaluttam, és éccéríbe (azonnal) is ámottam. Aszt ámot-

tam, hogy a köntök kicsi macskája, az a szikra-szikra (legkisebb) macskaköjök a műnk házunk tetején járkált. Ámomba úgy békép-zöttem, mindha imőttem vóna, s magam is a ház tetején löttem vóna. Ahajt a kémény köllös közepin éccörre csak béugrik az a szikra pécus (kis macska); hát az ódalán égy pócegeret még-fogott, s tán még is mégöszí vala, ha én el nem hössintettem vóna. Abbiz a macska se völte téréfára a dógot, haném még-futamodott s. (A székelyek szájában akárhányszor végződik, vagy helyesebben akad fenn a mondat ezzel az összekötő hanggal.) Én pedig a görözdön (gerendák keresztezete) leszátam, s a mind lefelé szádogátam, vaj négy-ötig való fecske-fészköt tánátam. De isten ucscegejijön legfurcsább vót az, hogy mikó ugyan valóst lejöttem s az udvaron ámbogogtam (ide-oda járkáltam), hát látom, hogy ángyom vágja égy kicsi dollóva a két hetüs gyermeköke körmit; pedig tudhatná, hogy hat hét előtt nem jó a körmit levágni, met bizonyisten tolvaj lösz belőle.

FELMÉRI LAJOS.

Debreczeniek.

Isten neki, nem bánom. (V. ö. Arany összes költem. Ráth M. Jutányos kiadás. 1872. I. 285. lap. alúlról 2. sor. Ha selfordúl: Isten neki!)

Veszőfélbe van a gyümöcs: elveszéshez, rothadáshoz van közel. (V. ö. A. 252. a. 2: Hiszen ezek közöttünk vannak kelen-dőben.)

Leragatt a nyelve: nem beszél. Befagyott a szája: (V. ö. A. 215. felülről 6.) u. a.

Nyakába vette a várost: elindúlt keresni az egész városban. (V. ö. A. 225. f. 2.)

Farkas szemet níznek egymással (és egymásra): haragusz-nak. (V. ö. A. 286. a. 5.)

Kifelé a szekere ruggya: menésre készen, menőfélben van. (A. 248. a. 4.), vége felé jár már.

Búsújjon a lú, elíg nagy a feje. (A. 300. f. 14.)

Maj kifúrja az ódalát: szeretné már mondani. (A. 217. f. 8.)

Én nem leszek senkinek a kutya, éngem ne üssék, verjék senki. (A. 216. f. 5.)

Kikezdi az embert: kiveszi a békettürisíből. (A. 215. a. 4.)

Neked is ugyan felválták a nyelved: ugyancsak lármázol, csatítasz. (A. 214. a. 14.)

Dejszen, érti az a hatvágást: jól ért valami dologhoz. (A. 213. a. 9.)

Annyi a dógom, as se tudom, mék lábomra ájjak. (A. 213. f. 10. és 269. f. 13.)

Szitta mint a bokrot: nagyon szidta. (A. 213. f. 9.)

Nem íred aszt hajason, kopaszon is bajoson. (A. 219. f. 7.)
Mig van elég hajad, addig az nem lessz meg, de akkor is bajosan, ha kopasz lész.

Ugyancsak kötötte rám a jószágát. (A. 234. a. 12. és: 301. f. 13.)

Be nagyon íl-hal azír a körtíír: beh nagyon kívánja azt a körtét. (A. 324. a. 1.)

Felkíri köcsön a sok píszt mástúl, osztán nem tuggya megadni. (A. 327. f. 2.)

Kötve kell neki hinni: nem igen kell elhinni, a mit ő mond, (A. 331. f. 9.)

Ugyan tartya magát, v. rátarti egy ember. (A. 332. f. 9.)

Ugyan mekszürte aszt a gyereket a betegség: elfogyott a betegségben a teste. (A. 334. a. 12.)

Megájj! megadod még te ennek az árát, v.: mekkeserülöd még te esztet. (A. 373. a. 14.)

Deszkát árúl a mán: meghalt az már. (A. 377. a. 8.)

Szójja, szapújja az embert: rágalmazza. (A. 92. a. 5. V. ő. maj megmosom a fejt: majd megdorgálom.)

Ehetnék a csizmád talpa: lyukas. (A. 17. a. 7.)

Ojan czifra, majd elrepül. (A. 18. f. 7.)

Könnyen megesik a szerencsétlenség az emberen. (A. 34. f. 3.)

Felírhetnéd mán eszt ököllel (v. észszel): megtudnál te már ennyit tenni, kitelik már ennyi tőled, ennyit csak megtehetnél már, ennyire csak képes vagy tán? (A. II. 189. a. 7.)

Bezzeg vót mit nyelni (A. 220. a. 9.), mikor haza jött az öreg asszony (ki zsémbes volt), hogy nyitva tanáltam hagyni a külső ajtót!

Órod tülle fokhagymás: abból bizony nem kapsz.

Koppan attúl a szemed: u. a. (A. 222. f. 2.)

Annyi a búzája, as se tuggya, hova tegye. (A. 403. a. 2.)

VOZÁRI GYULA.

Veszprém megyeiek.

Jó, hogy hat ökörnek ném nézéd (annak, ki vlmin nagyon csodálkozik).

Furcsa eszéd van (ki boloncságot mond.)

Fére bajcz, csók ér!

Sűrű csóknak baj a vége.

Úv váglak nyakon, hogy a Jézus Krisztust is a vacsorán éréd.

Csillagvizsgáló (annak, ki büszkén viseli fejét).
 Léssz, csak né köszön (ki vlmit kér).
 Hosszibb a nap a kóbásznál (annak mongyák, ki nekünk
 vlmi rosszat tett: majd visszafizetem azt még!)
 Ha még nem akarsz vényűni, akaszd fő magadat.
 Sógorság nem boloncság.
 Van még egy huszasom, ha akarom beiszom (a kocsmában
 mongyák).
 Mégáj té kutyafulú! (ha vlkit fenyegetnek).
 Herkentyű (felelet erre a kérdésre: mi van a kezekben? v.
 a zsebédben? s nem akargyák égmondani).
 Ki téhet róla, ha a pap pápista!
 Télén nagyon hideg van, Soha sincsen jó idő,
 Nyáron nagyon meleg van, Mindég veszekénnyi kő.
 Az órába (orrában) is még lehetne három bérázdát kapányi.
 Mesztelen kóczot (konczot) nem szabad árúnyi (mongyák
 a gyerekek, mikor mégütik a kezét, mert újan helyén vót, a
 hún nem illétt; pl. az asztalon).
 Happ császáré, nem anyámé (mikor nem vált be kato-
 nának).
 Pisti, a seggédet nyisd ki; ha nem nyitod, csukd be, az
 órodat dugd be.
 Hunczfut az embér, míg meleg!
 A mijen a gusztus, ojan az izlés.
 A hún az ördög még nem jelenik, oda az Isten egy vén
 asszont küd (küld), az mindént jóvá tesz.
 Édes kedves, krumpli leves (tréfás szerelmeskedő szó).
 Jó napot. — Ha jó, édd ég.
 Mégösmerni a tökött a maggyárú.
 Némét, seggém az énéd (én: foghús).
 Tè talléros (rosz személynek).
 Ficzos (nagyon csinosan fölöltözöttnek).
 Haczczor is mégtészém, míg té éczczé.
 Eszt bizon még a csontévő (kutya) is mégtészi!

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Palócságia k.

Sihs mág, osztêg aszt az étôt vigyed = siess már, aztán
 azt ételt vigyed.
 Csatázd lé aszt a bábut = üsd le.
 Édes mēzem, kedés rajom! (E kifejezést mindig ily kapcso-
 latban használják s valamely kedves, néha tisztelt személy meg-
 szólításánál alkalmazzák.)

Hâgas mîg, osztêg né hurigass mindêg!

Nem lész fîja a gillenek (gerlének), mert az a sok rohancz (suhancz, siheder) kiszétte a tojását.

Nem mégyék oda, jaód megütnek v. jaód kikapok = mert még meg is üthetnek.

Nem akadom a kis kést = nem találom.

— Hová mégyén? Papnyi (a paphoz). Honnét jön? Papnó (a paptól). Hol voltál? Papnott (a papnál).

Szolgabiró: Van-e kendnek földje? Palócz: Mîg hogyné vaóna. Szolg. Hât használja-é kend? Pal. Bon nem monthatnâd aszt, mert hât im têbe használod, nyârba vészônk rajta, a mit tudônk.

— Van-é fîja a kêd nyúljának? — Boon nincs; mert mind-akettô encse (nôstény).

J e g y z e t á, ê dipthongusok = aa, ad, ao; ee, eê. Ugyan-azok ao, aó, eő, eő is.

(Apátfalva,)

STIPULA JÓZSEF.

Babonák.

1. Vasat találni aszt jelênti, hogy mégvernek. Hogy ki né kapj, köpj a vasra, vesd hátra és né nézz vissza. Nem kapsz ki.

2. Écczêrre montunk valamit, váratlan vendég jô a házho.

3. Ugyancsak váratlan vendégét jelênt az is, ha a kés hégyivel a földre esve mégáll, vagy ha a kakas a pitarba (konyha) elkukoríkolja magát.

4. Viszket az állam: szakállas vendég jön. Viszket az órom aija: bajuszos vendég érkezik. Kiesett a falat a számbú: êhês vendégét kapunk.

5. Asszony hajtya a lovat: szél lész.

6. Tapasztanak a verebek: eső lész.

7. Mosdik a macska: eső lész.

8. A ki nyalakodik, annak eső lész a lakodalmára.

9. Ha a (faggyú) gyêrtyát elfúvod és ismét méggyúlad: pap fiad lész.

(Szentes.)

Népmesék.

A kakas és a jêrcze.

Vót écczêr égy kakas még égy jêrcze. Há mit gondútak, mit ném, csak elég az hozzá, hogy biz ôk êméntek kapargatni. Kapargattak, kapargattak; há a kakas écczô csak tanát êk kô-kint; mikô osztân el akari nyêlni, bizon mégakatt a torkán a

kökin. Szégíny még akart fulladni; de aszonta a réczének: „Enye, enye! té jércze, erigy, hozzá nekém vizet!”

Jó van; a jércze mingyár el is mén a kútra. Aszongya a kútnak: „Kút aggyál nekém vizet; vizet adom pitykének *), mer mégfúlad a kökintű“. De a kút aszonta: „Hozzál nekém zöd ágat!“ Szalad a jércze a fához: „Fa aggyál nekém zöd ágat, zöd ágat adom kútnak, kút ád nekém vizet, vizet viszém pitykének, mer mégfúlad a kökintű“. Aszongya neki a fa: „Hozzál nekém földet a tövemre!“ Szalad a szíp lánynhoz: „Szíp lány, aggyál nekém földet, földet adom fának, fa ád nekém zöd ágat, zöd ágat adom kútnak, kút ád nekém vizet, vizet viszém pitykének, mer mégfúlad a kökintű“. Aszongya neki a szíp lány: „Hozzál nekém czipőt!“ Szalad a vargához: „Varga aggyál nekém czipőt, czipőt adom szíp lánynak, szíp lány ád nekém földet, földet adom fának, fa ád nekém zöd ágat, zöd ágat adom kútnak, kút ád nekém vizet, vizet viszém pitykének, mer mégfúlad a kökintű“. A varga még aszonta: „Erigy hozzá csiriszt“. Szalad a macskához: „Macska, aggyál nekém csiriszt, stb.“ Aszongya a macska: „Ménny, hozzá nekém tejet!“ Szalad a tehinhéz: „Tehin, aggyál nekém tejet, stb. stb“. A tehin aszonta: „Aggyál nekém színát!“ Szalad a színavágóhoz: „Színavágó, aggyá nekém színát stb.“ A színavágó adott neki színát; színát atta tehinnnek, tehin adott tejet, tejet atta macskának, macska adott csiriszt, csiriszt atta vargának, varga adott czipőt, czipőt atta szíp lánynak, szíp lányn adott földet, földet atta fának, fa adott zöd ágat, zöd ágat atta kútnak, kút adott vizet. De mikó félhúzta a védrét, má akko a szégín pityke mégfúllatt a kökintű. Ha még nem fullatt vóna, az én mesém is tovább tartott vóna.

(N.-Becskerek.)

HANTZ GYULA.

A z i g a z i k o m é d i á s .

Egy öreg komédiásnak vót egy Jancsi nevű fija. A fijú a hátán mindig ojan zsákot húrczolt, a mékbe két kötél vót tíve.

Ecczer a mint mennek mendegélnek heted hét országra, észre se veszi az apja, hogy minn mesterkedik a fattyú. A pedig egyebet se csinált, csak azt, hogy kirántotta a zsákból a két kötelet, osztán felment rajta az égbe. Csak azt hallotta mán a komédiás, hogy Jancsi ugyancsak dörömből odafenn.

Ezír a tettijir úgy meg haragudott rá, hogy utánna ment egy baltával, osztán szíjvel vágta Jancsit. Lefele jöttibe se akarta

*) „A reformatus gyerekek úgy hívik pityke a kakast“, így magyarázta bejáró asszonyom a „pityke“ szót.

H. Gy.

czipelni, hanem előbb lelökte a fejét, azután a két kezit, azután a két lábát meg a derekát.

Ide le se sokat kímélte, mer csak belehánta a zsákba minden riszit, bekötötte a zsákot, osztán belelökte a Dunába.

Egy kis idő múlva mégis hozta a hátán a zsákot Jancsi.

E vót ecczer csak a komédiás!

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

Találós mesék.

Elü-hátú fogják,
Kürt ódalán toszíják. Ma l o m.

Szaladok a bogja közé,
Nézék a lábam közé.
Ó édes kis jukam,
De mégpeneszlöttél! — E g é r l y u k.

Évittem fejrékét,
Hosztam rajta vöröskét.

Betöttem a kerikbe,
Oda szalatt szöröndi,
Úgy mégütöttem

Hibiró, habaró kanává,

Mingyá katlanba szalatt. — H a t o s (fejréke), h ú s
(vöröske), k e r e k (fazék), s z ö r ö n d i (macska).

(Kengyel. Heves m.)

WOLF VILMOS.

T á j s z ó k.

Turkeveiek.

Alá szált a tél: megeny-
hült, elmúlt a hó.

él é s m o s ó: sikár.

ér v é n y e s: a tengéri az
idén nem volt érvényés. Ez a
széna a lónak nem érvényés.
Szépen beszélt, de nem volt
érvényés.

e s k e t n i; használják, ha
böllenkedést, civódást, fagga-
tást, ütés-verést akarnak kife-
jezni. „Eskette a kutyát, ütés-
sel támtotta, vagy böllenkedett
véle. Eskették egymást. Eskette

a lovat. A tanító ugyancsak
esketi a gyerekeket.”

e l k a t y m a l t a: elhányta-
vetette t. i. a tárgyat.

k o t o g: kityeg-kotyog.

l á g y m o s ó: mosogató
ruha.

m i n o r: férfi-nő egy sze-
mélyben, csíra.

n y e s z t e t: izeg mozog, nyí-
kodik t. i. a kis gyermek.

p e s z n y é s: satnya.

r ó n a: az álló víz síkja.

s e g g é s t ö k: kobaktök.

Azzal sincs messzire:
nem sokat ér véle. „Kaptam
10 krt érte, de ezzel se vagyok
messzire.”

szaricsóka: szóhajtó
pletyka.

szarvas: ganéjdomb; ne-
vét onnan vette, mert magasra
felrakják, s két kidomborodó,
hegyesedő hegye, szarva van.

zsébrés: felpattogzott t. i.
a száj belőről.

PAPP ANTAL.

Dunántúliak.

Lássa el ezzel a fával
a bajt: vágja föl.

leánybiró.

lájók-e?: látja-e?

látod-e-ké?: látod-e?

lábító: lábtó.

lángaló: lángos.

lendzsi: korsó.

léptika: talyiga.

lapis: kis mélyedésű völgy.

lebinye, lettentyű:

marha szűgyén lelógó húsrész.

lécsücsül: leül.

matrin (cérna): kis cso-
mó, több pászma.

messzi szüle: távoli szüle,
nagy szüle.

magik, ipik, napik elhalt.

mégrepétt (mult): meg-
repedt.

marhalátó: tehenes.

majmóca: majom.

mégrévogat, még hű-
rol: megdorgál.

mátéznak: veszekednek.

mégtisztálkodik: meg-
borotválkozik.

nyávvatt: nápicz, czingár.

nyomdikó (takácsoknál).

őreg szüle: megszólítás.

okás üveg: pintes üveg.

összekötés: esküvő előtt.

ő: ön, kegyed.

ortag: orgazda.

pudar: pásztor.

pattogat: kapsét (szilvát).

pióka: piócza.

pepés: tapasz.

paszat: piszok.

pecsinye: szalonna.

púzs: csiga.

pinike: piczike.

pulutyka: podlupka.

párol: lugo.

puruttya: ronda, rendet-
len.

puczok: vakandok.

pemet: kemencze-tisztító.

röppentyős: anyányi ma-
dár.

réttya: lajtorja, lábtó.

rakja: rozspalinka.

reggeli ebéd: reggeli.

rideg marha: meddő,
gulyamarha.

ránkor: pék.

sivány: viselt (ruha).

szurdok: hegyi ut.

suly: sulyom.

sokacz: kath. rácz.

sivó: csatorna.

sziroty: daraeső.

szitty: káka.

szapu: kerek kosár.

szoplat: szoptat.

szájas: kanta.

sajtár: vizes dézsa.

sárgyóka: sármány.

szájadzó: dugó hordón.

ta: tova.

tuba: vadgalamb.
 tálcsa: tányér.
 tegént: minap.
 tökdinnye: görögdinnye.
 üstöllést: tüstént.
 vinyákol: nyávog (a macska).
 vövött, tövött, itt stb.
 véssze, téssze, éssze stb.

vaszak: szemét.
 vánkosfenék: párna betét.
 véllakés: villa párja, kés.
 ludtikmony, varjutikmony.
 valamellyest: valamennyire.
 zsazsak: tűzpiszkáló.

KUN DANI.

Rimaszombatiak.

Magvas: vénülő sóska.
 mátka tál: jegyajándék (olv. Dugonits András „A magyarok uradalmaik.”)
 megtért az eczet: megromlott.
 messzelátó: nagy hegyek tejeje.
 Miku: Miklóska.
 mocsolya: lakadalmi bohóc, különben megbizott rendező lakadalmakban, torban.
 nannya: nagy anya; Dunántúl: mási és másik anya.
 náspángol: elver.
 négyeljen fela hóhér! (szitok).
 nyavolya: betegség, nehéz kór.
 nyoszolya: az ágynak falaktrésze.
 nyúl-e vagy bőr?: nyúlik-e a füle a bőr? tréfás kérdés; valamint ez is: „Otthon van-e apád, van-e bőr a nyakán?”
 őcsém asszony: a nálamnál fiatalabb férfi rokonomeje (v. ő. Nyv. IV. 384.)
 ötön vette: lopta.
 ötvös: arany- és ezüstmíves.

pad: padlás; itt a pad helyett lóczya van használatban; a hevesmegyei padka ismeretlen.
 pájinka, pályinka: pálinka.
 pást: rét, legelő, a város külsősége.
 pászma: köteg, strengli.
 patvar: perpatvar, zenebona; a szabó műhelynek patvar elnevezését itt nem ismerik; ép úgy nem hallotta senki, hogy a kovács-műhelyt vinnyének is neveznék.
 pecztej: bornyazás után fejt tej, a mely összement.
 pemete, penete: azon pamacs, a melylyel a tüzet locsolják.
 perenye: pernye.
 picsog: sir, rí.
 pille: a forralt tej hártájaja, Budapesten a hautja.
 piszke: egres; Zemplénben pösszméte, ez utóbbit itt nem ismerik.
 pocsoya: pocséta, mocsár; Dunántúl: kátyu.
 rocška: víztartó faedény.
 rücsköl: izeg-mozog, nyugtalankodik.

FINDURA IMRE.

Simonytornyaiak.

Beig. „Ném csak az ajtóig, de egész beig elviszém, fogadom.“

bóczorog: ide oda jár.

böczöllészni a kis gyermek s részeg ember szokott, midőn a felvett irányba akar menni s néha-néha félrelép.

bukás, indulat. „Kibukik a buza“, ha a földből kiüti magát, s ilyenkor mondják: „a buza bukása szép v. rossz“; ha néhány hét múlva fél v. egy láb magas: „az indulatja szép v. rossz“, különösen kukoriczáról.

csígatni: csitítani, csendesíteni.

czéda: kirugó.

czuhados: rossz nyelvű, hirhordó asszony.

eszelő: oktató, tanácsadó.

eszéni (eszelni): oktatni.

gérhám: görhes, sovány.

méggyösszöszödik a gyümölcs: elromlik.

hallározni valaki fellett: zaklatni valakit.

kalézúni: kóborolni.

kárpálni: pirongatni.

képesint: képesség, tehetség szerint.

kísázkodni valakivel: cizvódni.

kujtorog: hosszabb ideig tétlenül jár-kél.

kunírozni valakit: boszantani.

latyakos: csak a harmattól nedves fűről és ruháról mondják.

nyikkantani vakkantani, nyikogni vakogni. páilái: körülbelül (beiláufig); páldái (munka) csak mint melléknév használtatik.

paszatos: piszkos.

pelengyeség: piszkos hanyagság az öltözetben s piszkos jellem.

réggédén: reggelenként és reggel.

sitérni sotorni: a ház körül sietve helyrerakni,

szegődött bér = osztott koncz.

mégtilódni: járni megfordulni valahol.

tohonya: lusta.

tüssenteni: disznót lopni, (mivel ily alkalomkor tüss, tüss szóval hajtják a disznót).

elvetemédett: nem csupán erkölcsileg, de anyagilag is elszegényedett.

a récze viriből, a tyúk váj.

ROTH FERENCZ.

Udvarhelyszékiek.

Anyatartotta: gyermek, fiú, leány; pl. Isten örözzön még minden anyatartottát aféle veszedelemtől, kártól stb.

bákdáncsol: bakdácsol, bukdosva lépdegel.

batykó: maszkura.

bábás: szép.

czeczés: szép. „Czeczés néni pepés bogyót adott babás Bertának.“

elkaszamodott: félre-

ment, elromlott; pl. „A csidmám úgy elkaszamodott hogy! Istán bácsom egészen elkaszamodott.”

estempe: támasz.

fálángatni: leszidni; pl. „Fálángassa le bion mázczzor a nagyápját.”

gabba doz: görbén jár; pl. „Nánnyám immán csak elig-elig gabbodoz.”

görömbézni: nehezen járni.

hazai: menyasszony. „Úgy nez ki mint égy hazai. Jaj milyen szép hazait hoztak kijén-ték!”

hergetelni: kaparni, ingerelni.

hirtelen: szeles, haragos; pl. „Asszonyom égy kicsinnég hirtelen” = hamar megharagszik. A keze hirtelen am. hamar megüt vele. Az esze hirtelen am. futóeszű.

hörni: hörpölni, merni, pl. „Hörjed hamar aszt a levet s láss osztán dógod után. Hörd ki aszt a kicsit má nó, ne hadd ott!”

káliás: részeg, ittas. „Gazd-uram égy kicsinnég káliás.”

karisztol: karczol. „Úgy elkarisztolta a ház föggyit hogy.”

kescsü: kesztyű.

kieszkápálni: kivergődni, kimenekülni; pl. „Elönös-elig eszkápála ki abból a bajból.”

kodohozik. Kr. szerint kodozik: éhezik, éhség miatt szenved.

közbesső: középső.

kujon: rossz, gonosz, istentelen.

megfülemődött: megfüremedett, megelevenedett a betegség után.

megkajdult: az ital szé-
sze átjárta.

mistumra: porciókra, mérték szerént. „Kőcsd az éle-
séget mistumra. Égyed mistum-
ra a szalonnát.”

mortifikál: sérteget.

nyusztítani: uszítani, biz-
tatni; pl. „Nyusztcsd réa a ku-
tyákat.”

főssége: ő felsége.

férhöz adni: eltörni; pl. „Ügyejj te, n'ogy férhöz add azokat az évegőköt! Ma bizén férhöz adod azokat az edényö-
köt.”

péczkés: kevély.

péstérkédik: kakaskodik, erölködik.

péstölgeti: példálózva mondogatja. Kr. szerint pész-
táloodik.

sza monczája: nemzet-
sége; mondják úgy is; szele-
moncza.

szész, szössz: ürügy; pl. „Annak a szészivel vagy szö-
szivel jött hézzám, hogy.

szüszküptöltni: mind-
együtt súgnak-búgnak, tanács-
koznak, terveznek.

úzmar: zuzmara.

varga: kullancs.

virágozik: virágzik. „Mi-
kor a tök virágozik, a vén asz-
szon bogározik, akkor leszön
nyár.”

SÁNDOR JÁNOS.

Névnapi köszöntők.**Zsuzsánna napjára.**

Ma hat órakor felköttem,
 Azonnal kimentem,
 Niszttem a szép hajnalra,
 Mintha Zsuzsánna napja vóna.
 Zsuzsánna ijjen egissíggel,
 Köszöntlek békességben,
 Hogy a bánatnak árja,
 Szívedet át ne járja;
 Hanem inkább bészárja
 Az egeknek kirája;
 Vitessik fel mennyekben
 A szentek seregiben.
 Szívesen kívánom.

János napjára.

Fébrus arany gyertyája,
 Hajnali paripája,
 Ragyogtattya üvegét,
 Oszlattya sűrű fellegét;
 Mejben szíved vígsággal,
 Lehető vidámsággal.
 Levetkezett az ég setít gyászruhájiban.
 Uraim! uraim! meg ne ijeggyetek,
 Hogy e roppant sereg beszállott közzétek.
 Hány szál szőre van háromszász medvének,
 Hány csep eső esik az mező fűvére,
 Annyi áldás szájjon Jánosnak fejére.
 Szívesen kívánom.

BAKOSS LAJOS.

Lakodalmi köszöntők.**Az előköszönők mondókája.**

A nászsereg a vőlegény házától kiindulva, két legényt előre bocsát, hogy a menyasszonyi háznál tudtul adják az elindulást. Ezek viszik a menyasszonyi ajándékot, a mely áll egy pár csizmából és egy főkötőből.

„Isten ő főssége a kigyelmétők igen szép számmal való egybegyűlésöket, beszélgetésöket tegye szeréncsésé és boldoggá, és a mely két búcsületős éfiaknak kedvökét egybegyűltek, azokat isten ő főssége éltesse a maga nagy nevének dicsiretíre, szent

fiának tisztöletire, az anyaszéntégháznak épületire, a szüléknek és az atyafiaknak szübbeli örömökre, szüvesön kívánnyuk."

Erre felel a leányos ház szószollója. Az előbbi folytatja:

"Kedves szószolló uram! még vaj két elmondandó szavaink vónának, ha méghágnának uram kigyelmétök.

Először. Emléköszteti násznagyuram ő kigyelme kigyelmétöket, hogy ennekelötte való bizonyos időkre igérték vala a kigyelmétök kedves attyokfiát u. m. némös udvarhelyszéki homorod álmási N. N. hajadon leányát N. N.-et, ugyancsak a mondott széki és falusi éfiu légén N. N.-nek jövődöbéli házastársul, istennek törvényös poroncsolattya s az anyaszéntégháznak régi bévett rentartása szérént.

Másocczor. Arra es emléköszteti násznagy uram ő kigyelme uram kigyelmétöket, hogy a mi ezen szent házasságnak nagyobb erősségit nezi, u. m. a szent hűt, az es a mint tuggyuk isten kigyelmiből tisztöletös papunk által végbemént.

Harmacczor. Emléköszteti násznagy uram ő kigyelme uram kigyelmétöket, hogy e két búcsületös éfiak között vótának holmi kézfogások, gyűrű és ruha vátások.

Negyécczér. Arra es emléköszteti násznagy uram ő kigyelme uram kigyelmétöket, hogy a megadásnak, avagy a lakadalmazásnak napját préfiniálták vót éggyenlő akarattal ez mái napra, vagy erre a mostani órára. Mindezekre nevezve násznagy uram jövő uttyába vagyon násszával, nyuszójával, öröm legényivel, tisztöletös pápjával, mestörivel, mozsikássival és minden hézzá tartozó kedves attyafiaival. Mindezőkről ő kigyelme mi általunk bizonyos válasszát elvárja uram kigyelmétöket, mely jó válaszáadásra az ur Isten segéjje uram kigyelmétöket."

Itt átadja a menyasszonynak az ajándékot.

"Örömléanasszon! hajjon kigyelmed vaj két szót. A kigyelmed mátkája vagy hűtös tássa ad kigyelmednek ennyi ajándékot, a mennyit én nálam jelön lát. Eszt végye kigyelmed jó névön igiri még, hogy ha Isten e világban élteti, több jóakarattyával es fog kedvesködni. Én penyét aszt kívánom, hogy kigyelmed eszt visejje egésséggel, békességgel, kevés búval, sok gondal, ha ugy teczczik, vig tánczal."

Itt búcsut veszen a szószollótól.

"Kedves szószolló uram! itt való létünkben, vaj szónkba, vaj cselekedetünkbe, ha valamit tanáltunk hibázni, arról szeretettel engedelmet kérünk s ennekutánna es ajájjuk magunkot a jó atyafiságba s minden jót kívánunk uram kigyelmétöket."

Ezalatt megérkezik a nászsereg s az előköszönők tu dtul

adják a vőlegény szószóllójának, hogy minden előbb történetekre emlékeznek s a menyasszony elvitelében nincsen semmi akadály.

(H.-Almás. Udvarhelyszék.)

SÁNDOR JÁNOS.

Karácsonyi énekek.

Hej! víg juhászok, csordások,
Mint csörögnek a források;
De gyönyörű ez az éjjel,
Bár (talán már) tekintseték csak széjjel.
Amott látok egy nagy fényességét,
Bizonyos isteni jelenségét;
Nézd még pajtás, ott vagy-on-é,
Bátran oda méhetünk-é?
Ott van bizonynyal, mert láttam;
Bétekinték, hogy oda jutottam,
Jaj ott fekszik a jászolban,
Bétakarva posztócskában.
(Ablakról ablakra járva éneklük a gyerekek.)

(Csongrád m.)

HANTZ GYULA.

Karácsonyi misztériumok.

Mesztégnyei „b ö t l e h e m e s j á t é k.”

Személyek:

Egy angyal; egy katona; három pásztor bundásan, szakálasan, az első Szalán-nás, a második Pörköczés, a harmadik Dadó, a legvénebb.

— Szabad-e a bethlehemi kis Jézust behozni? (Az angyal be-megy, az ajtónál énekelni kezd, az asztalra leteszi a templomot, s a mögé ül.)

A ngyal. Menjünk el Bethle-
hem városba,

Ott látjuk Jézust a jászolba,

Ott angyalok örülnek,

Vigan énekelnek,

Pásztorok szívből örvendez-
nek.

Katona. Szerencsés jó estét e házi gazdának.

Állj félre te banya,

Ne nézz úgy, mint a vasvella,

Állj félre és ne szólj,

Sárkányfülű kofa;

Takarodj egy sarokba,

Ott leszen ülésed

Tövises pazdergya.

Jöjjön elő a gazda,

Mert pásztorok jöttek.

Kik ő neki mái napon

Örömet hirdetnek.

Nem jöttünk mink őket nézni, hanem a bethlehemi kis Jézust őrizni, mert angyal által küldettünk, hogy őtet megőrizzük.

Szalánnás. Szalánnás jó estét, szerelmes uraim; mivel elveszvéen pajtásom, aszt jöttem keresni, fölhajtom kulacsom, dicsért vörös jó borom. Lukluk, talán nincs is benne? (Iszik.)

Pörköczés. Pörköczés jó estét, szerelmes pajtásom; látom pajtás, hajtod kulacsodat, de mért meg nem vártad te jó barátodat, ebből vélem ki álnokságodat.

Szal. Ne vélj te engem álnok pajtásodnak, mert sok utasok-futások által kerestelek a nagy hegyek völgyek alatt; hanem még egyre kérlek: tudnál-e hirt mondani az öreg Gluba öreg apánkról?

Pörk. Amoda hátul láttam, ürgette-forgatta üres csobolóját, utánunk is hozta penészes szakállát. Gyere be te Dadó, mert úgy is tudom, hogy megfagyol.

Dadó (öreges hangon). Húsos és kolbászos jó estét szerelmes fiaim. Látom fiaim, hajtyátok kulacstokat, hanem majd adok evvel a gircses-görcsös bottal a hátatokra; mit értek ha lesztek (?), nem vagytok tik béresek, hanem juhpásztorok.

Szal. Ne apa, ne apa, fogjad kulacsodat, fogja meg a jó vörös bor a száraz torkodat.

Dadó. Ó édes fiam, de eltaláltad romlott egészségemet. Dicsértessék torkom, fogadj isten gégém. Lukluk, talán nincs is benne.

Szal. Jól esett-e Csicsa, te megpörkölt gluba (?), te vagy a tetük kópéja.

Dadó. Ne littylotty fiam, hanem feküggünk le alunni, mert 9—10 órára a fehér bolhák vakargatják a szakállunkat. (lefeküsznek.)

Angyal. Katona. Pásztorok, hol vagytok,

Talán mind alusztok?

Gyakran fölserkennyetek,

Jézus előtt legyetek,

Ma született kis Jézusnak

Vigan örvendezzetek.

Angy. (csönget.) Glória.

Szal. Hallod-e pajtás, az angyal szól.

Pörk. Nem az pajtás, hanem a csillag ereszti ránk a szárnyát.

Angy. Glória (csönget.)

Pörk. Mit álmottál pajtás?

Szal. Én pajtás azt álmottam, hogy a házi gazdánk a kulacsunkat megtöltötte jó vörös borral. Hát te pajtás, mit álmottál?

Pörk. Én pajtás azt álmottam, hogy a házi asszony most

szedi elő a számunkra aszt a jó czukros süteményt. Hát te öreg atya mit álmottál?

D a d ó. Én édes fiaim aszt álmottam, hogy a házi gazdánk most szedi elő aszt a régi elrakott huszasokat.

A n g y. (csöngtet.) Glória in excelsis deo.

D a d ó. Keljünk föl fiaim, a mái napon született kis Jézus köszöntésére! (a templom köré gyűlnek.)

Most örvendjünk és vigadjunk,

Új királynak hálát aggyunk,

Jézus Krisztusnak. Kirie elejzon, elejzon.

Itt fekszik Jézus a jászolban, ó Krisztusunk, jertek dicsérni mindnyájan.

(A bundás babapásztor a jászolhoz megy.)

Vedd rád pajtás a bundát,
Fogj egy kondor báránykát,
Vigyük el szent anynyának,
Áldott kis Jézuskának.

Fújj meg Miska a dudát,
Te is Gábris furuglyád,
Fujjunk neki egy nótát,
Vigasztaljuk szent anynyát
Szép öcsém Jankó,
Fujd föl te Palkó
Dudádat,

Vesd a válladra
Görbe hátadra
Bundádat.
Te borzas Geczi,
Ne menny el messzi,
Fogj báránt,
Fogd meg a szarvát,
Kösd meg a lábát
Egyaránt,
Szaporán.

(Egy kosaras babaférfit meg felesége a jászolhoz megy.)

Jutka, Mariska,
Sör, bor, pálinka,
Elég van;

Ha egyet ihatnánk,
Úgy vigadhatnánk
Mindnyájan.

(A jászolnál a zsidó pap könyvből imádkozik; az ördög lesi, a pap felé megy, ez megijed, de később még is elfogja és elviszi.)

Mennyből át hozzánk
Lejött hozzátok,
Pásztorok,

Hogy Bethlehembe
Menjünk sietve,
Lássátok.

(A kéményseprő baba küzd az ördöggel; a „pénzszedő dékán“ sapkájába vetik a pénzt.)

Istennek anyja,
A kit szült vala
Jászolban,
Az lesz ti néktek
Idvezítőtök valóban.
Pásztorok, keljünk fel,
Hamar siessünk el,

Ime angyal jelenté,
Hogy Messiás születék.
Ne késsünk, siessünk,
Egy kis fáradságunkat
Ne sajnáljuk,
Talán még az éjjel is föl talál-
juk.

Aprófücsipkedés-kor (tavasszal.)

Csípédém, csípédém füvecskét,
 Ási, ási lukacsát;
 Nem csak papot ötem,
 Diákot is ötem;
 Harmannapra haza értem,
 Sé bűribű sé csontyábú
 Sémmiccsé telátam.
 Ki mit hozott a vásárbú,
 Min kifityogtatták;
 Haj bimboró, bimboró,
 Karácsonyi bimboró.

(Nagy-Becskerek.)

HANTZ GYULA.

Helynevek.

Decsközségben.

Szántók. Falu föld. Fenyér. Kis, külső, belső temető,
 lő. Közep. Tóréve. Csergáló. Alsó, felső mező. Alsó, felső
 özöderek. Köves, magos, felső telek. Kis földek. Székedága.
 ső, felső lapos. Sármellék. Lókápa. Csonka. Hosszú. Salista.
 raallya. Gyúvesz. Sándordülő. Városhely. Kesztyőczi széked.
 svány. Utmentében. Külső. Bófasz. Nekeresdi csárdánál.

Rétek. Göröndör. Papszállás. Csöngőhát. Honkos. Bisz-
 czi. Közép, felső, alsó tanya. Paráz. Czigányülés. Isztára.
 só Dunaszél. Sáros töltés. Kis Dunán túl. Simon óla. Fodor.
 os. Ostoros. Keselős. Magos. Orbó. Tütös görönd. Cserrencs.
 na bogár. Dencze. Déczeg. Boiós foka. Porrong. Zsákmány
 önd. Nagy hát. Kenizse. Alsó, felső Ebes mellék. Nyirág.
 jos. Kis füzes. Keskeny. Gargócza. Hutza. Csellő. Szénás.
 ür. Lesező. Meződ. Rosz tó. Berek vége. Pallonia. Dunatorok.
 a vára. Völgysziget. Rencseb. Kelőcze köz. Lankacz.

Szőlők. Kutvölgy. Aranydomb. Alsó hegy. Jozán.

Nádas. Papp tava. Bogra kődök. Ások. Jatpány tó. Tütös.

(Tolna m.)

SZEPEZDY K. GYULA.

Gúnynevek.

Másfél zsidó (kövér boltos). Alig ur (tönkre ment
 birtokos). Mostgyütt doktor (25 év után is mindig ez
 a neve). Bagjas Vincze (borzas parasztember). Rotty
 ta (szegény özvegy asszony, beteges). Beteghas (közbir-
 os, mindig plaid volt a hasára kötve). Vénember (Wein-
 er). Karperecz (Karpelesz). Ispán (Fischbein) Lovák

(Novák). Bakmony (Bachmann). Muszaj erdő (kényszer-munkával ültetett erdő a nagy kolera után). Tyukszászög (Abonynak a szelei ut felé eső része).

(Nagy Abony.)

ÁGAI ADOLF.

Népdalok.

A paprika, a paprika oly vörös,
Ném kell abbúl a levesbe csak egy csépp.
Új korába repeggyén ki a csidmám,
Ha én többet járok egy legíny után.

Nagy földesi tēplom fōggye be poros.
Veték bele kík ibolyát, de bokrost;
A ki asztat lészakasztya, de bajos,
Az én szívem jajj de nagyon hánatos.

A Tiszának mind a ngy szíle bádog.
Nagyfōdesi karcsú dērékú lyánok.
Lyánok, lyánok be szipék vattok este.
Mint a ki nyílt bazsarózsa a kerbe.

Tiszta búzából sūtik a kēnyeret,
Még aszt mongya barna kis lány nēm szeret;
Ha nēm szeret, nē űjjön az őlembe,
Nē kacsincson világos kík szemēmbe.

Tiszta búzából sūtik a pogácsát,
Ez az én szeretōm, ez a kis bundás;
Ha kicsi is mégtérünk mi az alatt,
Űgy-i kedves kis angyalom tē takarsz.

Zavaros a Tisza vize, nēm tiszta,
A mely gyūrūt attam jegybe, add vissza;
Ēn is vissza adom a tē kendōdet;
Nēm iríglyēm Ēn a tē szeretōdet.

De nagy az ég, és a föld is olyan nagy.
Rád gondolok kedves rózsám, messze vagy;
Nēm hallom sē hírédet, sē nevedet,
Sē nēm izensz, sē nēm írsz hát levelet.

Nēm jár erre postakocsi, sē levél,
Madár sē jár, mert itt télbe el nēm él;
Hideg van itt és hidegēn fú a szél,
Szomorúan húll a fárúl a levél.

(Földes. Szabolcs m.)

BAKOSS LAJOS.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Főutca.
57/58. sz.

V. kötet.

1876. JUNIUS 15.

VI. füzet.

HIBÁS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK JAVÍTÁSA.

37. Otthontalan. Nélkülöz. Szűkölködik.

Az idegenszerűségeknek fő forrása, származzék bár gondolkodni nem akarásból vagy nem tudásból, vagy akár jó-hiszemből, ama fonák nézet, mely a fordításbeli hűséget úgy magyarázza, hogy az áttétel az eredetinek ne csak a szók mennyiségére, hanem a szerkezetre nézve is hű hasonmása legyen. Noha e nézetnek még napjainkban is nem egy makacs védőjével találkozunk, a gondolkodó fők eljárásának alapján bizvást kimondhatjuk, hogy a jelzett határt már szerencsésen áthaladtuk: a szó szerinti fordítást a józan kritika, mint visszásságot és sok esetben egyáltalában lehetetlent, végképp elvetette. Ezzel azonban korántsem azt akarjuk mondani, hogy végképp meg is szűnt s többé már nem is fogunk találkozni vele. Tehetlenség és téjékoztatlanság, a mely erején fölül többet mer, minden időben volt és lesz; és így e fonákságnak is, annál inkább mert könnyű és kényelmes, és legcsekélyebb fejtőrést sem okoz, mindenesetre jövőben is akadnak elég számmal pártfogói és követői.

A szó szerinti fordítás elve nálunk is hosszú időn át majdnem az egyedül irányadó volt. Kazinczy példáján s szavai után indulva neki hódoltak nevezetesen csekély kivétellel mindazok, kik a nyelvújítás zászlója alá sereglettek. Eszerint alig volt valami természetesebb, mint hogy az idegen példakép után alkotott szók és szólásoknak egész raja árasztotta el csakhamar nyelvünket. A legnagyobb félszegség pedig ez utánzatokban nem az volt, hogy a megalkotott szónak a legtöbb esetben teljesen egyazon elemekből kellett

állnia, mint a példaképül szolgáló idegennek; sem az, hogy sokszorta épen semmi szükség sem volt rá; hanem hogy ugyanoly szűk vagy tág körben mozgó funkciót is erőszakoltak rá, a melyben az idegen kerített. Világosítsuk meg példával. A német nyelv befolyásának elhatalmasodása előtt, de még manap is a magyarúl gondolkodók így szólottak és szólnak: barátságos lakás, barátságatlan szoba, zord vidék, rideg magány, borzalmas csend, aggasztó gondolatok. E kitételek némely a legtöbb esetben így hangzanak: heimliche wohnung, unheimliche stube, unheimliche gegend, unheimliche einsamkeit, unheimliche stille, unheimliche gedanken. Ha a jelzők szempontjából tekintjük s ítéljük meg e kitételeket, kétségtelen, hogy a magyar változatosabb, szebb, gazdagabb. S mit tettek fordítóink? A panaszszal ajkukon, hogy a magyarnak a német „heimlich, unheimlich“-ra nincsen megfelelő szava, nem csak megalkották az *otthonos*, *otthontalan* szókat, hanem a főttebbi kapcsolatokban híven alkalmazták is; s ma már nem egy műben olvashatni: *otthonos lakás*, *otthontalan szoba*, *otthontalan magány*, *otthontalan csend*, *otthontalan gondolatok*. Kérdjük, szaporították ezek a panaszos buzgólkodók a magyar nyelv kincses házának készletét, vagy fogyasztották? Két szóval, az *otthonos*, *otthontalan*-val ugyan meggazdagították, de hat kifejezéssel megszegényítették. Mert csak tért és időt kell engedni félszeg buzgalmuknak, s valamint a *horderő*-vel, *kedély*-vel, *szivélyes*-vel sat. nem egy magyaros kitételezt szorítottak ki nyelvünkől, úgy az *otthontalan* is majd megtermi lassanként káros gyümölcsét, s idővel csak azon vesszük észre magunkat, hogy az idézett kapcsolatok kivesztek a forgalomból.

Az „unheimlich“ magyar aequivalensei az *otthontalan* helyett a jelzett tárgyak különböző sajátsága szerint a következők: *barátságatlan*, *rideg*, *zord*, *borzalmas*, *aggasztó*, *gyanús*, *veszélyes*.

Hasonló panasz előzte s érlelte meg a czímbeli második szónak megalkotását is: a német „entbehren“ igére nincs megfelelő magyar szavunk; pedig e nélkül el nem lehetünk, lépten nyomon szükségünk van rá! S megtermett a *nélkülöz* ige; s német fordítóink — pedig nálunk angolt, francziát,

oroszt sat. is tudvalevőleg nagyobb részt németből fordítanak — meg a hírlapirodalom oly keletet szereztek neki, hogy a sok *nélkülözés* emlegetésétől szinte fáj az olvasó feje. „*Ez a hír minden alapot nélkülöz. Én könnyen nélkülözöm a bort. Nem nélkülözhetem ezt a könyvet. Nélkülözte a boldogságra vezető eszközöket.* Megelégedett ember volt; *nem nélkülözött semmit.*” sat. sat. Nyelvünknek a *nélkülöz* szóval való meggazdagodása pedig a következő régi, magyaros kifejezések rovására történt: „Ennek a hírnek nincs semmi alapja. Én könnyen elvagyok (megvagyok, elélek) bor nélkül. Szükségem van e könyvre (nem lehetek el nélküle). Hiával volt a boldogságra vezető eszközöknek v. Hiányoztak — — eszközei. Megelégedett volt; nem érezte semminek hiányát.” Az „entbehren”-nek most elszámolt magyar equivalenseihez járul még a *szüksölködni* ige is.

Ennek használatára nézve azonban némi megjegyzéseink vannak. Köz tudomás szerint a mai irodalom *-ben* ragos határozóval kapcsolja össze; pl. Pénzben, gabonában, ruházatban, szóval mindenben *szüksölködünk*. Hogy törvényes alapon nyugszik-e ez a szerkezet, azt csak a történeti szótár elkészültével határozhatni meg. Mi gyanúsak vagyunk benne. A régi nyelv pár esetben *-vel* s *-ből* raggal szerkesztette: „Zwees bewlczesegwel (szüksös bölcsességvel): indiget sapientia (ÉrsekúJV. cod. 563.) Nem vagyunk zűkevesek (szüksösek) ez velagy auagy embery segedelmel (segedelmel) Domok. élete. 126. Nem *szüksölködni* üdőből, pénzből.” (Baróti. Magyárság virági. 417.) Ezeket azonban latinísmusnak, a latin ablativus utánzásának tartjuk, melynek a magyarban tudvalevőleg igen sok esetben *-vel* és *-ből* ragos nevek a megfelelői. Egyelőre még tartózkodunk azt állítani, hogy egyedül, de mindenesetre kétségtelenül helyes szerkezete régi íróink majdnem egyhangú tanúskodása szerint az, mely a *nélkül* viszonzszóval teszi kapcsolatba. Példák. „Ezec nélkül zűköslötök (his indigetis). Münch. cod. 25. Zűköslötök tanocnalkul (egentis testibus). u. o. 66. Nem zűkösök az egezec vruosnalkul (non egent qui sani sunt medico). u. o. 119. Ezeknel kyl zykseghesek vattok (his omnibus indigetis). Jordánsz. cod. 372. Nagy zykseeges vala eellyen meltos-

sagos newneel kyl anyazent egyhaaz es mynd ez vylag. Érd. cod. 345. Zykseeg vala ennel kyl. u. o. Mas az hog zökölködeem ys nala neköl. Régi Magy. Nyelveml. II. 10. Tharazk es zakalos golyobys, ky nekwl en ygen zykes wagyok. u. o. 159. Vadneköl igen zewkö-sök vagyunk. u. o. 332. Szikelkedik segéthséggh nékiül. NSzót. Az erősítés első részének magán való fényessége bizonyíttás nélkül nem szükölködik." Baróti. Magy. vir. 61.

E használatnak a többiekkel szemben való helyességét igazolják Baróti Szabónak következő szavai is: „Nem szükölködni üdöböl, pénzből — vagy jobban: üdö, pénz nélkül." (Magy. vir. 417.).

Az „entbahren“-nek helyes magyar megfelelői tehát ezek: nincs; elvan, élél vlmi nélkül; szüksége van valamire; hiával van valaminek v. hiányzik vlmi; hiányát érzi vlminek; szükölködik, szükös vlmi nélkül.

38. Biztonság.

Nem akarjuk épen állítani, hogy analogia nélkül készült szó; hisz van néhány, bár nem nagy számmal, képzős határozókból *-ság*-val alkotott főnevünk, az tagadhatatlan, mint: *éppenség* (Kreszn.), *gyakortaság* (u. o.), *egyedülség* (u. o.), *mostanság* (u. o.); de ez még korántsem volt elegendő ok arra, hogy a *biztonság* is életre kapjon, annál inkább nem, mert a régi *biztosság* mellett, melynél semmivel se mond se többet, se világosabban, egyáltalában semmi szükség sem volt reá. Azért semmi okunk, hogy ragaszkodjunk hozzá; hanem maradjunk meg a régi s minden tekintetben kifogástalan *biztosság* mellett.

39. Hírnök.

A *-nok -nök*, a mint már a nagy közönség is tudja, idegen képző, illeszkedett alakja a szláv *-nikū* képzőnek, melyet a kölcsönvett *udvarnok* (*dvornikū*), *pohárnok* (*peharnik*), *asztalnok* (*stolnikū*), *tárnok* (*tovarnikū*) szókból származtatott ki a neologia; helytelenségét bizonyítani tehát nem szükséges, valamint azt sem, hogy a vele alkotott szók korcs szók. A *hírnök* megalkotása ellen ezen az okon kívül még az is szól, hogy már egészen járatos, régi szók rovására

történt; mert mind a nuncius-ra mind a praeco-ra a régi nyelvnek meg volt az ő szava: hírmondó (nuncius), hirdető (praeco) — mindakettő Molnár szótárában. Ez utóbbit Arany János is alkalmazza „Toldi estéje” III. énekében: „Nyargalódzik fejér lován a hirdető.”

Itt tehát nem is új szó elfogadásáról, hanem régi s napjainkban is járatosaknak általánossá tételéről van a szó; s e visszatéréssel még azt is nyerjük, hogy a hírmondó (b o t e) és hirdető (h e r o l d) alkalmazásával a szabatosságot is előmozdítjuk, melyet a *hírnök* érintetlenül hagy.

A BÖLCSELET MAGYAR NYELVE.

II.

Az előbbeni fejtegetés, kapcsolatban egy pár oly szóra akarom t. olvasóim figyelmét felhívni, melyekre meggyőződés szerint philosophiai nyelvünknek szüksége van, de használatuk körül eddig egyetértés még nem jött létre. Több szem többet lát. Érdemes e dolgot vitatni, mert szükséges megállapítani. Csak egyre bátorkodom kérni azokat, kiket e fontos ügy érdekel: ne nézzék azt se tisztán bölcseletinek, se pusztán nyelvészetinek. Az első esetben könnyen fogadnánk el bármit, ha csak hiányt pótol; az utóbbiban meg könnyen utasíthatnánk el akármit, ha bár hiányt pótol. A kik eddig csakis bölcselekedtek, megalkották a *műmény*, *ite*, *érzéktuládszat*, *állány*, *rajtalatforma* s más efféle szókat, melyeket csak azért nem fordítok le, hogy valaki ezeket is újra föl ne éleszsze. A kik meg pusztán nyelvészkednek, kérdés, méltatnák-e eléggé Horváth Cyrillnek sok igen szerencsés szóalkotását, vagy a Brassai alkotta „bensőítés” szót?

Ezek után lássunk föladatunkhoz.

A ki már psychologiai munkát kézhez vett, tudja mily fontos szellemünknek azon három rendbeli működése, melyet németül úgy hívnak hogy: empfinden, fühlen, wahrnehmen. Minden nyugati nyelvnek megvan erre külön-külön kifejezése. A magyarnak nincs. Pedig fölötte

szükséges, hogy legyen. Mert nem arról van itt szó, hogy a nyelvet aestheticai tekintetéből bővítsük, hanem arról, hogy egy oly különbség megjelölésére képesítsük, mely bennfoglaltatik magában a dologban. Empfinden és fühlen ugyanis szellemünknek más-más actusa, vagy Apáczaival szólva: cselekedete. Az első azt jelenti, a mit csakis érzékeink segítségével veszünk észre, a miről csakis ő általuk van tudomásunk. Az empfinden áll tehát ezeknél: melegség, hidegség, éhség, szomszúság, édesség, kellemes stb. Más a fühlen. Ez az érzékek által vagy nélkülük származik és inkább belső állapot, lelki cselekedet. Ilyen az öröm, bánat, aggodalom, bú, szerelem stb.

A különbség, látja mindenki, valóban szembeszökő. A psychologia, mely lelki életünk mibenvoltát magyarázza és fejtegeti, el sem lehet nála nélkül. De nem lehet el nélküle a szépirodalom sem, midőn akár regényben, akár tanulmányban egy-egy jellemet rajzol vagy bonczol.

Hogyan pótolta eddig e hiányt a magyar irodalmi és köz nyelv?

Mindkettőre az *érez* igét használja, meleget érez, örömet érez. Így találjuk ezt már codexeinkben, így a régibb irodalomban. Apáczai sem tesz különbséget a kettő között; Pázmánynál is olvasható: érezhető édesség, és: lelki gerjedezést éreznek. Az igének e kettős használatát hajlandó vagyok bővebb értelemben vett latinismusnak tartani; a latin is mindkét cselekedetre a *sentire* szót használja. A főneveket illetőleg van nyelvi megkülönböztetés, mint a német empfindung és gefühl között. Az elsőre volt: *érzékenység* vagy *érzékenység*, mely már a Cornides codex vége felé is előfordul; használja Apáczai is Pázmány is. Közkeletű szó volt ez egészen az irodalmi hanyatlás koráig. Ekkor elejtették. Valószínűen azért, mert az *érzékeny* szót „empfindlich” értelmében használták. A gefühl-re volt *érzelem* és *érzés*, melyekhez újabban *érzet* és *érzemény* is járult. Ez az ily egyszerű, világos fogalomra készített szócsapat bizonyítja legjobban a tapogatózást, a kapkodást. Nem csak a szorosan vett bölcséleti, de az irodalmi nyelv is általában e gazdagságban nem láthat egyebet szegénységnél.

Több rendbeli kísérlet történt az említett szók használatának megállapítása körül. Ma a dolog úgy áll, hogy az *érezni* megmaradt *empfinden-* és *fühlen-*re egyaránt; az *empfindung* lett: *érzés*, a *gefühl*: *érzelem* vagy *érzemény*. E használat azonban erőszakot követ el a nyelven s ellentétben áll jóformán valamennyi számbavehető nyelvténynyel. Hiába, mi az érzést és érzelmet egyértelműnek használjuk. Akárhányszor olvashatjuk ezt legjobb íróinknál, hallhatjuk a néptől, mondjuk minmagunk is. E mester-séges megkülönböztetésről le kell tehát mondanunk mind a nyelv mind minmagunk érdekében.

E szerint az „*empfinden*”-re még nincs, s a „*fühlen*”-re meg már nincs szavunk; hacsak az utóbbit nem akarnók ismét a régi *érzékenység*-vel kifejezni; a mi azonban nézetem szerint, tekintve az *érzékenység* szónak mai megállapodott • megerősödött jelentését, bal fogás volna. De azért mégis tanulhatunk valamit ez elavult szótól, azt, hogy miből kell kiindulnunk, ha más szóval akarjuk pótolni.

Ki kell indulnunk az *érzék*-ből. Az *empfinden*, említettük, olyat jelent, mit csak érzékeinkkel veszünk észre. E tőből leszarmasztathatjuk az igét is, a főnevet is, a cselekedetet és eredményt egyaránt. És a mint képződött a *fej*-ből: *fej-el*, és épen így: *fül-el*, *orr-ol*, *láb-ol*, *kez-el*, *szem-el*, úgy képezhető az *érzék*-ből: *érzék-el* is. Lesz tehát:

empfinden: *érzékelni*,
das empfinden: *érzéklés*,
die empfindung: *érzéklés*.

Ezek után a már meglevő *érzék*, *érzéki*, *érzékiiség*, *érzékeny*, *érzéketlenség* (*apathia*), *érzéktelenség* (*empfindungslosigkeit*), *érzék-csalódás* szókkal egy pszologialilag egymáshoz tartozó fogalom-csoportot úgy fejeznek ki, hogy egymáshoz tartozóságukat a nyelvi alak is határozottan feltünteti; mi a németben nincs meg, de megvan a franczia, angol s latinban.

Azt hozhatnák föl, hogy hiszen mindez nem is valami újdonság. Tudom magam is. Találkozunk e kifejezésekkel hol elvétve, hol — különösen paedagogiai értekezésekben — sűrűbben; csak hogy ritkán használják következetesen s gyakran úgy, hogy alig van értelmük, pl. „A tárgyakat a tanít-

ványokkal érzékeltetni kell." De a kifejezések nem újak; s én a magam részéről ebben is egyik okát látom annak, hogy ajánljam azokat. Nem is új szókra, hanem egyedül a meglevő szók értelmének megállapítására hívom most föl az ügy iránt érdeklődők figyelmét. Ha ki van mutatva, hogy az alkalmazott tovább-képzés helyes, akkor a hiányt pótló szó meglesz, mihelyt használata meg van állapítva, egyszer és mindenkorra.

Ez áll a másikra nézve is. *Érzés és érzelem* között különbség nincsen; az „érezni” szónak fölösleges ket-tős értelmet és jelentményt tulajdonítani. Lesz tehát:

fühlen: *érezni*,

das fühlen: *ézés*,

das Gefühl: *ézet és érzelem*.

Mert e kettőt sem lehet összetéveszteni. Az *ézet* inkább sentiment: igazság-ézet, önézet; az *ézelem* pedig affection: szerelem, gyűlölet stb. Az *érezmény*-nek meg vegye ezentúl is hasznát a költemény. A tudomány nyelve, melynek nem kell mindenre cadentiát mondani, legjobban teszi, ha egészen elejti.

Rátérek a harmadikra. A *wahrnehmen-t észrevenni* igével szokás fordítani; *wahrnehmung* meg *észrevétel* vagy *észrevét*. Nézetem szerint e kifejezések tartalmilag nem fődik egymást. Az *észrevenni* szót az irodalom és köznyelv rendszeren a „bemerken” értelmében használja: Észrevettem egy embert, valamit a távolban stb. Az *észrevétel* is *bemerkung*: Azt az észrevételt tette, Ezt mindig így írjuk és így mondjuk. E kifejezés tehát nem a latin perceptio, hanem tisztán az animadversio vagy a franczia remarque tartalmának felel meg. Régibb íróinknál e szó még nem felelt meg mindig a bemerken-nek; de minthogy ma kiváltképen ezt fejezi ki, (Brassai logikájában egyszerűen így értelmezi), használható-e azon lelki állapot megjelölésére, melyben öntudatunk önmagán kívül eső valamire vonatkozik, a melyet magától mint külsőt megkülönböztet? A meleg érzéklésében maga a melegség s a róla való érzékletem egy; nem mondhatom például ha melegem van, hogy a melegség ott van a kályhában, én meg, a ki azt érzéklem, itt ülök a széken. Ha azonban a

kályha azon lelki cselekedetem tárgya, melyet *wahrnehmen*-nek nevez a német, akkor igenis áll, hogy a kályha más s ez az én cselekedetem — a *wahrnehmen* — megint más valami.

Úgy hiszem, világos, hogy az *észrevenni* szó ezt nem fejezi ki; ma legalább már nem. Műszónak pedig határozottnak kell lennie. Ilyen volna nézetem szerint az *észlelni*. Van *szerűlni*, *taglalni*, *ízlelni*, *kémlelni* — csupa főnévi tö-lal -lel képzővel. Nyelvbeli kifogás tehát nem érheti. A mi pedig jelentményét illeti, igaz, hogy mióta meteorologiai intézetünk fönnáll, az megvan ingatva. Ez az intézet ugyanis *észlelde*, melyben a meteorologiai tüneteményeket észlelik. Miért nem *megfigyelik*? A *beobachten*-re (*observare*, *observatio*) ez a bevett szó régtől fogva; *megfigyelni*, *megfigyelés*, ez helyes és egyszerű s köz keletű. Igaz ugyan, hogy az orvosok is *takot*, *meg heget*, *meg lobot gyógykezelnek* vagy mi — én nyelvükben laikus vagyok — miután észlelték. De hát ez az ő dolguk. Ők azért gyógykezelnek, mert észlelnek. — Más munkákban találkozunk az *észlelés*-vel is *megfigyelés*-vel is más-más jelentményben. Itt sincs szó új kifejezésről, hanem csak szükséges megállapításról. Az *észrevenni* s *észrevétel* szokat hagyjuk meg mai jelentményüknél: *bemerk*en, *bemerkung*; a *beobachten* meg *megfigyelni*-nek maradjon ezentúl is. A mi pedig a harmadikat illeti, lenne:

wahrnehmen: *észlelni*,
das wahrnehmen: *észlelés*,
die wahrnehmung: *észlelet*.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

HOGY, MISZERINT, MIKÉP (MIKÉNT).

Brassai „A magyar bővített mondat“ című értekezésében a 16-ik jegyzet végén ezt mondja: — — Pseudo-műveltségünk egyik ragyogóbb jele a „hogy“ kerülgetése. Már pedig én azt állítom, hogy a ki „hogy“ helyett „miszerint“-et ír, annak a nyelvérzéke halálos beteg, ha pedig a „mikép“-re is eljutott, akkor már el is van temetve.“ Nem szándékozom védelmére kelni annak a prózairónak, a

ki megsokálván a „hogy” többször eléfordultát, euphonikus tekintetből akár „miszerint”-et, akár „mikép”-et ír, — nem én, a ki a mily kevéssé akadok fönn a „hogy” gyakoriságán a következő sorokban: — — „Igen nagy öröme támadt a királynak, mert az igazság elmondta neki, hogy a nép szomjuságán hogy lehet segíteni, a hogy az ördögtől hallotta volt; s a hogy a királynak azt is elbeszélte, hogy hogy vakult volt meg, hogy csonkult meg, a ki neki egészen hitelt adott.” (Vadr. 405. l.); — oly bántóknak találok ezeket a helyeket: — — „megverte csupán azért, hogy megmutassa, miképen ő az úr a háznál” (Jókay). „— szabad feltennünk azt is, miszerint nem lehetlen (!), hogy ama szenvedélyek stb.” (Vajda J.)

Másfelől azonban nem ítélem el a poetát, ha a declarativ vagy finalis „hogy” helyett hébeközbe nem ugyan „miszerint”-et, de „mikép”-et vagy „miként”-et használ, (persze nem azért, hogy a „hogy”-ot kerülgesse). Mert:

1. A „hogy” mindenféle értelme (mint a latin „ut”-é) a módhatározó „hogy”-ra mutat vissza.

2. Eme „hogy”-nak pedig a „mikép” vagy „miként” az aequivalense, a mit bizonyítani először az ilyen kitételek: *valahogy* — *vala mikép*; *akárhogy* — *akármikép*; *sehogy* — *semmikép* stb.; s továbbá az, hogy peristologiasan együtt is elékerülnek: pl. El is mondtam neki, *hogyan* — *miként* a dolog (Nép). Meg kellene kérdezni, *hogyan* és *mikép* lesz (Nép).

Hogymikép mertek ti szembeszállni velünk?

(Petőfi).

Törte az elméjét, hogy és miképen vagon.

(Arany).

3. „Mikép”-et vagy „miként”-et decl. vagy fin. „hogy” értelmében nem használ ugyan a nép, de a régiebb és legrégebb irodalom elég gyakran s mi több, versben prózában egyformán. Pl. Kimenvén kedeg a leváltak tanácsot tartnak vala, miként ötet elvesztenék (Müncheneri biblia. Máté 12. 14.) [Szintén a Münch. bibliában Márk 4 r. — — miképpen ötet elvesztenék]. Megjegyzem, hogy az eredetiben *ὅπως* van; a Vulg. így fordítja: *quomodo* perderent eum, Luther „wie”-t használ, Káldi „mimódon”-t,

de Károli „hogy”-ot mond, s egy újabb latin fordítás a helyet így teszi ki: — „consilium caperent de Jesu perdendo.” Elég az, hogy ez a példa (s más hasonló) a „miként”-nek modalitásától való kifejtődését mutatja, a mi nek a hangsúlytalanság sem utolsó bizonyítéka.

(Még „Lycaon”, de már „exululat.”) Más példák.

Nagy kegyösségnek dolga ahról gondolkodnonk, miképen az szép kis Jézus sirván metéltetik vala környül. (Debr. Leg. k.)

Erre legyen gondod legnagyobb azontúl,
Miként Murányvárát megvegyed azoktúl.

(Gyöngyösi.)

Azon leszek, miként velem együtt Murányt
Neked kézhez adjam stb. (Gyöngyösi).

— — — tilalmazva jelentem és előterjesztem, miképen az én szomszédom stb. (Ellenmondó levél 1793-ból.)

Általok tanultam érezni, miképen szenvedés és áldozat tulajdon örömet hoz lelkünknek. (Kölcsy, s még sokszor).

Rendes vala látni, miként sok ván dada
Többektől kiválva a széken kushada. (Csokonay).

És kikiáltatja ott a falu végen,
Mikép a kántornak bajvivása lészen. (Tompá).

A ki tehát ma a „mikép”-et vagy „miként”-et az itt említett értelemben használja, legfőljebb archaismust követ el; egyéb bűne nincs. A prózaírónak nem szabad külöönködni, de már a költőnek megadom azt a szabadságot, hogy illő helyen és okkal-móddal archaismussal is élhessen. Az ilyen beszédet pl. Ha élvéjök utokban álltam, Hadd, egyesítsem a halálban (Arany), prózában megrónám versben megtűröm.

Hát a „miszerint”? Az, mint a „hogy” helyettese, az ízlés álarczában járó izléstelenségnek vadonatúj szülötte, mely a rárótt szerepre otromba; értelme a „hogy”-étől nagyon is elütő s a multból sincs jogosultsága semmi. Ó rá tehát szívesen elkiáltom: pereat!

Azt teheti Brassai, hogy a „mikép” és „miszerint” használóit egyaránt megbélyegzi; de ha már különbséget

tesz köztük bűnösségük nagysága szerint, az igazság azt kívánja, hogy a „mikép“-esek nyelvérzéke legyen a „halálos beteg,“ s a „miszerint“-eseké már „el is temetve.“

LEHR ALBERT.

ÚJ BETŰINK KÉRDÉSÉHEZ.

Új betűink kérdését talán sikerül újra fölfeleltenem, ha közlöm a következő kivonatot egy újdonság új francia könyvből. Abel Hovelacque „La Linguistique“ című könyvében (Paris. 1876.) a többi közt a magyar hangokról és betűkről szólóban azt mondja: „Les consonnes ne sont pas fort nombreuses, mais quelques-unes d'entre elles, *ty* et *gy*, n'ont point de correspondante française; peut-être serait-il plus simple de les transcrire par un signe unique. A coup sûr la transcription est détestable lorsqu'il s'agit des *sz*, *zs* et *s* magyar: *sz* a le son de notre *s* dans „soeur“; *zs* celui du *z* croate et tchèque, c'est-à-dire *j* français; *s* celui du *š* croate et tchèque, soit le *ch* français. Il serait malheureusement inutile, à l'heure actuelle, de tenter la réforme de ce système défectueux; les Slaves ont compris, depuis longtemps, l'importance d'une modification de cette espèce et l'ont réalisée en très-grande partie, mais les Magyars, imbus des préjugés d'un vain amour-propre, n'y prêteront sans doute pas les mains.“ H. azon körülményt, hogy mind eddig nem tettük észszerűbbé írásunkat, nemzeti hiúságunk előítéletéből magyarázza és különben is ellenséges hangon beszél rólunk könyvében. (Ismételve azon hitének ad kifejezést, hogy néhány század mulva holt nyelv lesz a magyar. Hasonló ellenséges hanggal s azonfölül nagy tévedésekkel s ferdítésekkel találkozunk egy cikkében, mely a Réforme Économique cz. folyó iratban jelent meg [III. köt. elején; a déli szlávokról szól.] Nem ártana, ha erre is megfelelné valaki.) Mind erre azonban megfelelt neki Sajóváry a párisi Revue de Philologie cz. f. irat legújabb füzetében. De abban, igaz van, hogy az írás reformja elleni reactiót előítéletnek tulajdonítja; csak hogy nem a hiúság előítélete ez, hanem a megrögzött rossz szokásé, mely alól az emberi gyarláság

mindig oly nehezen tud szabadulni. — Véleményem szerint még mindig legjobb volna, ha visszatérnénk Hunfalvy Pál javaslatára s a következő jegyeket fogadnók el: *Budapest*, (*Estergom*), *zák, céh, céh, finža, űul, luk, tük, d'ermek* (nem *germek*, mert $t:d=i':d'$). Ez nem csak a tudomány szempontjából s az idegenek kedvéért az egyedül czélszerű újítás, hanem — meg vagyok róla győződve — legkönnyebben is valósítható, különösen a nyomtatók részéről. Mért aludt el az írás javítása ügye már tudja Isten hányadszor? Mért olyan betűket ajánlottunk, melyek nagyon szépen és okosan voltak kigondolva, de melyeknek megszerzése a nyomtatóknak nagy nehézségbe kerülne. Aztán meg, megvallom, nem látom át, mért tudna közönségünk a *f, d, t, n* stb. betűkhöz könnyebben és hamarabb hozzászokni, mint a *t', d', c, ű*-hez, melyeket nagy része úgy is ismer. — S így még csak egy ellenvetés, az első és fő ellenvetés van hátra, melyet Hunfalvy P. egyszerű és gyakorlati ajánlata ellen tettek: az t. i., hogy a jegyek fölrakása s az írásnak e miatt való gyakori félbeszakítása az írónak alkalmatlan lesz s még több idejébe fog kerülni, mint a „megszokott” kettős jegyekkel való írás. Eleinte én is ezt hittem, de most kísérletet tettem s azt láttam, hogy amaz egyszerű betűkkel még mindig hamarabb megy az írás, ámbár amazok „újak” s emezek „megszokottak” nekem is. Valóban miért venne több időt igénybe *nad', vad', c'ëpp, űak*, sőt *vád', f'ëű, l'öc', c'öc'*, mint ha mind ezt mai bötűinkkel írjuk? Csak kérem olvasóimat, ne rösteljék a fáradságot, ha valamit magán használatukra írnak, kísértsék meg, írjanak néhány lapon vagy néhány napon át azokkal a szláv jegyes betűkkel, s meg fogják látni, hogy milyen gyorsan hozzá lehet szokni. Persze a ki most *bájos* vagy *bájol* helyett azt írja *bajos, bajol*, az ez után *űak* és *atá* helyett is fogja írni *nak, ata*; de hanyag és gondatlan írókra való tekintet ne akadályozzon meg bennünket oly hasznos és szükséges reform létesítésében. — Ezzel kapcsolatban még csak azt óhajtanám, s azt hiszem nem kell itt újra okát adnom, hogy az *é* hangot jelöljük mindig ponttal. Ha a francziák oly gondosan és szigorúan megkülönböztetik az *e, é, è, ê*, jegyeket; mért ne tudnánk mi hármat (*e, é, é*) megkülönböztetni?

SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Babonaságok.

(L. V. 114. s 210)

A' Hivságos számtartásról.

Kérdés. Mitsoda a' Hivságos számtartás?

Felelet. Bizonyos napokra, számokra, vagy tselekedetekre való rendetlen vigyázás. Ebben vétének azok, a' kik Nagy Pénteken lovakat usztatnak; Szent István Martyr-napján azokat meg véreztetik. Péntek napon kőrmeket nem metélik, hogy kezek, vagy fejeket nem fésűlik, hogy fejek ne fájjon. Hasonló bűnbe esnek azok, a' kik kedden semmi nagy dologhoz nem kezdenek. Szent Lutzá napján, vagy pedig szombaton nem fonnak, mászt pedig egyre dolgoznak. Illyen hivságos számtartás a' páratlan számra való vigyázás is; példának okaért, tizenhárman egy asztalnál nem űlni. Kilentz sírrúl, szemetrúl orvosságnak valót szedni. Nem különbben: Karátson, Húsvét, Pünköszt napján némelly hivságos dolgokat tselekedni.

A' Varásló Orvoslásról.

Kérdés. Mitsoda a' Varásló orvoslás?

Felelet. Az egészségnek olly hivságos jelek 's eszközök által való keresése, mellyek sem a' temészettúl, sem pedig az Istentúl arra nem rendeltettek. Úgy mint Elsőben: Hagymát akasztani a' kéménybe, hogy meg-szűnnyék a' fő fájás. Másodszor: Hogy a' gyermeknek szem ne ártson, aztat az új ingen által bújtatni. Harmadszor: a beteg embert, gyermeket, keresztbe, vagy másképen mérni. Negyedszer: A' kinek dereka fáj, azzal a templomnak négy szögleteit emelgetni, vagy pedig aztat hetedik szűlőttel tapodtatni. Ötödször: A' hideg lelés ellen hetven hétszer meg forralt tejet inni; vagy valamelly élő fát meg rázni, és tüle el-szaladni. Vagy pedig valamelly kútbúl, forrásbúl inni, és hogy többé abbúl nem iszik, meg fogadni.

K. Mik számláltatnak még a' varásló orvoslások közé?

F. A' beteg emberre, vagy marhára való hivságos olvasások. Nem különbben az ollyan bötűkkel írott tzeduláknak hordozási, mellyeket helyben nem hágy az Anya szent-egyház. Mint vala amaz írás, mellyet egynémelly más szemeinek fájdalma ellen így írt vala: Vájja ki az őrdög szemeidet, és tőmje tele sárral.

VERES IMRE.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

facsar; hogy olajt facsarna az kőből. (Véleményem szerint a „facsar” nem más, mint a „csavar”-nak consonanscserével, s v: f-változással való alakja, v. ö. makverő a vakmerőből, v: f-re példák a Nyörben.)

fagat (ma: faggat) = kínozt, gyötört, sanyargat Év. 77. 101. Év. 400. el faggattyá ötöt (disipat eum) J. 557.

fájdal; fejté fájdalván (febricitans) J. 456. 376. v. ö. szab: szabdal, tör: tördel.

fájdalm; ez fájdalmtól Dm. 307. az ternek (törnek) fajadalmaírt (sic) Tn. 23.

fajzat (genus) J. 429. fajzati (genimina) J. 429.

fajzatosság: nemzetség, emberiség É. 597.

fakad; elfakad sírva J. 71. 509. Vg. 107. (a nép nyelvén ma is); elf. mevetve (nevetve) É. 23.

fakadoz; hallván az élyen beszédekét fakadoznak vala ő szívökben (audientes haec dissecabantur cordibus suis) É. 172. kifakadoznak ő gyűkeri (erumpet radix eius) B. 200.

faldokol; faldokló ember (homo vorax) M. 34. v. ö. haldokol.

falu (vicus, villa) M. 54. Fl. 82. 96.

fantom fant (szeget szeggel); fantom fant: ha ő azt merte tenni te rajtad: mire nem mernéd te: ki többet tehete Cs. 464.

fanyalg: fonalgnak vala (littigabant) M. 182.

farad, megfárad, ma: elf. Cs. 10. Dm. 128. Vi. 38. B. 37. Év. 72. Fl. 81. M. 174.

fáradandó: fáradt, lassú É. 11.

farcsok; ő farcsokon (super lumbos suos) B. 26. ő forcsoka környöl (circa lumbos suos) M. 20. szűznek farcsokat (femur virginis) B. 29.

farsang; fassang (sic) É. 96. 504. fasang (sic) Cs. 232.

fed; jő és felfeggyed ő palástát (venies et discooperis pallium) B. 6. megfeddetnek az ily binesek erről, hogy... Cs. 16. akarnája meg feddeni azokból magát miket tett vala. Cs. 510. mikoron feddevének (sic) ő reá az urak es vele való vitézök É. 360. feddi vala őket ő gonosz lelki ismeretökből. É. 416. meg feddötte róla ötöt. É. 626.

fedtetik; fegytetik, fedtetik (increpatur) Fl. 57.

fedél; fejre való; le vonja fedelét fejről É. 50. Th. 55. É. 146.

fedez: semmi sincs elfedeztetvén, hogy ki ne nyilatkoztassék (nihil est opertum, quod non revelabitur) J. 383. bel fedez É. 360. el fedeztetöt vala (erat velatum) J. 557. el fedezet (opertum est) J. 568. felfedez (cooperit) É. 12. mivel fedezönk? (quo operiemur?) M. 25.

fegy; meg fegyvén magát (redarguit se) Fl. 7. fegye ötöt szent ferencz (arguit eum) Fl.

80. megfegyvén (emendatum) M.
164. megfegyhet (= fedd) Év.
376.

fe g y e d e l e m (disciplina) B.
104.

fe g y e d e z (increpat); miko-
ron azért ilyen beszédekkel egy-
mással fegyedeznének Év. 209.
mikoron ezenképpen fegyedez-
nék pokol az sátán fejedelemre
Év. 215. J. 448.

fe g y e l m (reprehensio) Fl.
102. (correctio) Fl. 12. (discip-
lina) B. 34.

fe g y v e r k e d i k; kiket fegy-
verkedvén (quos armatos) B. 43.
30. a városból senki nem mer
vala ki jöni, hanem csak meg-
fegyverködvén (csak felfegyver-
kezve) Vg. 53.

fe g y v e r k e d e t t (armatus)
Fl. 147.

fe j é r Év. 507. 546. 580. Th.
45. Vg. 150. Cs. 589. 65. B. 116.
(mindenütt j-vel).

fe j é r ö j t. Év. 590. fejérejt.
M. 57. J. 428. stb.

fe j; en femet (caput meum)
M. 125. fejere (super caput)
M. 63. tñ feteknek M. 32. te
fedre (per caput tuum) M. 22.
fej; fő ember, főnök Ér. 597.
nepeknek fei (capita populorum)
B. 224. negy fekek (sic) (qua-
tuor capita) B. 148.

fe j e d e l m (praelatus) Fl.
116. (princeps) Fl. 51. (senator)
Fl. 141. stb.

fe j e d e m s é g (sic) Vg. 105/2.
67/2.

fe j é r ö l; megfejeröltenek
(albi facti sunt) B. 203. 164.

fe j e s gabona (fruges spicis
virentibus) J. 83.

fe j e z e t; a szegletnek fe-
jezetében (in caput anguli) M.
54. J. 847. az seregnek fejezeti
F. 301. vére folyásának fejezeti
(fons sanguinis eius) J. 469.

fe j t; törvényt fejtenem (sol-
vere legem) M. 21. megfejteni
ő jegyzésit (aperias ejus sigilla)
J. 894. fehetek meg (solvite
M. 172.

VOZÁRI GYULA.

IKER SZÓK.

Ási-mási. Jócai „Arany ember.”

ázni-fázni. Sokat áztam-fáztam, bejártam nagy földet.

Tompa. Ő. m. 6. k. 131. l.

bing-bang. „Vihar”. ford. Szász K.

etyem-petyem petymájáro. Ny. IV. 239.

Gyula-bula, gúnyolódás.

incs-kincs, te vagy kint. Ny. IV. 239.

illancs-pillancs. Ny. IV. 559.

inog-binog, mint a faszeg. Ny. IV. 420.

í szelt-ví szelt a lelke: nyugtalankodik, vágyott. Békás
Ny. IV. 372.

kente-fitél: ken-fen, kenegyet. Ny. IV 520.

kivirt-kavart. De milyen kivirt-kavart nyelvet fogsz majd előttünk hadarni. „Minden jó, ha a vége jó.” Ford. Györy Vilmos.

limpes-lompos. Hozza ide nekem a limpes-lompos mézet. „Szentivánéji álom.” Ford. Arany J.

loty-kotty. Ide mind e bösz loty-kottyba. „Machbet.” Ford. Szász K.

ökög-bokog: dadogva beszél. Ny. IV. 379.

sikolt-rikolt.

süljön-följön a háboruba. „Machbet.” Ford. Szász K.

szortyon-bořtyon. Ny. IV. 559.

tátom-bátom. U. o.

vicczit-vacczét hányja. Pázmány.

vik-vok: hápahupás tér. Ny. IV. 168.

zenden-zaj: zaj, láрма. B. Szabó D. és Ny. IV. 378.

zenge-zongástól: mindenestől. Ny. IV. 328.

zir-zar. Ojan terhes ott a háztáj, mind mikor zir-zar idő hull le. Ny. IV. 275.

hűvitve-hevitve ugyanazon tél s nyártól. „A velencei kalmár.” Ford. Ács Zsigm.

ZIBRINYI GYULA.

NYELVÉSZETI TARKASÁGOK.

Az ik-es ragozás kérdése.

A múlt év folyamán három értekezés jelent meg, mely az ik-es ragozás kérdésével foglalkozik: Barna Ferdinandnak „Az ik-es igékről” című akadémiai felolvasása, Szöllösi Károlynak „Nézetek az ik-es igék ragozásának megszüntetését czélozó törekvések felől” (Az aradvidéki tanítóegylet közlönyében. 1875. 5. sz.), s Csomár Istvánnak „Az ik-es igeragozás törvényes használata” (A munkácsi m. k. állami reál-gymnasium értesítőnyében. 1875.) című értekezése. A kérdést úgy is tárgyalnunk kell, még pedig egész részletességében, azért csak pár szóval adjuk elé az idézett értekezések tartalmára vonatkozó észrevételeinket.

Barna a kérdés történetének tárgyalása után arra az eredményre jut, hogy ő az ik-es igék fennálló rendszerének bármely további bolygatását nyelvművelésünkre nézve kész veszedelemnek, s a Riedl-féle indítványt kivihetetlennek tartja. (33. l.) Okait, a melyekre e tételét alapítja, majd a maga helyén megrostáljuk.

Szöllösi Riedl bizonyítékai előtt teljesen meghajolva — értekezése ugyanis Riedl fejtegetéseinek recapitulációja — azt indítványozza, hogy a R. ajánlotta igeragozási módosítást az

egyesület mind az elemi mind a polgári iskolákban azonnal léptesse életbe. A kérdés végleges eldöntése s részletes szabályozása, különösen Riedl fejtegetéseinek alapján, korántsem oly egyszerű, a minőnek az értekező gondolja; hozzájárul még, hogy az ellennézetűek okait is kellő figyelemre kell méltatnunk, s csak ha tarthatatlanságuk kétségtelenül ki van mutatva, s az egész kérdés tisztázva, szabályozva, az iskola csak is akkor foglalhat e kérdéssel szemben határozott állást. Azért mi az indítványt még kissé korainak tartjuk.

Csomár, a mint értekezésének címe is mutatja, a külön-ik-es s ik-telen ragozás megtartása mellett emeli fel szavát. Fő bizonyítéka, hogy ik-es igék, a meddig csak az irodalom fölfelé nyúlik, mindig voltak s maig is vannak, még pedig a nép nyelvén is; s hogy a régi irodalom két, egymástól különváló ige-ragozásról tanúskodik. Erre nézve az a megjegyzésünk van, hogy mi egyiket sem tagadtuk, s névszerint a másodiknak valóságát Riedl ellenében hangsúlyoztuk is. Nem ez a pont tehát az, a melynek megvitatása s bizonyítása szükséges; az ellennézetűeknek azt kötelességük megczáfolni s kimutatni, hogy nem áll az, hogy a mai népnyelv a jelentő módbeli egyes 2. személyre nézve homlokegyenest ellenkezik az irodalmi használattal; s hogy alaptalan az a tétel, hogy a régibbs a természetes úton fejlődött újabb használat küzdelmében mindig az utóbbié a győzedelem. Különben van az értekezésnek egy pár pontja, a melyet a kérdés újabb tárgyalásakor részletesebben megbeszélünk.

A rendőrség és a magyar nyelv.

Csak nem régen a következő hirdetés volt a főváros fel-
tűnőbb helyein olvasható:

„Hirdetmény.

Tegnap este 8 órakor a „Hildegarde” személyszállító gőzös földéltéréről egy 2½ láb magas, elvágott fülű, hosszú fekete szőrű kan neufundlandi kutya ellopott vagy eltévedt. A kutya *létrehozójának* 15 frt jutalom biztosíttatik,

Budapest, 1876. apr. 14.

A fővár. rendőr. főkapitányság.”

Valóban kíváncsiak vagyunk, kiszolgáltatta-e, vagy legalább ki fogja-e szolgáltatni az ígért 15 forintnyi jutalmat a rendőrség. Nagy sor ez, uraim! Mert még ha Neufundlandban is áll az elv, hogy: „pater est, quem demonstrant nuptiae”, az ott általános keletnek örvendő amaz institutio, melyet klasszikus ellenes görögséggel *πολυανδρία*-nak neveznek, oly hatalmas gáncs a czélba

vett „létrehozó“ kipuhatolásában, hogy alig ha orra nem ejti az összes rendőrséget. De ha valahogy mégis kiszimatolná, akkor kétségtelen, hogy rá gondolta ki a költő az „emunctae naris“ jelzőt.

Vízhordozó.

Ez volna magyar címe Cherubini most újonnan színre hozott „Les deux journées : Der wasserträger“ operájának. Hogy miért választották a fordítók a víz h o r d ó helyett a víz h o r d o z ó-t, ahhoz nem kell semmi ördögösség, hogy kitaláljuk. Az nem új fölfedezés, hogy a literatus ember, ha nyelvészkedni kezd, felfüzdözéseit ritkán köszöni meg a nyelv, hanem rendszerint kárát vallja. „Házasodni“ nem jó „nőszülni“ helyett; mert, úgy okoskodnak, a legtöbb ember épen nem házasodik (nem kap házat), mikor feleséget vesz. „Világ teremtése“ helytelen „teremtése“ helyett, mert a világ nem teremt hanem teremtetik. „Bennünket“ viszásság „minket“ helyett; mert *bennünk* = in nobis; s ha ez helyes volna, helyes volna a *bennüket*. is ő k e t helyett stb. stb. Ilyenformán okoskodhattak a szóbeli operaszöveg fordítói is: „Hordó“ tudvalevőleg annyi mint „fass“; víz-hordó tehát azt tenné, a mit a német wasserfass; azért az opera régi víz h o r d ó címe vastag fonákság. Legyen tehát víz-hordozó.

Azonban három körülményt feledtek ki a számításból. Az első, hogy vizet sem a Dunából a házba, sem megfordítva nem szoktunk h o r d o z n i, hanem h o r d a n i. „Vizet h o r d o z n i,“ ezt csak megengedik a fordítók, mégis csak valami más, mint „vizet h o r d a n i.“ A második, hogy ha víz h o r d ó helytelen wasserträger jelentésben, mert víz h o r d ó = wasserfass, akkor helytelenek a s z e m é t h o r d ó, h í r h o r d ó, f e g y v e r h o r d ó, l e v é l h o r d ó is, mert ezek meg azt jelentenék hogy: mistfass, neuigkeitsfass, waffenfass, brieffass. A harmadik pedig az, hogy ha a most fölemlített két körülmény nem szólna is a fordítók okoskodása ellen, elég volna az az egy, hogy egészséges, ép magyar fül, ha víz h o r d ó-ról beszélnek előtte, ép úgy nem gondolhat a wasserfassra, mint rojtkötő-t (fransenmacher)-t hallva a rojtos kötő-re (fransige schürze); mert wasserfass magyarul vizes hordó; épen úgy mint: olajos korsó, tejes kanna, boros kan cs ó, tintás üveg, nem pedig olajkorsó, tejkanna, borhordó, tintaüveg.

Még egyszer a metanasta jászok.

Dr. Szombathy Ignác úr az ő nagy becsű művéről (A metanasta jászok) szóló ismertetésemet félremagyarázván,

azóta egy füzetkét tett közzé, a melyet a következő szavakkal nyit meg: „A Nyelvőr f. é. májusi füzetében, már másodszor tiszteli meg csekély személyemet hazudságok, ferdítések és gorombaságok özönével. Szarvas úr első henczegését nem méltattam válaszra. Ez dühbe hozta őt, és most hosszú várakozás után kiönté rám epéjét.“

Doktor úr! Én, a ki még egy vesszőcskét sem bátorkodtam volna elhagyni, midőn önnek arany szavait idéztem, én hazudni, ferdíteni! Én, a kinek minden sora egy-egy hangos „pange lingua“ volt, én önnel gorombáskodni! És hogy dühös voltam, henczegtem! Immeritus, ecastor, haec Dave a te audio!

„Egy Szarvas Gábor merészkedik rólam ily lenéző és paczkázó hangon szólani, ki se korban, se rangban, se tudományban, se jellemében nem áll fölöttem!“ — Θερεσις ἀκριτόμυθε, λιγύς περ έών άγορητής, έσχεο! Hát mondtam én ezt csak egyetlen szóval is, akár az egyiket, akár a másikat? De különösen a tudományt? Hogy bebizonyítsam, mily döbbenő hatással volt én reám önnek a tudománya, hogy megingatta hitemet, meggyőződésemet, s teljesen lekötötte nyelvemet, elmondom, a mit akkor elhallgattam. Én azt hittem addig, tényeknek tartott nyelvbeli adatok alapján meg valék győződve, hogy a görög írók Ἰάζυγες-e ugyanaz, a mi a szláv *jazyk*: nyelv, nép; hogy tehát az Ἰάζυγες szláv nép voltak. A *mester* szót pedig mindnyájan, még az iskolás gyerekek is, ki közvetett, ki közvetlen kölcsönvételnék, a latin *magister* másának tartottuk. A *tanya* szóról meg Miklosich kimutatta, hogy az nem egyéb, mint a szláv *tona*, *tonê*, *tunê*; ez pedig a köz. lat. *tunna*-ra viendő vissza. Ugyanez áll a *marha* szóról is, mely a szláv *mrha* révén az ófelnémetből (*marcha*) került a magyarba. Hozzájárul, hogy a *marha* még csak XVI. századbeli emlékeinkben is soha sem tesz annyit mind „pecus“, hanem „kincs, vagyon, birtok.“ Épen az idézett szók tanúskodása foszlatná tehát szét a metanasta jászok magyar dicsőségét s ragyogtatná teljes fényben dr. Szombathy Ignác úrnak a nyelvtudományban való szeretetreméltó naivságát — ha hinnénk nekik. De nem hiszünk. Hogy legalább én teljesen hitemet vesztettem bennük, hogy a doktor úr magyarimás tudománya előtt egészen megtörve állottam, hogy vakon hittem a metanasta jászok két ezer éves dicsőségében, bizonyíthatja-e valami fényesebben, mint az, hogy ez ellenmondó s mások előtt talán nyomósnak látszó adatokról mélyen hallgattam? Miért tehát azt mondani, hogy én lenéző, paczkázó hangon szólottam róla? S azt a fölségsértést, mintha én vele a tudományban mérközni akarnék?

Különben, bár fáj szivemnek a súlyos vád, mint a szarvasnak a nyílütötte seb, mégis örülök, s örülhetünk mindnyájan, hogy panegyricusomat a doktor úr félreértette; mert e nélkül talán soha se tudtuk volna meg, mily rengeteg tudomány volt eddig elrejtve a győri állami főreáltanoda óriás hordója alá.

Mit tanúlt és mit tud dr. Szombathy Ignác.

(Saját szavaival elmondva s a jelen és utókor számára örök emlékezetnek átadva.)

„Tanulmányoztam a palaeographiát a Cicero idejéből fönmaradt „Tyronianae notae“ név alatt ismeretes gyorsiratoktól kezdve; olvastam és tanulmányoztam régi codexeket és okmányokat Német-, Franczia- és Magyarországból a középkortól kezdve; tanultam a diplomaticát és olvastam magyarországi okleveleket, melyekben magyar szavak is foglaltatnak, oly kéziratokat, melyek Szarvas Gábor előtt hieroglyphák maradnak örökké.

De a nyelvtörténetet is tanulmányoztam; sok nyelvelméket olvastam Ulfila góth bibliájától, az ó-német varázsigéktől, a franczia 842-iki eskümintától, a magyar régi halotti beszédttől kezdve, stb.

Szarvas Gábor ezen történelmi nyelvészetből alig tud valamit; legalább az ellenem szórt bohóságai és naivságai ezt tanúsítják.

Míg én éveken át rengeteg munkákat idegen nyelveken olvasok, és hónapokon át tartó fürkészéssel egy-egy adatot fölfedezek; addig ő uton-utfélen, sokszor a szeméten is talál egy-egy szót, melyet nagy diadalérzettel dob a közönség közé. Míg én például Ovidius egész pontusi munkáját áttanulmányozám, hogy azon rövid adatot megtaláljam, miszerint „Ovidius sem tartá sarmatáknak az iazygest,“ addig Szarvas ur meghallja, hogy Komárom táján a köznép a halak ivadjáról is beszél. Erre ő lármát üt, hogy a s a i s o n többé nem i d é n y, hanem i v a d! És aki a „járón“ járó, „rakodón“ rakodó, „ivadban“ ivadékot költő szarvas arany bornyuja előtt meg nem hajol, azt már szerinte agyon kell dorongolni, de meg nem czáfolni!”

Ἄνδρα μοι ἔννεπε μούσα πολύτροπον!

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

K o c z p e r d e c s k e.

A 207. lapon közlött jegyzethez még ezeket csatolom. A deminutiv *koczperdecске* alapszava is (*koczperd*) használatos

nyelvünkben: „koszperda: rozsdás, hosszú s vékony kés vagy kard. Pápa vidéki szó.“ (Tájsz.) „Leon még koszperdrül is gondoskodott a számára s a kiegészítő háromárbozos kalapról.“ (Jókai. Az élet kom. III. 73.)

Korczovat, korcovet. (210. l.)

Megvan Molnár szótárában, a ki e jelentést csatolja hozzá: „kortzovat, korszovát: semicinctium, succinctorium; fűrtuch, fűrschurtz.“

Tubin. (209. l.)

A régi cseh-morva okiratokban is használatos szó volt: „*Tabin, tobin*: ein seidenes oder halbseidenes gewässertes zeug.“ (Brandl. Glossar. bohemico-morav.)

Dikta, dikra.

Ugyancsak Brandl szótárában a czímbeli szót is megtaláljuk: „*dykyta, tykyta* (früher auch tafat, taffat): leinwandartig gewebter stoff aus gekochter seide, der taffet.“ Eszerint a *dikta* alak a helyes s a *dikra* íráshiba. (l. 208.)

Elbamol.

A IV. 316. lapon közlött s a 367-en értelmezett *bebamol, elbamol* elékerül még „Nandorfejrvár elveszése“-nek 163. lapján: „Annyi számtalan nép vót, hogy elbamlották vót az egész várat mindenfelől.“ (Magy. tört. eml. Verancsics munkái.) Egy tehát kétségtelen e szót illetőleg, s ez az „előzőnöl“ jelentése. Hogy ugyanegy volna a *bamol*-val, nem lehetetlenség; de még kora dolog volna határozottan annak tartani.

Elegendő.

Ha jól emlékszünk, a hatvanas években volt, hogy ezt a szót az iskolákból kiküszöbölték s helyébe *elégséges* behozatalát rendelték. Világos, hogy hibásnak tartották; mert az *-andó* kétségtelenül igenévalkotó; már pedig *eleg* ige nincsen. Ez a szó is igazolja azt a nyelvtudományi elvet, hogy a mi megvan a nyelvben, ha mindjárt megfejtethetlen, s valamely törvénybe ütközönek látszik is, ha egyébként megvolta kétségtelen, annak helyesnek is kell lennie. *Elegendő* ugyanis nem az *elég*, hanem *eleged-* (elégedik) igtöből van alkotva s egyberántott alakja a régebbi *elegedendő*-nek. „Az tisztartok ragadoztatásy ellen nd (nagyságod) aggion *elegöden dő* paranciolath leuelet, möli leuel nalunk maraggion. (R. M. Nyelveml. III. 105.) *Elegendő pro elegedendő*“ (Moln. szótár⁴).

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z O K.

A Nyelvőr V. köt. 173. s 219. lapján tett néhány kérdésre s megjegyzésre, minthogy a felszólítás engem is illet, kell válaszolnom.

Kérdés. „*Toppantyú*: ló körme. Szük a toppantyú“-ja. (Csall. I. 332.) Annyit jelent-e ez, hogy szorul a kapcza?

Válasz. Nem.

Kérdés. „*Molfa*: májusfa“ van közölve I. 280. mint csalóközi szó. Nem *málfa*? (V. ö. *mályfa* IV. 122.)

Válasz. Nem.

Megjegyzés. *Murcz* IV. 174. valószínűleg sajtó- vagy tollhiba; Veszprémben legalább csak *márcz*-ot hallani, s így van a Tszban is.

Válasz. Ha Veszprémben csak *márcz*-ot hallani, Fehérvárott *murcz*-ot vagy *murczy*-t is; csak hogy ez nem *márcz*-ot, hanem *must*-ot jelent.

KÖRÉSZ KELEMEN.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Dunántúliak.

Észóták a házábú: kiszólták, kiutasították.

Mázos a börgéje: fősvény emberekre mondják, kik keveset és ritkán főznek.

Bóha torku: a vizet inni szerető embereket szokták így csufolni.

Uskulára mén tanúnyi.

Égy ótájos ember: egy oltáros, reformatus hitű ember.

Ludas embér: fecsegő, asszonytermészetű ember.

Féli a vármegyét.

Mostalan kezű: szennyes jellemű ember.

Hamari embér: gyors, fürgé ember.

Szökött szógának keves a bíre.

Embért beszédgyirű, ebét szörirű.

Mégeméték a kapun innen: azaz kidobták.

Gyíkind raknak alája: mikor a holt embert kiterítik, szokták mondani.

Mégszögáta az ördögöt: ha valaki hiába való utat tesz, szokták mondani.

Átúsza mint Pap Miska a hódat.

Mégugrotta a Kinizsi Pál tánczát: mikor valakit jól elvernek, arról mondják gúnyolódva.

Líg-lóg akar a Brajgész zsidóné majkója. Fehérmegyében a zsidót több helyt Brajgésznek csúfolják. A k a r = m i n t.

Kényén nevét, frajla embér: kényesen, kisasszony módra nevelt ember.

Kis kutyótű se fínek, míg nem harap.

Méggyömöszüték amugy Magyar Miskásan.

Hamarosan ébokázott: gyorsan eltávozott.

Benveszétt a lelke: nem tud meghalni.

Sok pintékét ért mán: sok szerencsétlenség érte már.

Profát ílet a katona ílet.

Áros mestérség: jó keletű mestérség.

Mégcsöndítették a billégés marhára: akkor szokták mondani. ha vmi nagy ur hal meg, s reá csönditenek.

Fölsújjaták a puczináját: hátára segítették a podgyászát.

Elébb az ümög, oszt a lajbi.

Bocskor pofa: szemtelen emberre mondják.

Szanaszéjjê a szénája: nincs rendjén a dolga.

Kódis embernek, kódis szeréncséje.

Megaranyosza a keze fejit: megvesztegetett valakit.

BÉLAY JENŐ.

É r m e l l é k i e k.

Annyi a pize, mint zsidónak a disztó.

Húzzuk, halasztyuk, mint a czigány az akasztást.

Annyit ír, mint Lódánba a menkü.

Tuggya a járást, mint a tarka macska a házhíján.

A mit a kapu befoglal (azaz a mi a telken és a rajta levő házban van), mind az enyím.

Nyakóczon viszed ki a gyereket? nem kötsz a nyakába semmit?

Annyi a fia, mint a pupp (szárnyas) egér: sok.

Ugy víz, mint a Krisztánné hala.

Megbicsakolta magát: megütötte magát.

Megvan, mint Czupp kenyír nélkül.

Fére bajusz, mer csók ír.

Szígyeje, a ki szírrül (szélről) van.

Kitelik a, ha a dohánbúl nem, a kóróbúl.

Annyit ír, mint döglött lovon a patkó.

Kopaszt könnyű beretválni.

Tudom torma, milyen jó ídesgyökér vagy (tudom milyen jó vagy).

Közös lúnak túrók a háta.

Mindig el lehet egy kódús egy ház nélkül (nem sokat veszít, ha egy háznál nem adnak neki).

Hírt se hallotta, mint Főrizs a hiszekegyistennek. (A házassági cenzúrán a pap azt kérdezte tőle, hogy hallotta-e hírt a hiszekegyistennek, miről ő azt felelte, hogy nem.)

Két bolond egy pár, a harmadik a bojtár.

Csimé-csomó, meg egy zsák motyó.

Minden jóllakásnak meg kell adni az árát.

Megjáratták vele a happárét.

Nem vótam belegyőződve: nem egyeztem bele

(Székelyhid.)

BAKOS LAJOS.

S z e g e d v i d é k i e k.

Elüdözték: elitélték. Miskát egy esztendőre „elüdöztek”: egy évre elitélték.

Üjjünk még egygyet-kettőt, mondja a gazda a vendégeknek, midőn marasztalja őket.

Kalap alatt hált: egész éjjel mulatott és nem aludt.

Gugára játszik: potyára kártyáz.

Elűtem a faromat: ülésben elzsibbadt.

Két pofára dőgozik: tele szájjal eszik.

Hajcsd ki a lovat füvelleni: legelni.

Egész vélágleletömbe nem öttem ojat: mióta a világon vagyok.

Észalatt a nyúl a lába alatt: fölakasztották.

Kint vótam a gyaláskán, mondja a mesterember, ha a hetivásárban nem árult semmit.

Épazalta a vagyonát: elpazarolta, elvesztegette.

Nyakamba sózta eszt a zégy pár csizmát: drágán vétette meg velem.

Tánczol, nem fizet; adósságot csinál, oszt abba hagygya; mégis neki áll főjebb: hányi-veti és potomos emberről mondják.

Kótyavetyére kerültek: dobszóra került a vagyonuk.

Mézös-mázos a beszégygye, ugyan hun lősz a zebégygye: hízelegve beszél, hogy ebédre marasztalják.

Neki tehénködött: valaminek neki dülleszkedett, pl. valamely munkában.

Kutyájékná vót lagziba: valahol veszekedett.

Talpon áll benne a zördög: folytonosan házsártos, pörlekedő.

Szégyőnszömre beállított hozzánk: hivatlanul betolakodott.

Mégybor: mégy, csuszik lefelé.

Vess neki valamit, látod hogy rá táti (tátja) a száját.

Csapki a bajuszt hé, hászén úgy áll, mint a Kirisztus tűz-revalója.

Mönnny be Marczi a városba, osztáng vögyé két karaj-czáré palajbászt, egy karajczáré mög gérétát; siess mán no, hogy a Kirisztus álgya mög a czokkódat (láбайдat).

FERENCZI JÁNOS.

Babonák.

Cseng a fülem: hírt hallok. (Ha a jobb: jót; ha a bal: rosszat.)

Viszket a tenyerem: píst kapok.

Viszket (v. rebeg) a szemem: sírást érez.

Viszket az órom: bosszúság ír.

Vonít a kutya: tűz lesz, v. mekhal valaki.

Ha a gyertyát elótyták, s mégis felíled: pap fiya lesz.

Ha a kutya gödröt ás: mekhal valaki.

Csíp a bolha: esőt írez.

Mozsdik a macska: eső lesz.

Kifordítva vettem fel a ruhám: jó szerencse ír.

Ásítózok: eső lesz.

Lobog a tűz: haragos vendígem lesz.

Ha a leesett olló élire áll meg a földön: vendíg jön.

A ki után magátul kinyílik az ajtó: mekhal.

Ig az orczám: dícsírnek (= gyaláznak).

Viszket a szemödököm: új (sic) embert látok.

Viszket a fülem: eső lesz.

Bolha jött a tenyerembe: levelet kapok.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Párbeszéd.

— Ahajt a lelkömtől szakatt édös komámaszszon! elményék Pálát Jóskáni s hát ahajt mit látok uramfia! hát a min mondom, hogy agygyon neköm egy ejtől pálinkát, hát a vetött ágy mellett iszik a kijed gázdája Ambaris Kiriskával. Hát ojan édösön vadnak, hogy ugyan nó! Nó bézzeg ugyan jól élnek kije-tök komámuram! mondom nekik. Bézzeg a szégén komám-asszon nem él ijen vigan azok között a sok istennyila gyermekök között. Tunya kijednek az élet!

— Jól es monta édös komámasszon, met igazán mégétte mán a lelkömöt aval a sok keröngésivel. Bá csak a hálál évinné, met csak posztit. azokra a бүдössekre bézzeg tud köteni. Kép-zőjje csak édös komámasszon! a ténnap es Góliczáuit s Csuti-kánit vót. mind ezöknél a nitványoknál töti idejit, nem hogy abba járna, hogy valamit akasztana a gyermekei nyákába.

— Még megérjük, hogy egészen az uccán maradunk. Én csak rakom szégén fejem a sok adósságot; most es égy ejtől fuszujkát ada dologra ahajt Tömpe Pistáné! Ha én nem gondskodom, ökjemitől mind mégmeredhetünk.

(H.-Almás. Udvarhelyszék.)

SÁNDOR JÁNOS.

Népmesék.

Hun vót hun nem vót, még az óperenciás tengeren is túl vót, vót ecczer egy ember. Annak az embernek vót három fija. Eggyet hittak Jánosnak, eggyet Ferencznek, a legfijatalabbikat meg Jóskának. Vót annak az embernek egy kecskéje is.

Ecczer aszongya az ember János fiának: Ereggy fijam, hajzsd ki aszt a kecskét térdig írő hóba, térdig írő mezőbe; hajzsd haza dílután két órakor.

A mint parancsolva vót, azonkípen cselekedett János. Haza is jött dílután két órakor.

De kötve hitte az ember. Meg is kérte mingyá a kecskétül: Ettél-i ídes kecském? Az aszt monta: Se nem ittam, se nem ettem: éhen, szomjan majd elvesztem.

Megölték Jánost.

Másnap megin csak mongya az ember Ferencz fiának: Ereggy fijam Ferencz, hajzsd ki aszt a kecskét térdig írő hóba, térdig írő mezőbe; hajzsd haza dílután két órakor.

Szintugy járt ű is, mint a János bátya; mer a kecske megin csak aszonta hogy: se nem ittam. se nem ettem, éhen, szomjan majd elvesztem.

Sehogy se tért a fejibe az embernek, hogy az ű fiai ojan mihasznák vónának. Feltette magába, hogy még ecczer kipróbájja a kecskét, megtuggya mi a szíve szándíka.

Űgy is lett. Megin csak ki kellett hajtani Jóska fiának a kecskét. Aszt meg tutta, hogy a legkedvesebb fija sose csajja meg.

Mingyá ki is ütött a szeg a zsákbúl; mer a kecskének vesztire ípp az a röviccsíge vót. hogy: „se nem ittam, se nem ettem: éhen, szomjan majd elvesztem.”

No iszen vót is drága dolog. Felcsattant az ember: Mán hazudol ídes kecském! Ereggy csak Jóska, hoszd ki a legílesebbik kést! Avval megkötözik a kecskét; kezdik nyúzni ű kigyelmit. Nyúzzák, nyúzzák, félig is megnyúzzák: ecczer csak elszalad a kecske.

A mint szalad, szalad, rátanál egy üres rókajukra. Kapja magát belebúvik.

Hazamegy este a róka: idegen szagot érez. A kecske meg

ugyancsak hajtya, hogy: dübű dübű lábommal, maj megdőflek szarvammal.

Megijed a róka, elkezd kijabálni: Gyertek elő töviskes komám: gyere elő nyúl koma, farkas koma, egér koma, róka koma, oroszlán koma, elefánt koma, patkán koma, pocz koma, ősz (őz) koma, sas koma, számár koma, tyúk koma, tehén koma, pujka koma, kokas koma!

Ezek sose tutták, hogy mír bomlik a ravasz róka; oda szaladgáltak. A mint oda írne, aszongya a tövisses komának: Ereggy tövisses koma, nem tom mi van a jukamba, gömböjöggy be! A töviskes koma kécczer se mondatta magának, mingyá ki-szúrkálta a kecskét; a farkas meg a mint szalatt vóna, ölön kapta.

Akkor elkezd a róka: Tövisses komám szíp níp, nyúl koma szíp níp, farkas koma szíp níp, egér koma szíp níp, róka koma szíp níp, tigris koma szíp níp, oroszlán koma szíp níp, elefánt koma szíp níp. Patkán koma csúnya níp, pocz koma csúnya níp, ősz koma csúnya níp, sas koma csúnya níp, számár koma csúnya níp, tyúk koma csúnya níp, tehén koma csúnya níp, pújka koma csúnya níp, kokas koma csúnya níp! A kik szíp níp, gyertek elő, együk meg a kecskét!

Megették a kecskét. De a róka eldugta a bélit reggerre.

Reggel oda megy a farkas. A róka éppen a kecske bélit falatoszta. Kérdi tülle a farkas, hogy mit eszel róka komám? — Én a béletem rántottam ki; ránzsd ki te is, oszt edd meg.

A bolond kirántotta.

Ha ki nem rántotta vóna, az én mesém is tovább tartott vóna.

(Székelyhid.)

BAKOS LAJOS.

Találós mesék.*)

Üssed köhöz, el nem romlik,
Vessed vízbe takony válik.

P a p i r o s.

Medve ménén, mája morog,
Méges égy helybe dudorog.

M a l o m.

Vessed vízbe, el nem romlik,
Üssed köhöz ésszeomlik.

T y u k m o n y.

Két szöröst éssze csapom,
Gombolyagom benne hagyom.

S z e m p i l l a n t á s.

*) A csángó nép csümligetéseinek mondja. R.

Hasam nyomom hasára,
Hoszuomat bele szurom.

Borszivás lopóval.

Mi benne van, megkóstolom,
Zer pete, zer bé vas lyukába.

Lakát.

(Klézse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Tájszók.

Sopron megyeiek.

Akona: a hordó dugója.
azon: ugyanaz (l. szlavon-
iai t. sz. V. 61.) pl. Minden
jókat! — Azon jókat!

bálizs: olasz kereskedő, a
ki holmiját a hátán lévő szék-
rényben hordva faluról falura
jár.

estiéli harankszuó.
eleven kínés üög: hi-
gany.

ékkuóruós (egy kórós):
ha két gyermek közül az egyik
épen akkora, mint a másik.

farkazs guzsba ténny
valakit: úgy lé ültetni, hogy
né tudjon fölkelni.

güöböl: hizlalt ökör.

guba: tölgyfa gubacs.

gyövuötín: gaz, különö-
sen convolvulus arvensis.

hammas szédér: hamvas,
hamuszin.

hértelen: mohón, hirtel-
lenül.

kátoz: kiáltoz.

kalinkuó: lakodalomkor
készített sütemény (kulcsos), a
gyerekéknek szórják.

koráz (az óra): korán jár.

(Horpács.)

lampos: a méhek viasz
alkotmánya, melyben nincs méz;
ha van benne, akkor lampos
méz.

langaluó: kenyér sütés-
kor a maradék tésztából sütött
lepény, melyet mégvajazva és
és még sózva észnek, vakarcs:
az össze vakart tésztából sütött
utólsó kis kenyér.

langolat: a „kerték allára”
vivő egyik út.

mácsik: szögletesre vagdalt
(koczkás) turós tészta.

nímetül van: némigaz.

pizsélle: (gyermek nyelv-
ben) csíbe, csírbe.

píritus: piritott kenyér.

pörsenís: a bőr fölpat-
togzása; a rühös pörsenést sö-
mörnek híjják.

sotu, priés: sajtó.

szenyel: szelel.

szüöcsíny: szemölcs.

tökös veriéb: tollatlan
verébfi.

vacsoravesztüő: estén-
ként a gyertya körül röpködő
apró pille.

zsiéter: fejő edény, fejőke.

LÖVEI PÁYER ISTVÁN.

Eszékvidékiek.

A m a a : nini.
 a p á m u r a m : ipam.
 a n y á m a s s z o n y : napam.
 a b l a k s z ö m : az ablaknak
 egy üvegtáblája.
 a l k u m : alku.
 a s z t ó : asztal.
 b a k c s a s : fészületlen kóczos
 hajú.
 b o r n y a : borjuja.
 b a t o n a : gödény; ide éven-
 kint szokott néhány jönni.
 b i k a : egy gémfaj, mely a
 nádasban mélyen búg, csaknem
 úgy bőg mint a bika.
 b é l é s : az asszonyok maguk
 szőnek vörös vagy kék tarká-
 zatu pamukos vásznat, s ebből
 varrnak belső inget, melyet télen
 nyáron hordoznak.
 b á t y ó : bátya.
 b u b a : baba, csecsemő.
 b u t y k á l : bujkál.
 b u v ó : az itt nagy mennyi-
 ségben levő bubos vöcsök.
 b u n n i : bujni, különösen víz
 alatt eluszni.
 b o n c z : czomb,
 b á c s k a i : hozzánk bárhon-
 nét származott légyen is valaki,
 az mind bácskai, és legtöbb-
 szőr azt jelenti, hogy r o s z :
 mert itt, a ki bácskai, azt rosz-
 nak tartják.
 b á g y á m : bátyám.
 b ó t a : balta.
 b u c s i z n i : oldalevezős la-
 dikon evezni.
 c z a k o r : patkány.
 c z i p e k : czipő.
 c s u h a : posztó-felöltő.

c s i n g e : lapta.
 c s e t n i k : pandur.
 c s é v , p u s k a c s é v : cső,
 puska cső.
 c s o p o r t : kukoricza csuta.
 c s i p ö r t ö s : kicsiny ter-
 metű.
 c s ö k i k : ha valaki már nem
 nő, hanem össze esik, kisebb
 lesz.
 c s é c s : igen czifra ezüstös kes-
 keny szalag, melylyel a leányok
 és menyecskék a nyakukon levő
 nagy selyem kendőket szokták
 díszíteni.
 c s i k l i : deszkából készült
 halászladik; az egy darab fából
 kivájt: c s ó n a k ,
 d u g n i : tolni. A t o l n i szót
 nem használják, vagy nagyon
 ritkán, hanem mindig a dugni
 igét; így: d u g o s k o d n i : to-
 lakodni; d u g c s á l n i : tologat-
 ni; d u g d é d e a s z t a t e l i c s é s á t .
 d ö g : a mi a szó szoros ér-
 telmében ronda; ezt mint igét
 is használják: d ö g i t e n i : ron-
 dítani.
 d u r j o g : kipattog; pl. ku-
 koriczát durjogtatni.
 d i n n y a : dinnye.
 d e j : körül-belül.
 d u r j á k : rosz pálinka, a mely
 főzés alkalmával a kazánból
 utoljára folyik.
 d ö r ö m b : dombos vagy fel-
 emelkedettebb hely, különösen
 a rétségben.
 d a l i e v e z ő : nagyobb la-
 dikokon az oldalevező.
 d ö n g : vég vászon.

Császár Lajos.

Rimaszombatiak.

Seggen ülő tolvaj:	tollyu: toll.
ügyvéd.	torom: torony; tormos:
senye: balog, a ki balkéz- zel végzi a dolgát.	harangozó, toronyőr.
serke: apró fejtetű. Mond- ják: „A serke már kötelet fon a fejedben.”	tő: tű.
sutús: keskeny nyílásu pá- linkás üveg, kotyogó palaczk, üveg-butykos.	tögy: csecs, mell.
svandra: bectelen nő-sze- mély.	ülety: a nadrágnak és a ga- tyának ülőrésze, feneke.
szak, toka: az áll alatti kövérség.	üveg: palaczk, pohár.
szalonna-bőr: misemon- dó ruha (casula.)	vaksi: hibás szemű, rövid- látó.
szepe - kalap: kalap, mely az alakját meg nem tartotta.	varga: magyar timár, a ki a bőrt cserrel készíti; soha sem annyi mint csizmadia.
szérdék: a túró a savóban.	vasárnapi lajbli: az a mellény, a melyben az ember a pénzét hordja.
szoba - szusz: szobaleány, szobaasszony.	vendéghaj: paróka; ven- dégmarasztó: bunkós bot vagy rud; vendégoldal: kocsi derékban levő kas.
szúszék: gabona tartó fa- láda.	vérem: rokonom.
tátompille: bámész.	verő: napfény.
tedd ide, tedd oda: mam- lasz, tehetetlen, félkegyelmű.	viganó: a nők ruhája, szok- nya.
tekenő: teknő.	zeng: menydörög.
teker: csavar; megteker, megtánczoltat.	zsaku: zacskó.
	zsugorgat: fősvénykedik.
	Zsusko: Zsuzsi, Zsuzsánna.

FINDURA IMRE.

Rimaszombatiak.

Békanyúzó: rosz, életlen bicsak, vágó kés.	csorodott s téstásan maradt része.
boncz: czomb.	elejinérő: nyár és ősz elején érő alma, körte, szilva stb.
borbakörte: borba főtt körte; legtöbbnyire betegágyas asszonynak küldik.	fekő: gyermekágyas asszony.
bukta: kukoricza lisztből készült eledel.	godzsa; a kiejtésben a (d) alig hangzik; a testességet, kö- vérséget fejezik ki vele.
dikhancz: gebe.	görcs-gamanacs: sovány, csak a csont és a bőr.
dorna: iszákos, részeges.	hetes: a molnár legényre
domó: a kenyérnek kicsu-	

mondják, a ki azon a héten a kő mellett áll. Család is van ilyen nevű.

inczi-finczi: jött-ment, jelentéktelen emberre mondják.

kalabina: sátorféle; alatta kenyeret, szalonnát, eleséget és több effélét árulnak a piacon. (Aprófa, a kalabinának egy része, — rövid, gömbölyű s a két végén vékonyra faragott fa.)

kapitány vizes hordó: állandóan vizet tartanak benne az udvaron s a kenyér sütéshez használt rakófa és szénvonó

ebben áll. hogy tovább tartson. Nevét alkalmasint onnan kapta, hogy a városi kapitány rendeletéből minden gazda köteles egy hordó vizet tartani az udvarán, hogy tűz esetén a víz kéznél legyen.

kakadó: női felöltő, rendszeren vattával kibélelve.

kuszpitolni: rongálni.

lekocho: tunya, tesznye.

liphesz: esetlen.

lángoló: vékonyra hasogatott tüzelő fa, kenyérsütéskor ezzel lángolják be a kemenczét.

lolva: sonka.

BODON JÓZSEF.

Abauj megyeiek.

Avas: régi, állott. Zemplénben csak szalonna és hár mellett hallani jelzőül; ellenben Göncön (Ab. m.) ezt is hallottam: avas virág (t. i. a virágcsuporban levő bokréta), avas víz.

bakafántoskodik: kötekedik, nem enged.

filléres ember: furfangos, nem lehet keresztül menni az eszén.

juhho dály: juhakol.

kékicske: tavaszi ibolya.

kevély nyirok: omló föld.

kicska: házfedő zsúp.

kuzup: fakéregből készült, hárssal összevarrt kosár, kosárka.

liha: rossz, hitvány, csekély.

musinások: gyümölcsvevő lengyelek.

olaszka: nyári viola.

pazérol: tékozol, pazarol.

sárgicska: keszegsaláta.

ujjant: kiált.

vihtar: vihar, zivatar.

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Más-más vidékiek.

ászlu: zászló. (Őrség.)

a (névelő): szélés a orrom. (Fehér m.)

asztot, asztotat: azt (Gyöngyös vidéke.)

birni: csak négy krajcárt birtanni. (Fehér m.)

botlik: nem vezetett engém

oda sénki, csak magamtu oda botlottam. (Fehér m.)

égetű olaj: égetni való olaj. (Őrség.)

éhégetű olaj: enni való olaj. (Őrség.)

egyugja: eldugja. (Szeged vidéke.)

- étéllü écczaka: egész éjjel. (Őrség.)
- etótam: eldugtam, elrejtetem. (Őrség.)
- é (mutató). Had légyén erülsőbb ez a lábai é. (Fehér m.)
- fár é - ja van imá: plébánus. (Fehér m.)
- fő mentem, fő huszkótam. (Fehér m.)
- gélva: golyva. (Kecskemét.)
- gilva: golyva. (Szeged v.)
- gyűlis: kelevény. (Szeged v.)
- hátvást (fejfelé hátrafelé) út a lovon. (Gyöngyös v.)
- hazu, hazulról: eszármozott onna hazu. (Őrség.)
- hökkü: melegítő hely a kemenczében, melyet t. i. az eltakarított tűz melegített meg; a megmaradt ételt ide szokták tenni, hogy melegen álljon. (Őrség.)
- i, ik: ja, ják. Akárki lakieszt a házat, csak lakik, tudom hon nem fűzetnek annyt, mind én. Becsukik, rontik: becsukják, rontják. (Szeged v.)
- im (egy szám többes számmal). Ez mind az én sok gyerekeim. Csak jó tartogasd ezt a csikut, had légyén erülsőbb ez a lábai é. (Fehér m. Vereb község.)
- itt: ivott. (Gyöngyös v.)
- kápiszta: káposzta. (Szeged város.)
- külömbözne: különbözne. (Gyöngyös v.)
- kutyaszilva, nincs neki természeté (l. természet): a fák egy neme, mely nem terem semmit. (Szeged v.)
- könyvedzett a szemem. (Szeged v.)
- kificemédik: kificzamodik. (Szeged v.)
- kilis: kelés, kelevény. (Fehér megye.)
- közélató: rövidlátó. (Fehér megye.)
- kormányozó: kormányos, a hajón. (Fehér m.)
- l (x helyett); urakhol: urakhoz. (Fehér m.)
- lémarattam a kocsiru: ott hagyott. (Gyöngyös v.)
- lébuggyant a kerek az árokba, oszt kidobott a koci. (Gyöngyös v.)
- madárhusu: soványka. (Fehér m.)
- magányos népek: nem kedvelik a társaságot. (Fehér megye.)
- mégszaporodott: gyermeket szült. (Fehér m.)
- mégés: mégis. (Gyöngyös város.)
- mónáros: molnár. (Gyöngyös v.)
- mér föld: mértföld. (Gyöngyös v.)
- magos: magas. (Gyöngyös város.)
- mégüttem: megütöttem. (Gyöngyös v.)
- mégiperedik: megerősödik, összeszedi magát. (Fehér megye.)
- nettalan: netalán. (Fehér megye.)
- ótvaros: ripacsos. (Szeged város.)

pallat: padlózat. (Szeged város.)	lármásztak az oskolába. (Orség.)
patvar: pitvar. (Szeged v.)	s él p ü beszél: pösze. (Fehér megye.)
paraszkoCSI: parasztkoCSI, szekér. (Gyöngyös v.)	segíjjén: segítsen. (Fehér megye.)
piharcz: piacz. (Orség.)	tálé: tályog, kelevény. (Szabolcs m.)
pökolkelet: kelevény. (Szeged v.)	tökéletlen: ügyetlen. (Szabolcs m.)
p.u.b.a.n. „Puff, léestem; csak u' puhantam.“ (Gyöngyös v.)	természet: termés. (Szeged város.)
r á. „Uf fáj a lábom, maj még-halok rá.“ (Gyöngyös v.)	vergődni: vesződni, törődni vmivel. „Nem vergődöm vele.“ (Szeged v.)
réndés-réndét. Megverte a tanítu a gyerekéket réndés-réndét, mét naon (nagyon)	KÖNNYE NÁNDOR.

Névnapi köszöntők.

J ó z s e f n a p j á r a.

Mikoron kisütött az napnak sugára,
 Aranyos palástot vett Fébrus magára;
 Azután seregit indítá úttýára,
 Ily verseket mondott fülünk hallattára:
 Micsoda csillag a, a mely felderüle,
 Derülése után ismét felderüle;
 Majd én is felmegyek Pálmántus hegyire,
 Kötök egy bokkrétát Józsefnek fejire.
 Az én bokkrétámnak zöd levele sárga,
 Mejjet író pennám futásában vága.
 Szívesen kívánom.

U g y a n a r r a.

A setít ícczaka gyáásszát levetette,
 Bíborban, bársonyban magát ötöszttette.
 Eljött mán szent József neve napja,
 Midőn a műzsákok vígadni szoktak.
 Vígaggyon, vígaggyon,
 Szent József áraggyon.
 Betekintvén a mennyország kapujában:
 Kívül aranyos, belől írgalmas,
 Közepiben áll az Úr Jézus Krisztus;
 Szent kendő a nyakában,
 Szent pohár a keziben.
 A ki ebből a szent pohárból iszik:

Soha még nem szomjúhozik.
 A ki pedig ehé a szent kendőhő törülködzik:
 A soha el nem káchozik.

Szívesen kívánom!

(Székelyhíd.)

BAKOS Lajos.

Bordal.

Elmégyn a jó kalmár,
 Két rosz csacsijávó,
 Mégrakja a taligát,
 Számos portikávó.
 Hát écczér csak nem méhet,
 Gyi, gyi, gyi, gyi, hó.

(Míg a „gyi”-t dalolják, addig a poharat ki kell inni, mikor pedig a „hó”-t mondják, a pohárnak már lenn kell lenni az asztalon.)

(Orosháza.)

VERES IMRE.

Tréfás mondókák.

(Vendégségek alkalmával szokták elmondani.)

Kérem e ház népét, hallyon beszédémre,
 Az ő dolgaiban mostan tégyén félre,
 Hogy figyelmetesen ennek értelmére
 Mindénik juthasson hallgasson versémre!
 Szüllettettem volt én e málé országban,
 Neveltettem gyengén pilliczka várában.
 A malájt ¹⁾ mikoron megláttam a kasba,
 Gondolkottam, miként véhéssém hasamba.
 Hírés némés ember volt ezért az apám,
 Kiről maratt most rám egy nagy lapos pungám ²⁾.
 Ebből elvesztettem kécczér két szép kovám;
 Erről bizonyosságom egy rongyos tarisnyám.
 Minap úgy bujdosván a szent Gellért hegynél
 Egy kis követ láték nagyobbbat az égnél.
 Egy kis hegycsokét is nagyobbbat az égnél;
 Még nagyobb csudákat láttam én ezéknél.
 Mert egy némés ember vadászni kiméne
 A leshelyén állván egy szunyogat löve.
 Mégnyuzá aszt gyorsan bőrét megérlelé,
 Anglia mentéjét azzal megbérlelé.

¹⁾ költés. kása; ²⁾ bőrczeskő.

Örömében ottan gondolkodik vala,
 Hogy annak csontyait miképen használlya.
 De jobb hasznát annak máskép nem véheté,
 Mint úgy hogy a Dunán a hidat emelé;
 A két szárcsontjából lábakat formála,
 És a más két lábból géréndát csinála.
 Oldala csontyait ezékre félrakta;
 Ilyen drága hidat szunyogból állita.
 A ki eszt nem hiszi, ménnynén fél Budára;
 Kinek sok pénze van, lészén jó vására.
 A szunyoghájából is véhet két pótrára;
 Ezzel szekér-kenni mégéri uttyára.

(Zajzon. Hétfalu.)

PAPP GYÖRGY.

Karácsonyi misteriumok.

A ngyal (fehér ruhában, püspöksapkával, pálczával). Frissen, gyorsan, gazda terítsd asztalodra fehér abroszodat, mert megszállják ezek a szakállas pásztorok a te házat. Glória!

Első bojtár (belép szűrben, lánczos bottal, letűrött kalappal)
 Pajtás, angyal szót hallék, ugyan följjedék.

A ngyal. Glória!

Második bojtár. Pajtás, köszöntséd rám azt a kulacsot, hadd hörpentek egy nagyot, majd jobb izület aluszom.

A ngyal. Glória in excelsis deo!

Harmadik bojtár. Pajtás, álomba történt a látás, kinek neve Messiás. Gáspár, Menyhár, Boldizsár, mind a három szent király.

A ngyal. Glória, dicsőség, az égen fényesség, békesség földi népeknek, jóakarát a hiveknek, kik örvendeznek.

Első bojtár. Ki az, a ki mi fölöttünk ily nagyon kiált? Ez a szózat angyaltól, angyaltól, és a világ fiától, szívünkben megháborodván, földre lehullván.

Mind. Pásztorok, keljünk fel, hamar induljunk el, siessünk, ne késsünk; im az angyal jelenti, hogy Messiás született. Egy kis fáradságunkat ne sajnáljuk, talán még az éjjel föl is találjuk. Im szegény, de fázik, könyeitől ázik; nincsen neki dunyhája, sem cifra nyoszolyája, csak széna és szalma, ökör, számár lelletti kályhája, barmok szája melegítő dunyhája.

Első bojtár. Gyere be te vén Koredony.

Koredony (bundában, kifordított sapkával, csörgős bottal). Kolbászos jó estét adjon isten. De megbotlottam a szolgáló farába; félre innen paraszt, nyeljen el a haraszt; engem a szent-

írásba ne botránkoztassanak. Látom kegyelmetek eszik, iszik, vendégeskedik, én meg szegény vén dadó létemre most érkeztem haza a hosszú mezőről; elejbém jött 99 farkas, elvették a legszebbik juhomat, melyből vártam volna száz mázsa faggyút, kilencz pokróczra való gyapjút; ez az egy maradt, ez is teli van tetűvel, bolhával.

Első bojtár. Hány esztendő vagy?

Koredony. Káposzta levágástul fogva vagyok 99, ha a győ szapullást megérem, akkor leszek kerekess száz.

Első bojtár. Tudsz-e keresztet vetni?

Koredony. Tudok ám; atyának, sz. lélek nevében, ammen.

Első bojtár. Hát a fiu hol maradt?

Koredony. Ne kiálts, oda kinn tartja a szalonnás zsákot; mert ha meghallja, elszalad.

Első bojtár. Hát tudsz-e imádkozni?

Koredony. Tudok ám, még enni is, ámbár tegyetek velem próbát; fujjátok meg azt az oláh nótát, majd széllyelhányom ezt a rongyos bundát.

Mind (énekelve.) Szurgy ide, szurgy oda, pásztor ez, ez Bötlehem fogyítá, Jézu mátem szalutá, et gloriász kontáde.

Angyal. Mennyből jöttem le hozzátok nagy örömet hirdetni.

Első bojtár. Jaj mi lehet, fényes állat? Majd el fogom törölni.

Angyal. Bötlehemem kívül van egy rongyos istállócska, ott Messiás született.

Első bojtár. Elhigyjük-e, hogy az lett?

Angyal. Itt vagy-e hát első bojtár?

Első bojtár. Titerome asdédom. Pajtás mit álmodtál?

Második bojtár. Én pajtás azt álmodtam, hogy a gazda urunk egy pár pohár bort ránk osztogatott. Hát te pajtás mit álmodtál?

Első bojtár. Én pajtás azt álmodtam, hogy a gazdasszonyunk egy pár szál kolbászt a nyakunkba akasztott. Hát te pajtás mit álmodtál?

Koredony. Én pajtás azt álmodtam, hogy akkora egy szunyogot láttam, hogy egyik lába a Szent-György hegyin volt, másik meg a Badacsony tetején, úgy nyalta-falta a tökit, hogy elhallott kortyogása Bécsbe, Budára, de még Pestre is.

Mind (énekelve). Jó napot Mária, Menýnek királynéja,

Hogy üdvösséget szültél, Isten anyjává lettél,

Áldott vagy, boldog vagy, azért is tisztelet legyen neked nagy!

Palkó töltsd meg a kobakódat friss tejjel, édessel;
 Hogy ne menjünk annyi földre üressen, üressen,
 Elsőben is a kis Jézust áldjuk sietséggel,
 Mézes tejet adjunk neki kedves édességgel.

K o r e d ö n y. Hallom, hallom, hogy a házi urunk zirgeti-
 zörgeti ládája kulcsát, előszedi-vedi penészes petájkát, máriását
 huszasát, czéduláját, ha akarja mind ránk osztogatja.

M i n d. Nosza tehát örüljünk, vigadjunk, vig örömet kiál-
 tsunk, kiáltunk,
 Teljes szívvél, lélekkel, urunkhoz folyamodjunk,
 Isten kegyelméből és szeretetéből ki mi értünk szüle-
 tett, született,

És idegent szenvedett.

Bár csak előbb főébredtem volna,

Az úr Jézust dicsérhettem volna.

Megcsendülvén a fülemben angyalnak mondása,

Hogy született Krisztus Jézus, kiseded Messiáska.

Dicsértessék!

(Gyula-Keszi.)

VERES JÓZSEF.

Pünkösztölés.

A pünköszi ünnepeken tartatni szokott hajdani népszó-
 kásoknak nevezetes maradványaként él még az alföldön az úgy-
 nevezett pünkösztölés, melyet azonban jelenleg már a kicsi leá-
 nyok csoportja tart csak úgy-ahogy fönn.

Pünkösztölés napján ugyanis négy-öt kis leány fölkoszoruzot-
 tan — egyikük a királyné bíborral fölélékesítve — jár házról-házra
 kérdezve: Szabad-e pünkösztölés? Ha azután az engedelmet
 megkapták, lassú, monoton hangon kezdik énekelni:

A pünkösztölés napján
 Szentlélek isten küldötte
 Erősítse mi szívünket
 Az apostoloknak;
 Melyet Krisztus ígért vala,
 Mikor mönt ményországba
 Mindönök láttára.
 Tűzes nyelveknek szólása,
 Ugy mind szeleknek zugása
 Lészállván az ő fejökre
 Nagy hirtelenséggel.
 Mögtelvén a szentlélekkel
 Kezdének szólani nyelvekkel.

Mondván nékik az szentlélek
 Édös éneköket.
 Örüljünk azért ő néki,
 Fölmagasztalván szentlelket
 Mindörökké ammen.

(Kissé-élenkebben.)

Minékünk áldása,
 Szent lélek malasztja,
 Mert fölárnyékoztatott
 A szüzek virága.

— — — . — — —
 Gábrriel üdvözlettel álgya
 Méhében fogaggya

(Lassan, elbeszélőleg.)

Szűz anyától Krisztus
 Istálóban születött,
 Kint és halált szenvedvén
 Fekvén koporsóban.
 Tanitványi láttára
 Mén el mönnyországba.
 Pünkösddnapján szentlelket
 Hozzánk elküldötte;
 Az apostolok szívet mögerősítötte;
 Hogy árván maraggyanak,
 Aszt mög nem engette;
 Hétféle ajándékát elküldötte,
 Tüzes nyelveket föl is gerjesztötte.
 Istennek jobb keze
 Újra eszt segicscse.
 Hogy a kegyetlen ördög
 Minket mög né sércsön;
 Örizzön, oltalmazzon;
 Szárnya alá rejcsön.
 Szájjon ère a házra
 Az isten áldása,
 Mint régen rászállott
 Az apostolokra.
 Bor, buza és gyümölcs
 Földetökben lögyön,
 Mint a pálma hégyek
 Akképen zöldüljön;
 Az is tébenneték
 Szépen tündököljön.

(Egész élénken.)

Hej czintus, czintus *)
 Fehér tulipántos!
 Hincsetők virágot
 A Jézus markába.
 Fömlállott szent János,
 Möglátott egy várost.
 Én kicsike vagyok,
 Nagyot nem szólhatok;
 Még is az istennek
 Dicséretöt mondok.
 Gyöngge vessző vagyok,
 Mindönfelé hajlok,
 Szüleim kertyében
 Most nyílani akarok.
 Gyöngge vessző vagyok,
 Mindönfelé hajlok;
 Nem anyától löttem,
 Rózsafán termöttem,
 Piros pünkösddnapján
 Hajnalban születtem.
 Én kicsike vagyok,
 De lábaim nagyok,
 Nincsen ojan árok,
 A mit át nem ugrok.
 Ugorjatok lányok,
 Ha léányok vattok;
 Hagy csörögjön, hagy pörögjön
 Sári sarkanytyútok.

(Most tánczolni kezdenek, s közben ezt dalolják.)

Mimi mama, mimi mama,
 Piros pünkösdd napja;
 Hónap lösz, hónap lösz
 A második napja.
 András bokrétás,
 Feleségös, jó tánczos;
 Az ura sejöm szál,
 Jó maga arany szál.
 Bim-bom bukoricza,

*) Mondják c z i n k u s, c z i n k u s i s; e szavak a jáczint virágra vonatkoznak, melyet népünk c z i n t u s n a k nevez.

Aszt véd, a kit szereccz.
 Jó möghúzd, jó möghúzd
 A lovadnak száját,
 Né tipöggye, né topoggya
 A pünkösdi rúzsát.

(Lassúbb tempóban.)

A pünkösdi rúzs
 Kihajlott az útra,
 Szöggye föl a kirájnét,
 Kösse koszorúba.
 Kirájnét pálczája,
 Kirájnét koronája,
 Szálljon ére a házra
 Az isten áldása,
 Mind régén lészállott
 Az apostolokra.

(Vigan, gyorsan.)

Zörgetik a kúcsot,
 Pészt akarnak anni;
 Ha öt forint nem lösz,
 É se fogjuk vönni.
 Dicsértessék a Jézus!

(Szeged vidéke.)

KOVÁCS JÁNOS.

Gyermejjátékok.

A farkas és a libák.

(Lásd Nyeivör IV. kötet 93. l.)

Egyik a gazdasszony, második a pásztor, harmadik a farkas; a többiek libák.

Libapásztor (kihajtja a libákat és haza kiát): Anyám, anyám, éhetném!

Gazdasszony. Gyere haza!

Libap. Nem merék.

Gazd. Mitő?

Libap. Fias (v. füles) farkas az erdőbe.

Gazd. Mit eszik?

Libap. Kosfejet.

Gazd. Mibe mosdik?

Libap. Arany czészikébe

Gazd. Mibe túrúközik?

Libap. Bubás farkába (v. fehér gyócskendőbe). Biri, biri, biri! (A libák hazaszaladnak; a farkas utánuk s éfogi őket; így még ez, am még min é nem fogta.)

Kecske és kertész.

(Körbe állnak; a kecske belül, a kertész kívül ál.)

Kert. Kecske, kecske, mit keresél, szőlőmbe?

Kecske. Szőlőt ennék, ha vóna,

Kert. De ha kikergetlek?

Kecske. Itt is juk, amott is lyuk.

(Bujkálva kergetik émmást, s a kertész méffogta; asztán ő lész a kecske.)

(N.-Becskerek.)

HANTZ GYULA.

Körösdí.

(Körbe állva játszák. Egyik a kör közepén, másik a körön kívül. Amaz a kérdező és a sorból kihívó; emez és a kihívott a felelők. A személyek felváltva szerepelnek.)

— Mit kerülöd-fordulod az én házom táját?

— Aszt kerülöm, fordulom, hogy lássom szíp eladó lányát.

— Jaj! nincs nekém, jaj! nincs nekém szíp eladó lányom.

— Jaj! né tagadd, jaj! né tagadd; mer én Budán láttom.

— Hát mikor?

— Mikor piros almát árút.

Én is vettem tülle,
Most is van belülle.

— Gyüjjön ki nekém az a legpirosabbik lányom (megtörténik).

— Mit étté ma?

— Túrós kényeret.

— Mit ittá rá?

— Hjdeg vizet.

— Minn állsz?

— Cserépkén.

— Minn lebégsz?

— Levélkén.

— Mi az?

— Ég.

— Mi az?

— Föd..

— Ej! ném adom én a lányom aranyszoknya nélkül,

Arany hintó nélkül,
 A hintóba hat ló légyen,
 Mind a hatnak arany farka légyen.
 Én éviszem a lyányomat,
 Lipityomba lapatyomba
 Csigány sátorába.

(B.-Szt.-András.)

VENES IMRE.

O p a s z j á t é k.

Egy gyermek leül valami kő vagy fa mellé, s arra valami ütőszerszámmal hangosan olvasva 33-at üt; addig a többiek elbújnak. Az opasz vagy másképp, k o p a s z keresi őket. Ekkor ha valamelyik szerint ejtheti, előugrik, s három üt, a köre: ki-vagy megopaszolja; s akkor ő marad megint az opasz.

(Szécsény. Nógrádmegye.)

KAUNITZ JÁNOS.

Gyermeke mondókák.

K i o l v a s á s.

Ha én madárka vónék,	Fodor mán,
A tengerbe szálanék,	Tücs ki,
Gyöngyszömet szöddögetnék,	Hajcs ki,
Kasba hánynám,	Eregy ki
Kas nem telnék.	Balog Pál
Ér mán,	Madarászni.

(Eger.)

WOLF VILMOS.

Gyermeke versikék.

(V. 8. IV. 525. 1.)

Dérék legény a tücsök, akar házasodni,
 Ölelgeti a legyet, el akarja venni;
 Nyallya-fallya a kis légy a tücsöknek száját,
 A tücsök még megfogja a kis légy pofáját.
 Oda ugrik a ficzok¹⁾, násznagy akar lenni;
 Oda ugrik a hőrcsög csapos akar lenni;
 Oda ugrik a farkas, mézáros akar lenni;
 Oda ugrik a gérin, inas akar lenni;
 Büdös bogár a bögdös, zöd bika a flótás;
 Cserebogár a kondás²⁾, szúnyog a pérémás.

¹⁾ patkány, poczok, poczegér. — ²⁾ bizonyosan szekundás.
 H. Gy.

Mégfogtam egy szúnyogot, nagyobb vót egy lónál,
 Kisütöttem a zsírlát, több lett száz akónál.
 Kutya ül a kűszöbön, borsot akar törni;
 Macska ül a tűzhelyén, szakács akar lenni.
 Farkas vót a mészáros, tíz ökröt levágott,
 Nem volt elég még tíz malaczozt mellé

(Az utolsó sor rossz; a kitől leírtam, ezt már nem tudta.)

(Magyar Ittebe. Torontál m.)

V á l t o z a t a.

Ugrándozik a tücsök, házasodni készül,
 Ölelgeti a legyet, el akarja venni.
 „Évönnélek te kis légy, ha kicsi nem vónál!”
 „Hozzád ménnék kis tücsök, ha görbe nem vónál.”
 Tánczra ugrik a tetű, elhuzzi a sörkét,
 Mékkapi a züstökét, pofozzi szeginkét.
 Oda ugrik a vín tyúk, bíró akar lenni,
 Ugy mégrugta a pujka, hogy é szalatt onni (onnét).
 Tánczra ugrik a majom, elhuzzi a pujkát;
 Zöd bika vót a flótás, büdös bogár a furulyás.

(A diktáló csak homályosan emlékezett a többire.)

(Török-Becse. Torontál m.)

HANTZ GYULA.

G ó l y a l á t á s k o r.

Gója, gója hová mígy?	Azír vires az én lábom,
A tengeri földre.	Tövisgáton jártam,
Ki jányát veszed el?	Párna csontot vartam;
A kis Kokannét.	Kiraktam az ablakba,
Mivel viszed haza?	Száz forintír elattam,
Zsibbal dobbal, nyári hegedűvel.	Százszor is megbántam.
Mír vires a te lábod?	

(Székelyhíd.)

BAKOS LAJOS.

G y e r m e k a l t a t ó.

Ha az ördög ére menne,
 Kosarába ténne,
 Miné jobban siná-riná,
 Anná jobban vinne.

(Tatavidék.)

SÚPKA DEZSŐ.

Gyermekijesztő.

Gyűn a Gráner Szépi.
Nem látum, obleskátum;
Fekete kutya perglaufen.
(Tatavidék.)

SUPKA DEZSŐ.

Állatok szólítgatása.

Hivogatók. Borjunak: pucsi, pucsi, meme, meme!
Csibének: pirí, pirí, pirí, pirike!
Tyuknak: koota, koota, kot, kot, kot!
Kutyának: kucsu nye!
Lónak: macsi nye! nye zab nye!
Disznónak: cséka csé, cskő, cskő! pucsi me! csenika me!
Kergetők. Disznónak: hujj ki nye! hujj el nye!
hudó! fogd meg! fűlit!

(Csernátony. Erdély.)

ROTH FERENCZ.

Átkozódások.

Rosz seb szállon rád! Sünyedik rozsa verjén még! Tűzes
ménkü üssön beléd! Sörény fene egyén még! Széméd állon
még! Vakull még! Dühögy még! Nyavala törjön ki! Rögény
szökjön még!

(Nagy-Lengyel. Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Gúnydalok.

Németekre.

Égy, kettő, három, négy;
Nímét disznuó hová mígy?
Pápáro dohányiér,
Kismartomba pipájiér.

Zsidókra.

Mégy a zsiduó Belédbe,
Korsuót vűsz a kezibe.
Üzs még ménkü a zsiduót,
Hadd dobgya el a korsuót.

(Horpács. Sopron m.)

LÖVEI PÁYER ISTVÁN.

Günynevek.

Csálá. Eszt azé nevezik így, mer mindég fêre áll a kálápja.

Csorê. Ez még fekete, mind a cigán.

Puskás. Lopva szokott vadászni.

Támás. Ném hitte, hogy a házát ég.

Suháj. Szőlőt őrízött, és akárhogy kiabáltak neki, ném ébrett föl, há alutt.

Báli. Egy dungája hibázik.

Kêpes. Bucsukor apró szent kêpeket árul.

Tászigá. Há még, jobbra-bálra dülöng.

Hájahujja. Eszt azé nevezik így, mer szőlőt, házát mind elhajahujásztá.

Hártyá. Igen vékony és sovány ember.

Gérind. Igen bűdösekét ereszt.

Némá. Kevés szavu.

Másiná. Nagy hasu ásszon.

Kariká. Fûrge kis émbérke.

Mácskányuzó. Ez a májorós mácskáját lötte a nyul helyett és lényűszta.

Nagyurék. Elszégyényédett büszke ember.

Ménnyekertész. Az uráság erdejéből fát lopott.

Ménnybenézôke. Mindég az égre néz.

(Visk. Hont m.)

ÚJHELYI GÉZA.

Családnevek.

Almási. András. András. Balogh. Baranyí. Barmos. Barta. Bartók. Bedő. Beke. Béres. Bojhos. Boldiásár. Botka. Borsos. Bukva. Bús. Burján. Csaballa. Csaplós. Csári. Csordás. Darázs. Détári. Dorogi. Dudás. Farkas. Farsang. Fekete. Fenyűs. Fodor. Fűrész. Garlati. Gál. Gáspár. Gergely. Gyalai. Györfi. Györi. Györki. Gyürki. Hajas. Haluska. Hegedűs. Hégyes. Hiszem. Ize-kucz. Jámbor. Juhász. Jurik. Kabát. Kapi. Kapcsos. Kardos. Kationa. Kecskés. Kelemen. Keresztes. Kiss. Kocsik. Korodi. Kovács. Köles. Kömives. Kurunczy. Lacsány. Laza. Lelik. Lénárd. Lőke. Magyar. Marus. Medgyes. Mester. Móra. Munkácsi. Nagy. Nagygyörgy. Néveri. Nyilas. Oláh. Ordódi. Pintér. Polónyi. Rab. Rabi. Recski. Rohács. Sárkány. Seres. Sinka. Sípos. Solymosi. Szabó. Szentes. Szepesi. Szeredi. Széles. Szomorú. Szűcs. Takács. Tari

Toldi. Topa. Tóth. Tótok. Turay. Túri. Vajda. Vata. Vatai.
Varga. Virág. Vitai. Zabos. Zámbo. Zámbori.

(Magyar-Pécská.)

SZEGEDI KÁLMÁN. *)

Helynevek.

Pilis községben.

Szántók. Süge. Kolompéros. Sárszéle. Kenderes. Elő-
vizhát. Dárszél. Gyepi. Szilfai. Országuti.

Puszták. Berek-Orbó. Hegyallya. Potyi. Akota.

Legelő-nádlások. Jegenyész. Lukató. Mocsola hát.
Bikád. Nyirágytáva. Hattyas tó. Kis hát. Csintató alatt. Soos
völgy.

Rétek. Bátán: túl-innen. Malát. Fűzes. Gyűr.

Erdők. Poszát Malomszeg.

Alsó-Nyék községben.

Szántók. Felső hegyallya. Hosszu széked-pótlék. Bete-
kintsi csárdánál-pótlék. Ortonya. Nánai-határsarok, határra dűlő.
Szűrűskert. Felső-Alsó országut. Horgas örvény. Közép-Aládűlő.
Szeles hát. Kesztori völgy, hegyoldal, kuton fölül-alul. Felső
Langon. Gubac allya, völgy. Sárgyakra pótlék. Sárvizre dűlő.
Báttaszéki határon. Szőlők mellett. Felső Kanizsa. Tekenyő
völgy.

Rétek. Kerék széked. Szállás kert. Pusztaszállás. Kis,
öreg Akol völgy. Somoserdő. Fehér part. Gyöngyös mezeje.
Holtebes kert. Ebesmellék. Fok erdeje. Aranka szeg. Suhonnya.
Dombószeg. Acsád-gyűr. Verebedi kert. Szerecsén allya, fája.
Isztrenka.

Nádások. Acsád tó. Békás tó. Miklós tó. Kerék tó. Suly-
mos tó. Vitárus tó. Gyöngédi tó. Agos tó. Nagy tó foka, gyűr.
Belente akol, gyűr. Sebes-Csipkés-Vörös gyűr. Felső Hattyas.

Vízágak. Cserembég vize. Bati ár. Határ folyó. Vadviz-
árok. Horgas Sárviz. Ortonya fok. Ó-Báta. Holt Sár. Gányat
foka. Geresdi tó. Kengyeles. Násznó s Vámosfoka malma. Szopta
vize. Pösze-Fűzesér. Határfolyó. Kertűlő Duna. Kis hujja. Do-
rombó vize. Ebesfok. Ráros víz. Malomvíz árka. Kesztoçi ér.

*) A Nyelvőr IV. 527. lapján foglalt közleményembe néhány saj-
tóhiba csúszott. Ezek így javítandók ki: 28. sor: *eserlék* helyett *cserlék*
(*cserlő*; a nép ugyanis nem csak itt, de Szegeden is lé helyett léh-
ejt); 32. sor: *behajtott* helyett *befajtott*; *csérés* helyett *csorés*. (Szegedi-
sen: *csorós*.) Sz. K.

Legelő k. Alsó Kanizsa. Laki. Besnyőhád. Kengyeles. Berékó sikja. Széktó. Varáczka. Dénna. Doktó. Fűzes oldal. Vasadok. Szoptyanyáros. Bákos. Rencz. Sárviznél.

Haszontalanok. Laiviri határut. Közép vagy Zsikó utja. Alsó vagy Gubaci ut. Főlső ut szállóhegyre. Ortonyátul Bättaszék felé. Betekintsi vagy malom ut.

SZEPEZDY K. GYULA.

Népdalok.

Magasan félszál a héja,
Még is körme közül él a;
Hát én rózsám csak égyedül,
Hogy éljek még nálad nélkül.

Álom, álom, édes álom,
Mindénkinék kommandálom,
Mer az álom nyugodalom,
A szerelém szív fájdalom.

Magas fán terem a mégyamag,
Én galambom el nem hagylak;
Kiszeb löszök sirba szálni,
Mint té tőled el kell válni.

Nincs magasabb az egeknél,
Nincs nagyobb a szerelémnél.
A szerelém hőrvasztó szép,
Jaj de boldog, a kit nem ér.

Szípen hasad az esthajnal,
Tele van az én szám jajjal;
Tele a számom könnyűvel,
Bús szívem keserűséggel.

Hajam, hajam, hajam szála,
De sok bú rakodott rája!
A ki asztat léolvasná,
A jó isten mégáldaná.

(Kengyel. Heves m.)

WOLF VILMOS.

Csángó dal.

Szeretén tull lakom én,
Fejér földön járok én.
Jajj de piros égy legény,
Szeretője vagyok én.
Tull e vizén égy kosár,
Benne járkál égy madár.
Keritgetém, de nem vár,
Jaj Isteném be nagy kár.

Jaj Isteném be nagy kár,
Hogy az ingém meg nem vár.
Várj meg, várj meg szép ma-
dár,
Gyénge szűvem elig vár.
Este hézzád elménék,
Ha csak életbe lészék.
Megfogom szép kezedet,
Megcsókolom szemédet.

(Klészec. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Megjelenik
minden hónap
15-én
három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

V. kötet.

1876. JULIUS 15.

VII. füzet.

ZÁSZLÓ. POROSZLÓ.

Nehéz a mi munkánk és háladatlan. A hova csak nyúlunk, mindenütt egy dús hajtású, búján sarjadzó nenyúl-hozzám virágba ütközünk, a melynek érintésére nemzeti hiúságunknak majd egy, majd más idege kezd rángatózni. Ha nyelvünknek határozott, félremagyarázhatatlan tanúskodására hivatkozva kimondjuk, hogy ezek és ezek az alakszók, például *irandott, irandani*; ezek meg ezek a képzők, például *-la -le* (támla), *-nya -nye* (kemnye), *-tyű -tyű* (emelytyű) sat. koholmányok; ha egyik-másik, csupán csak sejtett, de soha meg nem volt szógyökér fölélesztése ellen szót emelünk; ha a nyelvérzékbe ütköző képzéseket és szerkezeteket kiküszöbölendőknek tartjuk: akkor legott kész a súlyos vád, hogy a mi törekvésünk oda irányúl, hogy a nyelvünk gazdagságában, bámulatos képezhetőségében, szerfölötti hajlékonyságában, szabatosságában, egy szóval ritka tökéletességében való köz hitet megingassuk, hogy mi nyelvünket szükséges szavaitól meg akarjuk fosztani, hogy el akarjuk szegényíteni. A kik közülünk a magyar összehasonlító nyelvtudomány tövises s kevés jutalommal kecsegtető pályáján haladva előre, a magyar rokonság kérdésének tisztázásával s meghatározásával is foglalkoznak: azokat nem egyszer s nem egy oldalról jövő szemrehányás érte, hogy nemzetünket erőn erővel oly rokonságba akarják keverni, a mely származására csak homályt vet s dicsőségét kisebbíti. Ha meg, a mi pedig szintén elmulaszthatatlan kötelességünk, a nyelvünkbeli idegen szók tárgyalásával foglalkozunk, s vagy magunk is rámutatunk egyik-másik eddigelé eredetinek tartott szónak idegen voltára, akár a külföld tudósainak erre

vonatkozó, s mind hangtani, mind jelentésbeli adatok alapján kétségtelennek bizonyult kimutatásait mint ilyeneket elismerjük: megint csak a köz hit kegyelele ellen vétünk, mely részint minden pillanatban készen áll, hogy nyelvünk tiszta szeplőtlenségére megesküdjék, vagy legalább ámult-ijedten hallja azt az állítást, hogy kulturális szavaink tetemes része kölcsönvétel. S czáfolatot, okokra épült, alapos czáfolatot ugyan nem, de halljuk helyette mind e törekvésünkért s munkálkodásunkért a vádat, hogy merészek vagyunk, tulajásba megyünk által.

Egy ily merészséget, köz kegyelet elleni vétséget követünk el most is, midőn a czímbeli szók származását s fejlődését akarjuk kimutatni.

Az idegen szók fontosságáról már nem egyszer volt szó lapunk hasábjain. A most tárgyalandó *zászló* s *poroszló* is szintén több tekintetben tanulságosak.

A szlávból vett magyar kölcsönzések kimutatását s egybeállítását egy oly ember teljesítette (Miklosich. „Die slavischen elemente im magyarischen“. 1871.), a kinél e munka elvégzésére hivatottabbat keresve sem találhattunk volna. Hivatott először európaszerte elismert s nagybecsült tudományánál fogva; s különösen hivatott másodsor azért, mert aligha lennének párját, a ki vele a szláv nyelveknek oly velős, alapos ismeretében mérkőzhetnék. Hogy a kölcsönadó nyelv avatottja sokkal biztosabban ismer rá a nyelvéből átvett szókra, mint a kölcsönvevő, az elismert dolog. Tudvalevőleg minden nyelvnek kölcsönvételeit legnagyobb részt a tárgyszók teszik; míg tehát a kölcsönvevő nép fia nagyobbára csak azt az egy szót ismeri, s legtöbbszörte tetemesen megváltozott alakjánál fogva a kölcsönadó nyelv részletekbe ható ismerete nélkül néha szerfölött elütő eredetijét csak hosszú keresés, kutatás után lelheti meg, addig a kölcsönadó nyelv ismerője előtt egyszeri hallásra feltűnik a neki is jól ismert szó; s minthogy kivüle még nem csak egy egész sereg származékát is maga előtt látja nyelvében, hanem alkotó elmeit is jól tudja, még ha fölszintes volna is jártassága a két nyelv tudományos ismeretében, nagyon közel-látónak kellene lennie, hogy föl ne ismerje kettejében az eredetit s a másolatot. Beszéljenek a példák. Egy a latin

nyelvben jártas ember, a ki az *aestivalia*, *aestivale* vagy tán még a *stivale*-t is közép kori „sarú, csizma, lábbeli” jelentésében jól ismerné, nem volna-e rögtön tisztában magával, ha először hallaná is a német *stiefel* vagy még inkább a köz. felnémet *stival*: csizma szót, hogy a két nyelv közül melyik a kölcsönneve s melyik a kölcsönadó; ő, a ki az *aestivale*-n kívül még az *aestivus*, *aestus*, *aestas*, *aestuar*e szókat is jól ismeri? Vagy a görög, lehetne-e kétségekben az iránt, hogy a szláv *parip*, rumun *paripū*, magy. *parípa* szók-e az eredetiek, vagy az ő *πάριππος*-a, a ki e szónak alkotó részeit is (*παρ* és *ἵππος*) jól tudja, s mind-egyikét külön, magában is használja? Vagy a magyar, ha hallaná ezeket a déli szlávság egy részében használt szókat: *díčenje*: gloria, *falačec*: frustulum, *fantitel*: vindex, *fizer*: frontale, *hordov*: dolium, *jeliš*: esca, *alduravec*: sacerdos, *varašec*: civis, *virostov*: vigil, nem találná-e, bár némelyiket csak részben, egyazon szóknak a magy *dicsőség*, *falatocska*, *fánttétel*, *fűzér*, *hordó*, *élés* (eleség), *áldozó*, *városi*, *virrasztó* szókkal; s nem minden ítélet nélkül valónak kellene-e lennie, ha ezekben magyar kölcsönvételeket nem ismerne, mikor látja nyelvében az idézett képzéseken kívül még a következő részint tö-, részint alapszókat: *dicső* *dicsér*, *falat* *fal*, *fánt* és *tétel* (tev-) *fűz*, *hord*, *él*, *áldozó* *áld*, *város* *vár*, *virraszt* *virrad*, míg a szlávban az elsorolt szók nagyobbára egymagukban állanak? Hátha még egyéb jelenségek is ismeretesek volnának előtte, például az a hangtani sajátosság, hogy a szláv nyelvek az *f* hangot nem ismerik, hogy tehát a szlávban minden *f*-es szó kölcsönvétel, nemde hogy előre is megmondhatná, a nélkül pl. hogy a magyar *fiók* szót ismerné, hogy a horvát *fioka*: fach, idegen származású?

Figyelembe nem véve azt, hogy a *zászló* a magyarban egészen egymagán, minden rokonság nélkül álló s azonkívül egyáltalában elemezhetetlen szó, még egyéb szintén latba veendő momentumokat nem is számítva, a főntebb említett szláv nyelvtudós, Miklosich előtt már hangzásánál, alkotó elemeinél fogva is föl kellett tűnnie mint olyannak, a mely szláv eredetet gyanított. *Za* ugyanis szerfölött járatos prae-positió s praefixum a szláv nyelvekben, a mely a szintén a szlávtól kölcsönzött *zavár* = *za-vorŭ*, *zátony* = *za-tonŭ*, *zá-log* = *za-logŭ* szókban is megvan; a második tag *-szló*,

hasonlóképp több szlávból vett szónkban megtalálható: *László* = *Vladi-slav*, *Szani-szló* = *Stani-slav*. Ezek szerint a *zászló* egy szláv *zaslav* v. *zaslava* alakra volna visszaviendő. Ilyen szót azonban a szláv nyelvek nem ismernek. Hogy mily nagy óvatossággal járt el Miklosich ama szók összeállításában, a melyeket népünk a szlávoktól kölcsönzött, az alább említendő *poroszló* mellett egyik fényes bizonyítéka a szóban levő *zászló* is. A *zastava*: vexillum, fahne, mind az ó, mind az új szláv nyelvekben jól ismert s széltilában használatos szó; a magy. *zászló* pedig, a mint most már olvasóink is láthatják, minden egyes elemében amaz egy hangtani eltéréssel teljesen egyezik vele, hogy a szláv szó *t*-je helyett a magyarban *l*-et találunk. A *t*-nek *l*-vé változása azonban, a mennyire eddigelé nyelvünk történetének ismert adatai tanúskodtak, a magyarban ismeretlen volt. S ez a kétségtelenül határozó mozzanat oly fontos, annyira döntő is volt nyelvtudásunknál, hogy e tiltakozó szózat előtt meghajolva, noha másrésről a *zastava* csaknem tolaakodó hangon beszélt hozzá, hogy: ime itt állok előtted, én vagyok az, a kit keresel! bedugta fülét e kiáltó szó előtt s a magyar *zászló*-nak a *zastava*-val való egybeállítását meg sem kísérltte. De, a mint már említettük, minden jelből kellén ismernie szláv eredetét, egy alakilag ugyan vele egyező, de jelentésileg nem egészen kifogástalan szóval, az új szláv *zaslon*, *zaslona*: schürze, vortuch, vorhang-val állította egybe. E *zaslon* szónak „fahne“ jelentését ugyanis a szláv szótárak egyike sem ismeri; már pedig a jelentésnek valamely időpontban való teljes egyezése s ez egyezésnek legalább analog esetekkel való bebizonyítása szükséges arra, hogy a két szónak egy voltáról meggyőződjünk.

Ha az ugor összehasonlítás megállapításait tekintjük, nevezetesen figyelemre méltatjuk ama tételét, hogy a szó közepén vagy végén álló magyar *l* nem ritkán egy eredetibb dentális explosivából (*d*, *t*) változott át, a mint ez példakkal is ki volt mutatva, hogy itt az eredeti forrást ne említsük, magában a Nyelvőrben is (III. 70—71.), akkor nyelvünknek e hangváltoztató hajlamára építve nagy valószínűséggel kimondhatnók s elfogadhatnók, hogy a *zászló* nem lehet más, mint a szláv *zastava*, hogy tehát egy régibb *zászló*-ból származott. Hogy azonban ne csak hogy nagy való-

színűséggel annak tartsuk, hanem hogy ki is mondjuk, hogy valóban, kétségtelenül az is, arra két régi nyelvemlékünknél, a Jordánszky s Érdy codexnek következő helyei kényszerítenek: Myndden nemzet ew sereghek es za azto y o k zerent taborth yssenek (singuli per turmas atque vexilla castrametabuntur.) Jord. cod. 122. l. Yme mynd ket ffeel kerezttyn merth Cristusnak za zto y a alat vannak. Érd. cod. 28. l. Cristusnak za zto y a alat vyaskodwnk myndden ellenseegnek ellene.“ u. o. 59. s még egyszer az 536. lapon.

Eredmény. *Zászló* egy $t=l$ hangváltozásról tanúskodik, tehát eredetibb *zásztó*-ból való s ugyanaz, a mi a szl. *zastava*. A *zaslon*-val való, különben is a jelentés szempontjából kifogás alá eső egybeállítást eszerint félre kell tennünk.

Teljesen hasonló jelenségek tanúja a *poroszló* is. Miklosich a $t=l$ -féle hangváltozást nem ismerve, noha a *pristav* szót odaállította a kölcsönvételek sorába, a *poroszló*-t ebből az előtte nyomósnak látszó hangtani okból még sem merte vele egybeállítani; hanem egybeállította a rugalmas jelentésű s kevésbé használt szerb *prusati*: ügetni igével. Pedig a *poroszló* csakugyan semmi más, mint a szláv *pristav*: magistratus quidam apparitor, s a szerbben: servus villicus; s egy eredetibb *porosztó*-ból való, a mely a régi bibliafordítók korában még járatos is, a mint a következő helyek tanúsítják:

„A porozto erőssen vuóltuala (et praeco clamabat valenter.) Bécs. cod. 125. l. Es megharaguan ő vra ada őtet a poroztoznac (et iratus dominus ejus tradidit eum tortoribus.)“ Münch. cod. 48. l.

A *pristav* = *poroszló*-nak a szláv „servus villicus“ jelentésével való egyezéséről tanúbizonyságot tesz Molnár szótára: „*poroszló*: lictor, apparitor, stator, praeco; scherg, stadtknecht, weibel, ausruffer.“

SZARVAS GÁBOR.

IMRE SÁNDOR AKADEMIAI ÉRTEKEZÉSE.

I.

„Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve.“ Ily kecsgető ígérlet ékesíti a szóba vett mű homlokát. Elég ok arra, hogy bekopogtassunk. A szokásos biztatás helyett

azonban mindjárt a küszöbön intenek bennünket, hogy lábujjhegyen s ájtatosan járjunk, mert „csendes és komoly munkálkodás“ hajlékába léptünk. Vagy világosabban, Imre Sándor a bevezetésben jó vékony fátyol mögül kijelenti, hogy az ő értekezése nem olyan, mint az orthologusok dolgozatai, nem holmi „zajos“ humbug, hanem „csendes és komoly munkálkodás“ terméke. Netek, orthologusok! Igaz ugyan, hogy e kijelentés egyik részével hangosan ellenkezik az a nagy hűhó, mely ez értekezésnek nem csak megjelelését s már előbb az akadémiában való fölolvasását, hanem jóval régebben még megírását is megelőzte. Már tavaly ilyenkor minden újság tele kürtölte a világot, hogy Imre Sándor kitűnő nyelvészünk nagy nyelvtörténelmi munkára készül s e miatt hosszabb időre a fővárosba jött, hogy a nemzeti muzeum könyvtárában buvárkodjék. Egyiknek másiknak a sorai közül az is kiérzett, hogy ez a munka majd befűt a télen az orthologusoknak. Hanem hát erről talán nem annyira tudósunk, mint inkább barátai s tisztelői tehetnek. Meglehet, hogy neki magának is kellemetlen volt. A „csendes munkálkodást“ tehát még valahogy megengedjük. Egészen másképp vagyunk a „komolylyal“. Ennek, akárki mit mond, az egész dolgozatban még csak nyoma sincs. Mert a ki „komolyan munkálkodik“, az első teendőjének tekintti, hogy biztos tudomást szerezzen magának a tárgyalandó kérdés állásáról, s ha ez megvan, fő kötelességének tartja, hogy a megismert valóságtól soha egy hajszálnyira el ne térjen. Imre Sándor mindjárt a bevezetésben elárulja, hogy vagy az előbbivel, vagy az utóbbival nem törődött.

Csak vegyük szemügyre a következő mondását: „Egészen jogos és szükséges dolog a nyelvújítás kipótolgatására, javíttatására irányzott munkálkodás. De jogos e munkálkodásnak mérséklése is.“ Ez még eddig csak furcsa, amolyan „űsd agyon, de ne nagyon“-féle. Hanem bezzeg a magyarázata, az már több mint furcsa. Mert „ha a régiek tévedéseit fejtegetve némelyek odáig jutnak, hogy a nyelvújítás jogosságát elvben megtagadják, hogy az újítás valódi szükségkeit, aesthetikai s egyéb ösztöneit tekintetbe nem véve, maig sem tisztázott nyelvtörvényeink alapján azt is elvetnék, a mi jót, szépet alkottak, s elvetnék, mielőtt a nyelv kellő nyomozása erre jogot adna: úgy látszik, szükséges a mér-

séklő szózat; szükséges a dolgot további fejtegetések által tisztázni; és szükséges közre hatni, hogy a zajos 'polemia helyét csendes és komoly munkálkodás foglalja el" (4—5. l.). No, ember legyen, a ki ezt egy lélegzetre elolvassa. Hátha még egyet-mást, a mit nem akarok bolygatni, ki nem hagyta volna belőle! De nem hiába oly nehézkes, mert ugyancsak meg van rákva helytelenséggel. A hány szó annyi ferdeség. Lássuk sorra.

Az első állítás az, hogy „némelyek a nyelvújítás jogosságát elvben megtagadták". Igaz ugyan, hogy ezt elül egy ravasz „ha" s hátul egy még csalárdabb „úgy látszik szükséges" takargatja. De mit tehetek róla, hogy Imre Sándor tettel erősíti, a mit mondok. Nyíltan megvallja, hogy az ő értekezése az a „méréséklő szózat", s minthogy megírta, világos, hogy szükségesnek is tartotta; de szükségesnek csak úgy tarthatta, hogy az ő meggyőződése szerint „némelyek a nyelvújítás jogosságát elvben megtagadták". Tehát csakugyan azt állítja, a mit mondtam. De kik azok a „némelyek"? Talán az orthologusok? Akkor hát miért nem mondja úgy? Hja, az finom tűszúrás, a melylyel csekély számunkat piszkálgatja. Pedig hát már nálánál rangosabb harcosokkal is megküzdöttünk. És mit akar azzal mondani, hogy „elvben"? Talán afféle gyengéd szemrehányás az, hogy kifogást teszünk ugyan a nyelvújítás ellen, de azért egyik másik szavát mégis használjuk? Hányszor feleltünk már erre! Elmondtuk, hogy nem rójuk fel a szónak, ha mindjárt Barczafalvi, Helmecky vagy Bugát csinálta is, csak jó legyen. Elmondtuk, hogy a roszat, a mennyire csak lehet, kerüljük. Elmondtuk, hogy ha egyik másik korcs szó elől mind a mellett ki nem térhetünk, abból nem következik sem az, hogy akármit mondunk, mégis jó, sem pedig az, hogy a helytelen képzésmódot ha „elvben" nem is, legalább a gyakorlatban elismerjük; mert ez utóbbival csak akkor lehetne minket vádolni, ha magunk is törvénytelen alkotásokat gyártanánk. Olyat pedig nem lehet ránk fogni. De ki tehet róla, ha a neologus urak mindannyian nagyot hallanak. Hanem hát Imre Sándor talán csak azt akarta azzal az „elvben" szóval kifejezni, hogy nyíltan nem, csak magunkban tagadjuk a nyelvújítás jogosságát". Ennek még volna értelme. Mert azt sokszor tapasztalni, hogy valamely párt alattomban nem oly szépen cse-

lekszik, mint a hogy nyíltan vallja. Így, hogy példát mondjak, a neologusok nagyon szépen declamálják, hogy ők semmikép sem helyeslik a nyelvújítás törvénytelenkedéseit, pedig a valóságban ugyancsak dédelgetik. De már mirőlunk ilyet Imre Sándor nem állíthat, ha csak maga magával nem akar ellenmondásba keveredni; mert hiszen ott van, hogy „elvben”, tehát nem tettel „tagadjuk a nyelvújítás jogosságát”. A mi eljárásunk tehát a neologusokénak éppen megfordítottja. Helyesen cselekszünk, de helytelenül nyilatkozunk.

Csakhogy még ezt az utóbbit sem lehet ránk sütni. Nem is tudom, mire támaszkodva meri Imre Sándor azt az állítást koczkáztatni, hogy mi „a nyelvújítás jogosságát elvben megtagadtuk”. Egy árva szócskát sem tudna nyilatkozatainkból a fejünkre olvasni. Igen is tagadtuk a nyelvújítás elvének jogosságát, de nem a nyelvújítás jogosságát elvben. E kettő közt pedig, ha Kolozsvárott nem, de egyebütt különbség van. Igenis tagadtuk annak a hirhedt „a cél szentesíti az eszközt”-féle nézetnek a jogosságát, de nem magáét a célét. Igenis tagadtuk a törvénytelen módon való nyelvbővítés jogosságát, de nem a nyelvbővítést általában. Avagy tagadja-e az a kamatszedés jogosságát, a ki az uzsora ellen kikel? Tagadja-e az a vagyonnal való szabad rendelkezés jogát, a ki a pazarlást koholja? Tagadja-e az a szabadságot, a ki a féltelenséget ostorozza? Tagadja-e az a jogot, a ki a visszaélést kárhoztatja? Tagadjuk-e tehát mi „a nyelvújítás jogosságát”, mikor vakmerőségével szállunk szembe? Feleljen rá Imre Sándor. Hanem arra előre figyelmeztetem, hogy a szóba nem szabad kapaszkodnia. Én itt a nyelvújítás nevet úgy használtam, a hogy ő, vagyis „új szók szándékos alkotása” (59. l.) értelemben. Hogy máskor más jelentésben éltem vele s ez alkalommal kárhozatosnak mondtam, azt ármító szándék nélkül nem lehet fölhozni. Mert nyelvújítás név alatt mit ítéltam el? Csak nem az „új szók szándékos alkotását”, a nyelvbővítést? Hiszen más értelemben használtam. Hogy ne kelljen sokáig találgatni, elárulom, hogy e névvel akkor a nyelvrontást ruháztam fel (l. Nylvr. III. 105.). Megmondom az okát is. A mi törvényesen készül, az mindig analogián alapszik, s így csak nagyon csekély mértékben új. Régiek az alkotó részek s régi az összeillesztés módja. Az egész újság tehát mindössze is csak abban van, hogy

ezek az elemek még eddig nem voltak egybekapcsolva. Az ilyen semmi újat sem visz a nyelvbe, semmit sem változtat a nyelv szerkezetén. Azért törvényes képzésre az újítás név nem akar illeni. Helyesebben nyelvbővítésnek, nyelvgazdagításnak, nyelvművelésnek vagy nyelvfejlesztésnek nevezhetni. Másképp áll a dolog, ha nem csupán az egybekapcsolás maga, hanem vagy még az összeillesztés módja, vagy az alkotó részek is újak. Már az ilyen képzés csakugyan újat visz a nyelvbe, de egyúttal mélyen sérti, mert változtat a nyelv szerkezetén. Ez aztán igazán újítás, de egyszersmind rombolás is. Tehát a mire a nyelvújítás elnevezés valóban ráillik, az nem más, mint nyelvrontás. Ily értelemben szoltam róla én s ily értelemben szolt róla más is. Ennélfogva valahányszor szidtuk a nyelvújítást, sohasem a nyelvbővítést, hanem igen is mindig csak a nyelvrontást ítéltük el. Ezt egy egész csomó régi nyilatkozatunkkal bizonyíthatnám, de elég, ha valaki csak azt az egy dolgot veszi fontolóra, hogy magunk is csináltunk egy pár szót. Mert ezt tudva, még a ki nyilatkozatainkat nem ismeri is, nagyon könnyen föléri észszel, hogy mi, kik a nyelvet magunk is bővíteni iparkodtunk, a nyelvbővítésnek ellenségei nem lehetünk. Hogy van mégis, hogy Imre Sándor nem tudta megérteni? Hát csak úgy, hogy nem „munkálkodott komolyan“, hogy egy cseppet sem nézett utána, mit vallottunk, vagy mit cselekedtünk.

De lehet ezt másképp is magyarázni. Sok okom van azt hinni, hogy Imre Sándor jól megvizsgálta állításainkat is, tetteinket is. Először a ki a görög, római, német, francia, angol irodalmat bebarangolta csak azért, hogy minket rendre utasítson, az tán csak elolvasta azt is, a mit mi írtunk. Másodszor különben sem képzelhető, hogy valaki ellenfelei tetteit teljességgel nem ismerve, ereszkedjék czáfolgatásukba. Harmadszor épen az ő pályaművéről írt kritikámban tagadtam nyelvújítás néven a nyelvrontás jogosságát s ugyanott ismertem el a nyelvbővítésnek vagy nyelvfejlesztésnek helyes és szabad voltát. Ez talán csak még sem került el a figyelmét. Végre negyedszer a szóban levő állításában megengedi, hogy tettel nem tagadjuk a nyelvújítás jogosságát s a 71. lapon is czélozgat arra, hogy ő bizony tudja, hogy mi egy pár szót csináltunk. Azért meg vagyok győződve, hogy Imre

Sándor jól ismeri nyilatkozatainkat is, törekvésünket is. És ha ismeri, sértés volna azt hinni, hogy nem tudta megérteni, oly szörnyen egyszerű az egész. Hogy állíthatta mégis, hogy mi „a nyelvújítás”, az „új szók szándékos alkotása” vagy nyelvbővítés „jogosságát” akármilyen módon is „megtagadtuk”. Megmondom röviden. Valahány védője akadt eddig a neologianak, mind szándékosan más értelmet adott a nyelvújításnak, mint mi. Jól érezték, hogy nem kaphatnának belénk, ha egy kis hadi cselhez nem folyamodnának. Látták, hogy mi minden kimélet nélkül megtámadtuk azt a tömérdék sok törvényteleniséget, a mit a neologia elkövetett. Mint-hogy azonban mindez nagyon a szívükhöz volt növe, meg akarták menteni. Igen ám, de azt csak nem mondhatták a világ előtt, hogy a mit ők védelmeznek, az rossz, ha magukban még annyira meg voltak is győződve, hogy az. Egyenes úton tehát nem boldogulva, ilyen kerülőt találtak ki. Nagy ravaszul azt prédikálták a közönségnek, hogy mi a nyelvújítás ellen szólva, a nyelvbővítést kárhoztatjuk. Azt pedig könnyű megértetni akárkivel, hogy a nyelvet bővíteni szükséges is, hasznos is, szabad is. És lám, az orthologusok azt akarnák, hogy nyelvünk ne bővüljön s így örökös tepsedésre kárhoztatják; sőt, a mivel annyi buzgó elme bővítette, még attól is meg akárlák fosztani s így régi nyomorúságos szegény állapotába erőltetnék vissza. Ily fogással aztán szépen átcsúszttatták lelkük gyönyűségecs gyöngyvirágait, a neologia számtalan fertelmes barbárságát.

Így tett Imre Sándor is. Elhatározta, hogy ő, töríkszakad, „mérséklő szózatot” ír. Mert hallgatnia ilyen fontos ügyben nem szabad. Hogy a neologusok közé álljon, arra még se vitte rá a lelkiismerete. Nem szép ügyet védenek. Hogy az orthologusok közé vegyüljön, arra meg nem volt kedve. Veszekedő emberek s nem egyhamar bámúlnak valakit. Legjobb, ha közép helyet foglal el. Így legalább tisztelőit sem hagyja cserben, a kik épen azt tisztelik benne, hogy készséges tolmácsuk. s kik nála nélkül nagyon meg volnának akadva, honnan kerítsenek maguknak nyelvészt. Csak az a nehéz, hogyan motiválja dolgozatát. Ha megvallja, hogy az orthologusok a nyelvbővítés jogosságát elismerik s csak a nyelvrontást tagadják, akkor minden ember szükségtelennek, sőt helytelennek fogja találni a „mérséklő szózatot”. Mit

csinál akkor azzal a sok adattal, a mit a nemzeti muzeum könyvtárában gyűjtött? Értekezésének első két harmada (az 59. lapig) egészen kárba vesz, mert hiába való munka annyi műveletlen nép szokásából s öt hat művelt nemzet irodalmából kimutatni, hogy szabad szóralkotni, mikor senki sem tagadja. Az utolsó harmad meg csak úgy állhat meg, ha az előbbi kettőre támaszkodik. Így füstbe menne az egész. De támadt egy mentő gondolata. Fogta magát s úgy tett, mint ha nem is sejténé, hogy mi a nyelvújítás ellen szólva, nyelvrontásra gondolunk. Akkor aztán hamar csak azért is nyelvbővítés értelmet adott neki, s a mit amarról mondtunk, azt mind erre vonatkoztatta. Így eredt hát az az állítása, hogy mi „a nyelvújítás“ (értsd nyelvbővítés) „jogosságát elvben megtagadtuk“; s ez motivumnak éppen elég volt. Már most kedvére citálhatott groenlandi, tahitii, görög, latin, német, francia, angol s tudja a jó isten mi mindenféle szokat; hadd bámúlja a világ az ő rengeteg nagy tudományát. Pedig fogás az egész. Tudja, hogy nem igaz, a mit állít, de csak hadd legyen egy kis hecz, hadd mérgeledjenek az orthologusok. Ha megtámadják érte az embert, még azt mondhatja: íme ilyenek ezek, hiába állítottam oda magamat jó példának, hiába intettem „csendes és komoly munkálkodásra“, nem hagyják ezek „a zajos polemiákat“. De a ki így játszik az olvasóval, így megréftálja a közönséget, szabad-e annak azt mondania, hogy „komolyan munkálkodik“? Mióta „komoly munkálkodás“ az alakoskodás?

Második ép oly fenekes vagy, ha tetszik, ép oly „komoly“ állítása az, hogy ugyanazok a „némelyek elvetnék azt is, a mit az újítók jót, szépet alkottak“. Meg kell hagyni, hogy még az előre bocsátott „ha“ s a berekesztő „úgy látszik, szükséges“ szavakat elhagyva is nagyon óvatosan lépked. Világos értelmet ki nem sajtolhatni belőle gözerővel sem. Gyanítani, már azt lehet akárhányfélet. Mutatóul kiegészítem egy pár utómondattal ilyenformán: elvetnék, ha következetesek volnának; elvetnék, ha parancsolhatnának; elvetnék, ha a közönség engedné; elvetnék, ha mernék, elvetnék, ha — de minek folytassam? Elég, hogy Imre Sándor szerint megvan bennünk a bűnös szándék. Hogy mi-ből következteti, meg hogy mért nem valósítják, azt bölcsen elhallgatja, mert a milyen veszekedő emberek, még talán

ket" nem ismerjük; az „aesthetikai ösztön" egy cseppet sem aesthetikai; s a „valódi szükség" igen nagy részben nem valódi. Biz az baj, de még sem a mi hibánk. Vagy talán mi vagyunk az oka, hogy csak olyan keveset lehet tekintetbe venni? Egyébiránt vigasztalódják Imre Sándor; a mi valóban jó, valóban szép, az nem szorúl arra, hogy csak e kevés tekintetbe vehető is támogassa. Megáll az anélkül is. A mi pedig nem az, annak nem használ, ha még úgy tekintetbe vesszük is „az újítás valódi szükségait, aesthetikai s egyéb ösztöneit". A helytelen azért csak helytelen. Nem varázsolja azt jóvá, széppé semmiféle mentség, semmiféle tekintetbe vétel. Vagy mit használ, ha százszor elismerjük is, hogy akárhány korcs szó gyártására csak a szükség vette rá az újítókat s hogy akárhány más szónymorékot s egyéb barbárságot csak aesthetikai ösztönük követtetett el velük? Azáltal talán mind az jóvá, széppé válik? Olyannak legfelebb hazudni lehetne. De azt talán csak nem követeli tőlünk Imre Sándor? Szinte úgy látszik. Mert azt könnyű kitalálni, hogy a minek mentegődnie kell, ha mindjárt „az újítás valódi szükségével, aesthetikai s egyéb ösztöneivel" is, azt csak az igazság ellenére lehet jónak, szépnek mondani. Mert mióta olyan nagyon dicső az, a mi mentségre szorúl? Mióta jó az, a mi csak a szükséggel takaródzhatik; s mióta szép az, a minek az igazságos ítélet elől „aesthetikai s egyéb ösztönök" mögé kell rejtőznie? Hogy vastagon illusztráljam, jó-e a lopás, ha szükségből történik; szép-e a gyilkosság, ha valaki aesthetikai ösztönből rút emberen követi el? Imre Sándor logikája szerint ez mind a kettő kétségtelenül dicsőretre méltó cselekedet. Már ezt kár volna czáfolni, s így csak az a megjegyzésem, hogy a ki ily következtetésre szolgáltat okot, az vagy nem fontolta meg, hogy mit mond, vagy sophismával akarta az olvasót elszédíteni. Hogy e kettő közül melyik „komoly munkálkodás", annak megítélését magára az értekezőre bízom.

Már most lássuk, még miért „vetnék el" azok a „németek azt is, a mit az újítók jót, szépet alkottak"? Második felelet: mert „maig sem tisztázott nyelvtörvényeink alapján" ítélnék. Ez egészen új s tagadhatatlan a legnagyobb bölcsesség, a mit a neologia védelmére eddig kitaláltak. Szükség is volt rá, mert a régi argumentumokból már nagyon kifogy-

tak. Hál' isten, most megint van egy ideig mit nyűnie az egyesült neologus és mérséklő pártnak. Csak arra ügyeljenek, hogy mindig jó homályosan legyen kifejezve; higgyék meg, nem kopik olyan hamar, mert nehezebb czáfolni. Menynyi mindenfélét lehet így gáncsul vetni az ellenfélnek. Utalok Imre Sándor mondására, mely értelem tekintetében valószínű színű, akarom mondani chamaeleon. Legelőször is azt sejteti, hogy mi „némelyek“ akár szándékosan, akár tájékozatlanságból olyan törvények alapján ítéljük meg a nyelvújítást, melyek még nincsenek tisztázva. Ezt határozottan visszautasítjuk. Mutasson ki ellenünk valaki, ha tud, csak egyetlen egy olyan „maig sem tisztázott nyelvtörvényt“; de ha nem tud, ne gyanúsítson, mert nagyon is keményen oda találjuk neki mondani az igazat. Egyébiránt ne vegyük olyan komolyan a dolgot. Az egész csak afféle neologus okoskodás. Ha valamely törvény elítéli azokat a jóknak, szépeknek hirdetett korcsokat, akkor szerintük nem ezekben van a hiba, hanem szükségképen a törvényben. Egyszerűen ráfognak, hogy „maig sincsen tisztázva“. Mert tudni kell, hogy addig nem nyugszanak, míg minden ilyen korcsra egy-egy anomáliát nem hajhásznak föl. Pedig a mi ilyenre van építve, az nem követi a törvényt; s ha ez akkor ellene fordul, el kell szenvednie. Hanem a korcsok hivei e tekintetben furcsa emberek. Száz világosnál világosabb adat, mely bálványaik ellen tanuskodik, nem nyom nekik annyit mint egyetlen egy akár milyen homályos, mely csak némileg is mellettük látszik szólani. Ha minden ember szöke volna s ők fölfedeznének egy fekete macskát, képesek volnának kimondani, hogy nem minden ember szöke. Inkább eltagadják a törvény világos voltát s lemondanak józan eszükről, csak korcsaikat meg lehessen menteni. Hanem arról mégis jó volna, ha fölvilágosítanák az emberiséget, hogy honnan tudják ők azt, hogy azt újítók „jót, szépet alkottak“, ha „nyelvtörvényeink maig sincsenek tisztázva“? Hiszen ha meg nem lehet ítélni, akkor helyben sem lehet hagyni. Vagy tán ők csakugyan próféta epret ettek? Ne ámítsák a világot, mert az nem „komoly munkálkodás.“

De tán Imre Sándor nem is annyira azt akarja sejtetni, hogy csak azok a nyelvtörvények kétesek, melyekkel mi „némelyek“ üldözzük a szegény ártatlan nyelvújítást, hanem

hogy a magyar nyelv törvényei még egyáltalában nincsenek tisztázva, s hogy tehát az ítélettel még várni kellene. Nem akarom ismételni, a mit már mondtam. Tudjuk, honnan fúj a szél. Imre Sándor az anomaliákba csimpeszkedik, azért nincsenek neki tisztázva nyelvtörvényeink. Azt reméli, hogy az anomaliák földerítésével az ő kedves korcsai is igazolást nyernek. Pedig erről csak tessék lemondani; mert a hány anomaliát eddig földerítettünk, az mind e korcsok ellen bizonyított, s ha az így folyik ezentúl is, a mi majdnem bizonyos, akkor egyre kevesebb marad mibe kapaszkodniok. A tudomány haladásától tehát a neologiónak inkább félnie kell, nem hogy még várhatna valamit. De akárhogy alakul is a jövő, mostanra mindenesetre jegyezze meg Imre Sándor, hogy a még meg nem fejtett anomalia, valamint nem bizonyít a törvény ellen, úgy nem igazolhatja azokat a soi-dísant „jó“ meg „szép“ alkotásokat sem. Hanem hát mind ezt félre téve fogadjuk el, hogy a magyar nyelv törvényei még nincsenek tisztázva. Mit gondol Imre Sándor, használ az valamit a nyelvújításnak? Ha „maig“ sincsenek, akkor az újítók korában sem voltak. Ezeknek tehát más hiányában szükségképen nem tisztázott nyelvtörvényeket kellett zsinórmértékül venniök. Már most józanság-e olyan kalauzt követni, a ki maga sem tudja az utat? Hiszen akkor a nyelvújítás valóságos oktalanság. Ezt, úgy tartom, „tisztázott nyelvtörvények“ nélkül is könnyű átlátni. Ítéletünk tehát még e föltétel mellett sem korai. Bizony a nyelvújításnak is elég oka van fölkiáltani: ments meg uram barátaimtól!

De amit Imre Sándor annyira szeretne a világgal elhitetni, az egyszerűen nem igaz. Nyelvünk törvényei nagyjában, hogy az egész hosszú multat ne említsem, már az újítók korában is tisztázva voltak s annál inkább tisztázva vannak ma. Büszkén mondhatjuk, hogy a magyar nyelv mindenkor a legvilágosabb, legátlátszóbb nyelvek egyike volt s olyan ma is. Ezt a tulajdonságát, akárhogy iparkodott is különben, még a neologia sem bírta tönkre tenni. Igaz, hogy van még sok homályos részlet; de az az egészen, a nyelv rendszerén nem változtat egy mákszemnyit sem, még ha mind sikerül is földeríteni. Mert a mit a tudomány eddig tisztázott, mindig csak újra meg újra megerősítette azt, a mi már nagyjában úgys világos volt. Így lesz az a jövőben

is. Az újítók tehát nagyon könnyen követhették volna a magyar nyelv törvényeit, mert hiszen akármennyire menjünk is vissza a legrégibb időkbe, még a tudatlan köznép sem tévesztette el soha. Már akkor csak elég világosaknak kellett lenniök. Hát aztán oly tudós emberek ne értették volna meg? Hanem ott a baj, hogy nem akarták követni. De azért annyit, a mennyi céljukra szükséges volt, mindenesetre tudtak. Védőik hiába akarják tudatlanabbaknak feltüntetni. És ha már az ő korukban elég világosak voltak a magyar nyelv törvényei, akkor talán ma, mikor a tudomány fáklyája is növeli a fényt, még világosabbak, s így alkalmasint eléggé tisztázva vannak arra, hogy a neologia egyes alkotásait s egész működését meg lehessen ítélni. Hadd bizonyítsa ezt maga Imre Sándor. Ha nyelvtörvényeink már a nyelvújítás korában nem lettek volna tisztázva, akkor nem lehetne meg-
róni, hogy miért nem tartotta tiszteletben. Ha még „maig sem volnának tisztázva“, akkor csak azt lehet mondani, hogy meggondolatlanul cselekedett; de senki sem volna képes megítélni, hogy alkotásai helyesek-e vagy sem. És ime van Imre Sándornak egy nagy pályamunkája, a melyben bírálat alá veszi az egész nyelvújítást és ugyancsak megrovogatja és ugyancsak megítélgeti. Kell-e több bizonyíték arra, hogy a magyar nyelv törvényei nem csak ma, hanem már az újítók idejében is eléggé tisztázva, eléggé világosak voltak? Korai-e még tehát a mi ítéletünk? Vagy talán Imre Sándor csak egymaga van „mai tisztázott nyelvtörvényeink“ birtokában? A ki így bizonyít maga ellen, az hiába emlegeti a „komoly munkálkodást“, az erre, kereken kimondom, képtelen.

No még az utolsó sejtelmes, rejtelmes állítást Imre Sándor nevezetes periodusából. A mit fentebb csak úgy tréfából kérdeztem, annak talán mégis komoly alapja van. Imre Sándor, úgy látszik, csakugyan azt hiszi, hogy rajta kívül senki se „nyomozza kellően“ a magyar nyelvet s ennélfogva az egész magyar nyelvtudomány az ő kezén van. A neologusoknak legalább nagy kérdés, hogy juttat-e belőle; nekünk „némelyeknek“ meg bizonyos, hogy nem. Erről tanúskodnak a következő szavai, melyek illően összefüggésztve, így hangzanak: „ha némelyek odáig jutnak, hogy: elvetnék, mielőtt a nyelv kellő nyomozása, erre jogot adna, azt is, a mit az újítók jót, szépet.

alkottak: akkor úgy látszik, szükséges közrehatni, hogy a zajos polemia helyét minél előbb csendes és komoly munkálkodás foglalja el. Azt a furcsa föltevést, mintha „a nyelv kellő nyomozása jogot adhatna a jónak, szépnak elvetésére“, csak mellékesen érintem. Fődolog, hogy Imre Sándor „ha“-s állítása szerint mi „né-melyek“ nem nyomozzuk s nem nyomozzuk kellően a nyelvet s így semmi jogunk a nyelvújítást bolygatni. Sajátságos neme kell ám ahhoz a bátorságnak, hogy valaki ilyet merjen bizonyíték nélkül a világba dobni. És még azt akarja, hogy mi és neologus ellenfeleink ő róla vegyünk példát, ő tőle tanuljuk meg, hogyan kell munkálkodni! Köszönjük szépen; nem veszi be a természetünk sem azt a csendes munkálkodást, melynek kenyeke a világosságkerülő gyanúsítás, sem azt a komolyat, mely a közönség félrevezetésével, elszédítésével s több efféle dicséretes törekvéssel foglalkozik.

De talán már sok is, hogy egy hosszú nagy értekezésnek egyetlen egy mondatára, egyetlen egy periodusára, sőt még ennek is csak egy részére annyi szót vesztegetek. Ne feledjük azonban, hogy ez a mondat, ez a periodus épen az alaptételeket foglalja magában. Ezen nyugszik az egész értekezés. Fejtegetésem után méltán kérdezhetni: ha már az alap is olyan, milyen lehet hát akkor az épület? Akár előre megmondom. Láttam ugyan már hitványabb tákolást is, de nem akadémiai tagtól, s nem egyetemi professortól. Hanem erről majd a következő füzetekben. Most még annyit, hogy más okom is volt, ennél az egy mondatnál oly sokáig időzni. Vannak, a kik minden szavát szinigazságnak, mély bölcseségnek tartják. A többi közt még Gyulai Pál is. Senkitől sem csudálom annyira, mint ő tőle. Ily éleselméjű ember képes utána mondani Imre Sándornak mindenféle valótlanyságot és furcsaságot. Lám csakugyan semper aliquid haeret. Ott van mind sorban a Toldy Ferencz fölött mondott beszédében, hogy „az ortholog párt a nyelvújítást mint elvet is kétségbe látszik hozni“ és hogy nem csak egyes tévedéseket, hanem az újabb költészet és műpróza összes és valódi vívmányait is mintegy elítéli; valamint hogy „a régi neologianak megvan a maga mentsége: alig vethetett egy pillantást régi nyelvemlékeinkbe, nem használhatta az újabb nyelvtudomány vívmányait, inkább csak az élő nyelvre

támaszkodhatott"; s azért „az új orthologia” csínján bánják vele; de meg azért is, mert habár „nehány évtized óta számos nyelvemlék birtokába jutottunk”, s habár „a népnyelv kincsei is kezdenek felhalmozódni”, még sem ezek, sem azok nincsenek kellően átvizsgálva”, s „szóképzeink lényege még nincs minden oldalról annyira kiderítve, hogy minden egyes esetben oly dictatori hangon léphessünk fel”. Nincs ennek más magyarázata és mentsége, mint hogy Gyulai Pál megbízott Imre Sándornak mind lelkiismeretességében, mind tudományában. Nem teszek rá semmi megjegyzést; csak arra kérem őt, hogy máskor válaszssa meg jobban emberét, a kinek szavára építeni akar; mert megtörténhetik, hogy majd olyan valaki vállalkozik az ilyszerű állítások czáfolására, a ki nem fogja annyira szükségesnek tartani, hogy hangját a személy iránti tekintet mérsékelje, mint én.

VOLF GYÖRGY.

A KAPCSOLÓ.

Van-e a magyar mondatban kapcsoló? E kérdés megfejtését már csak azért is elég fontosnak találjuk; mert egyik nyelvtan azt mondja: „Három főrésze van a mondatnak: alany, állítmány és kapcsoló”; a másik meg: „két főrésze van a mondatnak: alany és állítmány.” A tanuló azután, ha egy ideig az egyiket tanulta s véletlenül más intézetbe kerül, ott meg más könyvből tanulnak, sehogy sem tud hozzá szokni a másikhoz. Ez pedig elég baj.

Riedl azt mondja nyelvtanában: Minden gondolatban megkülönböztetjük 1) a személyt vagy dolgot, melyről gondolunk, vagyis az alanyt; 2) azt, a mit az alanyról gondolunk, mit felőle állítunk, vagyis az állítmányt; s 3) azt, hogy az állítmány az alanyra vonatkozik, vagyis az állítmánynak vonatkozását az alanyra. Például ezen mondatban „én jó vagyok”, az első szó az alany, a második az állítmány, s a harmadik az állítmánynak vonatkozása az alanyra. . . . Sok mondatunk van, melyekben mind a három rész majd két, majd egy, majd négy külön szóval is fejeztetik ki. Így pl. ezen mondatban: „Pest szép”, a vonatkozás nincs külön szóval megjelölve; holott ebben: „én jó

voltam volna" a vonatkozásnak két szó t. i. „voltam" és „volna" felel meg; a következő „ír-o-k" csak egy szó, s mégis teljes mondatot képez t. i. *k* annyit jelent, mint „én", s képezi az alanyt; „ír" az alannak tulajdonított működést vagyis az állítmányt jelenti, végre a két említett elemnek o általi összekapcsolása az állítmánynak az alanyra való vonatkozát mutatja.

Alább azután elmondja Riedl, hogy ha ige az állítmány, a vonatkozást akkor az igék ragjai s a segédigék (*volt, vala, volna, legyen*) mutatják; a jövő időben pedig a határozatlanlalt állítmánynak tekintjük, s a vonatkozást *fog* segédigével fejezzük ki. Ha az állítmány nem ige, akkor az állítmánynak az alanyra való vonatkozását a *vagyok* igével fejezzük ki. De a *van* és *vannak* harmadik személyű igealakokat ilyen esetben a magyarban nem szoktuk kitenni.

Ezt én teljesen kifogás nélkülinek találom s a kapcsolónak vagy vonatkozásnak ép oly fontos szerepet tulajdonítok, mint az alannak és az állítmánynak. Ezt pedig azon egyszerű oknál fogva teszem, hogy ha az állítmány nincs az alanyra vonatkoztatva, nem helyes a mondat szerkezete. Még akkor is áll ez, ha név az állítmány; így pl. nem mondhatom „a házak szép" v. megfordítva „a ház szépek"; mert ez esetben az állítmány nem vonatkoznék az alanyra, hanem valami más tárgyra.

De meg tulajdonképen kapcsoló vagy vonatkoztató nélkül egy eset kivételével nincs is mondat. Ha tíz szót mondok vagy írok is egymásután, azok mindig csak egyes szók maradnak, ha csak egyiket a másakra nem vonatkoztatom. Így támad a mondat, így lesz az állítmány állítmánynya s az alany alannya. Ennélfogva a kapcsoló működése fontos, sőt szükséges, nélkülözhetetlen a mondatban. Mért bánunk hát vele oly mostohán, mikor mást érdemelne?

Azután meg a tanuló is könnyebben megérti így a mondat egyes részeinek működését, jobban meg tudja különböztetni egyiket a másiktól, mintha csak főrésről szólok és mégis hármát lát a puszta vagy tömönlatban. Így pl. tapasztalásból tudom, hogy e mondatban „barátom első volt" állítmánynak a „volt" szót mondják; s ha az ember azt kérdezi: milyen mondatrész az „első", arra minden egyebet felelnek, csak azt nem, a mit a grammatikák

követelnek. S a legtöbb nyelvtan e kérdésen egy szó magyarázat nélkül sikamlík keresztül. Némelyek mégis azt vetik az alany és állítmány meghatározása után: ha név az állítmány, akkor az állítás idejének kifejezésére a „vagyok” igét használjuk, s ez a jelentő mód jelen idejének egyes és többes harmadik személyében kimarad.

Igaz, hogy a kapcsoló ezt a functiot is végzi; de a tanuló előtt bizonyára kevésbé lesz felfogható az, mért marad el a mondott esetben az idő meghatározása, mint az, mért marad el ott az önálló kapcsoló. Pl. mért kell e mondatokban: „én jó vagyok, te jó vagy, ő jó” az első és második személyben az időt meghatározni s a harmadikban nem, mikor mind a három mondat ugyanazon időben van? De ha azt mondom: mi hiányzik ezen mondatokból „én jó, te jó”? bizonyára könnyebb megérteni, mert érzi az ember, hogy a kapcsoló hiányzik belőlük, mely az állítmányt az alanyra vonatkoztatja, s azért nem lehet érteni őket; a harmadik személyben azonban a „van” és „vannak” fölösleges, mert anélkül is érthető a mondat.

Én tehát e dologra nézve csatlakozom Riedl nézetéhez. Egyébként szóljanak mások is e kérdés tisztázásához; mert azt a vizátságot tovább elnéznünk nem lehet, hogy ugyanegy intézetben, mi több, néha ugyanegy osztályban másként magyaráz és tanít a magyar s másként például a német nyelv tanítója. S én a kérdést inkább csak fölvetni s megvitatását inkább csak meg akartam indítani, mintsem tüzetesebb, mélyebb tárgyalásába bocsátkozni.

GYULAI BÉLA.

A NYELVPHILOSOPHIA.

I.

És haragvék Sámuel. Királyok könyve.

Kolozsvár is megszólalt. Brassai „A neo- és palaeologia ügyében” című akadémiai értekezésével szintén beállott nem ugyan a küzdők, hanem a pályabírák sorába, — de a tiszte méltóságát érző bírónak nyugodt, tiszteletgerjesztő komolysága nélkül.

Brassai különben sem volt soha valami nagy barátja a ki-méletes szavak „laux satora”-jának, sem kulacsát nem igen szokta

a mérséklet hűs forrásvizével tele töltögetni; ez alkalommal azonban különösen szabad pórászra eresztette nyelvét, s ugyancsak ropogatja a szemenszedett adtavettés kifejezések mogyoróit. Fújtat erősen, csak úgy gyöngyözik belé a homloka; szítja a tüzet; aztán ülőre veti egymás után a neológiát és orthológiát; majd kezébe kapja a gorombaság nagy kalapácsát, s „a hangos pörölyütések zajára figyelve megáll a vándor utazó.” Azután pedig, hogy hite szerint már elég laposra nyújtotta az elsőt, neki áll a másodiknak, az orthológiának, vagy a mint, nem tudni mi csoda mélységes okból ő nevezi, a palaeológiának — ennek rejtelmes titkát a kolozsvári muzeumban ezer lakat őrzi — s a 108-ik zsoltárral ajakán, hogy egy másik akadémiai birálat kifejezésével éljek, minden ízet apróra szedi. „Hát a ki mondta is, hát a ki adta is! Hát ilyen amolyan, erre is arra is! — Tantane vos generis tenuit fiducia vestri! lam caelum terramque meo sine numine miscere audetis?! Quo s ego — !”

Midőn végig hallottuk értekezését, bámulva nézünk a legtöbben egymás szeme közé. Hogy lehetséges ez? Hisz a közönséges, parasztos észjárás szerint az ellentétek kizárják egymást! Hogy szidhatja valaki egy szájjal mindakettőt, azt is, a ki azt hirdeti, hogy szabad a vásár, nyomban meg rá azt, a ki kiáltozza, hogy de bizony nem szabad? Mért fenekedik, mért dühöng mindakét fél ellen?

Musa mihi causas memora, cur haec Samuelibus irac!

Az egyik oka az, hogy: Se Péternek, se Pálnak, se senki fiának nem komája Apolló. Az ő komája, Brassai komája! Értse meg a világ! Brassai Sámuelnek a komája! Addig van! — ; a másikat meg csak úgy magyarázhatjuk, hogy a neologia újabb öllépése elleni haragját nyelvünk ügyének szeretete lobbantotta fel benne — hisz azt mindenki tudja, s ezt az érdemét mindenkor szívesen elismerjük, hogy ő volt egyike a legelsőknek, a ki „a nyelvújítás kétségbe vonhatatlan diadala óta” mégis föl merte szavát emelni a neológiának hemzsegő számú tökéletlen alkotásai ellen; az orthologia vagy helyesebben az orthologusok ellen való heves indulatossága pedig, a mely, minthogy elvben maga Brassai is orthologus, sokak előtt érthetetlennek látszott, tisztán személyes okokra vezetendő vissza.

Mielőtt értekezésének méltatásába fogunk, elég érdekesnek tartjuk ellenünk való dühöngésének okát bevezetéskép elmondani, annál inkább, mert csak így magyarázhatja meg magának az olvasó, hogy miként vethette Brassai oda jobb meggyőződését áldozatul azért, hogy oly rengeteg semmiségekkel lépjen az akadémia színe

elé, s hogy philosophus létére teljesen erőt vétessen magán az-zal, a mit a költő furor brevis-nek nevez.

Számba nem véve először, hogy mi az ugor nyelvhasonlításnak föltétlen hivei vagyunk, neki meg mélyen a bögyében fekszik ez a „halszagú, zsíros atyafiság”; nem tekintve másodszer, hogy az „az újan cseperedett nyelvész”, a kit egy, csak úgy lóhátról odavetett „conde linguam”-val akart egy ízben elhallgattatni, de a ki oly keményen talált neki visszaszólni s úgy oda mondta neki az igazat, hogy hamarjában elfeledett rá válaszolni, szintén a mi táborunkban van; s hogy az ilyesmi nem csak az olympusiaknál, hanem a kolozsváriaknál is ma n e t a l t a m e n t e r e p o s t u m: csak azt az egy okot akarjuk illusztrálni, a miért a Nyelvőrre oly rettenetesen haragszik.

Itt méltán kérhetné az olvasó, de mit tartozik egy tudományos vitatkozáshoz az, hogy haragszik-e, s miért az egyik ellenfél? Mi is teljesen egy véleményben vagyunk az olvasóval, s nem is kutatók senki fia haragjának okát, ha kényszerítve nem volnánk rá, s ha e harag némileg apai viszonyban nem állna ama váddal, a melylyel Brassai az akademia színe előtt föllépett ellenünk.

A vád így hangzik. „A Nyelvőrconsortium csak az ő nézetével egyező szavazatoknak ad helyet. Erről tudok én egy nótát fújni. A Nyelvőr szerkesztője ugyanis egy nem inyére való értekezésemet nem csak elutasította, hanem engem egyáltalában kirekesztett a Nyelvőrben lehető részvétől, megszüntetvén a füzetek megküldését.” (Neo- és palaeologia 24. l.)

Ha e vád való, akkor, Brassai haragjának igaz oka van. De vajjon nem köpönyeg-e csak, hogy vele az igazi okot eltakarja s hogy ránk való fenekedésének parasztra örlő malmát annál hangosabban kelepeltethesse?

Lássuk!

Abba az időbe kell visszatérnünk, midőn a Nyelvőr még nem volt, azaz hogy midőn épen keletkezőben vala.

A folyóirat programja megjelent. Egy levél kíséretében megküldtem Brassainak is, kérve őt a szíves közreműködésre, — a kifejezésekre már nem emlékszem, de az ő „nagyra becsült dolgozatai s gyámolítása”-féle kitétel elékerült benne.

Nem említeném meg, mert az ilyesminek különben nem szoktam fontosságot tulajdonítani, ha egyéb jelenségekkel egybevetve duzzogása egyik okának kulcsát kezünkbe nem szolgáltatná, azt a körülményt, hogy levelemre egy árva hanggal sem válaszolt;

ellenben írt egy cikket, írt akkor, mielőtt még a Nyelvőrből csak egy betű is megjelent volna, s ebben a még csak keletkezében levő folyóirattal szemben ellenséges állást foglalt el. S e cikket egyik nagy napi lapunk szerkesztőségének küldte be közlés végett, a ki azonban, mondjuk: „tárgyhalmaz miatt“ nem talált lapjában helyet számára. Hogy más ajtókon is kopogtatott vele, azt csak erősen sejtjük, de bizonyosan nem tudjuk, mert nem jártunk utána; s a fönnbbi adatot is csak úgy tudtuk meg, mert az említett lap fehér papirosra fekete betűkkel kinyomtatta. A cikk a föntebb erős sejtéskép kimondott hosszabb vándorlás után, hogy ment-e idő közben s mily metamorphosisokon keresztül, azt nem volt okunk fürkészni, végre a Nyelvőr aajtáján kopogtatott be. S a Nyelvőr, noha épen az ő programjának kifejezése ellen volt intézve benne a támadás, helyet adott Brassai cikkének, a mint erről az „Egy hirdetmény“ című bírálat tanúbizonyságot teszen (I. 64. 109. 159.); s ugyancsak az I. kötetben válaszolt is rá, s kifogásai nagy részének tarthatlanságát adatokkal kimutatta.

Ebből láthatja az olvasó, mily beütött fenekű igazság Brassainak az a vádja, hogy „a Nyelvőrconsortium csak a saját nézetével egyező szavazatoknak ad helyet.“

De menjünk tovább.

A kolozsvári nyelvphilosophia, hogy kik és miként szoktaták rá, nem tartozik ide, elég az hozzá, hogy megszokta magát Pythiának s szavait oraculumnak tekintetni, s a mit egyszer fejébe vett, azt semmiféle földindulás ki nem rázza többé onnan. Említettem, hogy a Nyelvőr programjának több kifejezése ellen tett kifogásait a kellő mértékre szorítottam s nagy részüknek tarthatlanságát adatokkal kimutattam. Ezek az adatok azonban az ő csudálatos nyelvphilosophiájára akasztott mázsáján semmit sem nyomtak. Azt teszi erre, hogy neki áll, s nagy részt idegen téren kalandozva csalafurdis sophismák tintájával ír egy akkora replikát, hogy a mekkora a Nyelvőr, kényelmesen betakaródzhatott volna vele!

Tekintetbe véve azt, hogy ő minden törlés ellen határozottan tiltakozott, én pedig az ő úntalan Tolnába-Baranyába való kicsavarodásait nem tartottam elég épületeseknek arra, hogy a Nyelvőrnek hat-hét füzetét tele tömjem velük; s tekintetbe véve, hogy ha e cikket közlöm, válaszolnom is kell reá, mert azt csak nem hagyhattam, hogy olvasóim azt a nagy argumentumchaost valahogy világnak tekintsék; minden egyes tarthatatlan tételének tüzetes, részletekbe ható czáfolata pedig ismét megtöltött volna vagy nyolcz-tíz füzetet; ennyi tért és időt pazarolni pedig csu-

pán arra az egy célra, hogy végkép meggyőződjünk arról, hogy a nyelvphilosophus dicsőséget helyez abba, ha oly embernek hírében áll, a ki nem kapacitálható, kissé drága árnak találtam; ennél fogva e második cikkét igaz, hogy nem közöltem, de magam vittem el egy napi lap szerkesztőségébe ama kéréssel, hogy nyissanak tért neki a lap hasábjain. Megtették, s a cikk megjelent. A benne mondottakra részemről hallgatás volt a felelet.

Abban a meggyőződésben valék, hogy, a mennyire hatalmamban állt, elég méltányosan cselekedtem, s hogy cikkének habár másutt való megjelenése, de megszüntet minden okot nála a haragra; azonban a medve pihenésre gondol s a korbács tánczra fűtyül. A helyett, hogy megengesztelődött volna, teljesen kijött a sodrából, és elégedetlenségének savanyúságát egy újabb, „Hogyan őrzik a magyar nyelvet” című cikkben öntötte ki, a melyet most már egyenest az említett szerkesztőséghez küldött be. Ez közölte velem az invectivát, a melyben nem volt egyetlen megállható tétel sem, hanem volt benne annál több abból az áruból, a mit a német „grobes zeug”-nek nevez, a többi közt egy megtisztelő cím két legderekkab nyelvtudósunkra, az hogy Don Quixote és Sancho Panza. Én kijelentettem a szerkesztőnek, hogy közlés esetében e cikket válasz nélkül nem hagyhatom, s ki azt is, hogy a kifejezéseket bizony nem igen fogom megválogatni. Hogy micsoda utat tett meg, nem volt gondom rá, csak hogy egyszer ott állt a Figyelőben a lap élén: „Hogyan őrzik a magyar nyelvet?”

A válaszra nem kellett sokáig várakoznia; csakhamar megérkezett; s hogy nem függesztette föl arany rájába, azt gyanítom; de nem is az volt vele a célom.

Még egy igen érdekes mozzanatát kell ez ügynek elmondanom; s minthogy Brassairól van a szó, s épen ő az, a ki az anekdotázást divatba hozta nyelvészeti értekezéseiben, engedje meg ez egyszer az olvasó, hogy elmondhassak én is egyet. Megjegyzem hozzá, hogy ez az enyém megtörtént dolog.

Egyik barátommal egy ízben célszerűnek találtuk, hogy vegyünk ki ketten egy nagyobb lakást. Végre találtunk egyet, a mely a hirdető tábla szerint alkalmasnak ígérkezett. Kérdősködünk a házmesternél a föltételekről, s aztán arról, hogy meglehet-e mindjárt tekinteni.

— Csak tessék fölmenni, a generális úr épen most jött haza, volt a válasz.

Fölmegyünk. A komornyiknak elmondjuk szándékunkat.

— Mindjárt bejelentem ő excellentiájánál. S távozik.

Néhány pillanat mulva visszajő s jelenti, hogy ő excellen-

tiája megengedi, hogy a lakást megtekinthessük; de némi követelni valója lesz tőlünk, ha a lakást kiveszszük, mert ő azt egészen újra festette. Különben ő excellentiája mindjárt maga fog jönni, hogy föltételeit tudassa velünk.

S csakugyan ő excellentiája nem sokára meg is jelenik. — Elmondjuk neki, mit akarunk, s kérjük őt, engedje meg a lakást megtekintenünk.

Erre ő excellentiája kammerdienerjéhez fordul s így szól hozzá — megjegyzendő, a mit különben mondanom sem kellene, hogy németül folyt e nevezetes társalgás: Sagen sie den herrn da, wenn sie das quartier aufnehmen wollen — és elmondta neki, a mit a komornyik már nekünk előbb elmondott volt, hogy t. i. a szobák kifestéseért kárpótlást kér tőlünk ennyit meg ennyit. A komornyik hiven utána mondta, s a saját magából még szépen kiczizomázva, bőven kifejtette előttünk, hogy ő excellentiájának e kárpótláshoz joga van.

Még pro domo oratiót alig tartott valaki alkalmasabb időben, mint nekünk ő excellentiájának a komornyika; legalább jutott időnk hűledezésünkből kissé magunkhoz térni, s a diskurzus illő folytatására a kellő módot megtalálni s a komornyikhoz fordulva mondani: Sagen sie seiner excellenz, dass die von ihm geforderte summe zu hoch ist. Er möge etwas nachlassen.

S a komornyik-parlamentär közvetítésével folyt értekezés czélhoz is vezetett. Megalkudtunk.

Hogy miért beszéltem el ezt az anekdotát? Mindjárt elmondom.

Egyszer találkozik velem, a név nem tartozik ide, mondjuk: egy valaki, s így szól hozzám: Ezt a cikket küldötte nekem Brassai, hogy adjam a Nyelvörbe; de kiköti magának, hogy ezt meg ezt, azt meg amaszt. — Jól van, válaszolám néhány nap múlva, midőn az értekezést átolvastam, tessék megmondani Brassainak, hogy, a mennyire lehet, meglesz az ez meg ez, az az meg amaz. De ezt meg ezt, azt meg azt mégis módosítani kell benne.

Ez volt az „Egy hirdetmény“ című cikk.

Később ismét kezembe nyom egy csomó kéziratot az „egyvalaki.“

— Itt küldi válaszát Brassai önnek észrevételeire. Hanem azt egyáltalában meg nem engedi, hogy ez alkalommal bármi változtatást is tegyen rajta.

— Jól van. Tessék megmondani Brassainak, ha lehet, meglesz, ha nem lehet, nem lesz meg.

Ez volt a második cikk, a melyet kéresemre az említett napi lap közlött.

Végre kaptam még egy harmadikat is (az idei Nyelvőr I—III. füzetében meg is jelent) egy ismeretlen kéz levelének kíséretében, a mely így kezdődött: „Megbiztak, hogy e cikket küldjem be a Nyelvőrnek ezekkel meg ezekkel a megjegyzésekkel.”

Erre már válaszat majd hogy úgy nem kezdtem, hogy: „Sagen sie seiner excellenz!”

S most foglaljuk egybe röviden a tényeket.

Az akademia nyelvtudományi bizottsága kijelöli a megindítandó, csupán magyar nyelvi kérdésekkel foglalkozó folyóirat szerkesztőjét. Ez külön levélben fölkéri Brassait a folyóirat gyámltására. Brassai nem is felel neki.

Alkalmasint nem ér rá. Vagy talán bántja őt valami?

Brassai kedvvel és tüzetesen foglalkozik a magyar nyelvi kérdésekkel, s a nyelv-korcsokat tüzzel-vassal igyekszik pusztítani. A Nyelvőr is kiválóan e czélt tüzte maga elé. — S Brassai még a Nyelvőr megjelente előtt cikket küld a napi lapokba, a mely a megjelenendő folyóiratnak nem valami erős ajánló levelül tűnt fel.

Miért?

Midőn e cikkét másutt nem fogadják el, kénytelenségből Nyelvörhöz fordul; de e czélra közvetítőt használ, s több ízben használja.

Talán semmibe sem veszi a Nyelvőr működését? De akkor nem fordulna hozzá. Vagy talán haragszik rá valamiért?

A Nyelvőr szerkesztője Brassainak egy cikkét egy s más tekintetből nem közölheti, de másutt közölteti. — Brassai erre keserűt hunyorít, a Nyelvört lerántja, s dolgozó-társait gorombasággal illeti; a Nyelvőr szerkesztője a „grober Keil“-féle közmondást tartva szem előtt utasítja vissza támadását, s most már célját világosan látván, megvonja tőle az addig küldött Nyelvört.

Érthető-e most már, hogy miért ront neki Brassai egész indulatossággal, noha maga is orthologus, legujabb akademiai értekezésében az orthologusoknak?

Bocsásson meg az olvasó e nem ide tartozó magyarázatokért, de provocálva voltunk rá, s hallgatásunkat sokan a vád igaz voltából magyarázhatták volna.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

feket; **feketé**: *reclinavit eum*. M. 110. **kit a me miko-**
ron a dajka lefeküthött volna.
Dl. 15.

fekszik; az barátok **fekesz-**
nek vala: *fratres iacebant*. Fl. 86.
Dm. 267. **fekszén**: *iacet*. Fl. 156.
fekszén vala. Év. 155. M. 27.
(A „fekszén”-vel v. ö.: **leszen**,
teszen stb. bár nem **ik-es** igék.)
látá ő napát fekette: *vidit so-*
crum eius iacentem. M. 27. **le-**
fekeván Ér. 95. **hogy ott feken-**
nék. Vg. 39. **körül fekülssnek**
(sic) Ér. 29. **fekegy**: *iace*. Fl.
11. **feköt vala**: *iacuerat* B. 31.
fekenni B. 42.

fel; **nagy fel** szóval **istent**
dicsérvén: *alta voce etc.* Fl. 88.
J. 214. (Debreczenben ma is
hallható.)

fél: **rész**; **némely (mag) esék**
az út felön: *secus viam*. Ér. 132.
Jordannak **feliben**: *supra J-em*.
J. 196. (v. ö. **fel-é**, **fel-öl**,
mint **mög névszóból**: **mögé**,
mögöl, **mögött**, **mell-ből** **mellé**,
mellől, **mellest**.)

fél**ni**: **timet**; **ne akar****ih fel-**
ned: *noli timere*. M. 16. **felem**
en uramat: *timeo dominum*
meum. B. 117.

-féle; **ő fele** **szolgák köz-**
zöl: *de conservis tuis*. M. 48.
háromszor u. o.

fele barát; **feleid** **barátid**.
Év. 287. **feled** (sic) **baratidnak** Év.
129. (de legtöbbször ez összeté-
telnek csak utolsó része veszen
fől ragot a felhozta *codexek*-
ben.)

feled; **es ottan meg el fe-**
lette: *et statim oblitus est*. J.
833. **elfelettetek**: *obliti estis*.
B. 106.

feledet; **sonha sem egy**
feledet el nem töröl: *nulla un-*
quam delevit oblivio. B. 71. **el-**
feledetnek kirekesztésére: *in*
anathema oblivionis. B. 46. **fe-**
ledetben: *in oblivione* M. 139.

feledség; az **mi feletssé-**
gönknek es restségönknek oka.
Ér. 602. **kiknek igassága fele-**
cségőt nem vötte**nek**. Ér. 355.

feledő; **engedelmességnek**
feledeve (sic) **obedientiae neg-**
lector. Fl. 93.

félékeny: *timidus*. M. 78.

felekezik: *nubit*. Év. 986.
feleköznek: *nubent* Ér. 152. J.
413. 425.

félelm; **félelmel**: *cum ti-*
more M. 70.

félelmes (nem a **kitől v.**
mitől félnek, hanem a **ki fél**)
Ér. 568. Dm. 126.

félelmesen: **nem toda fe-**
lelmesen (= **féltében**) **égyebet**
mit felelni. Ér. 640.

félelmik; **mégfélelmének**
ő orczájától; **timuerunt a facie**
eius. B. 15. Fl. 108. Év. 199.
208. 220. 272. Ér. 527. 593.

féle**m**; **nagy lelki félelmmel**.
Ér. 487. M. 70.

féle**mik**; az **igen felette**
félemék: *illico obstupuit*. B. 68,
(v. ö. **fut**: **futamik**, **ma csak**
tovább képzővel: **futam-odik**;
az **-m** **momentán képző**, **mely-**
nek több rendes használatú szón

kivül a székel nyelvjárásban is találjuk nyomát: nyilamat: nyilat. Kr. Vadr. 510. l. forramat. U. o. 499. megfutamodott. Nyr. V. 222. ablak előtt gyenge világ csillámpol. Kr. 170. v. ö. e szó mellett: csillog, pillámlik, pillamodik Kr. 512. út válamatja, szintén a székel nyelvben.) J. 241. M. 17.

felesség: uxor. J. 12. 49. 54.

felette: igen, nagyon. É. 20. 68. (v. ö. szer-felett.)

felső: jószágnak felsége: sublimitas virtutis. Fl. 128.

felsőges irgalmas gonoságokon: praestabilis super malitia. B. 206.

fene: truculentus. Fl. 146. fene ember: homo austerus. M. 155. fene vad: bestia. J. 113. fene farkas. Vg. 53. fene oroszán. Vg. 26. fene és kemény beszédekkel prédikál vala. Vg. 46/2. fene vad: Cs. 258.

fenélkedik (ma: feneke-dik); mű rejánk kezdet fenel-kedni: in nos coepit sevir. B. 78, fenélkedék: effertatus est. B. 152.

feneség; ő mellyének feneségét: ferocitatem eius pectoris. B. 15. az farkasnak feneségét megehnite (= megenyhíte) Vg. 54.

feneségő s oroszán (= vad) É. 70.

feneségő (= feneségű, jelző nélkül) farkasok. É. 70.

fennent: alte. Fl. 4.

fenyajt: fenyít. M. 30. 72. 91. J. 456.

fenyajték. J. 718. É. 659. fenítés. Dl. 96.

fenyajtás: fenyítés. J. 380.

fénylik; megfénlek: resplenduit. M. 45.

fér fio (sic): vir. B. 3. fér fio személy: masculinum. J. 59.

férkőzik; a cáászárságba férkőzött volna. Dl. 1111, be-férkezik: ingreditur, intrat. J. 20. É. 358.

férkőzés; bizodalmat tartván az szentőknek be férkőzé-sére: habeamus libertatem ingrediendi sacratium. J. 817.

fertőzni; fertehet kenye-ret: panem pollum. B. 321.

ferdelem. É. 5. 19. É. 423. testi fürtelem: carnis sor-des. J. 851.

ferdezet: impunditia. J. 253. fürtozet. J. 909. 929.

ferdezetes szelleteken: spirituum immundorum. M. 30. sordidus. B. 192. 297.

ferdezetesség: spurcitia. M. 57. Dm. 232. B. 29. É. 72.

ferdezetességő (l. fene-ségű); te ferdezetességő: tu scelestissime! B. 87.

fesel. É. 447.

feslik; meg feslek: scis-sum est. J. 512. mely ház en-nenmagaban meg feslend: do-mus super semetipsum dispersa. J. 462. kívánnak meg fesleni az testből halál mia. Cs. 132. kívánok el fesőlnöm: cupio dis-solvi. Th. 345. kívánok ki fesle-nem es lenni az en Krisztusom-mal. É. 376. nem akarván ki fesleni az gonosz szeretetnek köteléből. É. 524. édes szerel-

mes szive meg feslik vala Év. 469.

feslés; érzé testének meg feslését közel lenni. Dm. 142. tudom hogy közel vagy az en hajlokomnak az az testemnek megfeszése. Ér. 376.

fesletni; ő veséinek ízi megfeszletnek vala: compages renum eius solvebantur. B. 141. ne feslessék meg te kezeid: non dissolvantur manus tuae. B. 283. nem feslethetik meg.

feslett; meg feslet erkölcs Cs. 530. feslőt elkölcs. Ér. 101. feslőt élet. Ér. 561. Év. 338. Cs. 26.

feslöttség. Ér. 647.

feseték; kivája az képről feseteket: effodit de pictura colorem. Fl. 67. (ma: festék.)

fesető; fesetők: fullo. M. 88.

feszejt; megfeszéjtek: crucifixistis. J. 712. feszehtek fel: crucifigatur. J. 446. két embört feszíhtenek. Vt. 3. hogy meg feszíhtetnék. Vt. 8/2.

feszejtés; megfeszéjtés: poena patibuli. J. 245. Év. 141.

feszítő; feszíhtő. Vt. 9. 52/2.

fészkezní; adott nektek hegyeket, mezőket fészkezní. Vg. 51/2. valaki akarja venni szent lelket kell ő neki fészkezní kő sziklába, miképpen az galambnak. Cs. 136.

feszülni; térdeire esvén s el feszülve monda. Dl. 54. meg feszülni: crucifigi. J. 616. Vg. 34. Cs. 323. Ér. 366. 377. 581, a megfeszölt ist: Iesum crucifixum. M. 106.

feszölés; megf.: megfeszítetetés. Ér. 571.

feszöllet: crucifixus. Fl. 8.

feszöltetik: crucifigitur. Fl. 49. meg feszöltettek: crucifixi. Fl. 19. J. 613.

feszöltség; megf.: megfeszítettetés. Ér. 588.

fiasztal (vajon nem olyan összevonás ez, mint nehezettel, kimondás szerint írva: nehezettel, mely Budenz vélekedése szerint *nehez-esztel alakból lett?) az madarak fiasztalnak vala: aves pullicabant. Fl. 145.

fityma; es megkörnékezé ő fitymájának húsát: et circumcidit carnem praeputii sui. B. 41.

VOZÁRI GYULA.

I K E R S Z Ó K.

Ázik-fázik; én oda künn ázok-fázok; Toldy: Irod. tört. olv. könyv. I. 95. l.

csérrég-perreg, Kriza Vadrózsák. 139. v. ő: csellebbeleg Ny. III. 448. IV. 168.

cseppedős-csepp; Vdr. 494.

csikorgok-nyikorgok mint a fakó szekér: Vdr. 371.

csimé-csomó Ny. V. 265.

csipbe-csopba; u. o. 494.

csivireg-csavarog; Ny. II. 467. v. ő. Ny. III. 453.

csorotos-csóré; Vdr. 498.

csög-bogos; Vdr. 500.
 csünge-lógáz; u. o. 494.
 v. ö. Nyr. III. 453.
 dér-durral; u. o. 484.
 dirib-darabokra haso-
 gatva; u. o. 483.
 ecczerese-ecczéribe; u.
 o. 496.
 elénéselig; u. o. 401.
 félbe-szerbe; Vdr. 498.
 hányiveti; u. o. 501. a
 „hánytori“ szó alatt.
 hebe-hurgya; u. o. 350.
 hende-bitél; u. o. 502.
 hetel-haval; u. o. 502.
 hopp-kopp; egyszer hopp,
 másszor kopp. Közrm.
 huros-muros; Vdr. 177.
 icze-picze; u. o. 202.
 ittyös-fittyös; Ny. III.
 454. 503.
 izog-mozog; Ny. III. 38.
 v. ö. II. 552. III. 468.
 jára-futa; Vdr. 503.
 jártas-kötes, u. o.
 kecske-bucska; u. o. 504
 kerin-bógázik u. o. 505.
 későre-hára (v. ö: ideig-
 háig) u. o. 484. 485.
 kézön-közön u. o. 505.
 kiszeg-koszog; Erdélyi
 J. (képes kiadás) 113.
 liczi-ficsi; Vdr. 507. v. ö.
 Ny. III. 503. IV. 318.
 lig-lóg; Ny. V. 264
 lötyög-fityeg; Vdr. 330.
 licskes-lucskos; egy ta-
 lalos mesében:

Fejír a születése
 Licskes-lucskos a temetése.
 Hó (Debreczen.) v. ö. Ny.
 IV. 26.
 merős-merőbe; u. o.
 millangós-pillangós;
 u. o. 379.
 recseg-ropog a járom;
 u. o. 288. v. ö. Ny. IV. 318.
 szeketlő szemet; u. o.
 418.
 széllel-lobbal; u. o. 497.
 v. ö. Ny. III. 167.
 szeréten-széjjel; u. o.
 518. v. ö. Ny. III. 218.
 szik-szák; u. o. 524. a „zig-
 zug“ szó alatt.
 szömlő-szömig; u. o.
 518. v. ö. Ny. III. 218.
 tángál-bángál; Ny. IV.
 275.
 tepe-tupa; u. o. 520. és
 tepe-tupa (gúnyszó) 388.
 tere-perél; u. o. 520.
 tetyeg-tötyög; Népkölt.
 Gyűjt. I. 12.
 tipe-topa; Ny. II. 559.
 tört-mult; Vdr. 521.
 uppá-czuppá; u. o. 116.
 váta-hóta u. o. 522. v. ö.
 Ny. III. 455.
 vápa-kotyás u. o. 522.
 végedes-végig u. o. 418.
 zege-zuga; u. o. 524. v. ö.
 Ny. III. 455.
 zöngés-pöngés; u. o. 459.

VOZÁRI GYULA.

A MAGYAR NYELV

a regényirodalomban.

„Enyim, tied, övé.” Regény hat kötetben. Irta Jókai Mór.

A „Nyelvör” III. kötetében (312. 414. 459. lap) ama hibákra mutattunk rá, melyek Jókainak „Mégis mozog a föld”-jében fordulnak elő; most pedig az „Enyim, tied, övé” című legújabb regénye nyelvének fogyatkozásaira kívánjuk irányozni az olvasók figyelmét.

Annnyit meg kell vallani, hogy ebben a regényben az u. n. ismusok, fattyúhajtások meggyérültek; a mondat szerkesztése is már többnyire szabatosabb; mindazáltal akad még ebben a műben is elég konkoly, elég kivetni való. Ismételjük a tavál kimondott vezérelvet, mely szerint Jókait kiváló figyelemre kell méltatni, mert a nagy olvasó közönségnek túlnyomó többsége az ő nyelvét és stílusát követendő mintául tekinti, vallja és fennen hirdeti.

Jókai ezúttal különösen a névmásokat illetőleg ingadozik, majdnem úgy mint egy iskolás gyermek; mert ugyanazon egy lapon, s néha ugyanegy mondatban, hol jó, hol pedig rossz névmást használ; szóval e tekintetben az irodalmi nyelvnek színvonalán alúl áll. Ám tessék a következő helyeket figyelembe venni.

barkák, mik I. 5. öltönyük, mit fölvettek I. 19. képekkel, a miket I. 37. a szavaimra, a miket I. 40. országaival, mik I. 41. a fa, a mit I. 47. a káposztának torzsája, a mit I. 54. ágyú, a mivel I. 67. megpróbáltatásokat, a miken I. 70. a csábításokat, mikkel I. 70. szent helyeket, miknek és templomokat, mikben I. 71. káptalanokat, mikben I. 71. szavai, mikből I. 73. botját, a minek I. 77. a fejek, a mik I. 77. csodatéteknek, miket I. 83. malmokat, miket I. 88. hóhegyek, mikből I. 90. bükkfák sudarai, mik I. 91. a szentség, a mivel I. 94. a gondolatokat, mik I. 98. tudattal szívében, a mit I. 106. két fájdalom között, a miknek egyike, I. 107. utakon, miknek I. 107. a népkór, a mit I. 111. a sebeket, a miken át I. 112. puskákkal, miknek I. 137. szekérsorok, miken I. 138. malmok, miken I. 139. kompot, a mit I. 142. emberalakok, mik I. 142. olyan tánczot, a mihez I. 150. kérdését, a mit I. 160. hon, a kiért I. 163. szekerei, mik II. 8. hordágyakat, a mik II. 9. szekereken, mik II. 23. a lovakat, a mik II. 32. őszinteségek, miket II. 35. szánokat, miken II. 47. annak a bántalomnak, a mit II. 47. képei, miknek II. 52. van egy kincs, a mi II. 63. pánczéül, a mit II. 65. kőomladékok, miket II.

68. a kincseket, a mik II. 68. az áldás, a mit II. 69. örvöngések, miket II. 71. napok, mikben II. 72. a kiáltásoktól, a miket II. 77. hetek, a mikben II. 78. fájdalmaért, a mik II. 114. olyan papirokban, a miknek II. 131. váltók, a mik II. 131. olyan tulajdonok, a mikkel II. 141. olyan nagy tömeg pénzt, a mi II. 145. Hogyan menjen el e kapu előtt, melyen belül egykor otthona volt: fogadott világa, a mibe szent eskü zárta körül. (Rosz szerkezet, rossz névmás, rossz névrag; csaknem érthetetlen)

III. 4. a szegfűveket, a miket III. 9. faragványok, a mikkel III. 10. a hős név, mit III. 12. virágokkal, a mik III. 16. fűszálakra, mikre III. 20. növényproletárok, miknek III. 21. a méhek miatt, a miket III. 21. távcső, a mivel III. 23. térképek, miket III. 23. bútorok, miket III. 27. feladatokkal, a mik III. 32. a hírlapokban, mikben III. 34. a koszorúk, mik III. 47. idők, a mikben III. 62. a szekereket, mik III. 64. erényei, a mik III. 80. azt a jelenetet, a mi III. 106. az aranyat, a mi III. 115. éhséget, a mi III. 115. a csomagot, a mit III. 117. a csigák ellen, a mik III. 124. káposztafejek, a mik III. 124. „ötet“ és „ötet“ III. 124. fejek, a mik III. 130. hírlapok, a mik III. 131. a „Golden Globe“, a melyiket (melyet) III. 131. álmoknak, a mik III. 132. kosarat, a mihez III. 132. levelekben, a mik III. 133. a kis bölcső, a miben III. 139. betegséget, a miből III. 140. ajánlatok, a mik III. 141. virágok, a miket és gyümölcs, a mit III. 146. abroncsoknak, miket IV. 20. málhákkal, miket IV. 26. a camaeák, a mik IV. 52. kaviárba, a mit IV. 54. selyemkendő, a mit IV. 61. kéz, a mit IV. 64. világot, a mibe IV. 69. olyan tárgyakra, a mikből IV. 69. ujjakat, a mik IV. 72. a könyvek, miket IV. 73. arcok, mik IV. 95. helyeket, mikhez IV. 99. a hírlapokat, a mikben IV. 100. kiadásokról, a mik IV. 103. váltókat, a mik IV. 104. olyan merénylet, a mire IV. 107. olyan vállalat, a mi IV. 116. az örömhír, a mi IV. 119. megnyílt a menekvés útja: a becsület útja, dicsőség útja. A minek végén egy minden emberi szennytől ment isteni cél áll kitűzve: harcolni stb. IV. 125. fegyverek, a miket — szózat, a mivel — díszkardot, a mit — tomahawkot is, a mit — puskát, a mit IV. 133. figyelmeztetett, a mi IV. 136. panorámát, a mit V. II. minden mulatságban. a miben V. 13. selyemruhát, a mire V. 13. viskóba, a mit V. 30. csipkét, a mit V. 30. adósságot, a mit V. 32. olyan sors, a mit V. 32. olyan választ, a mit V. 53. olyan illúziókat, a mit V. 54. parasztkodást, a mi V. 59. egy beszéden, a mihez V. 60. küldöttségeket, a mik V. 67. azt a modort, a mivel V. 69. ez a modor, a mivel V. 71. a szobrok, a miknek V. 72. az æquivalens, a mi V. 74. a gőz-

gép, a mi V. 74. azon művei, a mikben V. 75. két fonatban, mik V. 80. élményeit, a mikből V. 83. szemeit, a miket V. 86. azt a balesetet, a mit V. 90. szemeit, miknek V. 92. házak, a mik V. 101. a leveleket, a mik V. 104. fák, miket V. 107. azt a golyót, a mi V. 116 szendélyek, miket V. 119. azt a szót, a mi V. 122. virágot, a mit V. 124. a forgó szélbe, a mi V. 125. arra a kincsre, a mit V. 128. ellentétek, miket V. 133. egyike azon házaknak, miket V. 137. olyan időkből, a mikben V. 142. emléket, a mit V. 146. azon köröket, a mikben V. 149. azok a gyanúsítások, a miket VI. 4. azok a sorsjegyek, a mik VI. 5. ajtó, a mit VI. 7. lépcsőkön, a mik VI. 18. a jég miatt, a mibe VI. 21. a sipkát, a mit VI. 28. azt a tusát, a mit VI. 47. olyan vállalatok, a mikre VI. 62. virágbokréta, a mit VI. 47. ruhából, a miben VI. 77. csecsebecsék, miknek VI. 78. a törnek, a mivel VI. 93. a rész, a mi VI. 96. oly tárggyakkal, a mikből VI. 99. kísérletet, a mi VI. 114.

Ha egyszer az irodalom megállapodott abban s grammatikáink is úgy tanítják — s mi azt tartjuk, hogy e megkülönböztetéssel a nyelv, a nélkül hogy erőszakoskodást követnénk el rajta, csak nyer szabatosságban — hogy tegyünk különbséget a relativ ki, mely, melyik s a mi névmások közt s szabjuk meg mindegyike működésének körét: nem látjuk be, mirevaló e semmivel, még a népnyelvi használattal sem igazolható különbség. Vagy tán olyan nehéz a köztük meghatározott különbséget megjegyezni? Még szerencse, hogy a német és angol nemzet fordítói az ilyen meztelenségeket eltakarják; de ha amott is többen megtanúlnak jól írni és jól beszélni magyarul, e pongyolaság nem válik szerzőnknek különös dicséretére.

Kerül még néhány ismus is. Kettőnek megint az a mulatsága van, I. 6. Természetébredés van (kétszeresen roszt mint összetétel s mint ismus. Így: a természet ébred) I. 5. Nem tanította neki a mesterséget senki (a magyar *tanít v. megtanít vlkit vlmire*, de nem *megtanít vlkinek vlmit*) I. 36. A második tizenkét óra ütés is hangzott I. 43. És a mint Incze végig haladt az uton, egy perczig úgy volt (helyesen: *úgy tetszett neki*), mintha álmodnék I. 58. megnyomván a fakilincset, mely az udvarra nyíló méhes ajtót (méhes ajtaját) betéve tartotta I. 62. A mint Incze visszatekintett az esthomály ködeitől fátyolozott völgyre, ismét úgy jött neki (*úgy tetszett neki*), mintha álmodnék I. 78. Így kellett annak jönni (történnie) I. 122. s otthon tette magát II. 08. Engedje kibeszélnem (*hadd beszéljem ki*) magamat II. 131. Önök egy óriási túlerő ellen veszik fel a harczot II. 142. Letesznek (lemondok) róla, hogy önöket

megtérítsem II. 149. Incze a vendéglőben szállásolta el magát (a vendéglőbe szállt) III. 5. Serena remeggett (fél, nem mert) a szegfűvekből egyet is leszakasztani III. 9. Kezddhet új vallást. Olyan katolikus vallást, ahol a papok házasodnak. Megy az Kaliforniában III. 116. első gondja volt a grófnőnél kezdeni a segélyhozást (Először a grófnőn segített) IV. 25. az osztrák-porosz háború sajátyszerű megvilágítást adott a belálapotoknak (sajátyszerűen világította meg a stb.) V. 42. Én tudok neked így is. Mint hogy ez neked jobban tetszik. (Ez pont után van így mondva. Az előzővel nincs logikai kapcsolatban. És az a kedves mint-hogy!) V. 71. ismét úgy jött neki V. 73.

Mindezekon kívül nem szabad agyonhallgatnunk még a következő hibákat sem. Egy, csaknem a földig *lerombolt faluról* lévén szó, szerzőnk így ír: „kandallón a tüzet. Lehetetlen, hogy egy rongyos faluban kandallót találjon; de lehetetlen az is, hogy az előre bocsátott részletes leírás után, mely szerint az a falu úgy szétromboltatott s annyira felperzseltetett, hogy csak egy háznak a négy fala marad meg, a csikorgó hidegben egyszerűen ott teremjen a kandalló II. 58. Ugyanitt *agyag padozatról* van szó. *Agyag padozat!* II. 68. Jóкаи szerint az *agape* = „az első keresztyének üdvözlő csókja.“ Ez is csak annyiban helyes, hogy az első században a keresztyének az isten tisztelet kiegészítő részül szeretet-lakomákat (*agape*) rendeztek, s azokon a gazdagabbak a szegényebbeket főlőslegükből megvendégelték s a vendégeskedés elmúltával összezsúkolóztak, de hogy *agape* a fent jelzett értelemmel birna, azt csak erőltetve lehet mondani.

MELCZER KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. „Eskeszik, eskenni; v. ő. észik, énni“ (V. 211). Itt a „v. ő.“ nincs helyén, mert eskenni = eskedni, holott énni = évni.

„Esmeg: ismét (v. ő. régi sőg: sőt g: t hangcserével)“ u. o. Itt a „v. ő.“ még sokkal kevésbé van helyén, mert ismét egészen másképp támadt (összevonás utján e. h. esmént = es még ént), mint esmeg. A *g*-nek tehát a *t*-hez semmi köze sincsen.

3. A *luczvér* és *ludvércz* alakok magyarázatához. *Luczvér*-t Edelspacher metathesis-sel magyarázza **luvércz* (= *ludvércz*)-ből. Ilyen metathesisre alig lehetne példát találni,

akár a magyarban, akár más nyelvben. Én azt hiszem hogy *lucz-vér* a *ludvércz*-nek *Luczifer*-rel való összezavarásából támadt (az észtbén is „*luczevir ein schimpfwort; von Luczifer?*“ Wiedemann). Hozzá járult az a törekvés, mely nem ritka a népetymologia egy nemének tekinthető, hogy az idegen szónak a nép olyan alakot ad, hogy egy részét valamely rokon-jelentésű magyar szóval azonosítja, úgy hogy az egész szó magyar összetételnek látszik. Így lett *marczipan*-ból *marczafánk*, *(s)porherd*-ből *porhely* (II. 237), **neszpolya* helyett *nyespuha* (u. o.), *koszmatka* helyett *koszmacska*. Lehet tehát, hogy mikor a nép a *ludvércz*-ből *luczvér*-t csinált, nem csak *Lucziferre* gondolt, hanem a *vér*-re is, melyet a *lidércz* ki szí. — Sőt talán úgy kell magyaráznunk a *ludvércz* alakot is *lidvércz* helyett (ez utóbbi a magyarban legrégebbi alaknak látszik), hogy a *ludra* gondoltak mellette. *Lud* régebben valószínűleg általában madarat is jelentett, a *lidérczet* pedig szárnyas állatnak tartották és tartják.

4. „E i g y é n: szópótlék, úgy, mond, aszondja, más szavai idézésénél“ (V. 128). V. ö. a közbe szurt *ithi* „így“ szót, mely a szánszkritban az *oratio obl.* jele.

5. Ü l e t y a 271. lapon, azt tartom, helytelenül van elvonva az *ülettye* (azaz *ület-je*) alaktól, mert kötte hiszem, hogy mondják ezt is: *ületyém* (e h. *ületem*). É p i l y helytelenül van az *allyja* (azaz *al-ja*) alakból elvonva irodalmi nyelvünkben az *aly* vagy *alj* szó (e h. *al*).

SIMONYI ZSIGMOND.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hegyaljaiak.

Akkor sé gyünne belőle egy pirinyó vér, ha lévőgnák a nyakát.

Olyan sá patt, mint akár egy cséppentett tökmag.

Gé n g e, hogy járt ereje sincsen.

Úgy maratt, mint a mégszédett szöllő. Úgy maratt, mint az ujjom. Úgy maratt, mint a földön futó. (V. ö. Vör. „Csong. és Tün.“ 6. K. 348. l.)

Úgy áll, mint a csűrök: mereven áll vlmi.

Réggel felkélék, mégiszom azt a keves lebbencsét (leves, tej, kávé), osztég délig elég.

Olyan gyönyörű ezüst pénzét vitt el tőlünk, mint a jég.

PASZLAUSZKY SÁNDOR.

A b a ú j m e g y e i e k.

Üljünk le az Isten lókájára: foglaljunk helyet a földön,
heverésszünk le a gyepe.

Koczog, mind a fába való féreg.

Isten untáig van oda: sokáig jár valahol.

Gyére már té mamuna: jer, te élhetetlen.

Jár, mint az örült lakat: jár-kel a nélkül, hogy úgy tenne,
a mint kell.

Könyökök kap a búza (zivatarban): megtörik a szára, és
roszabb lesz a termés.

Oldalrul köti a derest: megugrik, elszalad.

Okos, mint a bányai kos.

Hallgat, mint a kassi malom Szoboszlón.

Nevet, mint a fóti paraszt.

Csak úgy ne fűtyöljenek rád, mint a fóti parasztra.

Tudja, mikor van vasárnap, mint a hetyei pap (Azt mond-
ják, hogy arról tudta meg, hogy vasárnap lesz, mivel már hat
keréket megcsinált és a h e t é d i k r e jött a sor.)

Megverték, mint a löcsei órát. (Nem volt a toronyban Lő-
csén óraszerkezet, és így vásár alkalmával egy arra rendelt
ember forgatta belülről a mutatókat a nép kedvéért. Az élő
ó r a egyszer leitta magát s roszerű mutatót és sokat vert, a miért
a deresen őt is derekasan kiporozták a város házánál.)

Él-hal érte, mint a bányi ember az ő é r.

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

T a t a v i d é k i e k.

Ugy megrökkent, hogy égy vas sé maratt a zsebibe.

Emlögetik a csulik a lószarba.

Tappog mint a tojó galamb.

Jobb mint a kokastejje sült kenyér.

Ipam, szótam, hallod idés feleségem?

Nem léssz abbú karika.

Feszít, mint tatai kutya a jégen.

Mégy bele mind ladánbo a ménkü.

Iszik mint a hamuruha v. a kefekötő.

Ágyutötelik: kis, zömök ember.

Mondva csinált: igen jó.

Robotba eszik: hamar eszik.

SUPKA DEZSŐ.

B a b o n á k.

A b a ú j m e g y e i e k.

1. Ha karácson éjfélen nem csillagos az ég, roszerű fognak
kikelni a libák.

gép, a mi V. 74. azon művei, a mikben V. 75. két fonatban, mik V. 80. élményeit, a mikből V. 83. szemeit, a miket V. 86. azt a balesetet, a mit V. 90. szemeit. miknek V. 92. házak, a mik V. 101. a leveleket, a mik V. 104. fák, miket V. 107. azt a golyót, a mi V. 116 szendélyek, miket V. 119. azt a szót, a mi V. 122. virágot, a mit V. 124. a forgó szélbe, a mi V. 125. arra a kincstre, a mit V. 128. ellentétek, miket V. 133. egyike azon házaknak, miket V. 137. olyan időkből, a mikben V. 142. emléket, a mit V. 146. azon köröket, a mikben V. 149. azok a gyanúsítások, a miket VI. 4. azok a sorsjegyek, a mik VI. 5. ajtó, a mit VI. 7. lépcsőkön, a mik VI. 18 a jég miatt, a mibe VI. 21. a sipkát, a mit VI. 28. azt a tusát, a mit VI. 47. olyan vállalatok, a mikre VI. 62. virágbokréta, a mit VI. 47 ruhából, a miben VI. 77. csecsebecsék, miknek VI. 78. a törnek, a mivel VI. 93. a rész, a mi VI. 96. oly tárgyakkal, a mikből VI. 99. kísérletet, a mi VI. 114.

Ha egyszer az irodalom megállapodott abban s grammatikáink is úgy tanítják — s mi azt tartjuk, hogy e megkülönböztetéssel a nyelv, a nélkül hogy erőszakoskodást követnénk el rajta, csak nyer szabatoságban — hogy tegyünk különbséget a relativ ki, mely, melyik s a mi névmások közt s szabjuk meg mindegyike működésének körét: nem látjuk be, mirevaló e semmivel, még a népnyelvi használattal sem igazolható különbség. Vagy tán olyan nehéz a köztük meghatározott különbséget megjegyezni? Még szerencse, hogy a német és angol nemzet fordítói az ilyen meztelenségeket eltakarják; de ha amott is többen megtanúlnak jól írni és jól beszélni magyarul, e pongyolaság nem válik szerzőnknek különös dicséretére.

Kerül még néhány ismus is. Kettőnek megint az a mulatsága van, I. 6. Természetébredés van (kétszeresen roszt mint összetétel s mint ismus. Így: a természet ébred) I. 5. Nem tanította neki a mesterséget senki (a magyar *tanít v. megtanít vlkit vlmire*, de nem *megtanít vlkinek vlmit*) I. 36. A második tizenkét óra ütés is hangzott I. 43. És a mint Incze végig haladt az uton, egy perczig úgy volt (helyesen: *úgy tetszett neki*), mintha álmodnék I. 58. megnyomván a fakilincset, mely az udvarra nyíló méhes ajtót (méhes ajtaját) betéve tartotta I. 62. A mint Incze visszatekintett az esthomály ködeitől fátyolozott völgyre, ismét úgy jött neki (*úgy tetszett neki*), mintha álmodnék I. 78. Így kellett annak jönni (történnie) I. 122. s otthon tette magát II. 08. Engedje kibeszélnem (*hadd beszéljem ki*) magamat II. 131. Önök egy óriási túlerő ellen veszik fel a harczot II. 142. Letesznek (lemondok) róla, hogy önöket

megtérítsem II. 149. Incze a vendéglőben szállásolta el magát (a vendéglőbe szállt) III. 5. Serena remegett (félt, nem mert) a szegfűvekből egyet is leszakasztani III. 9. Kezddhet új vallást. Olyan katolikus vallást, a hol a papok házasodnak. Megy az Kaliforniában III. 116. első gondja volt a grófnőnél kezdeni a segélyhozást (Először a grófnőn segített) IV. 25. az osztrák-porosz háború sajátyszerű megvilágítást adott a belállapotoknak (sajátyszerűen világította meg a stb.) V. 42. Én tudok neked így is. Mint-hogy ez neked jobban tetszik. (Ez pont után van így mondva. Az előzővel nincs logikai kapcsolatban. És az a kedves mint-hogy!) V. 71. ismét úgy jött nekí V. 73.

Mindezeken kívül nem szabad agyonhallgatnunk még a következő hibákat sem. Egy, csaknem a földig *lerombolt faluról* lévén szó, szerzőnk így ír: „kandallón a tüzet. Lehetetlen, hogy egy rongyos faluban kandallót találjon; de lehetetlen az is, hogy az előre bocsátott részletes leírás után, mely szerint az a falu úgy szétromboltatott s annyira felperzseltetett, hogy csak egy háznak a négy fala marad meg, a csikorgó hidegben egyszerűen ott teremjen a kandalló II. 58. Ugyanitt a gyag padozatról van szó. A gyag padozat! II. 68. Jókai szerint az agape = „az első keresztyének üdvözlő csókja.“ Ez is csak annyiban helyes, hogy az első században a keresztyének az isten tisztelet kiegészítő részéül szeretet-lakomákat (*agape*) rendeztek, s azokon a gazdagabbak a szegényebbeket fölöslegükből megvendégelték s a vendégeskedés elmúltával összecsókolóztak, de hogy agape a fent jelzett értelemmel birna, azt csak erőltetve lehet mondani.

MELCZER KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. „Es keszik, eskenni; v. ő. észik, énni“ (V. 211). Itt a „v. ő.“ nincs helyén, mert eskenni = eskedni, holott énni = évni.

„Esmeg: ismét (v. ő. régi sőg: sőt g: t hangcserével)“ u. o. Itt a „v. ő.“ még sokkal kevésbé van helyén, mert ismét egészen másképp támadt (összevonás útján e. h. esmént = esmégént), mint esmeg. A g-nek tehát a t-hez semmi köze sincsen.

3. A luczvér és ludvércz alakok magyarázatához. Luczvér-t Edelsbacher metathesis-sel magyarázza *luvércz (= ludvércz)-ből. Ilyen metathesis-re alig lehetne példát találni,

gép, a mi V. 74. azon művei, a mikben V. 75. két fonatban, mik V. 80. élményeit, a mikből V. 83. szemeit, a miket V. 86. azt a balesetet, a mit V. 90. szemeit. miknek V. 92. házak, a mik V. 101. a leveleket, a mik V. 104. fák, miket V. 107. azt a golyót, a mi V. 116 szendélyek, miket V. 119. azt a szót, a mi V. 122. virágot, a mit V. 124. a forgó szélbe, a mi V. 125. arra a kincstre, a mit V. 128. ellentétek, miket V. 133. egyike azon házaknak, miket V. 137. olyan időkből, a mikben V. 142. emléket, a mit V. 146. azon köröket, a mikben V. 149. azok a gyanúsítások, a miket VI. 4. azok a sorsjegyek, a mik VI. 5. ajtó, a mit VI. 7. lépcsőkön, a mik VI. 18 a jég miatt, a mibe VI. 21. a sipkát, a mit VI. 28. azt a tusát, a mit VI. 47. olyan vállalatok, a mikre VI. 62. virágbokréta, a mit VI. 47 ruhából, a miben VI. 77. csecsebecsék, miknek VI. 78. a törnek, a mivel VI. 93. a rész, a mi VI. 96. oly tárggyakkal, a mikből VI. 99. kísérletet, a mi VI. 114.

Ha egyszer az irodalom megállapodott abban s grammatikáink is úgy tanítják — s mi azt tartjuk, hogy e megkülönböztetéssel a nyelv, a nélkül hogy erőszakoskodást követnénk el rajta, csak nyer szabatosságban — hogy tegyünk különbséget a relativ ki, mely, melyik s a mi névmások közt s szabjuk meg mindegyike működésének körét: nem látjuk be, mirevaló e semmivel, még a népnyelvi használattal sem igazolható különbség. Vagy tán olyan nehéz a köztük meghatározott különbséget megjegyezni? Még szerencse, hogy a német és angol nemzet fordítói az ilyen meztelenségeket eltakarják; de ha amott is többen megtanúlnak jól írni és jól beszélni magyarul, e pongyolaság nem válik szerzőnknek különös dicséretére.

Kerül még néhány ismus is. Kettőnek megint az a mulatsága van, I. 6. Természetébredés van (kétszeresen roszt mint összetétel s mint ismus. Így: a természet ébred) I. 5. Nem tanította neki a mesterséget senki (a magyar *tanít v. megtanít vlkit vlmire*, de nem *megtanít vlkinek vlmit*) I. 36. A másodiktizenkét óraütés is hangzott I. 43. És a mint Incze végig haladt az uton, egy perczig úgy volt (helyesen: *úgy tetszett neki*), mintha álmodnék I. 58. megnyomván a fakilincset, mely az udvarra nyíló méhes ajtót (méhes ajtaját) betéve tartotta I. 62. A mint Incze visszatekintett az esthomály ködeitől fátyolozott völgyre, ismét úgy jött neki (*úgy tetszett neki*), mintha álmodnék I. 78. Így kellett annak jönni (történnie) I. 122. s otthon tette magát II. 08. Engedje kibeszélnem (*hadd beszéljem ki*) magamat II. 131. Önök egy óriási túlerő ellen veszik fel a harczot II. 142. Letesznek (lemondok) róla, hogy önöket

megtérítsem II. 149. Incze a vendéglőben szállásolta el magát (a vendéglőbe szállt) III. 5. Serena remegett (félt, nem mert) a szegfűvekből egyet is leszakasztani III. 9. Kezddhet új vallást. Olyan katolikus vallást, a hol a papok házasodnak. Megy az Kaliforniában III. 116. első gondja volt a grófnőnél kezdeni a segélyhozást (Először a grófnőn segített) IV. 25. az osztrák-porosz háború sajátyszerű megvilágítást adott a belállapotoknak (sajátyszerűen világította meg a stb.) V. 42. Éntudok neked így is. Mint-hogy ez neked jobban tetszik. (Ez pont után van így mondva. Az előzővel nincs logikai kapcsolatban. És az a kedves mint-hogy!) V. 71. ismét úgy jött neki V. 73.

Mindezekon kívül nem szabad agyonhallgatnunk még a következő hibákat sem. Egy, csaknem a földig *lerombolt faluról* lévén szó, szerzőnk így ír: „kandallón a tüzet. Lehetetlen, hogy egy rongyos faluban kandallót találjon; de lehetetlen az is, hogy az előre bocsátott részletes leírás után, mely szerint az a falu úgy szétromboltatott s annyira felperzseltetett, hogy csak egy háznak a négy fala marad meg, a csikorgó hidegben egyszerre ott teremjen a kandalló II. 58. Ugyanitt agyag padozatról van szó. Agyag padozat! II. 68. Jókaik szerint az agape = „az első keresztyének üdvözlő csókja.“ Ez is csak annyiban helyes, hogy az első században a keresztyének az isten tisztelet kiegészítő részül szeretet-lakomákat (*agape*) rendeztek, s azokon a gazdagabbak a szegényebbeket főlegükből megvendégelték s a vendégeskedés elmúltával összecsókolóztak, de hogy agape a fent jelzett értelemmel birna, azt csak erőltetve lehet mondani.

MELCZER KÁLMÁN.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

1. „Es keszik, eskenni; v. ő. észik, énni“ (V. 211). Itt a „v. ő.“ nincs helyén, mert eskenni = eskedni, holott énni = évni.

„Es meg: ismét (v. ő. régi s ő g: s ő t g: t hangcserével)“ u. o. Itt a „v. ő.“ még sokkal kevésbé van helyén, mert ismét egészen másképp támadt (összevonás útján e. h. es mént = es mégént), mint es meg. A *g*-nek tehát a *t*-hez semmi köze sincsen.

3. A *luczvér* és *ludvércz* alakok magyarázatához. *Luczvér*-t Edelspacher metathesis-sel magyarázza **lucvércz* (= *ludvércz*)-ből. Ilyen metathesis-re alig lehetne példát találni,

csetert: hasábfa,
csikla: a ló bokaforgója.
czip: csorgóskút.
csipor: csupor.
dészü: gyűszű.
dermeszkedni: nyújtóz-
kodni.
derécz: kasza megnádalás.
divó: dió.
futmást: futvást.
furtonosan: folytonosan.
fejске: félénk.
gerlicza: búzaféreg.
gyélkos: gyilkos.

gyolcsinka: kikeleti hó-
virág (galanthus nivalis)
hob: hab.
hámporodott: csámpo-
rodott a székeleyknél.
hunymalya; hónalj.
híza: hozza.
husztaj: farkas s egyéb vad
állat.
iszánkodni: jégen csúsz-
kálni.
jeszke, ijeszke: ijedé-
keny.
ivándék: ajándék.

BARTHA KÁROLY.

Veszprém megyeiek.

Bóbiskol: bólingtat vagy
szundikál, foglalkozás közben
erőt vesz rajta az álom.

csihatag: fatytyú hajtás.

csundi: rövidnyelű kanász-
ostor.czele-czula: akadék, baj,
kellemetlenség; pl. „Sok czele-
czulával jár az örletés.”czelőke: furkos bot, fütty-
kös.dutyi v. kóter: börtön,
melybe a csirkefogók és kisebb
vétkesek kerülnek.ekrendez: akadékoskodik,
„Mindig itt ekrendez a nyako-
mon.”kunéróz: folytonosan szid,
dorgál.kunkorodik v. kutyo-
rodik: görbül, görbe irányt
vesz.tempó. „Sok tempót szo-
kott az csinyáni”: sok csinyt
követ el; sok ízben tesz rossz
fát a tűzre.totomiember: ügyefo-
gyott, hüle.

SZILÁGYI JENŐ.

Baranya megyeiek.

Bánatos ruha: gyász ruha.
bikla; alsó szoknya.

csapicza: konty.

czicza: a leány fonott haja.
férevető v. takarító: a
fejkötnön levő patyolat.farok, fark: a font czopf
alja.févó, févál, l. tekeres
kendő.

fonyadék: czopf.

füttyűgő: üveg gyöngysor
a nyakon.gombos haj: a béresek
csimbókjai.hátravető: lepedőféle
kendő.

hé: padlás.

kemő: a kemencze előtti
alacsony ülés a főző számára.

köttés: sávol yok az ing
ujján.

merőke: fűles fapohár.

oszlopos pitar: a fahá-
zak eleje.

sémény: a miből a gyé-
kényt készítik.

siró keszkenő: melyet a
kézbe hordoznak.

sodrék: a gyékény kezdete.

slájfni, smízli, taczli
ismert német szók.

szörös-ing: vörös-kék
pamuttal kivarrt ing.

tekeres kendő-ből csi-
nálják a fejükre a févó vagy
féval-t.

tolu: toll, melylyel a czi-
czá-t a fej mögött összeszo-
rítyák.

tűrés: a hajnak a fülnél
való összefonása.

vendég hely ugyanaz, a mi
a kemő, ha nem főznek.

RÓMER FLÓRIS.

Kaszárnyai szók.

Alámisz, elámisz, eláb-
nisz: erlaubniss.

alárma: alarm.

antrétnyi: antreten.

arbájtos: napos.

babilon: pavillon.

bécstung: betstunde.

csajba: scheibe.

észtra: extra.

fölczájg: feldzeug.

fölmarsal: feldmarschall.

fölvébel: feldwebel.

frájviligos: freiwilliger.

gyényéráldegavallér:
general der cavallerie.

hilzni: hülse.

hapman: hauptmann.

kopaszter: kopfpolster.

manganét: panganét.

petlóreum: petroleum,

pikszmájer, pikszmo-

ker: büchsenmacher.

proczak: brodsack.

rujk: ruhig.

turi (turu) nadrág.

vasa parádé: waschappa-
rate.

„Gyün a zájneeszcze-
lenczia.”

KIRÁLY GÉZA.

Névnapi köszöntők.

Sándor napjára.

Koszorút kötözni Sándornak napjára,

Szándíkosztam immár kiszíteni mára.

De ím a tél miatt nem nyitik mos virág,

Nem virít a rózsza, gyászban van minden ág

De én nem tehetem ezen jószágomat,

Szívből adom reád ezen áldásokat:

Ijjél sok névnapot, ne lássál bánatot,

A száraz ágrúl is szeggyél gyöngyharमतot.

Szívesen kívánom.

Ugyanarra.

Áron leányának pengetik kótáját,
 Horvénussal monggya:
 Valahány csepp víz csepeg a tengerben,
 Annyi áldás szájjon fejetekre.
 Majd én is felmegyek Pálmántus hegyire,
 Kötök egy bokrétát Sándornak fejire.
 Az én bokrétámnak zöd levele sárga,
 Melyet író pennám futásában vága.
 , Szívesen kívánom.

(Székelyhíd.)

BAKOS LAJOS.

Vízkeresztli misterium.

Beköszöntő.

Első angyal (bejön s kivont karddal mondja):

Álgyuk az eget urát,

Hogy elhatta írtünk vízkeresztnek napját;

Azír ez tisztességes csillagnak kárnénk egy kevés időre való szállást! (Kardját hüvelyébe rejti s várja a bemenetre való engedélyt. Ha kész az engedelem, kimegy behívni angyal társát és a magát feketévé mázolt szerecsen királyt. Ez utóbbinál a napkeleti bölcsek vezércsillagát ábrázoló, nagy kemény papírból készült forgó csillag van, melyen a versszakaszok utolsó sorai éneklésekor egyet-egyet fordít.)

Angyalok (a szerecsent közbevéve éneklék.)

Három királyok napján,

Országunk egy istápján,

Dicsérjük énekekkel,

Vigadozzunk versekkel.

Szíp jelen, szíp csillag, szíp napon támad

Hol vagy zsidók kirája?

Mer meg jelent csillagja.

Bethlehemben tanájják,

Kik Jézust környül ájják.

Szíp jelen szíp csillag, szíp napon támad.

Kirájok ajándikát,

Aranyat, tömjént, mirhát

Vigyünk mi is Urunknak,

Ártatlan Jézusunknak.

Szíp jelen, szíp csillag, szíp napon támad.

Kírjuk a szíp szűz anyát:

Kírje írtünk szent fiját,

Hogy bikessígben tarcson,

Ellenség hogy ne árcson.

Szíp jelen, szíp csillag, szíp napon támad.

(Székelyhíd.)

BAKOS LAJOS.

Vendégségi mondókák.

Jó estét vendégék!	Nem bánnya, ha többet
Még ne ijeggyenek,	Ilyet mondanék is;
Csángó gyermekéktől	Aszt mégcselekenném,
Sémmit ne féljenek.	Csak ő kegyelme is
Sőt nékik eledelt	Két vagy három garast
Bővön késziccsenek,	Kezembe nyomna is.
Hogy ekképpen tőlők	De látom bővebben
Mégmenekéggyenek.	Gazdám fogja adni;
Követém kentéket,	Az erszénynek száját
Ugy viszked a tököm,	Már kezdi is nyitni,
Ugrándoz gagyámban	Azon, a mint látom,
Szilaj csáki ökröm (bolha).	Igen nagy nem fér ki;
Hogy ha mégsszurángya	Imhol az én késem,
Az én gyenge bőröm,	A szádát vágjuk ki.
Hóhér gyanánt esik	Többet már nem szólok,
Annak az én köröm.	Hallgatok ezután;
Látom mosolyogja	Hanem ki mit elszánt,
Még leány s asszony is;	Agygya még szaporán.

(Zajzon. Hétlalu.)

PAPP GYÖRGY.

Gyermekjátékok.

Körösdí.

Körbe fogódzanak s forogva éneklük:

Kis kácsa fürgyik	Ölejj, a kít szereccz.
Feketye tóba	Én eszt szeretyém,
Anynyábó' készül	Én eszt ölelém:
Lengyel országba',	Vészék néki rózsát,
Hajlik a bodza,	Kötyök koszorút;
Työrük a zága,	Fejibe tészém
Levelibe kis ményecske,	Gyöngyös koszorút.

Egyet tánczolnak s ezzel vége van a játéknak.

(Legyen szabad e h. a t. szerk. figyelmét a „Hidas játék-beli“ (Nyr. V. 44–45. l. „haja gyönygye“ s az itt előforduló „gyöngyös koszorú“-ra föl hívnom. A „haja gyönygye“-t soha sem mondják „gyönygye“-nek; a gyönygyös koszorút sem cserélik fel a „gyönygyés“-sel. Számtalanszor megfigyeltem őket s kérdeztem is; de ők azt felelték, hogy ott „gyönygye“-nek, itt pedig „gyöngye“-nek kell mondaniok.

(Pécska).

SZEGEDI KÁLMÁN.

Gyermekmondókák.**Kiolvasás.**

Éggyik kettő három négy,	Gánajt adom földemnek,
Tárká malácز hová mégy?	Földem nekém árpát ad;
Esztergombá dohányér;	Árpát adom csicsámnak (malacz),
Csák égy vását talánék.	Csicsám nekém piczit ad;
Vását adom kovácsnak,	Piczit adom kondásnak,
Kovács nekém pátkót ad;	Kondás nekém botot ad;
Pátkót adom lovámnak,	Ugy megütöm á kutyát,
Lovám nekém gánajt ad;	Végig fossá az ucczát.

(Visk. Hont m.)

UJHELYI GÉZA.

Gyermekversikék.

— Szenpéter főzz kását!	— Nem vágom, mer meghal.
— Nem főzök, mer nincsen.	— Ha meghal, temezsd é!
— Ha nincsen, kírj köcscsön!	— Nem temetém, mer bűdös.
— Nem kírek, mer nem ad.	— Ha bűdös szagú!
— Ha nem ad, pofon vág!	

(Tatavidék.)

SUPKA DEZSŐ.

Családnevek és gúnynevek.

Talán sehol sem használják annyira a gúny- vagy csúfneveket, mint Csépan. Itt igen gyakran megesik, hogy ha valakinek igazi vagy, mint mondják, becsületes neve után tudakozódunk, nehezen akadunk rá; minthogy az illetőt általában csak gúnyneve után ismerik.

E gúnynevek eredetére nézve azt tapasztaltam, hogy jobbadán nagyobb ágazatú családok tagjainak a megkülönböztetésére szolgálnak.

(Az első név a családnév, az utána állók a család egy vagy több tagjának ragadmánynevei.)

Ajtay.

Akác. — Nyitra.

Akhim. — Botka (Botka vő). Tunák. Farkas (apja keresztneve után).

Aszódi. — Pobé.

Balázs. — Hamvay (praedicatuma után).

Bálint. — Eczedre (felesége haragos és hirtelen beszédű volt; az ilyenre mondják hogy: eczedrézik már). Betyár, mert gyermek korában felfogadott gyermek volt = betyár.)

Bacsó.

Balog. — Vasék (vastag, tömzsi ember). Málé. Bender (görbe lábú muzsikás volt). Czigány (mert az volt). Szeplos (mert szeplős). Golyó (mert nagy, meredt szemei vannak).

- Balla.
 Barta.
 Bartók. — P o c s k á j (mert felesége tót volt). P e n é s z
 (nagyon szőke).
 Bátor y. — D e m e. P i r o s k a.
 Benedek. — K á t a i. (Kátáról származott). J ó n á s (ke-
 resztneve után).
 Berkes. — D a r a (molnár volt és rossz lisztet örölt). N a g y
 T a m á s (mert nagy, magas juhász volt).
 Bobor. — F e s t ő. (mert kékfestő volt; = B o b o r f e s t ő).
 Botka.
 Bogda. — S u t t y ó (igen friss ember lévén, mondogatta:
 sutty, -sutty).
 Brezóc z k i (kihalt). — S á j b e r (szabó volt = schneider).
 Burza.
 Budai. — C z i g á n y J ó s k a (mert zenész volt).
 Buczkó. — K u k a c z.
 Bús.
 Berényi. — C s i s z l i k = csizmadia.
 Czúcz. Zséli (felesége Zséli leány).
 Czepecz. — N á c z i (mert apósa Ignác volt).
 Cseh. — B u r z a (felesége Burza leány). S z o l n o k i.
 Szluka. Riczi. Szőke.
 Csete. — S i k e t. (nagyot hallott).
 Csetényi. — G e c z i.
 Csernus. — P ő s z e n é n i (Őrzsé volt a neve).
 Dallos.
 Dancsó. — K i s d a n c s ó (mert kis ember).
 Dávid. — L é n a M i s k a (anyjáról, a kinek Magdolna
 volt a neve).
 Déák. — K á l i (anyja, Káli Róza után).
 Dékány.
 Dér. M a r á z (tót származású = Mráz).
 Dobos.
 Dóczy. — E s p e r e s (mert olyan bölcs és hasas).
 Dombi.
 Domjan.
 Dropa. — K ó k a i.
 Dudás. — M a k a.

KOVÁCH ALBERT.

Néprománcz.

Pápai úr halála.

Tiszá hájlátbá vágyon egy szép csárdá,
 Ezérnyőcszáz bé is borult már gyászbá;
 Áldozó csitértéknek a napjára
 Történt még a Pápai úr halála.

Másinisztá vót legelső megönyi;
Pápái úr így kezdét reménkényi:
„Jó barátim, hol lehet illyet ténnyi,
A jó embért ártatlanul megönyi?”

Pápái úr Fányi lányá feleli:
„Jó emberék, hol lehet illyet ténnyi,
Jó emberék, hol lehet illyet ténnyi,
Az átyámát ártatlanul megönyi?”

„Csit te kutya, mért téged is megölyünk.
A vérédbé árczodrá léfektetünk!”
De már akkor gyázba borult a szive,
Mért mán akkor bokáig járt a vérbe.

„Té még pájtás fent késédet élésre,
Hágy végyem él Fányi nyakát écczêrre;
Hágy végyem él, né tránczéroljám össze
A doktornák bája né legyén vele.”

Pápái úr feleségé méghállyá,
A két kezit a fejiré kucsolyá:
„Jáj Istenem, sohá sé hittem voná.
Hogy az urám így hályon még váláhá!”

A kocsis is háza jött nágy hájnalbán,
Az ajtó is az áblák is nyitvá ván;
Az ajtó is az áblák is nyitvá ván,
Pápái úr a szobába hálvá ván.

A kocsis lészálád a májorba;
„Kellyen fél csak nemzetés úr, nágy báj ván;
Kellyén fél csak némzetés úr, nágy báj ván,
Pápái úr a szobába hálvá ván.”

„Ugyán kocsis, mér házuccz olyan nágyon?
Még az este nyócz órákkor vótám ott:
Még az este nyócz órákkor vótám ott,
Pápái úr az ásztálnál mulátott.

Gyázba borút a szónoki nágy ucczá,
Pápái úr ném sétál többé rajta;
Gyázba borút a szónoki temető,
Pápai úr fekszik benne legelő.

Av ván vágvá keresztyire nágy Á-vál:
Itt fekszik a Pápái úr lányával.

(Visk. Hont m.)

ÚJHELYI GÉZA.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Főutca.
57/58. sz.

V. kötet.

1876. AUGUSZTUS 15.

VIII. füzet.

FIGYEL. FÜLEL.

Ha azt mondom, hogy *figyel* voltaképen nem egyéb mint *fülel*, első hallásra ez kissé furcsának fog tetszeni; de, azt hiszem, inkább az alakbeli különbség miatt, mintsem a jelentések tekintetéből, a melyek, a mint mindenki könnyen kitalálja, nagyon csekély távolságban vannak egymástól. Hiszen a *figyelmet* kiváltképen a „beszédre hallgatók”-nak tulajdonítjuk, úgy hogy a tanító előadását kellően hallgató tanulók a *figyelmes* dicséretet kapják, vagy „az egyházi szónokok a beszéd tárgyának fölosztása után ez intő vagy kérő szóval élnek: *figyelmezzetek!*” (M. Nyelv Szótára). A „hallás által észrevenni akaró” pedig a magyar népnyelv kifejezése szerint *fülel* (pl. mit *fülelsz* = mit hallgatózol; *ide füllel* = ide hallgass!); a miben azt látjuk, hogy a bizonyos érzékkel való működés vagy működni akarás az illető érzék külső eszközével való élésnek van mondva, épen úgy mint a „nézés (látni akarás)” a *szem-ről szemlélé*-nek. De ha a mostani nyelvszokás szerint *figyelmünket* nem csak hallható, hanem látható, vagy általában akárhogy észrevehető dolgokra is fordíthatjuk, ebben (*figyelem* „aufmerksamkeits”, „achtgeben”) a szójelentésnek ép ugyanolyan kiszélesítése mutatkozik, a milyen a nem ujjakkal eszközölt *tapasztalás*, vagy a nem szagos dolgok *megszagolása*.

Ismételve állításomat tehát azt mondom, hogy *figyel* nem egyéb mint *fülel*, csak azon különbséggel, hogy amaz kiszélesített jelentéssel is jár, míg emez a szorosabb „auscultare” értelemre szorítkozik, mely e szót alkotásánál fogva mint a *fül* „auris” származékát megilleti. Már most csak azt kérdezzük, hogy fér össze *figyel* a *fülel*-vel alakra nézve?

Tekintve, hogy *fülel* csak a *fül* (*füle*) névszótól való származott ige (*füle-l*-, úgy mint *öle-l*-), melynek *-l* képzője a *figyel* igető végén is szembetűnik (*figye-l*-), a két igének alaki egyeztetése végett azt kell bizonyítanom, hogy a *fül* (*füle*-) alapszóval egyazonnak vehető a *figy* (*figye*-) alapszó, természetesen szintén „auris” értelemben. S hogy e bizonyítás sikerülni fog, annál inkább reménylhetem, hogy ugyanily alakkülönbséggel áll egymás mellett e két, szintén lényegesen azonos jelentésű szó: *jel* és *jegy* (teljes tök: *jele* és *jegye*). Megjegyzem, a mi különben ismeretes, hogy a *fül*-nek *i*-vel való változata *fil* (*file*) is van, a mely még valamicskével közelebb áll a *figy*-hez.

Két ilyen szóalakra nézve, a milyenek *füle* (*file*) és *figye*, minthogy *l:gy* hangváltozásról nem lehet szó, csak abban állhat az eredeti azonosság, hogy egyik is másik is egyazon régibb teljesebb alakból fejlődött eltérő alakgyengüléssel. Ilyen közös régibb alakot tüntet föl pl. a *jele* és *jegye* szópárra nézve a finn *jälge*, s eszerint egy régibb egyféle magyar alakúl a *jelgye* vehető föl. Szintilyen volna a *file* és *figye* számára *filgye*, s ennek fölvételére már azon tapasztalás is biztat, hogy a magyarban szóközépi *gy* előtt megvolt *l* nem egy esetben kiszorult: *kígyó* e h. *kilgyó* (Moln. A.), *ágyú*: *álgyú*, *tógy*: *tölgy* (v. ö. *tölös*: *tölgyes*), *vagyok*: **valgyrok* (*val*- igétől, úgy mint *megyek* és *menyek* a *men*-től); több esetről bizonyítanak még a rokon nyelvekbeli adatok: *négy* (*negye-d*): finn *neljä*, m. *kegy*- (*kegyelm*, *kegyed*-ni): mord. *kelge*- szeretni, m. *szügy*: finn *sürjä* (*l* helyett *r*, lásd M.-Ugor Szótár 319. l.).

A fölvett magy. *filgye* alakra pedig, melyből *figye* és *file* (*füle*) válhatott, csakugyan rá is utalnak a rokon ugor nyelvek, a mennyiben a kivánt ugor *p̄lḡ* v. *p̄lj̄*-féle alakot a következő „auris” jelentésű szókban visszatükrözik: lapp *pelje* (lpF. *bállje*), vogul *päl'*, *pal'*, zürjén-votják *pel'*, mordvin *pilä*, *pile*, cseremisiz (még új képzővel) *pili-kš*, *pele-š*. Különösen fontos a lapp *pelje*, mely *j*-jével különbözik a *pele* „dimidium, fél”-től, s egészen olyan alakú mint *nelje* „négy”, a mely pedig = finn *neljä*; szintígy föltünteteti még valamennyire az eredeti teljes alaknak *lj* consonansait a vogul és zürj-votj. szók jésített *l'*-je, ha velük szembetartjuk a „fél, dimidium” szónak ezen alakjait: vogK. *pal*, zürj. *pöl*,

votj. *pal*. A mord. *pilä*, *pile* meg épen oly módon gyengítette meg a szóvéget, mint a magy. *file* (*füle*) tő; v. ö. szint-így mord. *nilä*, *nile* „négy“ = finn *neljä*.

Mínthogy szókezdő ugor *p*-nek a magyarban szabályosan *f* felel meg (pl. *fej*, *fő* = finn *pää*, *fa* = f. *puu*, *fél*-ni = mord. *pele-*, *fon*-ni = f. *puno-* stb. stb.), a *fül* (*fil*) szónak imént megtalált ugor *pälj* alakja (ejtsük bár *pelje*-nek) egy régibb, a magyar hangfejlődés tapasztalható sajátságaival egyező magy. *filgye* tőalakot követel meg, mely a fentebb mondottak szerint a *figyel*-beli *figye* és a *file* (*füle*) meglevő tőalakoknak állított azonosságát kielégítőleg megmagyarázza.

Még meg kell jegyeznem, hogy a régibb irodalomban nem igen találjuk magát a *figyel* igét, hanem csak *figyelem* származékát, illetőleg az ettől való *figyelmes* (*figyelmetes*) és *figyelmez*-ni szokat (Molnár A.), noha Sándor István a *figyel*-t is régi szónak jegyezte. A mint több oldalt tett tudakolásomra értesültem, a mai népnyelv nem él magával a *figyel* igével (forrásaim legalább nem emlékszenek, hogy hallották volna); s ha így van a dolog, vajjon nem azért-e, mert a nép édes ikertestvérét, a *filel* (*fülel*)-t fogadta el?

BUDENZ JÓZSEF.

FRINGIA.

A *fringia* vagy *fringria* „finom vasból készített kardot“ jelent.

A Nagy Szótár írói a *fringia* szót, abból a nézetből indulva ki, hogy a jelzett kardnemnek feltalálói vagy jeles gyártói az aziát-phrygek voltak, Phrygia tartomány-névvel hozzák össze.

A történelem a phrygek kardgyártásáról semmit sem tud, s a nyelvek vallomása is mellőzi a jelzett fölvételt.

A *fringia* szó eredetének földerítését történelmileg is megkísérlették. A Századok egyik évfolyamában *Thaly Kálmán* a következő jelmondat kezdő betűinek összetételére viszi vissza eredetét:

Franciscus Rákóczy
In Nomine Gentis
Insurgit Armis.

Ezzel kapcsolatban megjegyezzük, hogy a középkorbeli művekben gyakran találkozunk efféle szószármaztatásokkal. Így a német *pfaff* szót a következő, állítólag a kolostorok kapui fölött alkalmazott felirat kezdőbetűinek összevonásából származtatták:

Patres Fideles Animarum Fidelium.

A *László* nevet a Carthausi Névtelen (ed. Toldy. 83. l.) a következőleg származtatja: „Mert doktoroknak magyarázatjok szerint *László*, *Ladislaus*, hárommá hasasztván, azaz *laus*, *dacio*, *populus* (a gör. λαός-t: nép érti rajta): dicséret, adás, nép, kiket egybe rakogatván, annyat téssen: népnek istentől adatott dicséret.”

A „*pfaff*” szó köz tudomás szerint azonos a „*papa*”, „*pap*” szókkal; a „*Ladislaus*” pedig a szláv *Vladislav*-nak latinizált alakja, melyet mi *László* és *Ulászló* alakban birunk.

A *fringia*-nak főntebbi, különben, megvalljuk, leleményes származtatásával a nyelvtudománynak nincs semmi köze; s társaival együtt nem is tekinthető egyébként játszelmésségnél.

A *fringia* szó ugyanis keletről az ozman-törökök és a délszlávok közvetítésével került hozzánk.

A keletiek (arabok, perzsák, törökök) hajdan, s részben jelenleg is a nem-muzulmán népeket, illetőleg az európaiakat *frankok*-nak nevezik. Ez a *frank* szó náluk a következő alakokban dívik: az araboknál *frang* (*franġ*) és *ifrang* (*ifranġ*) alakban „*frank*” és „*európai*” jelentménnyel. Ennek az alapalaknak egyik származéka, *frangî*, a jelzett jelentménnyen kívül *európai* vagyis *frank kardot* is jelent. (Az *ifrang* (*ifranġ*) alak is jelent „*frank kardot*”, v. ö. Frä h n Ibn Foszlán. 4. l.) A *frangî* alak az ozmanokhoz *frängi* (*firängi*) alakban ment át, s itt az általános jelzett jelentménnyen kívül még „*frank kardot*” is jelent. (Az ozman *fränk* (*firänk*) alak nem az arabból való.)

A *frank kardok* nemcsak a keletieknél részesültek kiváló elismerésben, hanem a nordoknál (dánok, svédek stb.) is, a kiknél a *valscra sverda* (Snorre), *völsko sverdi* (Edda) azaz „*frank* (ném. wälsch) kard” kifejezésekkel gyakran találkozunk.

Az ozmanoktól a délszlávokhoz is eljutott a *frängi* szó *frengia* alakban (bolgár nyelv), s innét hozzánk *fringia* alakban; ez utóbb *fringyia* alakot is öltött.

Hogy a *fringia* szó az ozmanoktól délszláv közvetítés mellett jutott hozzánk, azt az *ia* végzet (*i* helyett) kétségtelenné teszi. V. ö. Budenz. „A török *ji* képző”. (Nyelvtudományi Közlemények. III. 157. s köv. l.)

EDELSPACHER ANTAL.

ADVÁK. ADVÁJOK.

Az *advák*, *kérvék* alakot tudtomra csak újabb irodalmi nyelvünkben találjuk ilyen kifejezésekben „a lapok telvék azon hírrel” — a nélkül azonban, hogy eddig akár kárhoztatták volna, akár megmagyarázták volna eredetét.

Az angolban eredetileg *ande* volt a folyó csel. igenév képzője; újabb időben az *ing* képző lépett helyébe, mely egyszersmind *-ás*, *-és*-féle főneveket képez. Azonban nyelvjárásilag s a régi nyelvben (még Shakespearenél) *I am going* „menő vagyok” helyett azt találjuk *I am a-going* azaz *on going* „menőben, menő félben vagyok”; tehát (*I am*) *going* csak az előszócska elkopása által kapott olyan látszatot, mintha melléknévi igenév volna.

Azt hiszem, a mi ez esetben az angolban történt (lásd Müller M. fölv. II. 14—21. magy. kiad.), ugyanaz történt a magyarban is; csak hogy itt a nyelvérzék tévedése szűkebb körre, az irodalmi nyelvre szorítkozik. Valamint az angolok a helyett, hogy *I am a-going* azt kezdték mondani *I am going*, úgy mondjuk mi a helyett, hogy „az ajtó zárva van, minden lap telve van azon hírrel” azt, hogy az ajtó zárva, minden lap telve azon hírrel stb. Az angolban a viszonyzócskának, a magyarban az igének elhagyása után (rendesen csak akkor hiányzik a *van* ige, ha névszóval együtt képezné az állítmányt: a sas madár, az ég tiszta; ámbár elmarad határozók mellől is: hol az atyád? itthon az öcséd? „itt az idő, most vagy soha!” Pet.) a *going*, *zárva*, *telve* szavak olyan szint öltöttek, mintha állítmányok, tehát melléknévi igenevek volnának (megfelelők ilyen német kifejezéseknek: ich bin ge-

hend, die thüre ist verschlossen, die zeitungen sind voll), úgy hogy amott általános lett az *ing* végű főnév mint mellékn. igenév, emitt pedig az irodalmi nyelvben kapott a *-va, ve* végű határozó igenév többes számot.

A régi *advájok* szerintem **advâjok, *advaljok*; tehát épen olyan ragjavesztett határozó, mint a dunántúli *addat* (azaz *adval* = *adva*), s szintén bizonyítja, hogy az *adva, adván* tője egy *adval*. (adás) főnév.

SIMONYI ZSIGMOND.

IMRE SÁNDOR AKADÉMIAI ÉRTEKEZÉSE.

II.

Ott állapodtunk meg a múltkor, hogy a szóban forgó mű, mi türés-tagadás, hímezés-hámozás benne, bizony csak nagyon hitvány tákolás. A mit akkor pusztán odavetettem, azt már most igazolni is fogom; s hizelgek magamnak, hogy még azokat is sikerül gyökeresen meggyőzőnöm, a kik állításomban legjobban megbotránkoztak. Hogy akkor a „komoly munkálkodás” babérkoszorujából, melyet tudósunk nagy szerényen maga font a halántékára, tömérdek sok levélnek el kell hullania és lehervadnia, az nagyon természetes. Olyan hibákat fogok kimutatni, melyek Imre Sándorban nem a neologust vagy akár a mérséklő pártit terhelik, hanem egyes egyedül csak a munkást. Mert úgy tartom, gondatlanul, hanyagul, lelkiismeretlenül dolgozni sem az első, sem a második minőségben nem köteles. Ha tehát valahol, itt lehetek elfogulatlan. Azért senkitől sem várom azt a szemrehányást, hogy ítéleteimen megérzik az orthologia hatása; nem az ama „némelyekhez” tartozó ember szól most belőlem. Biztosítom az olvasót, hogy mind azt, a mi ellen kifogásom lesz, akkor is megrónám, ha az értekezővel közös alapon állnék; mert nem engedném, hogy pártomat akárki is megfontolatlanságaival kitegye a gúnynak.

Egyelőre csak az adatokat vizsgálom, még pedig azzal a megszorítással, hogy még most nem azt keresem, értékesek-e, nyomnak-e valamit, nem rontják-e le egymást, megbírják-e a rájuk épített okoskodást, mert mind ez és több efféle valamelyik későbbi füzetre marad; hanem

csak azt kutatom, hogy úgy, a hogy vannak, magukban véve megbízhatók-e. Ez úgy hiszem, a legcsekélyebb követelés, melyet egyáltalában támaszthatni. Mégis azt fogjuk látni, hogy Imre Sándor még ennek sem tud eleget tenni; mert adatai még akkor sem kifogástalanok, ha forrásaiban mindenkép hitelesek, mivel reprodukálni sem tudja pontosan, nem hogy helyesen megállapítani volna képes. De szóljanak maguk a bizonyítékok.

Vizsgáljuk meg mindjárt a 6. lapot. Itt legelőször a következő mondás tűnik föl: „Az Antilla-szigetek karaibjai közt a nők nyelve általában különbözik a férfiakétól, mivel a nőket általában idegen törzsektől rabolják.“ Szerzőnk az előbbi lapon Müller Miksa Lectures II. 34-re hivatkozik. Elöttem a hatodik változatlan kiadás van; a fentebbi adatot ebben a 42. lapon találjuk, csak hogy itt így hangzik: „The Caribe women, in the Antille Islands, spoke a language different from that of their husbands, because the Caribes had killed the whole male population of the Arawakes and married their women“. Az eltérések beszökök. Imre Sándor szerint a karaiboknál az asszonyoknak most is más nyelvük van, mint a férfiaknak; Müller Miksa szerint meg csak volt (spoke). Imre Sándor több idegen törzsről beszél; Müller Miksa csak egyet említ (Arawakes) s ebből karaibjai a férfiakat mind megölték (had killed). Imre Sándornál a nőket most is általában rabolják; Müller Miksa szerint ellenben a dolog csak a múltban és mindössze is egyszer történt, azzal a csekély különbséggel, hogy akkor sem rabolták, hanem miután özvegységre juttatták, egyszerűen egybekeltek velük (married). Arról azonban Imre Sándor egészen' megfélekezett, hogy ha a karaibok csakugyan különféle idegen törzsektől rabolják a nőket, akkor ezek nem beszélhetnek valamennyien egy nyelvet, hanem annyi-félét, a hány helyről kerültek; ő meg csak egyet említ. Tessék már most mind ezt összevetni és megítélni, hogy a legutolsó másoló elkövetne-e akkora s annyi gondatlanságot, mint a mi „komoly munkálkodású“ tudósunk?

E lapon a tahitiakról is megemlékezik s azt állítja, hogy náluk „új szók csinálása igen gyakori és önkénytől függő“. Megint Müller Miksához folyamodom. Ez a 38. lapon

támaszkodik. (Itt megjegyzem, hogy lelkiismeretes írónak kötelessége volna a helyet, a melyet idéz, mindenkor pontosan kitenni; mert különben azt a gyanút keltheti bennünk, hogy a helynek elhallgatása szándékosan, abból a czélból történt, hogy visszariasztva az olvasót a fárasztó kereséstől megfoszsza az alkalomtól, hogy az idézett forrással össze ne hasonlíthassa merész állítását.) Egy kicsit hosszú a hely, azért engedje meg az olvasó, hogy összevonjam. Fontosat nem fogok kihagyni. „Fingere, mondja Quintilianus, Graecis magis concessum est, qui sonis etiam quibusdam et affectibus non dubitaverunt nomina aptare: non alia libertate, quam qua illi primi homines rebus appellationes dederunt. Nostri autem, in iungendo aut in derivando paulum aliquid ausi, vix in hoc satis recipiuntur“. E megjegyzést aztán példákkal illusztrálva, megemlíti néhány helyes alkatú újabb, főképp philosophiai műszót s azt mondja róluk: „quae cur tantopere aspernemur nihil video, nisi quod iniqui iudices adversus nos sumus, ideoque paupertate sermonis laboramus“. Erről pedig tenni kell: „audendum itaque. Neque enim accedo Celso, qui ab oratore verba fingi vetat. Nam, cum sint eorum alia (ut dicit Cicero) nativa, id est, quae significata sunt primo sensu, alia reperta, quae ex his facta sunt: ut iam nobis ponere alia quam quae illi rudes homines primique fecerunt, fas non sit; at derivare, flectere, coniungere, quod natis postea concessum est, quando desiit licere?“ Ki képes már most ebből azt kiolvasni, a mit Imre Sándor fogott Quintilianusra? Hol mondja az „hazája nyelvét szegénynek“? Hiszen az a kifakadása csak műszókra vonatkozik. A „paupertas sermonis“ neki tehát csak ilyenek hiányát jelentheti. Ez kitűnik munkájának más részeiből is. A görögöket, az onomatopoeiát kivéve, melyet minden szépsége mellett sem irígyel tőlük (lib. I. 5, 72), mindig csak műszókban látja gazdagoknak (lib. I. 5, 32. és lib. IX. 1, 22). Hogy mért jelentse hát akkor a „paupertas sermonis“ mindjárt az egész nyelv szegénységét, arra meg én mondom, hogy nihil video, nisi quod Imre Sándor egy kicsit megfélekezett „komoly munkálkodásáról“ s minden megfontolás nélkül dobott oda valamit.

A „komoly munkálkodás“-nak, érett megfontolásnak kitűnő illusztrációja különben az a nevezetes momentum is,

hogy a nyelvvel való önkényes bánhatás, a szók alkotásában való szabadosság igazolására épen oly adatot idéz, a mely az önkényesség, szabadosság ellen határozottan tiltakozik: „nobis ponere alia (verba) quam quae illi rudes homines primique fecerunt, fas non est.”

Úgy vagyunk szegény Quintilianus irígységével is. Sehol még az árnyékát sem lehet fölfedezni. Mit is irígyelne a görögöktől, mikor maga mondja, hogy a mi egyáltalában natis postea concessum est, a mi tehát akár nekik, akár másoknak szabad, az a rómaiaknak is meg van engedve; mert derivare, flectere, coniungere quando desiit licere? A különbség csak az, hogy a görögök szabadságukkal valóban élnek is, a rómaiak meg nem. Azért van itt paupertas sermonis. Ezen segíteni kell is, lehet is, szabad is. „Audendum itaque”, ez a veleje. Quintilianus buzdítja, bátorítja az övéit; de egy cseppet sem irigykedik a görögökre. Ilyet csak Imre Sándor „komoly munkálkodása” költött róla. De ama barbar vagy ősi emberekkel talán mégis csak egy mozsárba veti? Igaz, hogy összehasonlítja velük, de egyúttal határozottan meg is különbözteti tőlük. A görögök szerinte nem úgy képezik szavaikat, mint a hogy illi rudes homines primique képezték az övéiket. Világosan mutatja ezt a rómaiakkal való szembeállítás. Ezek abban félénkek, a miben a görögök bátrak. Félénkek pedig a rómaiak in iungendo és in derivando. A görögök tehát szavaikat ép úgy mint a rómaiak iungendo és derivando képezték. Hogy amaz ősi emberek milyen módot követtek, arról Quintilianus nem szól; csak annyit mond, hogy szavaik helyébe a későbbieknek, s ilyenek a görögök is, másokat tenni nem szabad. De még élesebben megkülönbözteti abban, hogy a görögök szerinte műszókat képeznek (sonis et affectibus), az ősi emberek meg dologneveket alkottak (rebus). Az egész hasonlóság csak az, hogy amazok is ép oly bátran élnek a maguk szabadságával, mint éltek valaha emezek szintén a magukéval. Imre Sándor „komoly munkálkodása” kellett hozzá, hogy e kétféle szabadságot valaki egynek tartsa; mert csakis neki sikerült Quintilianusban fölfedezni, hogy a görögök holmi „barbar vagy egészen műveletlen néphez” hasonlóan „neveket adhatnak a dolgoknak, a conventió vagy grammatika törvényei s finomúlt kényes izlés által nem

gátoltatva". Mintha bizony minden szokás, nyelvtörvény és izlés ellenére akármilyen szót, tücsköt-bogarat alkottak volna. Hanem hál' isten, erről Quintiliánusban egy hang sincs. Nem is tartotta ez a görögöket olyan egészen műveletlen, barbar s finomúlt kényes izlés nélkül való népnek, s így azt a kívánságát sem kell elítélnünk, hogy az ő nemzete hozzájuk hasonló legyen. Mindjárt kezdetben gondoltam, hogy talán mégsem oly tudatlan, mint a milyennek Imre Sándor „komoly munkálkodása” híreszteli.

Az apró-cseprő dolgokat mellőzve, szököm a 9. lapra. Itt Aeschylus már halomra kezdi gyártani a szókat s a 11. lap derekán innen meg sem áll, hanem már akkor mások tologatnak a műhelybe, s a 17. lap legaljáig valahány görög író van, mind oly dühösen fúr-farag, hogy a nagy recsegés-csikorgás majd beszakasztja az ember füle dobját. Kétségtelen, hogy az értekezésnek ez a része leginkább hatott. Hogyne, mikor nálunk már azt is megbámulják, a ki a görög betűket nem tartja ördögűző szarkalábaknak; hát még azt, a ki annyi görög szót tud valahonnan kiírni. Persze hogy jókora illúzió is van a dologban. Hogy ezt kimutassam, értekezőnknek tömérdek sok görögségéből csak egy kis részcskét fogok bonczolgatni. Többre nincs szükségem, mint a mennyi a 9. lap első bekezdésében van. Mielőtt azonban bele ereszkedném, egy megjegyzést kell koczkáztatnom. Az egész értekezésben alig akad görög szó, mely helyesen volna írva. De kárpótlásul van aztán akárhány olyan is, melyben három négy hiba van. Hogy többet ne említsek, Εἰδοῖσα úgy van írva hogy: Εἰδῶσα. Az ι-ról elmaradt a spiritus lenis, o helyett ω van, s ezen van az accentus, mikor az ε-ra kellene. Ez csak három hiba. Még nevezetesebb Ὑψώ, mely Υψώ alakban tündöklöklik. Három betűnyi szóban csak két hiba, s ezeknek egyike, a spiritus asper fölrakása oly durva, hogy a kezdő tanulót is megrónák érte. Nem kutatom, kiben van a hiba; csak azt kérdezem, mit fog gondolni rólunk a külföld, ha a nyelvtudományi osztály kiadványaiban ily éktelen hibákat pillant meg, az a külföld, a melynél az, a mi magyar, tudvalevőleg anélkül is oly kevés jó indulatra számíthat.

Már most bele foghatunk. Megvallom azonban, hogy itt nagyon nehéz dolgom van; mert Todt dolgozatát (De Ae-

schylo vocabulorum inventore), melyre Imre Sándor támaszkodik, nem tudtam megkeríteni; s így bajos mindennek a végére járnom. Sejttem ugyan, hogy erre is fogott annyit, mint akár Müller Miksára, Clemens Alexandrinusra vagy Quintilianusra, de be nem tudom bizonyítani. Sejttem pedig azért, mert a görög összetételekről szólva e szavakat idézi belőle: „apparet pleraque ex tempore ad similitudinem paucorum publice receptorum efficta et cum auctoribus ipsis et nata fuisse et occidisse“, melyek Todtot egészen józan embernek tüntetik föl. Ez bizonyosan tudja, hogy az ilyeneket nem lehet komolyan számba venni, tehát tudja azt is, mennyiben volt igazuk a régieknek, mikor Aeschylust szógyártónak nevezték; s így nem tehetem föl róla, hogy ezt olyan Helmeczy fajtának festette volna, mint a milyenné értekezőnk silányítja. Elhiszem, hogy mind kiszedte munkáiból azokat a szókat, melyek másutt vagy épen nem, vagy csak ritkán találhatók; de már azt mégis nehéz elhinnem, hogy azt állította volna, hogy okvetetlenül Aeschylus csinálta. Különben ha állította is, sértés volna azt gondolni, hogy Imre Sándor „komoly munkálkodása“, mielőtt Todt állítását ismételte, nem győződött meg róla, hogy csakugyan igaz-e? Én tehát egyenesen őt teszem felelőssé. Már most magyaráztassuk meg magunknak értekezőnktől, hogy Aeschylus miben mesterkedik. Legelőször is „rövidít különösen kicsinyítőket péld. Εἰδῶ e h. Εἰδοῦῶ, Ὑψώ e h. Ὑψιπύλῃ.“ Azután „neveket alkot ősi rövidséggel, képző nélkül igékből, tehát csaknem egyszerű élettelen gyökökből: ἄνῃ, πέρα, ἐπωπή, ἀπαιώλῃ, καταφυγή stb.“ Folytatásúl „verbale nomeneket csinál, egyszerűeket, rövideket oly igékből, melyekből más nem alkotott; például -μα képzővel sokat és csak nála levőket: φέρμα, ἀπόσκημμα, ψήγμα, βάγμα, πρόσφαγμα. És ilyet sokat“. Majd meg ismét neveket csinál „röviden -ος képzővel nevektől: βᾶτος, τάχος; igéktől még többet: δᾶχος, πᾶτος, μᾶτος, στύχος, μίσος, πρᾶχος, σίνος“. Befejezésül csinál még „-τωρ végzettel cselekvő nevet igen sokat: νεμέτωρ, ἄκτωρ, σάκτωρ, ἀσπίστωρ, ποινάτωρ, μαστίκτωρ“. Azért mondom befejezésül, mert hogy mit csinál még azontúl, azzal már nem törődöm. Elég ennyi is.

Állapodjunk meg s fontolgassuk egy kicsit. Imre Sándornak tehát, még ha Todtból szedte is, erős meggyőző-

dése, hogy ezt az elősorolt 27 szót Aeschylus gyártotta. Olyan keményen állítja, mintha csak rajta kapta volna ott a szóesztergály mellett. Pedig mi gyöngébb bizonyossággal is beérnők. Tökéletesen meg volnánk elégedve, ha csak azt mutatta volna ki, hogy vagy Aeschylus maga megvallotta, vagy valamelyik szavahihető kortársa tanúskodik róla, vagy legalább e szavakon rajta van Aeschylusnak csálhatatlan bélyege. Mind a hármát kár volt elmulasztani; mert hogy csakugyan rajta kapta volna, az már azért sem nagyon valószínű, mivel költőnk halála és értekezőnk születése közé nem épen kevés esztendőcske esik. De azért talán mégis tudja; csak még mindig az a kérdés, hogy miből? Nem mondja ugyan, de úgy látszik, abból, hogy legelőször Aeschylusnál fordulnak elé. Hanem hát itt mindjárt az a baj, hogy *τάχος* és *ἄκτωρ*, ez utóbbi mint tulajdonnév, már Homerusban megvan. De ha mind ő használta volna is először, bizonyos azért az, hogy ő csinálta? Fölvilágosítom egy kis példával. Legelső összefüggő nyelvmaradványunk a Halotti Beszéd. Majd valahány szó van benne, mind legelőször ennek az írója használta. De azért csinálta is? No de Aeschylus munkái nem elsők a görög irodalomban, mint minálunk a Halotti Beszéd. Azért közelebb példát választok. Hány szót használt legelőször Pázmány meg Faludi; hát aztán mind ők is csinálták? Nem Imre Sándortól kérдем, mert ő ebben, mint a jövő füzetben látni fogjuk, egy pillanatig sem kételkedik. Neki még kézzel foghatóbb példával szolgállok. Ha kívánja, kimutatok neki, sokat ne mondjak, tíz szót, melyet irodalmunkban legelőször mind Arany használt; és kimutatok neki egyszersmind azt is, hogy még sem ő csinálta. Arany hála istennek még él; tehát Imre Sándor megkérdezheti tőle, hogy nincs-e igazam? Csak egy menedék van még, az, hogy mind egyedül Aeschylusnál fordul elé. Erre azonban azért sem támaszkodhatni, mivel a már említettem kettővel régen Aeschylus előtt Homerus is élt. De még a többi is nagyrészt nem „csak nála levő”; mert tizenegyet kivéve, melyek *Εἰδῶ*, *Ύψῳ*; *ἄνη*; *φέρμα*, *βάρμα*; *στύχος*; *νεμέτωρ*, *σάκτωρ*, *ἀσπίτωρ*, *πουνάτωρ*, *μαστίκτωρ* egytől egyig mind más írókban is eléfordúl. De higyjük el, hogy ez a 27 szó mind megvan Aeschylusban, sőt mindamellettnagy kettőt már Homerusban találtunk, még azt is, hogy

egyedül csak nála fordul elé. Még mindig nagy kérdés marad, hogy azért ő csinálta-e? Itt is áll, a mit már az elébb mondtam. Akárhány régibb és újabb frónk használt olyan szókat, melyeket másutt hiába keresünk; de azért még sem maguk csinálták. Tán nem szükséges ezt a kézzel fogható igazságot tovább is bizonyítgatnom?

Annyi már eddig is világos, hogy Imre Sándor nézete mellett nagyon kevés szól. Többet kimutatni nem volnék köteles; mert mihelyt kitűnik valamiről, hogy nem lehet határozottan tudni, azonnal kitűnik az is, hogy olyan nagyon biztosan, mint az értekező teszi, állítani sem lehet. De én azzal nem elégszem meg; hanem ha már megingattam, a mennyire lehet, le is döntöm. Előre mondhatom, hogy nem marad abból a 27 szóból Aeschylusnak több öt-nél. Ezek νεμέτωρ, σάχτωρ, ἀσπίσωρ, ποινάτωρ, μαστίχτωρ. Bizonyosaknak azonban mindaddig, míg valaki más okot nem hoz föl mint azt, hogy csakis nála fordulnak elé, ezeket sem állíthatni, legfeljebb valószínűeknek; mert itt nincs más mint a lehetőség. Olyan szó ez mind, melyet Aeschylus nagyon könnyen csinálhatott, mivel ilyen nálánál közönségesebb görög embertől is telt volna. Ez tehát még, de csakis félig, kedvez Imre Sándor állításának. Már a többinél sokkal rosszabbul áll a dolog. Legelőször is Εἰδῶ és Ὑψώ az Odysseából és Iliasból mint Εἰδοῖα és Ὑψιπύλη nagyon ismeretes mythosi személyeket jelentenek. Nevük köz szájon forgott s azért erősen ki volt téve a kopásnak. Ha Aeschylus csonkította volna el annyira, közönsége nem ismert volna e töredéknevek viselőire már csak azért sem, mivel nem cselekvő személyekként lépteti föl, hanem csak mellékesen említetteti. Az atheneieknek tehát már ily csonka név alatt is nagyon jól kellett ismerniök. E nézetet vallja Pott is, midőn mondja: „Εἰδοῖα zu Εἰδῶ gekürzt bezeichnet ungefähr so viel als der gott der traumgestalten Μορφεύς.“ (Kuhn. Zeitschr. VI. 126.) Itt e szerint azzal, hogy csakis Aeschylusban vannak meg, már egy elég nyomós ok áll szemben. A hátralevő 20 szó meg, ha kiveszszük ἄκτωρ-t, mely azonban mint mondtam, már Homerusban megvan, s καταφυγή-t, de csak mint φυγή-nek κατα-val kötött házasságát, mind oly képzés, a milyen Aeschylustól határozottan nem telt. Csak elfogúlt egyoldalú philologus tarthatná az ő alkotásainak.

Nyelvésznek első tekintetre is kétesnek fog látszani a dolog. Legtöbb olyan viselkedés, hogy Aeschylus már csak azért sem csinálhatta. Az ő koráig hosszú használaton kellett keresztül menniök. A mi szót a különös helyzet, az individualis észjárás és más efféle kétségtelenül az ő alkotásának bizonyít, az legtöbbszörre összetétel, alig egy-kettő származék s ez is mind nagyon kevés, s mindig csak olyan közönséges képzőt alkalmaz, mely még annyira friss életben volt, hogy az utolsó athenei hajós gyermek is könnyen tudott vele bánni. Az ellenkezőre nincs bizonyíték. Aeschylust senki sem vádolta azzal, hogy érthetetlen s a köz nyelvérzékebe ütköző szavakat gyártott. Megszokottaknak kellett lenniök, hogy kortársai értsék s meg ne botránkozzanak bennük. Aeschylus tehát e szókat csak használta, de nem csinálta, mert nem is csinálhatta. Ha azonban Imre Sándor ebbe még sem tud belenyugodni, forduljon valamely nagy hellenista auctoritáshoz, teszem Curtiushoz, s kérdezze meg, hogy nincs-e igazam? Én az ítéletnek előre is alávetem magamat.

De a mondott szók ellen más bizonyítékunk is van. Négyet kivéve, melyek ἄνηρ, φέρμα, βάρμα, στύγος, a többi mind más írónál is előfordúlnak. A szerint, a mint ritkábbak vagy gyakoribbak, két csoportra osztom. Az elsőbe tartozik ἐπωπή, ἀπαιώλη, ἀπόσκημμα, πρόσφαγμα, σίνος. Ezekkel mint mondom, Aeschyluson kívül csak kevesen éltek. Az első (ἐπωπή) népnyelvi szónak látszik, mert a korinthusi fellegrárat közönséges nevén kívül még így is nevezték. A második (ἀπαιώλη) közönséges attikai szó lehet, mert Aristophanesben is megvan. A harmadik (ἀπόσκημμα) orvosi műszó, melylyel Galenus él, a ki aligha költőből szedte. A negyedik (πρόσφαγμα) úgy mint a második közönséges attikai szó lehet, mert Euripides is használja. Végre az ötödik (σίνος) sem lehet valami ritka vagy különösen költői szó, mert Herodotusban és Hippocratesben is megvan. A második csoportba tartozik aztán πέρα, καταφυγή, ψήγμα, βόδιος, τάχος, δάκος, πάδιος, μῖσος, πᾶχος, ἄκτωρ. Itt ha nem volna egyéb bizonyítékunk, már az is elég volna, a mit mondani akarok. Ezek közül ugyanis hét, t. i. καταφυγή, ψήγμα, βόδιος, δάκος, πάδιος, μῖσος, πᾶχος, közönséges attikai szó, mely majdnem minden költőben és prózáiroban igen gyakran is előfordúl. Egy meg (πάδιος) épen ioni szó, melyet Aeschylus már csak azért sem

csinálhatott. Végre három, úgymint *πέρα, τάχος, ἄκτωρ* már ő előtte is megvolt. Az utóbbi kettő, mint többször mondtam, Homerusban, az első meg a népnyelvben. Ez különösen abból tűnik ki, hogy a *πέραν* és *πέρα* adverbiumok, melyek már régen Aeschylus előtt megvoltak, mint minden nyelvész tudja, éppen a szóban forgó főnévnek esetei. Idei bagolynak meg világos, hogy nem lehetnek tavali fiai.

Ennyi, úgy hiszem, elég Imre Sándor állításának lerontására. Ha ő csak *μετέωρ*-t és társait hozta volna föl, még hagyján. Meggondolatlanság lett volna, mert a lehetőség vagy nem bánom valószínűség még nem bizonyosság. Azt sem róttam volna meg olyan keményen, habár elég nagy hiba lett volna, ha a többi közül is *Εἰδῶ*-tól kezdve *οἶνος*-ig mind Aeschylusnak tulajdonította volna. Itt még valahogyan, habár nyelvész előtt az elenyészik, abba lehetne kapaszkodni, hogy részint más írókban éppen nem, részint meg csak igen kevésben fordulnak elé. De hogy 11, mondd tizenegy olyat is fogott Aeschylusra, melyet ez minden philologus szerint is legfeljebb akkor csinálhatott volna, mikor még a világon sem volt, az megbocsáthatatlan hanyagság, különösen ha olyan ember követi el, a ki a maga „munkálkodását“ másokéval szemben „komolynak“ meri hirosztelni. Nem kellett volna más, mint hogy bele pillantson valamely jóra való görög szótárba, s azonnal látta volna, hogy nem úgy van a dolog, a hogy ő gondolja, vagy a hogy nem bánom Todt mondja. Hanem még ettől a csekély fáradságtól is irtózott. De minek is fáradott volna? Tudta, hogy találkoznak emberek, a kik a nélkül is megcsudálják. Csak jó sok görögöt kell idézni, ha szükségtelen is, s akár igaz, akár nem. Imre Sándor nem is kímélte, de emelte is vele tudós nimbusát. Csak éppen arról feledkezett meg, hogy ama latin mondásnak, mely úgy szól, hogy ignotos fallit, második része is van.

Többi adatainak vizsgálatát a jövő füzetre hagyom!

VOLF GYÖRGY.

A NYELVPHILOSOPHIA.

II.

Brassai, ha akar, s ha hátára nem veti magát, a melyen különben nagyon szeret nyargalni, az ellenmondás szilaj paripájának, tud is, szokott is helyesen és józanul itélni. Ezt az igazat ki kell szolgáltatnunk, s szíves-örömet ki is szolgáltatjuk neki. Azért mi ama hiszemben, hogy, a mint az ügy fontossága megköveteli, tisztán és egyedül az igazat tartva szem előtt, nyugodt, komoly hangon fog a dologhoz szólani, szívesen vettük bekövetkező akademiái felolvasásának a hírét. Azt hittük, hogy, a mit tennie kellett volna, egyenest a kérdés velejének megy; mindenkinek megérthető okokkal kifejti, hogy igaza van-e vagy nincs a neológiának, midőn azt állítja, 1) hogy az újítás előtt nyelvünk oly anynyira szegény volt, a minőnek ők tartották; hogy tehát a szükség követelte a nyakrafőre való szóalkotást, ha a műveltség útján előre akartunk hatolni; 2) hogy, igaz, a buzgalom hevében sok ki nem kerülhető vizsátság csúszott be nyelvünkbe, de tized részben sem annyi, a mennyit az ellenfél állít; 3) hogy a rosznak megítélésében a művelt nyelvérzék a mester, az ő szavára kell hallgatnunk; 4) hogy a nyugvó (holt) szógyökök és képzők fölélesztése szabad; 5) hogy bizonyos az ellenféltől tagadott szóösszetételek lehetségesek; hogy bizonyos kifogásolt képzők helyesek; 6) hogy a fonákság, ha kézzelfogható, nyelvérzékünkbe ütköző is, megmaradhat, ha a nemzet, a művelt nyelvérzék elfogadta. Vizsgálnia kellett volna, való-e a neológiának az a sokszor hangoztatott szava, hogy az újítást a nemzet csakugyan elfogadta; egyértékű-e emez állításában a „nemzet“ a „művelt nyelvérzékkel“; meghatározható-e, hol van, kinél keresendő, s egyáltalában föllelhető-e az a „művelt nyelvérzék“. S viszont ki kellett volna mutatnia, igaza van-e vagy nincs az orthológiának, vagy a mint ő kedveli, a palaeológiának, midőn a nyelvújítás főntebbi tételeinek legnagyobb részét tagadja; s ha van, miben van igaza, ha pedig nincs, miben téved. E tájékoztatásért köszönetet mondott volna neki nem csak a nagy közönség, hanem, legyen róla meggyőződve, mi is, még abban az esetben is, ha ellenünk hangzott volna is igazságos, megczáfолhatatlan ítélete. Így azonban nem csak hogy

semmi hasznát nem hajtott föllépésével, hanem még inkább ártott; ártott különösen magának, mert a részrehajlatlanságába s objectivitásába vetett hitet ezúttal erősen megingatta.

„Én olyan fél nyelvész volnék“, mondja a bevezető sorokban Brassai. „Azért én — teszi valamivel utóbb hozzá — nem is annyira tisztán és egyenesen nyelvészeti, mint inkább nyelvphilosophiai tekintetből kívánok a dologhoz szólni.“

A „fél nyelvész“ kifejezésre, bár szinte ingerel, úgy kínálja magát, ez alkalommal nem teszünk semmi észrevételt, annál inkább nem, mert úgy is máshová vág, mint a hová czéloz; de már a folytatásra, arra van megjegyzésünk. Az minden esetre erős hiba volt Brassaitól ily meztelenül világga bocsátani azt a „nem nyelvészi, hanem nyelvphilosophiai szempontot“; mert a vitás kérdések java része, még azoké is, a melyeket az ő értekezése tárgyal, bizony tisztán és egyenesen nyelvészeti s épen nem nyelvphilosophiai szempontból vizsgálándók. Ez a kijelentés, kivált ha az a jól meg nem értett „fél nyelvész“ is eszébe talál ötleni, hamiskás gondolatot ébreszthet még a profanum vulgus agyában is; a szakembernek kezében pedig, ha élni akar vele, igazi mérges fegyverré válik. Aztán én, ha Brassainak vagyok, már csak azért is borsóztam volna a „nyelvphilosophiai alap“ említésétől, mert az a tengersok bukfencz, tótágas és cigánykerék, a mit harmadfél ezer év óta az úgy nevezett nyelvészet produkált, azt mind, de mind a „nyelvphilosophiai alap“ sorompótlán mezején hajtották végre. Az a testes munka is, a melybe — saját szavait idézem — soha se nyithat a nélkül, hogy egy rakás gáncsolni valót ne leljen minden hasábján, bevallottképen szintén „nyelvphilosophiai alapon“ készült.

No de kezdjünk hozzá, nyissuk meg a nyelvphilosophia nagyokat zökötölő malmának a zsilipjét, hadd lássuk, színlisztre öröl-e a molnánya vagy darára.

Az értekezés, a mint már a múltkor mellékesen érintettük, miután mind a két félről tisztára leszedi a keresztvizet, oda feslik ki, a hová a fülemülepör ítélete, hogy: „Hallja kendtek! Se ide nem, se oda nem füttyül a madárka. Nekem füttyül — s nekem füttyül. Elmehetnek!“ Azt is mondtuk, hogy az első részben (1—21. l.) a neologia hátán veri

a nagy dobót; a második rész pedig (21—48. l.) a mi dicsőségünk magasztalására van elzengve — persze hogy a „majd lemegy a könyökiről a bőr“-féle közmondás értelmében.

A mi az első részt illeti, ha Brassai hivatottnak érezte magát, hogy ez ügyben az ítélő bíró szerepére vállalkozzék, akkor a bíróban megkövetelt igazságosság megkívánta volna, hogy ne csupán egy pontra, a mely szorosan véve nem is képezte a pör tárgyát, hanem hogy mondjon részrehajlatlan, okadatolt ítéletet a neologia minden egyes követelő állítására nézve, vajjon elfogadhatók-e vagy nem. Így azonban, lássa, midőn ezek nagy részének bírói tárgyalását elmulasztotta, alkalmat szolgáltatott nekünk, s hiszszük másoknak is, hogy kutassuk az okokat, a melyek őt e hallgatásra rábeszélék vagy rákényszerítették. S tudja, mi mit magyaráztunk ki, mit kellett kimagyaráznunk ebből a szóvisszafojtásból? Megmondjuk. Minthogy, nem akarjuk mondani józan ítélete — mert találkozhatnának, a kik roszra magyarázhatnák szavainkat — hanem mondjuk, egész múltja hangosan tiltakozó szózat volt a neologia legtöbb elvének helyeslése ellen, ha ezekről is szól, csak kárhozzátólag beszélhetett volna róluk; igen ám, de akkor nekünk kellett volna igazat adnia, nekünk, a kik annyira felingereltük haragját, ennek a bűnös Nyelvőr-consortiumnak; s akkor régtől fogva kavargó mérgét hova, kire öntötte volna ki? Pedig olyan klasszikus műveltségű ember előtt, a minő Brassai, ismeretesen kellene lennie annak a szép példának, a melyet a történetírás Demaratus királyról följegyzett!

De igazságtalan a neologia irányában is, midőn minden megsemmisítés nélkül támadást intéz ama kijelentésük ellen, hogy nyelvünket gazdagítani iparkodtak s gazdagították is. A mit itt abszolút és relativ szegénységről, tökéletlen nyelvről beszél, az nem egyéb furfangos ide-oda szökdécselésnél, sikamlós sophismánál, arravaló, hogy trombitása legyen a már hallott mondásnak: ide nem fűtyül a fülemüle! „Abszolút véve nincs szegény nyelv, mert mindegyik ki tudja a maga szükségait elégíteni. — A mely nyelv négyenél vagy kettőnél tovább nem tud olvasni, vagy a „tegnap“-ot a „holnap“-tól megkülönböztetni, az olyan nem szegény, hanem tökéletlen nyelv. — Minden nyelvben megvan a kellő anyag, a melyből valamely új eszme keletkeztekor a

szükséges szót megalkothatni. Hogy lehetett tehát nyelvünket szegénynek mondani? — Az eredeti írók soha sem panaszkodtak, de nem is panaszkodhattak a nyelvnek szegénységére, hisz az egész nyelvkincsnek igen csekély századára volt csak szükségük.“ Mindez előzményül előre bocsátva helyes következtetéssel arra a célra szolgál, hogy a „nyelvgazdagítás“ vagy jobban mondva a „nyelvszegénység“ szó igazságának beüsse a fenekét. Mert különben mirevaló volt oly hosszú lében tálalni fel ezeket? De vajjon az újitók viszonytalan értelemben nevezték nyelvünket szegénynek? S ha nem, mirevaló akkor azt bizonyítgatni, hogy nincs szegény nyelv? Aztán csűrés-csavarás nélkül beszélve, a köz élet szerint, a mint Brassai is megengedi, a gyermeknyelv bizony szegény, pedig ki tudja a maga szükségait elégíteni. Vagy a magyar nyelvet Európába költözése előtt minek nevezné Brassai? Hallom feleletét: fejetlennek! Elfogadom. De az újitók is így értették, midőn szegénységéről szólottak. Vagy talán itt még bizonyítani is szükséges?

De nézzük tovább.

„Ha van oly nyelv, melyen négy-nél vagy éppen kettő-nél tovább nem tudnak olvasni, az tökélytelen, nyomorék nyelv, s nem jöhet számításba“. No lássa, bizonyos tekintetben ilyen volt a magyar nyelv is; nem tökéletlen, nyomorék, valamint ama „négy-nél tovább nem olvasó“ sem az, hanem korábban eléggé, későbbben tetemesen csekélyebb mértékben fejetlen. Azt csak elhiszi Brassai, hogy volt idő, mikor a magyar csak hétig tudott olvasni; de azért hogy nyelve nem volt tökéletlen, bizonyítja a kétségtelenül későbbi származású nyolcz s kilencz szavunk. A mely nyelvben megvan az egy, kettő, három, négy, abban megvannak már a tíz, húsz, száz s ezer elemei is. Azt kérdezzük Brassaitól, szegény volt-e az az ős hajdanban csak hétig olvasó magyar nyelv vagy sem?

Az előbbivel szoros kapcsolatban áll az, hogy „minden nyelvben megvan a kellő anyag, a melyből a szükséges szókat megalkothatni“. Igaz, csak hogy azt az anyagot fel is kell dolgozni. A kinek erdeje van, annak tudvalevőleg azért még nincs se szekere, se kútágasa, se kalapácsnyele; s ezekre dolgában bizony csak szegény marad az. Mondhatták-e

tehát némi joggal az újítók, hogy nyelvünk bizonyos tekintetben szegény?

Az utolsó állításban is, abban t. i. hogy eredeti írók soha sem találták a nyelvet szegénynek, mert századát sem használták fel a kész szókincsnek, s nem is panaszkodtak róla, van egy kis ravaszkodás. Először mert bizony panaszkodtak, habár Brassai szerint meggondolatlanul; aztán ha nem panaszkodtak volna is, következik-e abból, hogy nem is érezték hiányát egy s más szónak, s hogy nem is készítették? Vagy az a nagy szókészlet a literatura keletkeztekor egytől egyig mind megvolt? Végül pedig hogy miért nem használták fel csak egy kis részét a szókincsnek, annak is megvan a maga oka. Azért, mert a tájnyelvek és egyes foglalkozások tömérdek szavát nem ismerték; mert a nagy számú synonymák közül az egyiknek ez, a másiknak az volt járatosabb, kedveltebb, s a többire nem volt szüksége. Írt már Brassai a részegségről, vagy a tengeri halászatról, vagy a timár mesterségről, és száz meg száz más tárgyról, a melyeknek felsorolását, hiszem, hogy elengedi? Meri állítani, hogy az ő szótárában mind előfordúlnak ezek a szók: ál, álnok, csalfa, csalárd, csalafurdi, hamis, ravasz, aggravasz, fondor, furfangos, ármányos, fúrt fejű, agya fúrt, esze fúrt, alamuszi, alattomos, sunyi, hunczut, s a többi, a mit még nem tudok, vagy nem jut eszembe? Fontolja meg e kérdéseket, aztán alkalmazza az eredményt argumentumára, s meglátja, hogy rohan ki belőle egyszerre minden szusz. Vagy ha még így is, nem mondom makacskodik, hanem tamáskodik, akkor kérem, írja le nekem akármelyik, pl. a molnár mesterség műszavait, s csatolja hozzá azt is, vajjon igazuk volt-e az újítóknak, midőn gazdagítani iparkodtak a nyelvet.

Nem abban hibázott tehát a neologia, hogy szók tekintetében szegénynek tartva a nyelvet gazdagítani iparkodott, hanem hogy korcsokkal is gazdagította, s gazdagította olyanokkal, a melyekre egyáltalában semmi szükség sem volt; hogy a nyelvtörvények kutatását elmulasztotta, a nyelvnek gyakorta legvilágosabban beszélő szavára nem hallgatott; hogy koholmányokkal árasztotta el a nyelvet; hogy a német nyelv Procrustes-ágyához idomította a szavakat, s különösen hogy a szójelentés határait is a német után szabva meg

egész csapat jó magyar szót kizárt vele a forgalomból, a mint ezt a *horderő, szivélyes, kedély, magas, otthonos, nélkülöz* szók rovatában kimutattuk s a mint Brassai is nagyon találólag illusztrálja a *jellem* tárgyalásával. Értekezésének ez a része (8—18. l), s különösen ama két pont benne, mely a fordítók tudatlanságáról és lustaságáról, meg a nyelv szépítéséről szól, exceptis excipiendis, a melyek azonban inkább csak mellék dolgok, osztatlan helyeslésünkkel, teljes elismerésünkkel találkozik. Keserű talán, de sok velős igazságot mond a lapokon; méltó, hogy mindenki, de különösen hogy a kiket illet, szívükre vegyék, s egyszer már jobb útra térjenek.

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z

Volf Györgynek a „Nyelvőr“ júliusi füzetében megjelent bírálatára.

Volf Györggyel szóba állani bajos, vitatkozni alig lehetséges annak, ki higgadtan, tisztességesen akar és szokott tudományos dolgok felől szót váltani. Volf György nem bírál, hanem szid, gúnyol, lehord, hatalmaskodik és megvető hangon beszél. Volf György érvei nem adatok, vagy logikai következtetések, hanem gúnyok, élczek, gyanúsítás és fenyegetés. Egész beszéde magasból hangoztatott mennydörgés, szenvedélyes nyelveskedés. Mily szépek például az ilyek: „erre feleljen meg“ — „csak tessék lemondani“ — „tudjuk honnan fú a szél“ — „ravaszúl prédikáltak“ — „tudja hogy nem igaz a mit állít“ — „számító furfangosság“ — „szántszándékos alaptalan gyanúsítás“ — „a közönség félrevezetése, elszédítése“ — „hitvány tákolás“ stb. Olykor mintha csak tribunálja elé idézne egy bűnöst, és halálra akarná rettegtetni. És a megtámadott nevének úntalan emlegetése, mely megannyi „üstökvonás“-sal ér fel...! A válaszoló alig tartóztathatná magát, hogy e szép modort hidegen vegye, hidegen útasítsa vissza, — kivált jelen esetben, hol Volf György oly értekezést bírálna, mely a leghiggadtabban s a dologról szól, mely senki nevét sem említi meg csak egyetlenegy helyen is, legkevésbé a Volf Györgyét, mely az ő és felei törekvését legfeljebb egy-két helyen s minden indulat nélkül érinti; mely, a mi több, az ő törekvésüknek lényegében igazat ad, sőt segítségére akar közre munkálni. — Azonban Volf György megvallja, hogy ők „veszekedő emberek“ — legalább e maguk ellen felhozott vád alól nem mentegődzik; hihe-

tően itt is veszekedni akar. Így már látjuk hányadán vagyunk s modoráról nem kell tovább szólnunk. A közönség meg fogja ítélni, hogy a bírálás ily módja eléggé tisztességes és nemes-e, illő-e fővárosi műveltséghez (erre Volf György tart sokat, mert Kolozsvárt megvetőleg említi) és az akademiától fenntartott folyóirathoz. Az olvasó ki fogja találni ez egész „veszekedő” cikknek indító okát és erkölcsi értékét. Részemről csak azt teszem még az előbbiekhöz, hogy ha Volf György ily modorral akarja megkedveltetni az orthológiát, természetes lesz attól félnünk, hogy visszajutunk a XVII. századnak ismeretes „betyárosságába” (mint Erdélyi János nevezte), az „üstökvonások”. „görcsösbót”-ok, „bányászcsákány”-ok fénykorába.

Mindjárt elől mendemondákat hord fel Volf György. Így azt, hogy iratomnak előre híre terjedt, s fenyegetőztek vele „tisztelőim és barátaim”, s hogy ez az irat ama nyelvtörténelmi mű, melyre valahol valaki czélozott s melyhez könyvtárakban adatokat gyűjtöttem. — Először is figyelmeztetem Volf Györgyöt, hogy tudományos dolgokban mendemondával állani elé nem tisztességes dolog. Ha mi efféléket akarnánk felhasználni, régóta tudnók ilyekkel gyötreni vagy izgatni a közönséget. Hallottunk clique-ről, mely a fővárosi nagyobb hírlapoknál elállja a független közlemények útját, mely ől és elevenít stb. Ezt már Bodnár Zs. két évvel ezelőtt emlegette, Brassai pedig consortiumnak meg is keresztelte. Mindezt én Volf György és más elleni védelmül fel nem használtam. értekezésemben reá nem czéloztam, bár, ha az ő és elvei leverése lett volna feladatom, felhordani érdekemben állott volna. Továbbá

A 294 lapon említett „hühó” felől nekem tudomásom nincs. Mit „érezett ki” s minő sorok közül Volf György, azt sem tudom. Azonban ki kell jelentenem, hogy a fővárosi könyvtárakban volt rövid foglalkozásom épen nem erre a dolgozatra, hanem egy más nagyobb és rendszeres munkára tartozott, melyet az akadémia Almanachjába is feljegyeztem. Ezt magától is tudhatná Volf György, ha minden áron gúnyolódni nem akarna; mert láthatja, hogy a szóban forgó dolgozatnak kétharmada nem magyar nyelvtörténelmi, s meggondolhatná, hogy ehhez könyvtári nyomozások nem voltak szükségesek oly embernek, ki csak annyicskát is dolgozott nyelvtörténelmit mint én, közelebbi 15 év alatt.

A 294—295. lapokon közlött pont érthetőségére nézve felhívom az olvasó ítéletét, a ki higgadtan elolvasva bizonynyal meg fogja érteni; nem úgy mint Volf György, kinek különben „rangos” voltát megtagadni nem kívánom és a ki magáról erősen hiszi, hogy „nem nagyot hall”.

A mit a 298—299. lapokon elmond, valami ravasz fogásról: „fogta magát” stb. tökéletesen hiszem, hogy az valóban az ő saját gondolkozása módját fejezi ki, és pedig híven. Ő bizonyosan úgy tett volna. Ezt maguk az ő lármás kritikái világosan bizonyítják. Azt beszéli másról, a mi ő magára illik. Magát rajzolja. S ez kritikájának morálja.

Volf György tagadja, hogy ő vagy ők a nyelvújítás jogosságát megtagadják. De tekintse meg valaki Volf Györgynek „Idegen szólások” című dolgozatomra írt bírálatát, és mondja meg, nem azt találta-e abban Volf György főhibának, hogy nem tüzetesen a nyelvújítást, vagy a nyelvújítás elvét rosztalta, hanem csak hibáit rovogatta s hogy a nemzeti fejlődés által szükségessé tett, bár az utóbb megismert szabályokkal nem egyező szók iránt türelmes kívánt lenni? Az a megkülönböztetés, melyet a „nyelvújítás és nyelvbővítés”, „nyelvgazdagítás”, „nyelvművelés” és „nyelvfejllesztés” között erőlködik tenni: semmit sem ér. Nem mutatta ki Volf György, hogy lehetett volna a magyar nyelvet bővíteni, gazdagítani stb. új szók nélkül. Kazinczyék mind e négy szót emlegették s rajtuk új szók alkotását értették; ezért a nyelvújítást nyelvművelés neve alatt rosztalták Arankaék. Azt pedig tudhatja Volf György, hogy 1790 után a törvénykezésnek, az iskolának első sorban is szók kellettek s a nyelv csak új szók által bővílhetett, művelődhetett stb. — Hogy „nyelvújítás” csak rossz vagy hibás alkotásokat jelentsen: ez Volf György akarata és értelmezése. Ha ezt más javaslaná, vagy mondaná, elhalmozná azt Volf György gyanúsításaival, gúnyaival és (a XVII. század nyelvén szólva) tél-túl megegyengetné. Nem az a kérdés, minek nevezi törekvésüket Volf. hanem az: mit tesznek? Mit és miképp tesznek, azt nagyon is megismerték s tudomásul vették Toldy, Brassai s mások. Hiába mondja Volf, hogy ők egyes szók öntudatos alkotásának nem ellenségei, csak a nyelvújításnak rossz értelemben. A hibás szóalkotásnak mi is ellenségei vagyunk, de Kazinczytól és társaitól s utódaitól a nyelvújítás jogát meg nem tagadjuk; elismerjük, hogy hibás szókat alkottak, mint alkot a nép is, ezeket javítani igyekszünk; de megvalljuk, hogy mindent megjavítani vagy kiírtani lehetetlen: állítjuk, hogy a szokásnak meg kell engedni sokat, mint megengedtek más nemzetek is, melyek nyelve történelmét én — Volfnak igen szép, urbanus kifejezése szerént — „bebarangoltam”. Ők a nyelvújítást a nyelvrontással egy jelentésűnek tekintik, szükséges voltát el nem ismerik, mentességére semmit felhozni nem tudnak, tekintetbe nem vesznek; ekképen az újabb tiszta magyar nyelv. kívált tudományos nyelvezet iránt gyanút és közönyösséget gerjesztenek a nélkül, hogy

azt a kérdést: meddig kell menni a purismusban, tisztázni segítenék és a szóképzés törvényeinek kimutatására tüzetesen munkálnának. Ezt teszi az, hogy a nyelvújításnak elvben, azaz nemcsak kinövéseinek, hanem magának az elvnek is ellenei, legalább néhányónk felfogása szerint.

Igaz lélekkel mondhatom Volf Györgynek, hogy dolgozatom oly célból volt írva, hogy általa, a mennyire tehetségemben áll, kiegyezést eszközöljek; és épen nem azért, hogy nyelvharczot folytassak. Épen ez okból nincs abban egyetlen-egy név is, sem egyetlen-egy idézett mondása a harcolóknak. Távolabb, s ha lehetett volna magasabban akartam tárgyalásommal maradni Volf György és mások vitázó iratainál; arra hatni, hogy tudományos komolyabb fejtegetések, pl. a képzők mivolta s képzés törvényei vétessenek figyelembe, mint kiindulás alapja a hibák megítélésében. Erre célzottam azzal is, hogy dolgozatom végén bizonyos tételeket soroltam el, s az orthologia teendőinek sorozatát. Reményleni mertem, hogy az ezekben foglaltakkal megelégszenek. Láttam is — s ezt itt elismeréssel kell megjegyeznem — Szarvasnak mérsékeltőbb nyilatkozatait egy-két helyen a Nyelvőrben és Toldyék ellen intézett vita-iratában (7. l.). Óhajtottam, hogy ez a mérsékeltőbb irány legyen uralkodóvá és egy célra közös erővel munkálhassunk, s vitáink által ne veszélyezzük az újabb művelt magyar nyelv iránti bizalmat és így a nyelv fejlődését és művelődését. Azonban másképp lett. Mert Volf Györgynek nem tetszik a nyelvújításnak nevezete sem, mert nem akarja a meghonosodott, nem pótolható hibás szokat eltűnni. Mert nem elégszik meg orthologiai mérsékelt törekvéssel; kibékélhetetlen radicalis kíván maradni, mihez bátorság s még egy más tulajdon kell és találhatik is nála: makacsság.

S aztán Volf György nem érti, mik a szó-alkotás vagy nyelvújítás aestheticai ösztönei. Valóban ezt az ő nem-értését én régecskén értem. S ez az ő nem-értése igen fontos dolog. E szerint nem értheti Gyöngyösi, Kazinczy és mások újításait, sőt a szó-alkotás belső indító okait sem. Nem tudhatja mi okból, mily szükség érzetéből történt, hogy Révai a régi magyar szokat keresve kereste, Baróti a régi és táj-szokat összegyűjtötte és használni kezdte, és általában hogy történt, hogy a költők, még az eléggé ortholog Vörösmarty is, az újonnan alkotott szép szólásokat teljes szabadsággal használják. Nálunk ezt sokan értik szerény tanulók is, nem olyan „rangosak”. De, kérdem, ha ezt nem érti, hogyan szólhat e dologhoz, kivált oly hatalmaskodó hangon? — Másfelől ez teszi világossá, hogy ha a nyelvújítás ösztöneit, indító okait nem érti, lehetetlen e dologhoz másképp szólania mint a hogy szól.

Érdekes világot vet Volf e vallomására s általában álláspontjára nézve az, a mit a 301-dik lapon elmond: „az újítás aesthetikai ösztöne lucus a non lucendo, pusztá fictio, legalább a nyelv terén . . . egyszer sem bizonyult be aesthetikainak (itt már mint-ha értené, a mit az elébb nem akart érteni). Vagy talán az a sok éktelen barbarság, melyet szépítés ürügye alatt elkövetett, annak mutatja? Bizony úgy áll a dolog, hogy a ki az újítók vallomásából (vallomás!) nem tudja szépítő szándékukat, annak, munkálkodásuk eredményét látva egyenesen arra a gondolatra kellene jutnia, hogy el akarták undokítani a nyelvet . . . Mik voltak az újítás valódi szükségai? Talán bizony korcs szók lettek? Ha meg csak jóra volt szükség, lehet-e azt máskép mint törvényes úton eléállítani? Vagy tán annyi kellett, hogy nem telt? Hogy hinné azt valaki, mikor látja, hogy az újítók milyen hiába-való dolgot műveltek? Kidobták felét a meglevő szókinsznek, hogy mást gyárthassanak helyette. Erre talán szükség volt? Aztán hány szót csináltak, melyhez nem volt fogalom! Mondhatni ezred részére se kellett új szó, a mire ők faragtak. Azt már csak törvényesen is elé lehetett volna teremteni.“ stb. Itt egy adoma következik — bunkóul, vagy épen szokásos komoly argumentum gyanánt. — E beszédhez alig kell commentár. Én csak azt teszem kérdésbe: a kinek ily felfogása van a nyelvújításról, a ki azt egészben így elítéli, nem elvben ellensége-e annak? És vajjon a ki nem ismeri el, hogy költőnek és tudósnek, törvényhozónak és közigazgatás emberének stb. szüksége volt új magyar kifejezésekre, a ki az egész magyar nyelvújítást semmi hasznúnak tartja: ily ember szólhat-e illetékesen a dologhoz s lehet-e ezzel komolyan szóba állani, s nem vétkezett-e derék Toldynk mikor zajongását komoly dolognak tekintvén vele nyilvánosan és komolyan foglalkozni kezdett?

A 302. lapon reám fogott álokoskodás és afféle ismét olyan dolog, miről a nép azt mondaná: magáról gondolja. Ex suo animo judicat. Volf György úgy tenne, vagy úgy szokott tenni.

Abban igaza van Volf Györgynek, hogy a rosztat jóvá nem teszik sem szükség sem egyéb tekintetek. Jóvá nem, de szükségből használhatóvá sokszor teszi a szokás a nem jót. A szokás pedig, akárhogy küzdjünk ellene, mégis csak fő hatalom marad a nyelv életén. Bizony baj az, hogy *számkivetni, kiküszöbölni, mézédes* és számtalan sok oly rossz alkotású szónk van; baj az, hogy idegentől oly sokat vettünk át szót is, képzés-módot is; de csak használjuk őket, mert kénytelenek vagyunk vele. Némely tudománynak nem szab rendet a szokás. Senki sem tartozott a szokás kedvéért a napnak a föld körüli forgását hinni és tanítani

Galilei és Kepler után, vagy ama csudákat hinni, melyekről a tudósok kimutatták, hogy természeti törvények szerint mentek végbe. Itt természeti törvényekkel van dolgunk, melyek megváltoztatására az emberi akarat, szeszély, érzések, sejtések semmit sem tehetnek. Itt észkényszerítő törvények és bizonyosság forognak fenn, melyek ellen az ész nem szegülhet, a gyakorlat és szokás nem tehetnek semmit. De a nyelv alkotásai az akarattól, szeszélytől, érzésektől, utánzó hajlamoktól függenek, melyek alapján erősödik meg a szokás, mely aztán törvényeket ront, semmisít meg és alkot. Érthető a radicalismus, a kiegyezni nem akaró következetesség; de ama hatalom ellen, a múltra nézve, nem viható ki. Kimutattam, hogy engedtek ennek a legerősebb, legműveltebb s legönérzetesebb nemzetek.

Nagyobb baja azonban Volf Györgynek, hogy azt mondtam s talán mások is mondták, hogy a nyelv törvényeit nem ismerjük eléggé. Azaz nem ismerjük annyira, hogy általában minden úgynevezett rosz szónak gyökeres kiirtását munkába vehessük, s hogy mindenütt vagy legtöbb helyen biztosan ítéltetvén a nyelvújítást elkárhoztathassuk. Ez állítás ellen gunyolódik Volf egész erővel és bő beszéddel, és felhord fekete macskát, próféta epret (bizonyynal tudja Volf ennek undok vonatkozását!), ráfogást, és mindent, a mi az ő szótárában jó és szép van. — Pedig ez igaz. Míg a nyelv szókincsének s szóköltési alakzatainak lehető egész sora összegyűjtve s fejtegetve nincs, míg az összehasonlító nyelvészet világánál kellő tisztaságban nem láthatjuk kiváltképen a képzőket, képzésmódokat: addig nem állíthatjuk, hogy ide tartozó biztos törvényeink teljesen volnának, addig nem vethetjük el biztosan a roszaknak gyanítottakat, még kevésbbé állíthatunk az elvetettek helyébe biztosan jókat. Már hogy mennyire haladtunk elé a gyűjtésben és összehasonlításban, tehát a szó-elemzésben és szó-képzésben is, azt könnyen megítélheti Volf György, ha megtekinti az akadémia nagy szótárát s ha meggondolja, hogy a magyar és rokon nyelveknek összehasonlító grammatikájuk még nincs, összehasonlító szótáruk csak most akar lenni s tudományos magyar grammatikát újabb nyomozások alapján még nekünk írni sem kezdtek. Hunfalvy még nem régiben is gyakran mondá: csak kezdők vagyunk! Azt hiszem, ma is megvallaná, hogy a kezdeten nem sokkal vagyunk túl.

Engedje meg Volf György, hogy egy két példát hozzak fel. Elitéli Volf György is, mások is a névből vagy ígéből kivett gyöknek törzsökyszóul használatát. De én részemről nem merem azt mondani, hogy az ilyenek kivétel nélkül roszak, nem merek nyelvtörvényt állapítani meg, mely szerint minden ilyes kiír-

tandó volna. Tartózkodásomat meglehetősen számú példák tekintetbe vétele okozza. A természettudósok csinálták (úgy hisszük) *kéregből kért*, s így lett *agykér* (l. Bugát szóhalmazát.) De *agykér* = *meninx* ott van Molnár és Párizpapai szótárában s épen jelenkori értelmében. Ilyen *nedv*, melyet szintén hibásnak vallottunk, bár itt képző is áll, az *ü*-nek megfelelő *v* (mint: *könyű könyv*, *enyő*, *enyv* stb.) Mindenesetre merészen rövidített szónak tetszik s mégis ott van Molnár szótárában *acacia* szó alatt. Így *reg*, melyet nemcsak Csécsi Observatióiban, hanem Párizpagainál is találunk. Így *rag*, mely Baróti Szabónál mint népies szó fordul elé. Ide tartoznak, a melyeket Nyelvtörténelmi tanúls. 87. lapján elészámlaltam. De még ehhez jö valami. A közbeszéd számtalan ily rövidítést használ: *köp* (B. Szabónál *pök*). *szusz*, *kopp*, *keh*, *locs*, *pocs*, *fitty*, *kukk* stb. Ilyekből csinálta Diószegi a *czikk*, *pikk*, *topp*-féléket. Ha már az ilyféle, legalább 50 különböző szót megtekintjük, igen bajos azt mondani, hogy ezek tekintetét sem érdemlő kivételek vagy anomaliák. Ily sok anomalia ellenében a *n o m o s* megalapítása vagy megerősítése dolog ad. Azt ki merem mondani, hogy ilyet egyet se alkossunk, mert az alkotás törvénye előttem nem világos; de a néhány példa által vonzott újítóknak, kik ilyeket alkottak, meg tudok bocsátni. S e dologra nézve még két körülményt kell fontolóra venni. Először: vajjon a XVII-ik század végétől visszafelé menve nem volt-e mindig lehetségesebb s szabadabb ily rövid szók alkotása; miután a nyelvtörténelem tanulmánya kétségtelenné tette, hogy rövid szavaink száma mindig nagyobb volt és igen sok egyszerű szavunk csak utóbbi időkben vett fel képzőt, — és így nem a nyelv természetében lévő erőt alkalmazták-e ily szók alkotására újítóink, melyet a nép is sok tekintetben alkalmaz. Másodszor azt: milyen szókat rövidít ilyképen a nép. Vajjon csupán kedélyes vagy talán hangutánzó szókat, vagy olyakat, melyekben játsziság vagy indulat rejtezik. Ilyekhez tartoznak az iker-szók: *csitt-patt*, *kipp-kopp*, *dér-dúr*, *léh-péh* stb.; de nem tartoznak *csal*, *csel*, *köp* stb. Ezeket meggondolva minden effélék további alkotásától óvakodnám ugyan, de míg gyűjtés és összevetés a dolgot előttem világossá nem teszi, a törvényt feltétlenül biztosnak nem állíthatom, a *lob*, *láz* és effélék alkotóit el nem átkozom.

A *-da*, *-de* képzővel alkotott szókra nézve is szükségesnek látom a további megfontolást. Az *olyasda*, *dolgozda*, *iroda*-félét határozottan roszaknak tarthatni, de leginkább azért, mert e nevek szükségtelenek; se nem műszók, melyekhez különös rövidség és megjeleltség szükséges, se nem költői kifejezések, melyekre nézve a kellemes hangzatra kellene tekintettel lenni.

De a képzők létezését nem merném megtagadni és olykori alkalmazásukat roszalni. Mert feltalálom Falud, Diód, Csengőd, Nyújtód stb. helynevekben, — a *hida* szóból minden esetben kimagyarázhatónak nem látom; a *-da*, *-de* alakot a *-d* helyett ép úgy lehetők tartom mint a hogy *-cz*, helyett *-czá*, *-cze*, *-k* helyett *-ka*, *-ke*, *-cs* helyett *-csa* *-cse* előfordúlnak. De mindezekre nézve megvárom, míg a rokon és nem rokon nyelvek komoly tanulmánya után megálapodhatom.

Igy vagyunk sok egyébbel, pl. a kicsinyítő képzőkkel is, melyek oly sokfélék s annyira egyeznek árja nyelvek képzőivel, egyszersmind oly sok homályos eredetű szavunkban fordulnak elé, hogy alkalmazásukra, tehát a velük alkotott szók helyességére nézve is tiszta nézetet szerezni igen bajos. — E miatt esnek tévedésbe maguk orthologjaink is, pl. midőn a *zömök*-öt *szomak*-tól származtatják, Budenz összehasonlító szótára ellenére, — vagy midőn a magyar ige- és névtörzsököt a latinhoz hasonlítják vagy az *idény* szót az *erény*, *regény* stb. mellett elvetik. Mindezekről máskor bővebben. Most térjünk vissza Volf Györgyhez.

Úgy hiszem el kell ismernünk s Volf Györgynek sem szégyen elismernie, hogy nyelvünk törvényeire nézve sok pont homályos előttünk, — ezt legalább az ily magamforma „mérséklő“ (mert az ohajtanék lenni Volf György durva gúnyolódásai után is) és mérséklett ember megvallja. A ki késő: az másképen van. Az merész, radicalis, mérsékelhetetlen. Volfnak meggyőződése, hogy nyelvünk törvényei már a nyelvújítók korában is tudva voltak, de nem akarták követni stb. Furcsa állítás, ha tudja valaki, hogy épen ők az orthologok, és helyesen, mutogatják, hogyan kaptak fel, hogyan alkalmaztak hibásan egy és más szót a nyelvújítók, épen azért, mert az idegen szókat nem ismerték idegeneknek, és oly képzőket vontak el, a melyeket nem volt volna szabad. Furcsa volna, ha nem tudná Volf, hogy pl. Beregszászi az *-ész* képzőre például hozza fel a *csenevész*t, és sok ily tévedésbe esik; — hogy az akadémia szótára alig néhány szónkat ismer el idegen eredetűnek, legfeljebb annyit enged meg, hogy idegenen „egyező“ s hogy többek közt Toldy mily sokszor téved erre nézve legutolsó iratában is.

A t. olvasót pedig kérem, olvassa el a 304–306 lapokat, ezek okoskodásából s modorából nagyon megismerheti Volf György baját, valamint ez egész iratának szerző okát. Az ő nagy baja és indító oka az, hogy a mérsékelt nézetet többek közt egy oly ember is vallja s Toldy emléke ünnepén nagy közönség előtt hirdette, kit bántani nem akar — vagy nem mer. Tehát az írói

bűnök, gyanúsítás, ferdítés, álokoskodások megrovója, az idealis és radicalis igazság keresője rá fogja: hogy e nézetet tölem tanulta és úgy mondja. Mintha Gy. nem is tudta volna mit beszélt; mintha Gy.-nak nem lett volna elég ideje és alkalma ugyan e nézetet eltanulni Vörösmartytól és Aranytól, és elsajátítani saját költői és írói tapasztalataiból is; és mintha Volf most először hallaná költőktől és más íróktól e nézetet!

Engem bántathatott, Gyulai Pált nem meri bántani. Legfeljebb kissé megfenyegeti. Valóban szép igazság Volf Györgytől.

Ajánlom Volf György e cikkét kivált felei becses figyelmébe.

Válaszomat folytatni fogom.

IMRE SÁNDOR.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

fodor haj Ér. 507. Cs. 55. 251. Th. 103.

fodorság; az hajnak fodorsága. Th. 103.

fog: capit stb.; fanalcshoz fogván: consilio accepto. M. 70. es ha nappal es éjjel foghatnék es fiakat szülhetnék: etiam si possem hac nocte concipere, et parere filios. B. 2. es foga es szülő neki fiat: et concepit et peperit ei filium B. 181. hogy fogna es szülnö: ut conciperet et pareret B. 10. alig foghatja vala meg az emböri szöm. Dl. 15. s ennek utánna kemémb életöt foga magának Dl. 88. Krisztus keresztinek igájában lélok szerént kettöt kell be fognonk. Dl. 13. binben fogván Év. 484. be fog: meg fog elmével Év. 967. reá fog: rá bír vmire Év. 792. es fejem hozzá fogom: reá adom. Év. 831. előre fog: adsumit J. 174. az köd mindent be fogoth: nube operiente omnia J. 80. ne fogjad te kezedet

egybe: non iunges manum tuam J. 58. szent fejedet hova fognod nem vala Tn. 25. foga ő kezét: tenuit manum eius M. 30. fogá törvémben Ér. 526. erdeg tanácsára fogá magát: arra hallgata Ér. 549. setétség fogá be mind ez világot Ér. 142. az holdnak homályos teste megfogja tölönk az napnat (sic) fénét Ér. 5. ki az istenhez fogja magát ez világon; és: ki ez alnok világhoz fogja ennen magát Ér. 147. ki miat lettenek mind ezek, valamit embernek szive, elméje bel foghat Ér. 115. méltán fogá előve ez szegén binös emberi nemzetet: kitünteté az angyalok mellett Ér. 46. szikség, hogy magát penitentiára fogja. Ér. 108. 610. nagy féneség be foga az cellat. Ér. 563. hozzá járólván ur papa ki fogá kezéből a levelet. Ér. 411. megakarnák őket fogniok: eos velent capere. B. 18. midön sem egy mozgását füleknek erzel-

mével foghatna: cum nullus motum sensu aurium caperet B. 42. fogsz szolgálnod: servies Fl. 145.

fogház J. 786. fokbáz Ér. 595.

fogad: elf. = megf. vkit bért Ér. 130. erdegőt fogad (suscipit) tarssol hozzá magának Ér. 76. 8. miként fogattad te varosodat: sicut promisti. . . B. 37. méhében fogatta Ér. 628. Th. 32.

fogadat; vessétek meg tü halotokat a fogadatra: laxate retia vestra in capturam. M. 117.

fogan: concipit Év. 821. Ér. 382.

foganás: conceptus J. 13. 821. Ér. 344. Év. 580.

foganat: u. a. Ér. 44. 58. 344. 505. 648. Cs. 6. 38. J. 352.

foganatos; mely foganatos (a szüzesség) Istennek elette Ér. 149. 18. mel jó es foganatus az hallottakról emlékezni Ér. 613. es foganatos lesz ennekem: et acceptabilis mihi erit B. 287. urnak foganatos esztendejet: annum domini acceptum M. 115. sem egy propheta foganatos ő hazájában: nemo propheta acceptus est in patria sua. M. 116.

fogantatik: concipitur Th. 34. Ér. 40. Év. 660. Dl. 9. Cs. 118.

fogantatás; szüz Máriának szeplőtelen fogantatása. Dl. 18.

fogás; ördögnek okos fogásai. Vg. 137/2. tanuknak el-lene való fogással Dl. 48.

fogatik Év. 509. 850. 890. Ér. 436.

fogdos; job hogy megfogdosván álgyuk meg urat: melius est, ut captivi benedicamus dominum B. 25.

foghatandóság: nagyob tanóságnak foghatandóságáért: tanúság vonhatásáért Ér. 9.

foghatatlan: megf. Cs. 165. 445. Ér. 574. 604. Év. 241.

foghatatlanság: megf. Ér. 41.

foglal; mi oka annak legyen, arról időt nem kél (sic) foglalni Ér. 69. bef. Ér. 486. elf. 398. mire foglal avagy csak feldet es?: quid etiam terram occupat J. 574. mindeket (sic) nagy félelem foglala meg: stupor apprehendit omnes J. 536. sevénynyel körül foglalá: sepem circumdedit ei J. 421. ur istennek szolgálatyában foglallya magát: azzal foglalkozik. Ér. 18. ha ki titöket szolgálatban foglal: si quis vos in servitutum redigit. Ér. 92. foglallyatok magatokat lelki jószágban. Ér. 11. bel foglall Ér. 17. foglala ömagát kalmárkodásba es kereskedésbe Vg. 99/2. Cs. 38. 420. az ideket szentséges mivelkedetekkel megfoglalyatok. Év. 511. az illetén szerzetést igen sok gonoszság foglalja meg. Év. 452. es nem foglalja meg őket: et non apprehendet eos B. 182. kiket megfoglalt vala a fogsag: quos occupaverat captivitas B. 23. meg foglala a félelem: accepit timor M. 123. megfoglak hegyeknek teteit: praeoccu-

paverunt vertices montium. B. 15. ő határit. B. 13. be foglalnak (sic) egy hazat. Év. 576.

foglalás: foglalkozás; égyeb (sic) foglalásnak okaert (mással foglalkozás miatt) nem akarják hallgatni istennek igejét Ér. 94. 647. Év. 427. 458.

foglalat: u. a. Ér. 653.

foglalatos; jó mivelköde-tőkben légyen foglalatus Ér. 33. 507. Cs. 40. Év. 660. J. 725. 121.

foglaló: stellage Év. 905.

foglalt; megfoglalt helyek: capta loca Fl. 13. kórságokban foglaltakat: langvoribus comprehensos J. 364. leletezetekkel foglaltakat: langvoribus comprehensos M. 20.

foglaltat; az hivalkodásból meg ne foglaltassék Vg. 130. megf.: körülvétet Év. 908. szorgalmatossággal megfoglaltatván Dm. 124. az több fraterék imadsagokban es predikállásokban foglaltatnanak Dm. 124.

fogoly: captivus sok helyen.

fogovo; qui pythones consulit: megfogovo J. 239.

fogva; hajnaltól fogva Cs. 38. stb. talpattól fogva tetédiglen Tn. 5. elmenésének napjátul fogva Th. 22. mindenestől fogva Év. 463. ki mindenestől fogva (= teljesen) elfeletközöt vala az ő jó voltáról. Ér. 4. Jánosnak ideitől fogva mostanig: a diebus Joannis usque nunc J. 386. nagytól fogva mind kisedik. Vg. 56.

fogván; naptámadattól fogván Év. 811. ő első foganattától fogván. Ér. 58. J. 357.

fogy; elf.: elvesz. J. 171.

fogyat; kinek irgalmasságának semi mértőke nincsen sem idő fogyattya. Ér. 580.

fogyaté k: fogyatkozás, hiány; mindenben bőség avagy semi fogyaté k nem lehetőt volna. Ér. 509.

fogyatkozik; ha öneki megfogyatkozik. Cs. 55. természetibe elfogyatkozék. Vg. 45/2. az lelki jószágokban semi el ne fogyatkozék Vg. 140/2. elfogyatkoztnak: elfogyott az eledelek. Ér. 526. Dávid királ el fogyatkozot volna éledelnél kil. Ér. 526. vénséggel megfogyatkozotam: senectute confecta sum. B. 2. elfogyatkozik a víz. J. 154. mikor megfogyatkozotak volna: dum mente consternatae essent. M. 166.

fogyatkozás: hiba Cs. 522. elenyészés. Ér. 40. defectus Fl. 12. inopia Fl. 85. penuria J. 47.

fogyatkozat: u. a. Cs. 626. B. 101. 261. M. 49.

fogyatkozatlan; Ó Jézus fogyatkozatlan fejezet. Tn. 7. fogyatkozatlan kencset: thesaurum non deficientem. M. 140.

fogyatkozatos; mely öneki fogyatkozatos: quod deest illi M. 158.

fogyatlanság. Ér. 452.

fogyal; ki idejét gonoságban fogyalta el Ér. 49. 65. mukáival ő ereikkel szaggatták es véreket fogyaljták (sic) Ér. 155.

fogytig: addig, míg el nem fogyott; derek népek fottig megöletének Cs. 48. Év. 793. 794. 821. VOZÁRI GYULA.

NYÍLT TÉR.

A Fővárosi Lapoknak.

A Fővárosi Lapok (164. sz.) nekem esett, hogy a múltkor Imre Sándorra egy pár nem épen dicséretes dolgot mertem rábizonyítani. Czáfolni ugyan meg nem czáfolta egyetlen egy állításomat sem, sőt amolyan diplomaticus módon még megerősítette („Nem a mit mond, hanem a mint beszél, az botránykoztat“); de helyette annál többet foglalkozott személyemmel. E támadásra közöltem válaszomat a 167. számban, s kimutattam benne, hogy a megtisztelésekre pazarul szórt czímek engem jogosan meg nem illethetnek: azért el sem fogadhatom. Az ügy tehát ennyiben maradhatott volna, mert új támadásra legcsekélyebb okot sem adtam. Hanem Imre Sándor buzgó védője a szerkesztőség jele vagyis Sz. alatt válaszomhoz egy jegyzetet csatolt, melyben engem ismételten erős szóval kárhoztat. Nyilván azt gondolta Sz., kár oly szárazon zsebre rakni az én feleletemet, mely minden objectivitása mellett is nagyon sújtja, mert ama „dühös, műveletlen, goromba, pokrócz, durva, veszekedő, pökhendi, káromkodó, neveletlen“ s több efféle nem Kniggéből válogatott kifejezéseit, melyekkel oly bőven s oly udvariasan tractált, nem valami ragyogó színben tünteti föl. Hogy tehát veszett fejszének legalább a nyele maradjon, belekapaszkodott egy múltkori kifejezésembe, azt előbb roppant nagy titokban, jobban mondva blauer dunst-ba burkolta. hogy annál borzasztóbbnak lássék, s aztán azt szerette volna belőle a közönséggel sejtetni. hogy én neveletlen ember vagyok. Ezt a neveletlenség vádját akarom s kell most visszautasítanom.

Azt kérdeztem a múltkor bizonyos emberektől, a kik egész határozottan állítottak olyat, a mit saját vallomásuk szerint még most egyáltalában nem lehet tudni, hogy hát akkor ők honnan tudják, „tán proféta epret ettek“? Ezt a Fővárosi Lapok jegyzetírója „oly kvalifikálhatatlan“ kifejezésnek mondja, melyet „nevelt ember sem szóban, sem írásban nem használ! Az a kérdés tehát most, hogy e szólásmód igazán olyan nagyon illetlen-e? Ha igen, akkor Jókait tessék szintén nevelő intézetbe küldeni, mert bizony ott van ő nála is az az idézett kifejezés szóról szóra! (A magyar nép adomái. 69. l.) Ebből tehát világos, hogy a kifejezést magát nálamnál különb ember sem tartotta illetlennek. De meglehet, hogy az értelme illetlen. Ezt nem vitatom, mert nem tudom. Csak annyit mondhatok, hogy habár sok helyen, meg sokszor hallottam, sehol és soha sem vettem benne észre semmi megbotránykoztatót; s tiszta lélekkel állíthatom, hogy én azt a „qualifikálhatatlannak“ hiresz-

telt kifejezést semminemű illetlen értelemben nem használtam, a mint hogy ilyen jelentését, ismétlem, nem is ismertem. A megrovás óta kérdezősködtem is más-más vidékekre tartozó, még pedig szavahihető emberektől; de e szólásnak „qualifikálhatatlan” jelentéséről egyiküknek sem volt tudomása. Ezzel azonban korántsem akarom azt állítani, hogy ez a neki tulajdonított értelme nincs meg — habár épen a Főv. Lapok logikája szerint egész jogosan megtehetném (ha kívánja, szolgálni fogok a bizonyítékkal) — hanem csak rám fogott ily jelentésben való tudatos alkalmazása ellen tiltakozom.*)

Még két megjegyzést akarok tenni a Főv. Lapok invectivájára.

Az első nem azért hozom föl, mintha takaróznai akarnék vele, mert én még nem értem meg annyira Catonak, hogy megbotránkoztam volna benne; hanem egyszerűen méltó kíváncsiságomat szeretném kielégíttetni, azt a kíváncsiságomat, vajjon a F. L. minden esetben oly szigorú „censor morum”-e, mint a milyennek ellenemben tanúsította magát. Tehát van egy költőnk, a ki arról, a mit sejtelmem szerint a F. L. a „qualifikálhatatlanság” sűrű fátyolán látni enged, minden „prófétánál” és „epernél” világosabban, érthetőbben beszél. Azt kérdem tehát a F. L.-tól, ha olyan erős Aristides, volna-e annyi igazságszeretete, meg bátorsága, hogy ezt az illető strophát is, mint azt a „prófétaepret” „qualifikálhatatlannak” mondaná? A másikat, azt, hogy íróját mint engem szintén „neveletlennek” nevezze, azt nem is kívánom tőle. Ha nem sejtí, kiről és miről beszélek, ha kívánja, megmondom neki.

A másik ez. Nem tagadom, hogy Imre művének bírálatában keményebb hangon beszélek; de lássa, erről, megvallom, alig tehetek. Hogy miért? Feleljen helyettem egy más bírálója Imrének, a kire, a mint ismerem, még ellensége sem foghatja rá, hogy olyan szeretreméltó tulajdonságai vannak, a minőkkel a F. L. engem felruházott. Ez, miután Imrét egyebeken kívül „ingadozó, következetlen észjárással, s logikátlansággal” vádolja, így szól: „Elismerem, hogy erős hangon beszélek. De a ki eddigi bonczolgatásaimat figyelmére méltatta, kénytelen lesz megvallani, hogy sem szóban, sem ítéletben nem túlságoskodom, s hogy nem csoda, ha e könyv bírálása közben az indignatio is ki-kítör a tollamból.”

VOLF GYÖRGY.

*) Hozzá kell tennünk, hogy e jelentést mi sem ismertük. Ha ismertük volna, legyen erről meggyőződve a Fővárosi Lapok, nehezen lehetett volna alkalma szeges páncélba öltöztetett indignációját világgá bocsátania.

A Szerk.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

S o m o g y m e g y e i e k.

Nincs asszonyi törvény (asszonynak nem lehet parancsolni).
 Obsit, a merre a nap süt.
 A drótos is az Isten kényerét észli.
 Hellbe, akasztófába ném kő válogatni.
 Előbb van a gyermek, mint a ruha (fiatal házasokról).
 Bőtű csak bőtű.
 Súdöbű léssz a disznó.
 Ki jól akar űnyi, am maraggyon otthun.
 Vöm ném fiam, ményem ném lányom.
 Vigyáz magára mint a selyém kendő.
 A hónapi napot nézi (ácsorog).
 Baj sé légyén, ha sok nincs.
 A lány mindég szem alatt légyén.
 Egy gyujtót kézczérre, egy iccze bort écczérre (rosz helyen takarékos).
 Szégyén embertű né kérgy köcsön, csunya lányt még né csókoj.
 Ha kő, ménny magad; ha ném kő, kűgy mást.
 Sok embérnek még az epéje sé keserű.
 Azé fogy, kinek van.
 Boldog embér, kinek sémmije sincs.
 Nincs az az okos embér, ki hogy né buktyon.
 Rosz embérén az Isten sé segít.
 A kinek a hasa fáj, keressén rá borzát (ne jajgasson, hanem tegyen vlmit).
 Jobb égyg ősmérős hét bűnnel, mint égyg ősmertetlen égy bűnnel.
 A fehércseléd ébirgya a mónárt zsákostú (a nő mindenre képes).
 A kinek a fejébe nincs, annak a lábába kő lennyi.
 Nagy konyha mégészi a kis bótót.
 Né tarcsd, ném vész.
 A mijen a mosdó, ojan a törűködző.
 Ugy van mint az ablakfa: sé kívű, sé belű.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

F é l e g y h á z i a k.

A kinek esze nincs, á kovács sé csinâ ánnák.
 Áz öregnek mék kő hânyi, á fiatâ méhhâhât.

Bugyli bicská fányelű, há évesz is mékkerű.
 Czigántú szenet, mácskátú háját bájos vénynyi.
 Fiátá bőr ányyni ván a vásáron mint öreg (minden ember egyformán meghalhat.)

Fére szégi a kúdús elű. (Tréfás fölszólítás a kitérésre.)

Fizess, né nevensz, ez a fekete leves.

Jáj nekéd mint Feri Pálkónak.

Kápós min télén a szálmákáláp.

Látod mónár, hogy visz a víz.

Messzirű gyütt embér ász mond, ámit ákár.

Mindén embér a magá bőrit viszi a vásárrá (kiki magáról számol.)

Szent életű vás fázék, csak a füle kormos (képmutató.)

Törd bé a fejit, még ő harágszik.

Űl mint kúdús a pártikusbá.

SZIVÁK JÁNOS.

Palócz nyelvcsajátságek.

Ha a palóczhoz szívesen látott vendég állít be, ezt itallal való megkínálással tudatja, a melynek módja a következő. A házi gazda az első pohár bort vendégére emelve, maga üríti ki, s csak aztán tölt vendégének, a melyet e szó kimondásával nyújt át neki:

— Bécsületevő!

Ez mindenkor kétségtelen jele a szíves látásnak.

Ha a palócz valakit kërél (jobb akarat nyilvánításra, jobb dolog megtevésre ösztönöz), de az illető a kërelésre csak hallgatással válaszol, vagy vállvonítva érthetetlenül morog valamit, eme tettét a dühente ni igével jelölik.

— Beszêtem neki eléget, kërêtem, de csak égyyet dühentezt rá.

A leül s késűl igéket így ragozzák:

Jelen: lülök, lülsz, lül,

készélék, készélsz, készél.

Múlt: lültem, lülté, lült,

készétem, készété, készétt.

(Apátalva.)

STIPULA JÓZSEF.

Babonák.

1. Borbálo napján ném jó varni, mer abba az évbe a tyukok ném tojnak.

2. Lucza napján ném szabad idegén házba beménni, mert elviszik a széréncsét a háztól; ha mégis bemégy valaki, a nagy fejszét lêtészik, azon kél neki kiménni a házból.

3. Két karácsony köszt az asztal mindig be van terítve, hogy a termés tiszta légyén.

4. Péntéken a tejet nem jó kianni a háztól. mert elvész a tehén széréncsét.

5. Mikor kölest vetnek, nem szabad senkinek se beszélni egy szót se, hogy a verebek még ne égyék. Ha mégis enni kezdenek belőle, Lőrincz éjzaka mesztelenül még köll háromszor kerülni a kölest, akkor elijednek a madarak.

(Örség.)

SÍPOS ESZTI.

I g é z é s.

Ha több ember látása után a gyermek megbetegszik, még van igézve. Hogy bizonyos légyen az igezés, vizet mérnek féllette, mikor alszik a gyermek; három kanállal kimérnek és bele töltik egy üveg pohárba, és ismét a gyermek feje féllett visszatöltik a kalánba. A víz ha bele nem fér, biztos az igezés; ha pedig belefér, akkor nem szem ártott neki. S hogy ha csakugyan kistül, hogy igézett a beteg és ha az embert vagy asszont megtuggyák, hogy méllik volt az, a kinek a széme ártott (ha tunnilik többen voltak), aszt így próbálják ki. Vizet töltenek égy üvegpohárba és annyi darab szenet vésznek, a hányan voltak az igézők. A szenet mindéggyik nevére választják, t. i. Kati, Ferko, Böske sat. A méllik asztán lészáll a pohár fenekére, az volt az igező. Annak azután körmeiből, kapczáiból, mindén apróságaiból kél adni; és abból fördöt főznek, abba fürösztik a beteg gyermekét. Illeg gyógyítás után a meggyógyulás egészen bizonyos.

(E babonákat, a milyenek tömérdek számmal vannak itt, csak az öregek hiszik; az ifjabbak már nevetik.)

(Örség)

SÍPOS ESZTI.

Népmesék.

Écczér vót, hol nem vót, hetedhét országon is tul vót égyy embér. Ez az embér elmént az erdőre két ökörvel fájé. Vót ott közel az erdőbe égyy nagy tó, s abba a tóba vót égyy csomó vad récze. Az embér gondolt égyy et s elmént vad récze-fogni. Mikor elmént a tóhoz, hát elvitte a fészit és; és belé dobta a fészit a vad réczékre; de a vad réczék mind elréppentek; s a fészit elveszett.

Most nem tutta, mi csinájon; se fésze, se récze. Hát vót a zsebibe égyy huszas; aszt bédopta a vízbe; gondóta, hogy a huszas ha péng, maj méghajja, hogy hol a fészit, és béménen s kivészit. De a huszas is elveszett.

Most busút az embér; nem vót micsájon, elmént vissza a

szekeréhez s az ökrökhöz. Mikor elérte a szekért, hát nincsenek ökrök, csak a csontok, megétte a medve az ökröket. Az ember ott hatta a szekért s elmént haza; de a feleséginek nem mondott semmit; hát enni kirt. A felesége aszt monta, ott a szalonna, a bor a pinczébe; égyék, igyék, a mennyi kell. Az ember bémént a kamorába s szalonnát vágott s kényeret s lémént a pinczébe borét; de a kényeret s szalonnát a pincze grádicsán hatta. Az ember a pinczébe itta még a bort, de mikor ivott, égy kutya a szalonnát és kényeret étte. Az ember mécsájon, kapja magát s a boros hordóból kikapja a csapot, elszalad a kutya után, de a kutya elfutott. Mikor jő vissza, eszibe jut, hogy a csapot kihusztá. Léménén a pinczébe, hát a bor mind elfojt; de hogy a felesége még né tuggya, égy víka buzájik vót s aszt beöntötte a boros hordóba. Écczér az asszony félménén a hiba (hiuba), hát nincsen buza. Kérdi az urát, hogy nem tuggya-é, hol a buza? Az ember előbb nem akarta mégmondani, hogy a boros hordóba béöntötte, de utollyára még kellétt mondani. Az asszony mégszitta az urát, hogy mit csált s aszt monta, hogy ménynyén akárhová s neki a buzát végye még.

A szegény ember fokta magát s elmént a malomba buzáért. A mezőn égy ember éppen buzát vetétt; oda mént a szegény ember és buzát kért. A vető ember mégszitta, hogy mét kér buzát s mét ném mongya aszt, hogy: isten áld még, szaporicsd még! — s nem adott buzát.

Mént tovább az ember; nátt találkozik égy csomó lakodalmas embérral; ott volt a ményasszony és, éppen verekéttek. Ez a szegény ember oda ménén a verekedőkhöz s aszt mongya: Isten áld még, szaporicsd még! Ezek az embérek elhatták a verekedést és a szegény embérhez foktak s jól megverték azért, hogy mét mongya aszt, s mét nem mongya hogy: szoricssd magadhoz s csókold még.

Az ember mént tovább s találkozik égy mészárszékkel, s ott ojan jó kövér disznókat árultak; oda ménén a szegény ember s aszt mongya: Szoricssd magadhoz, csókold még! A mészáros jól mégszitta, hogy mét mongya azt; inkább mongya aszt: Huzd a nyásra, mert kövér!

Immár a szegény ember micsájon? Mént tovább, mént, még a malmot nem érte el. A mint méngyén, égy helyt égy kutyát husztak ki a mezőre; a szegény ember oda áll, aszt mongya: Huzd a nyásra, mert kövér! Ezek jól megverték, hogy mét beszél efféléket; inkább mongya: Vigyék ki a dögöt a városból!

A szegény ember mént tovább; éppen égy városba ért

bé, s ott éppen égy öreg asszony méghót, s aszt temették el. Ez a szegény ember oda és elménén; oda áll a koporsó mellé s aszt mongya: Vigyék ki a döögöt a városból! Onnan elkergették, aszt monták, hogy inkább mongya aszt: Isten nyugtassa még a szegény öregét! A szegény ember elért a malomba s aszt sem tutta, hogy mét ményén oda. Osztán mégvétte a buzát s haza mént a felesíghéz; s májig és ilnek, ha még ném hótak.

(Hosszúfalu.)

BORCSA MIHÁLY.

T á j s z ó k.

S z é k e l y s é g i e k.

A j a n g: á tall.
 a j t ó s z e m ő l d: az ajtó
 felső része.
 a h a j t: amott, a hol, nem
 messze.
 b e n n v a l ó: lakház.
 o e v e s z o d a: oda benn
 marad.
 b o r s i k a: gyalogfenyő.
 b u d r é j o s: főköttő.
 b u j j b e l e: felső ujjas.
 b u n d i k a: bőrmellény.
 b u r d é: burtos ágból, leveles
 ágakból készült, s avval földött
 sövényházikó.
 c s a l ó k a: fenyűtoboz.
 c s a p o s: itczés, csaplár.
 c s a p o s k e r t: apró fenyű-
 tetőkből való kerítés.
 c s e l é d: család.
 c s e r e k e: létrát potló ágasfa.
 c s e r e k l y e: fenyűrügy.
 c s e r g e: darócz.
 f e d é l c s e r é p.
 c s o n y ó: sziklacsúcs, szikla-
 szál.
 c s ö k é z: tarlóz.
 c s u p: kis kerek domb.
 c s ű r k ö: meggyujtásra ha-
 gyott üreg szénégetésnél (mil-
 lérekben).
 c z i r m o l: pirongat.

c z o n d r a: zeke.
 d u k i: flanell ujjas (dokány,
 Csallóközben.)
 d u g a: gát.
 d ű r ű c z k ö l ő: ványoló.
 e h e j t: imitt, imbol.
 n e e l é g n e v e n: jó neven.
 é l e t, é p s é g: beltelek min-
 den épületével.
 é r n y e: forrás.
 é t ö g y i k: salamandra macu-
 lata.
 f a l n a g y (f a l u n a g y): bíró
 (szászoknál).
 f a l r a v a l ó: deszka, az ülő
 fejtetejéig érő.
 f a k ű j ű: kut foglaltvány.
 f a r t a t (kifelé): huzódik,
 hátrál.
 f e l f a r t a t n i: kikutatni.
 f e l t e s z a z ö k r ö k k e l
 o s t o b a s á g b a n.
 f e r s i n g: köntősalj.
 f e r g e t y ű: szekér tengelye
 fölé helyezett azon mozgó
 párna, melyre a szekérkas van
 helyezve.
 f é v a l j a: főalja.
 f i r i s k ó: himzetes rövid fel-
 öltő.
 f i t y e n k é j e: függeléke, di-
 ribdarabja, sallangja (Csallóköz-
 ben: fityőlék).

ficzkó, finak: 15—20 éves
fiú.

forogvány; kögomb.

gérafü: sönövény, salicornia.

giligógyi: gyüge.

gog: gocz, pestálja, kemencze
alja.

guvad a kard magától:
fejlik, huzódik.

guzsalyosba jár: szépe-
leg, látogat.

gyalmászat.

gyantáros falravaló:
festett.

hadak utja: tejut.

hajnalfa: fehér v. luczfe-
nyű vörös és zöld czifrázattal
a lány kapujába verve.

halotthordó: saroglya.
(Nádor codex: halottviselő.)

hammász: hamuzsirfőző.

harisnya: szűk magyar
nadrág.

hazunnan: hazulról.

hegybütü: kerekdeden,
nem hegyesen végződő hegyfok.

hidas: homp (Hontban: hid).

homp: halom.

huporcs: halom.

jád: (ját) pajtás, legjobb ba-
rát, bajt v. veszélyt megosztó.

káholy: ormóztatós pár-
kányzat, kés, kanál tartó.

kalandoroz: ide-oda ütö-
dik.

kászuturó: fenyőhéjba ta-
karturó.

kank: horog.

káré tenni: tönkre tenni.

késej: feketés szőrű.

kivaló: idegen.

kölömp: ölhosszú fadarab.

kösnyő: felsíngtartó.

kösöntyű: karperecz.

lappancs: csapó ajtó.

lonka: hegyoldalban lépcső-
zetesen emelkedő tér, alatta
fölte meredek hegy.

láz: fennsík.

lukkan ki: jön ki, tűnik
elő.

elmaradt lány: vén lány.

KÖRÉSZ KELEMEN.

Hétfalusiak.

Kálczon: kurtaszárú csiz-
ma.

kaholy: kályha.

köpik: pökik.

kozsók: hosszú bunda.

kotécz: ketrecz.

kujkam: öklöm.

kérpácskodni: kajtár-
kodni.

mégparil: elfonnyad.

micsa; micsoda.

mé: mért.

minnyátosan: mindjárt.

mesdéne: csemete, fiatal fa.

nyán: néhány.

oltóft: kocsonya.

ondokolni: nyugtalan-
kodni.

pálma: pofon csapás.

perpeditte: elvesztette.

precsila: fejtörés, gondol-
kodás.

pelyhi: pehely.

poszkonálni: tépni ken-
dert.

palaczkó: palaczk, kulacs.

pirisznye: penész.

ronczika: foncsika.

rova: ruha.

számolkodik: vonaglik.

szuliman: arczfesték.
 sitár: sajtár.
 sajinko: selyemkendő, főre-
 való.
 tincselni: vakolni.
 terhi: teher.
 töp: pök.

teres: híg lisztkeverék.
 töl-túl: innen s túl.
 tigva: lopó.
 zsába: mikor a tyúknak
 nyelve vége megcsontosul.
 vándék: ajándék.
 vasverő: kovács.

BARTHA KÁROLY.

Moldvaiak.

Benneg: kényesen kedvet-
 len síró gyermek.
 dernye: a fák leveleit elher-
 vasztó korai dér kikeletkor.
 dünnög: orrából beszél.
 döngget: ököllet ütve vesze-
 kedik.
 dörgget: a deszkázaton, pad-
 láson kopogva jár.
 csérgetyű: madarakat ve-
 teményről elűző faeszköz.
 csérget: veteményt, szől-
 lőt vagy gabonát őriz.
 heppentyű: tántorogva
 járó rest ember.
 kegymélni: elkényeztetni
 avagy gondosan növelni akár-
 mi élőt.
 kégymed: tiszteletkifejező
 megszólítás, úgy látszik: kegyel-
 medből rövidítve.
 nyűnyye: orratlan, pisze
 ember.

regelye: rejtett hely, erdő-
 ben, vizmosásos árokban, avagy
 a patak kerengő mélyebb vízfor-
 dulója.

rönköly: kisdéd, kerekded
 testű ember.

szemelye: haszontalan,
 polyvás gabonahulladék, ocsú.

szemelyés: akármily egé-
 szen tölt edény.

szegelye: szoros hely,
 akármilyen szegletes hely szorossá-
 ban.

tébolya: eszeveszett, egy-
 ügyű, esztelen.

trönk: röviden vágott da-
 rab fa.

teget: senkit meg nem be-
 csül, beszédében fennhéjázó,
 büszke ember.

vék: jégen vágott, hoszúdad
 lyuk, melyből a víz felbugyog
 a barmoknak téli itatására.

(Klészse.)

ROKONFÖLDI.

Tolna megyeiek.

birbics: koczkajáték.
 cser: hegyoldal, hegytető;
 hajdan valószínűleg cserfás hely.
 csipke szőlő: egres.
 ég: még. „Églőtem: megta-
 láltam.”
 fatér: apa, mutér: anya.
 „Hun a fatérod. Láttam a mu-

térodát.” (E szólás leginkább
 oly helyeken hallható, hol a
 magyarok a németekkel vegye-
 sen laknak, mint Gyöngyös.)

görhes: sovány.

gyürke: a kenyérnek a
 nyersen való megvágás miatt
 kiforrt része.

há: hová; hon: hol; hun-
nan, hunnét: honnan.

hé: padlás. „Főméntem a
héba.”

j ó s z á g: lábas jószág, pl.
marha, ló, birka, disznó (elűtő
a fejérmegyei szójárástól, hol a
lábán levő eleséget, gabonát
hívják jószágnak).

h o r h ó: mély út, gödör, he-
gyek által bezárt völgy, út.

hej! megszólításként hasz-
nálják leginkább a házastársak
helyett: feleségem vagy uram;
pl. „Gyere hej enynyi”: jőjj fele-
ségem enni.

k a l á z l i: üveg pohár.

k á t t: kiált.

l a a k: lovak.

l á s z a: szalma nyoszolya.

l ő n c s e: lencse.

m e j j e d z ő: a mellre alkal-
mazni szokott bőrtakaró.

m e r c z e: mércze, véka, pozs.
mérő.

ő r e b b: nagyobb, magasabb.

p é n t ő: pendel. Vászony női
alsó ruha. Tolnában ugyanis a
paraszt nők derékig érő rövid
inget viselnek s ennek kiegé-

(Gyömk.)

szítője, folytatása a pöntő; csak-
hogyan ez egészen külön álló öltö-
ny darab rendesen vászonyműből,
a melyet a derékon úgy szok-
tak megkötni, mint a szoknyát.
Ez tehát a legalsó vagy inkább
legbelső öltönydarab.

p u r u s z l i, puruszk: mel-
lénny.

r ő p i k e, rékli: női rövid
felső öltöny.

r i b i z l i: ribiszke gyümölcs,
aztán: rövid felső öltöny. Gyak-
ran hallani: „Add ide hej a
ribizlimet!”

S a p k a v i s z i: egy nagy sap-
kájú emberre adott csúfnév.

s z a k a j t ó: szakasztó.

t i k m o n, t i k m o n y: tojás.
„Égy tikmonsütig”: rövid ideig.

t o m: tudom.

t r i t y i, tréfás szó: szűk
gatya, bugyogó.

u r a m: férjem.

ű j e g: üveg.

z s i b a: liba.

z s i z s e: gyertya, mécs, tűz.
(Kis gyermekeknek mondják leg-
inkább: „Nézd! ég a zsisze.
Mingyá gyujtunk zsiszét.)

Bocsor Lajos.

Dráva mellékiek.

A l i g h a. „aligha léssz eső”:
alkalmasint lesz.

b ó g a t n i: bolygatni, bán-
tani, boszantani, haragítani, va-
lamit feszegetni.

c s á k j a: egy hosszú könnyű
rúd, melyet evező helyett hasz-
nálunk, minthogy ezzel könny-
nyebb gázos helyen vagy nád
közt a ladikot hajtani. Innen
ladikhajtás = c s á k l y á z á s.

é d é s a p á m u r a m, é d é s
a n y á m a s s z o n y. Ezzel kü-
lönböztetik meg az apát, anyát
az ipától és napától, a kiknek
a p a, a n y a a nevük.

é g i c s u d a: nagy csoda; na-
gyot akarnak vele mondani.

é r e, ó r a: erre, arra. „Ére
gyereték, mer óra sár van.”

e v e z k é n i: mulatságból la-
dikázni.

bé fakad: betörik, beszakad.
„Bé fakatt a feje. Bé fakatt alatta a jég.”

fej ni: fejteni: pl. a bort fejszünk-é? többnyire úgy intézik, hogy a kérdés a mondat végére essék, azt azután erős hanglejtéssel fölcsapják.

festér: förster, körvadász.

fiacskó: ha valamely fia állatra különös kifejező szó nincs, akkor az **fiacskó**, pl. vadréce **fiacskó**, szacskó **fiacskó**.

fi kö t ő: fejkötő.

fiskáros, ügyvégy: **fiskális,** ügyvéd.

fistős: szennyes; csak a fehér ruhára használják.

físzfa: fűzfa; sárfisz.

fitykén i: füttyölni; de inkább: füttyörészni.

fogdos: ezen a vidéken minden asszony tud szőni, s nincs is olyan ház, a hol szövőszék ne volna. Mikor a fonalat a szövőszék bordájába bele huzkodják, ezt nevezik **fogdosni**. A fogdosásra rendszeren az atyafi-

ság asszony személyzete mind összejön, és kölcsönösen segítenek egymásnak. A szónak másik jelentése: lovakat befogni. „Mingyá fogdosok. Befogdostál-e má?”

fív: fű. Hánnyon ménnyünk fív-kaszáni?”

fogózni: disputálni, egymást valami felől meggyőzni akarni.

fokos: nehéz fejsze, a tulajdonképi fokost csákánynak nevezik.

futosni: futkározni, különösen játék közben.

futtatni: „A kutya most futtati a kényeredet. Futtasd eszt a koszárt János bágyámék-hó”.

futtam: futottam. Ilyen rövidült alakot több szavaknál is használnak. pl. **Ki kö t t e** a **fikötöt?** **Elvettem** a buzát. **Tégnap** süttem. **A Juczi** ném étt. **Aron** most itt.”

fúttatni: fujtatni. „Az orgonát mi ketten fúttassunk.”

CSÁSZÁR LAJOS.

Vöfény mondókák.

A vöfény jegyek kérésére.

A mi becsületes gazdánk, asszonyunk, legínyünk
A végre küdött, hogy neki tisztességet tégyünk.
Keressük fel legínyünknek jövendő ílet-párját,
Fújjuk el hát öröminék legkedvesebb nótáját.
A nagy tudakozás után midőn alig halattunk,
De mán a keresett háznak ajtajára jutottunk;
Csak gyengés erővel vagyunk, megvajúk, elárattunk;
Megtűrülván homlokomat, mert bizon megizzattunk.
Minélfogva legínyünknek ídes nyoszó jó jánya,
Ez az egy pár követ tülle a jegy zálogát várja;
Hogy hivatalunkban mi is megkülömböztessünk,
És hogy ha az ucczán megyünk, vőfinek ismertessünk.

Mindenekbe jó szerencsét, a kik csak itt vannak,
Kivánok tiszta szívemből, kicsintül fogva nagynak.

A j e g y e k m e g k ö s z ö n é s é r e.

Minket is hogy megtisztelvén magunkhoz való kípén,
Mi is e szíp ajándíkot köszönnyük igen szípen.
Kívánnuk, a jó szülék hogy sokáig íjjenek,
És hogy az ű magzattyokba szíp örömet lejjenek;
Aszt kívánnuk, hogy örömet lejjenek azon szívek,
A kik felnevelni vótak igazi kegyes hívek;
És az ű dajkaságuknak kívánt jutalma legyen,
A menynei koronából minden szüle riszt vegyen.
Íjjen a mi mennyasszonyunk, mivelhogy minket mára
Várt szívesen ajándík szíves baráccságára.
Íjjen az ű szüleinek remínylett örömiré,
És a mi ifjú gazdánknak szíp gyönyörüsígire.

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

G y e r m e k j á t é k o k.

(Fíúk és lányok kört alkotnak. A körbe két leány áll; az egyik a királyné, a ki társának párt választ.)

Sötét az erdő,	Szépen kérem kis királyné,
Csillagos idő;	Kit ad én mellém?

(A királyné választ; ha a választott a másiknak nem tetszik, ez a felelet.)

Nem köl neköm az,	Kötöm kötélre,
Nem kedvölem aszt;	Rántom gödörbe;
Rút maga, rút ruhája,	Főszakajtok árva csallánt
Tetves gumiczája.	Csapok seggire.

(Ha pedig tetszik, ez a felelet.)

Az köl neköm, az,	Kötöm selyömré,
Aszt kedvelöm, aszt;	Rántom ölembe;
Szép maga, szép ruhája,	Főszakajtott basarúzsát
Sárga sarkantyús csizmája.	Adom kezibe.

(Borsod. Bács m.)

ÚJHELYI GÉZA.

G y ű r ű s d i.

A lányok sorba a fődre űnek s kezüket összetészik mint imáccságra; a kit megválasztanak „gazdának“, az gyűrűt vész a két keze közé s úgy tesz mintha mindéniknek oda anná a gyűrűt, de csak egynek a markába tészí. Egy másik még azalatt fére mégy kumni (szemeit lefogja, mintha alunnék). A sorba ülő leányok danúják:

Csen-csen gyűrű*).	Aranybéli szomszéd.
Kalány gyűrű,	Zöld ágú zöld levelek.
Nálam, nálam aran gyűrű;	Piros bornak borsos.
Kéri, kéri kis fiától,	A ki tuggya, né tuggya.

A lány, a ki kumni vót, aszongya: ,

Nám én tudom, ném tagadom;

Itt csönög, itt pönög,

Itt add ki!

Ha étaláta, hogy kiné vót, akkor ammégý ki kumni vót,
taláta é, újra maga mégy.

(Ozora. Tolna m.)

Bánóczy János

Családnevek és gúnynevek.

Egegi. — Nagy hajdu (mert apja urasági baltás).
Kerekes (bognármester). Túri (felesége után). Kerti. —
a szérüs kertben lakik).

Endrődi. — Balázs kovács (mestersége után).

Erdélyi. — Tityó (tót származású lévén, midőn a
mekeit tánczoltatta, mondogatta: tityó, tityó, tilirityó!

Eszes. — Gyulai.

Fabók. — Jégeső.

Faragó.

Farkas. — Brugon.

Fazekas. — Kesztyű (mert felesége, mikor fázott, ke-
tyűbe dugta kezét). Svajczéros (urasági fejős volt),

Fehér. — Tus (czigány zenész). Murcza (nagy, fris, m-
csos ember).

Fekete. — Jómátyásandrás (jó szelid ember).

Fialka. Dudás (mert juhász volt és jól dudált).

Fodor. — Csukja. Kotyvasz (mert felesége mondo-
gatta, hogy urának majd kotyvaszt valamit, azaz főz).

Forgács. — Poják.

Fülöp. — Árendás (mert bérelgetett).

Fürst Leopold. — Lajos zsidó v. Herczeg Lajos.

Galvácsi.

Gonda.

Gortva. — Tari.

Görög. — Bugér.

Gubári.

Gulyás.

*) Dalam miatt nyujtják.

- Gyenes. — Cséndés (szunyáta ember).
 Gyűkeresi.
 Gyűrű. — Csomó, (kis, mérges ember). Kácsapécsű.
 Hajdu. — Tiri. Sasi Pista (Sasról származott).
 Halász. — Fűrő. Bába Kata. Bába Jankó (mert anyja bába volt). Luló.
 Hornyák. — Kemény farkas (mert erős, testes, magas ember). Nagy haju (mert mint juhász nagy haját viselt).
 Bangó.
 Hornyik. — Czimbalmos (mert az volt).
 Hutár.
 Havrilla. — Czukmis.
 Hegedüs. — Ólom.
 Herczeg. — Bornyú Laczi (anyja neve Bornyú Örzi volt).
 Hérán. — Hénár.
 Horpácsi. — Köhaszemű (tarka szeméről). Csiszlik (csizmadia mesterségéről). Sós (mert sót mért). Pákász (mert szeret lopni).

KOVÁCH ALBERT.

Helynevek.

Visken, Hont megyében.

- Falurészek. Fővég. Álvég. Máziék. Mähérrálya. Kisváros. Ujtág.
 Utczák. Fáluvég. Páppusztá. Ságrig. Csálámátyispusztá. Csorémátépusztá. Bozáríkusztá.
 Kertek. Kertálya. Kertmégé. Káposztáskert. Szabókert. Álsókert.
 Szántók. Nägyoszlás. Péncsékálya. Telek. Áproszlás. Bánkutyá. Némétföld. Szőlőkmégé. Gátfárka. Kendérföld. Kisföldek. Konzpástya. Homok. Birófölgye. Páták. Mähér. Kisberék. Hégyiföld. Kéterdőköre. Vendé. Gyümölcsöstábla. Farkasmáják. Hoszszak. Szurdokok. Főjáró. Kétőrbégyközé. Sopáallya. Méhszögő. Mocsárallya. Képoszlás.
 Rétek. Irtások. Vendé. Rétköz. Szögét. Kisberék. Hideleje. Egerés. Potolás.
 Kászálók. Berékálya. Örhégyálya.
 Utak. Középut. Mélyut. Hárásztuttya. Csápásut. Végigut. Szekérut. Szeteiut. Százdiut. Egerésiut. Szögétut.
 Hegyek. Bokrok. Gombhégye.

UJHÉLYI GÉZA.

Néprománcz.

(Érdekesnek tartom a következő közleményt a Nyelvőr olvasóinak bemutatni, különösen azon okból, hogy lássuk, miként támadnak a népköltemények. E versszakok a könnyen kitalálható esemény után igen rövid idő alatt születtek, s egyre-másra szaporodtak; s úgy látszik, még teljesen most sem szakadtak meg.)

Dullao Pésta kertyibe
Kivirított a csipké;
Dullao Pésta lészétté,
A menyének bévitté.
„Nao te Mari szagúgazsd,
A babádat csucsúgazsd!”

.....

Dullao Pésta vên legén létt,
Mikó a r i n g a ó r a ¹⁾ fémént.
Apátfóván csuda esétt,
Két szem buza lángot vetétt.
Dullao Pésta udvarába
Elbeödült az cözbika,
Gyere Mari, vezessük bé,
Itt a kötő, hogy kössük bé.
Mág mi nálónk kidobóták,
Hogy a kutat kitisztiják;
Vizi bornyau lakik benné,
Bukrê Mari hizik tölé.
H a j a s k a p u ²⁾ né csikorogj,
Dullao Jóska né koncsorogj!
Koncsorgok ên, mer van miêr,
Bukrê Pésta szép lányáér.

.....

De szépen mégy a bugyborék a vizén,
Dullas Jaóska mos sêta a nar rêtén;
Bukrê Mari sírva mégyén elêbe:
Mégá Jaóska, hagy ülök az öledbe!

(Apátfalva.)

STIPULA JÓZSEF.

¹⁾ Az a kis szék, mely minden palócz ágy előtt áll, s melyről föl szoktak lépni az ágyra.

²⁾ Vesszőből font (sövény) kapu.

S. J.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

V. kötet.

1876. SZEPTEMBER 15.

IX. füzet.

HIBÁS SZÓK ÉS SZÓLÁSOK JAVÍTÁSA.

4o. Ügyér.

A Nagy Szótár a következőket mondja e szóról: „Né- melyek által használt, de eddig önmagában divatra nem igen kapott szó a *miniszter* kifejezésére; összetételekben [már divatozóbb, mint *belügyér*, *külgügyér*, *hadügyér*, *pénzügyér*.“ Ballagi Szótára, igen helyesen, nem adott helyet neki a ma- gyar szók sorában.

E szó két hibában szenved; először nem volt szükség rá; másodszor helytelenül van alkotva. A foglalkozás func- tióját teljesítő *-ár -ér* képzőt ugyanis (v. ö. *tan-ár*: tanítás- sal foglalkozó, *áldoz-ár*, *hord-ár*, *tűz-ér* sat.) a nyelvújítás alkotta meg. Ha világos, teljesen kifogástalan analógiákat keresünk, a melyek alapot nyújthattak újítóinknak a szóban levő képző megalkotására, vagy mondjuk fölélesztésére, csak is a következő szók állnak rendelkezésünkre: *kádár*, *kulcsár*, *timár*. Ezekben ugyanis a tőszó: *kád*, *kulcs*, *tim* (tim-só) világos, és semmit tekintetben sem eshetik kifogás alá. E szerint az idézettek közül helyes volna a *tűzér*; de *tanár*, *áldozár*, *hordár*, még ha az eddigiek nyomán megengednők is az *-ár* képző jogos voltát, elítélendők; mert a *kád*, *kulcs*, *tim* ujmutatása szerint e képzővel csak is főnevekből alkothatók új szók, de igékből nem. A mi azonban ez első tekintetre helyesnek látszó képzőelvonást szerfölött gya- nússá teszi, az a körülmény, hogy csak három szóban látjuk alkalmazva, míg a vele egyértékű *gyártó* szóval s az *-s* képzővel sokszorta találkozunk (szíj-gyártó, kötél- gyártó, kerék-gyártó sat.; asztal-os, lakat-os,

üveges sat.) Már ez az egy körülmény is elegendő volna arra, hogy az *-ár* képző jogosultságát kétségbe vonjuk ama már eléggé ismeretes elv szerint: a magán vagy néhányad magával álló, még oly világosnak látszó analogiára is építeni nem szabad; de van egy más, nyomós ok is, a mely e kikövetkeztetett képzőnek törvényességét mindenestül semmivé teszi, az, hogy az alapúl szolgáló *kádár*, *kulcsár*, *timár*, a *pohárnok*, *tárnok*, *asztalnok*, *udvarnok* szókkal ugyanegy osztályba tartoznak, azaz nem képzett, hanem kölcsönvett szók; más szóval nem *kád*, *kulcs*, *tim* tökből vannak alkotva, hanem úgy a mint vannak, egészükben idegen nyelvekből kerültek hozzánk.

Azt mondtuk, az *ügyér* szóra nem is volt szükségünk. Mi az internationalis szókra nézve egészen azoknak a nézetén vagyunk, a kik a purismust ha nem is minden esetben fonákságnak, de legalább túlhajtott nemzetieskedésnek, s bizonyára céljátévesztett buzgalomnak tartják. Ha a *császárkirály*, *herczeg*, *gróf*, *báró*, *lord*, *marquis* s többi raja az általánosan használt szóknak békében, minden kártétel nélkül meglehetnek nálunk nem csak az irodalom, hanem jobbadán a nép nyelvében is, valóban nem tudjuk megmagyarázni magunknak azt az idegenkedést, a melyet némelyek a művelt nemzeteknek e közös szava, a *miniszter* irányában tanúsítanak akkor, midőn helyette buzgó következetességgel a fonák *ügyér* szót használják s meghonosítására törek-szenek.

Ajánlatunk tehát az, használjuk, a mint nagyobb részt eddig is tettük, jövőben kivétel nélkül mindnyájan a különben is kifogás alá eső *ügyér* helyett a **miniszter** szót.

41. Szerencse föl.

Az idegenszerűségek gazdag forrása az úgy nevezett hű vagy is szó szerint való fordítás. A hű fordítás elvének követőit két osztályba sorozhatjuk. Az egyik, a tetemesen kisebb osztály, ama helytelen nézetből indulva ki, hogy az idegen termék szépsége nagyot veszít eredeti varázsából, ha nem a maga teljes épségében ültetjük át az új földbe, nem csak a tartalmi, hanem az alaki hűséget is elengedhetetlen kelléknek tekinti, s tudatosan végezi a szösze-

rintes fordítást. Ez elvnek helytelen voltát nem szükség hosszasan bizonyítgatnunk; elég ha azt mondjuk, hogy az alakilag hű fordítás merő lehetetlenség. A ki netán kételkednék ez állítás valóságán, hogy a példák hosszú sorából csak egyet említsünk meg, ám próbálkozzék meg, s fordítson le, a melyik legelőbb szemébe akad, csak egy latin oratio obliqua-t is. Fordítóinknak ez az osztálya, noha már pusztuló félben van, annyiban mégis veszedelmes, hogy számuk nagyobbára tekintélyes nevekből állván, elveik mögé húzódnak s onnan védik magukat, ha, megtámadtatnak, a másik tábor emberei. Ezek, más nevet nem találunk számukra, a tudatlanok osztálya; a kik vagy nem tudnak, vagy nem akarnak gondolkozni; s a kik nem ismerve sem az idegen, sem saját nyelvük sajátságait vaktában, ész és fő nélkül dolgoznak; s rá sem gondolva, hogy nem minden föld tűr meg minden növényt, az idegen észjárás termékeit beerőszakolják egy új talajba s kiszorítják onnan vele az anyaföld legvirulóbb hajtásait.

Olvasóinknak már nem egyszer volt alkalmuk a németből fordítók efféle izetlenségeivel találkozniok; ezeknek sorát szaporítja a czímbeli *szerencse föl* is, a fordítói gondatlanságnak egyik legszembeszökőbb példaképe. Alig hihető ugyanis, hogy van magyar ember, a ki ezt az idétlenséget megértse, ha nem ismeri egyszersmind a német glück a u f-féle szólást. „Glück auf“ különösen a német bányászok és vadászok nyelvében járatos üdvözlő s szerencsekívánó kifejezés, s egyértelmű ezzel: Glück auf den weg, glück auf die fahrt! A szólás első fordítója s későbbi követői tehát vagy nem értették az eredeti kifejezést, vagy ha értették, a legnagyobb gondatlanság s értetlenség bizonyítványát állították ki magukról a *szerencse föl* megalkotásával s terjesztésével. Hisz csak Ballagi szótárába kellett volna bepillantaniok, s ha nem is az egyértékű magyar kitételeket, de megtalálták volna legalább a helyes ujmutatást benne, hogy mely irányban kell indulniok az alkalmas kitételek megtalálására. Ballagi a „glück auf“ kifejezést bányászatinak (b.) mondja s magyar egyértékeseként azt teszi mellé hogy: áldást! Ennek azonban az a baja van, hogy aligha lelhetnénk számára analog példákat; mert a magyar nép, ha szerencsekívánatát elliptikus módon csupán accusa-

tivussal fejezi ki, a főnév elé mindenkor egy melléknevet csatol: „Minden jót! Sok szerencsét! Bő áldást!” A legtöbb esetben azonban jó kívánatai kifejezésére teljes mondatokat használ: Istennek ajánlom! Isten ótalmába ajánlom! Békével járjon! Isten vezérelje!” sat.

Ezek közül a szóban levő német kitételnek leginkább megfelel a sok szerencsét! és isten vezéreljen! A bányászati „glück auf“-ra pedig ott van az a szép kifejezés, a melylyel a duna-tisza hajósok élnek vagy legalább még néhány lustrum előtt éltek, midőn több heti útjukat megkezdték. A mint a hajó megindult, a kormányos levette süvegét s áhítatos hangon kiáltotta: Isten velünk! A legénység követte példáját s az áldáskívánatot egy rövid, halk imádság zárta be. Sőt nem egy hajónak orrán jelmondatkép ott állt felírva a magyar „Glück auf!“, az Isten velünk!

42. Tetszhalott.

A német példakép után dolgozó szógyártóknak egyik legesetlenebb készítménye. Első hibája, hogy idegen észjárás másolata; második baja, hogy igetős szóösszetétel; harmadik fonáksága pedig, hogy a magyar szóvonzat és szószerkesztés szabályainak halomra döntésével készült. Köz tudomás szerint ugyanis a *tetszik* ige mellett, ha jelentésbeli értéke ugyanaz, a mi a *látszik* igéé, az úgy nevezett állítmányi kiegészítő *-nek* raggal áll s e rag el nem hagyható a név mellől; pl. „A fenevad, mely utazónk szemében holtnak tetszik (látszik), még élt.” Ha e két mondatot a relativ mondat állítmányának jelzővé tételével egybevonjuk, nem csak hogy a *nek*-es név megtartja ragját, hanem a két szó rendjének is az előbbinek kell maradnia; az egybevonás tehát csak ez egy módon lehetséges: „Az utazónk szemében holtnak tetsző fenevad.” A „scheintodt”-nak ennél fogva helyes magyarsággal fordítva így kellene hangzania: „holtnak tetsző v. holtnak látszó.” Hogy a *tetszhalott* kirívó viszásságáról még a hitetleneket is meggyőzzük, nem kell egyebet tennünk, mint hogy hasonló szerkesztések próbakövéen kísértsük meg helyességét. Vajjon melyik neologus, ha még oly ingátlan volna is hite a *tetszhalott* jóságában, fogadhatná megütközés nélkül a következőket: *tetszőrült*

(leány), *látszreszett* (kutya) ezek helyett: *örültnek tetsző* (leány), *veszettnek látszó* (kutya).

A kifogásoltak helyébe ajánlandó szókra nézve ezt az elvet állapítottuk meg: „Első sorban a régi irodalmat, a népnyelvet s a nyelvjárásokat tekintjük forrásunknak.” (Nyr. IV. 1.) Ha tehát a régi irodalomban körültekintünk, s kutatjuk, vajjon nem találhatnánk-e bennük a *tetszhalott* helyébe alkalmas kitélt, visszafelé haladva mindjárt Faludinál a következő kitételre akadunk: „A melly keresztény rest a jóra, abban aluszik a hit; a melly buzgó a roszhoz és elköveti, abban holt számban vagyon.” (Told. kiad. 543. l.) S ismét: „A mely asszony a gyönyörűségek után lázadott, holt számban vagyon.” (83. l.) A két hely tanuskodása szerint tehát „holt számban van” annyi mint: él, de olyan, mintha halott volna. Ennélfogva ha e kitételhez tartjuk magunkat, a *tetszhalott* lehetne holtszám-ban levő vagy holtszamos.

De kutassunk tovább.

A régi codexekben ezeket olvassuk. Nagyszombati cod. (387. l.): „O en nômôs azzoñom ziz maria, le esel a kerczfanak alatta, mikeppen holt eleuen”, azaz: úgy hogy halottnak látszottál, halottnak tartottak. Érsekújv. cod. (165. l.): „Nagy keserwsegel halla zyz marya ez zokath ug hogy az földre leeseek es nagy sok ydeyglen holt elewenen zamaaban lewen” = halottnak tartották. S ismét (549. l.): „Holth elewen wala, erzethhetetlenne leth wala erezwen neem erez wala latwan nem lath wala halwan nem hal wala.” Jordánsz. cod. „Oth palt megh kőwezeek, es az varasbol kiwe vonwan, holth elevenwl hagyak el” (lapidantes Paulum traxerunt extra civitatem, aestimantes eum mortuum esse). Legkétségtelenebbül beszél azonban a Teleki codexnek következő helye (120. l.): „Neminemű pap mikoron fekűt volna harmad napiglan: mikepen holt eleuenűl: es ymar zolnanac bezellenenec: mikepen meg holtnac az ő eltemeteseről: olymynt nehez alombol felserkene.”

E kettő közül egyformán ajánlhatnók akármelyiket az elfogadásra, ha a *tetszhalott*-on kívül még a *tetszhalál*-ra is nem kellene gondolnunk. Ámde a belőlük képzett *holtszámosság* v. *holtszám-ban-levőség* és *holtelevenség* v. *holteleven-*

állapot sokkal hosszabbak és nehezkesebbek, mint hogy magunk is tartós életet mernénk nekik jósolni.

Ennélfogva ha nem is mint megfelelőbbet — mert éppen a jelentésre nézve áll az az ismert mondás, hogy *verba valent usu* — de mint minden esetre életrevalóbbat ajánljuk a *tetszhalott* helyett az *álhalott*, s a *tetszhalál* helyett az *álhalál* szót.

A föntebbi kimutatás tehát ez esetben inkább csak tanúlságul szolgál arra nézve, hogy sok fogalomra megvolt már az illető szó vagy a régi irodalomban vagy a nép nyelvében; csak kissé utána kellett volna nézni.

H A L O M .

A *halom* szó kisebbszerű tér- vagy talaj-emelkedést (*collis, monticulus*) jelent, s így a *hegy* vagyis a nagyobb-szerű, hosszában és szélében jelentékeny kiterjedésű tér-emelkedésnek nemét képezi. A *halom* szó ezenkívül emberi kéz által eszközölt emelkedést vagyis rakást (*cumulus*) is jelent (v. ö. *kő-halom, ganéj-halom*; innen a *halmoz, halmaz* ige).

A köz életben a *halom* és *domb* szók gyakran fölcseréltetnek egymással, mint ezt egyrészt a *sír-halom, határhalom* és a *sírdomb, határdomb* kitételek, másrészt pedig a német „*hügel*“ szónak „*domb*“ és „*halom*“ által való magyarítása bizonyítja.

Miklosich (Slav. elem. im magy. 3o. l.) a *halom* szó jelzett jelentményeiből kiindulva az e. szl. *hlŭmŭ*, új-szlov. *holm* (*collis, hügel*) szókkal hozta azt összeköttetésbe. Szerinte tehát a *halom* szláv kölcsön-szó.

A szláv nyelvekben az imént jelzett alakokon kívül még a következő alakok vannak meg: e. szl. *χlīmŭ, χolmŭ, χlamŭ*; cseh *chlum*; szerb *hum* (**holm*).

A germán nyelvekben is találunk megfelelő, a szlávval szerves összefüggésben álló alakokat: ó-nord *holmr*; ang. *holm*, új-fel-ném. *holm* (berg, hügel). Ezen alakokat Fick (Vergl. wörterbuch der indogerm. spr.⁹ 349. l.) a lat. *culmen* (**columen*; v. ö. *columna*), *culmus* szókkal véli összehozhatni,

s a közös, illetőleg indogermán alapnyelvbeli *kal* (erheben) gyökérre utal.

A jelzettek folytán méltán lehetett tehát arra gondolni, hogy a magy. *halom* alak a szlávból való. Ámde az ugor nyelvekben is megvan e szó, még pedig oly alakokban, a melyek a magyar alakot tökéletesen fődik.

Mielőtt az ugor alakok kimutatására áttérek, szükségesnek tartom a *halom* alak hajdani jelentményét és mellék alakjait kimutatni és felsorolni.

Baldinál (ed. Toldy) a *halom* szó még „sepulcrum“-val van latinúl fordítva. Ez a jelentmény némileg még a sír-halom kitételben is meg van őrizve. A *Százhalom* és *Szíhalom* helynevek is a fönnebbiek mellett tanúskodnak.

A *Száz-halom* helynevet illetőleg, mindenek előtt arra utalok, hogy azt hibásan olvassák és ejtik „Száz-halom“-nak. Thuróczinál (I. 25. §.) *zařalom*, *zařholm*-nak van írva, a minek *Szász-halm* vagyis *Szász-halom* hangoztatás felel meg valamint hangtanilag, úgy történelmileg is. Krónikáink szerint ugyanis e helyt a hunok által lekaszabolt germánokat temették el. E helynévből tehát kettőt következtethetünk: először azt, hogy a *halom* szónak az ó-magyarban tk. temető vagy sír-dom b, másodszor pedig azt, hogy a *szász* szónak általános „német“ jelentménye volt, tehát épen úgy, mint a finnben a *saksa* szónak.

A *Szí-halom* (a Névtelen Jegyzőnél: *Zenuholm*) helynévbeli „halom“ szó is „sepulcrumot“ jelent, mint ezt a néhány év előtt történt ásatások eredménye bizonyítja. (A Névtelen szerint (Gesta Hungarorum 32. §.) a honfoglaló magyarok Szíhalmon táborozva, lombsátorokat (foliata) készítenek, s innen nyerte *Szíhalom* (Színhalom) nevezetét. Világos, hogy a Névtelen a *szín* (schoppen, schirmdach) szóra gondolt a *szén* (zenu) helyett, melyet ez esetben nézetem szerint „hamv“ értelemben kell vennünk. A *zenu* alaknak *szénő*, *szene* (v. ő. *szén*: *szene*-t: *szene*-k: *szene*-s) hangoztatás felel meg. A *Szíhalom* alak közvetlenül **Szčhalom* helyett való, ez pedig *Szčnhalom*-ból lett (v. ő. pénz, pész, píz). A *halom* szónak rövidült *holm* és *halm* alakja is van. Hajdan *holm*-nak is iratott, a minek *halmo* (v. ő. *halom*: *halmo*-t: *halmo*-k: *halmo*-s) és *halma* (v. ő. *halma*-z) hangoztatás felel meg. (A *halma* tőt föltaláljuk a *Halmágy*

(v. ö. *Halmád*) helynévben is, mely a fönnebb jelzett *halma* alapszóból készült. A *d*: *gy*-féle hangcserére nézve v. ö. Szilá-*d*: Szilá-*gy*; *Torbá-*d*: Torbá-*gy*; szeli-*d*: szili-*gy*; vad: *vagy* (vad-nak: vagy-nak).

Az ugor nyelvhadból a magyar *halom*, illetőleg *halma* (*holm*, *halm*, *holon* [ebben *Ketholon* = *K é t h a l o m*]) alakokkal szervesen összefüggő következő alakokat emelhetjük ki:

finn *kalma* grab;

vepsz *kalm* grab, grabhügel;

észt *kalm* ungeweihte grabstätte, heidnische opfer- oder begräbniss-stelle;

votj. *kalmot* begräbnissplatz;

lív *kālma*, *kālme* grab, todtengruft;

lapp *kalme* grab;

mord. *kalma* grab.

A vog. *χomel* (grab) a keleti török *gomul*, *χamıl* (domb, rakás) szóval áll közelebbi összefüggésben. Különben a török alakok is alkalmasint egy eredetibb **galma* alakon sarkalnak, s így valószínűleg szintén szerves összefüggésben állanak az ugor nyelvekbeli alakokkal.

Ha ez egybeállítás, a mint hiszem, talál, következik, hogy a magyar *halom* (*halma*) szó, melylyel az ugor és török nyelvekbeli alakok a legszorosabb egybetartozást mutatják, nem tartható sem germán, sem sláv kölcsön-szónak.

EDELSPACHER ANTAL.

T Ö K É L.

Tökélni a régibb nyelvben egyszerűen a ,tenni, csinálni, végezni‘ igék synonyma, s innen magyarázódik minden egyéb jelentése. *Megtökélni* a. m. megcsinálni, megtenni, elvégezni, perficere. *Eltökélni vmit* a. m. elvégezni, elhatározni, abmachen. *Eltökélni magát* mintegy a. m. ,rá tenni magát (v. ö. „Gondolj merészet és nagyot *És tedd rá éltedet*“ Vör.), rá szálni magát. — *Tökéletes* olyan észjárásan alapszik, mint *perfectus*, *vollendet*, *befejezett*.

A jelentés tehát nem állja útját, hogy a *tökél* igét a *tész* (*tévé*) ige származékának ne tartsuk. E származtatás a hangtan szempontjából is igazolható. *Tökél* e h. való: **tévé*-

kél, **térkél*; a *rk* hangcsoportból *kk* és *k* válik pl. a *rikkan*, *szakad*, *szokik* szavakban (l. Budenz Szót. 34o. 269. és 3o5. l.).

Képzésre nézve *tökél* szakasztott mása a *sókál* (Tájsz. és *sókál* Nyelvőr V. 62.) szónak; a *-k* momentán ígéképző, a vége pedig duratív tobbképzés, mint *dobál*, *vetél*, *ugrál*, *menél* stb. — ugyanazon elemek, melyek a *-kál*, *-kél* freq. képzőket alkotják (*uszkál*, *járkál*, *botorkál*).

SIMONYI ZSIGMOND.

IMRE SÁNDOR AKADÉMIAI ÉRTEKEZÉSE.

III.

Folytatjuk, a mit múltkor be nem fejezhettünk, annak vizsgálatát, megbízhatók-e az értekezésnek adatai.

A 24. lapon így szól értekezőnk: „Goethét is szokták a nyelvművelők s újítók közt említeni. (Gerber Sprache als kunst I. 438). De nem sokat s főkép csak összetetteket alkotott. Ezek is, mint Gottschall megjegyzi, inkább ifjú korában sikerültek neki“.

E nyilatkozat szerint azt kell gondolnunk, hogy Gerber az idézett helyen elésorolja „a nyelvművelőket s újítókat“ és aztán vagy maga említi köztük Goethét vagy legalább megjegyzi, hogy mások számítják ide. Pedig azon a 438. lapon egy szó sincs erről. Gerber ugyanis a megelőző lapon úgy nyilatkozik, hogy csak az olyan neologismuskok számíthatnak elismerésünkre, melyek nem kénytelenek előbb reflexiónkat keltegetni, hanem az ismeretesből közvetlenül s mintegy természetesen fakadnak. Ehhez aztán fölvilágosításul az említett 438. lapon hozzá teszi azt, a mire Imre Sándor hivatkozik. Szól pedig így: „Erst hinterher fällt uns z. b. ein, dass wir es mit neologismen zu thun haben, wenn wir bei Goethe (Der fischer) lesen: Ach wüsstest du, wie's fischlein ist so wohlhig auf dem grund — Labt sich die liebe sonne nicht, der mond sich nicht im meer? Kehrt welle n a t h m e n d i h r g e s i c h t n i c h t d o p p e l t s c h ö n e r h e r?“ Minden ember látja tehát, hogy itt Goethének épen csak a neve van említve. De még az is annyira nem fontos, hogy akár ki is maradhatott volna; sőt az sem változtatna a dolgon egy hajszálnyt sem, ha vagy hibásan Schiller nevét

tennők helyébe vagy még a példákat is felcserélnők. Az olvasóra bizzuk, feleljen ő: arról beszél-e itt a forrás, mint a mit az értekezés állít?

De nézzük folytatását, azt hogy „az összetettek is, mint Gottschall megjegyzi, inkább ifjú korában sikerültek neki.” Ugyan hol mondja azt Gottschall? Hiszen költői, irodalomtörténeti, poetikai, aesthetikai s egyéb ily nemű dolgozataiban alkalma sincs rá; nyelvtudományi munkát meg legalább az én tudtommal nem írt. Hol mondhatta tehát? Hát Gerberben. Azaz biz ott sem mondja, hanem csak mondhatná, ha Gerber könnyelműen bánnék el forrásaival. Utána néztem a dolognak (Gottschall. Poetik. I. 164.), ki tudja, nem fog-e rá mégis valamit; s láttam, hogy nem. Az értekezőnek tehát még az a mentsége sem marad, hogy talán Gerber félrevezette, mert ez egyebet sem mond, mint hogy „Gottschall vergleicht die wort-zusammensetzungen aus den beiden theilen von Goethe's Faust mit einander, in denen (következnek Gottschall szavai) „sich ebenso die glückliche dichterkraft der jugend, wie die manierirte ohnmacht des alters ausprägt“ (I. 44o). Ebből világos először is, hogy Gottschall Goethének nem minden összetételét hasonlítja össze, hanem csak azokat, melyek a Faust két részében fordulnak elő, és másodsor, hogy még ezeket sem grammatikai, hanem poetikai szempontból vizsgálta, s ennélfogva csak mint költői kifejezéseket, ha úgy szabad neveznem, mint tropusokat mondja az első részbelieket a többi ellenében sikerülteknek, a mint hogy amazokban a „glückliche dichterkraft der jugend“, a második részbelieken a „manierirte ohnmacht des alters“ nyilvánulását látja. És ebből Imre Sándor azt olvasta ki, hogy „az összetételek Goethének inkább ifjú korában sikerültek;“ mikor nem is valamennyijéről van szó, s mikor nyelvtanilag tekintetből egyetlen egy ellen sem lehet kifogást tenni.

De legnevezetesebb mégis a középső mondat, az, hogy „Goethe, nem sokat, s főkép csak összetetteket alkotott.” A mint láttuk, Gerber a neologismusokról szólva, példa gyanánt, Goethének 2 szavát idézi, talán csak azért, mivel mástól hamarjában nem jutott eszébe. Az egyik képzett, a másik összetett. Azután ismét Gottschall mondása után szintén példa gyanánt tehát a teljességre törek-

vésnek még árnyéka nélkül is ugyancsak Goethének 23 szavát sorolja elé a Faustból. Ez mind összetett. Figyeljük meg most már jól, hogy következtet értekezőnk. Gerber csak találomra, s p u s z t á n p é l d a g y a n á n t idézi Goethének egy (képzett) szavát; s ebből az értekezés azt következteti, hogy „Goethe nem sok szót képzett.” Ez az egyik. A másik pedig, hogy Gerber csupán p é l d a g y a n á n t s csupán csak Faustból 23 szót sorol elé, a mely tulajdonkép nem is szónak, hanem csak költői kifejezésnek, tropusnak vallja magát; s erre az értekezés azt az ellenmondástól duzzadó következtetést építi, hogy „Goethe nem sok szót alkotott s főkép összetetteket alkotott.” Nem teszem föl olvasóimról, hogy e kiáltó következtetlenséget észre ne vennék, azért nem is magyarázom bővebben, hanem tovább megyek.

Ugyancsak a 24. lapon azt halljuk, hogy „Platen szerette a hosszú összetetteket, péld. Freischützscascadenfeuerwerksmaschinerie"! Hogyan lehet ilyet komoly képpel mondani? „Platen szerette"! Egyetlen egy tette valakinek, úgy hiszem, még nem elég alap annak kijelentésére, hogy azt s z o k t a is tenni, hogy „szerette”. Aztán a ki anélkül nem látja, hogy ez a szó csupa tréfából, neveltető szándékból készült, az keresse föl fészékében, magánál Platennél; s meggyőződik, hogy úgy van. Azért gyanítom is, hogy Imre Sándor nem az eredeti kútforrásból szedte. Csak az a kérdés most, hogy mi más forrása lehetett s hogy nem az-e a hibás? Mivel már Gottschallt is Gerberben sikerült felfedeznem, megint csak nála próbálom szerencsét. Nem is hiába; mert a Gottschall előtt való lapon ilyen szavakra akadok: „Es muss überhaupt unterschieden werden zwischen neologismen, welche, wie oft bei Aristophanes, nur in besonderer absicht für einen einzelnen fall hingestellt werden, und solchen, welche eben der sprache selbst einverleibt werden sollen. Bildungen der ersteren art stehen gewöhnlich im dienste der komik, wie wenn Platen (Romantischer Oedipus) z u s a m m e n s e t z u n g e n b r i n g t, wie ‚vorzeitsfamilienmordgemälde‘ oder ‚nebenbeipersonen‘ oder ‚Freischützscascadenfeuerwerksmaschinerie‘”. Tehát Gerber ezt az utolsó szót is ép úgy mint a másik kettőt világosan tréfás alkotásnak mondja, melynek az igazi neologismusokhoz semmi köze-

Imre Sándor mégis ilyennek tűnteti föl. Aztán Gerber is csak három példát idéz s egy hanggal sem mondja, hogy Platen olyat sokat csinált-e vagy keveset. Imre Sándor mégis azt állítja, hogy „Platen szerette a hosszú összeteteket.”

Cura facit canos, curabit proelia Conon.

Látom, hogy az idegen nyelvekbeli adatok további vizsgálásával tér szűke miatt immár föl kell hagynom; azért a francziát, angolt mellőzve rátérek egyenest a magyarra. Minthogy értekezésünkben ez a fő, tehát nagyon világos, hogy itt minden csekély adatocska fontos, s így természetes, hogy a legparányibb hiba is megrovás alá esik. Eddig azt vizsgáltuk, mily gondosan reprodukálta szerzőnk a forrásokat, most meg azt fogjuk fürkészni, mily lelkiismeretességgel állapítja meg adatait.

Mindjárt a 39. lapon föltűnik, hogy azon „új szók” közt, melyeket Medgyesi Pál értekezőnk állítása szerint „kortásaitól tanult vagy öntudatlanul vett által és úgy alkalmaz”, ezek is ott vannak: *általabb út*, *nyregédség*, *sashodik*, *idleni*, *vérhedés*, *alakozás*. Hát ezek Medgyesi korában csakugyan „új szók” voltak? Az ember nem hisz a szemének. Kár hogy nincs megmondva, ki csinálta. Különösen a harmadik és ötödik nagyon érdekelne. Ennek a Medgyesinek fölötte kedvelt, népszerű írónak kellett lennie, mert szavai úgy meggyökereztek a nép nyelvében, hogy harmadfél század sem birta kiírtani. A ki nem hiszi, nézze meg a Tájszótárt. Az előbbi itt *sassudok* alakban mint kemenesalji és pápavidéki, az utóbbi meg *vérhiüdni* alakban mint székely szó van följegyezve. A valóság tehát az, hogy ama két szó nem irodalmi termék, sem Medgyesi nem „tanulta kortásaitól,” sem ezek nem csinálták, hanem mindnyájan fölszedték a nép nyelvéből. A mi szót régi íróban találunk, akár föl van jegyezve róla, hogy már akkor is megvolt a népnyelvben, akár nincs, ha eléfordúl a maiban s föltéve, hogy nem culturalis kifejezés, hitet tehetünk rá, hogy megvolt régenten is. Mert hiába, nem a nép tanulja az irodalomtól a nyelvet, hanem megfordítva az irodalom a néptől. A többi szóval még furcsábban vagyunk. Gondoljuk csak meg, Medgyesi irodalmi működése a 17. század harminczas éveiben kezdődik. Ama szavaknak tehát, hogy az ő korában újak lehes-

senek, ez időtájról valóknak kell lenniök. De mit szól hozzá az olvasó, ha megmondom, hogy az első és második szó *által-út* és *negédség* alakban megvan nem csak Molnár Albert szótárában (1604.), hanem megvan mindakettő az Érsekújvári codexben is, a melyet pedig teljes 100 esztendővel korábban írtak meg Medgyesi előtt? Aztán *alakozás* Kresznerics szerint ott virúl Monoszlaiában, a ki épen 50 esztendővel előbb irogatott, mint Medgyesi. Végre *idleni* vagy *üdleni* rakásszámra fordul elé minden 16. századbeli magyar munkában, kéziratokban úgy mint nyomtatványokban; sőt megvan már a Bécsi és Müncheni Codexben is, melyek pedig a 15. században készültek, s így Medgyesi korát nagyon gyöngén számítva is, legalább 160 esztendővel előzték meg.

Azt kérdem, „komoly munkálkodás“ ez?

A 41. lapon Apáczainál meg vannak említve ezek is: *köllő közép, tevő, tölt, telőpont, gömbölyeg*. Az ugyan meg van mondva, hogy „a nép beszédéből“ szedte, de hogy ő ruházta-e fel a centrum, factor, factum, zenith, sphaericum értelemmel vagy már azelőtt is azt jelentették, azt biztossággal ki nem tudhatni. Ha szerzőnk az előbbi akarja értetni, akkor Molnár szótárából akármely perczben kimutatom neki, hogy azok bizony Apáczai születése előtt is mind azt jelentették. Hasonlóképen vagyunk azokkal a szavakkal is, melyeket a 42. lapon Pázmányból idéz. Itt sem lehet tudni, hogy *jövetel, agraskodás, méltóság, főbenjáró, bélyeg, himezni* már azelőtt is adventus, argutatio, auctoritas, capitalis, character, colorare, értelemben járta-e, vagy csak Pázmány kezdte így használni? Molnár szótára mindamellert, hogy szerzője Pázmánynál 4 évvel fiatalabb, itt is döntő; mert már akkor megvolt, mikor még az utóbbtól magyar munkát nem igen látott a világ. Hanem ilyen ez az értekezés. A mit nem lehet tudni, például hogy „önkénytől függő-e a tahitiak szócsinálása“ vagy hogy „koholnak-e szókat“, azt olyan határozottan állítja, mintha fültanú lett volna; a mit ellenben lehet s a mit magyar nyelvésznek kell is tudnia, azt olyan homályosan, oly határozatlanságba burkolva adja elé, mintha a magyar nyelvet legfeljebb híréből ismerné. Mellékesen mondva, azt sem értem, mért veti Pázmányt Apáczai után, mikor ez 55 évvel később jött a világra s irodalmi működését 16 esztendővel amannak halála után kezdte.

Nagyon ingadozóan szól értekezünk a 44. lapon Faludiról is, mikor azt mondja, hogy „újított kifejezéseknek látszanak: *bűnölöm, igazlom, istenelem, károlom, keveslem nehezlem, botlékony* elme, *csendetlen* erkölcs, *finnyás* ízlelet, *gyapotlág* szók, *hajlagó* test, *agyaskodás*.” A többbit mellőzöm s csak az idézetekről kérdelem, hogyan lehet ezeket Faludinak tulajdonítani még csak olyan határozatlanul is?

Valóban nagy gondosságra mutat, hogy a szerző a 44. lapon nem tudja, a mit a 31. lapon mondott, azt, hogy ott az *igazolatot* mint olyan szót, melyet „őseink a középkorban alkottak“, már megemlítette; azt sem sejtí, hogy a *károl* ígét a 35. lapon már Gelejinek tulajdonította; arról is megfeledkezett, hogy a *csendetlenséget* a 33. lapon már Gyöngyösinek ítélte oda; sőt még arra sem képes visszaemlékezni, hogy az *agyaskodást* csak két lappal előbb Pázmány használta szónak mondta. Feleljen maga az értekező, komoly munkálkodás ez? A meggondolatlanságnak ily kirívó példái mellett szinte csekélységnek látszik annak a főlemlítése, hogy a Faludinak tulajdonított *igazlani, károlom, keveslem, nehezlem, finnyás*, valamint a Pázmánynál említett *agyaskodás* is már 100 esztendővel Faludi születése előtt megvoltak, a mint erről Molnár szótára tanúskodik.

A 47. lapon Barczafalvi szavai közé van keverve *alap*, sőt még *hímez* is. Hogy mért, azt nem tudom; mert hiszen az előbbi a Tájszótár szerint *fenék*, *fundamentum* értelemmel, tehát úgy a hogy az irodalom is használja, balatonmelléki szó; utóbbit pedig a 42. lapon maga az értekező Pázmány használta szónak mondta, s mint már akkor figyelmeztettem, Molnár szótárában is megtalálhatta volna.

Az is nevezetes, a mit Baróti Szabó Dávid Kisded Szótára 1792-ben megjelent második kiadásáról mond. „Baróti honnan veszi szavait, nem magyarázza. Látjuk, hogy egy részök régi, más részök tájbeszédből való. De hát *erény, gyér, halk, hason, heged, henye, hí* (üres), *hömp, minta* (Barczafalvi) és ilyfélét sokat?” Ezek tehát értekezünk szerint se nem „régiek“, se nem „tájbeszédből való“, hanem bizonyosan újak. Persze világosan nem mondja; de mégis csak az a gondolata, hogy ama szók mind olyanok mint *erény* meg *minta*. Minthogy pedig ezekről, a mit az utóbbi

mellé vetett „Barczafalvi“ is mutat, bizonyosan tudja, hogy újak, tehát kénytelen elismerni, hogy a többit is újak tartja. Pedig Molnár Albertben Barótinál majd 200 esztendővel előbb megtalálható már a *halk*, *henye*, *hí* (vanus), a Tájszótárban meg *gyér* mint baranyai és székely szó csóválja mosolyogva fejét genealogiájának e furcsa megállapításán; végre mind a kettőben ott esküdzik *hason* (hasonfele, hasonmása) meg *heged*, hogy ők de bizony „régik“ szók is, meg „tájbeszédből valók“ is. Csak éppen *hömpről* nem tudni, hogy tájszó-e vagy új csonkítás. Kresznerics egyedül Sándor Istvánra hivatkozva említi. Ennek szavai közül az újabb népnyelvi kutatások sokat hitelesítettek ugyan, de még nem mind. Némelyik majdnem úgy tetszik, mintha a gyökelvonalstheoria kengyelfutója lett volna. Ha tehát értekezőnk csak ezt helyezte volna az *erénynyel* s *mintával* egy sorba, még meg lehetne neki bocsátani; de hogy még a többit is újak gyaníttatja, az már a „soknál is sokabb.“

Az 53. lapon azt mondja Kazinczyról: „És itt kikel a fertelmes hosszúságú szók ellen s eléggűlten mutat az új *béke*, *hála*, *szorgalom*, *kegy*, *csin*, *gyengéd* szókra“. Egy csomót kihagytam s csak az idézetekről kérdek, hogy hol mondta Kazinczy ezeket újaknak? Kazinczy „Báróczi munkái“ kiadásához írt életiratóban (21. l.) éppen csak szembe állította a főtebbieket a hosszabb *békeség*, *háládatosság*, *szorgalmatosság*, *kegyesség*, *csinosság*, *gyengéd* szókkal. Kazinczy régi irodalmunkban sokkal jártasabb volt, mintsem hogy régi nyelvünket is ne ismerte volna s hogy újaknak mondhatta volna az idézett szókat. Arra nem fektetek súlyt, hogy már 1527, tehát a nyelvújítás legkezdete előtt is legalább 150 esztendő óta ott olvasható az Érdy Codex 399. és 446. lapján, hogy „addyglan orzagaban *bekenel* nem lakhatneek“, meg hogy „nagy *halaat* adanak raytta wr istennek“; mert erről Kazinczynak Báróczy élet-rajza írásakor még nem lehetett tudomása. Ellenben Molnár szótárát nem csak hogy ismerhette, hanem bizonyosan forgatta is. Ott pedig megvan sorjában *béke*, *csin*, (cziny, concinnitas), *hála*, *kegy*. Tehát sehogy sem hihetem, hogy újaknak monda volna. De föltéve, hogy csakugyan újaknak monda volna, „magasabban tárgyaió“ nyelvésznek e tévedést azonnal észre kellett volna vennie, sőt még azt is tudnia,

hogy különösen *hála* már csak azért sem lehet új magyar szó, mert egyáltalában nem magyar csinálmány, hanem szláv kölcsönvétel. Tudnia kellett volna, ha belepillantott volna, hogy Kresznericsben megvan a hátralévő kettő is. A *szorgalom* nevezetesen Faludira hivatkozik, a kinek pedig jóval halála után kezdte Barczafalvit és más jeleseinket az a betegség kerülgetni, mely később legtökéletesebben Bugátban fejlődött ki; a *gyengéd* (gyöngéd, gyöngéden) meg pláne Zvonaricsra támaszkodik, a ki Kazinczynál közel 200 esztendővel előbb irogatott.

Érdemes meghallgatni, a mit a 81—82. lap jegyzetében mond. Előre bocsátva, hogy „maga a nép is él a ‚quidlibet‘ vagy legalább ‚multa audendi potestas‘-szal“, a sorok alatt hozzát teszi: „Ha nem hinnők, hogy így van, kérem tekintsünk bele régibb költőink s a nép verseibe. Sokszor élnek e licentiával Zrinyi és régibb költőink. Így fordul elé: s í r b e és s í r b e, s z e r e n c s a és s z e r e n c s e, a mint a rímhang kívánja, melyre nézve pedig nem voltak igen lelkiismeretesekek.“ Ideálképen tehát bizonyosan ez a német vers lebegett előttük:

Daraus geht nun für gross und klein
Die weise lehr hervor:
„Selbst mit dem besten freunde dein
Im walde nie spaz or!“

Ha ugyan igaz volna a dolog. Hiszen eléfordúl ni eléfordúl s í r b e is, s z e r e n c s a is, csak az a baj, hogy nem csak versben, tehát nem csak a hol a „rímhang kívánja“, hanem a közbeszédben is, prózában is. Ha nem hiszi, győződjék meg: „Ime mel rutol fekszik az s í r b e n“ (Bod cod. 21.) — „sérnél“ (Érsekújv. cod. 648.) Így például magam is hallottam egy tősgyökeres felső-borsodi, szendrei öreg paraszttól, hogy a s í r é k, vagy az ő kiejtése szerint „a s é r é k közt botorkált.“ Talán ezt is a „rímhang“ kényszerítette? Én nem vettem észre, hogy versben beszélt volna. A *szerencsára* meg éppen nagyon sok kézzelfogható bizonyítékom van. Az Érdy Codexben, a mely elejétől végig próza, a melyben tehát egy sornyi versecske sincs, mindig következetesen úgy van írva, hogy s e r e n c h a. Vagy olvassa el Veráncsics műveit, azokban is következetesen a *szerencsa* alakkal találkozik. S ha még ez sem volna elég, íveket írok tele a régi írók-

ból vett példákkal, a melyekben a rímhangnak híre sincs, mégis megvan a szerencsa és szerencse, tehát értekezünk szerint a „quidlibet audendi potestas“. Ennek a nyitja meg az, hogy szerencsa a szláv *sűrenšta* (olv. *szrensta*) szónak még hű másolata, a szerencse pedig későbbi, magyarosodott formája.

De „tekintsünk bele a nép verseibe“ is. Ezekben értekezünk szerint azt kellene látnunk, hogy a nép „hosszabb vagy rövidebb képzővel alkot, vagy pusztá törzsszel él, mikor szeszélye kívánja.“ Erre nézve tudnunk kell, hogy itt „hosszabb képző“ annyi mint „szeszélyesen“ megtoldott, „rövidebb“ annyi mint önkénytesen megcsonkított, és „pusztá törzs“ annyi mint képzőitől erőszakosan megfosztott nyomorék szó; mert máskülönben a „quidlibet vagy multa audendi potestastnak“ semmi értelme. És ilyen állítások megerősítésére oda teszi hogy: „V. ö. Nyt. Közl. XII. 160. l.“; mintha itt ugyanaz vagy legalább is hasonló volna mondva. Pedig ha utána nézünk, épen az ellenkezőjét találjuk. Hunfalvy Pál az említett helyen Wiedemann észt grammatikáját ismertetve, így szól: „Még Ahrens 1853-ban is az észtek költői nyelvéről, a melyet a népköltemények és dalok tartottak meg, úgy ítélte volt, hogy annak a grammatika nem igen veheti hasznát. Mert igazi ó“ (azaz finn) „szóalakok mellett nagyon sok önkényesen csinált ragokat és betoldásokat használ.“ Eddig nagyon jól menne a dolog, csak az „is“ szócska zavarja meg egy kicsit a harmóniát. De következik a derekabb. „Wiedemann másképen és bizonyosan helyesebben látja a dolgot. Mert nem mind, a mi a finn nyelvvel nem egyez meg, már azért hamis. Azt meg is mutatja Wiedemann, összeállítván a hosszabb ragok és betoldások példáit, a melyek vagy a régi nyelvet tükrözik vissza, vagy némely már elveszett képzőket tartottak meg.“ Ime így verí le Imre Sándort épen az a hely, melyet segítségül hítt. Itt három lehetséges. Vagy nem olvasta az ellene tanúskodó részt; vagy olvasta, de nem értette; vagy végre olvasta is, értette is. Hogy melyik eset áll, annak eldöntését magára az értekezőre bizzuk.

Adatai megbízhatóságának bizonyítékául álljanak itt záradék gyanánt még a következő példák.

Úgy voltam meggyőződve, hogy ha másban nem is, de abban, a mit az értekezés Gelejiről állít, bátran megbízhatni; azért kezdetben a mostani értekezésbe iktatott rövid kivonatát a „Gelei Katona I. mint nyelvész“ értekezésnek nem is volt szándékom mértékre vetni. Tapasztalván azonban, hogy szerzőnk egyetmást már előbb Gelejinek tulajdonított volt, a mit később másra ruházott át, feltámadt bennem a gyanú, vajjon nem fér-e kétség a Geleji-féle adatokhoz is. Megvizsgáltam ide vágó állításait is, és gyanúm igazoltnak bizonyult.

A 35. lapon az van mondva Gelejiről, hogy sokszor „oly szókra akad vagy fakad, melyek tagadhatatlanul merészségre, képességre mutatnak.“ Ez folytatása egy olyan elősorolásnak, mely így kezdődik: „Tehát alkotja is szavait nagy bátorsággal.“ Ha ez nem volna is, könnyen megértené akárki, hogy itt „akad“ meg „fakad“ nem közönséges jelentésű, mert így sem amaz nem szorúl „merészségre“, sem emerre nem kell „képesség“. Az előbbi hozzávéve tehát igaz értelmé csak az lehet, hogy Geleji m e r é s z e n a l k o t szókat, azaz hol kétes alapon, hol minden analogia nélkül. E szók közt aztán eléfordúlnak: magát *megeszmei, károl, sajlóadás, szakvány, suhanczár*. Kettő, úgymint *károl* és *suhanczár*, már föl van világosítva. Az előbbi (károlom alakban) megvan Molnárbán, az utóbbit meg a Tájszótár székely és tolnamegyei szónak mondja. Különösen érdekes az itt Gelejinek tulajdonított *suhanczár* szóról az, hogy pályamunkájában a *suhancz*-ot népies szónak mondja (85. l.) s a következő lapon azt kérdi: „vajjon a *suhanczár* nem idegen alkotású-e?

A többiek közül „megeszmei magát“ *megeszmeilem* alakban megvan Molnárbán; „sajlódik“ *sajlottatom* alakban a Tájszótárban mint székely szó van említve. Végre *szakvány* mind ilyen, mind pedig *szakmány* alakban ott van Molnárbán is meg a Tájszótárban is. És Imre Sándor a 36. lapon mégis azt mondja, hogy az utolsót „csak Geleji használta, utána sehol sem találni“. Találni biz azt előtte is, utána is, csak keresni kell.

Az utóbb említett lapon még a *minémiség* is úgy van föltüntetve, mintha Geleji csinálta volna vagy legalább mintha ő ruházta volna rá a *qualitas* értelmet. Persze világosan az értekező ezt sem fejezi ki, hanem csak úgy

a hogy minden olyat szokott, a mit magyar nyelvésznek lehet is, kellene is tudnia. De akár az egyiket, akár a másikat állítsa, elég lesz Molnár Albertre hivatkoznunk. A 37. lapon azonban már elég érthetően mondja, hogy a *televényragadvány*, *irtovány* szókat, habár az utolsó mellé oda teszi, hogy „Melotainál is“ előfordúl, mind Geleji csinálta. Vagy talán az, hogy ezekben a „-vány, -vény képzőt jól alkalmazta“, másképp magyarázandó? Pedig akármelyik paraszt ember megmondja, hogy mi az a *televény*? Az *irtovány* megvan már Molnárban s mind így mind *irtvány* alakban a nép nyelvében is él. A nép előtt végre *ragadvány* sem ismeretlen; mert ott van *ragadván-fű* (aparine) és *ragadvány-név* (spottname). Ezt egyébiránt Imre Sándor is tudja, hiszen három sorral alább már azt mondja, hogy Geleji itt „a nép *maradvány*, *ragadvány* (!!!) stb. szavaiban levő értelmet követte.“ De pár perczzel később már nem emlékszik rá, hogy mit mondott előbb. A 37. lap alján a *rekeszték* is Geleji alkotásának van mondva. A nép annyi rekesztéket ismer, hogy sok volna mind elszámolni; elég lesz a *baromfirekesztékre* hivatkoznom, mely minden magyar gazdasszony száján forog. Hát azt megemlítsem-e még bizonyosságul, hogy Baróti Szabó a Kisded Szótár második kiadásában a szokatlanabb *rekesz* szót *rekesztékkel* magyarázza? Talán csak nem értelmezett ismeretlent ismeretlennel?

És most teljes lelki nyugalommal vetem alá magamat olvasóim ítéletének; rájuk bízom, döntsék el ők, vajjon igazam volt-e, midőn azt állítottam és állítom, hogy Imre Sándor forrásaiban megbízhatatlan; hogy vagy nem érti őket, vagy félreérti, vagy pedig félremagyarázza; hogy magamagát is rosszúl idézi, hogy ellent mond önmagának, hogy 3—4 lap után sokszor már nem tudja, mit állított az előző lapokon; hogy a régi irodalomban való jártassága szerfölött hézagos s legtöbbszörte csak felszínen járó. Rájuk bízom, döntsék el ők, van-e joga éppen az értekezés írójának, azt vetni másoknak szemére, hogy „nem nyomozzák kellően a nyelvet“ (5. l.), hogy „kötelességök, ha hivatásuknak megfelelni komoly akaratuk van, a szóképzés módjait, törvényeit erősebben tanulni s a nemzet elé köztudomásra juttatni;“ mert „mai napig keveset lendítettek, sokat tévedtek e dologra nézve“

(96. l.); hogy „nem ismerik a nyelvet“, tehát „illetéktelenül cselekszenek“, mikor „a nyelvtudomány érdekében szólnak“ a neologia ellen (71. l.).

Itélje meg a közönség!

VOLF GYÖRGY.

A NYELVPHILOSOPHIA.

III.

Értekezésének 21. lapján Brassai a „palaeológiát“ állítja tribunalja elé. A vádlott bűnei, ezt tudja isten és ember, sokkal számosabbak és nagyobbak, mintsem hogy oly igaz bíró, a minőnek a nyelvphilosophia hirdeti magát, fölmentésre csak gondolhatna is. „A paleologia vétkes. Condemno eum! — Praetor Brassai.“

Legfeketébb bűne pedig, a melyet Neptunus minden vize se Szeged összes szappankészlete nem moshat fehérre, az, hogy szólni mert, s szólni mert olyan dologhoz, a melyhez szólni egyen kívül ember fiának jussa nincs. Tudja a világ, ki ő: *ὠλονοπόλων ἐχ' ἄριστος*; a ki magától Apollótól bírja árendában a tripot; a ki tud mindent: *τά τ' ἑόντα τά τ' ἐσσόμενα πρό τ' ἑόντα*; s mindezt *διὰ μαντοσύνην* = nyelvphilosophia, *τὴν οἱ ποτε Φοῖβος Ἀπόλλων*.

Ez pedig szépen és érthetően meg van mondva a nyelvphilosophia evangéliomos könyvének hasábjain, egyszer világos szavakkal, másszor csonka zártételes, de csengőn beszélő következtetéssel, a mint legott alkalmam lesz kimutatni.

Hogy azonban olvasóink közül azok, a kik netalán Brassai értekezését még nem olvasták, kedvet kapjanak reá, meg egy kicsit a történeti hűség kedvéért is iparkodni fogok, hogy eltaláljam s legalább egy részecskéjében bemutassam az értekezés csengő-bengő tónusát és tenorját.

Nos hát — így kezdi a 22. lapon — a nyelvorvoskar*) constituálván magát — hogy kifogás ne lehessen, (nem „magából“ [selbst] [germanismus]), hanem csak egyszerűen) a Magyar Nyelvőrből (nem bírom**) kitalálni,

*) O rem ridiculam, Cato, et iocosam, dignamque auribus et tuo cachinno!

**) Aggódnom kell, hogy a mai generatio már nem érti, mi az a „bírom“. Ki kell hát jelentenem, hogy azont†) akarom vele mondani, a minek helyébe a fordítási gyávaság a „képest††) vagyok“ ronygot akasztotta.

mi a „magyar“, a „nyelv“-e vagy az „ör“?) idézek — meg — nem „el“ — érkezettnek látta az időt***) (és aztán ilyen emberek akarják a magyar nyelvet „javítani“! „Mit gefühl! Ihr hallunken!“ mint az egyszeri karmester kiáltá bandájának), hogy hozzá fogjon a javítás munkájához****). (Ki az ebannya bízta meg őket vele?)

De mondjuk el a többi saját nyelvünkön.

Tehát először is kétségtelen, ezt az értekezés majdnem minden lapja hangsúlyozza, hogy nyelvünk meg van romolva; ezen a bajon, ezt is több helyütt kimondja, segíteni kell. Hogy kik legyenek az orvosok, azt értésünkre adja a 32. lap: „a szakemberek“, tehát a nyelvészek. No már a szakemberek közül a neologusoktól csak nem lehet követelni, hogy saját alkotásaikat rosznak ismerjék el s lerontani segítsenek; de különben is meg se tennék. Hát az orthologia, akarom mondani a palaeologia? Az akarná megtenni, de szegény nem tudja. „Micsoda segédeszközökkel is tenné meg? Azzal a hánytorgatott egységes nyelvtu-

***) Micsoda sületlen, bomlott beszéd ez? Lehet az „idő“ „látni“?! Az „időt látni“ azt a képet adja, a mit az, hogy: „a fűvet hallja nőni.“ De ha jó volna is, hallatlan badarság, a mint szerkesztve van. Hadd tanítom meg a consortiumot a helyes magyar constructióra: látta, hogy megérkezett az idő.“ Micsoda orczával ülhet fel a nyelvészet triposára olyas valaki, a ki a syntaxisnak ilyen trivialis szabályát sem ismeri. Eből van dolga †††) az olyan nyelvnek, a melynek ilyen orvosai vannak!

****) A „munka“ felesleges és hibás ták.

†) „A z o n“ = „u g y a n a z“ = „i d e m“, nem pedig „i l l e“. Elmondtam én ezt már számtalanszor Péternek is, Pálnak is; ígérték is, hogy szót fogadnak; de azért tovább is „a z o n emberről“ beszéltek, „a ki —“. Erre nekem a Példabeszédek könyve XXVI. része 11. verse jutott eszembe. A vulgata ott „canis“-ról *†) és vomitus“-ról beszél.

††) Ezt a vad állatot én már egyszer megnyúztam, hanem a göcseji csavargó (de majd megúsztatom én a farizeust az ő vakmerőségének pocsolójában!) majomszeretete újra életet akart önteni bele, s azóta egyre dédelgeti, ápolja, csókolja.

†††) V. ö. ezt az angol szólást: „He is gone to the dogs.“

*†) „Canis“-nak *†*) semmi köze a „cane re“ igével. Eléggé nem gáncsolható hibája a latin szótáraknak, hogy az ilyesmire nem figyelmeztetik az olvasót.

†) A „canis“ meg a „szótár“ eszembe juttatja, hogy a „k u t y a f í k o m a d t a“ szólás nincs meg se az akademia, se Ballagi szótárában.

dománynyal, a mely még meg se született? Különben is ki szerkesztené! A consortium? Hisz mindennemű övénytágja a nyelvérzék elgyengülésében sinylik, s ezt a bajt nem gyógyítja meg sem a török, finn, ugor, vogul grammatika, sem az altaji nyelvek összehasonlító rendszere. A nép nyelvére hivatkoznak? De a nép nyelvét ők hallani ugyan hallják, de érteni nem értik.“ (46–47. l.) De különben is a palaeológiát az orvoslásra „senki se kérte (23. l.), s a nemzet köz véleménye a javítás nagy munkájával meg nem bízta, s rendeleteit, ha még nagyobb trombita szóval hirdeti is, el nem fogadja“ (38. l.) Azért fogja be a száját, vagy ha parancsolni akar, „otthon parancsoljon!“ (47. l.) No itt a nagy kérdés! Ki tehát az a szakember, ha sem a neo- sem a paleologia nem az, a kinek nem csak hogy megszületett a nyelvtudománya, hanem már jól meg is csontosodott; az a szakember, a ki nem csak hallja, hanem érti is a nép nyelvét? Hol van ő? S egyáltalában van-e ilyen halandó széles e hazában?

Kell lenni valahol; mert a 37. lapon a Nyelvőr-consortium egyik szómagyarázatára ezt a megjegyzést olvassuk: „Ezt náluk nélkül is tudtuk“; a 34. lap még határozottabban nyilatkozik, midőn mondja: „Ezekről (a kirivón bántó szókról) el volt már, ha nem oly nagy garral is, mondva minden, a mit ők (a consortium) allegáltak.“

Tehát van! Most csak az a kérdés, hogy hol van s ki ő? Ezt megmondja nekünk a 25. lap, a hol a nyelvphilosophia a Nyelvörnek ama helyével foglalkozik, mely a hibás szók osztályait állapítja meg (IV. 49–50.), s a melyről azt mondja, hogy „bomlott neki a cerebruma, s hogy csak egy szót tud bélyegzésére, a melylyel, ámbár botránkoztató része az akadémia szótárában megvan, oly diszes társaságban (az akademiában) mégsem akar élni.“ Miután ugyanis fáradtságot vett magának, hogy megtanítsa a consortiumot, miként kellett volna beszélnie, így kiált fel: „Ime a tizenöt sor elmondva háromban, még pedig úgy, hogy az eredeti szóár foglalata positiv és negativ oldalait teljesen kimutathatni belőle.“ Egy jegyzetben aztán kiadja magát a fontos titok, hogy: „A mi igaz benne, azt én már rég meg mondtam!“

A hosszú prédikációnak tehát az a veleje, hogy ki mer ott szólni, a hol Caesar parancsol?

Az a mi vétünk, az, hogy, népies szólással élve, nem jártunk Kolosvárra észért; ez ütötte a nyelvphilosophia érzékeny szívére azt a fájó sebet, mely a lefolyt év okt. 18-án az akadé-

miában oly keserves, panaszos s mennydörgő hangokban nyilatkozott. Mert mi választja szét két ellenséges táborra a neo- és palaeológiát? Az, hogy más elvek vezérlik az egyiket is, másikat is a szók alkotására nézve. S a nyelvphilosophia azért harsolódik talán a paleologia ellen, hogy roszak az elvei? Épen nem! Hisz „ő (a nyelvphilosophia) ugyan azt már régen megmondta” — csak hogy természetesen okosabban. Nem is azért telik fejünkre a kolosvári áldás, nem bizony, hanem azért, mivel nem tudunk magyarul. Ez a nóta járja, ez hangzik fülünkbe a 22-ik lap-tól mindvégig. De ott kaczerkodik, ott mosolyog csalogatólag mindegyik alinea végén a ceterum censeo is, a „beszél a barát, alamizsna a vége”: No, még se találjátok ki, most már csak kitalálhatjátok, a geogr. szélesség és hosszúság hányadik foka alatt fekszik az a hely, a hol nem csak a helyes elvek, hanem a helyes magyarság frigyszekrénye van elrejtve? Könnyű kitalálni; ott készítik a legjobb k. p. szót.

Nem akarjuk bizonyíttatni, se égre-földre esküdni, hogy de bizony mi tudunk jól magyarul — azt a közönségre bizzuk megítélni — csak azt kérdezzük: és ha valóban úgy volna is, mi következne belőle? Hát a nyelvphilosophia mindazt jól tudja, a mihez már eddig hozzászólt? S a „docendo discimus” csupán csak neki falu gyümölcse, a melyhez bármikor hozzányúlhat, más emberré nem? Tudtunkkal a φιλοσοφία egyszersmind φιλαλήθεια is! De az utóbbi a nyelvphilosophia szótárából, úgy látszik, hiányzik.

De lássuk, hogy teríti fejünkre a magyarul nem tudás vizes ponyváját!

„Törvényczikknek szabatosnak kell lenni. No már az a pazar, gondatlan bőbeszédűség, a melylyel a főelv és epilógusa van elmondva, egyenes antipódja a szabatosságnak. A pongyolán tákolt synonymák, változó színű azonosságok e halmaza bélyegzésére csak egy szót tudok, a melylyel ily diszes társaságban élnem nem szabad.” (25. l.)

Igaz, nem tagadjuk, de nem is akarjuk tagadni, mi pazarúl bántunk és bánunk a szavakkal; de ha ez bűn, semmivel sem égbekiáltóbb, mint az, mikor valaki összeszedi az égnek minden csillagát, a földnek valamennyi keresztjét, túlökjét és kecskekörmeit, s alájuk csatol, közéjük gyömöszöl annyi mindenféle rikoltó színű jegyzetet, hogy sorai a tarkabarkaságtól jobban virítanak, mint a remekbe készült posztószél-tarisznya; s legény legyen a talpán, a ki az allotriák ez útvesztőjében el nem ejti kezéből a kivezető fonalat. Menthetnők magunkat azzal, s még egy Appius censor is helyesnek mondaná mentségünket, hogy mi nem nyelvtudósok-

nak, hanem a nagy közönségnek írunk, a kinek mindent hegyről-tővire meg kell magyarázni, ha el akarjuk azt a czélunkat érni, hogy jól megértsen bennünket; de ne szolgáljon mentségünkre ez a nyomós ok se, ha ennél még egy sokkal hatalmasabbat nem tudunk sorompóba állítani, a mely ránk irányzott fegyverrel kiáltja felénk, hogy nem szabad kimélnünk a szavakat, azt, hogy eddigi bőbeszédűségünk még mindig fogyatékosnak, elégtelennek bizonyult be; mert nem csak hogy a nagy közönség, hanem irodalmi férfiak, akademikusok, nyelvészek sem tudták sok esetben megérteni, a mit mondani akartunk; sőt még a nyelvphilosophiának a fő növését halló füle is nem egyszer süket maradt „pazar bőbeszédűségünk, változó színű azonosságaink” ágyúszavának ellenére is.

Kell rá a nyelvphilosophiának bizonyíték? Ime itt van, szolgálunk vele.

Midőn a hibás szók és szólások javítását megkezdtük, erről szóló czikkünket e szavakkal nyitottuk meg: „A M. Nyelvörnek eddigi tevékenysége leginkább három fő irányban nyilvánult; egyik az elvi kérdések tisztázása, másik az anyaggyűjtés, s a harmadik a nyelvünkbe becsúszott vizátságok kimutatása.” (Nyr. IV. 1.) E szavak ellen így gáncsoskodik a nyelvphilosophia: „A hirdetett három működés közül a második, az anyaggyűjtést, hogy miben álljon, megvallo, nem tudom. Mert hiszen a Nyelvör-consortium nem szótárírássra vállalkozott, tehát szó- és szólamgyűjtést, a mit tulajdonképen kell és lehet érteni az anyaggyűjtés alatt, általános értelemben nem tehet. De igen is teheti különösen a hibás szók és szólamok gyűjtését; hanem így aztán ez, és a nyelvünkbe becsúszott vizátságok kimutatása, nem különböző két működés, hanem azon egy dolog a két végén fogva.” (22—23. l.)

Mi azt hittük, világosan beszélünk, midőn azt mondjuk hogy a Nyelvör három évi fennállása óta kiválóan elvek fejtegetésével, anyaggyűjtéssel s a hibák kimutatásával foglalkozott; eszünk ágába se jutott, hogy itt az anyaggyűjtés mivoltáról valami csak kétkedhessék is; de ha eszünkbe jutott volna is, még se magyaráztuk volna meg bővebben; hisz a Nyelvörnek minden egyes füzete kellően értésére adja mindenkinek, hogy mit kell az anyaggyűjtésen értenie, mikor látja, hogy majdnem felét a füzetnek a régi és a népnyelvből gyűjtött szók, szólások sat. foglalják el. S ime a nyelvphilosophia clairvoyantsága megtanított rá, hogy a ki meg akar értetni, soha se takarékoskodjék a szavakkal; megtanított, hogy az „anyaggyűjtés” mellé oda kelle volna

még tennünk: „Lásd a Népnyelvhagyományok, Nyelvtörténeti adatok, Nyelvemlékbeli szók rovatát!”

A bőbeszédűség tehát, a mint az idéztük hely mutatja, bizony szükséges. Mert azt nem tehetjük föl a nyelvphilosophiáról, hogy csak azért gyűrte az „anyaggyűjtést” s a „hibás szókat” egy kalap alá, hogy alkalma legyen a lúgos fazekat megcsóválni fejünk fölött.

Az értekezésnek 34–42. lapja a Nyelvörnek ama cikkét (IV. 2–6. l.) rostálja, mely a *rakpart*, *raktár*, *idény* szók helytelenségének kimutatásával foglalkozik. A Nyelvörben az *idény*-ről ez olvasható: „Mint látható, az *idény ny* képzővel az *idő* szóból van alkotva. A kik az *ny*-vel való képzést megkezdték, mint a legtöbb esetben, úgy ebben is a pusztá találomra építettek; látták, hogy van *kemény*, *sovány*, ráfogták tehát, hogy lehet *szerény*, *korány* sat. Azzal, hogy *kem*-e a tö, vagy *keme*, *kemé*, vagy talán egyik sem, azzal édes keveset törődtek; elég az hozzá, azt tartották, hogy rímet képezzen egy pár szóval.” Erre az értekezés egyebek közt a következő megjegyzést teszi: „A rágalom (értsd: a Nyelvörconsortium) meghamisítja a dolog körülményeit; mert nem a költők kapták fel rím kedvéért az *ny* képzőt.” (39. l.)

Itt tehát megint malomban hegedültünk; mert a nyelvphilosophia nem értette meg jól a nótát. Hát mondtuk mi csak egy árva hanggal is, hogy az *ny* képzőt a költők kapták fel rím kedvéért? Nem az van-e ott mondva világosan, érthetően, hogy az újítók elégnek tartották, ha a megalkotott szó rímet képez egy pár más szóval! S hogy senki se tévedhessen, nagyobb érthetőség kedvéért nyomban hozzá van csatolva: „Igy szülemlettek meg a „komor, bokor, gödör” rímjére az *or ör*, a „fukar, eger” képmére az *ar er* képzők.”

Minden betűjében ráillik e helyre, a mit Brassai a 25. lapon egy más passusunk kárhoztatásaképen szemünkre vet: „A törvénycikk áll egy fő elvből; azután következnek a részletek, s utánuk a vastag koponyájúak kedvéért, kik a kettőből sem birták felfogni a törvény értelmét, magyarázatul még egy epilógus.” Mondom, talál, teljesen ráillik ez az észrevétel a kérdésben levő helyre is; csakugyan a „rím” megmagyarázására csatoltuk oda a példafüggelékét — a vastag koponyájúak kedvéért. S roszúl cselekedtünk? Azt hiszszük nem. Mert ime akadt egy még vastagabb koponyájú, a ki abból a „pazar, szapora bőbeszédűségből” sem tudta megérteni beszédünk velejét.

Most tehát áttérhetünk arra, a mit kötelességünk lett volna mindjárt kezdetben megtenni, a nyelvphilosophia egyik definitió-jára, s kérdezzük: Mi tehát a nyelvphilosophia?

A nyelvphilosophia az a tudomány, a mely azt kár-hoztatja, a mit saját eljárása helyesnek bizonyít. Igaz-garatos tudomány!

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok, közmondások

Pósa házi János „Igazság Istápjá” című művéből. (S-Patak. 1669.)

De mivel ennyi sok elegy-belegy Vallások vadnak e' Világban, üdvezülhet-e ki-ki a' maga Vallásában? I. 11 lap.

Szent Jakabnál: Deus intentator est malorum. Nem szintén tű-hedgyel találta a' fordító . . I. 36.

Meg-esik! e' szín alatt sokat ki-vakar csálhatni a' Szent Írásból . . . I. 38.

Sokat himez-hámoz itt Kalauz . . . I. 40. . . annak betűjétől egy szálnéra se légyen szabad el-távozni. I. 41.

. . a' szent könyveket igen istenessen fordította. I. 43. ha eszek nincs, cseréllyék el a' bort a' lőrén. I. 46. jobb izűven esik azeledel, mikor az ember maga szájával rágja azt. I. 46.

a' szent Írásnak némelly vétkes példairúl hasonló himet varrhatnak. I. 49.

Példákkal akarják azt Károlyinak fejére rakni. I. 49.

A' ki kákán nem akar csomót keresni, el-szenvedheti azt az Exclamatiót minden gyomroskodás nélkül I. 52.

Onnét mindazonáltal a' Mise áldozattyát (mert a' vagon begyeken) a' Pápasták fel nem állathatták. I. 55.

Ugyan azon sipot fújja Bajlius Jesuita, mikoron azt mondgya . . . I. 62.

Innét azért meg-tettzik, melly álnokúl tegye-fel ellenünk Kalauz a' kérdésnek fejét, ilyen formában . . . I. 70.

Meg-bocsásson Ersek Uram, nem szavunkat szólylya. I. 70.

A' Calvinus mondásiból penig, mellyeket Kalauz allegál, nem könnyebb azt kihozni, mint a' baktúl tejet fejni. I. 70.

Ez ilyeneknek mi lábat nem vetünk . . I. 71.

Hanem ez a' dolognak kérdője, és a' két fél között
lévő villongásnak bökkenője. I. 73.

Roszpóra vagy ennek a' következésnek, azért nem
sül ki. I. 75.

Ugyan-ezen nótát fujja Bajlius Jesuita . . I. 78.

Az új Pharisaeusok-is ezen nyomon ballagnak . .
I. 77.

Az új Pharisaeusok-is ezen hajóban eveznek. I. 78.

A' Páristák-is ezen czéger alatt árulják a' Tra-
ditióknak poshatt borát. I. 79.

A Pharisaeusok Traditioji emez amaz enczenben-
czen, gyermeki játékos dolgokról voltanak. I. 79.

Valaki nem szőlánd annak beszéde szerint, nem léssen
annak világossága; de úgy ha álmot nem hűvelyeznek.
I. 81.

.. az Apostolok kohából költ legyen az ő Traditio-
jok I. 81.

Itt-is általugordgyák a' korlátott. I. 83.

Messze Makó Jérusalemtől. I. 85.

.. jnnét ki nem sül a' Traditionak szükséges volta. I. 86.

Nem-is okos! emberhez illik a' szó felett kardos-
kodni. I. 91.

Számlálhatta elő azokat a' példákat. I. 93.

Az őrdög jól meg-agyabugyalá őket. I. 99.

Vaj vaj! mire viszi az embereket a' hitván igények oltalma-
zása. I. 101.

Itt-is nem iránzák a' tárgyat, azért nem-is talál-
lyák. I. 101.

De más már a hét, a' kérdés is másfelé mász. I. 103.

Megfordítván azért a' kaszát, mi-is azt mond-
gyuk . . I. 119.

Veronus Jesuita . . Galliában ez hamis practikát
uj kaptára űté. I. 110.

A' mi sokszor esik, nem mindenkor. 111.

Ha ezekben a' hat dolgokban csavarognak a' Calvinisták,
bár fejezd-rá osztán hogy Farkasok és Sátán Szolgái. I. 122.

Hogy immár a' dolognak kérdőjére mennyünk,
csak ebben forog a' villongás . . I. 124.

Hová lehet nagyobb titok a' Sz. Háromságról való
tudománynál, I. 128.

Nagy dolgot nem adnak könnyen. I. 129.

.. kétség nélkül egyen egyé a' Püspökök tévelyeg-
hetnek és néha tévelyegnek. I. 134.

Mindenkor csak az Ecclesiát pengetik ajakokon.
I. 138.

A' Rómaiak a' Római Pápát is oda bidgyesztik. I. 147.

Cochlaeussal így kanáloz Kalauz, de Thuanus emlékezetes Papista Historicus más lével adgya azt fel.
I. 164.

Es kész volt magát a' Pápa ítéletére hagyni, tsak az ő bajnoki határookban tartották volna magokat. I. 166.

...se tenyere se talpa annak a' mondásnak ott nem találta. I. 167.

Calvinusban és Bezaban űtközik, azokat is hasonló lúggal szapulja. I. 173.

Nints módgyok benne az ellenkezőknek hogy nálunknál itt ez aránt sokkal fellyebb hajazzanak. I. 182.

...a' keresztyéni vallást falban rugván szabad legyen vissza térnie a' régi pogány vallásra. I. 187.

Péter király szaladórá vévé a' dolgot. I. 187.

Ennek menn'i kereszti és a' szerentsétül való hányattatási vóltanak, teli véle a' Historia. I. 188.

Addig s' addig gerjede a' pártolásnak tüze, hogy végtére meg-fogják Sigmondot. I. 189.

Gara Miklóst, ki mind halálig a' királyné aszonyok mellett emberkedett, le-konczolá. I. 189.

Csak patvar azért azt a' Reformatio-nak tulajdonítani, a' minek az emberi veszetség az oka. I. 190.

A' Szent Irásnak világos szava fogokra nem fér. I. 195.

Mind magát, mind másokat vizre akar vinni Kalauz, nem különböztetvén meg a' meg különböztetendő dolgokat.
I. 215.

És így a. Sz. Irás betsületi, mind füstben megyen.
I. 220.

Sem a' régi Atyáknak értelmeket, sem a' Sz. Irásnak előhozott bizonyágát nem ölti-keresztül. I. 232.

Egyfa nem erdő. I. 237.

Minémű ember lőtt legyen az az Ochinus, szórérül leírja ugyan Béza. I. 239.

Tsak szó szaporítások valamellyeket Kalauz ellenünk bő beszéddel szemetez. I. 259.

Magok-is némely tudos Papista Doctorok nem törölték úgy fel homlokokat, hogy ellenkezőt mernének állatni.
I. 261.

De vallyon a' Papista Doctorok, szintén olly nagy betsben tartják-é a' régi Szent Atyákat és Doctorokat, a' mint azt szóvai nyelik? I. 262.

Midőn pedig kedvek ellen borsol, meg-fordét-tyák értelmeiket. I. 265.

Szájok izént szólnak. I. 264.

De bűvön bé-től tőttük ennek a' hamis patvarnak az árkat. I. 276.

VERES IMRE.

Böngészet Ilosvai, Dugonics és Arany Toldijának nyelvéből.

I.

Ilosvai Toldija.

Figyelemre méltó szók és kifejezések.

Által út: keresztút.
atyafiság: barátság; ve-
gyed fiam Lajos atyafiságomat.

bé-nyomtatni; Mikoron
Ujhelyben lovon el-bé-juta, Ujhely
piaczára szépen bé-nyomtata.

búskodik: busúl.

budosik: bujdosik; amaz
az akad. könyvtárban levő lö-
csei kiadásban (1629); a po-
zsonyiban (1746) már „bujdo-
sik“ áll.

de; kérlek de ne siess halá-
lomra.

dobogdogál; nyakában
csuklyája dobogdogál vala.

dörgölődik magában.

egybe roppanni; egybe
ropparának, nézik sok ezeren.

el-álmélkodni vlmin.

el fel-ementeni.

egyemben: egyetemben;
Császárral egyemben, hid így
az dolognak, Tizen egy Kirá-
lyok talpokra állanak.

el ki-futa.

tanács: tanácsos, vagy új-
magyar nyelven: tanácsnok;
eszes fő tanácsit gyorsan bé-
hivatá.

fel-czifrázni, házat.

fel-építeni vlmire; Mik-
lóst ő két lóra fel építette vala.
fel-nyöl: felnő.

feletkezni vlmiben: az
ének szerzők is feletkeztek dol-
gokban.

futosnak.

fel-ront; börtöket csakha-
mar fel-rontának.

gyözködés; szép pálya
futások, gyözködések lönek.

gárgyán: gvardián.

gerjedez vlmre; Tholdi
szerelmére igen gerjedez ennek.

haladni vlmit; az úton
mentében Váradot haladá.

hal-kalász; halaknak ka-
lászja állán kiütött volt.

ház: szoba, terem.

imeg: ing.

köröskörnyül.

keserülni: sajnálni.

kondér: sajtár; két jó öreg
kondér.

kérni vlmin; szolgát azon
kére.

lakat jártó: lakat gyártó,
lakatos.

maga-mutatás: kezdé ott
ugrálni nagy maga-mutatással.

marha: gazdagság, jószág.	aranyat ros-tisztába (kenyér)
kincs.	csinált vala,
mászszor: máskor.	rengdegel; derekán káp-
meghalad vlmít, várost.	pája hogy rengdegel vala.
nyomodni; Sarkát Tholdi	sing: mérték neve; skárlát
Miklós úgy nyomodgya vala.	gránatnak singi kopia vala.
nagy; nagy sok ajándéka.	talám: talán.
osztán: aztán.	terh hordozó.
ország hadnagyja: nádor.	tartani; Szárcsa-monnyal
ólálkodik magában.	néha ő asztalát tartya.
pokol fene bika.	mony: tojás.
porond.	udvar: harczjáték; Akkoron
pironkodik: szégyenli	az Lajosnak új udvara vala;
magát.	és: új udvart hirdete Németúj-
ros-tiszta: tészta; száz	hely várába.
	vesződés: vesződség.

**Figyelemre méltó alakok, szóképzések és
szólásmódok.**

Idő telvén. Az uton mentében. Bolyog és budosik. Elvesztette útát. Battyának az dolog mind hírével vala. Ros kenyér béivel szükségét tégye; a pozsonyi kiadásban áll: végye. Egy Cseb Vitéznek az öklelés áll vala. Szöryü rángatással száraztá epeszté. Az idő akkoron szép folyással vala. Azon (az ablakon) szép oroszlány arannyal irva vala. Fene oroszlányra hamar fel ugorék Egy lakatoshoz ő bujában bé lépék (49 versszakban; a 65 vsz. király elbé lépék). Jötten jő. Megmondom neveket Uraknak ez versekben. Vagyon nagy kiáltás széllyel a városban. Egy követ el-juta, hogy hirt tégyen abban. Buzgány (így buzogány helyett). Örök békességet szerezzünk mi hit alatt. Agyatokban rontom arany koronátok. Bizonyt nem irhatok mi vólt annak oka. Oktalan ő neki nagy öklelő fája. Gyorsan vén baráttal ő kopját tött vala. Széllyen (széllyel) vigyáz vala világos ablakban. Mondhatatlan igen ezen megbusult vala. Tholdi vitézekben hármát meg ölt vala. Szertelen temérdek agya koponyája. A' régi dolgokról lön emlékezetben (megemlékezett róluk).

BÁNÓCZI JÓZSEF.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

fohászás: fohászásokval: J. 479. infremuit Év. 151, halyák
cum suspiriis Fl. 33. vala ötet ohajtani ur istenhez
fohász kódék: ingemuit es fászkodni (sic) szívinek

gökeröből Dm. 119. az szent-
ségnek szándokáról fászkotta-
tok avagy bánkóttatok Dm. 103.

fászkodás: fohászkodás
Cs. 77. Dm. 145.

folnagy: vala folnagya:
habebat villicum M. 148. folnagy-
kodik; nem folnagykodhatol:
non poteris villicare M. 148.

folnagykodat: villicatio
M. 148.

folnagyság: villicatio M.
148. Vt. 33.

folt: darab; az szövendők-
nek egik fottya kezébe vagyon
Th. 186. folt posztócskákban ta-
kará be ötet. Cs. 90. s a folt-
jával nagy sokáig veré ötet Dl.
150.

folyamik: öbelöle vér és
viz folamék kive: exivit sangvis
et aqua J. 696. 558. folyamodik;
Ér. 3. 26. 118. 360. 368. 428.
536. Tn. 51. 37. Th. 205. Vt.
43. 44/2. Év. 631. 885. 985. 650.
44. 100. Fl. 79. 68. 80. J. 715.
779. 808. Cs. 107.

folyamás: tódulás Ér. 631.
= folyamodás Cs. 139.

folyamat: folyás Cs. 497.

folyat; vér folyatban: in
fluxu sangvinis M. 128.

folyató: folato ünő: vacca
lasciviens B. 186.

folyó; elfolyó szem: defi-
cientes oculi J. 262.

folyos; elereszték a folyók-
tól, kik folyosván: per vere-
darios, . . qui discurrentes . . .
B. 66.

fön: nagy szégyenséggel el
foná onnan magát Ér. 503.

fonalodik: elvégeztetőt ur
istentől minden embernek egy-
szer meghalni jelesen imez
három hozzá fonalodot keserő-
ségökkel. Ér. 479.

fonalojt; hogy utánna a
kárhozatnak kötelében fonalon
(= fonalitson) Ér. 80. egybe
fonalojt: consuit J. 12. ha en
fejemnek hét hajszálát egy karó-
hoz fonalajtandod: si . . cum
licio plexueris. J. 344.

fonalság: disputa; vetődés
fonalságot szül. Év. 380.

fonat: Ő haj fonatival: ca-
pillis capitis sui M. 124.

VOZÁRI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Jutka, kételkedem, egyértékű-e valaha Juliskával, mint
Felméri magyarázza (V. 174); s ha igen, hibásan; mert Jutka
(azaz Juditka) tudtomra mindenhol Judit, a székelyeknél is (v. ö.
Kriza 387).

Fűrécé helyett (Kun Dani közleményében V. 181) nem
fűrécé olvasandó?

Csírbe helyett V. 269 (a pizsülle szó a.) bizonyosan
csírkét kell olvasni.

Kondás (V. 283) szekundás helyett, mint Hantz Gy.
a jegyzetben magyarázza, nagyon ritka hangtani jelenség volna.

Talán inkább a. m. kontrás; az *r* hiányzik, mint a *frastom* szóban IV. 563 e h. *flastrom*.

V. 329 *bazánszik* van közölve, III. 326 pedig *baráncsik*; egyik a kettő közlő bizonyára hibás, de melyik? — Általában nem szükséges bizonyítani, hogy milyen könnyen csúszhatik be ilyen közleményekbe egy-egy hiba akár a közlő, akár a szedő vétése folytán, s hogy mennyire nincs helyén, ha valaki oly ingerült hangon védi adatait, mint Kőrész K. a 263. lapon.

Lásza helyett Bocsor L. tolnai közleményében V. 379. nem lész a olvasandó? Legalább így mondják máshol Dunán túl.

Ok nélkül hasonlítja Vozári a 318. lapon össze a *fiasztal* és *nehesztel* szavakat. Az utóbbinál számot kell adnunk egy elveszett szótagról; *nehéz + tel* magyarázatnak nem elegendő, mert *-t-l* deverbális, nem denominális képző (*hazudtol*, *habatol*, *zakatol* stb.). Ellenben *fiasztal* szakasztott olyan denom. képzés, mint *viga-sztal*.

Félemes-nek V. 121 adott magyarázatához v. ö. a 316. lapon félelmes: „a ki fél.”

A 145. lapon (2. s. al.) *djer h. olv. ájer.* — A 152. lapon (6. s. föl.) *nem h. olv. ne.*

SIMONYI ZSIGMOND.

II.

(V. ö. Nyr. V. 207—210. 1.)

Fidelke, fédel. A Tájszótár 123. lapján Czuczortól e sorok olvashatók: „fidel, fehér kendő, melylyel a falusi asszonyok fejüket bekötik”. Komárom m. Udvardi járásban.

Előruha, használják a palóczok is: előkötő névvel.

Rása. Használják a székelyek, mint Szabó Elek írja a Tsz. 311. l.: „rása, brassói gyenge lágy posztó materia, szoknyának való.”

Römpöly. Tsz. 321. Dr. Ében „Az új mértékről” szóló művében.

Lukna. Talán rokon vele vagy ugyanaz a Baranyában használatos *lukma*: papi bor és gabona fizetés. Tsz. 246. Tóbi Antal.

Pálha. Göcsejben pálla: ümög ujjá és dereka összeresztéséhez a hónal alá érő toldás. Tsz. 283.

Kamuka. Tsz. szerint damasz k szövet. Marczal melléke.

ZIBRINYI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Hó d m e z ő - v á s á r h e l y i e k.

Itt a disznó, hun a bagoly? (Igy csúfolják a bagózó embőrt.)
 Enyje! de mögesküdött kend avval a pipával! (Arra mondják, a ki szünetlen füstöl.)

Nincs neköd ahhon való esződ.

Mögemészszük egymást, mint rézsda a vasat.

Széledőzik, mint a rossz kotló. (Az anyjátúl elmaradt gyerököknek mongyák.)

Mögértem má én, mint a kóty. (A betegős embörök mongyák.)

Az aszszony egy hitön van a lóval; mind a kettő kifog az embörön, még kifoghat; a ló, még csak egy kerékvágást át bir lépni, az aszszony, még csak egy fölfútt hólyagot át bir vinni a jégön.

Igaz vagy té is, akar a zsidó font.

Vidd ördög, ha a tied.

Abba a tálba piskál, a kibül öszik. (A ki a jóltevőjét bántja.)

Nem a jászol mén az ökörhön, hanem az ökör a jászolhon.

Az inába állt a dolog, mint Kosztolányinak a gyakás.

Pészt vagy gúnyát! (Fizetésre való fölszólítás.)

Úgy nézöl, mint a macska, mikor möndörög.

Tákozzák (a vén embőrt), mint a római pápát.

Lösz még a kutyára dér.

Ugy áll; mint a bálvány.

Orrol (haragszik, rugdal), mint a Hódi Pál szamara.

Kojtol, mint valami török basa (v. hat ökrös gazda).

VEISZ DOMOS.

S z o l n o k i a k.

Mosolog, mint Mózsas a moslékra.

Ojan nincs még a mesébe se.

Vak a, de még pisze is.

Iszik mint a rékásiak a gójára.

Összeáll mint a Szajli asszony haluskája. (Akkor szokták mondani, ha több asszony összeáll beszélgetni.)

Kanyi, oszt bodor is. (Fekete hajú emberre mondják.)

Görbe kímíny megölellek, de hozzám szabott apád! (A lányok szokták mondani a legényeknek.)

Émén famagot szödni.

Fövette batyuját, oszt itt hatta faluját.

Gacsos, kaszál a lábává. (Arra mondják, kinek 'csunya járása van.)

Meglehet, nagy a világ megeshet.

Ne szurka piszka, mert szikra veti. (Akkor mondják, ha valaki valami tárgyhoz nyúl.)

WOLF VILMOS.

Veszprém megyeiek.

. Ez is csak ojan ló: ha akarok ha ném is, fölülök én magam is. (Rosz lóra.)

Tulipiros babiljon színű. (Czifrán, tarkán-barkán öltözöttre.)

Ha ebül mégy az embér halászni, békát fog.

Isten éltesse a tótot, hogy ne horgya a magyar a drótot!

Az gondója a fiskális, hogy az embér is asszony, hogy hét bőre van.

Ennek az embérnek fele kényere a káromkodás.

Mikor haggya má kê torkát a kocsmába. (Az asszony mondja iszákos urának.)

Még köll ám ismerni a küszöböt. (Ha összevész vlki, s a gyanuba fogott ártatlan volt.)

Hunczfut, még meleg. (Nagyon tréfás emberre.)

Ennek az embérnek egy ötvenes lóg ki a zsebibű; árra kérém az istent, hogy; esne ki. (Az utolsó a megszólítotttra is vonatkozik; innét a tréfás kétértelműség.)

Káromkodásnak harag a vége.

Ennek a pempőjit sé énnêm még. (Ronda asszonyra.)

Mi az ebéd? — Káboszta nincs 'husa (ha kábosztát főz vlki)

Böcsületés embér! Csak a valaga disznó. (Ha rossz ember magát becstületesnek mondja.)

Uf főturgya az órát, mint a három garasos malacz' a négy garasos kötélén.

Czukrom a bótba, tied a bugyogóba.

Picziny, de nagy! (Kis természetűre, ki nagy hunczut.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Babonák.

Ha a pók délelőtt mászik az embérre, széréncsétlenség; ha délután, széréncse éri vagy pénst kap.

Ha az embér bal kezén van bóha, jó levél vagy hír jön; ha jobb kezén, az ellenkéző.

Ha az embér megbotlik, mikor vlhová mégy, forduljon inkább vissza, mert széréncsétlenség üt ki.

Ha utra mégy vlki s az otthon felejtéttér visszamégy: széréncsétlenség.

Ha fészüködés közben elmarad ék kis fűrt haj: váratlan vendég gyűn.

Ha olló vaj kés megáll a földben, mikor lécsik: akkor is vendég gyűn.

Ha a macska mozdik, vendég gyűn; ha aszongyák neki: Füledén főjű, ha kedves! — s um mosdik, akkor kedves vendég gyűn.

Ha az ember a kés fokával jáccik vagdosva: kárvallás éri; ha lapjával jáccik: a nyomoruságot hívja.

Alomban papot látni vagy tükörbe nézni: gyalázat.

Ha a leány a cipőt léjti s az egyénészen megáll, akkor aszongyák: émégy a kurafiak után.

Ha valakinek a luttápa (lud talp: kinek elfagyott a talpa, nyáron vagy télen viszked, esős időt érez.

Ha terhes asszony vmi csunyát lát, távosztassa el ép párszor a kezét a dérékátú, asztán nem árt még.

Ha a paprikát földöntik, az nap pör lesz.

Gombostűt nem szabad évennyi, máskülönben a baráccságnak vége szakad.

Ha valaki csuklik, emlégetik.

Ha a tűz pörül, vendég lesz.

Ha a gyertya magátú ászik el, akkor aszongyák: hónap ilyenkor többen leszünk.

Ha a terhés asszonná akármijen gyümölcs van s az akár-hová üti a testéhe, a gyermekén meglácczik.

(Szt. Gál. Veszprém m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Népmesék.

Hun vôt, hun nem vôt, vôt a világon écczé égy ember. Vôt ennek az embernek három fia, két okos, égy még olyan fébolond forma, a ki nem tétt mást, mint hogy mindig a szemétdombon keresgét. Vôt az embernek az udvarábo égy boggya szalma, a mit minden áldott icczaka széllyé durtak. Nem tutták még sémmiképpen, hogy ki teszi aszt. Écczér aszt mongya a legöregebb fiának az ember: „Ennye fiam, hájj az íjjé a boggya tetejin, lezsd még, ki durgya szillyé.” Jó van, úgy is lét. Sütött az idés annya pogácsát, vart égy tarisznyát is, a mibe a pogácsát tégye. Főmént a boggya tetejibe, de biz ű nem tutta még-örizni; mer másnap réggé mikor fölébrett, csak úgy szillyé volt a hányva, mint máskor.

Aszt mongya akkor a középső: „No, majd méglesém én, idés apám, hogy ki teszi aszt.” Ennek is vart az idés annya tarisznyát, pogácsát is sütött neki; de bizon e sé tutta még-

őrizni, mert a szalma más nap réggê csak úgy szílyê vôt hánvo, mint azelőtt.

Aszt mongya akkor a legfiatalabbik, az a fé bolond forma: „Má látom, hogy eszt is nekém köll mégtènni. Nálom nélkül nem tunnak ezek sémmire sé menni.“ A két testvîrgye, mikor eszt hallotta, nagyon haragudott. Aszt monták neki: „Oh té bolond, hogyha mi ketten nem tuttuk megőrizni, akkor té bolond litédre még úgy sé tudod.“ — „Né gondúlylatok vele, az az én dôgom lesz.“ Neki is vart az idés annya tarisznyát, pogácsát is sütött.

A mint beestélédett, fômént a boggya tetejibe. De ű nem alutt ám ê, mint a testvîrgyei. Úgy tíz óra felé egy kis egér gyütt ki a szalmábú, a mélyik aszt monta neki: „Oh idés bátyám, olyan éhês vagyok, aggy egy kis énnivalót.“ Mégkönyörût rajta, adott neki egy pogácsát. „No, a mér attá, mégmondom, hogy őrizhetéd még a boggyát. Három minés szokott ide járnî, egy réz, egy ezüst, még egy arany minés. Ezek majd sorba gyünnek. Mindig a legszèbbikre ugorgy rá. Ágoskodik majd miadéggyik, de né gondújj vele sémmît; csak kapaskoggyál még jól, hogy lê né vessén.“ — „No eszt csak rám kô bîzni.“ aszt mongya a fé bolond forma legîn.

A hogy êmént a kis egér, hát némsokára gyün ám a réz-minés nagy robajjá. Csak aszt várta, hogy közel gyűjjön hozzá a legszèbbik rîzlú, mingyá fölugrott rá. Rugdalódzott az éléget de jó megfogta ám a sörînyit. Mikor osztán látto, hogy nem birgya lévetni, mégatta magát. Mikor eszt a többi meglátto, nagy zajjá tovább nyargát. Aszt mongya akkor a lú: „Akármikor lesz rám szûksigéd, ha eszt a rézsipot megfújod, a mit adok, mindig ott leszék segíteni, csak eressz ê. Valahányszor szûksigéd lesz rám, csak eszt fújd még, még ebbe a rîz ruhába ôtözz fô.“

Jó van, eleresztette. Úgy tîzènkét óra felé gyütt az ezüst minés. Itt is föluggott a legszèbbikre. Ágoskodott az is éléget, de nem tutta lévetni. Mégatta magát, a többiek még észalattak. Az ezüst lú ezüst sipot, még ezüst ruhát adott neki, hogy szûksig esetibe csak aszt a sipot fújja még, még aszt a ruhát végye fô.

Eleresztette esztet is. Két óra felé gyütt az arany minés. Alló, vezsd ê magad, écczèrre a legszèbbikén termètt. Ez is mégatta magát, a többiek még ényargátak. Az arany lú egy arany ruhát adott neki, még egy arany sipot, mit ha megfú, hát mindig segítcsigire lesz. Réggê, a hogy fölîbrednek a testvîrgyei, láttyák ám, hogy a boggya nincsen szílyê durva. Irigykèttek ôccsükre nagyon, de nem tèhettek ellene sémmît sé.

Némsokáro a város piarczán a király parancsáro fölállítot-

tak egy nagy fenyőszálot, annak a tetejibe egy nádszálot, a nádszál tetejibe egy vesszőt, a vessző tetejibe egy tűt, a tű tetejibe egy arany almát. Kihirdette osztán a király, hogy a ki eszt az arany almát egy lóugrásso lévészi, annak aggya a lányát feleségül. A mint meghallotta eszt a két nagyobbik testvér, kiválasztották az aptyuknak legszebbik lovát, hogy széréncsét próbájjanak. De bizon még se közelítették az arany almát. A fé bolond forma legín is oda mént, először a rézruhávô. Megfújta a rézsipot, hát ott termét a lú. Ráűt, haném három öl hiányzott még az almátú. De nem szót ám sénkinék se, hogy ű kicsoda. Mikor a testvίrgyei haza gyűttek, akkor ű má a szemétdombon kerezsgét. Más nap az ezüst ruhábo ötöszködött. Megfújta az ezüst sipot; ott termét az ezüst lú; fölűt rá, osztán égyénessen az arany alma után ugratott. Most még csak fél öl hiányzott, hogy lé nem kapta az arany almát. Mikor a testvίrgyei hazagyűttek, mer azok mindén nap éméntek, már akkor ű rigén a szemétdombon kerezsgét. Harma'nap az arany ruhábo ötöszködött, osztán az arany lóvâ mént é. No ezzé má széréncsessen átugorta a fenyőszálot, az arany almát is lékapta. Akkor osztán sietett haza. Az arany almát a sipkájjo alá tette; osztán mikor a testvίrgyei haza gyűttek, ű má rigén a szemétdombon kerezsgét.

Jó van ám, de a király kerestette ám az arany almát. A városnak mindén kapuját becsukták, hogy sénki se mēhessen ki. A cselédék ippen az ű házukhō irtek, hogy ott is mēgnizzenek mindént; a két nagyobbik testvίrt már kikutatták, de bizon náluk ippen úgy mint máshun, nem talátok sēmmit. Aszt mongya az égyyk cseléd, a hogy megláttyo a szemétdombon a fé bolondot: „Nizzük még aszt is, ki tuggya, mi lakik benne.” Aszt mongya a két testvίr: „Soh' se fároggyanak, anná úgy sincsen; iszén mindíg a szemétdombon van.” De azér előhították.

Odamégy a fé bolond mindén köszönís nélkül. „Ennye atta kölyke, nem tuccz embérsígét?” aszt mongya az égyyk; osztán a sapkát kiűtötte a fejbű. Több se köllött. Iszonytató nagy lármávô vitték a királyhō. Vôt ott égyy üveg hintó, abba bele fogták a réz, az ezüst, még az arany lovat, mert ezéket előhitta, hogy elhiggyék, hogy csakugyan ű vette lé az almát; a hintóba a gyönyörű szíp király kisasszonnyal beleűt, osztán bejárták az egisz várost. Égy pár nap múlva osztán nagy lakodalmat csaptak, most is ínek, ha még nem hâtak.

(Orosháza).

VERES IMRE.

Találás mesék.

Melyik várba nincs katona? — A lékvárba.

Hanyatt fekszik, hússal döfölik. — Sütőtekő.

Ángyom asszon terpeszkedik, bátyám uram beleereszkedik.

— Kútgém.

Kicsike fekete, ugrik mint a fityfene. — Bolha.

Gyűnnek madarak szárny nélkül, gyűn éggy embér láb nélkül, mind mégéshi száj nélkül. — Hó és nap.

Hogy ha éhész vagyok, késsel mégyék neki. — Kenyér.

Félültem a zörgőre (kocsi), kiméntem a zajgóra (vásár), ott véttem egy vörösi (hús), beletettem a lukasiba (kosár), oda gyűtt a szőrösi (macska), kivette a vörösi; úgy megültöttem a kányamonyával (főzőkanál), hogy beleesett a pitypalatyba (katlan).

(N.-Becskek.)

HANTZ GYULA.

Debreczen vidékiek.

Még az apja meg se lett.

Mán a fíja zsindejez. — Füst.

Magasabb a toronnál,

Vékonyabb a sinórnál. — Eső.

Hogy van a, hogy a félszemű ember többet lát egy szemivel, mint te kettővel?

Mert ha rád néz, két ép szemet lát, te pedig neki csak egy ép szemít látod.

Erdőn terem, vízen jár,

Lelket hord a palotán. — Fahajó.

A gazdának se vót, a szógának se; mégis a szóga adott a gazdának, azután úgy adott vissza a gazda a szógának. — Keresztelő János keresztelte meg Krisztus urunkat, azután úgy keresztelte meg Kr. urunk Jánost.

Nincsen esze, nem tud beszélni, mégis mindig igasságot mond. — Mázsá.

Foga van, de sohasem eszik vele. — Füstű.

Ezüst gyöngy aran hintóba. — Harmat a virágon.

Lelkes alul,

Lelkes felül,

Közöttük lelketlen. — Ló és lovag köszt a nyereg.

Tollas vánkosnál mi puhább? — Az anyá öle, kebele.

VOZÁRI GYULA.

Tájszók.

Drávamellékiek.

gajgona: rántotta, zsirban sült tojás.

galaginya: galagonya; a tolnamegyeieknél: gelegonya.

gándzsa: hosszú horog, a melyet tűzveszély idején használnak az égő tárgyak lerángatására.

görröngyeg: hant. Jól még üttem egy görröngyeggel.

grizd: dara.

gujacz: a még egészen fejletlen, tollatlan kis madárfi.

gulyu: golyó.

gyángyi; a fiatalabb nem csak az igazi ágyát hívja így, hanem minden rokon, sőt gyakran csak jó ismerős idősebb asszonyokat is.

gyulás van: tűz van. Tűz eset alkalmával kiáltják.

ha: mikor. Ha érjünk még haza! Ha daggatod végig a csikli fenekét?

há: hát. Étté-é má? Há.

ha nem birom nem birom: alig birom; ha beleful beleful: csaknem bele fult.

hejd, hejdi: nosza, egészen bevett szó; ha magyar szót használ is a küldésre, vagy menésre a hejd-et mindig elébe teszik. „Hejd ereggyén kê! Hejd mennnyünk. Hejd hozzá fivet!”

helyte van, helyte fog:

mellette van, mellette fog. „Fogj helytem!” ennek ellenkezője; rávan (ellene van). „Ma látom, hogy mind rám vattok.” heverő morhá: a nem tejelő csorda.

hoczég éde: add ide.

hóni: halni. „Nem vóna jócska még méghóni.”

hur: gummi elasticum. „Add éde a hurcsingémet, (gumilap-tát).

hurka; itt nincs külön nevezet a hurka és kolbász szók között, hanem hurka mindakettő; azonkívül az állatoknak, embereknek beleit is így hívják; pl. „Kigázó!om a hurkádát. Rálépett a csikére, hogy még a hurkája is kidűt.”

igyém, egyöm, így; egy harmadik személy beszédét jelenti akár egyes, akár többes számban, aszongya, aszongyák; aszonta, aszonták helyett. „Elveszett igyém a pipája. A gyerkök igyém hónap gyűnnek még a hégyrű”. Sok esetben mind a kettőt alkalmazták. „A nyanyikád asszonta igyém, ménnny haza.”

ihannya: a szoknyahálóban levő összerántó inak.

ingatni, ringatni. „Ingasd kincses lányom az Ábélkét!”

itató: orvosság. „Sokáig lét a hideg; peding itatót is ittam.”

Császár Lajos.

Székelységiek.

Mellrevaló: mellény.

mennyég: mennyek.

meretyű: kis háló.

mereklye: kis boglya.

me v. mesze: vedd el.
 mihesnap: köznap (míves nap, dologtevő nap).
 mondó ember: jó.
 móriók: étel utáni elméskedések.
 nyilazni házat: emelni.
 nyuszló: vőfény.
 orotás: irtás.
 ostoru: létrát pótló ágas fa.
 övbevaló: kendő.
 bepástosodva: begyepesedve, földdel befedve.
 pepe: az utcákról egybekapart sár.
 pest: boglyás kemencze.
 ponk: dombnál kisebb magaslat.
 porzsoló: fazék.
 pötyögős bőharisnya: fehér nadrág.
 ramaz: ölhosszú fadarab.
 rege: szakadásos erdőnőtte árok.
 ritteget ostorral.
 ródal: metsz.
 rudra való: lábnyi széles kelmevégek finom hímzéssel elborítva.
 sárika: lombos suba.
 sellég: a nád széléből lehasogatott vékony szálakból font nádzsinórkák.
 sivolás: zendülés, csendülés.
 somodi: fűszeres rétes.
 sottfej: a kemencze azon emelkedett párkánya, hová a tüzet rakják.
 summog: szid.
 suvás: omlás.
 süstörög: magában emésztődik a kupidomu csomó fa.

szenészni: szemet égetni.
 szirtcsomp: sziklaszál.
 szokmány: bő, hosszú bokáig érő zeke.
 szuszek: gabnatartó láda.
 saté: nád.
 tácsó: hallgatag, ügyetlen.
 tanorok: kerítéssel körülvett nagyobb kiterjedésű kaszáló, kivált helységen kívül.
 taploca: erdőközötti irtott hely.
 tarack: vassalak.
 tatorjányőké: Brasila tartarica.
 tepelák: ügyetlen, gyáva.
 tézsola: felfelé hajlított fa, melylyel a jármot a rúdhoz erősítik.
 (első) tiszteesség: lakodalom; (második) keresztelő; (harmadik) temetés.
 tutyimutyi: gyűge.
 ügyet sem vet a világra: számba sem veszi.
 vákog a béka.
 vápák: sötét árkok.
 vegyeg: ködös időben elveszti a tájékozást.
 verés: csapás.
 egymás végtebe.
 vész: nádból kötött kerteles zikzak alakban, minden két keskenyedve egybeszőkelő kerteles csúcsánál kasnak nevezett körídomú kerteles van.
 virics: nyirfale.
 vigyázodik: széttekint.
 visszautjának felét elmente. (Csallóközben visszút.)
 vikvok: hátahupás, hegyes-völgyes.
 zakota: zaj, láрма.

záng: bús, rezgéses hangot ad.

zobog: zuhan.

zsengér v. macskasó: gypsz.

zseréb: hálózás, tömkeleg, szövésnél tincs v. kötöt.

KÖRÉSZ KELEMEN.

Érmellékiek.

Ancsorog: ácsorog.

bébillér: segítő társ.

borzasztató: borzasztó.

bűrfa: korcsolya féle, melyet a szekéren hordó alá tesznek.

csanak: edény.

csatét csap: lármát üt.

csepegve - csupogva: apránként.

cseprente: apró-cseprő.

csiming-csoming: csimő-csomó.

csint-csont: csupa csont.

degget-duggat: dugdos.

direb-darab: dirib-darab.

dehonestált neki; szukszummált: neheztelt érette.

duflamul: kétszeresen.

egyvelit: ögyelít.

fánton-fánt. „Ha csak ugyan fánton-fánt nem akarja”.

fecsi-locsi: fecsegő.

fímlík: fénylik.

gerjesztő: tűzgyújtáshoz használni szokott vékony fahasáb.

gimberedik: megdermed.

BAKOSS LAJOS.

Soprony megyeiek.

Aramálóó, sármálóó: sármány,

bicsak: bicska, kés,

bilincs: ütés, esés következtében támadt seb, sérülés; kis gyermeknek azt mondják,

hog: bibis,

csuszkorál: jégen csúszkál.

éség (a szó előtt): is (?),

far-tű: bujtásra hagyott szőlővessző,

favágittuó: fa-vágó hely, físzkaluódik mint a szaruó.

galamb: ném ül vesztieğ.

fujj bizony: mondd aszt: istem bizony!

fűőcsinyál: lyánt teherbe ejt.

gurgatuó: hengér (utóbbi ném ismeretés)

kisafa: hámfa.

kusza: a ki mindig a konyhán lakik (van).

pirhanyul a szőlőűő.

pityér: pacsirta.

pajczi: kis csikó; hí pajczi!

poczi: malacz; mikor a malaczokat híjják, akkor is aszt mondják: poczi, poczi!

papsajt: vadmályva; ném mindig papsajt: ném sikerül mindig.

riszál: rossz késsel vág valamit.

ruha riézmin: ollan gyerek, a mëllik sok ruhát szaggat.

LÖVEI PÁYER ISTVÁN.

Hont megyeiek.

Ádán, Ádány: Ádám.
 bicske: görbe kés.
 boc sora: vacsora.
 bojnyik: mogorva.
 bóta: balta.
 csalya: cserebűly.
 cseléd; így nevezik gyermekeiket.
 vászon cseléd, fehér személy: leány.
 cserepcsik: kender áztáznál használt rúd.
 csérgő: gyermekjáték fából.
 csirkázni: csirázni.
 csipet: falat.
 csorbolyó: kisebb edény.
 csóré: összefutott tej.
 csovány: csalány.
 czémbő: a leányok nyakán levő gyöngysorról lefüggő pántlikacsokor.
 dédélle: barátfűl.
 döndi: zömök.

duruzsba: lakzira hívó.
 fenyőkő: kaszafenő.
 ficzkó, mericskó: bormérő kisebb edény.
 gébre: bégre.
 gérkány: gégefő.
 giriny: görény.
 hancsik: földhányás.
 héhő: gereben.
 haczide, hoczi, mutizsd: add ide.
 hombár: kasféle.
 honka: a szelelő rosta csatornáján kifolyó gazos kalász.
 hugorka: ugorka.
 hutka: büdös banka.
 iczacza: női nyári kabát.
 ikább: inkább.
 itet: őt.
 kacza: női téli kabát.
 kajdász: kiabál.
 kancsó: fiatal kan sertés.
 kallantyú: asszonyok szoktak rajta vizet hordani.

ZIBRINYI GYULA.

Veszprém megyeiek.

Abajgat: kiabál.
 bicske: vadrózsának a gyümölcse. (Szeged vidék: csipke.)
 birókók: tisztviselők a faluban.
 bolom petrezsirom: (bolond petrezselyem): bürök.
 bölömbika: bolondító csalmatag.
 bür: bőr.
 czüek: czövek.
 cseléd. Ez alatt a gazda gyermekeit érti; „cselédjeim”-mel szólítja őket rendszeren.

cserfes: csacska; cserfes száju.
 csete: földi bodza.
 csim még! Így uszítják valakire a kutyát: csim még — csibd még.
 csíve; écs csíve kukoricza (egy fej kukoricza.)
 csíve; a takács mesterségben használt kifejezés: egy kis fa, melyre a fonál rá van tekerve.
 csí villő: készülék, melynek segítségével a csívre rátekerik a fonalat.

csívínyi: rátekerni a fonalat a csívire.

csojány: csalán.

csújspájz: főzelék.

csunya: geny.

csúron v. súron, pl. csúron viz vagyok (csupa viz vagyok.)

danúnyi: dalolni.

dödölle: árpalisztból készült tésztanem. Tsz. dödölle: köleskásából készült apró gombóc.

ekrendéznyi (vki előtt): ném. vor jemanden schwindeln.

elódányi (eloldalni): odább állni.

fará; szánról mondják, midőn a szán nem csúszik és ol-

dalra tér, ugyanazt a kerékről, midőn nem forog a kocsiban.

fírég: minden különös állatra használják e kifejezést. Jaj, de csunya fírég el

gyivó: dió. Az iskolamester beszélte nekem, hogy még az előtt 20 évvel nagyon különös beszédje volt a falunak és csak nagy nehezen tutta a gyermekeket „csunya” beszédükről leszoktatni (!). Akkor még azt mondták: gyivó, tyikér stb.

győ: jövő, pl. győ tavasszá.

gyűnnyi: jönni.

há: hová. hol; (pl. há mész?

há vótá.)

hetve: hétfő; hetvén: hétfőn. Tsz. betfe.

(Csetény.)

FISCHER IGNÁ CZ.

Vöfény mondókák.

Hívogató.

Ezen érdekes ifjú úgymint N. N. barátom, ki megunván a magános életet és Isten törvénye szerint választott magának egy olyan hitestársat, a kibe az ő szíve és lelke megnyukszik. Általam tiszteli N. N. uram és N. N.-né asszonyom, kigyelmetek, N. N. uramat és N. N.-né asszonyomat és minden hozzá tartozandóival, hogy a kedden reggeli hét órára legyenek szívesek az ő kigyelme házában megjelenni és azon(?) egy pár szeméjt az Isten anya szent egyházában felkísírni. Ott a hitnek, szeretetnek lánczával egybekötöttvén, hogy jövődöben is tanúbizonyságok lehessünk felöllök, hogy Isten törvénye szerint kerültek össze. Kírjuk is egész alázatossággal kigyelmeteket, hogy egy-két tál ítel megevisire, egy-két pohár bor megivására, egy kevés beszélgetésre, egy kevés mulacsságra a legtisztább szívvvel elláttuk minnyájokat.

Mikor a menyasszonyért mennek.

Bíkessig postája vagyok a mint lácczik,

Mer a szívenen egy nyílt öröm szikrádzik.

Hírt hosztam, oly hírt, hogy a szent bíkessig,

Lakozzik közöttünk az áldás dicsőssig.

Instálok hát szállást nékem s többieknek,
 Úgy az én érdemes uram vendíginék;
 Mejjet ha megnyerek hű baráccságokból,
 Maj többet beszílek osztán dolgaimról.

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

Papi köszönet.

(Zajzonban [Hétfalu] a confirmáláskor szokásban van az úgy nevezett papi köszönet. Ez abból áll, hogy az egyházi szeretás végeztével az egész gyülekezet jelenlétében a confirmált növendékek nevében a papnak fáradozásaiért kettő közülök köszönetet mond; még pedig először a fiuk nevében a legelső fiú, és aztán a leányok nevében a legelső leány.)

A fiúk köszönete.

Immár kedves tisztéletés urunk, minnyájunknak hív és bölcs oktatója! Igén szép köszönettel vesszük tisztéletés urunk ő kégyelmének aszt a szép oktatásait és szíves tanításait, a melyeket mi velünk gyenge tanítványaival mindeddig közlött; a melyet is tapasztaltunk, hogy sok fáradozásaiban állott, melyet szívesen cselekedett mi velünk mint kegyes atya gyermekeivel. Mit pedig mi mint az Istennek első zséngéi gyéngségünkhöz képest kívánhatóképpen nem tudunk mégszolgálni a tisztéletés urnak; tehát kérjük a szent ur Istent, hogy az ő mennyei tárházából szolgáltatssa ki fáradozásainak bővségés jutalmát, és álgya még a legfrissebb egésséggel, az élet örömeivel, hogy tanithasson sok számos ifjakat az Istennek szent beszédére és a tiz parancsolatoknak világos értelmére. Végre pedig mikor az életből ama örökkévalóra általszólittatik, az Istennek jobbja felől állhasson és vigan eszt mondhassa: „Uram! a melyeket nékem attál, mind itt vagnak, égy sem veszett el!“ A mit tiszta szívünkéből kívánunk tisztéletés urunk ő kégyelmének.

PAPP GYÖRGY.

Husvéti pohárköszöntés.

Immá hál istennek, hogy husvét innepét is megérhettük egésségben, békességben; aggya isten, hogy a többi napokat is tölthessük el örömben! Az isten őrizzen még szomorúságtól, gonosz embér szándékától; aggyon áldást mezeinkén, erdeinkén, aggyon békességét, megmaradást hazánkban, lakóhelyünkben; kösztünk szeretetét, baráccságot.

Felelet: Isten hallgassa még!

(Hosszúfalu.)

BORCSA MIHÁLY.

Gyermekmondókák.**Hinta mondóka.**

Amoda van egy kis ház,	Beletészém kosárba,
Abba lakik egy barát,	Kiviszém a vásárra.
Süti főzi a hurkát.	Kérdi ott egy katona,
Kértem tőle, de nem ad;	Mi van a kosárba?
Még aszongya pofon vág.	Négy lábú kis macska,
Vág vág kis kutyát.	Ötödik affarka;
Fogom néni bátáját.	Farka alatt dudája,
Ütöm vele macskáját.	Fújja fê a gazdája.

(N.-Becs kerek.)

HANTZ GYÜLA.**Gyermekdalok.**

Tele kertem zsájával,	Mennyi el a jó Dunára,
Majora illattyával,	Hozz koszorú-füvet.
Pünkösdi rózsa szagával,	Hajh! gucci, galagucci,
Szerellem tüzes lángjával.	A körösi gucci.
Hegyben kútban tekinték,*)	Hajh! guba, guba,
Asszonyomat láték,	A körösi guba.
Arany szálát szakajték,	Alacsony patkó,
Biborba, bársonyba,	Német szabó,
Tarka féketőbe.	Gál Kata,
Tedd le, tűzök, tolladat,	Péter anya,
Kösd föl bársony farkadat.	Kocsis Ilonácska!

KIRÁLY PÁL.**Gyermekjátékok.****Zsidó játék.**

A lányok kettesével fogják egymást; eggyet megválasztanak „zsidónak”. Ez kérdez, a többi még felel.

— Hogy a láncz?

— Egy péták.

— Add alább!

— Nem adom;

Inkább viszem Dibégőre-Dobogóra,

Fehérvári bugyogóra.

A „zsido” az összefogott kezeket el akarja választani s kérdi:

— Erős-e a láncz?

Ha nem sikerűt, akkor megcsipkédik; ha szét tutta választani, akkor am még zsidoanak, a ki gyöngén fokta.

(Ozora. Tolna m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

*) V. ö. Arany-Gyulai „Népk. gyűjt.” II. 301. l.

K ö r ö s d i.

(A leányok körbe fogódnak, egy a középbe áll, a többiek körülte forogva, éneklük :)

Haj szénára, szénára,
Szénaszakadékra;
Benne forog kis ményecske,
Nyút, nyút fonalat;
A nyálává nyálazza,
A bégyévé bégyézi.
Végém, végém jó barátom,
Öléd, a kit szereccz
Eszt ölelöm, eszt csókolom,
Komám aszony lányát.

(Tánczolnak.)

Haj dúj, dálom,
Tulipántom,
Gyönyörű virágom!
Vezsd ki kakas lánya!
Csicseri borsó, vad léncse,
Fekete szemű ményecske!
Most adott Isten kezembe,
Majd mégforgatlak kedvemre.
(Itt újra körbe állnak s egy más
megy középre.)

Csillag Boris, tudom a neved,
Értöd vagyok halálos beteg.
Vezsd rám tubákfekete szeméd,
Ugy tutyák még, hogy szivbül
szereccz.

Ha té engem szivbül nem sze-
reccz,

(Borsod. Bács m.)

Szégedi Venczel végye fejedet!
A kis guta, a nagy guta;
Mégütközött a nagy guta;
Rigó madár mégszólamlott,
Az erdő is méghangozott.

(Táncz.)

Haja rúzs, bazsa rúzs,
Maj kinyílik a viola;
A violát akkó szédik,
Mikó réggé harmat esik.
Az én szívem akkó nyugszik,
Mikó meleg ágyba fekszik.
Uccza tükör, háziros,
Úgy szép a lány, ha piros;
Ha nem piros, szintelen,
Mégcsókolom hirtelen.

(Újra körbe állnak, s ismét egy
más megy a középbe.)

Haj Sziliné udvarán
Mindén débe dobogás.
Annak aggyuk a lányát,
Ki főköti a karját.
Főkötöttem karomat,
Add nekém a lányodat!
Haja lángos, hulbángos,
Fekete fodros fátyolos.

ÚJHELYI GÉZA.

Gyermekeversikék.

K i o l v a s á s.

Kis Kengyeli cibére,
Szamáron mén misére;
Félugrik a tűzhejre,
Onnan mongyja: czo hejre!

(Kengyel. Hevesmegye.)

Kis kertembe az ürge,
Ráhágott a dinnyére;
Mégáj ürge, mégleslek,
Hónap díre mégészlek,

WOLF VILMOS.

Állatok szólíttatása.

Réc z é k. Ha híják: lili! lilili! — ha hajtyák: ruccz é! ruccz é!

Lud a k. Ha híják: popoty! popoty! — mikor elkergetik: védd el, védd! védd el, védd! — hogy röptűjön: stí! stí!

Ti k o k. Ha híják: híjjad! híjjad! — vagy: tyutyu! tyutyu! — mikor kergetik: hess é! hess é!

Bor g y u. Ha híják: beczcze, beczcze! — ha behajtyák: tala be! tala be! — ha kihajtyák: tala ki! tala ki!

(Ádánd. Somogy m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Családnevek és gúnynevek.

Jakab. — Siha.

Jakobey.

Jantovics.

Jekkel.

Joó. † — Tisza.

Kadvinszky.

Kajtár. — Veres. Gyertya (mert egyenes, karcsú termetű).

Kalcsu. — Pityi.

Kálmán.

Kalmár. — Fagyos (mert asugorgó volt).

Kávé.

Kállai. — Tus.

Kampler. — Jóska zsidó.

Kanyó. — Pörkölt (mert gyermekkorában a tűz megpörkölte. Deák (mert deák iskolába járt). — Kerti (mert szé-rűs kertben lakik).

Kasza.

Kapusi. — Gyétrus (mert felesége Gertrud).

Kelemen. — Takács (mestersége után).

Kertész.

Kis. — Némét. — Etesi. — Léhoda. — Szőke.

Király. — Rigó.

Kovács. — Káli (mert anyja Káli leány). — Gulyás vagy Kacska (görbekezű gulyás volt). — Grizsó. — Retek. — Rekedt (mert rekedt hangú). — Lévy (apósa Lévy volt).

Kocsi. — Güzü (mert olyan lapos mint a güzü).

Korponai.

Komjáti.

Könyves.

Kürti. — Laska.

Kucséra. — Lujzi. (Alajos volt a keresztnéve).

Kun. — Voléntér (mert árván maradt kis korában és házalt.)

(Csépa. Heves m.)

KOVÁCH ALBERT.

Helynevek.

Báttaszék községben.

Szántók. Széntai utfold. Országuti dűlő. Nagy kis Oros. Martinca: felső - alsó. Brankóvölgy. Dolina. Leperd. Néki határszélén. Kölesfold. Zsizsák: alsó. Bérdovác kérésztés. Kövesd-Laiviri hidnál. Kövesdi kendérföldek. Pince kövesdi. Kövesd-Csábrák. Mélyvölgy. Apáti- Vemédi határon. Sárviznél. Közép hegy. Maczkóvölgy. Felső telek: közép utnál és Pécsi ut felélt. Szutal (= Südthal). Mészvölgy.

Rétek. Urodalmi malomnál. Kövesdi pusztán. Szállásrét. Dolinai rét: uton felül és alul. Kis Oroson. Szűrűskert. Leperd.

Legelő k. Széntai korcsmánál. Martinca felélt. Töltés alatt réglaházig. Kápolna s város alatt. Szelep és Sárviz köze. Fekete tóköze. Razos- Néki határig. Razos- Báttai határig.

Erdők. Mórágyi és Apáti határméntén. Nagy és Kis Oros fölött. Vadkert. Félvárosi füzes sárparton. Városi.

Szöllők. Farkasd. Szénta. Részhegy. Kövesdi hegy. Divó. Méhészvölgy. Szöllőhegyvölgy.

Haszonvehetetlenek. Pécsi- Széntai- Mórágyi- Vemédi- Szegzárdi- Báttai- Szekcsői- Laiviri falu- Kövesdi falu- Rét- Szöllők alatt- Derék- Határut kérésztésén. Rácok szállása körüli és alatti árokat. Bérdovác völgy dűlő ut. Pözei vízfolyás. Razosi patak. Bátori folyó. Sárviz. Kalugyer folyó. Fekete foka.

SZEPEZDY K. GYULA.

Népdalok.

Mégigérte a rózsám,	Talán eljön hajnalra,
Meglátogat délután;	A csillagos harmatra.
Elmúlt már a délután,	Elmúlt már a hajnal is,
Még, még, még sé jött el a rózsám.	Még, még, még sé jött el a hamis.

Talán eljö estére,	Majd eljönne valaha.
A csillagos félhőre.	Ha a szívem vállalna.
Én az estét meglestem,	De én ötet nem várom,
Még, még, még sé jött el kedvesém.	Ha, ha, ha eljön is, kizárom.

(Nagy-Becskerek.)

HANTZ GYULA.

Megjelenik

minden hónap

15-én

három ivnyi

tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI

SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ

KIADÓ HIVATAL

Budapest.

II. ker. Fő-utca.

57/58. sz.

V. kötet.

1876. OKTÓBER 15.

X. füzet.

AZ „ÜL, ÜL” IGEKÉPZŐ.

Van a magyarban egy csoport átható, causativ jelentésű ige képző, melyeknek bennható, reflexiv jelentésű ige csoport felel meg; az egyszerű *t* caus. képzőnek megfelel egy *l* refl. képző, pl. bon-t (bom-t): bom-l-ik, oszt-t: oszt-l-ik; az *aszt*, *eszt*-nek *ad*, *ed*, így: szakaszt: szak-ad, repeszt: rep-ed; az *ít*-nek *ül*, *ül*, mint indít: indul, kerít: kerül, szépít: szépül. E csoportból az átható *ít* képzőt tárgyaltam már (M. Ny. IV. 211.); most a vele párhuzamos *ül*-t szándékozom fejtegetni.

Minthogy az *ül* nagyobb részt olyan szókhöz szokott járúlni, mint az *ít*, természetes, hogy szintén megvan az a tulajdonsága, hogy igéből is, névszóból is egyaránt képez igéket.

Azok az igék, melyekből az *ül* bennható, refl. jelentésű igéket képez, kétfélék, világos és homályos alappal bírók. Világos alappal bíró nagyon kevés van és számuk jóformán csak a következőkre szorítkozik: csavarúl (torquetur), dugúl, járúl, merül, sérül, nyomúl, vonúl.

A homályos alappal bíróknál több osztályozást kell tennünk; 1) a melyeknél kérdéses, vajon névszó-e az alapjuk; 2) a melyeknél ma már nem használt ige az alapszó; és 3) a melyek a refl. *ül* elé *d* frequ. (inch.) képzőt vesznek.

Az első osztályra vonatkozólag már az *ít* képző tárgyalásánál kimutattam a csábít, dühít, pirít igei alapját; a csábúl, dühül, pirül alakoknak tehát szintén igei alapot kell tulajdonítanunk. Igei alapot kell tulajdonítanunk még a következőknek is: álmúl (= ámul; Thelegdi Praed. I. 32. 121.) derül, feszül,

kerül, simúl, szorúl; mert az á m ú l-nak teljesen megfelelő b á m ú l igei alaptól származik (v. ö. b á m é s z k o d i k) és az á m ú l v e l e í k e r s z ó t képez. Az á l m ú l (ámúl) igét az á l o m névszótól származtatni senkinek sem jut eszébe (v. ö. még Budenz Magy.-ug. Szót. 45o. l. b á m ú l cikket). A d e r ű l-nek szintén igei alapja van *d e r- v. *d ē r, innen d e r ű (borúra derű)! nomen verbale; bár a Münchener codexben előforduló d e r h e n ű: serenum (v. ö. v e r h e n y ű v é r szótól és p o r h a n y ű p o r szótól) névi alapra utal. (L. Budenz Magy.-ug. Szót. 25o. l. d e r ű cikk alatt.) Van ugyan f e s z e s, a honnan f e s z névszói alapra lehet következtetni, de a f e s z ű l jelentése sokkal inkább megegyezik avval, ha igei alapot adunk neki; van t. i. f e s z e g e t ige is (v. ö. v e r e g e t, l á t o g a t s a t.). Hasonlóképp bebizonyíthatjuk azt is, hogy k e r ű l, s i m ű l és s z o r ű l igék szintén deverbális képzésűek. A k e r ű l igének alapul szolgáló k e r-ből más igealakok is származnak: k e r i n g és k e r g e (k e r g ű helyett, nom. verb. egy g frequentativummal tovább képzett k e r igéből). Különbözik v. ö. még Budenz Magy.-ug. Szót.-ban a k e r e k cikket 18. l. A s z o r ű l-ra nézve l. ugyancsak Budenznél a s z o r o s cikket 3o9. l. A s i m ű l igét eddig a s i m a névszótól származtatták. Én azt tartom, hogy a Budenz által s í k, s i k l a- (siklani), s i k á r o l szóból kifejtett „reiben, schleifen“ jelentésű s í (= ug. s í j-, s í g) gyökérnek m momentán képzővel bővült alakjából származik közvetlenül a s i m ű l ige. Jelentése is inkább megfelel ezen fejtegetésnek; mert nem azt jelenti s i m á v á l e n n i (v. ö. szé p ű l: szé p p é l e s z, j a v ű l: j ó v á l e s z), hanem a magát „szelíden oda dörzsölés“, s i c h a n s c h m i e g e n fogalom van benne kifejezve.

Azok az ű l képzésű szók, melyeknek alapjuk ma már mint ige nem használatos, a következők: b ó d ű l, b o r ű l, c s ő d ű l, f e s ű l, g u r ű l, h á r ű l, n y o m o r ű l-t, e n y h ű l (Molnár A.), t a n ű l, v i d ű l (Molnár A.). A b ó d ű l, b o r ű l, c s ő d ű l, t a n ű l szókra nézve v. ö. Budenz Magy.-ug. Szót. 46o—62. 465—66. 374. 177—79. l. A f e s ű l származására nézve l. Budenz: Néhány magyar ige-képzőről. Ny. K. IV. 173. A g u r ű l Dunán túl g u r g ű l alakban is használatos, a melyből világosabban kiválik az igei alap. Ezt a g u r alakot a g ö r ö g, g ö r d ű l-ből kifejezhető g ö r gyökér alhangú másának tarthatjuk. A nagy Szótárban és Ihász

nyelvtanában, Szarvasnál is fölemlítve*) eléfordúl egy *víg-ni* ige. Alapjának „*froh sein*“ jelentésű *vij* gyökeret kell föltennünk, mely *g* frequentativummal van tovább képezve. A *vid-ül*-ban a *vij*-nek *d*-s frequ. (inch.) képzős alakját láthatjuk. Az *enyh-ül*, *hár-ül*, *nyomor-ül*-t igéknek kellő magyarázatát nem adhatom, de igei alapjuk kétségtelen. Kresznericsnél ugyanis eléfordúl egy *enyh-ő* (*enyhe*) alak, mely egy *enyhe*-ni igét tételez föl.

Nem sok ige tartozik ahhoz a csoporthoz sem, mely az *ül* elé *d* frequ. (inch.) képzőt vesz; néhány hangutánzó féle, mint; *csönd-ül*, *csörd-ül*, *zönd-ül*, *zörd-ül*, *zúd-ül*, továbbá: *ford-ül*, *görd-ül*, *ind-ül*, *mozd-ül*, *ránd-ül* és *serd-ül*.

Az *ül* képzős igék mind bennhatók; találunk azonban kettőt, a melyek áthatók, t. i. *ker-ül* (elkerülni vmit, kerüli mint a macska a forró kását) és *tan-ül*. E két eredetileg bennható ige ép úgy vált áthatóvá, mint a *járni* és *aludni* igék ilyenekben: *járja* az erdőt, *aluszsa* álmát.

Az *ül*-nak is, mint az *ít*-nek, sokkal szélesebb körű functiója az, hogy névszóból alkot „valamivé válni“ jelentésű igéket.

Alkot pedig először egyszerű melléknevekből; fehérből lesz: *fehér-ül*, rövidből: *rövid-ül*, *jav* (jó): *jav-ül*, *hev* (hő): *hev-ül*, *kész-ül*, *kemény-ül*, *szűk-ül*, *rag-ül*, *vad-ül* stb. Azok a melléknevek, melyek magánhangzón végződnek, végső hangzójukat a képzőbe olvasztják; *béna*: *bén-ül*, *buta*: *but-ül*, *csonk-ül*, *feket-ül*, *kurt-ül*, *ritk-ül*, *sárg-ül*, *tiszt-ül* stb.

Másodszor főnévből *s*-vel képzett melléknevekből: *boros-ül*, *bús-ül*, *dühös-ül* (v. ö. *düh-ül*), *éles-ül*, *eves-ül* (*suppuratur*; *ev*: *pus*, *sanies* M. A.), *füves-ül* (*herbescit*, *Moln.* A.), *házas-ül*, *káros-ül*, *mocskos-ül*, *mohos-ül*, *sáros-ül*, *sebes-ül*, *világos-ül* stb. Továbbá olyan *s*-vel képzett melléknevekből, melyeknél kétes, vajjon alapszavuk valóban főnév volt-e valaha; ilyenek: *ékes-ül*, *édes-ül*, *piros-ül*, *üres-ül*. A belőlük elvont *ék*, *éd*, *pir* és *ür* névszók csak a nyelvújítás óta jöttek divatba.

*) Az ikes ragozás kérdése. M. Ny. IH. 349. l.

Olyan *s*-vel képzett mellé knevekből, melyeknek nincs főnévi alapszavuk; mint: egyesű l, köz ösű l (particeps fit, M. A.), sok asű l és korcsosű l, hívesű l.

Comparativusokból: jobbű l, kisebbű l, könnyebbű l, rosszabbű l, többű l (Káldinál) — és fosztó képzős mellé knevekből: esztelenű l (M. A.), kegyetlenű l (ferox fit, M. A.)

Van még egy pár *ű l* képzős ige, melyeknek alapja főnév, ilyenek: barmű l (ferus fit, brutescit, Moln. A.), békű l, fajű l (elf.), hirű l (increbrescit, M. A.), okű l (Faludinál) és hibű l (megh. defectuosus fit, Kresznericsnél és Dunán túl ilyen szólásban meghibű lt a ló.) Ez utóbbi szóra nézve azonban alapos kétségünk lehet, vajjon a *hiba* főnévtől származik-e; van ugyanis egy *hibban* (v. ő. roppan, robbar, koppan stb.) ige ugyanabban a jelentésben mint a *hibű l* (meghibbant a ló lába: hibája történt, megromlott, Dunán t.), és a *hibít* szót is *hibént*-nek mondják a soproniak, a mi szintén igei alapra utal. *) E szerint a *hiba* főnevet sem tarthatjuk szláv kölcsö nvételnek, ellenkezőleg, a tót *chiba* került a magyarból oda, mert a többi szláv-ságban nem fordul elé. Az átvétel olyan korban történhetett, mikor a magyarban is *chibának* ejtették.

Kimutattuk volna tehát, milyen szókhöz szokott az *ű l* képző járulni; most csak az van még hátra, hogy kimutassuk, mi az oka annak, hogy az *ű l* igéből, névszóból egyaránt képezhet igéket. Az *ít* képző fejtegetésénél Budenz nézetét hoztam föl, mely szerint egy közvetítő képző volt az *ít* és a névszó között, t. i. *d* és ez a nehéz kiejtés miatt elkopván, az *ít* később egy-két analogiára támaszkodva minden közvetítés nélkül járult a névszóhoz. Budenz fejtegetésében (Néhány magy. igeképzőről) az *ű l*-hoz is vett föl egy közvetítő *d*-t. Ez a nézet azonban elavult a nyelvtudomány haladtával és ma maga Budenz sem vallja már ezt az állítását. A mi az *ít*-re nézve elfogadható, nem fogadható el az *ű l* képzőre nézve. Más okok után kell tehát látnunk.

Az összehasonlító nyelvészet az indogermán szók legnagyobb részét visszavitte ős gyökerére és arra az ered-

*) A M. Ny.-ben is előfordult a *hibént* szó Sopron vidékéből közölve, de nem emlékszem a helyre, hogy hol.

ményre jutott, hogy ezek a gyökök csak pusztá fogalmak voltak, minden különös vonatkozás nélkül; „a gyökök egyedül csak a csupasz fogalmat teljes vonatkozástalanul jelölték; meghatározatlanul hagyták tehát, hogy tárgyat, tulajdonságot vagy cselekvést értsünk-e rajtuk; magukban véve se mint tárgynevek, se mint jelzők, se mint állítmányok nem voltak meghatározva, de igenis alkalmasok e czélok bármelyikének szolgálatára“, mondja Whitney-Leskien legújabb „Leben und wachsthum der sprache“ című munkájában. (212. l.) A gyökök ilyenmő szereplését még ma is megtaláljuk az úgynevezett egytagú nyelvekben, pl. a sinaiban; a hol a gyökérszónak mondatbeli elhelyezésétől függ, főnévi, melléknévi, vagy igei jelentése legyen-e. Az már csak későbbi fejlődés, hogy ezek a pusztá fogalmakat jelentő gyökök specialiter a cselekvés vagy a név jelentését nyerték. Ezen állítás bebizonyítására mind az indogermán, mind az ugor nyelvek köréből több példát hozhatunk föl. Schleicher csaknem szintúgy nyilatkozik, mint Whitney. „Az indogerman ősnyelvnek“, így szól, „ilyen gyökéralakokat mint *bhar* (vinni), *vid* (látni), *judh* (harcolni) stb. igen nagy valószínűséggel tulajdoníthatunk nomen actionis és nom. agentis féle functióban“ (Compendium 215. §.) Tételének bebizonyítására számtalan példát hoz föl; a legvilágosabbak közül fölemlíthetjük a következőket: a szanszkritból a *judh*-gyökeret, melynek jelentése harcz és harcolni, a *vid*-gyökeret, melynek jelentése látni és ebben az összetételben *dharmavid* kötelesség-látó (pflichtkundig). A görögben a φορ-gyökér (n. sg. ὄψ hang) eredeti *vāk*-ból származik, mely a szanszkritban *vāk'* alakban van meg és beszélni-t jelent. Ilyenek még a latin *duc*-ere és *dux* (duc-s, a hol az s nomin. ragja), *reg*-ere és *rex* (reg-s), in-*dic*-s és *dic*-is (causa), tubi-*cín*- (nom. tubicen) és *can* (can-ere, ce-*cín*-i) stb.

Az ugor nyelvek régibb korából is vannak még fönn nyomok, melyek azt bizonyítják, hogy egy és ugyanazon szó lehetett ige is, névszó is. Erre vonatkozólag elég lesz csak két kétségtelen példát fölemlítenünk; egyik az ugor *k_{sg}*, mely ezen alakban mint ige „lucere, splendere“, mint névszó „lux, splendor“ jelentéssel birt (v. ö. Budenz Magy. ug. Szt. 102. l.); a másik az ugor *j_{sg}*, mely mint ige „folyni“, mint névszó „folyó“-t jelentett (u. o. 151. l.)

A nyelv azonban ebben az állapotban mindig nem maradhatott. Különösen a gyökök összetétele által újabb, más jelentésű fogalmak keletkeztek; kezdtek köztük különbséget tenni és „a nyelv történeti fejlődésében igen korán, talán legkorábban a névszó és az ige közti különbségtétel fejlődött ki”. (W. D. Whitney: *Leben und wachsthum der sprache* 213. l.) A névszó subjectumi, az ige praedicatumi functiót vállalt; de az ige ezt a praedicatumi jogát nem bitorolhatta véges végig; a névszó is kezdett öntudatra jutni, hogy bizony neki is volna tehetsége praedicatumi functióra; megpróbálta, és a dolog sikerült. Most csak az a kérdés, hogy milyen névszók azok, a melyek először vállalkoztak ilyen szerepre. Minden esetre olyanok, melyek ily szereplésre alkalmasok; alkalmasok pedig azok, melyekben már amúgy is rejlik némi igei fogalom. Ez a névszó fényes ugyanazt jelenti, mintha azt mondanám fénylik, vagy ha azt mondom valakiről öreg, benne van az „öregnek lenni” fogalom. Általában, mikor valamely névszó praedicatumi szerepet vállal, mindig nyer némi igei jelentést is; és különösen az olyan névszók, mint a föntebb említettek, melyek különben is rejtenek már magukban igei cselekvést vagy állapotot, könnyen kerülhetnek abba a helyzetbe, hogy igeként szerepeljenek.

Az egyszerűséget jelentő cselekvés kifejezésére az igehez mint praedicatumhoz momentán képző szokott járúlni. Midőn a nyelv az ilyen praedicatumként szereplő névszónál mint a finn *vanha* (öreg) azt akarta mondani „öreg korba jutni, egyszerre öregnek lenni”, ennek kifejezésére legalkalmasabbnak látta a mom. képzőt, és a most már igei fogalmú *vanha*-hoz hozzá tette az egyszerűséget jelentő *-ne* képzőt és így készen volt az új fogalom *vanhane* (öregedni). Hasonló példát rakás számra hozhatunk föl az ugor nyelvekből; de elég lesz még csak a következőket említenünk, a hol szintén egy mom. *m* (finn *-ne*) képez az igei jelentésüvé lett névszóból újabb fogalmú igéket. A finnből még ezeket említhetjük: *enä* (sok): *ene-ne* növekedni szaporodni, *suure* nagy: *suure-ne* nagyobbodni; a mordvinból: *čavo* üres: *čavmo* (e h. *čavo-mo*) üresedni; a votjából *niž* tompa: *nižom* tompúlni; a vogulból: *ňäs* tompa: *ňäs-m* tompúlni, *iäni* nagy: *jäni-m* nagyobbodni, nőni; a lappból: *gäppas*

könnyű: *gäppas-me* könnyebbülni, *ädna* sok: *ädna-ne* szaporodni (v. ö. finn *enä* és *enene*) stb.

Budenz egyetemi előadásai alkalmával kimutatta, hogy a magy. *ó* *ő*, *ú* *ű* (er. *va*, *ve*, *ba*, *be*) nom. verbale képző ilyenekben: járó, arató, festő, tanító, ásó, és ezekben: szemű (nagy-sz.), lábú (gyors-l.), fejű (nagy-f.) egy és ugyanaz. Mindakettő, a nom. verbale és a nom. possessoris képző, egy ugor *b*-ből származik és mind a két szereplésben nagyon elterjedt képző az ugor nyelvekben. A vogulban *p* (*pa*, *pä*, *pi*) alakban fordul elő: *minpä* menő: *min-* menni; *vīpä* vevő: *vī-*venni; — és mint nom. poss. *ñelmep* (*sāt ñelmep* = hét nyelvű): *ñelm* nyelv; *lajlep* (*kōrom l.* = három lábú): *lajl* láb stb. Az osztjákban *-p*, *-b* (*-ba*, *-bī*) alakban: *tugrep* retesz, záró: *tugr-* zárni; *ñoɣrep* kés: *ñogor*, *ñoɣr-* gyalulni — *semba* (*kat semba*: két szemű): *sem* szem; *lilba* (*aj lilba ɣo*: kis lelke ember): *lil* lélek. stb. A finnben *-va*, *-vä* (*pa*, *-pä*) alakban: *antava* adó: *anta* adni; *elävä* élő: *elä* élni; *rakastava* szerető (pl. sz. gyermek): *rakasta* szeretni — *lihava* húsos, kövér: *liha* hús; *verevä* véres: *vere* vér; *onteva* odús, kává, tágas: *onte* odú stb. Bármily különösnek is tűnik föl a magyar és a vele rokon ugor képzőknek e kettős szerepe, mégis megmagyarázhatjuk az előbbi tétel szerint, t. i. hogy a névszó, mikor praedicatum, igei fogalmat nyer és alkalmassá válik egyes, különben csak igéhez járuló képzők fölvetelére. Vannak a magyarban ma is, különösen a nép nyelvében egyes főnevek, melyek minden alaki változás nélkül is szerepelhetnek más főnév jelzőjeként; ilyenek: *rózsaszín* (v. ö. *rózza színű*) ruha, *öregrend* (v. ö. *öreg-rendű*) király, *félkéz* (v. ö. *félkezű*) kalapács stb. (l. Simonyi. A szavak összetétele a magyarban M. Ny. IV. 489.) Mikor aztán az ilyen névszók mint állítmányok szerepeltek, nagyon könnyen fölvehették a csak igéhez járulni szokott *ó*, *ő* v. *ú*, *ű* képzőt.

Nagy feneket kerítettem ugyan a dolognak, de most legalább könnyen megérthetjük, hogyan került az *ül*-hoz az a functio, hogy névszóból is képez igéket. Volt egy pár igei fogalmú névszó, melyek mint praedicatumok különösen alkalmasok voltak rá, hogy a csak igéhez járuló *ül* refl. képzőt maguk mellé vegyék. Ez az egy-két analogia aztán

elégészes volt, hogy a nyelv lehető nagy számú más névszót hasonló functióval ruházzon föl.

FISCHER IGNÁCZ.

IMRE SÁNDOR AKADÉMIAI ÉRTEKEZÉSE.

IV.

Mikor az adatok megbízhatóságát kezdtem mutogatni, azzal kecsegtettem az olvasót, hogy majd valamelyik későbbi füzetben megismertetem bizonyító erejűnkkel is. Ez ígérete-met akarom most teljesíteni. Hogy ismétlésekbe ne essem, kerülni fogom mindazokat, melyeket már eddig bonczol-gattam. Ez ellen úgy hiszem senkinek sem lehet kifogása. Mert a minek egyszer le van rontva hitele, annak, legalább az állító kezében, bizonyító ereje nincsen, hanem csak a czáfolónak szolgál fegyverül. Ebből azonban még azért nem következik, hogy már most azok az adatok, melyeket ezúttal fogok idézni, magukban véve mind kifogástalanok. Nem csak ezek közt, hanem az egész értekezésben ritka az olyan, mely legalább is gyanús ne volna. A szerző kívánságára mindenkor hajlandó vagyok közzé tenni a kimutatás kiegészítését. Ez alkalommal szükségtelennek tartom; mert a miről ki tudom mutatni, hogy azt, a mit bizonyítani akarnak vele, sehogy sem támogatja, arról nem szükséges még azt is kimutatnom, hogy valótlan. Erkölcsi tekintetben jobb ugyan, ha igaz, mint ha nem az, de mint argumentum mégis értéktelen. Azért ezentúl nem feszegetem a megbízhatóságot, hanem egyszerűen úgy veszem az adatokat, mintha egytől egyig mind tizenhárom próbás volna, s csak azt fontolgatom, hogy e föltétellel mit nyomnak a latban.

Legelőször is azt az állítását, hogy „barbar népeknél a nyelvre nézve szembetünő önkényt tapasztalunk“ (5. l.), értekezőnk (5—7. l.) sok egyéb közt a következő döntő bizonyítékokkal támogatja. Első adat. „Említik, miképen seprí el népköltözködés a barbárságnak nem csak kunyhóit, hanem nyelvét is“. Ez azt teszi, hogy mikor valamely barbar nép más helyre költözködik, akkor régi tanyájáról kunyhóival együtt nyelve is eltűnik. Hiába, a vad nép előtt semmi sem szent, még a nyelvét is magával viszi, „úgy hogy az utazó térítők“, mikor megint oda vetődnek, már hírét ham-

vát sem találják, s így „a hirtelen változás“, különösen ha időközben más nép telepedett az elhagyott helyre, „csak néhány év múlva is meglepi“ őket. Nagyobb önkényt már csakugyan képzelni sem lehet. Második adat. „Másutt a külső viszonyok, természeti hatások miatt történik változás a hangokon. Ez okozhatja, hogy némely polynesiái szigeten e szónak *orang* ily változatait lelünk: *rang*, *olan*, *lan*“ stb. Itt is a vad népek, mivel „a hangokon külső viszonyok, természeti hatások miatt történik változás“, szörnyű önkényt gyakorolnak. Harmadik adat. „A kaffiroknál“ (talán kafiroknál?) „a nőknek nem szabad azt a szót kimondani, mely valamelyik közel rokon nevében előfordul“. Eszerint édes testvéreik a művelt angol nők, mint a kiknek szintén nem szabad bizonyos szokat, pl. a nadrag, ing, harisnya nevét kiejteniök. Itt ugyan némelyek par ordre de muftit meg muszájt fognak emlegetni, de azzal csak azt árulják el, hogy nem tudják, mi az igazi önkény. Negyedik és utolsó adat. „Az osztyákok beszéde faluról falura különbözik; s ezt a ragozó nyelvek természetének tulajdonítják. Ha például a többes fogalmat, a szókhöz ragúl alkalmazott egy önálló szóval teszik ki, péld. sok, csapat, sereg stb., ezekből tetszés szerint alkalmazza mindenik, a melyiket akarja.“ Ebből következik, hogy a Tolna és Baranya megyei svábok ragozó nyelvet beszélnek; mert az ő beszédük is „faluról falura különbözik“. Az egyikben a szilvafa *quetschepaam*, a másikban *quatschapeem*; az egyikben esőkor azt mondják 's *reent*, a másikban 's *raant*, a harmadikban meg 's *rechert*. Az is tiszta sor, hogy a magyar ép oly barbar mint az osztyák; mert „ha például a többes fogalmat egy önálló szóval tesszük ki, péld. sok, csapat, sereg stb. ezekből tetszés szerint alkalmazza mindenik, a melyiket akarja“; sőt talán még barbarabb, mint-hogy még több ily fajta szabadsága van. Így, hogy csak valami csekélységet említsek, az egyik e nek mondja a kutyát, a másik meg kutyának az e bet, vagy akár egy ember is használhatja tetszése szerint hol az egyik hol a másik szót. Arról egészen hallgatok, hogy az egyik helységben a ló ló, a másikban lu, a harmadikban lou, a negyedikben lu ó; mert hisz a mienk is ragozó nyelv. Annyi így is bizonyos, hogy mind ebben roppant nagy az önkény-

Azért összefoglalásul bátran ismételhetjük, hogy „barbar népeknél a nyelvre nézve szembetűnő önkényt tapasztalunk.” Quod erat demonstrandum.

De tegyük föl, hogy ez állítás a sok nyomós argumentum ellenére is igaz. Akkor az a kérdés támad, hogy mit akar vele az értekező bizonyítani? Műve homlokán ezt az ígéretét olvassuk: „nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve.” Ez utóbbin úgy hiszem a magyart értette. De erre vonatkozólag mi tanulság rejlik abban, hogy ha „barbar népeknél a nyelvre nézve” csakugyan „szembetűnő önkényt tapasztalunk”? Talán olyan dicső dolog az, hogy követendő példának kellene választani? Vagy igazolja neologiónk törvénytelen eljárását? Ezt úgy hiszem Imre Sándor sem meri állítani. De akkor minek említette? Talán a barbar nyelveket művelt nyelveknek tekinti? Lehetséges; mert a bevezetés végén (5. l.) azt ígéri, hogy „idegen művelt nyelvek példáiban fog tájékozódást keresni”. Vagy talán „a nyelvújítás mint elv jogosságának védelmére” hozza föl? Ez még valószínűbb; mert értekezésének azon része, melyben úgy dédelgeti a barbarokat, egészen annak van szentelve. De akkor nagyon furcsán vagyunk vele. A vadak nyelvújítása szerinte olyan, a milyen művelt emberekhez egyáltalában nem illik s legfeljebb „iskolás gyermekeknek s az alnépnek” való (6. l.). Ilyennel hogy lehet a nyelvújítás jogosságát védeni? Csak nem kívánja talán, hogy lemondjunk az elv megmentése kedvéért a műveltségről s vagy „iskolás gyermekekké” váljunk vagy „az alnép” közé süllyedjünk? Mert gondolja meg, hogy a nyelvújítással a műveltséget nem hátra, hanem épen előmozdítani kívánták. Ha mással nem lehet támogatni azt az elvet, akkor veszve van. Ez a védelem szakasztott olyan, mintha azt mondaná valaki, hogy a művelt embernek joga van vagyont szerezni, mert hiszen a barbar népek is rabolnak. A nyelvújítással is különben úgy vagyunk mint minden más dologgal. Ha már magában helyes, akkor a külső bizonyítékok szükségtelenek; ha nem helyes, akkor egyenesen haszontalanok. Hogy már most eszerint értekezőnk a barbar népek eléhurcolásával mily munkát végezett, azt döntse el maga. Nekünk elég azt látnunk, hogy állítása argumentumnak ép oly gyöngye mint azok az adatok, melyekkel támogatni akarta.

Ezután következik a művelt népek nyelvbeli önkénye. Erre szerzőnk csak 23 lapot pazarol. Végig tárgyalja az egész görög, latin, német, franczia, angol szóalkotást, hogy szinte bele szédülünk. A legkülönösebb az, hogy el sem lehet képzelni, mire való mindez egy egészen specialis magyar kérdésben. Aztán a legegyszerűbb, legártatlanabb, legtermészetesebb dolog is önkénynek van magyarázva. Ha valamelyik író tájszót használ, önkény; ha közbeszédbe ki-
 fejezéseket alkalmaz, önkény; ha régi szóval él, önkény; ha majdnem magától készülő törvényes szót alkot, önkény; ha idegen szót kölcsönöz, önkény; ha a rokonértelmű szók közl a céljára legalkalmasabbat választja, önkény; ha valamit körülír, önkény; ha tropusokban beszél, önkény; ha retorikai fordulatot vagy figurát alkalmaz, önkény; szóval önkény minden cselekedete, talán még az is, hogy gondolatai kifejezésére a nyelvet meri használni. Nem szándékom az olvasót mindezen a sok önkényen végig hurczolni, hanem hogy rövidebben végezhessek, csak azokat az adatokat fogom kiemelni, melyek legerősebbeknek látszanak. Ilyen mindjárt „az a kény, melylyel a homéri nyelv egyben másban él, a hang hosszúságára és rövidségére, az alakokra és szófüzésre nézve, melyekben a költői vagy egyéni kény játékát sem etymologiai, sem más nézet meg nem tagadhatja“ (8. l.). Ez, ha jól sejtem, arra vonatkozik, hogy „a homéri nyelvben“ a néha rövid hangzójú positiótlan szótag hosszú, s megfordítva hosszú hangzójú vagy positiós szótag rövid helyett áll; hogy némely szó kétalakú vagy egy kicsit más színű mint az attikai dialectusban, és hogy a szófüzés itt ott a közönségestől eltér. Mindezt Imre Sándor szerint „költői vagy egyéni kény“ okozza. Önkény tehát, ha Homerusnál egyszer az *-s* *-οο*, másszor a nyílt *-οο* s ismét ha az egyberántott *-ου* genitivusi rag áll; önkény, ha egyszer a teljes *-μεναι* infinitivusi képzőt alkalmazza, máskor meg a csonkult *-μεν*, *-εν*, *-ναι*, *-αι* alakokat. Csak egyről feledkezett meg, arról tudniillik, hogy az egész „homéri nyelvben“ nem találni egyetlen egy példát sem, mely vétene a görög nyelv törvényei ellen. Pedig „egyéni kény“ törvényszegés nélkül nem képzelhető. A szófüzésre és szóalakokra nézve „a homéri nyelvben“ nem találni mást mint szabad választást. Nagyon természetes dolog, hogy a költő, mikor két vagy

több egyforma jó kifejezésmód vagy szóalak kínálkozik, azt alkalmazza, a melyik jobban illik a versébe. De hogy lehet ezt önkénynek mondani? Mióta önkény a szabadság gyakorlása? De legfeltűnőbb az, hogy „a homéri nyelv” néha hosszú szótagot rövidnek s rövid szótagot hosszúnak vesz. Ez talán mégis önkény? Hogyne? Hisz azt mindenki látja, mily szörnyű önkénykedés volna az, ha valamelyik költőnk rím kedviért *édes* helyett tiszaiasan azt találná használni, hogy *ides*, vagy quantitás kedviért dunántúliasan *ides*.

A rómaiaknál is nagy az önkény és sok az önkénykedő. Teszem „Claudius betűket akart felvenni és meghonosítani: az antisigmát, digammát és a görög *ps* egy helyettesét” (21. l.). Erre kár volna csak egy szót is fecsérelni. Értekezönkön kívül minden ember látja, hogy ennek semmi köze a nyelvhez, hanem csak az írásra vonatkozik. De önkénykedett már előbb Augustus is; mert „Svetonius azt írja róla, hogy praepositíókat kezdett magános casusok helyett alkalmazni; mivel értelmesebben akart írni és beszélni” (21. l.). Furcsa gondolat volt tőle, hogy ezt a czélt önkényes újítással akarta elérni. Szerencse, hogy nem volt abban se önkény se újítás; mert biz az a római közbeszédben már akkor régen el volt terjedve. Tökéletes olyan volna, ha most valamely német ember der sohn meines bruders helyett azt írná és mondaná der sohn von meinem bruder. Ebben sem volna semmi önkény. Nagyobb dolog, hogyan bántak a latin nyelvvel a szent atyák. „Közülők Hieronymus mondja: non nobis curae est vitare sermonum vitia; sed scripturae sanctae quibuscunque verbis disserere. Ugyan ő a salvator nevezet, mint új szó igazolásául mondja: nec quaerant grammatici quam sit latinum, sed christiani quam sit verum. Augustinus azt, hogy őrizni kell a tiszta latinságot, de fődolog, hogy a nép értse beszédünket s így nem árt *ossumot* mondani, *os* helyett, midőn a csontot a szájtól megkülönböztetjük. És N. Gergely, hogy ő Donatus szabályai alá a keresztyénség szentségeit nem fogja rendelni. Ily emberek ellenében mit tehetne a grammatika, a legvilágosabb analogia, a nyelvnek legtisztázottabb törvényei? Mily kicsiség mind ez oly törekvések mellett; midőn részökön áll a lelkesedés, a nép milliói, az általán megértett szükség ösztönzése?” (21—22. l.). Az ember azt hinné, hogy a szent

atyáknak nem volt más dolguk, mint fölforgatni a grammatikát, elvetni „a legvilágosabb analogiát” s lábbal tiporni „a nyelvnek legtisztább törvényeit”. Csudálatos, hogy a *salvator* szót mégis kifogástalan analogiára csinálták. Igaz, hogy a grammatikát nem nagyon bánták. De milyen grammatikát? Az irodalmi nyelvét. Az pedig nem az egész nyelv, hanem csak egy dialectusé, még pedig ez esetben oly dialectusé, melyet már alig beszéltek s a mely mint értekezőnk is tudja, „lelketlen, feszes” volt (21. l.). Minek indultak volna ennek a grammatikája után? Minek beszéltek és írtak volna ilyen nyelven, melyet még azonfölül a nép nem is értett jól? Ő nekik pedig főképp erre kellett hatniok. Koczkáztatták volna a sikert, ha nem a nép nyelvét választották volna terjesztő eszközül. De a nép nyelvén szólni és írni talán már annyit tesz, mint fölforgatni a grammatikát, elvetni „a legvilágosabb analogiát” s lábbal tiporni „a nyelvnek legtisztább törvényeit”? Mintha bizony a nép nyelvének, azért hogy nincsen megírva, nem volna grammatikája, nem volnának világos analogiái és határozott törvényei! Aztán meg nem is igaz, hogy az irodalmi nyelv grammatikáját annyira megvetették. Legalább valamennyiökről nem mondhatni. Szerzőnk maga idézi Augustinust, a ki csak akkor tért el a „tisztá” azaz irodalmi latinságtól, ha a közérthetőség követelte, s ezt másoknak is ajánlotta. Az önkénynek tehát, szerzőnk e kedves vesszőparipájának, itt sem jut abrak.

Lássuk a németeket is; mert ezek közt is akadnak „a nyelven önkényeskedők. Így megkisértették alumnus h. *pflegling*-et, lecture h. *leserei*-t. Ezeken kívül több tudományos és művelt társalkodásbeli szólásokat. Némelyeket az elfogúlt purismus izléstelenségével, péld. lieutenant bei der garde-cavallerie = stellhalter bei der leibwachgaulerei; dilettant auf dem fortepiano = vergnügling auf dem starkschwachtastentrührbrett” (24. l.). Az utolsó két példáról nem lehet komolyan szólni. Ezeket még akkor sem vehetnők számba, ha csakugyan önkényesen, törvénytelenül volnának alkotva; mert pusztán csak parodiái a túlhajtott purismusnak. Az ilyenek pedig, mint már a múltkor Gerberben olvastuk, nem igazi neologismusok. Marad még *pflegling* és *leserei*. Ezekben is hiába keressük az önkényt, a törvényellenséget. Szerencsénk van ott egy megjegyzés, de az is csak a *lesereire* vonat-

kozik. Értekezõnk azt mondja, hogy „-ei nem német képzõ, csak úgy mint -ir(en) sem. Amaz -ia fr. *ie*, emez -er-ir lat. s rom. képzõ; de már a középkorban elhatalmaztak“. Akkor hát se baj; mert a *leserei* újkori szó s így már nem kellett hozzá semmi önkény, valamint az -iren végû igék képzéséhez sem szükséges talán hallatlan merészség. De értekezõnk még más okból is említi ezeket; mert egy pár sorral alább azt sejteti, hogy itt a németek egészen úgy cselekedtek mint a mi neologusaink a szintén idegen -ár -ér és -nok -nök fölkapásával. Ez még mint egyszerű összehasonlítás is nagy hibában szenved. A németben -ei és -iren természetesen úton fejlődött képzõvé; a magyarban -ár -ér-t és -nok nők-öt erőszakosan törekedtek azzá tenni. Amazokon, kivéve a nyelvészeket, senki sem érez idegenséget; emezeken, még a nyelvészeket is bele értve, senki sem érez magyarságot. Az előbbiekkal az egész német nép alkot; az utóbbiakkal csak egy pár hypertudós neologus. Az összehasonlítás tehát nagyon szerencsétlen. Meglehet azonban, hogy értekezõnk ezzel az -ár -ér-t és -nok -nök-öt még igazolni is akarta. Ezt ép oly hiú erőlködésnek kellene mondanom; először mert -ei és -iren, mint épen most láttuk, egészen más fajta; másodszor pedig, még ha tökéletesen olyan volna is, mert az idegen analogia mindig legfeljebb magyarázó példa lehet, de sohasem igazoló bizonyíték. Épen az volt a fő hibájuk neologusainknak, hogy azt gondolták, a mi más nyelvben, különösen a németben jó, annak a magyarban is jónak kell lenni. De hogy visszatérjünk, úgy hiszem, elég világosan kimutattam, hogy szerzõnk a németekre sem tudott nyelvbeli önkényt sütni.

A francziákról egyetlen egy igazi önkénykedõ adatot sem közöl, ha csak azt nem számítjuk, hogy „a nép a legújabb communeben a szolgaság s rangkülönbség jeleit a szótárban, nyelvben kezdte üldözni, mikor számkivetette az úr, szolga s más ily neveket“ (26. l.). Eddig azt hitte a világ, hogy nem annyira a „neveket“, szokat, mint inkább magát a dolgot, „a szolgaságot s rangkülönbséget“ akarták eltörölni. A commune sok nagy bolondot tett ugyan, de olyan nagyot, a milyet itt Imre Sándor mond róla, talán mégsem. Erre azonban ne vesztegessünk több szót, hanem nézzük inkább, nem önkénykednek-e az angolok is? Fájda-

lom, ők sem különbek; mert „a francia-latin képzőket vagy latinos görögöket is felveszik s tulajdon törzseiből alkotnak. Így állnak elé *suicism* és *suist* (*suus-* és *-ista-*ból); majd a *starvation*, *eatable*, *speakable*, *breakable*-félék; végre s a mi időnkben *truism*, *altruism* (Comte után Spencer), *falsism* (Arnold M.). Ma már az ily *-ism* végzetűek száma rendkívül nagy s folyvást szaporodik“ (28. l.). Kifogásom van itt az első két és utolsó három példa ellen. Amazokat az angolok nem „tulajdon törzseiből alkották“ s így kölcsönszónál egyebeknek nem tekinthetők; emezek meg mostanáig csak Spencer és Arnold szavai s mint ilyenek, míg közkelelenségre nem vergődnek, az angol nyelvben nem tesznek számot. Mindamellet elismerem, hogy *-ism* és *ist*, valamint *-tion* és *-able* is már valóságos angol képzőkké váltak. Ennek igen egyszerű a magyarázata. Az angol nyelvbe seregestül vándoroltak be nem csak az ilyen végű képzések, hanem a nekik alapúl szolgáló töszók is, úgy hogy a legutolsó népemberének is észre kellett vennie, hogy itt az *-ism*, *-ist*, *-tion* és *-able* micsoda és mirevaló. Olyan áron, a hogy az angolok jutottak ezekhez a képzőkhöz s a németek is az *-ei* és *-iren*-hez, neologusaink aligha szerették volna az *-ár* *-ér*-t és *-nok* *-nök*-öt. Arra nagyon sok olyan *kulcsár*: *kulcs* és *pohárnok*: *pohár*-féle szópár bevándorlása kellett volna. Akkor ép úgy megérettük volna bennük a képzőt s ép úgy megértettük volna ennek functióját, mint akármelyik szláv ember. A ki purista, nem kívánhat ilyet, neologusaink meg nagyon is puristák voltak. Szemük előtt kellett volna tehát tartaniok azt a közönséges életbeli szabályt, hogy vagy adjuk meg az árát vagy ne áhitozzuk a portékát. Az angolok is ép úgy mint a németek drágán vásárolták idegen eredetű képzőiket. Nagyon sok idegen szó betolakodását és nagyon sok eredetinek kivészését kellett ezért tűrniök. Nem is ők tették képzőkké, hanem azok maguktól tolakodtak föl. Azért nem hogy ők önkénykedtek volna, hanem inkább rajtuk önkénykedtek. Tehát az angoloknál sem találjuk azt, a mit Imre Sándor annyi nyelvben s oly mohón keres.

Van még egy csomó adat, mely első tekintetre mintha az eddig tárgyaltaknál mind sokkal erősebben bizonyítaná az emberek nyelvbéli önkényét. De az csakhamar csalódásnak tűnik ki. Ilyen, hogy a francziában Du Barras „a szók, de

csak a hangutánzók, első tagjának ismétlése által akart új és erősebb jelentésű szókat alkotni: pétiller: pepétiller, flotter: floflotter“ (25-26. l.). Ez pusztá játék, még pedig igen gyerekes, a francia nyelvre absolute semmi hatással nem volt, tehát önkényt sem gyakorolhatott rajta. Hogy ez adatban, nem mondom épen a magyar nyelvújításra nézve, hanem egyáltalában mi tanulság rejlik, azt bajos volna kitalálni; hacsak azt nem fogadjuk el annak, hogy Du Barrast egy kicsit hóbortosnak mutatja. Különben hagyjuk, komoly szóra úgy sem érdemes. Már valamivel többet látszik nyomni az a merész szótákolás és szótorzítás, melynek mesterei a görögöknél Aristophanes (12—13. l.), a rómaiaknál Plautus (18. l.), s a francziáknál Rabelais és Molière (25. l.). De csakis látszik. Mert a nyelvre ezeknek sem volt nagyobb hatásuk mint Du Barrasnak, azzal a különbséggel, hogy ez legalább kereste, azok meg nem. Soha eszük ágában sem volt, hogy a nyelvet átalakítsák vagy csak gazdagítsák. Nem is komolyan s nem is örök időre, hanem csak gúnyból, tréfából s mindig saját pillanatnyi használatukra kovácsolták szavaikat. Az ilyenek meg annyira individualis és múltó természetűek, hogy más épen nem s szerzőjük is csak egyszer használhatja. Más szájában vagy ismételve elvesztik a hatásukat. Ép azért a nyelvbe bele sem jutnak, s így sehogy sem hatnak rá, valamint számot sem tesznek benne. Enélkül pedig csak nem önkénykedhetnek rajta? Csudálom, hogy ezt Imre Sándor, ha már magától nem tudta kitalálni, még Gerberben sem volt képes fölfedezni. Ezt azért mondom, mert Platen freischützescascadenfeuerwerksmaschinerie-ját épen onnan szedte ki, a hol Gerber azt a dolgot olyan nagyon világosan fejtegeti. Megbotlik benne és még sem veszi észre. Vagy talán nem akarta? Annál rosszabb. A tiszta igazság nem szokott semmitől sem félni. Egyébiránt akárhogy van a dolog, annyi bizonyos, hogy a mily joggal megemlítette Aristophanest, Plautust, Rabelaist és Molièret, ép oly joggal megemlíthette volna akár a Borszem Jankóból Monoclest és Kotlik Zirzabellát is; mert amazoknak a szócsinálása semmivel, de semmivel sem komolyabb.

Ime ezek a legerősebb bizonyítékok. Ilyen semmiségekkel akart értekezünk a görögökre, rómaiakra, németekre, francziákra, angóiokra nyelvbeli önkényt sütni. Porba esett

igyekezett. De tegyük föl, mintha a szerzőnek csakugyan sikerült volna a nyelven való önkénykedés kimutatása. Mi következik ebből? Talán követnünk kellene a példájukat? Akkor előbb tudnunk kell, hogy jó-e az a példa; mert azt nem kívánhatja senki, hogy valami rossz példát kövessünk. Látni való, hogy értekezünk itt valamiről megfélekedzett. Előbb philosophiai úton, észbeli okokkal kellett volna kimutatnia, hogy az önkény általában is, de különösen a nyelv terén is tökéletesen helyes, jogos dolog. Akkor aztán, de csak is akkor, no meg természetesen nyomósabb adatokra támaszkodva, idézhette volna az annyszor emlegetett népek nyelvbéli önkényét is. Hogy ezt elmulasztotta, különben sem értékes adatai pusztán zérusok maradtak, melyek előtt semmi számjegy. Vagy talán azt gondolta, hogy ilyenek igazolják a mi neologióink törvénytelenkedéseit? Akkor is csak ki kellett volna mutatnia az önkény helyes voltát. Hogy sokáig ne kelljen magyaráznom e dolgot, példával illusztrálom. Sokkal bizonyosabb mint a nyelvbéli önkény az, hogy már a görögöknél és rómaiaknál is fordultak elé tolvajlások, meg hogy a németeknél, francziáknál, angoloknál azelőtt is történtek, most is történnek lopások. Már most ez igazolja-e azt, hogy ha minálunk is ilyesre vetemedett vagy vetemedik valaki? Az attól függ, hogy helyes cselekedet-e a tolvajlás? Ha az, akkor nem szorúl sem a görögök, rómaiak, sem a németek, francziák, angolok igazolására; ha nem az, akkor meg a világ összes népei sem segítenek rajta, nem hogy csak az az öt is. Ez csak egyszerű példa, de olyan példa, mely formális tekintetben a többi népek s nyelvújításunk önkénykedésével tökéletesen egybevág. Az alkalmazás tehát nagyon könnyű és biztos. Szerzőnk a művelt népeknél is csak olyan szerencsétlenül járt, mint a barbaroknál. A mit bizonyít, ép oly gyenge, mint a mivel bizonyítja.

Hogy a többi idegen földi adat mire való, azt el sem lehet gondolni. Mert önkényről épen sem tanúskodnak; a miről meg tanúskodnak, azt először senki sem tagadta, s másodsor annyira ismeretes, hogy tudományos közönség előtt 23 lapon mutogatni határos a sértéssel. Avagy tagadta-e valaki s nem tudja-e már az iskolás növendék is, hogy a nyelvek idők folytán változni szoktak? Tagadta-e valaki, s nem tudja-e akármelyik fölserdült tanuló is, hogy minden

nyelvben szülemlettek és szülemlenek új szók? Tagadta-e valaki s nem közönségesen ismeretes-e, hogy minden nyelvben akad szándékosan csinált szó is? Mire kellett tehát mindezt bizonyítani. Talán az értekező ezzel is a neologia eljárását akarta igazolni? Akkor okoskodása egy kicsit nagyon is sántít. Mert abból, hogy a nyelv változik, nem következik, hogy erőszakosan is meg kell és meg szabad változtatni; valamint abból, hogy maguktól is teremnek új szók, meg hogy szándékosan is szabad alkotni, ép oly kevésbé következik, hogy mindjárt rakás számára s egyenesen törvénytelenül kell és szabad gyártani. De ki tudja, ez volt-e a célja! Nem árulja el sem nyíltan sem titkon; s így meglehet, hogy csak azt akarta bizonyítani, a mit előbb mondtam; sőt mivel ezt sem mondja világosan, talán egyáltalában nem is volt semmiféle komoly célja; hanem légfeljebb csak azt akarta mutatni, hogy ő a magyaron kívül még öt nyelvet tud. Ezt az sejteti velem, hogy adataiban egy cseppet sem válogató. Sem arra nem ügyel, hogy ez adatok helyesek legyenek, sem arra nem törekszik, hogy nyomjanak is valamit. Hogy az ilyen idézgetéshez nem sok nyelvismeret szükséges, az nem szorúl erős bizonyításra.

A tömérdek sok idegen adat után következik egy magyar szakasz, mely azonban úgy tárgyalva semmivel sem tanulságosabb mint a megelőző barbar, görög, latin, német, francia és angol részek. Értekezőnk itt is csak azt akarja mutatni, hogy idők folytán a mi nyelvünk is változott, hogy koronként nálunk is termett egy pár új szó, és hogy a magyarban is akad egy-egy szándékos alkotás. Pedig ezt, mint már az idegen nyelveknél mondtam, egészen hiába bizonyítja; mert először nem tagadta senki, és másodszor mert már az ég madarai is csicssergik. A nem kevesebb mint 30 lapra terjedő hosszú szakaszból nem tanulunk többet, mint a mennyit már úgy is tudunk. Az egész tárgyalás olyan, mintha valaki minden régi és újabb íróból összeszedne minden aprócseprő adatocskát s aztán per longum et latum bizonyítgatná, hogy az egyiptomiak be szokták volt balzsamozni a halottakat. Erre már senki sem kíváncsi, mert úgy is tudja. A helyett jobban érdekelné, ha valaki azt fejtegetné, hogyan végezték azt a bebalzsamozást; mert ebben volna tanulság. S értekezőnk éppen ezzel nem vesződik. Értekezése homlokán ígér ugyan „nyelvtörténelmi tanulságokat a nyelvújításra nézve“,

s a bevezetés utolsó szavaiban is azt fogadja, hogy igyekezni fog „orthologiai munkálódásunk vezérnézeteit s eljárása módját megállapítani“, hanem hát mi haszna, mikor csakhamar megfelelkezik róla? Pedig ha valahol, ebben a szakaszban lett volna alkalma kimutatni, hogy nyelvünk történeti fejlődéséből ítélve mit cselekedett a neologia helyesen, mit helytelenül, s hogy eszerint mit kell elfogadnunk, mit elvetnünk? Csakhogy akkor az adatokat nem lehetett volna úgy egymásra halmozni, hanem meg kellett volna szépen válogatni. Csak az nyújt tanulságot s csak annak van igazoló ereje, a mi a nyelvben valóban életre kapott, gyökeret vert. Azért az ilyen tárgyalásból ki kell rekeszteni minden individualis dolgot, ha még oly nagy embertől ered is, s minden pusztá kísérletet, ha még oly régen történt is. Mert nem az a kérdés, hogy kicsoda és mikor tartotta ezt vagy azt jónak, hanem hogy mit ismer el annak, mit helyesel, mit enged meg a nyelv. Értekezőnk azonban összevegyít mindent, akár gyökeret vert a nyelvben, akár nem, akár van benne tanulság, akár nincs, akár van igazoló ereje, akár nincs. Egyre csak azt hajtja, hogy az egyiptomiak be szokták volt balzsamozni a halottakat. Ez a rész tehát ép úgy elmaradhatott volna mint az a sok idegen dolog; s így a 97 lap leolvadhatott volna 43-ra, mert 54, tehát az egész értekezésnek több mint fele csupa hiábavalósággal bibelődik.

Ezek után úgy hiszem nem szükséges még tovább is fejtegetnem, hogy Imre Sándor adatai, még ha egészen megbízhatóknak vesszük is, vagy azt nem bizonyítják, a mit kellene, vagy azt bizonyítják, a mit nem kellene, szóval egyáltalában számba nem vehetők.

VOLF GYÖRGY.

A NYELVPHILOSOPHIA.

IV.

Ott maradtunk, hogy a consortium nem tud magyarul. Az első erősség, a mint hallottuk, a melylyel ez a vakon költ szent igazság meg van pecsételve, az, hogy bőbeszédűek, szöszaporítók vagyunk. A második, még ennél is sújtóbb bizonyíték pedig, a mely úgy kiszorítja a consortiumból az utolsó szuszt is, hogy még az utolsó ítélet trombitája se szólítja többé vissza az életre, az, hogy nem csak fonák,

hibás szókkal él, rosszúl szerkeszti a szavakat, hanem sem a syntaxis, sem a stilisztikának legtriviálisabb szabályait sem ismeri.

A kivégezést azzal a már egyszer idézett mondásunkkal kezdi, hogy „A Nyelvőr tevékenysége leginkább három fő irányban nyilvánult; egyik az elvi kérdések tisztázása, másik az anyaggyűjtés s a harmadik a visszasságok kimutatása.”

Hat csillag és három kereszt süti homlokunkra a magyarúl nem tudás fekete bélyegét, s nem kevesebb mint nyolcz hibát fedezett föl a nyelvphilosophia éles szeme e rövidke, alig három sornyi mondásban. Elég ok, hogy halálra szégyeljük magunkat.

Az első csillag tudatja nem annyira velünk, mint inkább országgal-világgal, hogy „a *leginkább* és *fő* együtt pleonasmus; aztán a *fő* helytelenül van külön írva. Így a *három fő irány* hiba.”

Ha a nyelvphilosophia kegyes lesz meghallgatni erre szóló mentségünket, engedelmével felelünk valamit rá; nem nagyot, csak valami csekélységet. De úgy hiszszük, talán megelégszik vele. Tehát a Nyelvőr I. 1–3. lapján el vannak sorolva a teendők, a melyeknek végrehajtását a folyóirat czélul tűzte ki magának. Vagy tizenöt fő rovatot tesznek ki. E számos fő teendő közül, azt mondtuk, a lefolyt három év alatt kiválólag hárommal foglalkoztunk: elvi fejtegetésekkel, anyaggyűjtéssel és a hibák kimutatásával. Hogy már ebben hol a pleonasmus, azt csak a nagy Apollo, meg az ő fő papja tudná megmondani. — A másik, hogy a „három fő irány”-ban a *fő* és *irány*-nak különírása miért hiba, nincs ugyan megmagyarázva — de az oraculum tudvalevőleg nem is szokta szavait magyarázni; azt úgy kell az embernek magának kitalálni — mi azonban tudjuk, hova czéloz vele. Hisz az ő kifogásai majdnem minden iratában, talán még matematikai dolgozataiban is egytől egyig mind előfordúlnak, ha ugyan nem a sorok közt; de bizonyára megcsillagozva. Azért kellett volna összeírni, mert így nem lehet tudni, mi a három, a fő-e vagy pedig az irány. (V. ö. „Istentelen erdélyi dialectus. Nem bírom kitalálni, mi az istentelen, Erdély-e vagy dialectusa.” Neo-és Pal. 3. l.) Az éjjel három akasztófárával ószomszédfalubeliekukoriczacsősz megdézsmálta a szó-

lőmet! Ez a helyes. Mert különben nem tudni, mi a három, az akasztó-e, fa-e, akasztófárávaló-e, szomszéd-e, falu-e, szomszéd-falu-e, kukoricza-e, csősz-e, vagy pedig a kukoriczacsősz.

A két csillag, az egy és két kereszt ekként emeli magasabbra suta dicsőségünk pyramisát: „Egyik hiba első helyett. Másik-at is második helyett csak akkor mondhatni, mikor csupán két tárgyról van szó. Itt tehát ez ismét soloecismus. S a felesleges és hibás ták. Az s a gyűjtés után nem hallik, és két articulustalan rendező után a harmadikhoz sem kell articulus. E nem üti helyre az egyik és másik által elkövetett baklövést.”

No consortium! Szedd össze most, a mi eszed van; s erre felelj! Dolog ez! Már csak az az egy csontos falat, hogy „az s a gyűjtés után baklövés, mert nem hallik!” Aztán az a másik, hogy „egyk, másik, harmadik” soloecismus, s szakasztott olyan baklövés, mintha azt mondanám: „négyen voltunk”, s mégis „ötödikről” beszélnek. Végül az, hogy „egyk, másik s a harmadik” kettős, sületlenség! Mennyi mindent nem tud összevissza az a nyelvphilosophia! Tud egy fészekben nyolcz csókafiat. Nem is merjük tőle kérdezni, hogy honnan való ez a tudománya; mert kifizetne apró pénzzel, hogy „Mi közötök hozzá? Tudom! S addig van!”

Hogy is mondja a népdal? „Három szeretőm van; az egyik állandó, a másik mulandó, a harmadik pedig épen hozzám való.” Hát az a másik? „Kecskeméti csárdában három betyár magában úgy megiszik bujában; egyik fújja nótáját, másik kiált: hozz több bort, a harmadik csak hallgat.” Hát az a harmadik? „Három csillag van az égen, három szeretőm van nékem; egyik szőke, másik barna, a harmadik arany alma.” Hát az a — — De csitt, ne tovább! Mert merito Jupiter ambas iratus buccas inflet.

Igyuk tovább a keserű levelet!

A 26. lapon azért mossa fejünket, hogy „új szó” helyett „újonnan alkotott s újabb keltű” szóról beszéltünk. Az újonnan alkotott úgymond, a gondatlan bőbeszédűség rovatába tartozik s egyenes antipódja a szabatoságnak. Ugyanis „új szó” egy hajszálnyival sem mond sem

többet, sem kevesebbet mint „újonnan alkotott“ szó. Megpróbáljuk menteni magunkat. Tehát először is mi csakugyan mást akartunk az „újonnan alkotott“ szóval kifejezni, mint a mit az „új szó“ mond. „Új szó“ nálunk generikus, „újonnan alkotott“ pedig partialis fogalom, a melynek coordinált tagja a „lett, támadott“. Például új szó a *naptár* s új a *naptárkalendárjóm* is; de amaz készült, csinált, emez pedig teremtett szó. Oka pedig e megkülönböztetésnek az, hogy ez utóbbiak, mint a nyelvszellem hamisítatlan nyilatkozatai soha sem esnek kifogás alá. De másodszor még ha nem is akartunk volna egyebet mondani vele, mint csupán azt, hogy új, enyhíti botlásunkat az, hogy egy auctoritás védő szárnyai alá vonúlhatunk. A Nyelvt. Ért. 53. lapján ugyanis ez áll: „egy újan cseperedett nyelvész“; s a cikk alá, melyben ez a gondatlan szaporabeszédűség a szabatos „új nyelvész“ helyett eléfordúl, Brassai Sámuel van aláírva. A nyelvphilosophia 36. lapján pedig szóról szóra ez áll: „Egy idegen szót lefordítanak újan alkotott szóval magyarra.“ Vékony mentség tőlünk biz ez mindakettő; de az ember azzal a kalappal köszön, a mely a fején van. — Az „újabb keltű“-re pedig ez az okoskodás süti rá a gyalázat bélyegét. „A comparativus „újabb“, merem mondani, kirekesztőleg németes használat, melyet a magyarban kérlelhetetlenül roszalni kell. „Keltű“, minthogy élnek vele, nem hibás a nyelvtudományi ítélőszék táblabírái szemében, holott törvénycikkök szerint az, mert az alapszó „kelt“ nem léteztvén, tiszta és átlátszó nem lehet: *kelt* v. *költ* participium, melyhez személyrag járulhat, de *ú*, *ű* képző nem.“ A comparativusnak kirekesztőleg németes használatáért mentsen ki az a körülmény, hogy mi ebben a köz használat szavát vetjük figyelembe; s akkor még, a nyelvphilosophia kategorikus vetoja előtt, nem tudtuk, hogy ez nem nyom semmit. Hogy a sok helyett csak egyet idézzünk, ime Faludiból (Toldykiadás) néhány példa. „A victoria gyakorta b b oda részelkedik, a hol megvagyon a hadi regula. (213. l.) A fővebb tiszt uraimék rendeljék el igazán a dolgot. (216.) Hátrább b a cskán találtam maradni a gazdasággal. (285.) A közelebb lakó szomszéd urakat látogatta. (310.) Felettébb gyönyörködött az oltványokban. (311.) Hallod-e te jobbik, honnan jöttél? (731.) Ki Ázsiába, ki Afrikába elbujdo-

sik; Spanyolországba ritkábbban, Olaszországba gyakorta b. (778.) Hivatkozhatnánk még a népies *jobbaddán, többszörte, nagyobbára* sat. határozókra; a *jobbít* (= javít), *nagyobbít* (= nagyít), *könnyebbít* (= könnyít) sat. igékre; hivatkozhatnánk a *jobb kéz*-re, a mi azoknál a germánoknál, a kiket mi ismerünk, die rechte, nem pedig rechte hand; ha szükség volna ily apróságokra akkor, mikor a supremum forum tekintélyével védekezhetünk. Halljuk a nyelvphilosóphiát, németes használat-e ily esetekben a comparativus? „Az *utóbbira* (kettőről van szó) nem tudok felelni. (3.) A dolog *felettébb* való fontossága mentse ki a bevezetést. (4.) Annyit tesz, hogy *kevésbbé* gazdag. (5.) *Feljebb* kimutattam. (14.) Az atyaság, királyság és a társadalmi állások *magasabb* nemei. (15.) A *közelebbi* „nem csak“ vonatkozhatik ezekre. (28.) Tudnék én még egy falka *apróbb* hibát kimutatni. (29.) *Feljebbi* osztályozásom“ (34.) Quid ad haec Samuel? — A második megrovásra: „*Kelt* participlum; melyhez személyrag járúlhat, de *ú, ű* képző nem“, ha, a mint sejtjük, azt értené rajta, hogy a *kelt*-hez csak is személyrag járúlhat, ily példákkal felelhetnénk: „Nyugtor nem lel schol. A jó pap holtig tanul. Világos virradtig. Mindétig = mind éltig.“ Arról, hogy a *kelt*-hez *ű* nem járúlhat, világosan beszél a „gyors léptű, sebes röptű, hosszú éltű.“ A *kelt(ű)* mivoltára különben tájékoztatóul szolgálhatnak: „napnyugat és napnyugtakor, napkelet és napkeltén, hajnalhasadat és hajnalhasadtán, teljes életemben és éltemben“; valamint arra is, hogy a syncopált alakokhoz miért nem szoktak járúlni más, csak is a magánhangzós kezdetű ragok: Éltig való, de életre s nem éltre való.

A 34. lap ekként hahotáz. „És most lássuk a verdicteket. „A *rakpart*-féle szóösszetételek“ — csak eddig bíráni olvasni, mert két dolog nevetésre fákasztja: Diogenes egy ház ajtaja felett e szókat olvasta: Ezt a küszöböt egy gazember se lépje át! Azt kérdezé, hogy hát a gazda hol jár bé. Az alkalmazás következik. Azt kérdem a jeles consortiumtól, hát ez a compositum *szóösszetétel* egyezik-e nyelvünk természetével? A res ridicula ebben az, hogy praefixumous deverbális főnév nem alkothat összetételt. Ezért hangzik az a jó ízű kaczagás a kolozsvári cortináról. Hogy

az ily összetétel nem egyezik nyelvünk természetével? Beszéljetek példák; mondjátok el Kolozsvárnak, hogy akár-hogy kaczag, azért a fictum nem factum. „De a jó uraim nem fülbédugva mint Ulysses, hanem szembehunyva mennek a prókákra. (Faludi. 164.) A keresztyén magamegalázásnál nincsen udvariasabb erkölcs széles e világon. (184.) Sokakban a tehető erő kisebb a magafelbiztatásnál. (238.) A kerengő ördög szembékötöt játszik vélek. (254.) Eszébe jutott magamegkötése és magameghitt, de vak reménysége. (293.) Legjobb kedvében is megvolt benne az ő magareáviselése. (301.) Szembédugva az asztal alá bujkált.“ (690.) De hátha ezt mind csak Faludi fundálta ki fonákul, a ki tudvalevőleg nem tudott jól magyarul írni? Csak egy-kettőt említünk meg, a mi épen kezünk ügyébe esik. Kresznerics szerint Pázmánynál „clausis auribus”: fülbédugva. Ő említi mint közmondást azt is, hogy „eladóban hagyja“. A Sándor codexben (8. l.) van szömbehunyva; „szemlesütve hallgat“ pedig mindenkinek a nyelvén forog. A Diogenes-féle elmésségnek alkalmazása tehát mintha jobban illenék a nyelvphilosophiára, mint a consortiumra. Nem gondolja?

„A töltelék fecsegésben sok jelességre bukkanunk; pl. „figyelem kívül hagyván“, mihez nem szükség szólani.“ (35. l.) Azaz oly döbbenő tudatlanság, hogy a vak is látja; minek volna a szót felvilágosítására pazarolni? Ilyen nyakatekert a consortium magyarsága: figyelem kívül! Ha a nyelvphilosophia erősen kívánja, egy szénás szekeret rakatok tele neki s hajtatom be udvarára mind ilyen nyakatekert példákkal. Most elég lesz, ha csak néhányat említek meg. Faludi következetesen szerkívül-t használ; elékerül még néha szemkívül (323.), ismeretségünk kívül. (248.) Említsem Vörösmartynak e helyét: A nagy világon *e kívül*? Vagy az általános rendkívül-t? S ha még ez sem nyomna a nyelvphilosophia szemében semmit, „hallja és szedje a begyébe“, hogy a színmagyarság egyedüli nagy ismerője, Brassai Sámuel is helyesnek vallja a figyelem kívül-t, mikor azt mondja: „a nyelv kétségkívüli analógiái.“ (Neo- és Pal. 31.)

No szegény consortium, a te magyarságodnak ugyan

beharangoztak! kiált fel magában s nem ok nélkül az olvasó: Ilyen „eltipró, három bőrt lenyúzó“ bizonyítékok súlya alatt, még ha mind csupa Atlasok volnánk is, tisztára össze kellene roskadnunk. Pedig ez még nem is mind. Van még vagy három, a melynek alkalmasint az a szerep volt szánva, hogy a kegyelemdőfést adja meg számunkra; de ezek oly magasan, annyira a hetedik ég felé járnak, hogy a mi gyarló consortiumos eszünk sehogy sem foghatta meg; pedig október 18-ika óta ez ügyben minden nap gyűléseztünk; de a titok mégis titok maradt előttünk. Lme mutadványúl az egyik. Képzelve az olvasó, mintha mi a „nyelvszegénység“-et akarók meghatározni s így beszélénk: „Kolozsvárott azonban a szegénység szónak több jelentése is van annál, melyet az internationalis nyelv pauperismusnak nevez; ezeket is szem előtt kell hát tartanunk.“ Erre a nyelvphilosophia így kiált fel: „Ezt construálja valaki! Mire vonatkozik *azonban*? Mire a „jelentése is“? Mire az *annál*? Mire a *melyet*? Mire végre az „(ezeket) is“? Ez aztán a vájudás!“

Ki van tehát mutatta az igazság; az idézett adatok kétségtelenné teszik, hogy a nyelvorvoskar nem tud magyarul, annyira kétségtelenné, hogy most már magunk is meg vagyunk róla győződve. Fogadja e tanulságos kimutatásért igaz köszönetünket a nyelvphilosophia! Nagyon megérdemli. Különösen jól esett fájó lelkünknek, nagyon megnyihította a keserű falatokat az a gyöngéd, szelíd, szerető hang, a melyen kezdettől végig szól hozzánk: Cotteria! Clique! Consortium! Szemfényvesztés! Baklövés! Ügyetlenség! Farizeus! Bomlott agyvelő! Sületlenség! Badarság! Micsoda orczával mer itélni?! Ha pirúlni tudnának! Tetőpontját éri el a badarság! Mit gefühl Ihr hallunken! Mintha csak egy szerető édes anyát hallanánk szíve mélyéből szólani lelkétől szakadt magzatához.

A nyelvphilosophia anabasisában különösen két mozzatnak kellett az olvasó bámulását fölkeltenie. Az egyik, hogy a nyelvtudomány mezején szemközt álló felek egyike egy egész csapatból áll, míg a másik részen csupán egy ember lép ki a sorompóba; s hogy ez utóbbinak rendítő mély s alapos nyelvismeretei mellett mily szánalmat kelt az előbbinek szomorító ignorantiaja. Ez igaz, nem tagadhatjuk. De

lássá az olvasó, a dolognak mégis van egy kis bökkenője. Nekünk nagy fáradsággal, apránként kell összegyűjtenünk nyelvbeli ismereteinket; s néha egy-egy tétel megvilágításáért át kell kutatnunk nem csak a nép, hanem egy négy százados irodalom nyelvét is. A nyelvphilosophia ellenben már úgy hozta magával a tíz ujjában e világra az ő nyelvtudományát. Neki nem kell egyebet tenni, csak az ujjából szopni az ismereteket. S az tudvalevő, hogy a mit az ember már csecsemő korában annyi ügyességgel végez, ha azt évek hosszú során át folytatja és gyakorolja, sok mindenfélét szophat ki az ujjából.

SZARVAS GÁBOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szó l á s m ő d o k, k ö z m o n d á s o k

P ó s a h á z i J á n o s „Igazság Istápja“ című művéből. (S-Patak. 1669.)

Nagy meszsze vetette azért a' sulykot, a' mikor ezt írja .
I. 279.

Sokat akarna a' szarka. de nem birja a' farka. I. 286.

A' magunk fejére sem kaparunk földet. I. 286.

Nintsen a' Sz. Írásban egy locus, a' mellyből nyilván ki-
űthezné valaki a' Purgatorium tűzét. I. 291.

Kiki szegrül minden bűneit a' maga Papjának elő-szám-
lállya. I. 292.

Más emberek tisztességére rendeltetett innepeket penig, nem
sokban hajtunk. I. 293.

Az út-féleken való feszületeknek nem szoktak sűveget
vetni. Mi-is elmulunk a' nélkül is azok mellet. I. 294.

A' Proféták írását rosszul tekeri tétova. I. 228.

A' Török pogányság-is bé-tsúsz mász mint a' tű után a'
czérna. I. 275.

Küllyebb veted itt a' comparationak pórázzát, hogy nem
kellene. I. 305.

Kigyót, békát rájuk kiáltottanak. I. 306.

És így szent Gergelynek amaz mondását ... szóva kell
érteni és bé-venni. I. 332.

Sőt ugyan rá akarván a' dolgot fejezni, azt mondgya. I. 367.

Ismét zörög, csaté-patét indit a' lélek, hogy már. I. 374.

Csak szó-fia beszédnek mondgyák. I. 375.

A' hazugságnak rájuk költött gallérát nyakokból ki-hánták.
I. 376.

Korpázná a' Pápista Papokat a' sok emberi találmányokért.
I. 379.

A' Feltámadás penig és az örök élet, csak agnőbeszéd. I. 381.

Vendég a' Historiákban, a' ki nem tudja . . . I. 381.

Nagy kétség hozzája, ha igaz a' mit felőle irnak. I. 382.

De el vőtte a' feleletet a' nem lágyára esett királytul. I. 385

Mások szemében hántorgattyák a' szálkát, a' magokéban
nem látyák a' nagy gerendát. I. 393.

Czigány cigánnyal bizonyít. I. 395.

A' Romai tudományt falba rúgta. I. 412.

A' mit penig elő-hoz Kalauz a' kösségnek választása ellen
nem nagy vadra való . . . I. 418.

Csuda! itt ez-aránt mint torskodik Luther ellen Kalauz.
I. 425.

Nem-is valami mondom mondom és képzés-képpen való
hatalom, mellynek semmi ereje foganattya és gyűmölcsse nem
vólna a' bűnös emberben. I. 434.

Kalauz mint való dolgot úgy beszél; de csak azoknak,
kiknek a' fa-pénz-is jó. I. 443.

Az Augustai valláson lévő Doctorok eléggé megtorkolták
erről, mind Kalauzt, mind másokat. I. 443.

A' többi-is egy-más-után ugyan azon hazugságot hámozza.
I. 445.

Carolstadius sem szenyvedhetvén Luther-nek ellene való
hegyes és szeges beszédit, ottan irással kezdé ótalmazni abbéli
cselekedetit. I. 461.

Szintén ez időben némelly kócsogos elméjű, és eszelős fejű
emberek kezdenek támadni Thuringiában. . . I. 462.

Csak az ősvény kívül botorkázik Kalauz. I. 477.

Carolstadius egy nyomban sétált Zvingliussal. I. 486.

Mig penig a' mélyére menne, három dolgot bocsát-elő
gázlóba. I. 488.

Hát amaz ártatlan versek mi okon érdemlenek lapoczka-
zást? I. 527.

Hát ugyan lapotzka alá fogja-é Calvinus az Apostolokat . .
I. 535.

VERES IMRE.

Böngészet Hosval, Dugonics és Arany Toldijának nyelvéből.

II.

Dugonics Toldija.

Figyelemre méltó szók és kifejezések.

Ál-orczás: képmutató;	alá-firkálni magát
maga gonosz és igen ál-orczás	vlhová: aláírni nevét.
lévén.	allamány: föltétel; még

egy államány (!) alatt fogadom a hallgatást.

bú-gond. A te bú-gondod öregbíti az enyimet.

bezzegni. Igaz . . . de bezzeg! . . . „Ej csak ne bezzegnél annyit!“ — Épen így egy Vindplat ember közeledésekor: amott látok Vindplatozni valomit

bizonyosságos; eme csókom léssen annak bizonyosságos jele.

bicsakolni; gyermek kóromban még csak bicsakolták, nem gyilkolták az embereket.

csillapat; ha mind a két szelenczében csak egy-egy font vagyon, meg-tartódik a csillapat.

czégéres; czégéres Isten-telenség.

deiszen! fölkiáltás.

egészlen: egészen.

el-illantani; onnat el-illantott.

elő-beszéd: előszó.

el-füleltetni; cselekvényei vagy el-füleltetnek, vagy jóvá nem hagyattatnak.

ég-beli; az Ég-belieknek hozzánk kimutatott kegyesség-jeket.

el-járni vlkit; újra el-járták a századosokat.

el-múlat: elmulaszt.

el-nyüni; a sok csaták el-nyüvé minden erejét, két esztendő előtt meg-hala. — El-nyütte ártatlanságomat, mondja egy leány a férfiről.

el-késődik; el-késődtem egy kevéssé.

ehol v. ehól; chol a levél.

el-tébolyodik: megtébolyodik.

el-veszeszteni vlkit; és ki vitt engem arra, hogy tégedet el-veszeszszelek.

ebül-viselet; tegnapi ebül-viseletem miatt nem kívánhattam azt.

elevente; elevente (elevenen) elragad az ördög.

érzékenség: érzet, érzelem; érzékenségeitől ide-tovarántatott.

el-hervad; el-nem-hervad.

fájlalni; ezek lehettek ám azok a nagy semmik, melyek Biró Urnak fejét fájlalhatták.

fura eszü; Mátyás király f. e. ember.

fő-tár-mester; itt a tárházak Lajstroma. Talán a Török háborúba F. t. m. lettél?

fel-lázasztotta a polgárságot.

fúrt eszü: megtébolyodott, elmebeteg.

gém; ha csak egy kis nehezéssel több lesz az egygyik szelenczébe, fel-billenti a gémet.

húzosos: húzamos.

hathatósan: nyomósan.

iszonyító; i. álmai levén; és: iszonyító csapások.

ispotály.

itthonos; házbeli; Van egy itthonosom, igen mélyen kukkantott dolgaimba.

írász; lásd erről alább a jegyzetet.

javulás; e gonosz embernek javulásaira rá-állanának.

ki-nyilatkoztatja ma-

gát; és néki magát, ki légyen,
ki nyilatkoztatta.

ki-állani vlmí mel-
lett; ennek böcsülete mellett
ki-állok.

költés: koholmány.

költe mény: koholmány;
csakis ezen értelemben.

ki-adta vlmnek; vegye jó
szívvel örömömnek ki-adtát (ki-
fejezését).

kéván: kíván.

kimondhatatlan-kép-
pen.

kerekedik; ama jószág-
is réám kerekedik.

komornok: komornik.

kerekdék: a vár falának
rondeau-ja.

ki-szellőztetni magát.

kereng; mint vlmí nyug-
hatatlan lélek. ide tova kere-
gene.

kódorog; beszédgyei egész
éjtszaka elmémbe kódorogtak.

legelni szemét vlmvel.

lehellet: lélekzet-vétel,
mell, kurzer athem; a Fekete
Seregen Trombitássá rendelte,
de igen gyarló lévén lehellete,
onnét elvette.

lelki-barátné: ezen Pi-
roskának lelki-barátnéja vala
Manczika.

lelki ismeret; lelkem is-
mérete szerint jól tudom; —
és: vizsgállya-meg lelke ismé-
retét; — és: lélek-ismeret.

lélektok; hát Mátyás ki-
rállynak nem lelke tokja-e az
Ezredes?

letenni életét.

meg-sajdítani vlmnek jö-
vetelét.

meg-pirúl; meg-ne-pi-
rúlly.

meg-csökkénik; ezen
Manczika Szillértől el-csábítat-
ván, meg-csökkent erkölceiben.

műv; a művész nem csak
ura, hanem teremője-is az ő
művének.

még: mig.

micsodás: milyen; egy
ily erős ember, a micsodás
Toldi.

nézeget: ide tova nézeget.

nehezék: súly; ha csak
egy kis nehezékkal több lesz az
egygyik szelenczébe.

ormos: kiemelkedő; hadd
lássam édes Bátyámnak ormós
koporsóját.

orcza-pirulás; mi kedve
telhetik Orcza-pirulásomban?

olvasót-morzsoló:
frömmler.

patyolat kéz: a nő finom
keze nevezetetik ilyennek.

pítvar-szoba: előszoba.

szó-szollás; hathatós

sz. sz.

szív-vesztető: sz. v.
álmodat álmodozott.

szem-pillantás: pillan-
tat; ezen szempillantásban le-
mondok hivatalomról.

szorgalmatoskodik;
rólla ne szorgalmatoskodgyon.

szántt-akarva: kész-
akarva.

táskás: levél-hordó.

táska-hordozó; levél-
hordó.

talpra áll az igazság.

történet szerint: vélet-
lenül.

telédes-teli.

tipogott tapogott
táborverő; Ott az utak
leírása. Talán Táborverőnek
rendelt a Király?

talpacs: böcsületemben-is
minő talpacs szavaival gázolt.

utóink: utódaink.

velő-szülevény: hirn-
gespinst; a rossz lélek-ismeret

csupa velő-szülevény, magában
pedig semmi.

várrá: várj csak: de várrá
meg-leslek; — kétszer fordul
elő Dugonicsban.

vissza jön magához;
jöjjön csak egészen vissza ma-
gához.

Zsatskó: zacskó.

Írász. E szóról Dugonics Toldijában (Jeges Történetek
Első könyv. Pest 1794. 39. l.) a következő jegyzet áll:

„Ellenem állottak némelyek, kik magyar nyelven szólottak,
és engemet meg-is szőlítottak: hogy, ha a Magyaroknál ama
régén bé-vett szót: IRÓ-DEÁK meg-másolni (a'-mi nem volna
tanácsos), és kurtábbra, az-az egy szóra venni akartam, mi-okra
nézve mondtam aztat IRÁSZNAK, és mért nem így: IROKNOK?
Én, leg-elsőben arra, hogy nem volna tanácsos a' régi bé-vett
szavakat meg-másolni, azt mondám: hogy ezen elő-ítéletet bár
régén le-tettük volna, eddig nyelvünket a' sok haszontalan deák-
szavakból ki-tisztítottuk volna. Ki-vetettük immár a prókátor
nevet, helyébe ügyész nevet tévén; mért nem vethetném ki
tehát az író-deák nevet, helyébe írász nevet tévén? Ama'
másik ellen-vetésre: mért mondtam írásznak, és nem iro-
k-nok-nak, azt felelém: hogy én ezen szó-toldaléket NOK csak
éppen azon hivatalokra adom, melyeket valóságos Tisztségeknek
lenni gondolok, úgy-mint: Tábornok (Dux, Imperator Belli).
Tanácsnok (Consiliarius). Titoknok (Secretarius). Tárnok
(Tavernicus). Tömlőcznök (Castellanus). Ezek olly Tisztsé-
gek Országunkban, melyeknek bérjek nincsen, és nem annyira
pénzért, mint böcsületért szolgálnak. De kiknek szolgálatjokat,
csupán csak azért: mert munkálódnak, fizetéssel ki-elégítik, sőt
árkos-számba-is fizetik, azok az ÁSZ, ÉSZ, toldalékkal meg elé-
gedhetnek. Illyen az írász, illyen az ügyész; mert se az
Író-deákság, se a' Prókátorság Országunkban Tisztségek nem
vóltanak. Bezzeg mást mondok ám arról, ki a' királyoknál az
Írásbeli eszközöket forgattya. Ezt az előbbeni Magyar királyaink
Notáriusnak azért nevezték, mert a fel-jegyzés foglala-
tosságában állott. Illyen volt Béla-királyunk alatt ama Notá-
rius, ki a' Magyarok' történeteit le-irta. Az után hívták Can-
cellariusnak azon asztaljok miatt, melyet azért vettek kö-
rül kar-fákkal (cancellis), hogy az írások rólla olly könnyen
le-ne-essenek. Én már Országunknak és Királyunknak ezen Tiszt-
jét méltán nevezhetném ezen szóval: Irnok És így Summum

Cancellarium Fő-Irnoknak, Vice-Cancellarium Al-Irnoknak mondanám. De Rómában. a' keresztény Anya-szent-egyháznak elején, ezen Irnokokat így nevezék: Diacon: és mivel soha más nyelven nem irtak, hanem Római, avagy latiumi nyelven, ezen nyelvhez pedig a mi régi Magyarjaink-is igen neki szoktak, a' Római nyelvet Diacon nyelvnek mondották, és a' ki nálunk ezen nyelvet tudta, Pál-diáknak, András-deáknak mondották. Ez tehát igaz eredete nálunk ezen régi szónak Iró-diák, avagy Iró-deák. Ki-tettségű tehát, hogy ezt méltán mondhatom IRÁSZNAK, a fő-tisztségűt pedig IRNOKNAK."

Pótlások Illosvai Toldijához a lőcsei kiadásból.

meszszéb.	piacz; pozs. k. piarcz.
budóság.	gyorsn.
csénált; csinált.	meg-vénhült; pozs. kiad.
buvát; buvában.	meg-vénült.
fel ugordék; ugord- gyál fel (a pozsonyi kiadás- ban: fel ugorék; ugordgyál fel).	tött; gyűlést tött vala; pozs. k, gyűlést tart vala.
szi; szív: Toldi szívből úr- iszent emlité.	feddődik; ilyen dörgölő- dik feddődik ő magában.
atyafiúság; atyafiság a pozs. kiadásban.	meszszől országomból; pozs. k. meszszí országomból.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

forbátl; forbátlon ur te-
neked te művekedesedért: red-
dat tibi dominus pro opere tuo
B. 4.

forbátlás; megadom tñ
nektek a megforbatlast: reddam
vicissitudinem vobis B. 209.

forbatlat; ő meg ajándé-
koza te neked ez forbatlátot:
vicissitudinem B. 22. megfor-
batlatnak napját: diem retribu-
tionis M. 115.

fordojt: fordít J. 59. 169.
716, 730.

fordej: Dm. 109. 220. 327.
fordehad te törödet ő helyére:
converte gladium tuum in lo-

cum suum M. 65. Év. 849. hogy
elfordeham: ut evertam illum
B. 30 elfordejt = elhengerít
Év. 968. fordohad Év. 468. 488.
Ér. 344. megf. = megtérít Ér.
508. 542. Cs. 340. 341.

fordojtás: (az isten szán-
dokának) megfordojtása: meg-
változtatása Ér. 571. 104.

fordol; megfordola: rever-
sus est B. 3. 62. kinek kegyet-
lensége királra fordolt: cuius
crudelitas redundat in regem
B. 63. fordol meg: convertere
B. 105. esmeg fordolvatok tiz-
szer inkább megkeresitek őtet:
decies tantum iterum conver-

tentes requieretis eum B. 108. sem kiszlelé övéihez fordulni: nec ad suos reditum persuadere B. 3. egy pillanatban fordolt haza: ad momentum domum reversa est B. 4. 19. elfordolának: illi divertentes B. 21. 2. fordolván: vertebatur B. 52. fordolának meg: reversi sunt M. 17. 46. Fl. 59 megőrizőt engemet . . . onnat ide fordolatam: custodit me inde huc revertentem B. 39. fordól: revertitur Fl. 10. ellene f.: recedit Fl. 27. meg f.: revertitur Fl. 122. megf.: convertitur = megtér Fl. 2. keserősége fordula nagy öröme Cs. 98.

fordulás: vissza-, megtérés D. m. 261. 331. B. 1. 229. megf. = javulás Év. 367. kereszttyénségre valo fordolásokat Ér. 651. megfordolás: megtérés (hit dolgában) Ér. 671. Cs. 197.

fordolat; megf.: conversio. J. 759. megbánták elfordolokat: poenituerunt se recessisse B. 19. esztendő fordolatya: lefolyása Ér. 523. 602.

forгат; forgassad el te szemeidet: circumfer oculos J. 207. mené csodákat tőt legyen. sok volna mind előve forгатni Ér. 655. szívében forгатtya es hannya veti vala Ér. 386. ha minden teremtet allatoknak szer tartásit előve forгатnám Ér. 115.

forгатó tőr: gladius versabilis J. 13.

forгódik; es mendeneknek szájában gyakorta forгódik vala: per cunctorum ora voli-

tabat. B. 68. Cs. 15. 19. 30. Év. 904.

forog; hiúságos mielkedetek ti köztetek ne forogjon Vg. 131. az ellenség éjel nappal körülönk forog Ér. 554. (a fejsze a gyökér) mellett forog Ér. 578. imácságod forogjon az isteni szeretetnek ajándokához. Vt. 18/2.

fornit; szörze aranos kupákat: kiket fornitokkal betötte. Th. 308.

forradoz (v. ő. hasad: hasad-oz, marad-oz, hord-oz) megforradozot szelletében: fremitu spiritu M. 194.

foszt; Vg. 27/2. megfosztani valakit = kifoszt Cs. 12. 403. 527. megfoszta ömen-den kazdagságokat: praedavit omnem locupletationem eorum 15. 13. emberi dicséretnél kíl meg fosztatnék Ér. 632. uraságából ki foszták Ér. 525 mind el veszi, el foszttya tölünk. Ér. 389. meg ne fosztassanak: ne exspolientur B. 111.

fótlan (?): ah bornyw keepeth lee ragadwan mynd fothlanna el toreem: vitulum arripiens in frustra comminui J. 220.

fottat; futtat; íme úr isten égyyöt fottattya az penitenciat istennek országával Ér. 82.

fő; gabona fében: spica J. 460. ki folyó kút févé: fons aquae salientis J. 634. féfé népeknek Ér. 522. egy fő alon: super cervical M. 78. a fővénektől: a senioribus M. 87. fő meredek mene: abiit per praeceps. M. 28. kút fének vizében:

ex fonte aquae J. 925 fő szerint: f ö d ö z : elfödöz: operit J.
 per nomina J. 119. kik között 102. kezével sebet bel fődözé
 egyik az fehe (sic) szent István É.r. 571.
 vala Dl. 48. f ö d ö z é s ; testőknek be fődözésökre alkalmas É.r. 580.
 f ö d é l : lepel É.v. 232. f ö d ö z e t : amictus É.r. 53.
 f ö d e l e s z e k é r : plastrum. f ö d ö z e t : amictus É.r. 53.
 tectum J. 131. VOZÁRI GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Há r o m s z é k i e k.

Átatesett rajta (valamely dolgon) mind a kutya a kertén.

Fogjon még az én átkom — Mi lehet az a te átkod? —
 Az isten engeggye még, hogy töllem soha még ne ménéküjj!
 Az isten engeggye még, hogy ketten forjunk észsze? Az isten
 hallgassa még a mai nap!

Ugy jár, mintha a zságon hordoznák: véletlenül érkezett
 meg, korább mint hitték. Mindent úgy eltakarított, hogy még az
 zságot is elvitte.

Mijen bagjason ötözött! minden ötözetét magára hányta
 Mégrugdosták a bagjok. Szakadozott öltözete van.

Te hol bágdáncsolsz? Keringő úton tűnik elő. Itt a nyúlak
 bágdáncsolnak. Sokfelé bágdáncsolsz, tétovázol.

Bódi: ki jó kedvében, vagy szerelmében magát ügyedlenné
 tettétvén, hízélgését épen ezáltal teszi kedvéssé. Fél-ügyetlenül
 bátor közeledés valakihez, a mi mégis jóízűnek tetszik. Kinek a
 székel ember azt mondja: te bódi! jele hogy nem únja. A mely
 legénynek a székel leány ezt mondja: te bódi! ez alatt érti
 könnyelmű kedvésségét s ezért szeretni hajlandó is. Szokták mon-
 dani: te bódi, be bódi vagy! oly kolontosnak és eszelősnek is,
 a kinek magaviseletén jóízűen lehet nevetni.

Ez a kés, ez a bicski, ez a bérétva igen báráccságos, annyi
 mintha azt mondanának, hogy nem sérti meg, nem vágja el a kezét;
 életlen, fenetlen. Báráccságos kutya v. macska: melyek az idegen
 embernek hizelegnek. Kutya báráccság: mely minden szóért, sér-
 tődésért, kis érdekért készen áll szakítani; de csakhamar újra
 könnyen ki is békül. Ezt czigány békességnek, czigány-
 nyosdi életnek is hívják.

Bégyibe szétte: felfogta a tárgyat, értelmét jól béta-
 nulta. Nem minnyát hull ki a bégyiből, a mit oda beszédett, nem
 könnyen felejt, jó emlékező tehetsége van. Bégyibe szédni.

annyt is jelent, mint az oláhoknál: czine in mintye; a különbség az, hogy az oláh ellenének mondja: tartsd eszedben! a székely pedig önszemélyében mondja ellenfeléhez: eszt én sem felejtém el, a míg élék, s valamikor még is fizetém! bégyembe tartom: — Kár lesz megsértetni aszt az embert, met az ójan ember, hogy a bégyibe mégtarcsa! mégvárja, hadd tejjék é kicsit az üdö, s akkor szédégéti elé a bégyiből, a mit oda raktál. Ródd fél az arródra (orrodra).

Nem embére a búcsületnek. Vékony lábon áll nálla a búcsület. Letisztélte a búcsületit; késén érkézett vót még oda, hol a búcsületét osztogatták. Elmozdott a búcsületitől. Búcsület nélkül nem ér még az ember égy ganéhoncsokot. A világon sincs ojan bokréta, hogy a búcsületét mégérje. Szégény, a kinek nincs búcsülete.

Miánnam, miánnad, miánna, miánnunk, miánnotok, miánnik = *miattam, ad a, sat.*

KRIZA JÁNOS.

Veszprém megyeiek.

Ugy-é komám-asszony, az gondóta, császár-körtét tart, pedig csak vadóma (ha az anya nagyra tartja rossz fiát).

Nagy baj a petendieknek! (kisebb bajban, melyből könnyű kigázolni).

Né dorombój mint a macska (a halkán beszélőnek).

Ugy mégijett, hogy a füle is kétfelé át.

Ojjan hideg mind a pápista pap.

Mégvan még a csikó-foga (a sokat evőnek).

Krinolint visêjünk, mer ném aggya ki a zseb (ha nagy a pompa).

Szaglál mint az agár (finánczra).

Vess bele fiskálist, maj kel a! (annak, ki rossz termésről panaszkodik).

Né aluggy, ném ámoccz, né ménny a fára, ném eső lé (mikor rossz álmát mongya el vlki).

Huzzák a leves-nótát (délre harangoznak).

Kár hogy nagy füle nincs (annak, ki bolondot beszél).

Ott égye a fene a lábát, csak a feje maraggyon ég (verekedőknek).

Az annya hasába se vót jobb helye.

Ég mint Mesteriben a ludkatroc (ketrecz).

Rosch vagy. — Ném én. — Ném ám! csak a kutyák rosszak, hogy már régén össze ném téptek.

Uv vagyok mint a pap a zsákban (meg vagyok szorulva),
(Szt. Gál. Veszprém m)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

F é l e g y h á z i a k.

Á mijen kálápod ván, ojánnâ köszönyy.

Á ki sz . . t akár énynyi, kánálát tárcson.

Bárátkozik, mint Méro Mikussâ.

Évette a kálápács nyelit: hazudik.

Évette magát, mint a szempáli szájhá.

Furá vónâ, gárábóbâ.

Iste hírivê á fágyon, méf fő nem enged nágyon.

Kényér nékü, mint tót á bontó fisüt.

Ögyclég, mint Urbân lelke á pokolbâ.

Roszszaab á hátráménésné.

Súg á számâr á lónák. (Ezt mondják, ha valaki társaságban súg).

Teccene, há válâki meccene. (Ezzel szokás a kérelmet visszaútasítani).

Terjed á bécsület, mint á szálonnábör á tűzön.

Vigyén âz ördög szen búcsúra Izsákrâ.

SZIVÁK JÁNOS.

Babonák.

Fődbe vággya az embér á kalaptyát: ha csattanik, jó idő léssz; ha ném, ném.

A ki viszked az óra (orra), boszúság éri.

A kinek előldódzik á köténye, verést kap.

A ki mérges, annak keze után hamar mégsavanyodik minden.

Buburkát akkor kő raknyi, mikor á disznók ménnek; mikor az ésöt kiszédik, zsákba kő tenni, hos sok légyén.

Ha réggel először férfi gyün á házba: szeréncse; ha asszonyt szeréncsétlenség.

Ha az embér uttyában cigánynyal találkozik, az szeréncse.

Ha cigányok felői ámodik az embér, szintén szeréncse.

A ki á keserű kávét szereti, szerelmes.

A ki szeréncsés á kártyán, szeréncsétlen á szerelemben, s mégfordítva.

Ha visszajárú vészi fő az ember vlmi ruháját: az szeréncse.

Ha á tej á mejbe gyün, sir otthun á kis gyerek.

(Ádánd. Somogy m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Párbeszéd.

Két csiki székel közt á vásáron.

— Ennye, addig és beszélgetünk, az én lábam még és fázék. Jöjjön, ménnyünk bé eherré (ide) ehéz á májiszterhéz; ígyunk égy pohár pálinkát. Ejjizém (azt hiszem, gondolom) addig nem kel el mindén, s osztán és megvéhessük, á mit akarunk. Az

asszonnak és kéne hogy egy pár csidmát végyek, s az egy úttal nezzük még aszt és. Jöjjön no. porobájjuk még! Jöjjön no! Tám nem veti még jó akaratomat?

— Én nem és komám uram; dehogy; az isten örözzön! Heném higgye még, annyi baj vagyon otthon és, hogy baza kell mennyek jókor: ha baza nem; ményék. az asszon isten tuggya mit csinál. A minap és ugy kitátotta vót a száját, hogy egész szomzéccság csudára járt.

— Aval én magam és ugy vótam mostonig; heném a minapába vaj kecczér, hogy ne kálákázzon (lármázzon), jól réa ródalék (megvertem); s látom, hogy hásznált, met azután nem témondál (egyre beszél). Heném jöjjön no az istenattái! Ki tuggya, érhessük-é még eszt a mái szent napot többet.

— Én immán ha ennyibe van, nem és bánom. Mennynén csak kejed elől!

— Aggyon isten jó napot téns ur! Hát magik és még hogy vadnak?

— Jól. Hát kejeték és bácsi?

— Mű és. mind isten engétte, eherré béhuzódánk; met a Hargita felől az ájer ojan csuful fú, hogy az ember elégés-elig állhassa ki.

— Nem a Hargita szele az komám uram, heném a Bordáé.

— A biz a. Májisztér ur, ha van, aggyon eherré nekünk egy fél fertáj pálinkát komám uramval. Én nem és tudom, most tám az üdö és mégvatózott; mer ennekelötte így szent Ándrás napba nem vót ejen hideg. Vaj mit mond kejed hézza komám uram?

— Még biz a. Ennek tuggya-é mű vagyunk az oka; met az Isten veri és az embért szémlátomást. Igaza és van a tisztelendő urnak; met ha nem imátkozunk. tám nem tom mi lesz belőlünk. No de szót ne vesztégressünk! Az igaz és. nem tom mi lesz velünk; met tuggyuk-é, rosszak vagyunk. Az, az; rosszak komám! Most egyeb nem kell az éfijaknak és, mind táncz s czifráság; s még a gyermeknek és pipa. Nem ugy van, mind a mű üdönkbe; bézzég akkor jó világ vót; akkor még a talián szivarnak híre sem vót; mind most.

— Jó világ vala bizon, abba kejednek tiszta igaza és van. Ezt mind 48 csinálta; met azelőtt méjen jó világ vala.

SZAKÁCS BALÁZS.

Népmesék.

A varga és legénye.

Eccér vót egy varga és annak vót egy legénye. A varga minden réggel hétfőn, kedden, szérdán, csütörtökön és péntéken,

ugy a mint dukát, kiszabta a csizmát és oda attá a legénynek, hogy csinálja még. De biz a legény nem csinálta még, hanem mind az öt nap részégéskédett. Péntéken este pedig a varga erősen busult, hogy nincsen mit elvigyén a sokadalomba. A mint a legény észrevette, hogy a varga erősen busul, így szólott hozzá: „Májsztrom! Né busulljon égyet is; hanem fogaggyon szeke-ret, mert lész elég csizma készen.

A varga nem is busult többet és még is fogatta a szekeret szombatra.

Külön szobája volt a vargának, külön a legénynek is. Szombatra viradólag a varga éccérre csak nagy zajt, dörömbölést, kalapácsolást hall. Erre félkel, elmegy a legény szobája ajtójához és a kulcslikán bénéz a szobába; hát láttya, hogy két legény az ágyban, más kettő pedig a szoba közepén ugy dolgozik, dörömbö-z, kalapácsol, hogy a szoba is réng belé. Az égyyk legény észrevette, hogy a varga a kulcslikán bekukucsált; asz monta a pajtásának: „A májsztram leskelődik; eregy, szurd ki a szémit!”

És a legény ugy tett; elmént és a sillával kiszurta a var-gának a szémit; asztán kimént hozzá, és bekötötte neki égy ruhával.

Szombaton jó réggel mégjelént a szekeres, és két igazi láda csizmát tettek föl a szekérre; és a varga bekötött számmal el is mént a sokadalomba. Mikor pedig elindult, az ő legényc neki eszt a tanácsot attá: „A vásáron a csizmákat, ugy a hogy kérik, aggya el mingyárt; s ha elatta, ott né ülyön, hanem indullyon mingyárt haza, és az uton olgya ki a szémit.”

A varga ugy is tett; elatta a csizmákat, ugy a mint kérték. osztán mingyárt haza felé indult, és az uton kiólta a szémit. A mint az embérék az uj csizmákhoz értek, az égyyknek az oldala fسلétt föl, a másiknak még a sarka szakatt lé. Azért nagyon mégharaguttak, hogy így mégcsalta őket, és utána indultak; keresték mindénütt a bekötött számű csalfa vargát, hogy jól el-döngessék és a pénzöket visszavégyék; de sohol sé tutták még-találni. Még most is keresik, ha belé nem untak.

(Zajzon. Hétfalu.)

PAPP GYÖRGY.

Ijesztő mese.

Vót éccér, hun nem vót, az operenciás tengérén is túl vót, kidüt bedüt keménczének écs csépp ódala sé vót, mégis pogácsát sütöttek benne, most is számba van az ize, vót égy széginy embér, annak mégin vót égy felesége. A széginy embér éjárt az erdőbe; miko osztán haza mént, hát a felesége má nagyon beteg létt. Az asszon mindég csak asz hajtotta, hogy neki bárántüdő kell, mer ha aszt nem annak neki, mingyá méghal.

Na jó van, a szegény ember émén a városba; vett tüdőt s osztán haza vitte a feleséginek; am még megétte és még is gyógyult szípen. Da maj el is felejtettem, há bizony a nem vót bárántüdő, mert a szegény ember a min égy erdőn akart kérésztü menni, éccő csak meglátott égy fán égy gyereket, hogy fő van akasztva. Gondót égyet, s ő biza elévütte a kis bicskáját s kivétte a gyermeknek a tüdejét, még a májáját is; osztán eszt alta a feleséginek megénni.

De másnap, miko a zasszony kimén fűteni, há csak láti, hogy ott van égy gyermek; mongya neki: Mény be szegény a szobába; melegégyül még. A gyermek csak bemén; de mikó az asszony is bemén, az a gyermek séhun sé vót; mer a vót az akasztott gyermek.

Másodnap még in így járt az asszony. Harmadnap még in ott vót a gyermek; de mikó az asszony még in be akarta küdeni a szobába, nagyot kiátott rá a gyermek (a mesélő itt valakire rákiált): Té te étted még tüdömet, májamat!

(N.-Becskek.)

HANTZ GYULA.

Találós mesék.

Kécczer születik, ecczer hal meg. — Hal és madár.

Ha felkelhetne, éig írne; ha keze lába vóna, a rablót elfogná; ha szeme szája vóna, sok mindent tudna beszólni. — Országút.

Kisebb az Istennél,

Nagyobb a kirájnál. Mi az? — Halál.

Három lába, egy farka;

Ma is vót a markomba. — Lábos.

Mig fiatal, leáll neki;

Ha megvínül, feláll neki. — Mák.

Nagyobb egy lúnál,

Kisebb egy disztónál,

Mégis befér egy lócza alá. — Nyereg.

Hám betű van a biblijába? — A hány az ábéczébe.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Társzók.

Veszprém megyeiek.

Innejt: másh. előtt csak	kalány: kanál.
innej: innen.	kalázli: pohár.
jászu: jászol.	kamura: kamra.
jordán; így csufolják a	karattyú v. kerettyű:
zsídót.	

lármázva cseveg. Tsz. karatytolni.

k á b o s z t a: káposzta.

k e l l: kebel, pl. kellibe tette

k u r u m p i: burgonya.

k ö: kell (ragozása: nekém é kölletétt ménnyi, neki é kölletétt ménnyi.)

k ü: kö.

k ü e s: köves.

l a j t o r g y a: létra. (Szeged vidékén: lajtorgya- és tarogya-nak nevezik.)

l u t y k o s: nedves. Tsz. latyakos, lucskos.

l á j b l i: mellény.

l é s z a: szalmaágy.

m á n d l i: kabátféle.

m é b - b a b á z o t t: gyereket szült. Tsz. babázni.

m é c s - c s ö m ö r l ö n y n y i: megundorodni.

m é g g ö r ö g: Pestm. és N.-Kunság: megbug. Tsz. bugni.

m e k é r é g: rikácsoló hangon beszél.

m e s s z ö: messzely.

m é s z - s z a p o r o n n y i: l. méb-babázott. Tsz. szaporodni.

m i n k: mi.

n é k ü n: nélkül.

n y é r v o g: sir, nyöszörög.

n y i v á c s k u: a macskáról mondják.

o n n a j t, máss. hangzó előtt

o n n a j: onnan.

ó k o r: olykor.

(Csetény.).

FISCHER IGNÁ CZ.

Bács megyeiek.

A j n á r o z: rendezget.

c s a j h o s: sáros. „De csajhos a szoknyád.”

c s o b o j ó: nagyobb kulacs, melyben az aratók vizet tartanak.

d á n g u b á z: hever, lopja a napot.

d é v é r n y á z: pajkoskodik.

f e s z e l é g: izeg-mozog.

f i t y é g t e t: mutogat.

f r a n c z o s: lucskos.

f i t r i n k a: kicsiny, fürge leány.

h a n c z ú r o z: pajkoskodik.

h u n c z u t k a: a fül elé lefésült haj.

k a c s k a r i n g ó s: czikkelyezett.

k a c z k i á s, rátarti: kényes.

k e z e l k é d i k: ismételve kezét szorít.

l a j h á l (az eső): aprózik.

l e v e s: könnyebb felöltő a nőknél.

l i p á n t o s: lucskos, lompos.

l ö d ö r ö g: csatangol, kószál.

m a r a n c s o s k o d i k: daczoskodik.

m á l é s z á j ú: bamba, bámszokodó.

n y a k l e v e s: pofoncsapás.

ó l á k o d i k: leleszkedik.

p r a n d a, r u s n y a: piszkos.

r i s z á l (az eső): szemzik, aprózik.

t ü l e d á l l ó: paletot.

PRESSBURGER BÉLA.

Dráva mellékiek.

Ház: szoba, kis ház, nagy ház, előszoba, hátsó szoba.

kaczer: pénztárnok, kasz-szir.

kanosu: kancsó.

kanos; a vén kan disznót kiherélik, ez a kanos.

kaparas: nyomtató gazda, a ki valamely uraság szerűjére állítja a nyomtatókat s ezért nyomtató társaitól bizonyos rész jár neki.

kapinya: rövid száru lopótök, melynek egyik oldalán nagy lyukat vágnak, és vízme-regetőnek használják; az épet pedig uszástanuláshoz.

kebel: alsó fehér szoknya, melyet magok szőnek; hagyolcs-ból van, akkor gyócs kebel.

keller: a német kelnerei, töntés.

kincses: kedves.

kita: a hátul összefont haj; ha két ágra fonják, az két kitára font.

klé: lóher.

konczér: nádhegye, nád-pehely.

koplat, szoplat: koptat, szoptat.

kostál: ér. „Nem kostál semmit.”

koszér: nádvagó, félméter hosszú nyelű sarló.

körfe: körte; így: ötfen, hatfan, hetfen.

kötő, takarító: előruha, kötény.

krécs vagy kerecs: murva, málter.

lábító: lajtorja.

ladikot varrni; a folyó repedéseket mohával betömik, rá vékony falemezt illesztenek, melyet szijnak neveznek, aztán engecsével leszoritják, beengecslik.

laksa: langalló, lángos, lepény, turós laksa.

lampat vet. „A mint az égi tűz rászát, mingyáécczörre lampat vetett”: föllángolt.

lancza: petrencze; lancza fa: petrenczerúd.

leönt, elönt. A víz de sok házat leöntött. Leöntöm a par-tot. Elöntötte a morha a karót.

lésza; gyékénynyel nádból rostélyforma eszközt fonnak s a kerteket kerítik be vele, hogy az apró marháktól megoltalmaz-zák, de legfőbb szerepet játszik a halfogásnál; a vejsz-kürtöket vele kötik össze, hogy a hal bele menjen a kürtőbe. Ez a lésza.

licitér: mézesbábos.

licsitára tenni: árve-rezni.

londa: ronda. Londa munka mast nádzsikut szénni.

Császár Lajos.

Érmellékiek.

Hamargatás: láрма, zaj. hangarikázik: henge-redik.

hara: pokrócz.

hatökör: nyers, durva ember.

hetyke-petyke: hetyke.

híbe-hóba: hébe-hóba.

ig y: ügy. „Úgy vettem ígybe“:
úgy értettem.

k ó c s: kulcs.

k u n é r o z: boszant.

k ü s z ö b n y a l ó: kezes, sze-
líd. „Küszöbnyaló malacz“.

l a j t á r: leltár.

l á b r i: mellény.

l é h e n d e: ingóság.

l ö g y m ö r: lötyedék.

m e z s g e: csira.

m í h e l y: műhely.

m i k: mink, mi.

m ó r i k á l: rázza a farát.

m u r o k: sárga répa.

e g y m á k o t s e: egy csep-
pet sem.

n a z s n a g o l: lazsmakol,
megver.

n y e f e g - n y ö f ö g.

p a c z é r o z: spaczíroz.

p a m p u c s o l: pancsol.

p a k s u s: marhálevél.

l e p á r i á l: lemásol; me g-
p á r i á l; megkétszerez.

p a r á z s: pár tűz.

p i h e - p u h a: nagyon puha,
gyenge.

m e g p í r t y a s z t: elfo-
gyaszt, elcsigáz.

p l a n k r ó t, p r a n k ó t: pan-
krót.

p u c z i: piczi.

r a c s í t: lármáz, perel.

r é t i k á l: recitál.

r ö z g ö l ő d i k: körülötte
forgolódik.

s e t t e g - s u t t o g.

s i k m a: sapka.

s t r u m p á n d l i: botos.

s z u p t í r o s: szűk.

t á n g y í r: tányér.

t e l e d e s - t e l e: színig tele.

t é r m e g - u t c z a (térjme-
g-utcza): zug.

t r i n g o l: iszik. „Jól trin-
goltak“.

t í l - t ú l f o r m á n: imígy-
amígy.

v a k s z á l: vekszál.

v í r - v á r: „Nagy vír-várral
lehet kivenni belőle“.

v i r g á l: számol. „Többre
ne virgájják.“

v í s z s z a n y a l: visszaad.

z o k: tele belü. „Zok a ke-
nyír.“

BAKOSS LAJOS.

Tatavidékiek.

A b r a k o s t a r i s z n y a: az
ugynevezett tuník.

b a k t a t: siet.

b e s z u p e r á l t: berúgott
(leitta magát.)

b i b a s z t: ügyetlen.

b ö c e: serdülő leány.

b u g y o g ó l é: rossz sör.

c s a r n o k h ö l g y: kofa.

c s e n n i: lopni.

c s u l i: veréb.

c s i l l a g o k a t s p é k t á l:
büszkén jár.

e p i n a n c: elmehetsz.

e s z t r e: tornác.

f é h a j: kocsiszín.

l e f o r r á z t á k: pirongatták.

g á n n y o: veréb.

g o m b o s t ü n á l l: vallatják.

h i m p ó k o s e s z ü: részeg.

i n c é n p i n c: gyenge.

k a j d á s z: kiabál.

m o t y o g: lassan tesz vmit

l u t y a k o s: ügyetlen.

m é g d u d á z t á k: beszéddel
meggyőzték.

nyapiczlelkű: silány jellemű.

ocsonda: rut.

osztándiglan: azután.

őregapám-szék: zsöllyeszék.

pajti: pajtás.

pélpa: pipa.

pereputtyostu: minde-
nestől.

pökhendí: dölyfös.

simapofájú: borotvált-
arczu.

szapulni: ágyba vizelni.

szárnytoll: kukoriczaszár.

szurkol: fél.

tizenhat-próbás: pl. hun-
czut (felülmulhatatlan)

tollas csirke: krumpli.

tojáson jár: büszkén.

trámpli: lomha.

felültették: bolonddá
tették.

ünneplő rész: alfel.

SUPKA DEZSŐ.

Hont megyeiek.

Kolész: homokhordó láda,
krosnyog: húzza vonja a
lábait.

laftyika: karé, két kerekű
taliga.

laksa: laska.

lévő: borszűrő.

lühű: hórihorgas.

mányi: másik anya, öreg
anya.

mámé: már miért.

méczka: a pap és mester-
nek járó buza, bor.

mérnyákol: a macska.

möre: merre.

möte: mióta.

mulya: mamlasz.

nófrál: kóborol.

nyihó: csizmadia.

ocsó: rostaalja.

papaj; így csalogatják a lu-
dakot.

pisle: a kenyér megszégése-
kor levágott rész.

pógár; kisbiró.

Pöre, Pörce: Örzse.

puplik: burító.

rétlya: létra.

rí: sir.

rigányi a gyerek haját.

rozsanya: secale cor-
nutum.

rusnya: lomha.

sérés: sérv.

sikál: surol.

sústya: lefosztott tengeri-
héj.

sutyul: préseli a törkölyt.

szapú: két kila, két mérő,
köből.

szé. „Hány szébe van a szok-
nyád?”

szüle: édesanya.

talló: tarló.

toklyó: kaszafenő tokja.

toromba: házfedésre hasz-
nált zsup.

tróba: próba.

unodalmas: unalmas.

zséndü: érni kezd a gyü-
mölc.

zsécskó: zacskó.

zsítár: sajtár.

ZIBRINYI GYULA.

Vőfény mondókák.

Mikor a menyasszonyos házba belépnek.

Elsőben ismét hozzátok küldettünk,
Mint láttyátok nyilván, hogy el is írkesztünk.
Új parancsolatot csak az iránt vettünk,
Tudnánk meg, hogy vattok, kik vattok körülünk;
E háznak, násznagya van-i egísségben,
Ennek szószóllója kívánt békességben,
Völegínyünk párja takaros ípségben,
Vannak-i minnyájan friss egísségben.
De nevezetesen e háznak gazdája
És ülete párja kedves gazdasszonya,
Házasságra való szerelmes leánya,
Ípségben van-i teste alkotmánya?

Mikor az esketőről a lakadalmas házhoz érnek.

Drága jó uraim! nagy jó asszonyaim!
Kik tekintvén szorgos fáradozásaim,
Meg nem vetettétek hivogatásomat,
Tűrjétek el, ha lessz, fogyatkozásomat,
Mivel jó gazdánknak ez az akarattya,
Hogy vendígi legyenek vígan, bízattya:
Általam jelenti, ísziül a vacsora,
Csapra is van verve mind sere, mind bora.

(Székelyhid.)

BAKOS LAJOS.

Papi köszönet.

A leányok köszönete.

Immár édes tisztéletés uram! minthogy az Isten ő szent félsége az ő atyai és isteni kegyelmes jóvoltából eljuttatott minket arra, hogy tisztéletés uram által taníttatnánk és oktattatnánk az Istennek és a Jézus Krisztus szent vallásának tökéletesebb esméretére és a szent sákrámentomnak, az ur vacsorájának idvességés hasznaiban mi is méltóképpen részesülhetnénk, és mint Istennek első zséngéji az anyaszentégyházba újra beavattatnánk. Ezén hűségés fárodozásait tisztéletés uramnak, melyeket a mi homályos elménk megvilágosodása körül véghéz vitt, minnyájan háládatos szívvél köszönnük; és kérjük a minden áldásokkal gazdag bővölködő szent Istent, hogy jutalmazza még tisztéletés uramnak a minden jótéteményék megjutalmazásának helylén, és aggyon tisztéletés uramnak kedves párjával sok számos eszten-

dökbén állandó jó egészséget, áldást és békességet! Szívünkben
kivánnuk mindezeket a jókat tiszteltetés uramnak!

(Zajzon. Hétfalu.)

PAPP GYÖRGY.

Karácsonyi énekek.

(Ablak alatt éneklük.)

Szaporán keljeték fél bojtárok.
Az angyal aszt monta, hallottátok :
Idvezitőt ti ma láttok.
Vélem égyütt imágygátok.
Illi lilli li.
Tilli lilli li.
As sè tuggyuk gazdám, merre ménynyünk,
Mégis csak sürget kend, hogy siessünk.
Angyal szavából úgy értém,
Születése hogy Bethlehem.
Illi lilli li,
Tilli lilli li.
Né is késsünk immár, csak indullyunk,
A nyergés számárra föl rakogygyunk.
De mit viszték a gyermeknek,
Kit az egek így jelentnek :
Illi lilli li. Tilli lilli li.

(Csongrád megye.) ●

HANTZ GYULA.

Tréfás köszöntések.

I.

Kis karácson, nagy karácson.
Kisüt-é már az kalácsom?
Rétes ide rongyos,
Tyúk ide búbos,
Kakas ide taréjos,
Kalács ide fonatos!

II.

O szép Jézus ez új esztendőbe!
Bujj a keménczébe ;
Hozd ki a kalácsot,
Agy nekém is belőle!

(N.-Becskerek.)

HANTZ GYULA.

Strófák a rozs oldalbordáról.

Mikor a hű férfi rendel, azt feleli,
 Ki tudná leírni, nyavalyást mi leli?
 Méreg-keserűség tölti szivét teli,
 A fojtós pirulát öklöndözve nyeli.
 Mert a becsületnek tudja réguláját.
 És csalárd szívének esmeri lármáját,
 Nem meri felnyitni feleletre száját;
 Fél, hogy a szomszédok meghallják csatáját.
 Mert némelyik asszony olyan természetű,
 Mint íp testre mászott kullancs avagy tetű,
 Mely noha jóllakott, mégis csak mászkál ű.
 Mindég többet kíván, rág, szúr, mint hegyes tű.
 Nem mondhat igazat néki Péter, sem Pál;
 Csupor törik, csördül kés, villa, kanál, tál.
 Az ily feleség hát az a mérges horog,
 Melyre akadt férfi sir, holtig nyomorog.
 Ki talált e földön hiv jó feleségre.
 A kapott e földön örök dicsőségre,
 Kalauzra, a mely vezeti az égbe,
 Midőn nyereségről megyen nyereségre.
 Bezzeg mód, mert nehéz, ilyenre találni,
 Épen nem tanácsos vaktában próbálni;
 Jobb inkább asszonyra soha nem is vágyni,
 Mint aztán a napot zokogva számlálni.
 Több a keserűség, mint az édes benne,
 Dupla érdekét majd megveszik ennek.
 Azon felül tartnak mégis hitetlennek,
 Így egy-egy csepp mézhez cseber-mérget mérnek.
 Sok férfit az ilyen öl, rongál és emészt,
 Az ilyen veksza veszti életet, erőt, észet.

(Bodrogköz. Nagy-Tárkány.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Gyermejjátékok.

Négyen egymás mögé ának, osztán jó erősen összefogódnak;
 égy elejbök áll, osztán el akar égyet huzni. Ekközben
 aszt mongyák:

- Mit csinász gányó?
- Tüzet rakok.
- Minek az a tűz?
- Vizet melegíteni.
- Minek a víz?

- Tikot kopaszni.*)
 — Hun vétted a tikot?
 — Ul loptam,
 Né mondd még; od adom a lábát.
 — Égye még! mégmondom!
 — Né mondd még, od adom a tollát.
 — Égye még! mégmondom!

Ha égyet ê tud huzni, akkor am mégy ki; ha ném tud égyet sé, akkor a többi csipkédi.

(Ozora. Tolna m.)

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Gyermekverselők.

Kiolvasás.

Szöm szöm gyűrű,	Ettű kérém, az ággyá ki.
Kollár gyűrű,	Ádd ki czikul czíné!
Ván é nálád	Uj vâr,
Árány gyűrű?	Fénés vâr;
Kér ki, kér ki	Borsos kápitányká.
Kis fiától,	Lápos pátkó.
Áránybéli szomszégjától!	Némét czipő,
Zöd ágá, zöd levele,	Hájdu ozsonácská.
Piros borájtéká.	

(Viek. Hont m.)

UJHELYI GÉZA.

Gyorsmondókák

Akkor isznak a betyárok, mikor jó nyár jár rájuk.
 Jányok, jó nyár jár rátok,
 Hogy a bált járjátok.

(Debreczen.)

VOZÁRI GYULA.

Gúnydalok.

Zsidókra.

(Gyermekek danolják)

Összedűt a keménce	Hêj húj zalaklében
Telt pogácsavó,	Mi lesz vacsorára?
Kiugrott a vîn zsidó	Lud lábo tálbo
Mindên csuhérjávó.	Zsidó vacsorájo.

(Győr vidéke.)

SUPKA DEZSŐ.

*) Egyik sem mondta: kopasztani. Mikor kérdeztem, nem így akarták-e mondani, azt felelték: Mindegy, lehet úgy is. B. J.

Családnevek és gúnynevek.

Laczko. — Bordó (mert iszákos). Lukács Palcsi (mert apja Lukács volt).

Lakatos. — Ferke.

Lamos.

Lantos. — Nagylábú (mert Nagylábúék nevelték). Mózes (mert apja Mózes volt),

Légrádi. — Bodor (mert apja bodorhajú volt). Panyiszesztra (tót származású: Panyi szesztra.)

Liskai.

Matyus.

Maródi.

Markovics.

Márkus. — Hiska.

Mészáros. — Csősz (apja csősz volt.) Kis-lok-hencz. Kaha Czúcz (mert veje Czúcz.) Drajmusz.

Mohács. — Marizsa. Bögitót.

Molnár. — Guba. Kreko. Pöszi. Szücs. Kajtár

Makai. — Kis-Zsinég.

Mezei. — Pókvesztő (kapás lévén, a hernyót nagyon tudta pusztítani.)

Nájdig.

Nájzer.

Nádas.

Nagy. — Nagy-Lagzi. Kis-Lagzi. Czibaki (felesége Czibakházáról való). Basa. Bézdán (Bezdnáról jött. Kongó. Pícze. Ribi. Takács. Szuflás (mert mérges ember.) Tarka. Túrós (mert túrójára dicsekvő juhász volt.)

Nachtigál. †

Némét.

Nagyszombati. — Kuka Palkó.

Némés. — Lapu.

Nyári. — Kakas (mert apja makacs ember volt.)

(Csépa. Heves m.)

KOVÁCH ALBERT.

Gúnynevek.

Zsidóké. Égiháború. Lóbőr. Lócsont. Sargalábú. Patkány. Lapát. Malaczbel. Hatoshajlás. Kantadugó. Bolhazsák. Kapzsi. Pacsirta. Veresnadrág. Roszkorjött. Kis kupak. Húsos fejű. Gombóc. Gunárnyak. Kutya. Náthás. Czokros. Kacska. Kanagyík. Nyulacska. Gólyabél. Kákabélű. Pillancs. Betekincs. Száraz Mózsi. Tökös Mózsi. Potyka. Zukher. Fanyelvű. Istenhozta. Bögrehegyes. Kacsatalp. Hótig beteg. Medve Jankli. Ritka csinos.

Mécsbél. Szapora. Firhangos. Hideglábú. Makkhetes. Bikafúró. Ködvágó. Árnyel. Gereblye. Tüskés. Kutyatök. Papcsömör. Rádillik. Gunár. Szükség. Gyorskocsi. Csipogó. Sárgarépa. Rádmász. Jókorjött. Halál. Vadhalál (nagyon sovány alakú). Végigüres (hosszú kaftánú. nagy zsebű.) Nyakigláb. Hátülkezdki. Nyalkatetű. Aranytetű (hirtelen gazdaggá lett, rátartós.)

(Tiszavidék.)

BERECZ KÁROLY.

Helynevek.

Szántó földek. Téhány. Kúpűskút. Kétágú patak. Rákos. Gernyő. Király útytya. Vérföld. Mosdó. Messzelátó. Akasztó-hegy. Görbe. Szútori út. Mőcsén patak. Meredekmáj. Tobojka. Krizsó. Gaspatak. Kurincz. Pendeles. Gajagas. Nyakvágó. Kispart. Siralmas. Tormás. Kerekto. Kövicsespart. Bitangódal.

Rétek. Tarnóczi. Verebce. Kis-rét. Nagy-rét. Szabadkai-rét.

Káposzta földek. Labancz. Ortás.

Szóllók. Papharaszt. Kis-hegy. Nagy-hegy. Únom-hegy. Kikirics. Szeles. Szarvas. Andrásszög.

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Népdalok.

Jaj de szípen legél ez a jármínés,
Jaj de szípen terégeti a bírés;
Sárga csikó zálogba van csöngöstül,
Kis angyalom áristomba öcscsöstül.
Jaj de szípen legél ez a fókanyáj,
Jaj de szípen terégeti az bujtár.
Vezérürüm lévőgatom estére,
Kis angyalom oda várom ebédre.

(Mihályháza. Veszprém m.)

PULAY GÁBOR.

Csángó dal.

Kiaszott e diófa,
Nem tánczolunk alatta;
Mégújúl még tavaszra,
Tánczolhatunk alatta.

Szép szeretöm emléget,
Keservesen sóltölget.
Rezes puska. rezes kés,
Szeress Magdó, tánczoly tés.

(Klészse. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ivnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVÖR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

V. kötet.

1876. NOVEMBER 15.

XI. füzet.

EGY DEMINUTIV „-J” KÉPZŐ NYOMAI A MAGYARBAN.

Több ugor nyelv (névszerint az osztják, votják, mordvin, cseremisiz és finn) megtartott az ugor alap nyelvből egy *-j*, ill. *-je* (azaz *-j_o*, *j_e*) deminutiv képzőt, melynek egyes nyomiok szerint eredetibb *-g_o* alakja is sejthető. (Budenz. Jegyzetek az ugor-m. összeh. nyelvtanhoz. II. 45. §.) Budenz erre viszi vissza a speciális functióra szorított magyar *-i* melléknévképzőt (u. o. 51. §). Lássuk, maradt-e e deminutiv képzésnek egyéb nyoma is a magyarban. Mindenek előtt megjegyzendő, hogy a szóvég hangbeli alakulására s egyéb deminutiv képzések hozzájárulására nézve itt is tekintetbe jön mind az, a mi fönt a 97 — 100. lapokon van elmondva.

1. Mindenek előtt ide állítható a hetési és somogyi *izej*, melyet másutt *izé*-nek ejtenek. (Pl. isze *izej* tuggya mán kje III. 319. Ugyanez az *izej* van I. 423, tehát nem a. m. 'idei' mint II. 21. és az I. k. tárgymutatójában van magyarázva; mert az utóbbi két sorral alább *ideji* alakban fordul elé.) *Izej* és *izé* ép olyan közbeszurások, ha az ember azonnal nem tudja vagy akarja megmondani a mondóját, mint pl. *mi fene*, *micsoda*, vagy a német *dingsda*. A kettő nem egyéb, mint azon 'ördög' vagy 'fene' jelentésű *iz* szó deminutivuma, melyet ilyen szólásban használnak: „Egyen meg az *iz*” (pl. V. 182; „égyén még *ä ziz*” II. 521. úgy támadt, mint pl. *a zaran* III. 517). Erre az *iz*-re nézve pedig nagyon valószínű az a föltevés, hogy a finn *Hiisi* (*Hiide*)-nek felel meg (Barna. Kalev. 326. l.). *Izej* vagy *izé* e szerint nem egyéb, mint 'ördög, fene, mi fene', s most kissé komikus hatást tehet, ha idézem Brassainak következő fölfödözését (Ak. Értes. Ny. és Szépt. III. 211. jegyz.): „Akárhogy

fintorgassa reá az orrát a tudomány, s akármily komoly képpel tiltakozzék is ellene, de a tény csak tény! Az t. i. hogy van a magyar élő beszédben egy szó, mely minden névnek képviselő synonymája: „izé” és ennek egy származéka: „izél”, mely hasonlóképpen minden kitelhető ige helyett szolgál.” (Erre az igére nézve v. ö. a köv. mondatot: „Mire micsodázza azt a micsodát?” alföldi vásáron hallottam, s a kérdő ezt akarta vele kifejezni: mire tartja azt a csikót?) — Ide való *eperj*, *szederj* és *epörje szödörje* (II. 137.) *eper* és *szeder*-ből. — Ide tartozhatik továbbá a csángó, *vérje*, *virje* III. 3, IV. 142, illetőleg (mint *izé*) *véré* II. 524; úgy hogy nem a rumunból való kölcsönvétel volna; Edelspacher úgy is azt tartja, hogy a tőszót a rumun a magyarból vette át. — Végre ilyen képzésű Faludinak *hamarja* szava: *hamarja-futás*, *hamarja-lépés*, *hamarját fussunk* I. 128; melyet személyragos alaknak csak nem lehet magyarázni (L. még Kreszn.) S ez a *hamarja* arra a gondolatra visz bennünket, hogy ezt a mi -j képzőnket lássuk az olyan dunántúli középfokú szavakban, minők *bolondjabb*, *boldogjabb* stb. v. ö. *jobbacska*, *nagyrobacska*, és *kevélyecske*, *időske*, *sokacska* II. 113, és *nóbbcsább* (*nagyobbcsább*) III. 117.

2. Az < *aj*, *ej* szóvégből *é*-n át (*izé*, *véré*) < *i* lett s ez a szóvég számos deminutív szóban megvan s az analogiánál fogva folyvást terjeszkedik, különösen a gyermeknyelvben és tulajdonnevek enyelgő kurtításában: *kacsi*, *locsi*, *bodri*, *Pali*, *Klári* stb. Ide valók *kicsi*, *pici*, s talán *teli* is mint melléknév; továbbá *igaz igazi*.

3. A meglevő *a*, *e* szóvég is számos szónál egy megvolt és elkopott -j képző segítségével magyarázható; *csupa* (*csupá-n*, de *csupa-sz*), *kofa*, *gyöngye*, *görbe* stb. Ide valók *atya*, *anya*, *bátya*, *néne* (v. ö. *aty-ja*, és *atya-i* hiátussal); az első kettőnek tehát egészen megfelel a votják *ataj* és *anaj*. S ime itt a nyitja, mért mondjuk *atyám*, *atyád*, de *atyja*! Az első személyben gyöngédségből vagy kegyeletből, a másodikban udvariasságból a deminutívumot használjuk, ellenben semmi okunk nincs erre, ha harmadik személy atyját anyját emlegetjük. — A -*ka*, -*ke* és -*csa* -*cse* dem. képzők teljesebb alakját (a rövidebb -*k* és -*cs* végűekkel szemben, minők *tőrök*, *fészek*, *kenőcs*, szintén a -j képző

hozzájárulásából fejthetjük meg; úgy hogy elemeire nézve az abaúji *ányáká* = votj. *anakaj*. Ezt bizonyítja még az *ollyatén* (ritkábban *ollyatán*) alak, melynek végén ugyanaz a három dem. képző van mint a *nő-s-tény* szóban e h. * *nőskény* v. * *nőcskény*); mélyhangú szóban levő *é* mindig elolvadt *j*-re enged következtetnünk. — Végre *por* mellett *porá-nyi*, *pará-nyi*, *pirá-nyi* szintén *-j*-vel képzett demin. lehetne (v. ö. azonban Bud. Szót.)

4. Megtaláljuk e *-j* képzőt egyéb dem. képzők társaságában is. Így mindenek előtt *-s*-sel (*fehére-s*) a *tel-je-s* szóban s a székely *vak-jo-s*-ban.

5. Ugyanazon képzőnek *-cs* változata kíséri a *bogács* (* *boga-ja-cs*), *göbéc*s (? * *kövéc*s), *gubics* (*guba*, szl. *guba*) szavakban. — Ide való *lapác* (? Kreszn. Káldiból).

6. A dem. *-j* az *alacso-ny*-beli *-ny*-nyel is társul (így már a *kicsi-ny*, *pici-ny* szavakban) s akkor < *ány*, *ény* szóvéget eredményez: *lapány lap*-ból. Így keletkezhetett az *-ny* előtt mutatkozó hosszúság a *kemény* (mordv. *kemä*), *sovány* (md. *šuva*), *szegény* (lp. *sagge*), *legény* (vg. *lengä-kum*), *edény* (cser. *ate*), *kenyér* * *kerény* (finn *kär-nä*) szavakban.

7. A *-d* képzővel megtoldott *-j* a töszó vég önhangzójával együtt < *id*, *éd*, *ád* szóvéget ad: *kicsid*, *telid*(es *teli*, *-den teli*), *rövid* (v. ö. szék. *rövebb*); *gyöngéd*, *hamarédon* (mélyhangú szóban! v. ö. i. alatt *hamarja*) I. 279, *csupádon csupa*; továbbá *Lapád*, *Nyirád*, *Njárád* s hasonló helynevek.

8. A *-k* képzővel < *ék* szóvég áll elé: *mell mellék*, *táj tájék*, *szárny szárnyék*, *tajt tajték*, tehát mélyhangú szavakban is *é*-vel! Ide tartozik *vastag* és *vaskos* (*vas-ko-s*, mint *nehéz-ke-s*) mellett *Vasék*, gúnynév, „vastag, tömzsi ember“ V. 334; továbbá talán *Halmék*, helynév, K. 392, és *nehezék*. — *Nyomorék nyomorog* és *nyomorú* mellett inkább deverbálisnak látszik. — *Arnyék*? *Vidék*?

9. A *-ka* és *-ca* képzőkkel a gyakori < *ika* és < *ica* szóvéget kapjuk. Példák; a) *fiika* IV. 372; *sásika* III. 544, *kasika* III. 543, *borsika* IV. 71, *csontika* II. 279, K. 443, *padika*, *őzike*, *méhike* Vör. I. 230; *tarisznyika*, *mönyecskike* stb IV. 418; — b) *körmice* III. 543, *jarkica* Ar. L. Népm. 270, *Katica*, *Gyurica* stb.

10. A mi -j képzőnk a demin. -s vagy -d képzőnek mögötte is állhat s akkor -si és -di végű névszók állnak elé: a) *töksi* II. 136, *raksi*, *baksi*, *buksi* (az utóbbiakról l. Szilády. II. 206); — b) *ralódi*; továbbá *katonásdi*, *zalogosdi* stb; *haradi*, l. II. 15; *igazándi* (Arany J.)?

SIMONYI ZSIGMOND.

IMRE SÁNDOR AKADEMIAI ÉRTEKEZÉSE.

V.

Most már a legfontosabb részre, az utolsó 39 lapra kerül a sor; mert a 97 lapnyi nagy dolgozatból csakis ennyi tartozik a tárgyra. A szerző itt, mint az 5. lapon ígérte volt, „orthologiai munkálódásunk követendő vezérnézeteit s eljárása módját igyekszik megállapítani.“ Azaz dehogy igyekszik. Mert mit kellett volna tennie? Hogy mint közép helyen álló mit fogadjon vagy mit ne fogadjon el az orthologusoktól, mit vagy mit ne a neologusoktól, azt sem amazok sem emezek nem szabhatják eléje. De már azt megkövetelheti tőle az illető párt, hogy a mit nézetei közül elvet, azt új, még pedig döntő okokkal czáfolja; mert ha a régieket nem tartaná elég nyomósaknak, úgy sem ragaszkodnék ama nézetéhez. Valamint azt is megkövetelheti tőle akármelyik párt, hogy a mit a másiktól elfogad, azt hasonlóképen új, még pedig szintén döntő okokkal támogassa; mert ha a régieket meggyőznék, soha sem kellene közvető; magától is ráállna az illető nézetre. Teljesítette-e ezt a szerző? Nem. Egyet kivéve, melynek tarthatatlanságát már első dolgozatomban kimutattam, mind csupa régi, még pedig oly gyenge okokat harczoltat, hogy sem a neologusoknak orthologus, sem az orthologusoknak neologus nézeteit leverni nem nagy erejükbe kerülne.

De szálljuk lejjebb. Nem mindig szükséges, hogy a közvető új okokat vezessen a csatátérre. Megesik néha, hogy vagy az egyik vagy a másik, vagy mind a két párt homályosan formulázza tételeit. Ebből aztán vagy egyoldalú, vagy kölcsönös félreértés származik. Ilyenkor gondolhatni, mi a dolga a közvetőnek. Világosan kell formuláznia a tételeket. Imre Sándor talán erre vállalkozott. Ezt hát telje-

sította-e? Megint csak nem. Száz fáklyavilágnál sem fődözhetni föl értekezésében csak egyetlen egy világosan formulázott tételt is. Nem csak az orthologusok, hanem a neologusok is sokkal, de sokkal határozottabban, érthetőbben fejezték ki nézeteiket. Ő nem hogy tisztázta volna a kérdést, hanem igazán csak összekuszálta. De nem is lehetett az másképp; mert szerzőnk nem tudja vagy nem akarja tudni, miről van szó; nem tudja vagy nem akarja tudni, hogyan áll az ügy; nem tud vagy nem akar helyesen itélni. Hogy melyik az eset, nem kutatom; mert még utoljára az találna kiderülni, hogy mind a kettő. Mivel az első nem erkölcsi fogyatkozás s csekélyebb beszámítás alá esik, egyszerűen a mellett maradok.

Tehát szerzőnk nem tudja, miről van szó. Ő csak a nevét ismeri a dolognak, de a dolgot magát nem. Hangoztatja ugyan a nyelvújítást, mert az orthologusok is meg a neologusok is hangoztatják, de hogy e pártok mit értenek rajta, azt úgy látszik sohasem fürkészte. Neki az csak „öntudatos szóalkotás“ (58. l.), „új szók szándékos alkotása“ (59. l.), „szándékos szóalkotás“ (60. l.), egyéb semmi. Pedig az ennél jóval több. Tudva van, hogy a két párt előtt nem holmi képzeleti nyelvújítás lebeg, melyet tetszés szerint lehet így vagy amúgy felfogni s ennek vagy annak magyarázni, hanem egy egészen concret, meghatározott dolog vagyis a Barcafalvi megindította Kazinczy-Bugát-féle nyelvújítás foglalkoztatja. Ez pedig olyan, a milyennek a történetben megőrzött megmásíthatatlan és eltagadhatatlan cselekedetei bizonyítják. És hát vajjon egyebet sem tett, csak szókat gyártott? Ha működése csak ennyire terjedt ki, akkor a nagymester Kazinczy szükségtelenül írta azt az ismeretes epigrammáját:

„Hogy soloecissálok, nevet Ordosi. Kába, neved bár!

Nem botol, a ki helyén tudva s akarva botol.“

Valamint az erdélyi tudósok azon kíváratára is, hogy a nyelv „idegen kecskékkel (értsd, barbarismusokkal) el ne tarkíttassék“, szükségtelenül felelte azt, hogy „szemünk ezen idegen kecskék látásához a magyar arczon végre hozzá szokik s az idegen kecsket a magyar arczon addig nézzük, míg végre magyar kecské lesznek.“ Föltűnő, hogy ezt maga Imre

Sándor is idézi (55. l.); és hogy még sem tudta megérteni, hogy a nyelvújításban a szócsináláson kívül még egyéb dolgok is vannak. Kazinczy nem ok nélkül ejtette ki azokat a nyilatkozatokat. Ő hite s vallomása szerint szépítés céljából, „tudva s akarva” iparkodott a nyelvet soloecismusokkal s barbarismusokkal elárasztani. Az előbbiekért egy cseppet sem védekezik. Tudja, hogy „soloecisál”, s akar is „soloecisálni”. A ki ezt nem helyesli, annak azt az argumentum ad hominemet vágja oda, hogy „kába”. Már a barbarismusoknak legalább szebb nevet ad. Elkereszteli „idegen kecskeknek” s a Szentgyörgyihöz írt IV. levelében xenologismusoknak. Jól érezte, hogy igaz nevük alatt nem veszi be a világ; azért hát cifra etiquettet ragasztott a lőrére, s erősen biztatta az embereket, hogy csak szokják meg, majd utóljára még fölségesen fog ízleni nekik. És a mi a legfontosabb, a soloecismusok és barbarismusok cultiválását a nyelvújításban annyira fődolognak tekintí, hogy a szóalkotásról az elébb idézett levelében csak úgy nyilatkozik, hogy „új szót is lehet csinálni”. Maga nem is igen gyakorolta ezt a mesterséget; legalább e részben, Szemeréről vagy épen Bugátról egészen hallgatva, még a mérsékeltbb újítók is hozzá képest valóságos óriások.

Látni való tehát, hogy az a nyelvújítás, melyet mind az orthologusok mind a neologusok emlegetnek, nem csupán csak „szóalkotás”. De még ha csak ennyiből állna is, még mindig kevés rá az „öntudatos” meg „szándékos” jelző. Az előbbit különben sincs joga Imre Sándornak rákölteni. Öntudatosan csak az jár el, a ki a törvények tudatában cselekszik. Már pedig értekezőnk szerint újítóink „sejtések után, hibás analogia s hibás tanok alapján” (93. l.) csinálták szavaikat, tehát a magyar szóalkotás törvényeit merőben nem ismerték. Ezzel azonban nem azt mondom, hogy nem öntudatosan cselekedtek. Csak azt mutattam, hogy Imre Sándor itt, a mi nála különben sem ritka, ellenmondásba keveredett. Az újítók csak a már úgy sem használható, elhalt, elejtett szóalkotó eszközöket és módokat nem ismerték. De minek is kellett volna? Ők nem tudományos, hanem egyedül gyakorlati célból, csak szócsinálás kedvéért nyelvészkedtek. Erre elég volt nekik a használhatókat ismerniök. Ezeket pedig, azt értekezőnk sem tagadhatja, csakugyan

ismerték. Ha más nem mutatná is, eléggé bizonyítja az, hogy olyan következetesen tudták kerülni. Nem alkalmazták ők soha sem véletlenül, hanem mindig csak mikor kedvük tartotta. Ilyenkor meg egészen helyesen tudtak eljárni. Tehát csakugyan „öntudatosan“ cselekedtek. De ez még a „szándékossal“ együtt sem fejezi ki a teljes valóságot. Tudja bizonyára Imre Sándor is, hogy „rontott, mert építeni akart, Palladio“, s hogy azt vetette oda a nyelvnek: „neked én fogok törvényt és példát adni, de nem te nekem.“ Újítóink nagyon is „éreztek magukat.“ A mi egyszer nem volt inyükre, az előtt dehogy hajoltak meg. Nyöghette a nyelv a sok súlyos sérelmet, mit bánták ők. Kényük kedvük volt a törvény; mást nem respectáltak, vagy legfeljebb különös gráciából, mert bele illett a tervükbe. Szócsinálásuk nem csak „szándékos“, nem csak „öntudatos“, hanem minden fölött önkénykedő volt. És erre az önkénykedésükre annyira büszkék voltak, hogy valósággal hajhászták még a színét is. Főlkapták pl. a szlávból vett *kerevetet*, a török *kaplant*; főlkaptak homályos képzésű régi szokat és csonkáknak látszó egytagú tájszókat, s úgy tűntették föl a dolgot, mintha ők csinálták vagy ők csonkították volna el. A nyelvújítás tehát nagyobb valami, no meg egy kicsit más is, mint a minek Imre Sándor magyarázza, s így joggal mondtam, hogy a szerző nem tudja, miről van szó.

Föltűnő ugyan, hogy magyarázata, mely sem soloecismusokról, sem barbarismusokról, sem önkénykedésről nem tud, egy vonással feketére festi az orthologusokat s fehérre mossa a nyelvújítást. Ha ez igazán nem követ el sem soloecismust sem barbarismust s még szóalkotása sem önkénykedő, hanem csak „szándékos, öntudatos“, akkor az orthologusok minden elfogadható ok nélkül támadják meg elvét, alapját; mert ily magyarázattal „a nyelvújítás“ csakugyan „szabados dolog“ (59. l.), s „Kazinczy és társai, elődei és utódai nyelvújítási törekvése általában nem volt vétkes, és így csak egyes tévedéseiket kell kimutatni és helyrehozni, nem pedig törekvéseik czélját roszalni s talán megtagadni“ (58. l.). Különösen föltűnővé teszi a dolgot az, hogy szerzőnk, mint a bevezetésben mondja, értekezését az orthologusok mérséklésére, de „főkép a nyelvújítás mint elv, jogosságának védelmére“ írta. Könnyen fölébredhetne tehát az

emberben az a gyanú, hogy a szóban forgó magyarázat talán még sem egészen tájékozatlanság, hanem inkább elsímítás, elpalástolás eredménye. Mind a mellett csak azt ismételtem, hogy szerzőnk nem tudja, miről van szó.

A második dolog az, hogy nem ismeri az ügy állását sem. Ezt minden sora mutatja. Én csak egy pár nevezetesebb dolgot emelek ki. A 84. lapon azt mondja, hogy „a főelvre nézve Kazinczy és társai igazolvák”. De melyik az a főelv? Az, hogy minden jó, a mi az írónak tetszik, ha százszor ellenzi is a nyelv? És erre nézve „Kazinczy és társai igazolvák?” Elhiszem, ha csak Imre Sándoron állana. Aztán „tévedéseiket javitgatnunk kell.” Tévedéseiket? Csak egyetlen egy tévedésük van, s az abban áll, hogy nem kell hallgatni a nyelv törvényeire. A többi mind csak ennek az egy, igaz hogy elég nagy tévedésnek igen természetes következménye. Azért apró javitgatások helyett talán mégis okosabb volna bedugni a baj forrását. „Az épület áll”. Miféle épület? A soloecismusok, barbarismusok és korcs szók épülete? Még annyira talán még sincs csehül a nyelvünk. „Az itt-ott maradhatott hézagot betölteni, törmelékeit eltakarítani az utókor dolga, — mint az épület fentartására is szorgalmat, gondot fordítani”. Azt úgy kell érteni, hogy a mi soloecismus, barbarismus és korcs szó még nincs elkövetve, azt hogy a hézag be legyen töltve, most az utókornak kell elkövetnie, valamint a törmelékeket vagyis a jó magyar szokat, szófüzéseket és szólásmódokat is ennek kell eltakarítania; meg arra is tartozik szorgalmat, gondot fordítani, hogy az épület mindig csak korcs szók, soloecismusok és barbarismusok épülete legyen. Józan okoskodással csak ezt lehet következtetni Imre Sándor szavaiból. Ugyan ily nézetekkel találkozunk a 85. lapon is. Nem melegítem föl újra. Itt legnevezetesebb az, hogy szerzőnk szerint az idő, mikor az újítkát igazolta, egyúttal „megtanított minket, hogy némely törvényt tágítani kell, másokat szorosabbakká tenni”. Nem volna szíves mind a két fajtaból egyet-egyet megemlíteni? Mert vannak emberck, a kik ezt a mondását üres frázisnak tartják. Hasonló véleménynyel vannak arról is, hogy a neologia „hol törvény nem volt, azt teremtettt” (91. l.). Jó volna a világ kíváncsiságát egy ilyennek megemlítésével is kielégíteni.

Hanem hát nem csak Imre Sándor hiszi igazoltaknak a nyelvújítókat. Mert a 60. lapon azt montja, hogy „az újítás mérséklésére s jobb irányzására készült dolgozatok, Kis Jánosé, Telekié stb. elismerik az újítás jogos voltát“. El ám a törvényesét. Az önkénykedőét, nyelvrontóét ép úgy tagadták mint a mai orthologusok. Ezt a „képtelenséget“, a hogy értékezünk kereszteli, nem az utóbbiak követték el először, hanem már jó félszázaddal megelőzték ebben „Kis János, Teleki stb.“ De úgy látszik, hogy „a nép is igazolta; mert szerzőnk a 70. lapon azt állítja hogy az állam, elnök, elv, terr, vagy elem, lény, erény, merény, idény s számtalan más a nép milliói közé bejutottak.“ Vajjon nem volna-e hajlandó minden egyes millióból legalább is 999,900-at elengedni? Marad még mindig kerek számban 100. Ez sem lesz igazi nép embere, hanem legfeljebb tudákos csizmadia, baromorvos kovács, doctorhatnám borbélylegény, okleveles bábaasszony, akarom mondani szülésznő s uraságát majmoló szobaleány. De nem addig van. A mit fentebb sejtettem, az csakugyan igaz. Mert szerzőnk a 71. lapon azt állítja, hogy a nép „legalább elvben, vagy nagyában, a nyelvújítást elfogadta.“ Ezt különben is tudhattam volna; mert már pályamunkájában állította. Tettem is rá megjegyzést, de hiába; most azzal czáfol meg, hogy ismétli. Csak az a baj, hogy a mi nem igaz, az még azzal, hogy az ember kétszer mondja, nem válik igazzá. Azért ma is merő koholmány, hogy a nép „legalább elvben, vagy nagyában a nyelvújítást elfogadta.“ Mert először mért nem ismer a nép az újítók szavaiban a véréből való vérre, hanem vagy kerüli s inkább maga alkot, vagy megváltoztatja mint valami vadonnat idegen szót; másodszor a mégis változatlanul elfogadottakra mért nem épít analógiát; harmadszor mért nem követi az újítók eljárását, s nem farag sem nagy mennyiségben sem korcs szókat? Ha azonban szerzőnk talán mégis egy kis plebiscitumot rendezett s úgy sütötte ki, hogy a nép elfogadta a nyelvújítást, akkor hát mutasson föl csak egyetlen egy népmemberét is, a ki tudja, hogy mi az a nyelvújítás, s azt vallja, hogy ő „elvben elfogadta.“

A 91. lapon értekezünk még jobban elveti a sulykot. Itt már „a megújított nyelvet“ is annyira magáévá tette a nép, hogy „közönyösséggel utasitná vissza, ha valaki hiány és erény, elv, terr, jog stb. szókat szájából ki akarná venni.“

Csak az a kérdés, hogy milyen nyelven beszélne hát akkor, ha az az eset mégis bekövetkeznék? Talán tót szóra fanyalodnék vagy pláne némasági fogadalmat tenne mint a carthausi barátok? No de volt esze a népnek; úgy elrejtette azokat a szókat, hogy mesterség lesz csak megtalálni is. Úgy látszik sejtette, hogy „ki akarják venni a szájából”. Még ennél is nagyobb dolog, hogy a nyelvújítás szavainak egy része „szabatos kifejezésekre vezette, s szoktatta a népet; szabatossgot szerettetett meg vele; ehhez képest kicsiny fontosságú tett előtte tulajdon alkotása módja.” Sajnálom, hogy szerzőnk nem sorolta elé azokat az új szókat, melyek a népet szabatossgára szoktatták. De az ne csorbítsa örömmünket. Hála isten, a nép nem csak annyira magáévá tette az új szókat, hogy mintsem megválnék tőlük, inkább földhöz csapja saját édes anyai nyelvét, hanem még „tulajdon alkotása módja is kicsiny fontosságúvá lett előtte”. Föl is cserélte menten a neológiával s most már a nyelvújítással versenyt gyártja a „szabatos kifejezéseket.” Mily kár, hogy az újítás főharczosai ezt nem érték meg, s különösen mily kár, hogy — nem igaz! Frázis és fictió az egész. És ilyenekkel tele van az értekezés elejétől végig. Csak egyet nem találunk benne, az ügy állásának ismeretét.

A harmadik és utolsó dolog az, hogy Imre Sándor nem tud helyesen itélni. Ezt a multkori dolgozatom után alig szükséges bizonyítanom. Ott azt mutogattam, hogy állításait mindig olyan szerencsétlen argumentumokkal támogatja, melyek vagy semmit sem nyomnak vagy egészen máshová vágnak, mint a hová ő czéloz velük. Az mindenestre azt mutatja, hogy judiciuma egy kicsit gyenge lábon áll. Ez azonban még túlságosan kedvez neki. Mert akkor nem említettem meg azt, hogy nincs olyan állítása, melyet vagy szóval vagy tettel maga ne czáfolna. Az egész munka egy ellenmondás. Nincs sem kedvem sem terem, hogy mind kiírdam. Még öt dolgozatot kellene ráfordítanom, ha ugyan annyiba is beleférne; mert tessék meggondolni, hogy az értekezés 97 lapra terjed. Azért csak az utolsó 39 lapról közlök most egy párt mutatóul. Az 59. lapon „a nyelvújítás, vagy új szók szándékos alkotása” általában minden megszorítás nélkül, tehát a „nagyban létesült” és szükségtelen is, „szabados dolog”, sőt a következő lapon már épen

„természetes jog.“ A 68. lapon meg „a nagyban létesült nyelvújítás a természettel, a nyelv természetével, valójából ellenkező s visszatetsző dolog“, s ilyen úgy látszik a szükségtelen is, mert a 94. lapon szerzőnk sehogy sem akar megkegyelmezni a szükségtelen szónak, még a helyesen alkotottakat is kiírtásra ajánlja. — A 65. lapon azért csináltatja az újítokkal azt a tömördek sok eredeti szót, mert „a hazai elemekből származottak mégis érthetőbbek, megszokhatóbbak, mint az idegen szó.“ A 69. lapon meg „a műszók nagy számmal s szándékosan alkotása megzavarja a nyelv törvényeiről való helyes ismeretet, veszélyezi a szabatos fölfogást, irodalomban és oktatásban a helyes közlést“ — A 68. lapon „a népies szók egészen önkénytes, természetes és megfontolatlan formálódás gyümölcse“, tehát föltétlenül, vakon engedelmeskednek a nyelv törvényeinek s így mindenképen megbízhatók. A 73. lapon azonban már „a népszóalkotásban épen nem tökéletes vagy csalódhatatlan.“ Hanem hát amott Brachet, emitt meg Imre Sándor beszél. — A 69. lapon „a műszók nagy számmal s szándékosan alkotása tagadhatatlanul kárt okoz.“ A következő lapon meg már azt kívánja szerzőnk, „valljuk meg“, hogy ugyan ezen dolog által „nyertünk.“ — A 70. l. azt mondja: „Külföldiek ítéletére, megvallom, e dologban“, már mint a nyelvújítás kérdésében, „keveset hajtának.“ Igazán? Akkor hát ugyan abban a bekezdésben, csak öt sorral később mért hajt mégis Grimmre meg Heyserre? Vagy ezek hazai tudósok. Egész értekezésében nincs 10 lap, melyen külföldi írot ne idézne. Ez a külföldieskedése annyira megy, hogy a magyar nyelvújítást a 62—64. lapon, mellékesen még Schleicherre, Steintalra és Müller Miksára is hivatkozva, az amerikai angol Whitneyből akarja igazolni. Azt meg szinte röstelem említeni, hogy az 5—29. lapig terjedő, tehát 24 lapnyi rész, az értekezésnek épen egy negyede, csupa külföldi nyelvek szavaiból, külföldi munkák idézeteiből s kivonataiból van összefércelve. Hanem hát azért Imre Sándor „külföldiek ítéletére, megvallja, a nyelvújítás kérdésében keveset hajtana.“ — A 75. lapon „a nyelvújítók épen a nép példájára támaszkodva, nem újít-

hatnak elég szabatosan." A 93. lapon meg már „biztos analogiát szolgáltat a nép nyelve." — A 76. lapon „a nép nem alkotott volna nekünk eléggé méltó szokat a fensőbb rendeltetésű költéshez." A következő lapon meg már a nép tenyészette szók által épen „a költészet gyarapodik." — A 81. lapon „eléggé igazolható, hogy jeles költők és bölcselők ritkán érik be a meglevő szókkal és mondatok alakjaival." A 93. lapon meg már „a szófüzés hibáit nem menti sem aesthetikai vagy más szükség." — A 84. lapon ugyan abban az egy mondatban a XVII. századbeli nyelv egyszer „magasra emelkedni bíró", másszor meg „emelkedni nehezen tudó." — A következő lapon „a tévedések felismerésének és elhárításának kulcsa az analogia; e dolgot kell megismernünk és alkalmaznunk." A 87. lapon meg már „az analogiával kielégíteni magunkat lehetetlen, valamint az is, hogy az analogiát valamely csalhatatlanul biztos alaphoz kössük." — A 86. lapon azok a képzők, melyeket az újítók alkalmaztak, „magyar eredetűek." A 74. lapon meg majd mind „idegen képző" volt. — A 89. lapon a nép csupa aesthe-sisből, „hangzatra való tekintetből nem mondja a *vágkést*, *szántföldet* s effélét." A 76. lapon meg még sem „tudott volna nekünk eléggé méltó szokat alkotni a fensőbb rendeltetésű költéshez." — Ugyancsak a 89. lapon szerzőnk a *látpont*, *látszág*-féléket „hibás összetetteknek" mondja s nem akarja védeni. A 94. lapon meg „a csak igéül ismert gyökök vagy törzsek összetételben használata" mégis megengedhető. — A 91. lapon „az orthologok bálványa, egyedüli törvény-adója: a szokás ellenők fordúlt; az újításokat elfogadta, szentesítette." Csak Imre Sándor ellen nem fordúlt. Ő a 93—95. lapon csupa olyan „szokás szentesítette újítást" ajánl kiirtásra. — Ugyancsak a 91. lapon egész lelkesülten declamálja, hogy „a szokás nagyszerű bizonyosságot tett az anomalismus mellett." De már a következő lapon annyira elhagyja a nagy tűz, hogy még sem „akarna az anomalismus pártjára állni." — A 90. lapon a szófüzésre nézve „kell legszigorúbbaknak lennünk"; mert „Arany szerint ez az élőfa; a szók csak elhulló levelek vagy lombok." A szó tehát nagyon csekély

jelentőségű valami, csak amolyan „elhulló levél.” Van benne egy csepp igazság, s azért nem baj, ha Imre Sándornak az a meggyőződése. Csakhogy nem az. Mert máskor borzasztó mód fontosnak nézi a szót. Így a 70. és 83. lapon csak a szótól függ, hogy a nyelv „tisztá” vagy „macaroni-nyelv” legyen. Ilyen fontos ám a szó. De még ez nem mind. A szó még a nyelvnél is nagyobb valami. Mert a 65. lapon szerzőnk szerint az újítok egészen helyesen cselekedtek, hogy néhány műszó kierőszakolása kedvéért „a nyelvet institutióvá, a conventió kénye eszközévé tették”; sőt a 91. lapon egészen természetesen találná, ha a nép egy pár rongyos szó miatt „közönyösséggel utasítaná vissza a nyelvet.” De Imre Sándor tettel is mutatja, hogy a szó nagyon, de nagyon fontos valami.

Ezt a szentiványi ének értekezését t. i. csak azért írta, mert az orthologusok azt a rettentő megbocsáthatatlan dolgot követték el, hogy egy pár hitvány szót rosznak mondtak. Vagy úgy, most értem. Csak a jó szó nem fontos; hanem a rosz, no már az nagyon fontos. Ezért érdemes nem csak hosszú értekezéseket írni, hanem még a nyelvet is fölláldozni.

De már elég. Csak 39 lapot futottam végig s az eredmény mindamellet, hogy egy cseppet sem válogattam, mégis vagy 15 vastag ellenmondás. Pedig ezt a számot, ha útközben annyit el nem ejtek, nagyon könnyen háromszor akkorára dagaszthattam volna. És mindez az értekezésnek jóformán csak harmadrészből! Azután meg szándékosan kerültem azokat, melyeknek első fele az 59. lapon innen esik. Hátha még ezeket is megemlítettem volna! Vagy hátha mind a 97 lapról szedtem volna össze valamennyit! Mondhatom tehát, hogy az itt közlöttek csak egy pár csepp a nagy oczeánból. Nem tudom ily tapasztalat után, lesz-e valaki hajlandó azt állítani, hogy értekezőnk de bizony tud helyesen itélni. Megeshetik ugyan minden emberfián, hogy egyszer-mászor egy kicsit ellent mond magának, de már hogy olyan vastagon, meg hogy az legyen a főfoglalkozása, arra nem egyhamar találni második példát. Nem menti szerzőnket, hogy néha ellenmondásai egyik tagjában eltalálja az igazat; mert először nagyon ritkán történik, és másodszor mi haszna, ha a következő vagy még ugyanazon

a lapon megint lerontja? Jobb volna, ha következetesen csupa merő absurdumot állítana. Mert a tudományban van értéke még a helytelen meggyőződésnek is, csak meggyőződés legyen; de a hol ilyen hol amolyan beszédnek és cselekedetnek nincs. És van-e annak meggyőződése, a ki a fehéret egyszer talán fehérnek mondja ugyan, de a következő pillanatban már feketének, aztán ismét kéknek, végre sárgának, pirosnak s így tovább minden színen? Már pedig szerzőnk sohasem cselekszik másképp s ennyiben még következetesnek is lehet mondani. Csakhogy szomorú következetesség biz az. Ilyennel nem lehet két párt birájakép föllépní. Különösen mikor valakinek mondanivalója sincs. Imre Sándornak pedig csakugyan nem volt; mert mint már említettem, sem újat nem produkált, sem a régít nem tudta világosabbá tenni. Értekezése nem egyéb mint egy pár közkézen forgó külföldi könyvnek és saját két munkájának sovány kivonata, tehát csupa régi ismeretes, százszor elcsépeelt dolgok keveréke. Hogy pedig milyen nyelven van szerkesztve, arról tanúskodhatnak eddig idézett mondásai is; és tanúskodnak még inkább az olyanok, mint: »Újítás, szóképzés nélkül; ha csak az átvett szók. igen kis mértékben lett s tökéletességre, például hangsúly tekintetében, azóta sem ment, átalakítását nem vesszük annak« (27. l.); s ezeknek száma legió.

Ismertetésem záradékaúl tartozom még a következő felvilágosítással. Sokak előtt különösnek tűnhetik fel, hogy először miért foglalkoztam oly behatólag egy olyan dologgal, a melyben, mint kimutattam, egymást éri az ismétlés, ellenmondás, tévedés, érthetetlenség, s a melyben annyi az üresség, ziláltság és pongyolaság; másodszor hogy miért szóltam néha talán nagyon is keményen. Azért, mert Imre Sándor alapos nyelvtudományi készség s helyes ítéletről tanúskodó kritika nélkül s mégis oly fennen hordott hangon kelt ki a nyelvkorcsoknak, tehát egy igazságtalan ügynek a védelmére.

VOLF GYÖRGY.

A NYELVPHILOSOPHIA.

V.

Diogenes egy ház ajtaja felett e szókat olvasta: Ezt a küszöböt egy gazember se lépje át! Azt kérdezé, hogy a gazda hol jár bé. (Olvasható a Neo- és Palaeologia 34. lapján.)

Ezt az elmésséget ugyan már egyszer hallottuk; de a nyelvphilosophia szerint aranymondás az, hogy az ismétlés a retorikai figurák legelseje. Már pedig az, a mit most fogunk mondani, az mind csupa figura; majd meglátja az olvasó, a legjavából való nyelvphilosophiai figura.

Hármával e figuráknak már volt alkalmunk megismerkedni.

Első. „*Figyelem kívül* badarság“, mondja Brassai. Ellenben „*kétségtől* analógiák“ ellenvetést nem tűrő korrektség. Különböben nem használná Brassai.

Második. „*Újonnan alkotott* szó gondatlan bőbeszédűség“, mondja Brassai. Ellenben „*új* alkotott szó“ tömött szabatoság. Különböben hogy használná Brassai?

Harmadik. „*Újabb* keltű germanismus“, mondja Brassai. Ellenben „egy falka *apróbb* hiba“ tiszta színmagyarság. Különböben vehetné-e tollára Brassai?

Lássuk most a többi figurát.

„*Helyes nyelvérték* hibás pleonasmus; mert a helytelen nyelvérték nem nyelvérték“. Így beszél Brassai a Neo- és Palaeologia 21. lapján. S ugyanaz a Brassai ugyanannak a Neo- és Palaeológiának 45. lapján azt mondja, hogy „az új nemzedékben az *ép nyelvérték* rendkívül gyenge.“ Ez persze hogy, látják az égiek, már nem hibás pleonasmus, hanem a legválogatottabb kolozsvári szabatoság. *Helyes okoskodás* a hallottuk megrovás szerint hibás pleonasmus, mert a helytelen okoskodás nem okoskodás, hanem oktalankodás; ámde az „Életképek“ 657. lapján ezt olvasom: „Sz. G. előbbi munkáiban *helyes okoskodást* minél kevesebbet leltem“; s a sorok alá ez a név van írva: Brassai. Vagy talán két Brassai kalapácsol a nyelvphilosophia műhelyében; egy Csak azért is-Brassai, más Csak azért is-Brassai?

A 16. lapon a *jellem* szóról ezek olvashatók: „Orthologusunk (Toldy) éppen azt bámulja benne, hogy elvellenesen van csinálva“. Aztán hozzáteszi: „A *jellem*-ben a *je* tagon kívül egyetlen egy betű sincs, a melyik csak távolról is vonakoznék a character jelentései valamelyikére; s a mi benne van, az nem hogy szolgálna valamit az értelmezésére, hanem éppen félrevezet“. Ebből nem-nyelvphilosophiai észjárással csakis azt lehet kiol-

vasni, hogy Brassai rosznak tartja a *jellem* szót. A 17. lapon ezt mondja tovább róla. „Tegyük hozzá, hogy a *character* külön-külön értelmei mindenikének megfelelő ó magyar szavaink vannak, melyeknél fogva se Pázmán, sem Mikes nem érezte szükségét egy (ily) csélcsep jelentésű szó koholásának“. No már most vegyük ehhez jól figyelembe, a mit a 30—32. lapokon mond. „A rosz szavakat törekedjünk irgalmatlanul kiküszöbölni, kimutatva, hogy az illető szó készítésére nincs szükség“. S most mindezekkel állítsuk szembe ezt a 17. lapon olvasható kijelentést: „Nekem eszem ágában sincs a *jellem* kiírását sürgetni“.

Vagy az én eszemet fogta el borongós égnek ködös homálya, vagy mégis két Brassainak kell lenni Hunnia szép földén: Alkotó Brassainak és Rontó Brassainak.

A 32. lapon így szónokol Csakazértis-Brassai: „Űn küzdelmünknek két célját látom. Egyik a valódi és meglevő rosznak elenyésztetése. Az ily szavakat, nem tekintve régi vagy új voltukat, irgalmatlanul ki kell küszöbölni“. Ugyancsak ez a Brassai mondja a 31. lapon: „Gyarló érv a ‚verba valent sicut nummi‘ és a ‚bevették‘ egy rosz szó mentegetésében“. Erre Csakazértse-Brassai a 32. lapon azt vágja oda, hogy „a mely szavak mellett már egyszer praescriptio szól, akár tiltik a mértéket, akár nem, hadd örve ndjenek létőknek és népszerűségőknek!“

Hát a paradoxologia („erzählung von wunderbaren, besonders von merkwürdigen dingen.“ Rost. Griechisches wörterbuch.) a figuráknak hanyadika lehet?

A 35. lapon ezzel a fontos kijelentéssel találkozunk: „Kétségtelen igetörzs-eket, melyek csakis azok, compositióra használni nyelvünk természetével ellenkezik. Ezt az orthologus (Toldy) dohogása sem dönti meg, bár egy lapot pazarlott vitatására. Nem hogy másokat felvilágosított volna, de maga sem birt tisztába jöni vele, minek szembe-tűnő bizonyítéka, hogy a *láthatár*-t helyesli, a *vetgép*-et kárhoztatja. Mi a különbség köztük, annak ember nem megmondhatója“. Kérjük az olvasót, fontolja meg jól, de amúgy igazában ezt az egész idézetet; mert egy akkora figura következik rá, a mekkorát a világ összes retorikájában nem találunk: „A *rakpart*-ot ennél fogva bántani kétségtelen, úgy bántani pedig, mint a consortium, bada rság“.

Nem! Szűnjünk meg; hagyjuk abba! Ne kérdezzük se azt, hogy hát a *rak* nem kétségtelen igetörzs-e, se azt a másikat,

hogy hát annak ember-e a megmondhatója, hogy mi a különbség a *láthatár* és a *rakpart* közt!

Az imént azt mondtam, hogy két Brassainak kell lenni. Tévedtem. Most látom, hogy három van. Egy logikus; aztán egy neologus és egy nyelvphilosophus. A két utóbbi, úgy látszik, egy testvér; de annyi bizonyos, hogy ezek a logikus Brassaival semmiféle rokonságban sincsenek.

Az a többször emlegetett fölcseperedett nyelvész egyszer azt találta mondani, hogy „a kiknek a magyar népnyelv fülük ügyébe esik”. Ezt a hamisítatlan magyar nyelvérzéknek kizárólag szabadalmazott bérloje egy dörgedelmes veto-val zárta ki az életrevaló szólások sorából, mondván: A „kezem ügyébe csik” szólás nem szolgálhat alapúl egy „fülem ügyébe esik” szólás megalkotására. S a nyelvphilosophia 41. lapján gúnyolódva kiáltja: „Budeniz szerint idiomaticum unicumok analogiájára szólamokat gyártani szabad!” Tegyük föl, hogy a tiltakozás nem agyaglábon áll. De akkor a „szembe ötlök” szólás is unicum, s analogiájára új szólást gyártani nem szabad. S Brassai mégis gyártott. A „Magy. Akad. Értesítő”-ben (I. 389.) olvassuk tőle: „hol minden szótagot tisztán nem csak kiírnak, hanem ki is mondanak, szóval a hol a ragok szembe és fülbe ötlők”.

Mit szól erre Brassai? Bizonyosan azt: Hja öcsém, göcseji utas, ez egészen más!

A nyelvphilosophia bölcsesége, a mint már hallottuk, oda fakad ki, hogy egy az isten, Apollo, s Brassai a komája. Ő az egyedüli bizományos, az ő boltjába van lerakva, ő árulja csak a tiszta logikát, a hamisítatlan nyelvtudományt, a romlatlan ép nyelvérzékét. Most csak evvel az utolsóval teszünk kísérletet, hogy megbízható-e a firma, a mely ezt az ép nyelvérzékét árulja.

Van egy logika, írta Brassai Sámuel. Ebben a 65. lapon ez áll: „Még rövidebb nevei: Circulus (in definitione), s hasonlít azon vitéz tethhez, *miszerint* báró de Manx maga magát lovastól együtt kirántotta üstökénél fogva a posványból”. — Van egy értekezés; a címe: „A magyar bővített mondat”, írta Brassai Sámuel. Ebben meg a 16. jegyzet végén ezt olvassuk: „Pseudo-műveltségünk egyik ragyogóbb (a nyelvphilosophia szerint merem mondani, hogy ez a ragyogóbb ragyogó germanismus) jele a *hogy* kerülgetése. Már pedig én azt állítom, hogy a ki *hogy* helyett *miszerint*-et ír, annak a nyelvérzéke halálos beteg”.

Ez a példa igen szépen illusztrálja azt a tényt, hogy miként lehet egy szájjal levest is hűteni, körmeinket is melegíteni.

No még egy példáját, egy kegyetlen példáját ennek az ép nyelvérzéknek.

A 17—18. lapokon a szó szerinti fordítás kártékonyságáról foly a beszéd, s záradékkül ez van oda csatolva: „Kártékony, mert elárasztotta nyelvünket magyartalan szavakkal, a nyelvbe hamis és a rossz termékeket szaporító analógiákat csempészett be, az ifjú nemzedékek nyelvérzékét megrontotta és a magyar stylust idegenszerűvé tette. Az ilyen gyártmányok által aztán nyelvünk kincseinek jókora része elvész. Hogy csak egy példát hozzak fel: a fűhíg-nek boldogtalanul vélt, de merőben hamis magyarítása, a *képes* tetteleg kitúrta az *arraló*, az *alkalmas*, a *lehet* szavakat s még a *hat*, *het* formativumot is. A ki nem hiszi, vegye elé egy számját akármelyik mostani hirlapnak, s húsz *képes*-re alig fog lelteni egyet a feljebbi kifejezések közül”. Hogy pedig miért *képes* (fűhig) szó, arra az a felelet, hogy „a *képes* ez új értelemben semmi sem egyéb, mint a *capax*-nak travestálása”. (Brassai. Nyr. I. 162.) A kolozsvári muzeumra! Mégis csak szép nyelvtudomány az a nyelvphilosophia! *Capax* = *kápáks* = *kápás* = *képés* = *képes*! S ha azt kérdezzük: Hát a bizonyíték? Felelet: Én mondom, Brassai Sámuel! — S honnan tudja? — A nyelvérzékem diktálja, az a hamisítatlan nyelvérzék, a mely „csak a magyar nyelvet anyja tejével szopott egyén birtokában lehet”. Kiváncsiak vagyunk, ugyan mi volna arra a felelete, ha azt találnók kérdezni, hát a következőket miféle nyelvérzék diktálta neki: „A logika tökélyes rendszert alkotni *nem képes*. Meglehet ugyan, hogy csak én *nem vagyok képes* erre; de úgy sejtem” sat. (Brassai. Logika. 35. l.) S ugyan-csak az idézett lapon: „Igaz, hogy ezek (elődeim) *képese*k voltak hiányukat mellőzésekkel palástolni”.

Igaz. Vegyen bárki kezébe bármely hirlapot, *logikát* sat., s húsz *képes*-re alig fog lelteni egy *tudok* vagy *birok* kifejezést.

Brassai Sámuel „A magyar mondatról” című értekezésében (M. Ak. Ért. III. 191 l.) ezt hallatja: „Halljuk, mit mond Imre Sándor. „A szórend fentebbi szabályaitól sok eltávozást lelhetni a régiebb íróknál. Quære: a régiebb írók nem tudtak-e jól magyarul, vagy az Imre szabályai hiányosok?”

Tanulság: a régi írókat olvasnunk, tanulnunk és értenünk kell, értenünk illik és szükséges. Úgy tartja Brassai.

Most hallgassuk meg azt, a mit a nyelvphilosophia a 27. lapon mond. „A ragok és utóljárók helytelen használata csaknem gyógyíthatatlan nyavalya, melyet még grammatikáink és szótáraink is ápolnak. Nyelvtanaink pl. helyeslik a *biróul*, *királyul* *választani* féle szólamokat, mely a *feleségül* venni hamis

analogiára kapott fel". (A bizonyíték? Én mondom, Brassai Sámuel!)

Állítsuk e két kijelentés mellé immár e harmadikat. „A jó isten Mathiast mind ez velag közzül tanítványul választá magának". (Debr. cod. 199. l.) És ismét: „Eltekélém és szörzém az én lelkömbe az úr istent atyámúl választani". (266. l.) És harmadszor. „Ez sziz leány, kit az úristennek fia magának választott gyérés jegyessél" (gyűrűs jegyesül) (494.) Van még azonkívül: „A binöket jövődöre megtisztoltandóul tartani. (276.) Vessed (véssed?) ez megfeszültet jegyül az te szivedbe. Vessed továbbá az te karodra is jegyül. (326.) Vegyed ez Katherinát magadnak jegyessöl. Ez Katherinát jegyessöl viszem magamnak. (522.) Én magamat adtam Krisztusnak jegyessöl. (544.) Kit a Krisztus ünön maganak jedzött és jegyesül vött? (585.)

Pergis, Samuel, pugnantia secum frontibus adversis componere!

Folytassuk? „Ez az eset (a ragok helytelen használata) a *birok valamivel is nekem van helyett*". (Neo- és Pal. 19. l.)

Mit mond erre Faludi? (Toldy kiadás.) „Birunk értelemmel. 113. Annak sem vehetik hasznát, a mivel birnak. 245. Kölcsön névvel volt a miénk, semmivel sem birunk. 334. A kik sokkal birnak, azokra száll az örökség. 351. És még számtalanszor. Révai Miklós pedig azzal ajánlja a szombathelyi püspöknek Faludi „Téli éjtszakált", hogy „azokat a boldogult író főképen a szent erkölcs oktatására szerzette azzal a természetes tiszta magyarsággal, mellyel ő birt leginkább".

Quaere: a régiebb írók nem tudtak-e jól magyarul, vagy a Sámuel szabályai hiányosak?

„A *dugaszt*, *dugasz* összevetésével — oktat bennünket a nyelvphilosophia (35. l.) — ismét maga alatt vágja le a fát a *rakpart* üldözője, mert mind a kettő csinált szó."

Beszéltessük Faludit. „Ha kápát nem adunk szemünknek, *dugaszt* füleinknek, látjuk mely jó ügyel jár a tanács. (99.) Eusebius kápát ad szemünknek, *dugaszt* füleinknek". (171.) Vedd hozzá, hogy *dugaszt*: o b t u r a m e n t u m Molnártól kezdve minden utóbbi szótárban bennvan. Vagy talán ez mind nem az a régi író, a kit megérteni Imre Sándornak és édes mindnyájunknak Brassai sürget?

Samu bátya! Bizony isten nem jár egy vágásban a kereke.

„E *végre* vagy e *czielből* tette, lenne a helyes szólam, de „e *végből* tenni" (már t. i. a mint mi, a consortium mondja)

azt a képet adja, a mit az, hogy: az ostort csapójánál fogni." (Neo- és Pal. 24. l.)

A *czél* (= *ziel*: das e n d e. Sanders. Wörtb.) ugyanaz, a mi a *vég*, ex uno puteo similior nunquam potis aqua aquai sumi; s mégis „e *czélből*“ helyes szólam, de már „e *végből*“, ebben világos, hogy tetőpontját éri el a badarság. Nagy baklövést követett el tehát Faludi is, mikor azt mondta, hogy: „Jó a barátságos szeretet, jó az örömvigadozás, mikor mérték mellett marad, módot, rendet tart, és jó *végből* esik.“ (307.)

Egy tehát az igaz való; vagy az, hogy Faludi is csapójánál fogta az ostort, vagy az, hogy nem minden pecsét alatt hever az igazság.

S mindebből mi a tanulság?

Diogenes egy ház ajtaja felett e szókat olvasva: „ezt a küszöböt egy gazember se lépje át!“ azt kérde, hogy hát a gazda hol jár bé?

Aranymondás az, hogy az ismételés a retorikai figurák legelseje!

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z

Volf Györgynek a „Nyelvőr“ f. é. augusztusi füzetében megjelent bírálatára.

II.

Volf György folytatja u. n. bírálatát. De most még nem a magyar nyelvújításról van szó, hanem ama nyelvtörténeti adatokat rostálgatja, melyeket én felhoztam, hogy a nyelv természetét és fejlődése módját, a nyelv és az emberi akarat vagy öntudatosság viszonyát valamennyire alaposan ismertessem.

Itt Volf György hibákat fedez fel idézéseimben, azokból természetesen a maga módjához képest nem tévedést, hanem szándékos ferdítéseket, s még szebb dolgokat is következtet. Ő az igazságot mindenek felett szereti, s azzal szemben nem ismer batárt.

Mielőtt válaszat folytatnám, kérem az olvasót, tekintsük meg, milyen igazságos bíráló Volf György. ki például a „Fővárosi lapok“ megrovása ellen igazság-szeretetére hivatkozik. A „Helyes magyarság elveiről, mondja Volf György (Nyelvőr. II. 498) hogy ez minden íziben (így) derék munka“. Utóbb (Nyelvőr. II. 548) „a könyvet nem lehet eléggé dicsérnünk. Elejétől végig . . . egyaránt érdekes . . . Sok ilyen jó munkát a tudománynak és közönségünknek!“ S pedig e munkában ilyeket ró meg:

1. A Ballagi-féle szótár által idegeneknek jelölt szókat adja 15–24 lapokon, s „száz szónak is egy a vége: e lajstrom hasznavehetetlen“ (i. h. 54o. l.).

2. A 47–57 lapok a „Ballagi-féle szótárban újaknak jelelt szavainkat tartalmazzák“ (így) „szinte csak olyan papirtöltelék“.

3. A szokásnak P. T. E. el akar egyet-mást nézni s ebben annyira megy, hogy *bőrönd* s *képvisel* szókat is eltűri s azt mondja, hogy az utóbbi szó is „megél s a nyelvész ítélete aligha fogja kitagadni a használatból.“ Továbbá P. T. E. azt mondja: „a mi életre kapott és a mit a szokás szentesített, bárhogy készült is, azt minden író. ha jobbat nem adhat, bátran elfogadhatja. Szókincsünket a nemzet története gyűjtötte, bármennyi idegen vagy törvénytelen született szó van is benne, ha a nemzet megérti és elfogadja, nevetséges volna annak polgári jogát el nem ismernünk. Végre P. T. E. azt mondja, hogy a nyelvújítás „méltán teljes diadalt aratott“ (u. o. 545.). Ezeket Volf György czáfolni igyekszik ugyan: (méltó elolvasni s megítélni: mikép): de kimondja, hogy mind ez állítások a feltett pálya-„kérdés hibái“. nem a szerzőé. Mintha a feltett pálya-kérdésre tartozott volna P. T. E. felelni, kivált annak elveit igenelve felelni, meggyőződését ahhoz módosítani, — mintha nem bűn volna egy hibás elvet védeni bármely okból. leginkább pedig abból, hogy róla írni akarunk! T. bizonynyal meggyőződéséből írt!

Már most kérdem 1. hol mondtam én többet, mint itt a bírált szerző mond? Sőt mondtam-e én valaha, hogy a *bőrönd* és *képvisel* szók használhatók. 2. Nem épen Volfnak alapelvét tagadja-e meg P. T. E., midőn a szokásnak kíván engedni — általában szólva igen helyesen? — S ez a Volf alapelvét megtagadó könyv, mely még a mellett 19 lapon (15–24 és 45–57.) semmit sem érő dolgokat „tartalmaz“ (l. f.), mely 112 lapra terjed s a helyes magyarság elveiről csak hét lapon szól, . . . „a többi mind előzmény, függelék és tartalomjegyzék“ (Nyelvőr II. 498): hogyan lehet „minden ízben derék munka“, melyet „nem lehet eléggé dicsérnie“, mely „eleitől végig érdekes“ stb., s melyhez hasonlókat kíván a tudománynak és közönségnek?

Hogyan mérhet ily kétféle mértékkel Volf György? Azt csak ő tudja és az ő jó lelke. De hogy nem olyan hívatott bajnoka az igazságnak — mely miatti ingerültséggel mentegeti magát a F. L. ütlegei alatt — mint ő maga hiszi és hirdeti: az világosan kitetszik.

De térjünk dologra. Kövessük „barangolás“-ában s nézzük, miket fedezett fel ellenünk.

Felfedezi, hogy Müller Miksa nem azt mondja: hogy a

karaibok nőiket „rabolják“, hanem hogy „rabolták“. Nagy dolog. Megjegyzem, hogy én a mit Müller M. mond röviden s általánosságban említem s nem idézem. Állításának lényegét akarom csak adni. nem szavait. Továbbá: a mit M. mond és múltban említ, azt egy más, kiről állíthatni, hogy e részben hasonló vagy nagyobb tekintéllyel bír, „a custom generally prevalent“-nek nevezi, a múlt minden megkülönböztetése nélkül. (Tylor Early history of mankind 148. l.). Ethnologoknál, úgy hiszem megtalálhatnók, hogy a nőrablás ma is megvan vad népeknél, mint előfordul a török-szláv háborúknak, s a két-nyelvűség éppen úgy megtalálható itt-ott ma a vad népeknél, mint éppen a mi földünkön, ruménnal és egyébvel vegyes vidékeken. S ha volt is csupán és ma nem létezik is ez a nőrablás, és e miatti nyelvelegyedés vagy szók önkényes korcsosítása: vesztett-e vele az én okoskodásom, melyre nézve csak a tény maga fontos, s nem az hogy valaha történt-e vagy még most is történik; és nyert-e Volf György valamit? — Látnivaló, hogy itt csak szóba csipeszkedés van, nem okoskodás, nem a dolog velejére tartozó érvelés. Ezt pedig Volf György nekem erősen megtiltotta volt oda-elő, fenyegetve mondván: „feleljen meg, . . de azt megmondom, hogy ne merjen . . .“

De tovább „barangol“ az én bírálóm és mellőzve Groenlandot, Tahitit — pedig azok érdekes adatok arra nézve, hogy barbar népek a nyelvvel önkényesen bánnak — Clemens Alexandrinushoz ér, hol aztán ismét rovgatni akar, bizonyígtatván, hogy e szerző szavait kétféle értelemben idéztem, — és szól igen elmésen, szépen (facete, lepide, laute ut nihil supra!) a Cl. Alexandrinus feltámadt s megjelent lelkéről stb. (Ez aztán igen „komoly“ beszéd! Vajon hogy nem röstelli ezt?) Kár hogy „komolyan“ nem vette a dolgot Volf György, s le nem fordította az idéztem pontot. Kettőt talált volna benne: 1) hogy a barbarok nyelvét ~~csúsa~~ származottnak tekinti, milyenhez csakugyan közelebb áll a lényegére nézve nem vegyült és nem korcsosult magyar nyelv: erre van czélozás az Idegen szók illető lapján; 2) hogy némelyek a barbarok nyelvén mondott könyörgéseket hathatósabbnak vélték, nem barbar nyelvű létökre is: s ezért van idézve a most bíralt „tákolás“-ban. Ez utóbbiban oly sajátos szeszélyt vagy önkényt látok, melyet méltónak véltem megjegyezni. Önkényt kell-e mondanom, vagy szeszélyt vagy affectatiót? kérdésbe tehetni; de hogy valami önkény is van abban, ha anyai nyelvemen tudva imádkozni, egy idegen barbar nyelven imádkozom: ezt talán még sem fogja tagadni Volf György? Új szók alkotását, vagy a barbarok efféle körüli önké-

nyességét ez a hely nem bizonyítja, az igaz; hanem azt, mit előbb a két-nyelvűségről hoztam fel; és így ez ide tévedésből csúszhatott: de bizonyítja a barbarok nyelv-körűli önkényességét elég más adat, melyhez Volf György egyet sem szól.

A mit Quintiliánra nézve ír, az különösen „komoly” dolog. „Bámúljon rajta” és örüljön ha tetszik. Quintilián azt vallja, hogy a görögök mernek új szókat alkotni, a rómaiak nem. Nem látja okát, miért nem. Bevallja, hogy a latin nyelv szegény. Bátorkodám úgy fejezni ki, hogy Qu. irigylő a görögök merészségét és szerencsését. Nagyot vétkeztem ily felfogással s kifejezéssel? „Feleljen meg! De azt megmondom” A tény mellett, hogy philosophiai műszók alkotására buzdítja honosait, mely itt czélunkra teljesen elég; fontos-e az, hogy irigylette-e vagy csak példányúl tüzte ki a görögök merészségét vagy azt, a mit a görögök cselekedtek? Hogy pedig szavaimból az tetszenék ki, hogy Qu. a görögöket barbaroknak mondta vagy nézte volna, azt csak Volf György hozhatja ki, más nem. Kérem olvassa el a kinek tetszik értekezésem 7. lapját. Csak ahhoz megyen az Volf György, mihez az ázsiai némaság és az ezer képző!

A mit még ehhez, a „komoly munkálódás”-sal való sokszoros csúfolódással, declamatióval, csűrös-csavarással tesz Volf György, arra csak azt mondom: a görögök csináltak szót, a rómaiak nem mertek (már t. i. Quintilián szerint); Qu. mondja, hogy ezt a görögök a barbarok vagy ősi népek (primi homines) szabadságával élve tették. Nekem más nem kell, csak ez a tény. Ez ellen Volf egy ígét sem hoz fel. A szócsinálás módját — t. i. a primi homines-ét — nem csak Quintilián de Volf György sem igen tudná gyanítani sem. Azt hiába csűrjők-csavarjuk. Elég az, hogy mertek a görögök, mint a primi homines.

Volf Györgynek „apró cseprő” dolog az, a mit Homér nyelvéről mondtam. Ez pedig sokkal fontosabb ama barbarok nyelvéről felhozott adatoknál. De hiába, ha a szóalkotás, vagy mondjuk nyelvújítás aestheticai ösztöneit nem érti, ennek fontosságát sem értheti. És a Volf György bírálói helyzete kényelmes. Bele köt abba a mibe akar. Nem kérdés, mi a feladat, mi van arra irányozva, mi kevésbé: ahhoz szól a részletek közül, a mihez tetszik és tud.

A szóalkotásnak görögből felhozott példáira nézve előleg két kis megjegyzést teszek. Első az, hogy ha Volf György azt mondja: „nálunk már azt is megbámúlják, a ki a görög betűket nem tartja szarkalábaknak”: kiket ért Volf György „nálunk” alatt? Az én értekezésem hallgatóit? Mert azokra „hatott”. Vagy más kört, s melyiket? A tanárokét? Szomorú dolog. Én részem-

ről tagadom, hogy a görög nyelvvel annyira ismeretlen volna, és így annyira súlyedt volna az a kör, az a „nálunk“, melyet én ismerek. Másik ez: a görög accentus hibái az én értekezésemben valóban hibák. „Nem kutatja“ kiből van a hiba. Én megmondom: többnyire az én elszórt javításomban, mely talán elég világos nem volt, — kivéve természetesen a Υψώ-féléket, melyeket úgy javítanom nem lehetett bármily sietve is. Ez bizony hiba s méltán kérdezi: „mit gondol rólunk a külföld, ha a nyelvtud. osztály kiadványaiban ily hibákat pillant meg.“ Felelem: azt, hogy a görög accentussal nem gondolunk úgy mint kellene, vagy tán nem is értünk hozzá, vagy hogy hanyagúl javítunk. De én meg azt kérdelem: hát ha némelyikünknek ama bizonyos cikkét elolvassa a külföld . . . mit fog gondolni vagy ítélni? Sokakban megesünk mindnyájan (csak hogy különbözőképen!): mondja az írás.

Most pedig álljunk Volf György tribunálja elé. A „vallatás“ kezdődik. (Ezt a szót Hunfalvy Pál kezdte először tudományos értelemben használni; de ő nem tudott vallatni, Volf Györgynek illik az!) Arról vádol Volf György, hogy azt állítom, hogy Aeschylus 27 szót „gyártott“. Vádló e 27 szóból csak ötöt ismer el Ae. művének, de ezeket is csak úgy, hogy az ő művei lehetnek. Ilyen szók Aeschylusnál „közönségesebb embertől is“ teltek volna. Két szó tulajdonnév, lekopás által lehetett rövidde. (A mit Pottból idéz, az semmit sem bizonyít.) A hátra levő 20 szó mind oly képzés, mely Aeschylustól nem telt. Közülök legtöbb olyan viseltet, hogy Aeschylus már csak azért sem csinálhatta. A miszót a különös helyzet, individualis észjárás az ő alkotásának bizonyít, az legtöbbnyire (!) összetétel, alig egy-kettő származék stb. . . Ae.-t senki sem vádolta azzal, hogy érthetetlen s köz nyelvérzékbe ütköző szavakat gyártott. Megszokottaknak kellett lenniök, hogy kortársai értsék s meg ne botránkozzanak bennök. Ae. tehát e szókat csak használta, de nem csinálta, mert nem is csinálhatta (!!).“ Dixit. — Útasít Curtiushoz, hogy győződjem arról, hogy ez így van. — Nem szükséges; azt hiszem innen hazúl is megfelelhetni Volf Györgynek, legalább a dolog velejére nézve. Tehát azt mondom:

1. Megjárta Volf György, ha azt hiszi, hogy Aeschylus 27 szót csinált s hogy ebből kivethetett néhányat, már azzal megbizonyította, hogy Ae. nem csinált vagy alig csinált új szókat. Ily állítással — s hozzá még amaz okoskodással, melyet híven igyekeztem leírni — megjárának Curtius Györgynél. Nem kinevetné ezzel Volf Györgyöt; mert nem sejtem, hogy nagyon nevetős vagy nevetetős ember volna: hanem egyszerűen elítelné.

Meg kellett volna legalább — mert a kritikusnak alap-

sabbnak kell lenni a kritizáltnál — Volf Györgynek tekinteni az irodalom-történet tekintélyes íróit, meghallgatni mit mondanak ezek Ae. nyelvéről, szavai milyenségéről; aztán nyomozni gloszáit, commentatorait stb.; csak így beszélhetett volna arról, miket vesz át a köz nyelvből, vagy régiből (Todt 2—3 l.) s miket csinált vagy nem csinált. Sőt kötelessége lett volna egy Aeschylus-szótárt összevetni nagy és lehetően teljes szótárakkal, mi több az irodalom egész körének ismeretéből indulva ki, midőn bírál, s midőn azt meri állítani, hogy Aeschylus új szókat, jelentékeny számmal nem csinált. Csak így beszélhetett volna oly fennen; csak így számíthatta volna ki: mi lehet a mit „a különös helyzet és individualis (nem szabad mondanunk: egyéni) észjárás az ő alkotásának bizonyít”.

Volf György azt nem tette; igazán megvallva alig is kívánható tőle, kivált az irodalom oly alapos ismerete: de kívánható hogy nem bírva azzal, alantabb hangon beszéljen és ne tegye magát túl a bevett véleményen. Azonban azt sem vette észre s nem tudta, hogy Ae-t. a régiektől kezdve maig minden a ki róla beszélt, szók csinálójának mondta. Mellőzte Müller Ottfriedot, ki azt állítja, hogy összetett szókat csinált, Bernhardy t, ki Ae-nak „Sprachbilderei“-t még pedig: „lexicallische und syntactische Spr.“-t tulajdonít és Todt munkájára is hivatkozva elmondja: „Wie planmässig der Dichter verfuhr, aber wie sehr er auf die Kombination seiner Hörer rechnete, denen er zumuthet die härtesten Zusammensetzungen rasch zu paraphrasiren und umzusetzen; man erstaunt über die kühnen Würfe seiner Plastik, über die reichlich verstreuten Lichtblicke, wie solche nur aus dem Genius des grossen Dichters entströmen könnten“. Griech. Literat. II. 2, 263.

Aeschylus bizony nem 27 szót csinált. Képzettjeire vagy „származék“-aira nézve megemlítem, hogy Todt csak -μα végzetűt 36-ot számlál el, elég sokat -της, -της -των képzőjűt is. Hogy néhol igen merész volt, ilyforma megjegyzésekből láthatni: „τίτας . . a verbo primitivo et puro descendit; id quod rarissime sit.“ Todt 9. l. — Egy kissé röviden akart vele elbánni Volf György, midőn 27 szót keresett ki Passowból, vagy honnan; így aztán nem is lendített semmit, legalább „komolyan”.

2. Azt állítja, hogy abból, hogy Ae. használ először valamely szót, nem következik hogy ő csinálta. Tudna ő Aranyból 10 olyan szót mutatni, melyet irodalmunkban A. használt legelőször (e célra kellene Volf Györgynek ismernie az Arany előtti összes irodalmat; s ezt már csakugyan nem teheti fel magáról) s még sem mondhatni, hogy ő csinálta volna. Teljes igazsága

van. Abból hogy *számkivet* a debreczeni vagy másik codexben fordul elő legelőször, nem következik, hogy előbb meg nem volt volna. Nagyon tévedt, a ki azt állítá, hogy *olykor* új szó, „kutya-bőre nem régi keltű” stb., holott e szó Molnár szótárában is megvan, bár sem ott, sem P. Pápainál nem oly értelemben, milyenben a nép használja. Hogy így ne járjunk, csakugyan meg kell gondolnunk, a mit Volf mond; azaz utána járnunk, hogy a mit legelőbb Aeschylusnál találunk, ő csinálta-e vagy sem. Csakhogy ez kissé nehéz munka, már azért is, mivel a görög nép beszédét és így szókinsét is alig találjuk fel valahol oly biztosan, hogy arról ítélhessünk, mi és hol volt meg ő előtte. Nem is hiszem, hogy merné vállalni bár maga Volf György is, hogy Aeschylus és elődei s kortársai szóhasználatának és alkotásainak módjait annyira kiismerné, kitanulná, hogy biztosan merne rámutatni egyik-másik szóra: ez Ae. csinálmanya, ez nem. Kissé több kellene hozzá, mint tőlünk telik. De ettől a gondtól és munkától felmentettek bennünket azok a szorgalmas külföldiek, kik a dolognak utána néztek, kik Ae. számos szavára rá bizonyították, hogy ő csinálhatta és csinálta. Én részemről az általok tisztázott eredményeket elfogadtam s hiszem nem csalódtam. Volf nem hitt nekik, sőt tekintetbe sem vette s — pórúl járt. Egy-két szót elvitathat tőle — igen könnyű munkával; — de a logodaidalos-t a szócsináló minőségtől meg nem foszthatta csak azért, mert céljára jó lett volna.

3. „Aeschylust senki sem vádolta azzal, hogy érthetetlen és a köznyelvérzékbe ütköző szavakat gyártott.” Talán mégis. Ha megfontolja Volf György, a mit Bernhardy mond, s a mit Ae.-ről magok a görögök, s épen az utána 73 évvel született Aristophanes mond: talán meggyőződik az ellenkezőről. Ae. more tragicorum szeretett magasztosan, rejtelmesen, pompásan szólni; hallgatóiról feltette, hogy szavait értelmezni, érteni igyekeznek és megtanulják. Ez nem megy másképp. mint a nyelvérzék sértésével. És minden arra mutat, hogy bizony nem voltak az ő szavai oly „megszokottak”, hogy kortársai „értsék”, s bennök meg ne „botránkoztak” volna. Maga Aristophanes eléggé kifejezi e megbotránkozást. — És az sem igaz, hogy Ae., mint Volf György állítja, csak „egy-két származék”-ot alkotott volna, a többi összetétel volna s „az is mind kevés”. Hasonlítsa össze Todt jegyzékét Kazinczy új szavai összegével, s látni fogja, hogy amaz többre megy.

4. A 352. lapon álló okoskodás érdekes. Mintha mind annak, a mit itt mond, igen erős és biztos alapja volna. úgy beszél előbb; s hogy bizonyítgat itt? Egy szó „népnyelvi szónak lá t-

s z i k, mert a korinthusi fellegvárat közönséges nevén kívül még így is nevezték". — A második „közönséges attikai szó lehet, mert Aristophanesben is megvan". A harmadik „orvosi műszó, melylyel Galenus él, a ki aligha költőtől szedte". A negyedik is „közönséges attikai szó lehet, mert Euripides is használja". Valjon *πέρα* megvan-e a népnyelvben, igazolást kívánna; *ἄκτωρ* Homérnál csak mint tulajdonnév van meg; *τάχος* megvan csakugyan. Ezek ellenében engedje az olvasó, hogy előbbire hivatkozzam s még egy más helyére Todtnak: „*verbalium incredibilis est ubertas... et quae ipse finxit verbalia sunt omnia: ῥέος γέμος ἄρος.*"

Ezek után, mint a ki dolgát legjobban végezte, csattanósan fejezi be cikkét, t. i. nevetésre hívja fel a „*notus*“-okat. (Notusok lehetnek; de hogy Volf György nem *notus* — cselekvő értelemben — az előbbiektől nagyon kitetszik.) Neveessenek, ha tetszik. De a nevetés, vagy kinevetés, ha ok nélkül történik, egy furcsa tulajdonnak jele, a melyet itt Volf Györgynek megnevezni nem akarok. De az ő Phaedrusa ellenében Lucian Rheto r o n d i d a s k a l o s - á b ó l hozok fel egy pár sort: Útravalóul a modern rhetorság tanulásához többfélét hozz (elszámolja) ... de „a tetszés nyerésére legszükségesebb, hogy minden szót kinevess".

IMRE SÁNDOR.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Közmondások, szólásmódok.

P ó s a h á z i J á n o s „Igazság Istápjá" című művéből.

Csak olyan tánczot jártanak, a' minémű nótát Rómában fujtanak. I. 539.

Mivel Reformatorkinknak semmi fontani szöszök nem vólt, a' vásznat sem szabhattya reájok. I. 541.

Éltébe azt a fertelmességét nem merék szemére vetni; tudták azt, hogy markokban szakad. I. 545.

Ki-tetczik hiszem a vas szeg a' sákbúl. I. 548.

Alig lehet az e' gyarló életben, hogy mindenekben, egy húron pendüllyünk. I. 581.

Itt-is hasonló Sofismával bojtorkánkodik Calvinusba Kalauz. I. 594.

Mert ő idéti, a' Lossius Dialecticaja még ki nem költ vala. I. 633.

Őket ebbéli bolondságokért ropogóssan neveti Ludovicus Vives tudós Papista fő ember. I. 667.

Gyakran pofázza és űstöközi Calvinus a' Lutheristákat . . .

I. 670.

Hogy egy tag részes lehessen a' másíknak jó-cselekedeti-ben, és sanyaruságinak gyűmölcsiben, nem fér fogára Calvinusnak. I. 682.

De mind ezekkel semmit sem kőfetál Calvinusunk. I. 683.

És így meg-tetűzik mind ezekből, melly nem igazán-kennye Kalauzunk Calvinusra azt a' szurkot. I. 695.

Minden botbűl borotvát akarna csinálni Kalauz, ha lehetne.

I. 697.

Értsűk Becanusnak repegését. I. 709.

Valaki a Christus igaz Ecclesiájában nincsen, azt Eretnek számban kell írnia. I. 711.

Kuhint abban Kalauz minden ő hozzá tartozó nyelves czenkeivel egyetemben. I. 712.

Bűdős bornak szép czégért szoktak tenni. I. 720.

Csuda melly ravaszkodik itt ez a Kalauz. I. 722.

Az írásban szerűl-szerzte vagy on ezekrűl emlékezet. II. 59.

De e' nem egyéb, hanem hónaly alá való vánkos varrás.

II. 113.

Pénzzel járják a bűtsűt. II. 132.

Calvinusnak Genevában való menetele elűt, a Pápastaság falba omlott vűlt. II. 165.

A' Bėda és Nagy Gergely mondási-is rámára vonatnak. II. 205.

Bátor fusson az űrdűg a' kereszt elűtt, mint a' kuvasz a' bot elűtt. mindazonáltal az nem elegendű ok annak imádására. II. 226.

Melly hazugságnak foga igen kűnnyen ki-tettzik. II. 248.

Itt-is azon ősztűvėr bakot nyűzza Kalauz, mellyet fellyebb.

II. 277.

El-apad Kalauznak ittegyen való zavaros folyamattya. II. 307.

A Catholicumot és Romanumot egy szűlbe fogják és szűvik. II. 364.

A' melly hamis Csudának tettetésűt Calvinusra hamissan kűltik, mi-is annak sarkát hátul kűltűttűk másutt. II. 411.

Hevet hıdeget fűj azért Kalauzunk. . . II. 440.

De vallyon ezaránt hunyoritottė Luther a Pápastákhoz. II. 451.

Vakoknak vak vezėri vadtok. II. 461.

Egy szálnėra sem űti a' Kalauz feleleti a' tárgyat. II. 500.

Azért ittegyen csak botorkozik Kalauz. II. 526.

Mert bizony dolog, akar mit pirıttyleyenek. II. 557.

La! ha tiszta fűlekben esnėnek azok a szűk, nem kűlthetnėk ollyan nagy csırhėjét. II. 558.

Azon vizsketeget vakargattya amaz nagy Sorbonista Doctor
Claudius Espencaeus. II. 559.

Az értelmes Olvasó, tegyen Collatiót a' két-fél között, a.
képeknek dolgából, szőrin azon módon tapasztallya a' Praxist
II. 662.

VERES IMRE.

Okiratbeli személynevek.

A nyelvészek kutatásai sokszor oly eredményekre vezetnek, melyeknek igen nagy hasznát veszi a történetíró. De viszont nem lehet tagadni, hogy a történetbuvárok is a nyelvtudomány terét igen hathatósan segítik felderíteni. Nyelvészek és történetírók már nálunk is sokszor kezét fogtak tudományos czélokra. Kivánatos, hogy ez a jövőre még gyakrabban történjék. Én mint történetíró szíves készséggel vállalkozom arra, hogy a mi levéltári kutatásaim alkalmával figyelmemet mint nyelvtudományi tárgy felébreszti, azt a „Nyelvőr“ füzeteiben alkalom adtán közzé fogom tenni. Szemem előtt lebeg mindenek előtt az a feladat, hogy a legrégibb latin oklevelekben előforduló magyar szavakat kijegyezzem azon évszámmal együtt, a mely alatt az illető szó említve van, hogy ezáltal, a mennyire lehet, azon nyelvanyagot összegyűjtsük, melylyel az illető század rendelkezett. Sok olyan szó, melyet újnak tartottunk a jelen korban, nem fog újnak mutatkozni (mint például az *erény* szóval történt); sok szó, mely már közhasználatkivülivé lett, és melynek olykor már értelme is homályos, új életre fog feltámadni. Képesek leszünk elődjaink háztartását is jobban megítélni, mert a birtokok határjárásainál számtalan szó merül fel, melyekből következtethetjük, hogy micsoda gyümölcsöket termett a föld, a népnek milyen volt a ruházatja, milyen házi eszközökkel élt, stb. Természetesen legnagyobb számmal vannak a topographiai és a személynevek. Ezeket is lehet nyelvbeli értelmük szerint felhasználni, és a nyelvtörténeti szótár számára értékesíteni.

E téren legelső kísérletemet teszem a következő igénytelen közleménnyel:

Személynevek.

1. Az iparos foglalkozás köréből.

Kasfonó Máté, udvari ember 1531. — Fazykgyarto István, csőregi lakos Szeréms megyében 1470. — Fawago Tamás 1474. — Sóvágó György 1479. — Tálás Miklós 1440. — Zagyrurgó Pál, (oklevelesen: Paulus dictus Zagyrurwagon alio nomine Filetlen Pál. Zichy Cod. III. 237.) 1364. évben. — Asztalgyártó László, másképp Tóth 1547. (Csáky es. ltr.) — Paysgyártó. A XV. században többször előforduló családnév. 1440. évben Paysus Imre.

Molnár Gál. (Gallus dictus Molnar 1342. Kállay Itár. A malom régi magyar molna.) — Thoásó Balás 1478. — Balettha Bormaz azaz Barmász, 1484. évben. — Tewser (tözsér) György 1442. — Faragó Máté 1435. — Kalmár Pál 1435. — Varró Péter 1435. — Subás György 1435. — Lovász Antal (Antonius dictus Lovaz) 1435. — Lakathgyartha Mihály 1566. — Zekergyartha Fülöp 1517. — Halász Lőrincz 1416. Mint mesterségnév a halász szó már az Árpádok idejében volt divatban. A Zólyom mellett 1257. évben Halász nevű föld onnan kapta nevét, mert IV. Béla király halásza ott tanyáztak.

2. Személyes tulajdonságoktól.

Haborgatho István 1470. — Szépszakál Márton 1547. Szépszakálu 1511. — Zakalus János 1484. — Zakalathlan István 1484. — Nagylábu N. 1511. Nagylábó Péter, monostori jobbágy Temes megyében 1479. Nagylábu Mátyás 1436 jobbágy. — Nagyszáju, előbb ez volt a gömörmegyei Hanvay család neve. (Századok. 1876. októberi füzet 74. lap.) Így még 1479. évben Osvaldus Naghzayo de Hanva. (Teleki: Hunyadiak kora XII. 102. lap.) — Rwt Idő Balás, kuruc 1707. évben. — Gonozgondoló Mihály 1479. monostori jobbágy Temes megyében. — Nyakwaghoh Péter, 1480. zádorlaki jobbágy, Temesben. — Nagyorru. Egy 1233. évi oklevélben: Dionisio cum magno nasu wayuoda existente (Budai kam. Itár.) — Öklelő Mihály, Kétszem fia, 1282. évben. Oklevelesen: Michael dictus Vkleleő filius Kethzem de Inacha. (Árp. Uj Okm.-tár IX. 344. lap.) — Haygató Mihály 1412. Hevgethew Bálint, a bazíni grófok egyik jobbágya Bodrog megyében. — Zemteu, azaz Szemtő, nőnév, t. i. Apamolnai István neje Biharmegyében. 1350. (Bölöni Itár.) — Nakas, azaz Nyakas Pál 1332. év, Szabolcsban. (Kállay Itár.) Petrus dictus Nakas; 1312. évben a szatmármegyei Loskud egyik birtokosa. — Nagyhasu Lukács 1495. — Orrothlan Kozma 1484. — Arczulvágott László 1484. — Vállas Mihály 1435. — Hayas Benedek, Feyes Bálint, Sántha István 1440.

3. Vegyesek.

Istenes Miklós, vagy oklevelesen: Nicolaus dictus Istenus; birtokos a Körös folyó mellett 1360. — Isthenes Pál, a bazíni grófok egyik jobbágya Bodrog megyében 1478. — Csaplári Isten Lukács 1450. — Csaplári Isthen Demeter, fehérmegyei birtokos 1460. — Kandalló, keresztnévvel kapcsolatban mint családnév 1470. Hadlegyen, valkómegyei Zanafalva lakosa 1470. — Országvilág László 1474. — Szépkő (Zepkew), nőnév, melyet 1430. évben egy nemes hölgy viselt.

Mindezen névcsoportok közé nem tartozik a Huszár szó és név; mégis már ez alkalommal meg akarjuk jegyezni, hogy a huszár szó keletkezésének korszaka megelőzi Hunyadi Mátyás korát, kiről a történetírás azt állítja, hogy a husárokat ő hívta életbe. Ugyanis már egy 1403. évi, tehát Zsigmond király hosszú kormányzásának első éveibe eső oklevélben olvassuk Szerdahelyi Dersfy Márton, György fiáról, hogy ő Capitaneus Huzaronum, azaz huszár-kapitány volt. Az eredeti oklevél megvan a budai kamarai levéltárban N. R. A. 1699. csom. 110. szám alatt.

PESTI FRIGYES.

Böngézet Illoval, Dugonics és Arany Toldijának nyelvéből.

II.

Dugonics Toldija.

S z ó l á s m ó d o k.

Álom, esős idő, magoktól-is elmúlnak.
 Fiam, széles e világon nincs jobb barátod.
 Nem adok néki egy esztendő, egészen el-készül.
 Azt gondolám, hogy majd börtönből is ki-ugrotok.
 Úgy járkál a házunkban, mint a tüzes Lidércz.
 Bár csak te-is ne csak Pécsig, hanem az Égig-is néznél.
 A farkast főbe ütjük, ha útunkban áll.
 Nagy fába vágjuk a fejszét, noha odvas.
 Későre tetszik haza-jöveled Buda várából.
 Akkor ugyan fel-aggat ám bennünket a Bú-el-felejtőre!
 A mint az Istent tiszteljük, úgy látogat meg bennünket
 Mintha késsel hasogatták volna szívemet.
 Torkig tele volt minden álnokságokkal.
 Őtet minden szeg-lukakban kereste.
 No látod ostoba, hogy az orrodnál tovább nem láttsz.
 Eb ura, fakó.
 Az ám a bekkenő.
 Ökörtől számár gondolat.
 Szárnyas szemekkel láttam az egész dologhoz.
 Szépen forgott mint a Karika.
 Sok tormát tört ő nékem az orrom alá.
 Egy gondolattal vagyon mi velünk.
 Van valamie néki itten Szegeden, a mi az ő szívét itt le-
 czüvekei.
 Ő szegedi termés.
 Egy szó mint száz.
 Toldi Miklós tizen-kilencz, Szillér pedig egy-híjján húsz.
 Ezt szárazon el-nem viheted.
 Reá mernek eskünni, hogy az Úr keverte a vállút.

Házát talpig le-rontatom.
 Macskát zsákban árúlni nem akarok.
 Szivire szóly a táskásnak (levél-hordónak).
 Ki van nyujtóztatva a zöld házba (meghalt).
 Oly beteg, hogy csak háltni jár belé a lélek.
 Szivem repedtével esedezem az Úr előtt.
 Talán a Biró ütötte belé az orrát?
 Semmit el-nem-mulatott, hogy inkább, meg-meg inkább
 meg-teszen.
 Gonoszságait eleven festékekkel le-festették.
 Szeplős, mint a Pujka tojás.
 Ez még nekem nagy fáradságba kerekedik.
 Végső módgyát . . . próbálta: hogy a Biróhoz megyen.
 Magamat is veszedelembe kell eresztenem érette.
 Mind tudom kutya-gondolatait.
 Bizonyomra mondom Polgár-mester-úrnak, hogy el-nem-
 találta.
 Nappal se látsz tovább az orrodnál.
 Hallottad, hogy darabolta előbb a szavakat!
 Úgy-is vetett valamit a latba.
 Fejére parancsolom az Úrnak.
 Másként ebül járhatok.
 Harapó-fogóval se húzod-ki belőlle a szándékot.
 Annyi a bajom, hogy azt se tudom: hol áll a fejem.
 Hátrább az agarakkal.
 Nékem is van epém.
 De hátra van ám még a fekete léd.
 Azt a Rőt-szamára-is (?) tudhattya.
 Most más felé csavarta a rudat.
 A munka annyi mint a Mátra szele, a bér pedig, mint egy
 mák szelet.
 Szeme sem állott Isten-igazában.
 Kutyaságának csak egy jegyét adom.
 Iszomban hasznom, aludtomban bérem. Nincs annyi tehet-
 ségem, hogy Úr lehessek.
 Jaj! néki butty a világ. Most-is majorjában tobzódik.
 Mért hűti haszon nélkül a száját?
 Oly keserűt találhatok elejibe, hogy rólam a más-világon
 is meg-emlékezik.
 Eszem olyan, mint a káptalan, még se mehetek valamire.
 Én pedig, mint a szekeres ló, szünetlen dolgozom.
 Száz szónak is csak egy a vége.
 Semmi viz az én malmomra.
 Pórázon kell tartani Toldi Miklóst.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

főkély: fekély, ulcus J. 23.
főképpen: fejenként; fé-
keppen J. 176.

föld: terra; feld. Ér. 337.
338. 340. 342. 510. J. 382. 400.
403. 726. territorium Fl. 26.
Judeanak földö: terra Juda M.
16. föld indolat: terrae motus
M. 69.

földi: feldi Ér. 537. stb.
fölte: valde Év. 968. Ér.
338. 339. csodálkoznék rajtta
fölette: miraretur vehementer
J. 4. 45, fölte való: fölsle-
ges Cs. 594.

fölül: sátor fölül: super
tabernaculum J. 135. fölöl mon-
dottakat Vt. 33. Th. 3.

fördik; meg feredvén J.
860.

fördő; ferdő Ér. 551.
fördöst; megfereszt J. 739.
Ér. 642.

förtelmes: immundus J.
94. Ér. 550. 595.

förtözik; förtözzék mé-
gen: sordescat adhuc J. 928/9.

förtöztet; meg f.: polluit
J. 87.

fösvény; fesvény. Dm. 177.
fösvénység; fesvénség:
J. 50. 569. Fl. 7.

fövény; fevény: arena J.
27. 374.

frigy: foedus: J. 60. ferigy.
J. 212.

fuldalás; az tövisnek ful-
dalásából Év. 752. ha ez világi
ember ez élyen gonosság ellen
való fuldalások után járna Ér.
25. testének fuldalása miat
magát gonosságtúl meg nem
tartotta. Ér. 108. fuldalás: con-
iunctio Fl. 35. isteni fuldallás-
nak miata mond: stimulat-
us dicit Fl. 31.

fulánk; fullánk Év. 678.
ördögnek fulakját Dm. 219.

fundamentum; fonda-
mentom Ér. 474. 516. J. 374.

fúrat: fixura J. 699. mikort
a bal kez el nem érné a fura-
tot Év. 187.

VOZÁRI GYULA.

IKER SZÓK.

Csereg-csattog a hátam
a fejszefoktól Ny. V. 179.

csépegve - csupogva:
apránként Ny. V. 425.

csiming-csoming: csimö-
csomó Ny. V. 425.

csitteg - csattog. Haj
seregi csitteg-csattog, csittegöre-
csattogóra. Ny. V. 142.

degget-duggat: dugdos
Ny. V. 425.

dibegő-dobogó. Inkább
vizsem dibegőre dobogóra. Ny.
V. 427.

dibin-bobondaré. Paló-
czoknál találós mesében fordul
elő a ló négy lábát jelzi.

fecsi-locsi: fecsegő Ny.
V. 425.

gircses-görcsös bottal a
hátatokra majd adok. Ny. V.
235.

Haha-huja gúnynév Ny. V. 286.

hidri-hadri nyelvű; használja Gyulai Pál a Vas. Ujs. régi évfolyamában (Az első magy. komikus.)

hírpéd-t-horpad-t. Magy. O. és a Nagyv.

ille-bille. Uton megyen ille-bille,

Hátán viszi reczeficze.

Palóczoknál tal. mese (Hátas ló)

ipi-ripi posztó Ny. V. 238.

izge-mozga: nyughatatlan viszketeges természetű Ny. V. 37.

kili-kuli zabtarisznya Ny. V. 238.

liffes-laffos lafförvényes, fényesfarkú nat törvényes Ny. V. 34.

lig-lóg akár a Brajgesz zsidóné majkája Ny. V. 264.

lipit-lapát lotty; a sokat beszélőnek mondják. Ny. V. 124.

nyif-nyaf: mazna Ny. IV. 94.

siterni-sotorni: a ház körül sietve helyre rakni. Ny. V. 230.

tiba-liba

tim-tum; tim-tum tenyér, rem,

tiba-liba fedelem,

kerekuja katuja

közepibe a juka. Ny. V. 178.

totyog-motyog. Hasz. Gyul. P. Vas. Ujs.

tutyi-mutyi: gyüge Ny. V. 424.

ürgette-forgatta üres csobolyóját Ny. V. 235.

zene-zuna: ok nélkül való csevegés. Székelyeknél Tsz. 391.

zirgeti-zürgeti ládája kulcsát Ny. V. 278.

zongó-dongó: légy. Gömörben járatos. Tsz. 392.

ZIBRINYI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

(Körész székelységi tájszavai. VIII. füzet.)

Bennvaló = a faluban v. a városban levő telek akár van rajta ház, akár nincs — és soha sem lakház. A bennvalónak megfelelő ellentéte a künnvaló = a helység határán (künn) levő összes földjei (szántói, kaszálói, rétjei) valakinek. A bennvalót még belsőségnek, a künnvalót külsőségnek is mondják. A bennvalónak azon részét, melyen a ház, a gazdasági épületek és az udvar van, élet-nek is nevezik.

Budréjos nem egyszerűen főkötő, a mit néhol ennek, másutt csepsz-nek hínak; hanem olyan népies viseletbeli (nagyobbára ünnepi) főkötő, mely nagy taréjú és sokréttű fehér, vagy fekete csipkével van díszítve.

A budréjos egymagára a főkötő nomenclatiója gyanánt sehol sem is használatos.

Burdé vesszőből font, vagy a földbe vájt olyan házikó, a melyet a cigányok szoktak maguknak csinálni állandó lakásúl vagy csak ideiglenes téli szállásúl; de nem leveles ággal földve, hanem vesszővel, vagy deszkával, a mit aztán vastagon meghantolnak. Ezt, valamint általában minden olyan silány vityillót, melyben cigányok laknak, hurubá-nak is nevezik.

Csaposkert teljességgel nem apró fenyű-tetőkől való kert; hanem igenis a nagy fenyűfák ágaiból (melyeket a székelycsap-nak nevez) csinált korlát. — A nagyobb csapokból szőlő-karókat is csinálnak s csapkáro-nak nevezik; ellenben a fiatal fenyűtől való szőlő-karót sarjufenyő-karónak hívják.

Cseléd sehol sem család, hanem igenis a gyermekek, tehát oda nem számítva az anyát; pl. cselédeim a kapálóba vadnak = gyermekeim stb. A családnak megfelelő a székelynépnelvben: háztáj, háznép.

Csereklye nemcsak fenyűrtűgy, hanem bárminemű száraz ág-bog, galy is.

Czirmol; czirmol a macska karmaival; czirmol, ki szénnel, korommal bánik s nem tudva arczát itt-ott elfeketi; — ezekből aztán czirmol = pirongat.

Fergettyű valódi, székelyes ejtéssel: fergettyű.

Bűtű bármely test véglapja, szöglete pl. a ház bűtűje, a gerenda bűtűje, a pálczám bűtűje.

Huporc s nem halom, hanem göröngy, pl. huproncsos fa, a melynek oldalán nagy kiálló, érdes forradás van.

Ját (és soha sem jád). E szót egyszer néhai Kriza is úgy értelmezte volt, mint mostan Kőrész ur; de Kriza tévedését később helyre is igazította. Köztudat szerint a Székelységben mindenütt kivétel nélkül a hasonló keresztnevű férfiak (de csak is férfiak!) nevezik egymást ját-nak, játuramnak; így: András Andrásnak, Pista Pistának, Imre Imrének a játja; — de ném szűkségképen a pajtása, a legjobb barátja.

Kankó v. kampó és nem kank. Horog forma ugyan, de még sem horog. Kampó pl. a mivel a széna- vagy szalma-kazalból szénát, vagy szalmát tépnek; kankó, a mivel a fa-kazal karóit a kazalhoz erősítik; kankó, a mibe a széna-hordó szekerekben a széna lekötéseken a kenderkötelet akasztják. (Kankós pálcza). Saját jegye a kankónak az, hogy mindig fából van.

Kesej v. késej (nem késej) Kőrész ur értelmezése szerint feketés szőrű. Nem az. Kesej az olyan ló, szarvasmarha, sertés, mely sárga, fekete, pej, barna stb. szőrű levén egy vagy mind a négy lába végén fehér szőrrel földött.

Ká h o l y = kaholy = kahoj-fa ormozatos. vagy helyesebben vájt szélű párkány, melyre a tulajdonképen való pest, v. kemencze, v. cserepes, v. kályha van rakva. Szokás n é h o l faluhelyen a kahoj-fa e vájt mélyedésében tartani az evő eszközöket. Már most megérthetjük, hogy a káholy, v. kaholy, v. kaholy-fa voltaképen nem kés-, kanál-tartó, hanem csak esetleg. Nevezik magát a pestet, kemenczét, kályhát is kaholynak avagy káholynak. Ezt bizonyítja a Nyelvőr VIII. füz. 377. l. Bartha Károlynak épen kapóra jött közleménye is.

Van még Körész ur e közleményében néhány értelmetlenül értelmezett avagy nem is értelmezett szó, mint: ne elég neven, falravaló, forogvány stb. stb., a miket kíváncsot volna megértetnie.

PAAL GYULA.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

F é l e g y h á z i a k.

Béadot neki, mint Páská kis Mónárnak.
 Czfírá kulács vérés bor, mi ránk is kerü á sor.
 Éméheccz hát felé is, ha hínák.
 Fászósz mint az égri szent.
 Fére elütem kidől á lé belütem.
 Há főkötted á kolompot, zörgezsd.
 Kápálódzik, mint az ürge á mádzágon.
 Mulát, min kutya á kútbá.
 Mulássunk, há kifogy, hozássunk.
 Ne fele, szalágygy é vele.
 Oán vát té, mint á ki á száppánná észalált.
 Sorbá mén mint az álpári bíróság.
 Szémibe montá, mint Ime Pistá á gyíknák.
 Tüzbe gyütt, mint Páp Jóská lová á fűrészpörtü.

SZIVÁK JÁNOS.

R i m a s z o m b a t i a k.

Megverte a keze: leitta magát.
 Terjed a becsület, mint a disznóbőr a tűzön. (Ha valakinek rossz cselekedete kitudódik.)
 Kimaradt, mint Misre a hitrű. (A menyasszonya mással esküdött meg.)
 Megnyertük, mint a balogiak a gözt.
 Felkötözködött, mint a beteg zsiba.

Ne pislogj, mint Hatvani az árokba.

Ne ásícs, mint a csizmadia. (Egy óráig ásított egy itcze sörért.)

Ólcsó, mint a Tuba Boris körtvéje. (Ötével vette, hatával adja.)

Azon se adná, a min elvennének. (Ha valaki szembe megszól valakit.)

Meghalsz, mint a Miks lova.

Mulat, mint Szívós a kútba. (A kútba esett, s a kérdésre, hogy mit csinál, azt felelte „mulatok.”)

Mentibe szakad, mint a Pozsár szatytyánnya. (Mikor szabni akarta, a bőr igen szakadt. Ő tehát keservesen felsohajtott: Ez bizony mentibe szakadt!)

Akaratos vagy, mint a Bende vágója.

Ne allegájj. (Mikor a részeg ember sokat beszél.)

Szabad a majsa. (Ha a háznál nincs otthon az, a kitől függnek.)

Finumfáin, mint a Spitkóné laksája. (Kilencz levelet gyúrt egy tojással.)

Ne kapdoss, mint Migléczi a ménköhöz.

Örül, mint vak Laczi a fél szemének.

Messzértü gyötnék könnyű hazudni.

Ugy vagyok mint virágjába a tök.

Szírű köti a derest.

Okos, mint a serki malacz.

BODON JÓZSEFNÉ.

Debreczeniek.

Ha én neked vónék: ha én a te helyzetedben volnék.

Sok a dógom, mind szorgos,

Sok a gyerek, mind rongyos,

Nem írek rá, meszelek,

Tisztát gyúrok, reszelek. (Könnyed visszaútasítása az adott új dolognak.)

Hammába hótt ember: tehetetlen, ügyetlen.

Ki lesz keményítve: mulactságba megy majd.

Ki mibe tudós, abba gyanús.

A ház elibe horták a szemetet: teherbe ejtették.

Azt gondolnák, hogy megyen, pedig hát jön.

Töröld el az órod: koppancsd el a gyertyát: vedd el a hamvát.

Jó a szegín embernek a hús is. (Tréfásan.)

Lassagy kása, ne pötyögj. (Olyan lármázónak, kinek még szólni sem illik.)

X

Népmesék.

A kis egér farkiczája.

Écczér ék kis cicza egy tálbu tejet ivott. Ék kis egér odamént és nyalogatott. A cicza aszonta neki, hogy ha nyalogat, löharapja a farkiczáját. De az egér tovább nyalogatott. Akkor a cicza mégfordul, asztán löharapta a farkiczáját. A kis egér kérte a ciczát, hogy aggya vissza a farkiczáját. Akkor asszonta a cicza: Akkor adom vissza a farkiczádat, hogy ha hozó neköm a tehéntű tejet.

Emént a zegér a tehénhöz: Tehén aggyá tejet, tejet viszöm cziczának, cicza visszaaggya farkiczámat.

— Akkor adok tejet, hogy ha hozó a kaszástú szénát.

— Kaszás aggyá szénát, szénát viszëm tehénnek, tehén ád neköm tejet, tejet viszöm cziczának, cicza visszaaggya farkiczámat.

— Akkor adok szénát, hogy ha hozó a péktű kényeret.

— Pék aggyá kényeret, kényeret viszöm kaszásnak, kaszás ád neköm szénát, szénát viszöm tehénnek, tehén ád nekém tejet, tejet viszöm cziczának, cicza visszaaggya farkiczámat.

— Akkor adok kényeret, hogyha hozó a mónártú lisztét.

— Mónár aggyá lisztét; lisztét viszëm péknek, pék ád nekém kényeret, kényeret viszöm kaszásnak, kaszás ád neköm szénát, szénát viszöm tehénnek, tehén ád nekém tejet, tejet viszöm cziczának, cicza visszaaggya farkiczámat.

— Akkor adok nekéd lisztét, hogyha hozó a disznótu hájat.

— Disznó aggyá hájat; hájat viszöm mónárnak, monár ád nekém lisztöt, lisztöt viszöm péknek, pék ád neköm kényeret, kényeret viszöm kaszásnak, kaszás ád neköm szénát, szénát viszöm tehénnek, tehén ád neköm tejet, tejet viszöm cziczának, cicza visszaaggya farkiczámat.

— Akkor adok neköd hájat, hogyha hozó az erdőbü makkot.

Emönt a kis egér az erdőre makkot szönni, de a mint keresgét, a fejére esett egy szém makk, asztán megdöglött. — Ha a kis egér még nem döglött vóna, az én mesém is tovább tartott vóna.

(Veszprém megye.)

MARZALI PÁL.

Találás mesék.

Komámasszony elvesztette eczkit-peczkit, kanasó-kanafóriáját. Komámuramra fokta. Komámuram megesküdött: engem Istenüccsegíjjen nem láttam eczket-peczket, kanasó-kanafóriáját. — K e r e k e s - r o k k a.

Hová mígy te pujka tataros? Ne mond aszt nekem te furatos jukatos, mikor az én farkam tövig aranyos. — Kémény. Láng.

Tizenkét disztó kereken fekszik, sárba fertőzik, egy sincsen szírrül (szélről). — Kerékküllő.

Szegen szityilló; kerbe kátyilló; hász közepínn matyilló. — Szegen szita. Kertben káposzta. Ház közepén macska.

Mír nyúl a nyúl? — Az ítelír.

Mír szűrik a tejet? — Mer nem moshattyák ki.

Mír esik az eső? — Mer nem jöhet rajtojján.

Három barát egy jukba jár. — Lapát. Szívonó (szénvonó). Pemete.

(Pocaj. Biharmegye.)

BAKOS LAJOS.

Székely áldomások.

Agygyon az isten ő szent főssége ádást, békességét, erőt, egésségét, segédelmet s jó embörrel ügyet, bajt.

Agygyon isten sok örömet, bút és égy-égy keveset.

A Kirisztus éngegygye még, hogy a Jézus agygyon jót.

Az isten ő szent főssége ótalmazzon minynájunkat mindén rosztó: bútó, betegségtő, kárvallástó, gonosz ember szándékátó, hirtelen haláltó.

Az isten ő szent főssége ne felejkezzék ő rólunk.

Az isten agygyon testi lelki ádást, mégelégédést, öreg-napjainkban nyugodmat, halálunk után penét országába részt.

(Udvarhely-megye.)

PAAL GYULA.

Tájszók.

Dráva mellékiek.

Majmócza: majom.

m a r a s z t ó: nagyszemű háló, melybe a nagyobb hal maga magát belekeveri.

m á s i k a p á m; a fiatal emberek az olyan idejűeket, a kik apjokkal egyidejűek vagy öregebbek, ha nem rokon, m á s i k a p á m n a k h i v j á k.

m e r e d: dül, esik. A mint fejbe üttem, écczörre fölmerett. Lémerettem a fáru.

m e r s é t t: nyavalyás, elfonyadt.

m e s z e t, m e s z e t é s, m e s z ê n i: mész, meszes, megszelní.

m e t e t: szőlőmetszés ideje. Ha hót még apád? Metetkor.

m e z ê n: merre, mely uton. m o j: fa moha.

m o r h a: marha; m o r h a - f i a z ó: ostoba. Hógass té morhafiazó!

múzsika: hegedű; más-
hangszernek a maga nevét mon-
gyák; csak hegedű az mu-
zsika.

nyaksi: ingnyak, ingallér,
bodor a nyakon.

nyanyikám, papikám:
apám, anyám.

nappóra: egész napra.

nyankol: tüvölt, tutol, vo-
nyít.

néném: néném.

nyöl. Ugy nyöl mint a víz.
A gyermekre máshol azt mond-
ják „nöl mint a kendér”; de

itt a hasonlatot a víztől veszik,
minthogy ez hirtelen és nagyra
meg szokott nőni.

oka: pint.

ollik: vedlik; de csak a
szárnyasokra alkalmazzák. Ollott
pie, ollott récze.

Szitt ki az órod: fujd ki.

ószik: alszik.

osztáng, peding; sőt az
öregebbek azt is mondják: osz-
tángatlan, pedingetlen;
így ezt is: szönyüteleng.

örfa: ajtószár fa.

CSÁSZÁR LAJOS.

Győrvidékiek.

bókony: hajóborda.

bukákol: fulladozik.

dévla: ördög.

éblak: ablak.

elrajzolni: ellopni.

ellenbátú: átellenben.

eretépe: gyere ide.

hem még: száját tátogatja.

elhérdál: lopja az időt.

hókony: balta.

hőkör: nagyon bámul.

jajfa: vizikerék melletti
deszka.

kalamajkó: hóbotos.

késedék: igen kicsi.

kocog: lassan megy.

mégkopul: kiszítál.

kujon: kutyaházi.

marczi: kenyér.

mókázik: szuszog.

mőrök: kísértet.

náspángolni: elverni.

paksa métáz: komédiáz

passogat: báméskodik.

petike: szitafa.

pötyög: bele szól.

rögvest: rögtön.

salabaktér: kukkó.

sávollik: sötétedik.

sinkózik: csuszkál.

szeletcsap: sokat akar mu-
tatni

tetű v. bóha: kis ék.

totojáz: lassan tesz.

zakatol: zörög.

SUPKA DEZSŐ.

Veszprém megyeiek.

Paczâ: pl birkapaczâ, mar-
hapaczâ. Tsz. paczó.

pihi: pehely Tsz. pihe.

pijarcz: piac.

pille: lepke; azon a vidé-
ken kizárólag a pille szó van
használatban.

píz: pénz.

pököd: köpköd.

prücsök: tücsök.

puruszlík: mellény Tsz
puruszli.

rékli; a női fölöltönyt neve-
zik így.

riczi: kicsi kabátféle ruha.
sállik: lóról mondják. Tsz.
sállik.

sújszter: mindenféle láb-
beli készítő.

szabados; leginkább nép-
dalban használatos, pl. Akkor
lészék a rózsámmá szabados.

szécska: apróra vágott
zsupszalma.

szécska: szökcse.

szelencze: orgonavirág.
Tsz. szelenczevirág.

szívonyó: szénvonó. Tsz.
szénvonó, kurugja.

takompóc: taknyosorru.
Tsz. takonypóc.

tányérbél: napvirág.

táp: talp.

temerdék: tömérdék Tsz.
temérdék.

tepszi: sütésre használt vas-
edény. Tsz. tepsi

terémtuccsa! a teremő

(Csetény.)

ugy segélyen" kifejezésnek
rövidítése.

terémt: ütni értelmében. pl.
oda terémték a hátad közepire.

tik: ti. (ragozva: titeket).

tilu: tilaló Tsz. tilló.

tilúnyi: tillólni.

tislér: asztalos (v. ö. ném.
tischler.)

töpörtü: tepertő (töpör-
tyüs kása) Tsz. tepertyü.

tyiker: tükör, l. gyógy Tsz.
tyükör.

ujan: olyan.

ümmög v. ünnyög v. ünget:
magába dörmög.

ümg: ing. (ragozva: üngöt,
ümögnek stb.).

üti!: a kost evvel a szóval
szokták ingerelni.

vásányi: vásárolni (ragozva:
vásátam, vásátá stb.)

vérdung: fél meszely.

veszejt: veszít.

FISCHER IGNÁ CZ.

Tolna megyeiek.

Allitani: gyöngíteni. Ez a
fű allítja a marha bélit.

babaruházni: gyerek-
módon banni valakivel. Baba-
ruház vele.

bumfurdi: furcsa, szeles
ember.

boszintani: apró dolgok-
kal boszantani valakit.

bokjó: rojt. Van bokjó-
virág is.

befogó: marha, mely már
alkalmas a járomra.

borfosa: borseprű.

csalamádé: bükkönyös
zab vagy takarmány-kukoricza.

csele: cser. Cselbe hanni
valakit.

csunya: vad ló, bika, em-
ber.

csira: svájci, tarka te-
hén.

csoborog: a vadréce a
nádasban.

csatornya: csatorna.

eltelleni: jóllakni, ökörről.

egerészni: keresgélni,

fogasulni: fogat kapni,
állatról vagy emberről; foga-
sulás.

fogó-kötél: wurfschlinge,
lovaknál.

főleszelni: capacitálni. hordozni: kocsin vinni.
 Akartam főleszéni, de nem tut- horgos: hohlweg.
 tam. hitvány: kicsiny emberek-
 göré: csöves-kukoriczatár. röl.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Vöfény mondókák.

A völegény búcsúztatója.
 Jaj mikint indícsam szállásra ajkaim,
 Mer látom, hogy ígnek lobogó fákjaim.
 Jelen vagynak immár kívánt virágaim,
 Melyekenn örömmel számláltam napjaim.
 Mán tovább veletek éppen nem lehetek,
 De hogy ne búcsúzzak arra nem menetek;
 Míg beszílek azér rám figyelmezzetek,
 Hogy én tüllem válét minnyájan vegyetek.
 Tisztelettel szóllok, tisztelettel mondom,
 N. N. uram és N. N. — né aszszonyom;
 Vagy más szókkal is mondom: ídes atyám, ídes
 anyám,

A mejjeket is mond azon mellettem álló jány.

Ríszemről szóllok hát, hozzátok fordúlok;

Hív köszönetemmel kezedre borúlok.

És köszönöm ezen ti szivessígtetek,

Hogy engem egy nővel megsegítettetek.

A mejjír kívánom: az úrnak hatalma

Áldását árássa mindenkor házadra.

Kívánom ezekír: a mennyei Atya

Álgyon meg tígédet ez a legfőbb atya;

Nyúccsa áldásait rád, míg ílsz addig,

Ajándikát aggya íltednek vígiig.

Vígre én is osztán kívánom hát attúl

A dicső kiráji székbén üllő Úrtúl,

Aggyon is ti néktek csendes jó íletet,

Ebben a világban és jó remínsíget,

És hóttotok után az utósó napig,

Csendes nyúgodalmat kívánok én addig.

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

Karácsonyi énekek.

Négy kis madárcák

Szállyatok ide!

Itt fekszik Jézus

Jászolban ime!

Fülemile, stigliczke,

Kanárika, verebéske,

Szállyatok égy testre,

A Jézus testyére!

Tuli — lili — li!

Tuli — lili — li!

Hallod pajtás
 A hirmondást?
 Pásztornak hirdettetett.
 Hogy MESSIÁS született,
 Tuli — luli — li!
 Tuli — luli — li!
 Pásztorok kellyünk fél,
 Sietve mennyünk el
 Bethlehemben, istállóban,
 Barmok köszt, hideg jászolban
 Ott fekszik
 És nyugszik
 A kis Jézus száraz szénán
 Aluszik.
 Mit vigyünk hát néki?
 Ajándékot néki!
 Egy bárányt,
 Mint aranyt,
 Talán még az aragnál is

Többet ér.
 Nosza Gyurka
 Mit aluszol?
 Villog az ég,
 Nem kell lámpás!
 Mi dolog ez, ez, ez?
 Talán a MESSIÁS jelenti eszt,
 eszt, eszt?
 Hadd aluggyék a Gyurka.
 Még nem is aludott;
 Csak mostan szunyadtott.
 Tuli — lili! Tuli — lili!
 Száz esztendő kan-verébnek
 Hátulsó körme!
 Két ködmön, három bunda,
 Kilencz kecskebőr;
 Asztat pedig jól tudod, hogy
 Hasznos hideg lő.

(Pécs.)

BALLUS ZSIGMOND.

· Gyermekjátékok.

A kis leányok körbe állanak egymás kezét tartva, s egy közölők a közében áll és ezt éneklük:

Három száz lilium,
 Ugord át tiz százat!
 (a közében álló lányka egyet ugrik)
 Támazd meg oldalad
 Az arany villával!
 (a két kezét csipejére teszi)
 Fésülkögygyél meg te,
 Mert igen bogjos vagy;
 (fésülködik)
 Mosakogygyál meg te,
 Mert igen piszkos vagy;
 (mosakodik)

Törülközzél meg te,
 Az arany kendőbe;
 (valamelyik lányka kötényébe
 törülközik)
 Vedd el a mátkádat,
 Forgasd ki magadat.
 (ugyanazt tánczba viszi)
 Ucczu piros csizma,
 Összeszakaczcz még ma.
 (A többi lányok is mind tánczolnak.)
 (Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

C z i c z á z á s.

Égő dorbinyán,
 Tótesz pojemán;
 Igla-bigla libigláré;
 Dinnyét ettem,

Fáj a hasam;
Csubajláré happ.

(A kire az utolsó szó esik, az lesz a macska.)

(Elepi pusztán. Debreczen vidéke.)

VOZÁRI GYULA.

Család- és ragadványnevek.

Obérna, eredetileg Oberrnauer. — Bunkó. Brenko. Miczi. Deczeri. Mátyásfi. Kanharapott (mert gyermek korában a kan harapta meg.) Suta (mert bal kézről tesz mindent.) Kerti (a szérüs kertbe lakott.) Kossuthszabó (forradalomban mint szabólegény Erdélyből jött haza és vörös nagy tollas Kossuth kalapot hordott.) Simili. Szabados. Ladilom.

Paczolay. — Tornyos (apósa után.)

Pálik. Keskeny (mert keskeny vállú.)

Palotay. — Bögös (a cigány bandában bögös volt) Borbé. Dixsi. Hasi. Márta (anyja nevééről.) Kerti (kertben lakott.) Piri. Trücs.

Polyák. — Csete (anyja Csete leány.) Kerekes. Bodor-lábú (görbe lábú.)

Pátérka.

Pásztai.

Pásztor. — Kocsi.

Pataki. — Szamaras. Jani Jóska. (az apja János volt.)

Pékárik. — Lidia (anyja nevééről.)

Pető.

Pécsy.

Pétrovics. — Szücs.

Piller. — Kisveres Porosz (mert poroszkálva jár.).

Pobé. — Aszódi.

Polner.

Parázs Anna. — Dujduj (elmezavarodott asszony.)

(Csépa, Heves m.)

KOVÁCH ALBERT.

Gúnynevek.

Sánta timár. Kóty-faró zsidó. Gúnér zsidó (mert hosszú lába van). Kiristó görög (gör. kel. vallású). Kopasz Török úr (olyan alig-úr paraszt). Vak Kókai. Körülszari csárdás. Kan Jancsi pap (Karancsi pap). Dészka Jóska (mert fát árul). Kalány zsidó (Klein). Gögőj-szömmő zsidó. Hájnincs doktor. Kukus. Csirizragó. Handlé. Kódís. Gyöntyúk. Hibás kántor. Kajla. Bagoj. Bolondos Martony.

(Hódmező-Vásárhely.)

VEISZ DOMOS.

Helynevek.

Báttaszék községben.

Szántók. Széntai utföld. Országuti dűlő. Nagy kis Oros. Martinca: felső- alsó. Brankóvölgy. Dolina. Leperd. Nyéki határszélén. Kölesföld. Zsizsák.: alsó. Bérdovácz kérésztés. Kövesd-Laiviri hidnál. Kövesdi kenderföldek. Pince kövesdi. Kövesd-Csábrák. Mélyvölgy. Apáti. Véméendi határon. Sárviznél. Közép heggy. Maczkóvölgy. Felső telek: közép utnál és pécsi ut félét. Szutal (= sűdthal). Mészvölgy.

Rétek. Urodalmi malomnál. Kövesdi pusztán. Szállásrét. Dolinai rét: uton félül, és alul. Kis Oroson. Szűrűskert. Leperd.

Legelők. Széntai korcsmánál. Martinca félét. Töltés alatt téglaházig. Kápolna s város alatt. Szelep és Sárviz köze. Fekete tó köze. Razos. Nyéki határig. Razos. Batai határig.

Erdők. Mórággy és Apáti határ méntén. Nagy és kis Oros fölött. Vadkert. Félvárosi füzes sárparton. Városi.

Szöllők. Farkasd. Szénta. Részhegy. Kövesdi heggy. Divó. Méhészvölgy. Szöllőhegyvölgy.

Haszonvehetetlenek. Pécsi. Széntai. Mórággy. Véméendi. Szegzárdi. Báttai. Szekcsői. Laviri falu, Kövesdi falu rét. Szőlők alatt. Derék. Határut kérésztésén. Rácok szállása körüli és alatti árokat. Bérdovácz völgy dűlő ut. Pözsei vízfolyás. Razosi patak. Batori folyó. Sárviz. Kalugyér folyó. Feketefoka.

SZEPEZDY K. GYULA.

Néprománóz.

A víz szélén egy nagy magos fűz alatt
 Sir egy kis jány, arcza fehér patyolat;
 Új sirhalom domborodik csak közel,
 Első tavasz borította aszt új fűvel.
 Jobrúl gyűn egy útas, kérdd: „Jó lélek,
 Mér keseregsz, mér könnyezel“ *)
 „Ereggyg tülem, jámbor útas, ne kérdd aszt,
 Édes nekem az a bánat, mejj hervaszt.
 Az én kedves mátkám fekszik itt alatt;
 Mi egymással vótunk már a jegy alatt;
 Szentegyházban háromszor kihirdettek,
 De elhala, pedig nem is vót beteg.
 Aszt mondotta: „Ha az isten megsegít,
 Lakománkra fog egynehány kecségét.
 Halászni ment itt a kanyarúlaton,
 Mejjnek partyán most könnyemet hullatom.

*) E két sort nem tudták hibátlanul elmondani.

Egy nagy harcsa szigonyába békált,
 Csónakába vete gyilkos habokat;
 Csónak, halász a Tiszában elmerült,
 Szigonyt, halászt vitt a harcsa mindenütt.
 Érkezett, de késő vót a segicscség,
 Jámbor lelkét befogatta már az ég.
 Megkértem én tiszteletes uramat,
 Temesse el ez alatt a fa alatt.
 Mer ez alatt szerettem meg egykor őt,
 Szerelmünk a végső pontig mindég nyőtt.
 Megengette nekem aszt a tisztos ősz.
 Ó jó útas, tovább itten ne időzz.
 Ha erre jársz valamikor későbbben,
 Mátkámmal lent leszek majd a gödörben.
 Majd letugygyuk azt az elmúlt lakomát,
 Lesz sok vendég, férgeket a föld majd ad.
 Ha hosszú lesz az écczaka, kérdezem:
 „Jól van-é a fejed ajja, édesem?”

(Csolád. Abad.)

KIRÁLY PÁL.

Csángó dal.

Ma nem éttem semmit, csak mártást,
 Nem szereték senkit, csak Ondorjást.
 Ma nem éttem semmit, csak rétest,
 Nem szereték senkit, csak Pétert.
 Ma nem éttem semmit, csak halat,
 Nem szereték senkit, csak Antalt.
 Ma nem éttem semmit, csak szilvát,
 Nem szereték senkit, csak Mihályt.
 Ma nem éttem semmit, csak bálmost *),
 Nem szereték senkit, csak Jánost.
 Ma nem éttem semmit, csak gombát,
 Nem szereték senkit, csak Istvánt.
 Ma nem éttem semmit, csak tárkonyt,
 Nem szereték senkit, csak Mártont.
 Ma nem éttem semmit, csak lepényt,
 Nagy baj így szeretni a legényt.

(Klészsa. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

*) Turó zsirral összeolvasztva; kedves eledele a csángó fiatal-
 ságnak. R.

Megjelenik
minden hónap
15-én

három ívnyi
tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR.

SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

SZERKESZTŐ
KIADÓ HIVATAL
Budapest.
II. ker. Fő-utca.
57/58. sz.

V. kötet.

1876. DECEMBER 15.

XII. füzet.

TOM, TOD, TOK, TOTT.

Azon összerántott, vagy a mint alább kijön a szavam, összerántott a *g* a *tott* szók közé, melyeknek teljes vagy félteljes alakjai is élnek a nép száján, ha nem az irodalomban, tartozik egyebeken kívül ez a négy egy testvér is: *tom*, *tod*, *tok* és *tott* (valamint elhullott, hullongó s ép szirmú rózsát együtt találhatsz egy tőn). Ezekkel foglalkozik e mostani értekezésem, melynek kivált két ok buzdított a megírására. Egyik az, hogy a tárgy maga az ő érdeklő volta mellett oly tulajdonságú, hogy mintegy többfelől nyújtván fogantyút a vizsgálónak, egy-egy rokonos kérdés szellőztetésére is kívánt alkalmúl szolgál; másik az, hogy az az egypár sornyi cikk, mely az 1874-iki Nyelvőr I. füzetében ezen tárgyat mozgatta, azóta is vár — a megigazítójára. Azt hiszem, egyik ok is elegendő volna arra, hogy a felvett tárgy tüzetesebb fejtegetésétől se időnket se fáradságunkat ne sajnáljuk.

Építeni akarván, kezdjük a régi anyag elhordásán (akad közte talán hasznavehető is).

„A két alak egyikének vagy másikának alkalmazására“ — így szól Fischer a Nyelvőr említett füzetében, nagy különbséget látván a teljes *tudom*, *tudod* s a rövidebb *tom*, *tod* használatában — „főbefolyást gyakorol a mondatbeli hangsúly. Ha ugyanis a hangsúly az állítmányra, ez esetben a *tud*-ra esik, akkor csupán csak a nyílt *tudom*, *tudod* alakok állhatnak s az egyberántottaknak csak akkor van helyük, ha a mondat hangsúlya az állítmányon kívül egy más szóra jutott. Természetes azonban, hogy a rövidült alakok helyett a teljesekek minden esetben állhatnak...” Ez a theo-

ria azért, hogy belül „hamu“, kívül se „arany“, azaz: a mellett, hogy nem találja el az igazat, színtelenül is van formulázva. Mintha csak maga a vallója se volna vele tisztában, mintha ő se volna isten igazában meggyőződve arról, a mit hirdet a világnak. A határozatlan gondolatot pedig határozott szavakba öltöztetni ki tudná? No de még se az itt a fő baj, hogy F. színt ne vallana; hisz vall, mert kereken kimondja, hogy a rövidült alakok csak akkor állhatnak, ha nincs rajtok mondatbeli hangsúly; sőt Simonyit, a ki valami bethlehemes versből egy hangsúlyos *to-d-e* alakot dob neki (1875. Nyelvőr 29. l.), kés-nyársforma feleletében szinte hazaárulással vádolja, s újfent csak az előbbi állításában veti meg a lábát (ott azt is megolvashatod, hogy nagy a haragja a versre általában, különösen pedig olyan versre, melyet talán kántor csinált). Nem az itt a baj, mondom. Az a baj, hogy a meggyőződése inkább subjektív ötlet, mintsem — hiába hivatkozik a nép beszédjére — alapos inductio resultatuma. Nem tud számot adni magának, legalább nekünk nem számol arról, hogy miképpen állnak elé ezek az alakok. Igaz, említi a mondatbeli hangsúlyt, de vele csak az alkalmazásukra gyakoroltat fő befolyást. Nem tudjuk, vajjon a származásukat és a mondatban való alkalmazásukat egy forrásból eredeztetni-e. Nem tudjuk továbbá, hogy, ha a mondatbeli hangsúly fő befolyást gyakorol az alkalmazásukra, mi hát az, a minek arra még hatása van. Nem tudjuk végre, vajjon a mondat hangsúlyhordozó szavának mindig tőszomszédja-e az egyberántott alak; s ha igen, utána állhat-e csak, vagy előtte is; ha nem, hogy lehet a távoladad álló hangsúlyos szónak akkora befolyása, hogy szókat zsugorodtat össze, vagy legalább az összezsugorodtakat alkalmaztatja; vannak-e, s melyek az analog esetek főképp a magyar nyelvben. Egy szóval: a F. állítása rideg állításnak marad; mert nem hogy meg volna bizonyítva, fejte, de a rövidült alakoknak még olyan használata sincs kimutatva a nép nyelvéből. A felhozott példákon nem érzik meg a mezők illatja. Nem kis dolog az se, hogy az említett közbeszólásra dobfakadva tett válaszában nem tágit ugyan attól, a mit már mondott, de a hű szem előtt elárúlja, hogy a hite meg van tántorgatva, avval a nyilatko-

zatával, hogy ő az egyberántott alakok mondott használatára nézve csak a dunántúli beszédről áll jól, nem vevén fontolóra, hogy ha azok az alakok más vidéken is élnek, alkalmazásukban oly tetemes különbség nem lehet.

A mit F. hibásan vagy hézagosan mondott, a mit félbeszerbe hagyott, azt megjavítani, kitölteni s végrehajtani hadd próbálkozzam én (a ki szintén Dunán túlról vagyok). Ha költeményt írnék, invocálnám a „parlagok múzsáját“, mint a kinek ilyen kérdésekben a legtöbbet ér a tanácsa. Szólok pedig, hogy megjelöljem a pontokat, melyeken le fog peregni az értekezésem,

1. Arról, hogy mi a hangváltozásoknak egy forrása, kivált az olyanoknak, melyekben a hanganyag megfogyatkozását látjuk; továbbá arról a legközelebbi okról és processusról, melyeknek a *tom* és társai nyűtt állapotjukat köszönik.

2. Arról, hogy a *tom* és társai hogyan és miképen fordulnak elé a mondatban.

3. Arról, hogy az ily egyberántott alakok s a teljesek közt van-e jelentésbeli különbség, s micsoda állást foglaljon el irántuk az irodalom.

I.

A nyelv az ő élete folytában tömérdek változáson megy keresztül. „Szók vesznek, szók lesznek“. Kiváltképen nem fogy el pedig csodánk azon a külön-különbféle alakulásokon, melyeknek az egyes szók teste van alávetve, s melyeknél fogva egy-egy szó időtelve egészen kikelhet eredeti képéből. Ennek a többet elsülyesztő, mint színrehozó áradatnak, ennek a „két kézzel dolgozó“ pusztulásnak hol van az indítója, a közös egy forrása? E kérdésre régtől fogva sokan sokféleképp feleltek. Nem én dolgozom mindezen véleményeket, találgatásokat rendre elévenni. Egyet azonban nem hallgathatok el, azt az egy nézetet, mely a nyelvben történő mindennemű változást a széperzésből származtat. Ez a széperzés belénk levén oltva, a nyelvben is a szép hangzásra törekszik s arra ösztönzi az embert, hogy a rút szót vagy elpusztítsa vagy olyanná idomítsa, hogy szépen hangozzék. Nem hoznám elé ezt a véleményt, melynek hamisságát régen kiderítette a tudomány, ha köztünk ma

is nem volnának fölösen, a kik a rossz szó vesztét is meg-sóhajtanák, ha szép; a kiknek nincs rossz szó, jó szó, ha-nem szép és nem szép, vagy szép és szépíteni való. Pedig bizony szó nincs szép, se rút. Nem adunk-e hát a nyelvben semmi helyet a szépnek? Ezzel vádolnak bennünket, de meggondolatlanul. Mert igaz ugyan, hogy „a szóalkotás aesthetikai ösztöneit“ nem ösmerjük (ezek csak azt izgat-hatják, a kit már pólyáiba izléssel takartak); de a nyelv szép kezelését lehetőknek tartjuk, megkíván-juk. A költő, a szónok, midőn numerusra törekszik, szemén szedi a szókat, s hangzásukkal is tud aesthetikai hatást tenni, gyönyörködtetni; arra azonban soha sem szorúl az a költő, a ki az igazijából való s a nyelvet tökéletesen ös-meri, hogy aesthetikai célból szómivessé vagy nyelv-hó-hérrá legyen. Az ő újítása egészen másnemű. A szó csak szók társaságában, csak az egész szempontjából válhatik hangzásával jelentőssé vagy hatetszik széppé. Hadd világosítsa ezt egy pár példa. Kölcseynek ezt a pe-riodusféléjét: „Halál a harczmezőn dicsőség; halál a kór-ágyon elnyugvás; de halál a pallos alatt lángoló gyalá-zat, mely a maradék szívében is ég“ ez a szó: „lángoló“ nagyon segíti szépenhangzóvá tenni, míg arra a kérdésre, hogy a „lángoló“ szép szó-e, csak azt felelném: „izlés dolga.“ Nekem jobban ízlik a „langalló“. Szintígy pl. ez a szó „levél“, azontúl hogy felkölti bennem a bozzá kötött fogalmat, hangzásával nem tud rám valami édes hatással lenni; de Petőfinek ezen sorában: „Hallgatom a fák lehu//ó leve//lének lágy neszét“ az alliteratióban való részvételében hangzásával is segíti ébresztetni bennem azt az érzelmet, mely a „szendergő természet“ láttán a költő szívében is meg-hatotta. Hogy még egy utolsó példát hozzak fel, evvel a szóval „kopott“ hangzásbeli külön jelentőséget éret el Arany, midőn ezt mondja:

Egész nap fárasztja, futtatja seregét
Porolván a puszta kopott köpönyegét.

Szinte hallom, a mint: „quatit ungula campum,“

De a helyett, hogy tovább fonván ezt a fonalat sorra eléhozakodnánk mindavval, a mi tiltja, hogy ne a szép hangzat után való törekvésben keressük a nyelv koronkénti változásait, mondjuk ki inkább, hogy hol van hát a

sok és sokféle hangváltozásnak a kútfeje. Nem másban, mint a beszéd kényelmességében, a lusta szájban. Ez a mily prózai, oly igaz. Az ember az ő beszélő organumait kimélni szereti; a mi megerőltető, a mi valamennyire is terhére esik, vagy elteszi száj alól (nem mondhatom: láb alól), vagy könnyebb kiejtetűvé görgeti. A hangváltozások eme szülő okában találkozik minden nyelv. Mert van ugyan a szók hangbeli formálódásainak sok ága-ága, van ellenmondás, a mely megdöbbszent, van titok, mely makacsúl őrizi a fátyolát; igaz ugyan, hogy a hangváltozások útja nemcsak más-más nyelvben, de ugyan egyben is különféle lehet: azért a hangváltozások „termő elve ép marad.“ Valahányszor tehát — hogy közelebb lépünk specialis tárgyunkhoz — valamely elképedt vagy testében megfogyatkozott szóval találkozunk, az ő ilyenné vagy amolyanná alakultságához ez a „segnities pronuciandi“ adja kezünkbe a kulcsot.

Ne bolyongjunk messzebbre, hanem szoros tárgyunkra térve feleljünk meg arra a kérdésre: Mért és mi módon lettek a teljes *tudom*, *tudod*, *tudok*, *tudott* alakokból a *tom*, *tod*, *tok*, és *tott* rövidebbek? Tagadhatatlan, hogy a beszéd lassúsága szülte őket, a száznak kisebb erejére vannak, mint amazok. Elég volna talán azt mondanunk, hogy a *tudom*-ból úgy állott elé a *tom* stb., hogy amabból kiesett az *ud* hangpár? Elég volna, ha a változást végeredményében nézzük, ha a két alak külső különbségét akarjuk megjelölni. De így tudatlanságban maradnánk a felől, hogy a nyelv ezen és hasonló kurtításokban mikép jár el, hogy az ily béleveszett szók micsoda hangviszonyok közt s micsoda törvény szerint támadnak. Ezeket kell tehát gondosan nyomoznunk. A magyar hangtan nyelveink hajlandóságai közt fennen hirdeti, hogy az a vocalisok összejövetelét, a hiatust nem szívelvén, mindenkép kerülni igyekszik. Ezen tanítás ellen két erős kifogásom van: általánosságban mondván nem is való, megcgyoldalú is. A tiszta igazság szerintem ez: A beszéd a maga könnyebbségét nézi s e végből hol kerüli a hiatust, hol — keresi. Itt tehát két oly törvény nyelv volna dolgunk, melyek egymással homlokegyenesen ellenkeznek. Egymással, igenis, ellenkeznek, de egy célnak több

útja levén, szépen megegyesülnek abban, hogy mind a kettő a beszéd könnyítését mozdítja elé. Van úgy, hogy valamely szó kiejtése a beszélő organumoknak nagyobb megerőltetésével jár, mint ha hiatusossá teszszük a szót. Máskor meg a hiatus elenyésztetésével segít magán a röst száj. A hiatus szeretetéről, nem szeretetéről csak relative lehet beszélni.

Alkalmazzuk a mondottakat a szóban levő alakokra; mert rájuk alkalmazhatjuk. A *tudom*-ot erősebb ejteni, mint a középső dentalis elhullatásával *tuom*-ot; világos, hogy itt a beszélő kényelem, hogy könnyítsen magán, a hiatushoz folyamodott legelőször. Eléállván a *tuom* alak, ugyanazon indító ok munkált azon, hogy a *tuom* a hiatus megszüntetésével *tom*-má essék össze. Kézzel fogható, hogy a *tudom*-ból a *tom* a hiatus keresésének és kerülésének közös működéséből jött életre, de nem egyszerre, hanem egymás után, első lépcső levén a hiatusos alak (= a *d* kiesése), második, melyben a hiatusról téve van (mint mikor az ujjad előbb csontot vet, aztán zsugorodik össze). Ha volna, a ki azt vitatná, hogy ezt a kettős processust nem lehet egymástól különszakasztani, hogy az első alakról a harmadikra csak futó átmenet a második (mint a ki sekély vizen akarván általjutni, valami kiálló kőre teszi előbb a lábát), azt arra bátorkodom figyelmeztetni, hogy a *tuom*, *tuod*, *tuok* alakok is élnek és virágoznak, továbbá, hogy seregesen vannak oly szók, melyek a hiatusos alakon túl nem is mentek. Ilyenek a sok közül: *naon*, *naobb*, *oan*, *füet*, *küet*, *feős*, *feér*, *baos*, *bausz*, *keés*, *rua*, *koa*, *fuát*, *vaok*, *toább*, *fuar*, *éés*, *iás*, *eiszöm*, *aután*, *iedős*, *luak*, *söény* stb.

Menjünk egy lépéssel tovább. Ezen (most már méltán) összerántogatott alakok, azt hiszem, háromfélék:

1. Olyanok, melyekben az első szótag hosszú, a második rövid. Ezeket itt csak teljesség okáért említem; mert az összehúzódásban más utat követnek, t. i. előbb esik el a második tag magánhangzója, s csak azután vész ki a mássalhangzó vagy elegyedik össze a második tag végmássalhangzójával. Ezeknél hát nem támad hiatus. A *sólyom*-ból sohase lesz *sóom*, a *hályog*-ból *háog*. Szem előtt folyik ez a processus ebben a szóban *édes*, melyből

leszen *éd's*, végre *écs*, vagy *és* (*és apám*). Így állanak elé, *látom-ból lám*, *bánom-ból bám*, *nézem-ből ném*, *ádom-ból ám*, *találom-ból talám* (talán) stb.

2. Olyanok, melyekben megfordítva az első szótag a rövid, a második a hosszú. Ezekben a hiatus után az első szótag magánhangzója a másodikéba olvad bele. Így lesz *verém-ből vém*, *tévém-ből tém*, *hová-ból há*, *gyüvő-ből győ*, *talám-ból tám* (tán) stb.

3. Olyanok, melyekben mindkét szótag rövid. E csoportból való a mi *tom*-unk is társaival; ennél a pontnál időzzünk hát egy kicsit. A rövidülés első stádiuma a közbül álló mássalhangzó kieste levén, az a kérdés elsőben, melyek ezek a hullandó mássalhangzók? Leginkább a következők: *j*, *h*, *v*, *d*, *gy*, *z*, melyeknek nincs mélyen a gyökerük, könnyen kivesznek. A második fontosabb kérdés az, hogy mikép jár el a nyelv, a mikor az így támadt hiatustól meg akar (ha akar) szabadulni? A hiatus eltüntetésére szerintem négy módhoz szokott nyulni a nyelv:

a) Kitömi a rést. Tömésre legjobb a *j*, *v*, néha *h* hangok. Pl. *piarcz—piharcz*, *siet—sijet*, *sűrűen—sűrűven*, *jőizűet—izűvet*. Megvan itt az a furcsaság, hogy „a tegnapi művét szélyel rontja már ma” vagy inkább: *rombol*, hogy építhessen; megcsinálja a hiatus, aztán betemeti. Így lesz ebből: *bival—bials* újra *bijal*, *bihal*; ebből *mives—mies*, aztán *mijes* (mint az ér, mely „elbolyong, de ismét a zon helyre tér meg”).

b) A szomszédokká lett magánhangzókat összeolvasztja, úgy hogy az egy hosszú hangban virtualiter megvan mind a két hangzó. Ezt a módot látjuk a következőkben: *öveg*, *öeg*, *ög*; *melyik*, *meik*, *mék*; *tova*, *toa*, *tó*; *mégység*, *méék*, *mék* stb. A mélyebb hangba vész a magasabb, a kevésbé mély.

c) Az összetalálkozó magánhangzók egyikét, ha *i*, mássalhangzó rokonává testesíti. Pl. *pedig*, *peig*, *pejg*; *dehiszen*, *deiszen*, *dejszen*; *nohiszen*, *noiszen*, *nojszen* stb.

d) A magánhangzók ráunván egymással farkasszemet nézni, birokra kelnek. A viadalban természetesen az erősebb marad győztes, s míg az ellenfél nyom nélkül elvész, ő előbbi minéműségét, quantitását megtartja. De melyik az

erősebb? Erősebb a mély hang a magasnál, a nyílt a zárt-nál. Ez a fokozat: *a, o, u; e, ê, i* stb. E pont alá tartozik a *tom* és három sorsosa is. A *tuom*-ból úgy lesz *tom*, hogy az *u* gyöngébb levén az *o*-nál, elpusztul. Vegyünk más példákat. *Bizon*-ból lesz *bion*, ebből *bon*, mert az *o* hatalmasabb az *i*-nél; *pedig*-ből *peig*, ebből *peg*, a nyílt *e* lebírván a zárt *i*-t; *micsoda*, *micsoa*, ebből *micsa*. Ugyan-ezen ok teremt *deiszén*-ből *deszén*, *noiszén*-ből *noszén* alakot; ezért válhatik a *tora*-ból *ta* is, a *ragyon*-ból *van*. A találkozó magánhangzók lehetnek egyformák is, mint: *męgyék*, *mėék*; *mėk*; így: *mėn*. Megemlítem, hogy van olyan szó, mely a hiatus megszüntetésének mind a négy módját mutatja. Ilyen a *pedig*, melyből *peig* s ebből *pejig*, *pejg*, *peg*, *pég* alakok válhatnak. Van még több, mely két módon kurtúl meg, pl. *tó* és *ta*, *deszén*, *dejszén*. Így magyarázható meg cz a kétféle alak is: *sasė* és *sősė*. Az első ebből lett *soasė* az *o* kiestével, a második szintén ebből *soasė* a *b*) pont szerint. (Ennélfogva rossz orthographiának tartom, ha *soh'se*-t írunk; a hol pedig *sosėt* ejtenek, az a vidék sok mindent rövidnek szeret ejteni).

Nem tehetem, hogy ezek után még két nevezetes tényezőjét fel ne hozzak a hangváltozásnak, melyek a beszéd kényelmességének általános hatása mellett főkép a hanganyag kisebbedését, romlását mozditják elé nem kis mértékben. U. i.:

1. A szónak sűrű használása. Minél többet megtilódik valamely szó a beszélő száján, annál inkább s előbb kimegy a formájából. Ennek a körülménynek lehet tulajdonítani nagyszámú elnyűtt, foszlányos szavainkat s szólásainkat, melyeknek alakulásában sokszor hiába keresünk törvényességet; ennek lehet tulajdonítani továbbá, hogy olyan hangcsoport se kerüli ki a romlást, melyen a hangváltozás rendes folyamában a kényelmesség nem tud erőt venni; ennek tulajdonítható végre, hogy az egyik szó összetöporodik, a másik pedig hasonló, sőt azon hangviszonyok közt épségben marad. Avagy nem az örök szájonforgás koptatta-e el ezeket: *adj'isten*, *oszt*, *alássan* v. *átossan*, a *hiszen*-nek sok formáját; *hisz'*, *h'sz*, *'sz*, *'szen*, *isz'*; *aszongya*, *uccse*, *ha'*, *kék*, *kend*, *lú'*, *bá'*, *napám*, *asszonyám*, *mápó*, *mestram*, *meggyek*, *'csérjük*, *'lak* és sok mást? Nem

a gyakori használat segítette-e elé a *micsa* összerántódását, míg a vele egy vér *kicsoda* sértetlen maradt? Nem az magyarázza-e meg a töppedt *van* alakot a még meg nem rakult *vaokkal* szemközt? Végre, hogy a magunk tárgyáról se feledkezzünk meg, a *tom* alakot a nem változott *szedem* s mások mellett?

A hangromlásnak még fontosabb, mert nagyobb terjedelemben működő factora

2. A z a c c e n t u s. Hogy idézhetne az accentus hangfolyatkozást elé, holott az a hang testének leghűségesebb öre? Nem is megvoltával okozza a szó vagy szótag károsodását, hanem hiányzásával. Ebbeli hatása tehát indirect. Valamint a bitangul hagyott házzal hamarább elbánnak az idő viszontagságai, úgy könnyebben éri veszedelem vagy romlás az olyan szót is, a mely accentusát elvesztette. De hát mikor veszti el valamely szó az ő accentusát? Ha egy másik szóval szoros kapcsolatba lép; s ez történik a c o m p o s i t i ó b a n, a mi mindig egyszersmind e n c l i s i s s e l jár, a magyarban mindenkor előre törővel. Vessük most újból tekintetünket Fischer említett theoriájára, mely szerint t. i. a *tom*, *tod* alakok alkalmazására a mondatbeli hangsúly gyakorol főbefolyást. Minthogy F. azt is kimondja, hogy azon összerántott alakok sohasem hangsúlyosak, fel kell vennünk, hogy a teljes alakok összezsugorodását magát is a hangsulynak tulajdonítja. A mondatbelinek? Tudjuk, hogy az ige, mint a mondat sarka, általában erősebb nyomatékot hordoz a többinél; mindamellett elégszer van úgy, hogy valamely nagysúlyú szó a rákövetkező igének a nyomatékát is a maga örvényébe nyeli; de azt el nem gondolhatom, hogy valamely ige, m i g i g e, sohase fordulhasson elé a mondatban nyomatékosan, se azt, hogy a nyomatos szónak a második vagy harmadik szomszédba is elérhessen a rongáló hatása. Tehát újra csak azt mondom, hogy valamely szó erős accentusának a másik szó hangbeli kisebbitésére csupán-csak akkor van ereje, ha eme szó amavval nem csak történetből, egyszer-másszor találkozik, hanem hozzája simúl, szokik, vele összeforrad, úgy hogy a kettőből compositum válik. Sokkal hihetségesebb színt adott volna F. az ő hangsúlyos theoriájának, ha ezt mondja: A *tom* alak csak ez vagy amaz nagy nyomatékú szónak pl. a *nem*-nek árnyékában

vonódik meg, a miből világos, hogy összehuzódásának legközelebbi okát az *accentus*ban kell látni. Ha így okoskodik, ezen jelenségnek találhatott volna párját is, valamint támadékot mások nyilatkozatában. Felhozhatta volna, hogy a latin *vōlo* csak akkor zsugorodik össze, ha *non*-nal vagy *mā*-val szövetkezik: *nōlo*, *mālo*; hogy a magyar *bánom* ige csak a *nem*-mel való kapcsolatában ugrik össze *bám-má*, úgy hogy *nem sám* állandó formulává lett; továbbá, hogy *nevébe* csak ezen összetételben: *istennébe* veszíthet teljességéből, s még sokat. Találhatott volna támogatót másfelé is. Már Molnár Albert (*Corpus Gramm.* 286. l.) így szól: „*Elliptica oratio rara est apud Hungaros, elisiones tantum fiunt interdiu certarum vocalium et syllabarum, idque in contracta et ligata oratione ut: nem tom* minek hiják pro: *nem tudom.*” Hivatkozhatott volna a N. Szótárra is, a hol ez van: „*tom*, köznépiesen kivált *nem* tagadó szócska mellett”; vagy Kresznericsre, a ki a *tom*-nál ezt a példát említi: „De ha *nem tom*, loco: de ha *nem tudom.*” Hadakozhatott volna a Nyelvőr 1874. évf. 183. l. közlött *nettom* mal, melyben az *assimilatio* az összetörődésnek nem csekély bizonyítéka; úgy szintén a Nyelvőr 1874. évf. 181. l. eléforduló ime szóval: *nem tom* csak ezen alakban.” S ha végre a nép beszédét oly szorgosan lesi, a mint mondja, talán szintén nem egykönnyen hall olyant, a mi állítását megdöntötte volna. És mégis! még mindezek mellett is csatlódott volna, a mint *ad oculos* be fog bizonyodni értekezésem második részéből, melyre ideje már általtérnem.

II.

A szónak csak a mondatban van élete, azon kívül olyan, mint a partra húzott hajó, mint a katona békében. A *tom* alakot és társait még kétszeres okunk van a mondatban vizsgálni, mert a mondatban való magokviselése világot vet egyszersmind a születésökre. S itt nem ér semmit a felébül-harmadából való fölszines vizsgálódás, mely magát is csalja, másokat is eltévelyít, mely hamarosan véleményt alkot magának, s ahhoz erőlteti a szabad nyelv tényeit. Én a mindjárt következő példáimat, részint a nép, még pedig a dunántúli nép szájáról röptükben kaptam el, részint a népköltési gyűjteményeinkből, részint

oly költőinkből veszem, kiknek műveiben a népies nyelv friss ere csörgedez. Ki fog ezekből a példákból tűnni, hogy a *tom* épen úgy, mint a teljes *tudom*, eléfordul a mondatban hangsúly nélkül, félhangsúlylyal, sőt hangsúlyosan is, ki fog hát egyúttal az is, hogy F. theoriája alaptalan.

1. Hangsúly nélkül. Akkor nincs épenséggel semmi hangsúly ezen összehent alakokon, ha nyomban előttük erősen kiemelkedő szó van. Ez a szó vagy a *nem* tagadó particula, vagy valami kérdő adverbium, vagy az igekötő, mely tartozhatik magához a *tud* igéhez, de más igéhez is; az utóbbi esetben a szóban levő igék: verba modalitatis.

Példák: Nem tok tőle tenni fenét se. (Nép). Nem tom, mikor ritkultak el. (Nép). Eredj innen, te nem tod megöntözni (Nép.). No mi ujság? Nem tok semmit (Nép.). Ne ugass! nem tod te! (Nép.). Nem tok írást bátyám (Nép.). Nem tom kiküldjek-e azért a meggyért? (Nép.). Ne ránkassd a kezemet, nem tok varrni (Nép.). Ha még egy pohárral iszom, nem tok kimenni (Nép.). Nem tom, met én porufita nem vaok (Nyelvőr. 1872. 423. l.) Nem tom biz én, ad-e vagy sem (Gyermekvers). Két ut van előttem, nem tom, merre menjek (Népk. Gy. I. k. 260. l.) Hejh nem tom, mikor jön vissza (Népk. Gy. I. k. 265. l.) Nem tom, hogy lesz Magyarország (Népk. Gy. I. k. 291. l.) Sir az apám, sir az anyám, nem tom mé (Palócz Népk. 70. l.) Semmivé tetted a tizenkét lányom; de nem tom, eljősz-e még ide vagy sem? (Palócz N. 83. f.) Nem tom mire vélni e végezéseket (Erdélyi I. k. 117. l.) Nem tom, jutok-e eszébe (Erdélyi II. k. 51. l.) Nem tom, meglesz-e valaha (Vadr. 398. l.) Tőled sült-e ki, vajh kitől? nem tom (Vadr. 399. l.) Hallván ezt a hebegő nem tom mit más egy becsületes ember stb. (Régi jeles épül. 565. l.)

Nyerges lovam messze legel,

Nem tok futni, ha futni kell (Petőfi).

Nem tom, öröme volt-e nagyobb vagy búja? (Arany).

Derék könyv! jobb mint Smetius!

Nem tott annyit Horatius (Kazinczy és Berzs. lev. 218. l.)

Ez a hely Kazinczy Eredeti M. 1836. kiadásában I. k. 70. l. így van: Nem tudott annyit Horatius. Oly javítás,

mely kettős rontás. Hibának nézi, a mi nem hiba, s kikölkenti vágásából a verset.)

Ezt a rossz fiút is, nem tom én mi lelte (Arany.) Majd úgy déltájon, nem tom biz én, hogy leszen (Huszárd. 64. l.) Nem tom, miféle csínt tett a mester (Arany.) Azzal vagdalkoznak némely nem tom milyen emberek (Petőfi.) Nem tom, mi lesz belőle (Csokonay.) Aszongya nem tok írnya, csak beszínyi (Mok. B.)

A következő példákban különféle más nyomatékos szók vannak:

El tok én lenni ő nélküle (Nép.) Hogy tom én ezt mind megtanulni? (Nép.) No ha be tod bizonyítani, én be tom (Nép.) Azt tom, már el se menjünk (Nép.) Azt tod, ott hagyta volna? (Nép.) Hogy tok én kettővel elbánni? (Nép.) Kitom én azt tőle szép szerivel (Nép.) Ha tod, ha nem, nekem az mindegy (Nép.) Megtod te azt előbb is, ne félj (Nép.) Tedd a sarokba, onnan ki tod venni magad is (Nép.) Magam is naon jó' tom hasznánya (Nyelvőr 1872. 418. l.)

2. Félhangsúlylyal. Félhangsúly akkor nyugszik rajtuk, ha az erős nyomatéku szó közt s ő köztük még egy vagy több szó van, melyeknek teljes accentustalanságához képest a tom s társai némi hangsúlylyal bírnak. Pl. Nem is tom, mikor égett nálunk utoljára (Nép.) Én nem tom, mit csináljunk vele!? (Nép.) Magad se tod, mit akarsz (Nép.) Azt se tom, mit irgyak (M. Nyelvész. V. évf. 158. l.) Azt se tom már, kés kell-e hozzá vagy kanál (Czuczor.) Egy kukkot se tok, uram, németül (Huszárdolgok 64. l.) Schogy se tom kifejezni magamat (Petőfi).

3. Hangsúlyosan. Állhat a tom-on s a többin mondatbeli hangsúly is s ilyenkor többnyire a mondat elejére kerülnek, néha belőlük magukból áll ki a mondat. A subjectiv kérdő mondatokban mindig rajtuk a mondat súlya. Pl. Tod-e, hányszor megigérted tavál is? (Nép.) Tod-e a leczkédet, Pisti? (Nép.) Tuds-e ennyire dobni? (dob) Tok bizony messzebbre is (Nép.) Tom, megijedt, mikor rányitottad az ajtót! (Nép.) Gyakran hallani: Tom-e? tom bizony! tom hát! de tom ám! Nem tom én! (a hangsúly a „tom“-on) Tod-e, hogy a nyáját elhagyni nem szabad? (Nyelvőr 1874. 515. l.) No hiszen ha most a szeme közé

ugrana, tom, hogy vétené a teréfát (Nyelvt. közl. 3. k.) Tudsz-e imádkozni? Tok bizony pereczet porczogatni. (Kar. Myst.) Tod, azt hazudtam volt, csak a pipát (Csokonay.) Hejh ennek a mai napnak nagy az ára: Tom sokáig fáj belé a kezem szára (Petőfi.) Tod, a komlóban, persze hogy tudod (Petőfi.) Móta tom az eszem, kenyerem ettől az öreg háztól eszem (Arany.)

E példákból kiki láthatja, hogy a rövidített alakok hangsúly nélkül, hangsúlyozva egyaránt eléfordulnak a mondatban; azért hát köztük és a teljesek közt nincs különbség, legalább nincs olyan különbség, a minőt Fischer emleget. Szavamon fogom magamat: tehát mégis csak van? Bátran felelek: igen is, van; s a hol nincs is, különbséget kell köztük tenni az irodalomnak. E kettőről szólni van hivatva értekezésem utolsó része.

III.

A — már akárhogy — megfogyatkozott alakok, a mai nyelvet nézve, vagy olyanok, hogy, a melyből lettek, a teljes alak végkép kiment a használatból életben s irodalomban; vagy olyanok, hogy mind a két alak él. Az utóbbiak ismét különfélék lehetnek. Némelykor az újabb rövidült alak poczkot vesz a régibb teljesen s azon van, hogy kiszorítsa az uralkodásból; ilyen a „van“, mely elől a „vagyon“ bujdosni kénytelen. Máskor a rövidült alak sehogyse tud hatalomra vergődni a teljes mellett, mely polczon marad, hanem vagy kisebb területtel kell beérnie (az ország harmadával), mint a lám, vagy lemond a pretendensségről, szolgálatba áll, s ha előbb p. ige volt, lesz belőle particula; ez a kemény sors jutott a lám, ám, talán s más szóknak. Hát a tom és testvérei? Azok előtt még „előttük a pálya.“ Melyik fél lesz a győztes? Ki tudja! Én azt sejttem, hogy a teljes tudom, tudod, tudok formaké marad az uraság. S ez nem üres sejtetem; mert a tom bizonyos használata már is a particula felé hajlik. De lám ott vagyunk, hogy a kétféle alak közt észrevevő különbségre rámutassunk. Talán igazam van, ha azt mondom, hogy az összerántott alak nem állhat a teljes helyett:

1. Hangfestésben, mint mikor a gerlicze bűgását

utánozza az ösmeretes mese: tudom, tudom. (Itt meg van az egykori nasalis.)

2. Oly kérdésekben, melyekbe gúnyolódó csodálkozás van vegyülve. Az ily kétfelé vásott hangú kérdések szeretnek egynél több tagra támaszkodni, p. tu-dod?! A második tag fel van kapva.

3 A tud-nak olyan összetételeiben, melyekben az ige alapértelme tropicussá változott. P. rátud = kipótol, kitud = kitagad, kitúr, letud = leszámít stb. Nem mondhatni szerintem: kitom a vagyonomból, ha nem fogadja meg a szavamat. (v. ö. a fentebbi példákban előforduló kitom-mal.)

Viszont inkább a rövidült alak áll:

1. Midőn a tud „puto” értelemben használtatik. P. Azt tom már le se fekügyünk. Nem tudom, hogy a teljes alakot is ne használnák, de az összekapott, legalább az első személyben, többször hallható. Ez az ily értelmű tud a népé; a mai irodalom nem tud róla, vagy megveti.

Ebből magyarázhatom meg, hogy egy Nyelvőrbeli közlő azt mondja: asztom = azt tartom, s a Nyelvőr népnyelvi adatainak összeállítója ebben a balvéleményében meg is erősíti. Hadd következze itt egy pár példa (tán nem idéetlenül) a tud ilyes használatára:

Azt tudtam ám, mindjárt megfojt a nyavalya. (Nép).

Mindenütt, mindenütt csupán eget láttok,

Ti is égben vagytok akkor, azt tudjátok. (Arany).

Azt tudám krimi bég, Zrinyit kötve hozod. (Zrinyi XI. é.).

Azt tudná az ember, hogy mind kihaltak a faluból. (Mikes I. 224. l.)

Ez az asztom (az azt soha sem hiányozhatik), nem vetek neki sok időt, épen olyan partikulává leszen, mint talán. Szint ezen uton van:

2. Tom ilyen kapcsolatban: Tom megbánta, hogy megígérte! Ezt én olyan két mondatnak érzem már, mint a következőt: Lám megmondtam, ne nyulj hozzá! Vagyis a tom elevenen bizonyozó particulává akar lenni.

Még csak az van hátra egy pár szóval eligazítanom, vajjon az irodalom, jelesül a műköltés felveheti általában az olyan rövidült alakokat,

melyeknek teljesebbjei nemcsak élnek, de közönségesek?

Ne forduljunk tanácsért Szvorényihoz, a ki a „tom“-ot helytelen szórövidítésnek nevezi — helytelenül (Nyelvt. 27. l.), hanem hallgassuk meg inkább Aranyt, a ki „Buda halálá“-hoz írt egyik jegyzetében így nyilatkozik: „Lá-é vagy lá-e. Valóban így ejtik Tisza-Duna közt (Dunán túl is), a ládd-e rövidítést még inkább megrövidítve s a poezis ne használhatná az ilyet alkalmilag?“ Használhatja. Alkalma van pedig legfőképp népies tárgyú költeményekben, hol a karakterizáló hűség is hathatósan ajánlja; megtűri továbbá az ily rövidítéseket a comicum, a humor, a naiv; van helyük az ugynevezett tankölteményben is, mely a költőietlen tartalomért, az előadásban, néha szeszélyes hangban, népies kitételekben és szókban ad kárpótlást. De nem alkalmazandók az ilyek sehol, a hol a hang komoly, sentimentalis, fellengő, patheticus. Így „A polló és én“ humorával nem ellenkezik ez: „Sz' hajdanában kelmed szinte lantot vert“. A naiv Benczének beleillik a szájába: „Móta tom az eszem stb.“

Az együgyű mesterember beszédjéből se rí ki ez: „Isten bion, kényes dolog!“ Az „Egy estém otthon“-ban e helyett: „Tudom, sokat koplaltál, mutatja is szined“, bizvást lehetne így is: „Tom sokat koplaltál“; de már a „Boldogtalan voltam“ mély bongásával nem férne meg ez: „Tom azt az egyet, hogy nem soká élek“.

Több példa felsorolása helyett végül felhivok minden ép izlésűt, vajjon nem tetszik-e vissza Tóth Endre „A férj“ című költői elbeszélésének ez a helye?

Szeretlek lelkem életével,

Legyen bár sorsom megvetés,

Végsorsot éltem benned én el,

Oh mondd, oh mondd: szeretsz-e té's?

S a szerkesztőnek (Koszorú 1863. 2-ik félév 606. l.) ez a jegyzete is: „Té's (olykor té is) országszerte divatozó népies rövidítése ennek: te is“ mentség ugyan, de — vád!

Most pedig hadd rekeszszem be a cikkemet avval az ohajtással, hogy a mit hosszasan elaprólékoskodtam a rövidült alakokról, abból se az ügy ne szenvedjen rövidséget, se magam ne húzzam a — kurtábbikat.

LEHR ALBERT.

A NYELVPHILOSOPHIA.

VI.

A ki olvasta valaha Swift műveit, bizonyára emlékezni fog a lebegő szigetre, arra a szigetre, melyen csupa tudós lakik; a hol a szabó quadranssal vesz megrendelőjének mértéket a nadrágra, s a kovács matematikai képek segítségével tüzesíti, hajlítja s szögezi föl a kerék talpára a vasat. Ennek a lebegő szigetnek élő párja megvan Kolozsvárott — a muzeumban. Ott is a mesteremberek mérték helyett logikai alakzatokkal dolgoznak. A kőműves például midőn ragaszol, téglát illeszt, ablakot épít s a fal vastagságát meghatározza, a malteros kanál, csapó zsinór, deszkaív s öl helyett a „*Barbara, Celarent, Darii, Ferio-t*“ használja. A kolozsvári lebegő szigeten az az íróasztal, a mely nem az *MP*, *SM*: *SP* szerint készült, ha mindjárt kész polemiákat írna is, jóval sikerültebbeket a Nyelvphilosophiánál, mégis csak kontár, lomtárba való készítmény volna.

„A *kőpart*, olvassuk a 37. lapon, sem ajánlásnak sem parancsnak nem ér egy batkát, mert a definitio egy tekintetben igen tág, másban igen szűk.“ Hisz uram ez igaz; csak hogy a ki még annyira van a jelentésfejlődés történetével, hogy az ilyesmin még felakad, az kissé lejjebb csaphatná a hangját, a mikor nyelvi jelenségekről beszél. Szinte általja az ember a föntebbi megrovás esetlenségét mutogatni, azt hiszi, olvasóit sérti meg vele, oly végtelen számmal vannak s oly világosan beszélők a tények. Hordót abroncsolok, nyáron nem eszem levest, nem minden idős emberből faraghatsz senatort, kihajtom a legelőre nyájamat, mi föl a lábomba, hoccide azt a fogót stb. stb., ezek a szók a nyelvphilosophia szerint mind nem érnek egy batkát se, mert mind igen szűkek; *hordó* ugyanis azt akarja jelenteni a mit a német *fass*, pedig a teve meg a számár sokkal hordóbb amannál, s mégis ki vannak zárva a *hordó* fogalma köréből; *leves* (suppe) is badarság, mert a szőlő, dinnye, körte is levesek; annak meg az agyveje igazán leves, a ki az öreg embert először idősnek nevezte; hisz a ma született csecsemő is már idős — és így tovább. *Állat* meg, hogy egy példa beszéljen ezer helyett, igen tág, mert magában foglalja a halakat is;

halat pedig, legalább én, még eddig állni nem láttam. Ám álljon elé, a ki látott! A kigyókat is oda számítják az állatok közé. Sületlenség! Helyesen hasaló, vagy még találóbban, csusza volna az igaz nevük.

Látja a t. olvasó, hogy nem mind logika az, a miben „tehát” van; se nem mind kántor az, a ki nagyot kurjant.

Brassai, úgy hallottuk, egyszer bennünket orthologusokat az úri lovakhoz hasonlított, a melyek a szemellenző miatt se oldalt se hátra nem láthatnak, hanem csak egyenest előre néznek. A hasonlatban, tagadhatatlan, van elmésség, és talál is — mint igen sokszor a visszapattant nyíl. Mindjárt meglátjuk.

Tehát a kolozsvári muzeumnak egy félreeső zugában vagyunk. Ablakok, ajtók, rések mind jól el vannak zárva, hogy az élet napvilága valahogy át ne szívároghasson rajtuk. Csak egy halvány mécses ég, a nyelvphilosophia mécsese. Épen munkánál leljük a mestert. Sorban hevernek előtte a logikai gyalúk. Kezébe ragad egyet s gyalúlni kezd. „Kép nem alak, mint a német *bild*, hanem *imago*; ergo *kép*-ez nem teheti azt, a mit a *bilden*: képzett tudós ennél fogva annyi mint *pictus philosophus*, képzett nő pedig az, a ki a képét festi”. Ez emberül meg van csiszolva! — Más jelenség, más gyalú. „Történetes találkozás = zufällige Begegnung; tehát *történet* = zufall. *Geschichte* = *facta*; a *zufall* nem *geschichte*: tehát *történet* nem *geschichte*.” Ezt is jól megborotváltuk! Hiába, bárki mit mond, szép tudomány az a nyelvphilosophia! — „Ha az ez = *ille hic*, akkor *azon ezen*-nek többnek kell lenni: *azon ezen* = *idem*; ha már *azon ezen* = *idem*, akkor *ugyanazon ugyanezen* pleonasmus = badarság.” Nini, nyelvphilosophiám mécsese mint lobog! Mitől lobog, mi lengeti? Talán ti lengtek itt körültem, népemnek ősei?! — „*Jel* és *jegy* különböző két eszme. *Jegy* az, a miről vagy a minél fogva reá ismerünk valamire; *jel* pedig, a miből következtethetünk valamit. A *jellem* tehát rosszúl van a *jel*-ből készítve.” Qui bene distinguit, bene docet. — „A kéznek van ügye, mert a kéz mindig ügyes; mondható tehát kezem ügyébe esik; de hogy a fülben vagy az orrban micsoda ügyesség van, annak nem ember a megmondhatója. A fülem ügyében van szólás tehát sze-

métre való. A kezem ügyébe esik idiomaticum unicum! Általában több logikát kívánok a nyelvészeknek."

Most lássuk, ki nem néz se oldalt se hátra, hanem csak egyenest előre.

A két elsővel már egyszer végeztem (Nyr. I. 403—407.); azért most nem akarom újra bolygatni. Csak a többit nézzük.

Tehát hogy először is *azon ezen* „ille hic," s *ugyan-azon ugyanezen* „idem" jelentésben logikátlanságok; azért magyar író nem használhatja. Csak három művet beszéltek; úgy hiszem, ennyi is elég lesz. *Guary codex*: „Uronk megjelentötte még ezön világba (11. lev.). Kell szenvednie purgatoriumba, avagy ezön világba (35.)" *Debrecezeni codex*: „Egy tornyot rakattata, azon toronyba csenáltata egy szép boltot (10. lap). Ezön okáért tette (ezt) az úr isten, hogy sat. (99.) Ezön időbe, mikoron Pál tizenhat esztendő volt, kimulának szilei (113.). Dicsőítsük az úristent! Ezön ígéket anyaszentegyház mond (139.)" *Faludi*: „Az udvar felé soha sem járt; azt tartotta, hogy azon rabok lakják, a kik lánczban járnak (59.) A muzsika nem egyéb a megindult levegőégnél, melynek részecskéi megütköztvén a füleink tövében való hárttyácskánál, azont ingatják és zengetik; és ezen zengésnek tapasztalását mondjuk hallásnak (163.) Maradj azon jóságok mellett, a melyekkel sat. (225.) Mikor a fiatal úrfiak beszállnak valamely városba, azon helységnek gonosz szokási sat. (253.) A ki életéről feddené, azont nem kell pörre kiszttetni (261.)" sat. No még egypárt a másikból! „Mikoron ugyan ezön szíz az ő szíz társaitul intetnejek" (Pél. 134.) „Mindenkoron ugyanezenre igyekeznek (Debr. (296.). Ugyanezönről úgymond sz. Ágoston (446.) Az oltári szentség mindön napon vétetik ugyanazzon keresztyénektől (479.)"

Ebből látszik, hogy füttyülés, állítás könnyű dolgok; de nehéz a hegedülés, meg a bizonyítás.

„*Jegy* az, a miről reáismerünk valamire; *jel* pedig, a miből következtetünk valamit. A *jel* tehát benne van ugyan a *jellem*-ben, de nem hogy szolgálna valamit az értelmezésére, hanem éppen félrevezet." Ne kérdeje senki, merre van a forrás, a melyből ez az igazság csurog; mert kezdetben vala az igazság, és az igazság Kolozsvárt vala, és Kolozsvár vala az igazság. Tehát a miről ráismerünk valamire, az

jegy és nem jel! Mit mond erre Páriz Pápai? „Jelkereszt, melyről a szentelt vitéz megismértetik.” (Kreszn.) Hát a jelszó-ból (Kreszn.) következtetünk-e valamire, vagy inkább ráismerünk valakire? És viszont a miből következtetünk valamit az jel, nem pedig jegy! Ime! „Jegyök, kikből embör vélheti, hogy ha idvözülendő. (Guar. 17.) Háborúságot békességgel szenvednie malaszt-nak jegye. (40.) Meg es mutatta én nekem jó akaratyának jegyét. (Dom. 226.) A királyi estápot ki nyójtá, kivel kegyelmességnek jegye mutattatik. (Bécs. 65.) A békételenség kevélységnek jegye (Virg. 90.) Minemű jegyekből ismerhetné meg embör, hogy” sat. (Tih. 13.) Nagy kegyelmességnek jegye úristentől, hogy — (Debr. 125.) Szeretetnek jegye. (Nagysz. 5.) Bolond-ságnak jegye. (Érd. 597.)“

Ebből látjuk, hogy az idézett példák ugyancsak magasztalják a logika czirkalmával kipontozott szabályt, akár a májusi dér a tavaszt.

No még azokról az idiomaticum unicum-okról valamit, meg arról a váltig követelt nyelvbeli logikáról! Az elsőre nézve nem akarom ismételni, mert a nyelvphilosophia nem az a föld, a melyben akármi exotikus mag is megfogamzanék, a mit már egyszer elmondtam, hogy t. i. miként magyarázza meg nekem Brassai például ezt a szólást: „Felesel, nem enged körömszadtig“, ha nem szabad valamely szólás analogiájára egy másikat alkotni? Mert azt csak megengedi, hogy „körömszakadtig dolgozni“, vagy talán egy más, még ennél is eredetibb, egy hosszú ideig szintén csak unicum volt, annak kellett lennie. Most csak néhány ilyen szólás unikumot sorolok elé: „Magad lábán járj! Szívemen hordozom, szívemen viselem. Fennhordja az orrát. Gyökeret ver. Botlik a lába. Észrevesz mindent. Tábort üt, sátort üt. Inába (szárába) szállt a bátorsága. Nagyon szúrta a szemét! Lesüti a szemét“, s azt kérdezem tőle, vajjon mit szól a következőkhöz, a melyek kétségtelenül az előbbieket analogiájára készültek: „Maga eszén jár. (Fal. 323.) Szemén hordozza (46.). A bátorság isteni szentség a katona előtt; ezt viseli szemén (209.). Az esküvés mikor egyszer fészket verhet (299.). Nagyon botlik annak a

szeme, a ki — (162.). Vegyétek ezt fülre, a mig többet mondok (182.). Herczegi konyhákat és asztalokat üttetsz. (290.) Ilyen szárában állott eszű (Matkó 179.). Ellopá, mert igen szúrta az orrát. (301.) Lesüté a fülét“ (Bar. Magy. vir. 212.). Kiváncsi vagyok, vajjon rosznak tartja-e ezeket is, mint a „fülem ügye“ szólást; s vajjon nem viszked-e rá a kedve, hogy ezeket az írókat is és sok másokat, a kik ugyanazon az úton jártak, megjavítson, s hogy megtanítsa őket, hogyan kell s mikor szabad új szólásokat alkotni. A mi pedig a „szűk-tág, ellenmondás, érthetlenség, sületlenség, badarság, csapójánál fogni az ostort“ sat. praedicatumoknak némely jelentésre s szólásra való alkalmazását illeti, ha kedvét leli benne, ám birkózzék meg az ilyesekkel: Fejébe tette a kalapot. Lábába húzta a csizmát. Selyemkendő a nyakában. Vasra vagyok verve“, s mondja, hogy logikátlanságok; helyesen így mondjuk: Fejére tette a kalapot. Selyem kendő a nyakán. Vas van rám verve. „Nincs egy csepp szénánk, egy szál szalonánk, egy csipet zsírunk, egy morzsa fánk, egy szikra kenyérünk. Ne lábatlankodj itt mellettem! Egy csárdásra vállalkoztam“ sat. sat., fejtetőre állított kapcsolatok, a melyek azt a képet adják, mintha valaki az orrával akarna klarinérozni.

De fogytára jár idő és tér, azért még csak pár nevezetesebb állítását az értekezésnek a „félnyelvész“ és „nyelvphilosophus“ praedicatumok megvilágítására.

A 27. lapon a ragok és utoljárók helytelen használata, nevezetesen egymással való felcserélésük ellen harsolódik; végül ezt a sokat mondó állítást veti oda: „Ilyennek más mívelt nyelvekben se híre se nyoma!“ Itt már karvastagnyira kiüti magát a félnyelvész. Hát hol és mikor született meg az a nyelvtudomány, a mely azt tanította volna valaha, hogy egyik nyelv tartozik magát a másikhoz szabni! Ha ezt nekem a nyelvphilosophia csak egy vézna betűvel is kimutatja, aranyos oltárt emelek neki. De az talán csak nyomtaték — s én annak is nézem — ahhoz, hogy valóban a mi nyelvünk is csakugyan roszalja a grammatikák által megengedett bizonyos ragok fölcserélését. A régi nyelvről, a melyről a nyelvphilosophia csak annyit látszik tudni, hogy van, hallgatok; pedig ékesen beszélő példákat szólal-

tathatnék meg, teszem azt ilyeneket: „Istenhez való egye-
sülés (Debr. 16.), ezt arra (azért) mondtam (uo. 28.), halá-
lára tanakodtak (uo. 82.), Wespémé méne (Érd. 616.), fél
azon hogy — (Debr. 76), megfizet az ő jótettében (uo. 40),
nagy böcsülettel tartják (Érd. 631), irgalmas övelek (uo. 619),
megosztoznak a mennyországgal (Sánd. 12), hálákat ad az
ajándokról (Debr. 36) sat. sat.; csak a népnyelvet tanúskod-
tatom, a melyet ő, mint gyengéd czélzással értésünkre adta,
nem csak hall, hanem ért is. A Népkölt. Gyűjteményben
(I. 264): isten hozzád, a Vadrózsákban (20): isten veled.
Lovam lába indulásra (N. II. 84) — lovam lába indulóban
(Érd.) Derül borul a Dunáról (N. II. 55.) — Hideg szél fúj
Mátra felől (E. 189). Nem jöhet a sár miatt; a sártól jöhet-
ne (N. II. 37). Vasba vagyok (K. 14) — nem leszek soká
vason (N. II. 36). Ne bánkódj érette; az isten szebbet ad
érette (158). Neköd ingyen adok, másnak pénzér adok (K. 15).
Tavaszon forog a malom (K. 28) — tavasszal vásznat fejé-
rítnek (31). Hát az ilyenek: útban van — úton van; útra
indul — útnak indul; lányok rólam tanúlatok — rajtam
tanúlatok; ránczba és ránczra szedi homlokát; vérben és
vérrel forog szeme; jó kedvében és jó kedvéből megölelt;
hármat ad egy garason és garasért; az ég vörössé és vörösre
változik; rabságba és rabságra estem; udvaromban és udva-
romon van egy fa sat. sat.?

És hogy az ilyenek művelt nyelvekben se híre, se
nyoma?! Csak egy nyelvből s egy példát. „A janua: ajtó
előtt; *ad* janua: ajtó előtt; *apud* judices: a törvény-
szék előtt; *ante* portas: kapu előtt; *ob* oculos: szem
előtt; *prae* se agit: maga előtt hajtja; *pro* aede: a temp-
lom előtt; *coram* populo: a nép előtt.“

Úgy hiszem, hogy ezek a kimutatások kettőről eléggé
meggyőzhették az olvasót: először, hogy nem mind szakács
az, a ki nagy kést hordoz; másodsor, hogy miért szólt
Brassai nyelvphilosophiai szempontból a kérdéshez. Azért,
mert a nyelvphilosophia szerfölött kényelmes tudomány;
nem kell egyéb hozzá, mint egy jó marék fantázia, vagy tíz
nehézéknyi bátorság, merész állítás, még merészebb tagadás,
és ájtatos hívók, qui Claudiopolim mittere assueverunt ora-
culum consultum.

No még záradékul egy pár furcsaságot!

Mi a helytelen *raktár* helyébe egy helyiség jelölésére a *tárház* szót ajánlottuk. Ez ajánlat esetlenségét a nyelvphilosophia így mutatja ki. „A *tárház* elfogadásával ily furcsaságot kellene mondanunk: X. kereskedő *tárháza* a Kecskeméti házban van.” Bizony nagy furcsaság! Valamint az is az, hogy az embernek, akar akar, akar nem akar, az ilyenén mosolyognia kell.

A 41—42. lap az *ivad* szó ellen dörög. „Szeretnők tudni, a nyelvmélekek melyikében fordul elé az a vad*)... akarom mondani, *ivad*? hogy mi is vethessünk hozzá, mit jelenthet.” — Ezt Brassai 1875-iki október 18-án kérdezte. A Nyelvőr pedig szintén 1875-ben, csak hogy már nyolcz hónappal előbb, februáriusban (78. l.) megmondta, hogy az *érad* elékerül a Debreczeni s Winkler codexben.

„Szeged és Komárom vidékén sem hallotta soha szavabevehető, t. i. olyan, a kinek füle lett volna a hangok- és értelme a jelentés tiszta és kétségtelen felfogására.” — Szegedről a szót három évvel ajánlása előtt (l. Nyr. II. 40. 43.) ketten jegyezték föl: Ferenczi János és Varga János; az első tanító, vidéke nyelvének buzgó figyelője és ismerője; a második, úgy tudom, hogy ügyvéd, a kinek egy vígjátékát adják a nemzeti színpadon; Komáromból pedig, Kürth helységből, czelőtt 15 esztendővel az akkori kürthi plébános, most esztergomi kanonok, Majer István közölte.

Nagy uram! Itt aligha meg nem akad a tengelye!

Még két megjegyzés dicsóíti a nyelvphilosophia beláthatatlan mélységét. Az egyik: „Ha *ivad* az *érad*-nak phonologiai más formája, úgy az *i* nem lehet rövid benne”; a második pedig: „még azt jegyzem meg, hogy *érad*-ot sem hallottam senkitől, hanem *évoda*-t e szólamban: éjnek évodája.” — Velős, mélyreható nyelvismeret! Meg is kell rögtön tiltani mindenkinek, hogy jövőre senki ne merje mondani: „tekint, ízibe, kíván, senki kedvéért”; hanem vagy tekint, ízibe, kíván, kedvéért”; vagy pedig „teként, ízébe, kéván, kedvéért”! A nevezőket is azonnal meg kell változtatni! Mert ha igaz — pedig igaz, αὐτός ἑφα — hogy az »éjnek évodába« nem egy *évod*, hanem *évoda* nominativusra mutat,

*) Sikerült szójáték az *ivad*-dal.

akkor kétségtelen, hogy pl. a *bujába* szóalaknak se *bú* a nevezője, hanem *buja*.

A nagy anathema pedig végül így hangzik: „Hallja és szedje a begyébe a consortium, hogy az az *ivad* nem magyar szó, rosszabb a *vigardándl*, sőt nem is szó, hanem csak összeállított négy betű! Itt a keztyű, tessék felvenni, állók akármikor eléje!”

Jó! Szavánál fogjuk a — nyelvphilosophiát, és felvesszük a keztyűt. Ám tessék kiállni s az idézett adatokat megcáfolni!

Még két kuriózumot!

Ha nem említettem volna is, azt mindenki tudja, hogy Brassai orthologus, s hogy eddig fáradhatatlan üldözője volt a neologia „vívmányainak”. S ugyanez a Brassai 1875. okt. 18-án az akademiában tanácsokat osztogatott a neologióának, hogy mit kell tennie, ha az orthologióával sikerrel meg akar küzdeni. (Neo. és Pal. 48.)

Nagyon elérzékenyedtem, mikor ezt hallottam. A Királyok I. könyvének 8. fejezetéből a 6. vers jutott eszembe: Et comedit Samuel cum Saule in die illa.

A másik meg ez.

A ki olvasta Brassainak ezt az értekezését, biznyságom lehet, hogy csak úgy forr benne a harag, s kezdettől végig oly darabos és göcsörtös, hogy bizvást beválnék a mennyország útja kövezetének. A „badarság” például a többihez képest még hízelkedés. S e zörgölődő hanghoz ezt a záradékot csatolja: „Igyekezzünk higgadt és illedelmes vitatkozással megteremteni a nálunk hiányzó egyetértést!”

Nevetnem kellene; de az az utolsó szó megakaszt. Igaza van. Úgy is kevesen vagyunk, — nem sok a munkás a magyar nyelvészet kertjében. Legyen egyetértés, s dolgozzunk vállvetve! Azért mi a „higgadt és illedelmes” nyelvész-Brassainak, ha mindjárt ellenünk száll is a síkra, mindenkor szívesen nyitjuk meg folyóiratunk hasábjait; a torzsalkodó nyelvphilosophusnak azonban, ha megengedi, ezt írnök az emlékkönyvébe:

Kettő a vár. Az egyikben haragusznak, a másikban nem félnek.

SZARVAS GÁBOR.

V Á L A S Z

Volf Györgynek a „Nyelvőr“ f. é. szeptemberi füzetében megjelent bírálatára.

III.

Tovább „barangol“ Volf György; csak azért, hogy az én hivatkozásaimnak helytelen voltát kutassa — már t. i. a hol kezére esik — és a Nyr. közönségének kimutathassa: íme a csaló! nem az a cél, hogy a nyelvújítás törvénytelenységét megbizonyítsa, a nyelvújítást mint elvet megdöntse, hanem hogy a részletek között találjon hibát; s mikor 20 szó közül egyet megtámadhat, 20 adat közül egyet — úgy a hogy — megingathat: van nagy öröm és insultatió!

Tehát „barangol.“Csak hogy egy kissé nagyot ugrik. Átugorja Aristophanest Pindarust Hippokratest az orvosi műszók alkotóját, — Dionysiuszt (kinél jó alkalmat lelt volna a maga érdekében élczeskedni, de arról meggyőződni is, hogy én a nyelvújítás túlzásait, bolondoskodásait sem kimélem), Lucián Lexiphanesét, Plautust, Cicerót, Senecát, a keresztény atyákat, Luthert, Zesent (Lutherre nézve pedig aligha nem találhatott volna fontos dolgokat az újabb Luther-szótárakban.) Hogy ezekre nézve helyes-e az én véleményem, vagy jól idézek-e? az nem kérdés. Ha Volf György volnék, gyanúsítanám, mondván: haec illi sunt acerba! Tehát a 13-24. lapokat átugorjuk; de már a 24. lapon tárgyat talál. Itt t. i. egy hivatkozás van Gerberre — kinek munkája szerencsére kezénél van. Arról van szó, hogy némelyek Göthét is újítónak tartják. Így hivatkozik rá Gerber, felhozva egy helyét, melyben egy pár új szó van. Volf György kap rajta s elhiszi, hogy Göthe csak ennyiben újító, és némi csűrés-csavarás után Gottschallból megállapítja, hogy nincs igazam s Göthe nem újító. De az én véleményem nem Gerberen van alapítva, hanem például Lehmannon, kinek „Göthe's Sprache und ihr Geist“ cz. bő és alapos dolgozata 221—252 lapjain százával találhatja Volf György az oly szokat, melyek, mint Lehmann mondja „von Göthe in Bezug auf Form oder Bedeutung neugebildet oder auf's neue aus altem Standwasser . . . oder aus versteckten Bächen in den rauschenden Strom seiner Sprache herübergeflösst sind.“ 219 l. Itt egy kissé az „aesthetikai ösztön“ is van érintve; tanulhatna belőle Volf György.

Én egy kevésbé fontos helyre hivatkoztam csak, mely Göthének újításait említi; nekem, legrövidebben akarván szólni, elég

volt az; de Volf György megjárta s nevezhetne rajta, a ki nevetni szeret.

Azt nem is említém, hogy Vosz is újító volt. Erről is meggyőződhetik Volf György. Kútfőkre — bár egyszer már rám parancsolt: „azt pedig tanulja meg, hogy ..” — nem hivatkozom. Minek mutassak farkasnak berket?

Majd diadalmasan kivíja, hogy Platen nem „szeretett” hoszszas összetetteket alkotni, mert csak tréfából alkotott. Természetesen, mint Aristophanes és nem mint a mai vegytudósok. A „szeretett” a hiba, mint előbb Quintiliánnál az „irigylett.” Engedjük meg. De úgy-e alkotott, öntudatosan alkotott? Ennyi kell nekem csak; ezt akartam állítani.

Ismét nagyot ugrunk — „tér szűke” miatt. De Volf Györgynek, ha az igazságot annyira szereti s a „tákolás”-t egészen le akarja dorongolni, és „komoly” dolgot akar tenni: csak „tessék” mindenütt bejárni. Nem fél-e, hogy valaki mégis azt találja vélni, hogy az átugrott vidéken is lehet valami, mihez talán nem tud szólni?

Tehát mellőzzük a más újabb nyelvekből felhozottakat s egyet sem szólva a 25—39. lapokon levőkhöz, Medgyesihez térünk. Sok szép cikornyázás után az jő ki, hogy Medgyesi korában nem lehetett új szó *sashudni*, *alakozás* stb. En is tudom, hogy a felhozattak közül néhány és épen a Volf Györgytől említettek, nem. Csak használatra nézve. És az ilyeket mégis újaknak szokták nevezni Horáztól és utóbb a *Mondolat*-tól kezdve a *Nyelvőrig*, mely utóbbi III. 76. s több lapjain számtalan oly szót hord fel „újított” gyanánt, mely Kazinczy előtt igen régen volt használatban. Így teszen a *Mondolat* is, midőn a „nyelvmivelők” által részint természetett részint öltöztetett új magyar szókat elsorolja, köztök *ádáz*, *agfa*, *alak*, *apród*, stb. ilyeket. Különben az általam felhozott 24 szó közül szíveskedjék azokhoz is szólni, melyeket Volf György sem találhat fel másutt, csak a XVII. század egy-két emberénél s melyek határozottan csinálmányok. Szóljon a 24 közül a többi 20-hoz is. Ha nem szól, kérdem: „komoly munkálkodás-e ez?”

Apáczairól az én beszédem világos. Ő kezdte ama szókat tudományos műszók gyanánt használni. Molnárnál nincs *köllő közép* (van *kellő* placens, acceptus, perbellus, egregius; de ez tán csak nem elégíti ki Volf Györgyöt?), nincs *tetőpont* (és nem zenith értelemben *tető*;) *gömbölyeg* pedig rotundus globosus értelemben, nem sphaericum. Tehát nem mint műszók. Itt már hibásan idéz vagy czáfol Volf György; vagy mint ő mondaná: hamisan.

És miért „tettem Apáczeit Pázmány elébe.“ (holott munkások idejét csaknem 20 egész esztendő választja el egymástól)? ! Csak azért biz azt, mert nem nyelvtörténetet írtam.

„Nagyon ingadozóan szólok“ Faludiról, mondván hogy „néhány [kifejezései] újítottaknak látszanak.“ Miért szól Volf György oly ingadozón, látszik és lehet szólasokkal, Aeschylus szavai felől? Miért fordul elő legnagyobb nyelvtudósoknál az a látszik és lehet stb. oly gyakran? Mert: non omnia possumus omnes. Tanulom a nyelv történetét, de mindent, sőt sokat sem tudhatok, vagyis: igen sokat nem tudok. Valameddig Volf György vagy más a múlt idők irodalmi s a jelen idő népies szavait kellő teljességben össze nem gyűjti, addig lehetetlen sok dologra nézve nem ingadozni. S még azt is kérdelem: miért nem bizonyítja meg Volf György szokott igazságszeretetével és gondosságával, hogy azok nem „újított“ (csak ennyit mondék, mint a Nyr. mond az idézett helyen) „kifejezéseknek látszanak.“ És „finnyás izellertet“ hozván fel hogy mellőzheti az *izelletet*, melyet már Molnárbán nem lehetve, aligha új szónak is el nem ismert volna?

Miért nevezem Barczafalvi új szavai közt *alap* és *hímez* szókat? Hát biz azokat azért, mert hogy B., ki Zemplémben született, Pozsonyban s Patakon élt, balatonmellékiektől tanulta volna el, ma sem hiszem. Azt meg tudom, hogy némely új szót 1780. tájától 1833-ig nagyon felkapott a nép; a gyűjtők pedig csak úgy felvettek néha nem népies szót, mint Kríza felszedett „Vad“ rózsái közé szelíd rózsákat is. A *hímez*-hímet varr szónak értelmét sziveskedjék összevetni Pázmányból és Barczafalviból. Különbözn röviden azt mondhatám vala: most az egyszer a — Nyelvőr vitt tévedésbe, mely azt a két szót Barczafalvi új szavai közt említi (I. 45, 47, 98.), új voltok ellen legkisebb megjegyzést sem téve. De én azt hiszem, sem a Ny. sem én nem tévedtünk.

A *károl*, *csendetlenség* „újított“ szók Faludinál, Gyöngyösinél pedig az utóbbi „új“ is lehet. Mindkettőnél újított szóknak látszanak.

Az *erény*, *gyér*, *halk* stb. szókról én ezt mondom: „de hát *erény*, *gyér*, *hason* stb. és ilyfélét sokat (hol veszen?): összeszedette a nép beszédéből, és újított is. Volf Györgyön kívül minden halandó így fogja érteni: részint összeszedte, részint újította. Újította, sőt csinálta, péld. *erényt*, mert másutt előbbi időből, vagy a mai népnyelvben még nem találta fel senki. Másokat a nép beszédéből vagy régiek (p. Gyöngyösi) irataiból szedgetett össze és idomíttatott, újabb s rövidebb alakot adva né-

melyeknek. Ennyit mondok s mást nem. Kérem, saját szavaimból ítélje meg beszédemet s nem abból, a mit Volf György gondol, vagy kívánna, hogy mondjak. Utóbbi fejtegetése ez által elesik. Ha én minden egyes szót bőven elemezni, genetice lehozni akartam volna: azt tettem volna, a mi ide nem tartozik, s még inkább áthágtam volna az académiái értekezés határát. S e mellett nekem részletes megkülönböztetéseket mellőznöm sokkal inkább szabad volt, mint Volf Györgynek bírálatában egymás után 10–18 lapot átugrani.

Az 53. lapra átgörvén, kérdi: hol mondja Kazinczy új szóknak ezeket: *béke, hála* stb. — Kazinczy állása pontját több oldalról akarván ismertetni, az erdélyi nyelvművelő-társaság elleni beszédét említtem s mondom: „kikel a hatalmas hosszúságú-szók ellen s eléggülten mutat az új *béke, hála* stb szókra”. Kazinczy felfogását védeni nem tartozom. Ő hozzá fel mint új szókat vagy a mi mindegy: az újítkók szép és saját szavait. Mert mikor az újítkást védi, mi más okból hozná fel, mint új voltokért? Mégis emlékeztetem Volf Györgyöt, hogy ha a Kazinczy korabeli és őt megelőzőt irodalmat ismeri, nem úgy találja-e, hogy *hála* helyett (Molnár és PPápai szótárában határozottan *hála*, Molnár grammatikájában épen a *hála* pernoctavit-tól való megkülönböztetés végett: *hála*) általában *hála, háladatosság, háladás* stb. fordul elő? Így *béke* helyett nem rendesen *békeség* (csak közbeszédben: „hagyj békét”) és *szorgalom* helyett nem *szorgalmatosság* található-e? És *csin* nem inkább *csínosság* alakban-e, vagy *-ja* személyraggal ilyekben: *csínján, csínját*, inkább a népnél? Mert *csin* ebben: *csint tett* más értelmű s ma is inkább írják *csínynek* (rokon lehet *cse*n igével). Molnár szótára e szót nem ismeri. PPápaié igen, *silentium, tranquillitas, concinnitas* jelentéssel és *tsiny* alakban. Kresznericsé csak ez értelemben és Sándor Istvánnak tulajdonítja, vagy legalább abból ismeri. *Gyengéd* fordul elő Kazinczy ortholog kortársainál vagy elődeinél? Mert Molnár és PPápai szótáraikban csak *gyengédeden* és *gyengéded* van. Ilyet mondhatunk a *sorgalom*-ról is, mert van Molnárnál *sorgalmas*, de *sorgalom* nincsen. És *kegy* nem a szótárakban s egy-két régi író művében volt-e, mint elhagyott tóba rekedve? Kazinczy valóban mutathatott ezekre mint új szókra.

Ezt a következtetést pedig „*hála*, már csak azért sem lehet új magyar szó, mert egyáltalában nem magyar csinálmány”: nem érthetni. Hát *ábra, pest, seleny, reteny, vihar* stb. nem új szók, és nem új magyar szók? Emlékezzék Volf György a *fülmenderre*, melyet magyar szónak tart!

Az 33. laptól a 81-dikre lépünk át. És itt utasít ismeretes tónusával: „olvassa el“ stb. Csakhogy Volf György vagy nem érti, mit akarok mondani vagy elcsavarja. Én azt mondom, hogy maga a nép, és népies régibb költők is, néha önkényesen változtatják a szót versekben rím kedvéért. Például tiz adatot hozok fel népszerű költőkből, népies versekből. Ebből kettőt támad meg — természetesen a mihez inkább hozzá szólhat — s erre nézve sincs igaza. Minden érti, hogy én azt mondtam, hogy *szerencse szerencsa, sírbe sírba* szóknak kényszerű használása úgy fordul elő, hogy ha a rím kívánja *a*-val, ha úgy kívánja *e*-vel ragozzák. S Volf György azt bizonyítgatja, hogy mind a kétféle ragozás található prózában is. Régóta tudom, régenkén is mondtam; de az a különös, hogy az én tudtomra oly versezők is — halotti versek szerzői — mondtak rím kedvéért *sírbe*-t, kik ilyet soha apáiktól vagy kortársaiktól nem hallottak, legfeljebb régieknél (kivált Molnár Zsoltáraiban, péld. XXX. LXXXVIII.) láttak. És *szerencsa* meg *szerencse* ugyanazon verselőnél, péld. Tinódinál rímben fordul elő. S ha ez nem így volna is, van egyéb. Kérem nézze meg az *asztat* szót Aranynál, ha ez nem elég: ráadásul még egy példát hozok fel és épen Arany Jánostól. „Eszmény és való“ cz. költeményében ily rimelés jön elő: *balzsamteli — hegeszteli*. Ott, a hol ő magyarul tanult, sőt ott is, a hol valaha élt, *hegesztel* szó elő nem fordul (A szó nincs meg Molnárnál, PPápainál, B. Szabónál, Kresznericsnél, a Táj-szótárban, az acad. Nszótárában). Mi történt hát? Az, hogy szabadságával élve s analogia szerint csinálta maga. Könnyen tette az: *akaszt — akasztal, nyugot* (Moln. zsolt.; — szótárában: nyugat) *nyugoszt — nyugosztal, vigaszt — vigasztal*, továbbá *engesztel, magasztal* stb. formájára.

De mivel a tételt tagadta, Volfnak kötelességében állott volna a többi példát is tárgyalni.

Volf György nem érti azt, hogy „a nép hosszabb vagy rövidebb képzővel alkot, vagy pusztá tövel él“ stb. Ha nem tudja, hogy a nép tetszése szerint válogatva mond ilyeket: *asztán, osztán, osztég, osztégatlan, aszt-osztán, osztégatlan-osztég, majd, majdig, pedig, pediglen, pedigtelen, épp, éppen, éppenséggel, éppenségesen, kopp koppanás, lotty lottyánás* és sok ilyfélélt: elhallgathatta volna, mint sok egyebet.

Kitalálhatta volna, miért utasítom az olvasót a Nyelvtud. Közl. XII. 160. lapjára. Azért, mert Ahrens szava meg lehet czáfoltva az illető nyelvre nézve, de meggondolást érdemel; többet nem mondtam s nem mondok most sem a magyarra nézve, csak úgy mint Wohernek ide vágó elve, melyet Heyse megczáfolt.

Gelejihez térünk vissza. Kérdehetném: miért teszi utána Gelejit Barczafalvinak is? De lássuk, a mit mond s csak szárazon mondjuk el észrevételeinket. „Megeszmeilli magát“ talán mégis más mint „megeszmeill“. „Szakvány“ a népnél is divatozó „szakmány“ mellett szokatlan és újnak látszó, ha Molnárnál megvan is, hol sok előfordúl, mit szerzőknél nem találni, a mennyire ma tudhatjuk, és sok, a mi a rendszer kedvéért van beigtatva: *abraki, sasi, sajtoi* stb. — „Televény, ragadvány, irtovány“ Geleji grammatikájából van kiírva; ő hordja fel az analogia példái gyanánt. Így „rekeszték“-et is. Nézzen utána. És annak is, a mi itt főkérdés; vajjon Geleji alkotott-e új szokat, s szabadnak tartotta-e a nyelvújítást? Hic Rhodus, hic salta, vagy mint ő idézi egy helytt: „t h e s e i s t h e q u e s t i o n“. Egyébiránt, hogy ilyekre nézve részletesebb megkülönböztetéseket, történelmi lehozásokat stb. jó lett volna tennem s kivált az új szó fogalmát (mely különben nagyon érthető) tisztáznom: elismerem. Akkor könnyebb lett volna egyes példáim célzását s értékét felfogni. Nem lebegett volna Volf György előtt a szócsinálás, mikor csak új szó felvevése fordul elő. Jó lett volna, mondom; de nekem magam mellett szabad azt hoznom fel, mit épen az említett *Lehmann* mond: „die hier in Allgemeinen angedeuteten Verschiedenheiten bei jedem einzelnen Falle aufzuklären, liegt ausserhalb meines Zweckes und meiner Kraft. . . Alles Gleichartige zusammenfassen liegt mehr in dem Plane der Mittheilung“. S pedig ez a szerző igen bőven s csak Götthe nyelvéről 400-nál több lapot írt; s bizonynyal nem olyan szótárakra támaszkodhatott, mint a miéink.

És most már felhívom a közönséget én is, hogy összehasonlítván dolgozatomat Volf György bírálataival, ítélje meg:

1. Hányad része van az általam felhozott tételeknek és adatoknak Volf Györgynél avagy csak bírálva is?

2. Hányad részök van hibásnak kimutatva?

3. Mit lendített Volf György annak a főtételnek megingatására, hogy a nyelvújítás szabad volt és nem csupán roszt alkotott?

Azt pedig, hogy nézetem szerint Volf György és az orthologusok „nem nyomozzák kellően a nyelvet“ — „kötelességük. . a szóképzés módjait s törvényeit erősebben tanulni“ stb. talán nem itt fogjuk megvitatni. Itt hát csak annyit, hogy ha például a *Nyelvőr* legközelebbi füzetek közöl egyik a *-tyú-, -tyű-*-t képzőnek el nem ismeri, másutt az *-ály-ély* nevekhez alkalmazhatóságát tagadják, valamint az *-ász-, -ész-*-ét is igékhez stb, nem arra mutat-e ez, hogy a szóképzők természetéről s a szóképzés

lehető törvényeiről tiszta ismeretök nincsen? Az pedig, hogy tüzetes tanulmányt, mely a régibb és újabb szógyűjtemények, és épen saját gyűjtéseik, továbbá összehasonlító dolgozatok alapján — például Budenznek erre nézve is nagyon fontos szótári munkáira támaszkodva — oly dolgozatot nem adtak s tudtomra nem is kezdtek adni, mely a kétes értelmű és használatú képzőket tisztázná: talán menthetővé teszi kívánatomat s arra mutat, hogy a rosز szók (szók!) ellen nem teljes készülettel, tehát joggal küzdenek. Különben el kell ismernünk és nyíltan bevallanom, hogy ez a vád — a képzők nyomozásának mellőzése — nem egyedül, sőt nem is inkább Volf Györgyöt és orthologus társait illeti. Épen oly keveset, vagy kevesebbet tesznek az újítást megmentő nyelvészek is, legalább közelebbi időben a nyelvújítás miatti harcz folyása óta.

Nem örömet ízetlenkedem Volf Györggyel tovább; különben is vitánk többet árt az ügynek, mint egyetértésünk használna; de ha úgy tetszik, tovább is folytathatom.

IMRE SÁNDOR.

V I S Z O N V Á L A S Z.

Imre Sándornak a Nyelvőr VIII. XI. XII. füzetében megjelent válaszára ez a lehető rövid feleletem.

Én bírálatom I. cikkében kimutattam, hogy Imre Sándor dolgozatának bevezető passusa, a melyen egész értekezése alapszik, épen nem támaszkodik az igazságra. E helynek első része ugyanis azzal vádol bennünket, hogy mi a nyelvújítás jogosságát elvben megtagadjuk. A ki ismeri eddigi nyilatkozatainkat s tudja tetteinket, az érteni fogja, hogy ez az állítás merő koholmány. S én, hivatkozva egész multunkra, komolyan visszaütöttem e gyanúsítást — más nevet nem tudtam találni számára. Imre Sándor azonban válaszában e vádat ismétli. „Volf György tagadja, így szól a 361. lapon, hogy ő vagy ők a nyelvújítás jogosságát megtagadják. De tekintse meg valaki Volf Györgynek „Idegen szólások“ című dolgozatára írt bírálatát, és mondja meg, nem azt találta-e abban Volf György főhibának, hogy nem tüzetesen a nyelvújítást, vagy a nyelvújítás elvét rosزalta, hanem csak hibáit rovogatta, s hogy a nemzeti fejlődés által szükségessé tett, bár az utóbb megismert szabályokkal nem egyező szók iránt türelmes kívánt lenni? Hogy mit és miképen tesznek (az orthologusok), azt nagyon is megismerték s tudomásul vették Toldy, Brassai s mások.“

Kettő az igaz. Először hogy a Válasz írója szándékosan

ferdít; aztán hogy vagy olvasóit tartja korlátolt elméjűeknek, vagy maga nem tud itélni. Ferdít, mert midőn azt állítja, hogy mi a nyelvújítás jogosságát megtagadjuk, a nyelvújítás szót törvényes nyelvfejllesztés értelmében veszi; a bizonyító tételben pedig: „Volf György a nyelvújítást roszalta“ a nyelvújítás szó korántsem az előbbi értelmű, hanem épen az ellenkezője, azaz: a nyelven való erőszakoskodás. Voltaképpen tehát így beszél: Az orthologusok megtagadják a törvényes nyelvga zdagítást, mert a törvénytelen szóalkotást kár hoztatják. Hogy pedig nem korlátolt itéletűnek tartja-e olvasóját az, a ki ily nyíltan oda vetett okoskodással mer eléje lépni: „Az orthologusok megtagadják a (helyes) nyelvújítás jogosságát, mert Volf György ros szalta, hogy Imre Sándor védelme alá vette a korcs szókat“, annak megítélését magára az olvasóra bízom.

De, mondja tovább Imre, tetteinkkel is bebizonyítottuk, hogy ellenségei vagyunk a nyelvga zdagításnak; tanúk re á Toldy, Brassai s mások. Erre csak azt kérde m, mióta van valódi értéke tudományos vitatkozásban az ily bizonyításnak: Péter mondja, meg Pál, és mások.

Két kötelesség várakozik tehát Imre Sándorra. Vagy be kell bizonyítania akár nyilatkozatainkból, — de nem pusztá utasítással, hanem szavaink pontos, szabatos idézésével, — akár tetteinkből, hogy mi a törvényes nyelvfejllesztésnek, s a mi ebből foly, a nyelvújítás helyes productumainak ellenségei vagyunk; vagy kötelessége meggondolatlanúl kimondott vádját visszavonni.

Ugyan csak első cikkemben kimutattam, hogy az értekezés alaptételének második része, az, hogy „mi máig sem tisztázott nyelvtörvényeink alapján s mielőtt a nyelv kellő nyomozása erre jogot adna, azt is elvetnők, a mit a neologia jót, szépet alkotott“, érthetatlenség, ellenmondás. Azt mondtam, ha igaz, a mit Imre Sándor állít: hogy nyelvünk törvényei maig sincsenek tisztázva s e szerint az orthologusok meg sem határozhatják, mi a rossz, hát honnan tudja ő, hogy mi a jó; mert nyomban rá azt mondja, hogy „a mit a neologia jót, szépet alkotott“? Azt kérdeztem, ha mi nem tudhatjuk, mi a rossz, hogy tudhatja Imre Sándor, a ki pályamunkájában egész sereg rossz szót sorol elé? Azt mondtam, ha nekünk ma, 1876-ban nincs jogunk megbírálni a nyelvújítás alkotásait, mert a nyelvtörvények nincsenek tisztázva. honnan vette a neologia még a mult század végén, tehát akkor, mikor a nyelvtörvények még kevésbbé voltak tisztázva, magának

tételekkel vesződik, az egészlől hallgatok, s általában csak a közvetkező észrevételekre szorítkozom.

Azt kérdelem először, mire való az az adat, hogy a vadaknál a nők, minthogy a férfiak mindenünnen rabolják őket, zagyvalék nyelvet beszélnek; aztán mit akar bizonyítani az a hivatkozás, hogy a vadak rontják a nyelvet? Azt-e, hogy a nyelvrontás szabad? Igen, Imre Sándornak ez a véleménye. Mert különben nincs célja a rá való hivatkozásnak. De hogy mit nyom, mit ér az olyan nyelvtudósnak a szava, a ki ilyen állítást ki mer erőszakkal ajkán, azt a szakértők tudni fogják.

Másodszor világosítson fel bennünket Imre Sándor, mi végre hord fel annyi tömérdek adatot arra nézve, hogy az emberek új szókat csinálnak. Tagadta ezt valaha valaki? Vagy hogy Aeschylus, Goethe sat. sok (jó) szót alkottak, azzal azt akarja velünk elhíttetni, hogy az újítóknak is szabad volt sok (rosz) szót készíteni? Igen, ez az ő véleménye. Mert midőn új szók alkotásáról beszél, korrekt készítményeket idéz, hogy velük a neologia botlásait védje. A korcsokat azonban csak egy módon védheti: ha bebizonyítja, hogy minden nyelv mutat fel számtalan példait a törvényteleniségeknek, s hogy ezeket a tudomány törvényesekül elfogadta, szentesítette. A *lobor* tehát korcs szónak marad mind addig, míg Imre Sándor be nem bizonyítja nem azt, hogy Goethe vagy bárki más talán három ezer új szót készített, hanem azt, hogy van a magyarban egy deverbális *or* képző.

Harmadszor mondja meg igaz lelkére, hogy Todt a megvizsgáltam 27 szót csakugyan mind Aeschylusnak tulajdonítja-e? Én már akkor sejtettem, hogy Imre Sándor ráfogásokkal illeti szegényt, mikor a *Commentatio de Aeschylō vocabulorum inventore* (Halis, typis orphanotrophei, 1855.) még nem volt a kezemben. Most, hogy mégis megkerítettem, határozottan tudom. Itt vannak a bizonyítékok. Todt nem mondja, hogy Εἰδῶ-t és Ὑφῶ-t Aeschylus csonkította el, hanem csak annyit koczkáztat, hogy „potuerunt formae illae ad blandam allocutionem etiamsi non inventae essent usurpatae tamen esse quia breviores erant” (pag. 5.). Todt sem a βᾶδος, τάχος, sem a δάχος, πάδος, μάδος, στύχος, μῖσος, πρᾶχος, σῶος azókat nem tulajdonítja Aeschylusnak, sőt épen az ellenkezőt teszi, mert (pag. 8.) világosan „vulgari sermoni propria” kifejezéseknek mondja. Imre Sándor pedig mindezekről azt állítja, hogy Todt Aeschylusnak tulajdonítja. A megvizsgáltam 27 adat közül tehát Todt szerint is 11, azaz tizenegy vagyis közel a fele valótlan. A legszomorúbb a dologban az, hogy ezt maga Imre Sándor is tudja. Nem is merte azt a helyet, melyben Todt az -ος végűek közül csakis az egy

valamely akadémiai értekezésből véletlenül kifelejtett ῥέος-t, γέμος-t, ἄρεος-t mondja Aeschylus alkotásának, egész terjedelmében közölni; mert felelete II. részében (507. l.) a gondatlanságáról, de meg másról is tanúskodó szókat eltüntette s kipontozta. Nyilván arra számított, hogy Todt még mindig nincs a kezemben, más meg úgy sem fogja kutatni, mit hallgatott el. Csak így érteni azt a bátorságát, melylyel újra állítja, hogy azt a 27 szót ő Todtra támaszkodva tulajdonította Aeschylusnak, feleljen róluk az. Ebből megítélheti kiki, szabad-e Imre Sándornak panaszkodnia az ellen, ha én „hibás idézéseiből nem tévedést, hanem szándékos ferdítéseket, s még szebb dolgokat is következtetek.”

A mi továbbá azt a vádját illeti, hogy könnyű volt nekem, mert én nem minden, hanem csak néhány tételét szemeltem ki s azokat bonczolgattam, erre valóban nem tudom, mit feleljek. Mondok egy hasonlatot. Egy kosár almára alkuszom. „Nincsenek rothadtak közte?” kérdem az árústól. „Nincsenek uram!” feleli. Ha találok rothadtakat, visszaveszi? Ráfelel: „Vissza, uram”. Hazavitetem, kirakatom, s látom, hogy csakugyan sok a rothadt közte. Visszaküldöm. Az árús nem akarja visszavenni, Föladom a bírónak. „Ez az úr azt bizonyítja, hogy maga rothadt almát árúlt,” mondja a bíró. „Könnyű neki azt, bíró uram, bebizonyítani, mikor csak is a rothadtakat hozta ide. Mért nem hozta az egészségeket is?” Szakasztott ilyen az Imre Sándor védelme is.

Záradéktételére pedig: „ha kívánja Volf György, tovább is folytatom”, ez a válaszom. Én kötelességérzetből végeztem a bírálatot, s nem kértem Imre Sándort, hogy válaszoljon rá. Midőn ígérte, hogy folytatni fogja, nem kértem, hogy ne folytassa; most sincs okom kérni az elsőre, s nincs okom félni a másodiktól.

VOLF GYÖRGY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Böngészet Ilosvai, Dugonics és Arany Toldijának nyelvéből.

II.

Dugonics Toldija.

S z ó l á s m ó d o k.

Az én nyakamra illene-e inkább, vagy a tiédre: ama kender-nyakra-való?

Én Toldi M.-t ugyan jól meg-vetettem (nagy bajba vittem).

A kutya se ugattya meg halálát,

Olly erőssen volt benne a lélek, mint a Kan-macskában.

Nem annám egész Bánátért!

Fel van immár a gém billentve (a koczka eldőlt).
 Illy cigány garasok nálunk nem kelendők.
 Olyanok azok az asszonyok, mint a kulláncsok.
 Fogjuk a könnyebb végét.
 Kiki maga fazeka mellé szít.
 Csak velejére a dolognak.
 Tápé faluhoz igazságom van (jogom).
 Mátyás király kurtán megijeszti az embert.
 Leejti a lábáról.
 Van abban a házban valami, a mi szívemet csiklándoztattya.
 Azt gondollya az ostoba, hogy előttem mézes madzagjai
 kelendők.
 De Trézsiben ugyan nem kopik a fogad.
 Tetőtől talpig ki-ismértelek.
 Rosz fát tettél a tűzre.
 A ki bánnya, tegyen rólla.
 Úgy hurczolom testemet, mint valami dögöt.
 Nem kell hirtelenkednem, hadd érjen meg a gyümölcs.
 Ha kezit-lábát meg-eszi is, de mind ezeket vissza paran-
 csoltatom.
 Fejére olvasták a köz-ítéletet (halálos ítéletet).
 Derék ember a kocsis, hogy előre ül (az ok nélkül het-
 venkedőnek).
 Bár ott hagytuk volna fogunkat.
 Azért neked is kettő az orrod luka, mint nékem.
 Az ezredesnek fejét eddig lába közé tették.
 Én ugyan ebül vagyok le-írva a Birónál; de Te ebül-is,
 kutyaúl-is, komondorúl-is.
 De ha majd jól meg-kötik a zsákot, semmi ki nem-fojhat
 belőled.
 Már téged a dög-rovásra rótt (elhatározta halálodat).
 Az én sódorom még nem szárítani való.
 Széna-e vagy Szalma? Kard-é vagy Akasztófa?
 Ha kézre kerülhettsz, ugyan be-sóznak.
 Előre tizenkét porcióval! (gúnyos fölszólítás).
 Az Úrnak emlékezete olly kurta, valamint a nyúl-fark.
 A fattyú csemetének soha mély gyökere.
 Az istenfélőket gyomrából sem szerette.
 Vagy törik, vagy szakad.
 Ugy-e, meg-találtam az eret? (okot).
 Szíve egy mák-szemnyi apróságra törődött.
 Mást fogok én főzni Uraságod ellen.
 Egész nap házasodik, mégis magánossan megyen fekünni

Bár soha nevemet száján ki-ne-eresztené.
 A katonák belé ne üssék orrukát a Polgári dolgokba.
 Biró Urat még bölcsőjébe se ringatták jóra.
 A kutya ugatását a szél is el-hordgya.
 A kéretlen védelmezés vétek-jelentés (Qui s'excuse, s'accuse).
 Úgy nyakon csapám, hogy szint'-úgy durrogott.
 Másként tüzes Ifiú, és nálam-is ördöggel béleltebb.
 Ez-is ugyan rendes kérdés ám!
 De az elő-menetel nem csak a Kedven áll ám, hanem a
 hozzá-foghatóságon-is.
 Ugy le-forrázlak, hogy meg-nem-köszönöd.

3. Erősítők és átkozódások.

No! Mi patvar lelte az Urat. — Kerékre-való! — Utálatos
 Lidércz. — Eredgy pokolba. — Ne gilisztázza az Úr a böcsöle-
 tes embert! — Uram! Teremtöm! — Ne vigye-el azt szárazon
 ama gonosz pára. — Valamint a Sódor, a fán érjen-meg. — A
 más világra talpallyon. — Kutya aluszékony szolgája! — Nyársra-
 való! — Tök-kolop! — Ördög hadnagygya. — Ő-is akasztófára
 való. — Ejnye kutya-vérű gonosz szolgája! — Sárgúlsz úgy-é
 gonosz féreg? — Te még-is itt vagy Vén Szerszám? — Egye
 meg a holló. — Macska-fi! — Ejnye kutya parancsolta lotyója!
 — De ránczba szedlek én tégedet-is! — Dögölly-meg Istentelen!
 — Ejnye! egye meg a Franczia! — Tüzes menydörgő!

4. Latinismusok.

Én, titeket nagyon szerető ember, azt gondolám. — Én
 gondolom Trézsi-kis-asszonyt olyannak lenni, ki engem boldoggá
 tehet. — Ime hogy tébolyodtam-el én nyomorult, és az orrom-
 nál tovább nem látó leány! — Oh adná az Isten, hogy minket-
 is olyannak lenni tapasztallyanak kedves Magzataink, a minőnek
 ötöt tapasztallyák fiai.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

NYELVEMLÉKBELI SZÓK.

furdal; fuldal Év. 498. 672.	576. elfut: elkerül Év. 326 fut:
fut; ó te testi ember fussad	folly Év. 937. kifut: defluit. Fl.
el az testi gyönyörűségeket Cs.	68. köveknek sokassága futot:
92. ő nem hogy el futna es az	lapidum multitudo fluxit Fl. 54.
vereségtől félné, de inkább reá	az vér fut vala: sangvis fluebat
fut vala Vg. 27. haza futának:	Fl 68. 69. 103. elfuttanak: qui
fugerunt J. 377. számtalan nép	fugerint. B. 236. kinek szárnyai
reá futván Év. 515. ez világot	alat futtál: sub cuius confugisti
átal futó eszes népek Év. 574.	alas. B. 4. nem szűntek meg

futni az₁jó mivelködetekben Év. 368. téged elfutnak Év. 518. nem legottan futnak vala könyveknek forgatására hanem az szent egyházban. Dm. 316. piros színő vére orczáján alá fut. Vt. 7. fuss egiptomban J. 359. azért futék el en: ideo ego fugi B. 32. es mikor esmerenditek őket el-futniok B. 41. felfut: ascendit J. 20.

futa mik; el futamék J. 697. 616. Ér. 377. 513. 544. bef. Ér. 501. 594. kif. Ér. 426. 672 ottan az temleczhez futamának Ér. 168. 412. 399. bel futamék egy kerben. Ér. 517. 714. 729. Cs. 29. B. 41. Év. 424. Vg. 54. J. 142. 749.

futamás Vg. 141. Év. 135. Fl. 148.

futamó; elf: profugus J. 194.

futás: fuga M. 59. J. 69. B. 43.

futatban mennek vala: in fugam ibant B. 43.

futat; mikor látta volna a gyölekezetnek egybe futtát: cum videret concurrentem turbam M. 89.

futó; elf: fugitivus J. 193.

futos: Ér. 8. 35. 402. 512. 522. Év. 412. 740. Cs. 62. 65. Fl. 17. Dm. 147. 239. B. 205.

futosó sereg Cs. 81.

futtat; az emberi bolondságot nem illik az isteni tanáccsal együtt futtatni Ér. 44. befuttat: facit confugere J. 24.

fuvall; behoztatok a házba es kifuallottam azt: intulistis domum et exufflavi illud B. 287.

Cs. 30. érczből fuallot istenek: dii conflatiles. J. 104. 219.

fuvalkodik; felf. inflatur Fl. 113. megf. tumescit J. 128. fuvalkodott tudomán: scientia inflativa Fl. 108.

fuvallás: flatus Fl. 128.

fúvás: szél Ér. 18.

fuvatag; szélnek nagy fuvataga: procella venti M. 126.

fű; fiv Ér. 8. 17. fíveket: herbas J. 371. 428. Vg. 4/2 fívek Ér. 510. fívet Dl. 42. fívnek: herbae J. 832. 846. fő: herba Fl. 29. fővek: herbae Fl. 63.

fűgg; fig vala Év. 485. Vt. 29/2. fűg Vt. 3/2. 40. figg Fl. 65. 153.

fül: auris; feol Cs. 155. filek Cs. 414. fil Ér. 16. 28. 540. J. 384. 286. 393. Dm. 252. Fl. 74. filben hordozó kirü (= gyirü?) murenula J. 184.

fülel; füleitekkel fülelletek en beszédimet. B. 202.

filemile: fülemile: Vg. 107/2. Cs. 165.

fűrj; firet: coturnicem J. 142. firmadár J. 142.

fürt; hét firt haj: septem crines J. 345. ő fürti: capilli eius B. 139. egy fürtöt: unum capillum M. 22.

fürtöcske: racemus B. 234. 255.

füst; fist J. 711. 900. Th. 22. físst Ér. 17. föst. Cs. 348.

füstöl; fistele temjént Cs. 83.

füstölög Ér. 551. Év. 668. fisteleg J. 224. füstölög J. 54 fös-tölgő Vg. 105. fistelgő Cs. 351.

füt; fűti vala önmagát a

tűzhöz: calefaciebat se ad ignem fűz; ruhája drága kevekkel
M. 102. legyen be fűzvé J. 64. minden-

fűtőzik Péter il vala kívől felől éles törrel befűznéd (az
fitőzvé Év. 81. 178. É. 544. J. oszlopot) Év. 445. gyönggyel
507. 835. főzöt ruhába Vg. 68.

VOZÁRI GYULA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

I.

1 Szabadkozik: így szokták ezt a szót írni már Molnár Alberttől fogva; pedig úgy látszik, nem csak a fonetikus írásnak kell itt *t-t* alkalmazni (szabatkozott IV. 376.), hanem az etimologikus helyesírásnak is. Vessük csak össze a következő igepárokat:

szabatkozik	szabódik
csalatkozik	csalódik
szövetkezik	szövődik
fogatkozik	fogódik
nyilatkozik	nyilódik
iratkozik	iródik
hivatkozik	(beruft sich: hívódik)
vonatkozik	(bezieht sich: vonódik)
unatkozik	(langweilt sich: unódik)
keletkezik	(oritur).

Az első csoportban a reflexiv *-koz(ik)* képzőt momentán-*t* (vagy freq. *d?*) előzi meg (mint pl. freq. *-l* ezekben: csalalkozik IV. 412, huzalkodik, megunalkodik I. 126, szivalkodik Ny. K. III. 13, biralkodik, leselkedik, vágyalkodik M. A., válalkozik, vagy freq. *-z* ebben: kérezkedik.) Ha azonban a szabadkozik jelentését nézzük, meg kell engednünk, hogy lehetséges, hogy a *szabad* származéka, s akkor szabódik a csalatkozik: csalódik analogiájára képződött.

2. „Kapinya: rövid száru lopó tők“ V. 472. — „kapinya: kaponya“ III. 183, v. ö. káposztafej, hagymafej.

3. „Lepáriál: lemásol; megpáriál: megkészserez“ V. 473; azaz lepárjál. megpárjál. Képzésére nézve olyan, mint „lesorjáz: soronként lever v. lelődöz“ II. 236.

4. „Bókony: hajóborda“ V. 522; nyilván a német balken

5. „Rétikál: recitál“ V. 473. Máshol rédikál alakban volt közölve. Talán a. m. (p)rédikál (v. ö. pacéroz V. 473 =

spacéroz; tráz sál III. 520 = strázsál); vagy talán a német *reden-ből*?

6. (Fótlan) fothlan V. 464. talán roszul van olvasva vagy írva; nyilván foszlány akar lenni (fozlan na a).

SIMONYI ZSIGMOND.

II.

(Kőrész Kelemen székelységi tájszavai. IX. füzet.)

Mereklye Kőrész úr szerint kis boglya, holott a legtalvolabbról sem az. A mereklye egy egyenes, ölnyi hosszú, karnyi vastagságú, egyik végén jól kihegyezett karó, közepén alól derékszög alatt átütött csappal; oly gazdasági eszköz, melylyel a szalmás csűrök, magas szalma- vagy szénakazalok tetejére a földön boglyába rakott szalma- vagy szénarakásokat hordanak fel.

Nyuszoló K. úr szerint vőfény. Ebben épen annyi van mondva, mintha így szólanánk: ez a leány legény. Aztán nem is nyuszoló, hanem nyoszoló v. nyuszójó, a ki mindig leány; ellenben a vőfény v. vőfél mindig legény.

Pötyögős bõ harisnya K. úr szerint fehér nadrág. A harisnya lehet bõ is, pötyögős is, de nem lehet soha nadrág sem szövétére, sem szabására nézve, valamint a nadrág sem lehet soha harisnya. Amazt viseli a nép, ezt soha.

Rittget helyesebben rittyeget: ostorral csattogtat.

Tézsola K. úr szerint felfelé hajlított fa, melylyel a jármot a rúdhoz erősítik. Nem az biz a. A mit K. úr tézsolának mond, azt rúdfeknek hívják. A tézsola az a hosszú rúd, melynél fogva az ígások az ekét húzzák, s melynek egyik vége a taliga sikoltyujába van illesztve, úgy hogy mind jobbra, mind balra térüléskor 90°-nyira kimozdúlhat; e tézsola végét illesztik bele a taliga sikoltyujába is, ha boronálni akarnak; tézsola továbbá (vasas tézsola) a négyes ökörfogat első párjának az a rúdja is, melyet a szekér rúdjának végéhez illesztnek. E szerint a mit K. úr tézsolának mond, az csak egy jelentéktelen része a tézsolának vagy a szekérrúdnak t. i. a rúd-fej. Ezt a Székelység némely táján nem is használják sem a tézsolán, sem a szekérrúdon, mint pl. egész Csikban.

PAAL GYULA.

V Á L A S Z O K.

A Nyelvőr V. 219 — 220. lapján tett kérdések
némelyikére ez a feleletem.

1. A *vá, vé* ragot a székely népnyelv is használja nagyobbára következő igékkel: *L é s z s z*: Ecsém, mióta katonává lett,

egészen megszépült. Tész: Bódoggá tészlek. Ne tégy bolonddú ingömlöt. Változik: Ahajt a legén ördöggé vátozék (Népmese). Balánba ojan forrás van, hogy a vas benne rézzé vátozik. Miéte? Rézzé. Válik: Ügyes (derék) embérré vált. Esössé vált az idő. Jéttémben szinte kőé váltam. Vall: Karé vallotta lovát, tehenit.

2. Szíp, hosszú í-vel mindig, de e verbalis származékaiban: szippant, szippantgat rövid í-vel.

3. Vires a népnelyvben rendes használatú szó mindig e jelentésben: üres. Pl. Vires udor, vires pajta, vires erszén (Közm.) Halász, vadász, madarász vires tarisnyába kotorász. (Közm.)

4. Honcsok egyaránt használatos a vakandra és túsására; van még vakondok is, honcsoktúrás is.

(Udvarhelymegye)

PAAL GYULA.

NÉPNELVHAGYOMÁNYOK.

Szólamódot.

Tolna megyiek.

Összemég mint a hetesi váson (emberekre is mondják). Olyan egésségés, hogy nyolczvan esztendeig is vasat észik. Ostoba mint a gigeji kántor.

A koszos birka is átuszik a többivé égyütt!

Nagy kalánynya észik (jó dolga van).

Ijent még sé késsé, sé vülláva nem éttem soha (jó ételről).

Bajczos embéren is mégesik (a gyerekek mentésére).

Nem tarthat mindig, mint a Gombornak háza (ha valami idő előtt vesz el. G. házának tömése összeesett).

Bolondra száll a füst.

Ijen négy ló elhuzza a tamási templomot is helyérü.

Gyi sárga, szürke! Fekete a lölkötök is!

A jó kocsis inkább az annyát mint a lovát veri.

BÁNÓCZI JÓZSEF.

Babonák.

Igéz et ellen.

1. Ha a gyermeket megigézték, borostyán füvet kell főzni s ha a gyermek élésre való, akkor a fü szép zölden duzzad ki a fazékból; ha pedig nem élésre való, akkor megsárgul, s ekkor meg se fürösszék benne, mert haszontalan.

2. Ha hirtelen észre veszik az igézést, tisztos füvet kell főzni, a levét leszűrni és három eleven szent belevetni s ezzel a gyermeket megmosdatni.

3. A kinek szép a gyereke s félti az igézéstől, mikor az ucczára viszi, mindig kenne be a fületővét korommal, vagy az ingecskéjét viszszájárúl agygya rá. Akkor nem árt neki a ros szem.

(Rimaszombat.)

BODON JÓZSEFNÉ.

Népmesék.

A béka és a szűz Mária.

Keservesen siránkozva elindula szűz Mária nagy bujába hoszu utra. Busúl, busúl, sir, keserég. Találkozik égy békával.

Béka kérdi: Hova ménsz, hova ménsz. szép szűz Mária? Mit busulsz, mit keserégsz?

Szűz Mária félfelelé: Hogy ne sirjak, szégény béka? Égy fijam volt, aszt is megölték.

Béka erre aszt felelé: Ne sirj, ne sirj, szép szűz Mária. Nékém tizénkettő volt; s é' kerek vágásba égy kerek mind ésszetöcskölte: még se sirok.

Szűz Mária eszt felelé: Ha te nem sirsz nyajidétt, el se rot-haggy soha!

Azét e béka ha elvesz és, el nem rothad; csak elszárad. Ki nem hiszi, keressén döglött békát. Ne felejcsse szűz Máriát!

(Klészec. Moldva.)

ROKONFÖLDI.

Csali mese.

Vót écczér a világon égy szégény embér; vót neki ökri még ekéje, de föggye nem vót. Elkezdett hát szántányi a keménczén. Szánt, szánt, hát écczér taná égy éskátulyát *). Szánt tovább is, s taná mégint égy kócsot. Fönyittá hát az éskátulyát, vót benné égy nagyon kurtá nyúfarká. Há a nyúfarká hosszabb lét vóna, az én mesém is hosszabb lét vóna.

(Ipoly-Litke.)

BORBÁS VINCZE.

Találós mesék.

Erdőn vágják, otthon szól. — T ö k c.

Sír az úrti, sír,

De nem tuggya mír,

Válújába(n) víz nincsen,

Ódalába vír nincsen. — M u z s i k a (hegedű).

Ammi atte lábod köszt vót,

Az az én lábom köszt is vót. — K ü s z ö b.

Nyárba befagy, télbe kienged. — O r r.

(Nagy-Károly.)

VOZÁRI GYULA.

*) Emlékszem gyermekkoromból, hogy az iskolamester rendre verte az iskolásokat, hogy nem tudták kimondani a „skatula” szót. B. V.

T á j s z ó k.

S z e g e d i e k.

Buty or: butor.
cs í b á r: sovány, sívár. „Öl-
get öszik, mégis csak ollan csí-
bár, fonyár.“

cs ó n i k: csónak.

dob ár: duzzad, puffadt. Kön-
nyen beszél, kinek dobár a zsebje
(a kinek sok pénze van).

do k t ó r: borbély.

ê r e j t ő d z ő t t: áthalott.

é v a d: ideje valaminek. „Hun
jársz té écczakának évaggyán?
(mindjárt rá): Oszta hun kódo-
rogsz té écczakának idejibe?“ —
„Écczakának évaggyán is dó-
gosztunk“. (Itt, Budán, hallottam
gyakran e szót Szegedről ide
költözöttek ajkairól).

f o n y á r: soványka, száraz
testű. (Lásd: csibár).

g a n c z a: gánicza.

g a z d ú l: gazdagul. „Mög-
gazdút.“

j u t a l m a s a n: olcsón. „Ju-
talmasan lehet itt butyort vön-
ni.“

k á r: veszély. „Ez a gyerök

mindég kárba van“: veszélyes
helyeken jár; pl. sziklákon, viz-
parton.

k e v e r ő d i k. „Mög van ke-
verődve“: zavarban van, nem
tudja mit csináljon

k ö z n a p l ó r u h a: köznapra
való.

n y o s z o j a: ágy,

o l o s z: olasz.

p i t y é r e: árnyékszék a sza-
badban.

p ö t y k e: helyes, takaros.
„Pötyke legin; pötykín áll rajta
a ruha. Pötyke templom“: szép.
csinos.

s a j t r e s z ő l t; megfordítva:
reszölt sajt. „Gancza sajtreszölté
nagyon jó.“

t a l l, t a l l a s o d i k: toll,
tollasodik.

v a g y o m: vagyon. „A sok
vagyom is csak akkor jó, ha az
embörnek egisségő van.“ „Sok
vagyomot szörzött“

ü n n e p l ő r u h a: ünnepre
való.

KÖNNYE NÁNDOR,

N ó g r á d m e g y e i e k.

B é l é s: sütemény

C s í k: tészta.

C i p e: czipő.

C s u h a: szűr.

C u c a j: kis mellény

c s u s z a, r e s z ő t, s i f l i,
t e k e r e s i k: tésztafélék.

f ú r i k: két kerekű kocsí.

g a n g a: fehér asszonykötő.

k e c e l e: asszonykötő.

k i s z i: savanyú leves.

k o m p é r: burgonya.

k o s s ó: korsó.

l u k é r n a: here.

m ó r v á n y: finom kalács.

p u t y k o r a: kés.

s a r n y ú: széna.

s u r c z: kötő.

s z u s z o g ó: kukoricza liszt-
ből készült étel.

t o l y ú: toll.

(Vecsekle.)

WOLF VILMOS.

Dráva mellékiek.

pad: padlás.
 pank: pad.
 papicsk: pipacs; virágát,
 még ki nem nyílt, a gyermekek
 megeszik.

parolog: meg nem szedett
 tavalyi nád.

pási papa, pásinyanya:
 nagy bátya, nagy néne; a vér-
 szeréni rokon embereket és
 aszonyokat mind pásinak
 mondják a növendékek.

pasztérmáni: disznót föl-
 szedni, felbontani és feldarabolni;
 így a tyukot és marhát is.

patka: vagy padika: a
 szoba-kemenczének kiálló ta-
 lapzata, melyen ülni is lehet;
 télen a gyermekek és öregek
 tanyája.

pekmez: gyümölcs befőtt,
 lekvár.

pesze szüle: nagy anya;
 pesze szülükém, pesze bátyám:
 a legközelebbi nagy bátya.

pije: lud; pijepásztor.

pióka: piócza.

pipile: kicsiny, kicsike.

pléé: mellszövet.

pocz kány: vakandok;

pocz kánturás.

pofondál: pofon üt, ver.

poháj: liszt; pohájozni.

pórag; kivágott szőlőföld.

pruszlik: mellény.

puppere: böregér, denevér.

puttyantó: a hálnak a
 hólyagja; de ha fürdenek, a
 lábravalót úgy kötik föl, hogy
 ha szellő szorul bele, két nagy
 hólyagot csinál, s így uszkálnak,
 ez is puttyantó.

CSÁSZÁR LAJOS.

Bihar megyeiek.

megbakosodik: elromlik.
 „Mekbakosodik az étel.”

csepellérezik: csepeg-
 csupog. „Csepellérezik az eső.”

cseveneg: kél-fekszik, be-
 teges.

csízel: lop.

csülhődik, saslódik:
 bajoskodik, szenved.

dalmahódott: kövér, teli,
 kifejllett.

foktom: fogós hely vagy
 fogós dolog. „Mikor a foktomra
 került.”

föttül-mentül. „Tagatta
 föttül-mentül.”

* here-hura. „Jó here-hurás
 színe.”

kajtárokodik: kaczerkodik,
 rosszalkodik.

karingó: kacskaringósra
 süttött tészta-nem.

köpecz: kupecz.

kottamottázik: akara-
 toskodik.

lácsi: gyáva.

léhhel-péhhel: lihegve
 letyeg-lötyög: lötykölö-
 dik.

makverő: vakmerő.

ötöl-hatol: hazudozik.

peszmet: moszat, szemét.

utri-futri: sebes járású.

(Pocsa.)

BAKOS LAJOS.

Vőfény mondókák.

A menyasszony búcsúztatója.

Szavaim hallgató idegyült szíp sereg,
Szívem elfogódik, szemem csak kesereg;
Mer láttátok, más sereg köszt állok,
Fáj szívem azokír kiket most elhagyok.
Engeggyetek nekem, annyi időt kírek,
Kedves rokonimtúl mostan búcsút vészek.

a) A z a t y á h o z.

Elsőben is atyám te hozzád fordúlok.
Hív köszönetemmel kezedre borúlok,
Mivel felnevelőm én nekem te vótál,
Kis koromtól fogva a jóra oktattál.
Jóval vótál hozzám, engemet szerettedél,
Mint apa leányát meg-se is vetettedél.
Aldást kívánok hát ezekír fejedre
Attól, a ki vigyáz a te íletedre;
Őrízze ílteredet, visejje gondodat,
Ne boríccsa homáj vígre is napodat.
Vígre ha az halál íleted világát
Elóttya és vígre kifutod a páját,
Maj ha a nima hant fedezi sírodat,
Nyugtassa meg a föld megrokkant porodat.

b) A z a n y á h o z.

Kedves szülő anyám már te hozzád térek,
Míg karjaid közzül másé közzé írek.
Hozzád bocsátom mán zokogó szavamat,
Míg megváltoztatom lakó szállásomat.
Akármerre nizek, a jó emlékezet
Engemet jó anyám csak te hozzád vezet.
Ó köszönöm ezen jószívűsígédet,
Álgyon meg az Isten ezekír tígedet.
Vígture fordíccsad könnyes szemeidet,
Kedves jó anyádnak add oda kezedet.
Ídes-kedves anyám a te hűsígédet
Fizesse meg Isten. Csókold meg most ütet.

c) T e s t v é r e i h e z.

Kedves tesvíreim, kikkel eggyes vala
Eledelem, míg vót íletem hajnala,

Búcsúzó szavakkal így szóllok hozzátok,
 Minekelötte még tülletek megváltak: .
 Legyetek bódogok, mer én mán itt hagylak,
 Az Úr ótalmába titeket ajállak.

d) Barátaihoz.

Kedves ján barátim, valakik valátok,
 Könnyező szemekkel tekintek reátok,
 Ne fogjon rajtatok semmiféle átok,
 Kedves ján pajtásim így szóllok hozzátok:
 Szerencse mint fükincs mellettetek ájjon,
 Mind kívül mind belől veletek sétájjon,
 Egy szerelmes társaló jánnal szógájjon,
 A kibe szívetek örömet tanájjon.

e) Szomszédaihoz.

Kedves alsó felső jószívű szomszédim,
 Mindenfelől levő szíp jó akaróim,
 Álgyon meg az Isten, szivemből kívánom,
 Végyen fel majd egykor magához, én mondom.

f) Lakóhelyéhez.

Megszokott hajlikom, mingyá idehagylak,
 A jó Isten tuggya, tíged mikor látlak;
 Kísz vagyok elmenni, nem nagyon sajnállak,
 Ó hogy haggyalak itt, keservesen szánlak.

g) A lakadalmas néphez.

Mán jó egíssígben itt hagylak titeket,
 Az Úrnak áldása maraggyon veletek;
 Vigasztajja szípen bággyatt szívetek,
 Mán megyek kísérvén az én kedvesemet.

(Székelyhíd.)

BAKOSS LAJOS.

Gyermekjátékok.

Labdajáték.

Egygyellőre,	Tizenegyre.
Két kettőre,	Gyertyatartó,
Három hatra,	Koppantó;
Öt kilenczre,	Egy jó háti duffantó.
Üss ki tizre,	

A labdát a falra dobálják s minden dobásnál e versnek egy-egy sorát mondják; az utolsó végével egynek a hátához ütik.

(Szatmár.)

GÖRÖG GYULA.

Család- és ragadványnevek.

Rácz.

Rády. — Kupecz (orgazda volt.) Piri. Bábus vagy Kalácsos (foglalkozásáról.)

Rádics.

Ribi. — Boszor. Sundrás.

Riger. — Mihály juhász.

Rozmis. — Kis matyi. Kis hegedűs (muzsikus volt). Kovács. Rekedt (hangja miatt). Kasza (anyja után.) Kisvarga (mert kis ember és foltozó csizmadia volt.) Tüdős. Gulyás. Postás (mert a postáról a leveleket elhordogatta.)

Rózenfeld.

Sajó. — Gazsi.

Sági.

Sepitko. — Sipirkó.

Sárközy. — Kis Andris. Asztalos (mestersége után).

Sáros.

Sas. — Sáska Ferke.

Simon.

Sirkó. — Kisdisznóláb (mert kis, sörény, dolgozó ember, és dolog közben melle hörgött, rőfögött.) Templom Boris (az előbbinek felesége, kihez a legények járogattak akkor, mikor mások a templomba mentek).

Spányik.

Stand. — Kakuk (kakukuló játékokat árulgatott, s mert nem szóltak, helyettők ő kakukolt, elhítette a vevő gyerekeket, hogy a játék szól; de miután a gyermekek észrevették a csalást, a hol csak meglátták, kakukoltak utána; még az ablak alatt is kérdezték: Kakuk, mondd meg, meddig élek még; mire ő haragosan azt felelte: addig, míg kijövök.

KOVÁCH ALBERT.

Gúnynevek.

Hogyhogy Hegedűs (beszéde közben mindig azt mondja hogy-hogy). Pislogó Toth. Kovács János. Guli Manus. Nagy kalapú Manus. Gólya Manus. Pondró Hegedűs. Kocza Varga. Szalonnás Varga. Piszli Varga. Babos Varga. Kártyás Varga. Kiscsizmás Varga. Dudi Szabó. Köpi Török. Faggyas Nagy Pál (igen sovány ember).

	Lap.
A nyelvphilosophia. Szarvas G.	309. 354. 404. 451. 595. 544
A magyar nyelv a regényirodalomban. Melczer Kálmán . . .	320
Figyel, fülel. Budenz József	337
Fringia. Edelspacher A.	339
Advák, advájok. Simonyi Zs.	341
Válasz Volf Györgynek. Imre Sándor	359. 500. 554
Viszonválasz. Volf György	558
Halom. Edelspacher A.	390
Tökél. Simonyi Zs.	392
Az „ül ül” igeképző. Fischer Ignác	433
Egy deminutiv „-j” nyomai a magyarban. Simonyi Zs. . .	481
Tom, tod, tok, tott. Lehr Albert	529
Nyelvsajátságok	220. 373
Szólásmódok 30. 84. 122. 174. 220. 263. 324. 372. 417. 465.	516. 569
Babonák 32. 86. 124. 177. 225. 266. 325. 373. 418. 467. 518. 569	
Párbeszéd	266. 326. 467. 519
Magánbeszéd	32
Népmesék 33. 87. 125. 178. 225. 237. 327. 374. 419. 468. 520. 570	
Találós mesék	34. 88. 127. 227. 268. 328. 422. 470. 520. 570
Hallgató mesék	35
Csali mese	570
Misteriumok	38. 93. 183. 234. 276. 278. 332. 476. 524
Papi köszönet	428. 475
Históriák	131
Strófák a rossz oldalbordáról	477
Lakodalmi s egyéb mondókák 91. 232. 275. 333. 380. 427.	475. 524. 573
Szójátékos mondókák	177
Névnapi és egyéb köszöntők 42. 92. 130. 141. 183. 232. 272.	331. 428
Áldások	140. 521
Átkozódások	285
Káromkodások	141
Tájszók 35. 88. 128. 180. 227. 260. 329. 376. 423. 470. 521. 571	
Hurrogató szók	91
Kaszárnyai szók	331
Gyermekjátékok 43. 91. 143. 188. 237. 281. 333. 381. 429. 477.	525. 574
Gyermekimádság	142
Gyermeknyelv	37
Gyermekversikék	44. 189. 238. 283. 334. 429. 478
Gyermekmondókák	141. 283. 429

TÁRGYMUTATÓ.

579

Családnevek	45. 191. 286. 334. 382. 431. 479.	Lap. 526
Ragadvány- és gúnynevek	45. 46. 95. 191. 239. 286. 479.	575
Állatok szólítgatása		285. 431
Helynevek.	96. 143. 191. 239. 287. 383. 432. 480.	527
Tréfás és gúnydalok	46. 95. 190. 285.	478
Népdalok	48. 144. 192. 240. 288. 432. 480.	528
Néprománczok	47. 96. 335. 384. 527.	576

TÁRGYMUTATÓ.

	Lap		Lap.
Alliteratio	114	-ák -ék	99. 148
bókony	567	-ány -ény	99. 147
dagaszol	28	-ás -és, -ács	100. 150
elbamol	262	-d	99. 193. 435
elegendő	262	-dék	100. 149
gicsér, gyicsér	28	-don	145
Hangtani tünetmények:		-é	98. 146
Assimilatio	14	-ékony	84. 99. 149
Mássalhangzóváltozás:		-ható	82
b -ből v	154	-i	98. 146
ly -ből ny	145	-j	98. 481
r -ből l	109	-l	433
t -ből l	293	-lék	100. 149. 150
v -ből h	208	-mány. -vány	101. 150
vk-ből kk, k	393	-más, -vás, -vész	100—
Magánhangzóvál-			101. 150
tozások	16	-na -ne	98
Egyberántás	18	-ny	98. 99
Hangbővülés	19	-ó -ő	195
Hangfogyatkozás		-s	99
17. 338		-sz, ás, és	99. 149
itkányos, itkos	121	-t	433
kádár	385	-ték	99. 149
kulcsár	385	-t-l	416
Képzők és alkotók:		-ül ül	433
-a -e	146	mikép, miszerint használ-	
-aj -ej	98. 145. 194	ható-e hogy helyett? 249—251	
-ád -éd	99. 149	pupdenevér	154—155
-ánk -énk	99. 149	Szórend	113

	Lap.		Lap.
Javított szók és szó-		<i>hoczós</i>	209
lások:		<i>idő</i>	1
<i>biztonság</i> helyett <i>biz-</i>		<i>iszák</i>	99
tosság	244	<i>izé</i>	481
<i>hirnök</i> h. <i>hirmondó</i>		<i>janker</i>	208
és <i>hirdető</i>	244	<i>jede, jödő</i>	1
<i>nélkülöz</i> h. <i>nincs</i> <i>vala-</i>		<i>kamuka</i>	206
<i>mije, elvan, élél</i>		<i>koczperd</i>	207. 261
<i>vlminélkül; szük-</i>		<i>korecz</i>	206
<i>sége van vlmire;</i>		<i>koronka</i>	207
<i>hiával van vlmi-</i>		<i>kopet</i>	208
<i>nek sat.</i>	243	<i>kósza</i>	98
<i>otthontalan</i> h. <i>barát-</i>		<i>libbentő</i>	207
<i>ságtalan, rideg,</i>		<i>lidércz, ludvércz</i> 156—	
<i>gyanús sat.</i>	242		158. 323
<i>szerencse föl</i> h. <i>sok</i>		<i>mažolan, násfa</i>	208
<i>szerencsét, isten</i>		<i>paraszt, pegyvet</i>	209
<i>velünk</i>	386	<i>poroszló</i>	293
<i>szükölködik vlmiben</i> h.		<i>rása</i>	209
<i>szükölködik vlmi</i>		<i>römpöly</i>	205
<i>nélkül.</i>	243	<i>sáv</i>	208
<i>tetszhalott</i> h. <i>álhalott</i> 389		<i>séd</i>	193
<i>ügyér</i> h. <i>miniszter.</i> 385		<i>sió</i>	195
<i>vizhordozó</i> h. <i>vizhor-</i>		<i>siligós</i>	121
<i>dó</i>	259	<i>skófum</i>	208
Szófejtés és szóma-		<i>szilaj</i>	98
gyarázat:		<i>tenevér, tendenevér</i> 153—155	
<i>boncsof</i>	206	<i>terczenella</i>	207
<i>burat</i>	208	<i>tökél</i>	392
<i>csaj</i>	196	<i>tubin</i>	209. 262
<i>cžindel</i>	206	<i>tulba</i>	108
<i>denevér</i>	149—159	<i>tulecz</i>	208
<i>év, evez, evickél</i>	2—4	<i>vámpir</i>	158
<i>fidelke</i>	208	<i>vérje</i>	482
<i>figyel, fülel</i>	337—339	<i>villa</i>	209
<i>fringia</i>	339—341	<i>zászló</i>	291
<i>halom</i>	390—392	<i>timár</i>	385
<i>hamarja</i>	482	<i>vires</i>	173. 569

